

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2025

2-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз хәм хабар агентлиги тәрепинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

2-сан 2025

март - апрель

*Қарақалпақстан Республикасы мектепке шекемги хәм мектеп билимлендириўи
министрлиги, Қары Ниязий атындағы Тәрбия педагогикасы миллий институты
Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Сабит НУРЖАНОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Захия НАРИМБЕТОВА
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ	Хушбоқ НОРБҰТАЕВ
Сапардурды АБАЕВ	Ойниса МУСУРМОНОВА
Адхамжон АБДУРАШИТОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Хайрулла АЛЯМИНОВ	Сафо МАТЧОН
Мавлюда АЧИЛОВА	Шукурилло МАРДОНОВ
Азизжан АБДАЗИМОВ	Абдулхамид МИРЗАЕВ
Шухрат АБДУЛЛАЕВ	АбдимураТЕСЕМУРАТОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Даулетназар СЕЙИТКАСЫМОВ
Злийха ОРАЗЫМБЕТОВА	Қалыбай ПРИМБЕТОВ
Мансурбек ОНГАРОВ	Раьно ОРИПОВА
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Бахтиёр РАХИМОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Норим РАХМАНОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ	Муқаддас РАХМАНОВА
Марифжон АХМЕДОВ	Светлана СМЕРНОВА (Москва, Россия)
Гулзабира БАБАШЕВА	Тажибай САПАРБАЕВ
Умида БАҲАДИРОВА	Мухаббат САЛАЕВА
Фархад БАБАШЕВ	Гўзал СОДИҚОВА
Гулзода БОЙМУРОДОВА	Улбосын СЕЙТЖАНОВА
Гулбахар БЕКИМБЕТОВА	Амина ТЕМИРБЕКОВА
Комил ГУЛЯМОВ	Нурзода ТОШЕВА
Маманазар ДЖУМАЕВ	Қуанишбек ТҮРЕКЕЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ	Тажибай УТЕБАЕВ
Дилдора ДАВРОНОВА	Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Алишер ЖУМАНОВ	Амангелди ҚАМАЛОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Тажикал ҚУДАЙБЕРГЕНОВА
Холбой ИБРАГИМОВ	Ойбахор ШАМИЕВА
Шохида ИСТАМОВА	Ризамат ШОДИЕВ
ВОХИД КАРАЕВ	Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА (Тараз,Қазақстан)	Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Сарсенбай КАЗАХБАЕВ	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Мохира КУВВАТОВА	Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Джавдод ПЎЛАТОВ	Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
Меруерт ПАЗЫЛОВА	Гулрухсор ЭРГАШЕВА
Пердебай НАЖИМОВ	Гавхар ЭШЧАНОВА
Асқарбай НИЯЗОВ	Қонысбай ЮСУПОВ
	Гулара ЮСУПОВА

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ АДЕБИЯТ

Mirzabaeva M.B. Filologiya bag'dari studentleriniń awizeki hám jazba kónlikpelerin rawajlandırıwda zamanagóy texnologiyalar hám shınıgıwlardıń áhmiyeti	7
АбUTOBA З.Ж. Технология КАНООТ на уроках русского языка (на примере темы «Имя прилагательное» в 6 классе)	12
СагиндикОВ А. Разработка кейс-стади для учащихся уровня А2 и его внедрение в учебный процесс	18

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Пазылова М.Е. Талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришда ўқув жараёнининг дидактик имкониятлари	24
Темирбекова А.О. Neuropedagogika asosida dasturlashning til o'rganish jarayonidagi o'rni va samaradorligi	32
Jo'rayev F.A. O'qituvchilar tayyorlashda mantiqiy fikrlashning o'rni: pedagogik nuqtai nazar	38
Abdullayev S. S. Talabalarda ijtimoiy daxldorlik fazilatini rivojlantirishning mazmuni va didaktik imkoniyatlari	43
Jakbarov O.O. Oliy ta'limda ma'naviyatni yuksaltirish bo'yicha boshqaruv mexanizmlari	49
Markayev Z.I. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning umumkasbiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi	54
Soxibjonov Z.S. Oliy pedagogik ta'limning tarix o'quv dasturiga umumiy holati va bunda gender yondashuvini integratsiyalashning ahamiyati	65
Raimjonov S. O'. Musiqa madaniyati darslarida innovatsion ta'lim texnologiyalari vametodlaridan foydalanish imkoniyatlari	70
Toshpulatova S.K. Musiqa madaniyati darslarida innovatsion ta'lim talabalarida sog'lom turmush tarzini shakllantirishning pedagogik asoslari	77
Nabiyeva N.N. Triz texnologiyasi asosida bo'lajak pedagoglarning ijodiy tafakkurini oshirishning ilmiy-konseptual asoslari	82
Hamraqulov Y.M. Kreativlik muhandislik faoliyatini rivojlantirishning asosiy omili sifatida	88
Turayev J.A. Talabalarining mustaqil o'quv faoliyatini raqamli ta'lim texnologiyalari yordamida tashkil etish metodikasi	95
Norboyeva M.Sh. Bo'lajak pedagoglarda aksiologik yondashuvlar asosida altruizm ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslar	100
Turdiyev N.B. Talabalarda integrativ darslarni loyihalash asosida samarali darslarni tashkil etish metodologiyasi	104
Djavlanova N. X. Maxsus pedagogika modulini integrativ o'qitishning nazariy asoslari	110
Абдуллаева С.Б. Талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини моделлаштириш	119
Farxodova D. Q. Pedagogik tadqiqotlarda kreativ tafakkur va qobiliyat muammosi	125
Allamuratov G'A. Psixologiya yo'nalishi talabalarining lingvokognitiv kompetentsiyasini rivojlantirishning motivatsion yondashuvga asoslangan modeli	130
Abduazimov F.A. An'anaviy ijrochilikda rubobning madaniy ahamiyati	134
Xidirova D.Z. Innovatsion yondashuv asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini loyihalashtirishning pedagogik tizimi	140
Xudayberganov A. Pedagogika yo'nalishdagi talabalarining savodxonligini rivojlantirish masalalari	147
Doniyorova G.B. O'qituvchi obrazining ijtimoiy-psixologik omillari va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri	151

Yo'ldosheva G.V. Oliy ta'lim imidjini muassasalarning ta'lim xizmati bozorida raqobat pozitsiyasini mustahkamlashdagi ta'siri	155
Mirgazyeva Z.T. O'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari	164
Raximov X.A., Sultonova Sh.Y. GeoGebra yordamida yuqori sinf o'quvchilariga geometriyani o'rgatishda teoremani isbotlash ko'nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirish metodikasi	169
Rahmonova N.N. Raqamlashtirish sharoitida bo'lajak o'qituvchilarni kreativ kompetensiyasini forsait texnologiyalari asosida loyihalashtirish strategiyasi	174
Dilmurodova Z.D. Psixologiyada qobiliyat muammosi va uning pedagogik jihatlarini	184
Qorayev S.B. Ta'lim va amaliy faoliyat klasteri muhitini ta'minlash metodologiyasining tahlili	191
Qorayev S.B. Individual yondashuv asosida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish masalalari	195

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИК ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Абаев С. Дүньялық мәмлекет деген не?	201
Primbetov K.T., Turebaeva F.S. Milliy mádeniy miyraslardıń pedagogikalıq imkaniyatlarınan paydalanıwdıń teoriyalıq-metodologiyalıq tárepleri hám ózine tán ózgeshelikleri	204

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Камалов А.Б., Аширбекова С.У. Инновации в обучении: преимущества и недостатки цифровых технологий в образовании	210

БАСЛАҰЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

Soliyev I. S. Maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasida milliy urf-odatlarining ahamiyati	224
Ashurov B.I. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'quv faoliyati nazariyasi asosida to'p ulotqirishga o'rgatish	228
Urunov A.M. Boshlang'ich sinf texnologiya darslarida o'quvchilarning bilish faoliyatlarini rivojlantirish asoslari	236
Rabbonayeva D.T. O'qish savodxonligi darsligidagi matnlarni tahlil qilish usullari	243
Nurmanova D.J. Sinf rahbarning o'quvchilarni tarbiyalashda ota-onalar bilan hamkorlikdagi pedagogik faoliyati (bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun)	247
Sholpanova A.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ rivojlanishida qo'llaniladigan usullar va metodlar	254
Eshbekova G. Z. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida yozish ko'nikmalarini innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish ilmiy-nazariy asoslari	258
Babadjanova M.R. Boshlang'ich sinf matematika darslarida media texnologiyalardan foydalanishning nazariy ahamiyati	263
Mamasaidova M.A., Odilova S.X. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik dunyoqarashini shakllantirishda sinergetik yondashuv masalalari	271
Uteniyazov Z.B. Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini axborot texnologiyalari vositasida rivojlantirish	276
Atadjanova Sh.Q., Yusupova F.H. Maktabgacha yoshdagi bolalarda art terapiyaning ahamiyati	284
Jumayeva M.A. Maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion ishlarni tashkil qilish	291
Yuldasheva G.S. MDH davlatlari psixologlarining "Men" konsepsiyasi haqidagi qarashlari	295
Mo'minova E.M. Dizartriya bo'lgan bolalarda kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishda logopedik yordamning o'rni	301

Usmonxodjayeva N. Nutqiy kamchiliklarga ega boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv motivatsiyasini oshirishda logopedik mashqlar	306
Abdullayeva O'.D. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy kamchiliklarni bartaraf etishda interfaol o'yin texnologiyalarining samaradorligi	311
Aripova N.Sh. Ilg'or texnologiyalar va pedagogik yondashuvlar yordamida Koxlear implantli o'quvchilarning nutq ko'nikmalarini rivojlantirish	317
Axmedova N.M. Nutq rivojlanishi orqada qolgan bolalarda qo'llanadigan innovatsion usullarning an'anaviy metodlarga nisbatan ustunliklari va kamchiliklari	323
Turg'unov N.S. Maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni tashkil etish va boshqaruvini rivojlantirish mexanizmlari	328
Xalmatova M.M. Tabiatga bo'lgan muhabatni o'quvchilar ongiga singdirish va Tabiiy fanlar darsligini o'qitishda inovatsion metodlar	336
Umirzoqova M.B. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning matematik formulalar haqidagi tasavvurlarini shakllantirish	340
Yo'ldosheva Sh.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining dars jarayonlarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash	346
Xolmuminova D.X. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini pirls xalqaro baholash dasturi tizimiga tayyorlash jarayonini takomillashtirish masalalari	351
Mo'ydinova X. K. Maktabgacha ta'limda chet tillarini gender yondashuvi asosida o'qitishning afzalliklari	356
Qudratova Sh.B., Sa'dullayeva M.N. STEAM ta'lim texnologiyasini boshlang'ich ta'limda qo'llashning me'yoriy-uslubiy asoslari	359
Abdullayeva X.A. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tarbiyaga oid tushunchalarni rivojlantirish	366
Alchurazova N. B. Ko'p tarmoqli maktabgacha talim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarni o'quv-tarbiyaviy jarayonga moslashtirishning pedagogik jihatlari	374
Abdusamatova N. J. Integratsion yondashuv asosida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash masalasining istiqbollari (katta va tayyorlov guruhlar misolida)	378
Sadullayeva D.M. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida havfsiz ovqatlantirishni tashkil etishning zamonaviy usullari va muammolari	382
Sadullayeva D.M. Maktab o'quvchilarida sog'lom turmush tarzini rivojlantirishning psixologik-pedagogik omillari	386
Xusanova D.B. Davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida jamoatchilik nazorati samaradorligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish	391
Rizayeva Z.O. Maktabgacha ta'limda tarbiyalanuvchilarning ko'zga tashlanuvchi fiziologik, psixologik va ijtimoiy og'ishlarning oldini olish va qayta tiklash	396
Karimova N.S. Steam texnologiyasi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida valeologik madaniyatni shakllantirish	400

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

Azimova Sh. G'. Dizayn (libos va gazlamalar) yo'nalishi talabalari ishlab chiqarish amaliyotini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari	405
Alyaminov X. Talaba-yoshlarni tadbirkorlik faoliyatga tayyorlash masalalari	413
Очилов Ф. Э., Хамраев А. Б. Усовершенствование обучения рисованию портрета в школе: сподходы и методы	420
Очилов Ф.Э., Дустмурадова Н.Р. Работа над эмоциональным состоянием учащихся в процессе выполнение пейзажа в дхш	426

СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

Abdurashidov A.A. Bola tarbiyasida oilaning o'rnini masalalari	431
Tojialiyeva I.X. Pedagogik menejment o'quv jarayonini boshqarish nazariyasi va amaliyoti sifatida	436
Irgashyev T.I. Bozorni o'rganishda marketingni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari	441

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХАМ СПОРТ

Allanazarov I.G. Bokshí iskerliginiñ fiziologiyalıq xarakteristikaları	446
Allanazarov I.G. Boksda musobaqalarning turlari va musobaqa faoliyati	452
Усмонов М.Қ. Олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларининг жисмоний тарбия орқали иш унумдорлигини ошириш йўллари	460
Begimqulov O.J. Fan, ta'lim va sport o'rtasidagi integratsiya muammolari	470
Nizambayev M.A. Badminton darslarida talabalarni jismoniy sifatlarini rivojlantirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish	475
Nizambayev M.A. Badminton sportining pedagogik-psixologik xususiyatlari	479
Kaipov S.B. Dzyudo sport turida jismoniy tayyorgarlik bosqichlari	484
Kaipov S.B. Bolalar va o'smirlar sport maktablarida dzyudo sport mashg'ulotlarini tashkil etish tamoyillari	488
Yusupova X.I., Kosimova L.U. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida meritokratik boshqaruvini tashkil etishning ilmiy asoslari	492
Shamsiyev R.M. Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan jismoniy tarbiya darsarida foydalanish	497
Berdiev Sh.O. Yosh voleybolchilarni tanlab olish davrlari va metodlari	502
Maxmudov B.A. Jismoniy madaniyat mutaxassislarini tayyorlashda referat ishlarining tayyorlash parametrlari	505
Raxmonova G.U. Uzluksiz ta'lim tizimida barkamol avlodni axloqiy-axloqiy-estetik tarbiyalashda harakatli o'ynlarning o'rnini	508
Karimov B.B. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy faoliyatga tayyorlash parametrlari	511
Karimov B.B. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini innovation faoliyatga tayyorlash muammolari va echimlari	516
Sultonov Sh.U. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jarayonida harakatli o'yinlardan foydalanish mexanizmini takomillashtirish	521
Zokirov F.M. Jismoniy madaniyat mutaxassislarini tayyorlash mexanizmi mazmunini modernizatsiyalashning tasnifiy xususiyatlari	524
Nuriddinov B.Sh. Boshlang'ich sinf o'quvchilari harakat faoliyatini jismoniy vositalar orqali shakllantirish muammolari	529
Berdiyev F.O. Jismoniy tarbiya jarayonida harakatli o'yinlardan foydalanish mexanizmini takomillashtirish	533
Baymuratov I.A. Yillik siklda parasuzuvchilar tayyorgarligini tashkil qilish	536
Салимов У.ИИ. Физическое воспитание в контексте философских течений: от античности до современности	541

ТИЛ ХЭМ ЭДЕБИЯТ

FILOLOGIYA BAĞDARÍ STUDENTLERINIŇ AWIZEKI HÁM JAZBA KÓNLIKPELERIN RAWAJLANDÍRÍWDA ZAMANAGÓY TEXNOLOGIYALAR HÁM SHÍNÍGÍWLARDÍŇ ÁHMIYETI

Mirzabaeva M.B.

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı tayanış doktorantı

Tayanch so'zlar: og'zaki va yozma savodxonlik, lingvistik kompetensiya, lingvometodik kompetensiya, zamonaviy texnologiyalar, munozara, kommunikativ mashqlar.

Ключевые слова: устная и письменная грамотность, лингвистическая компетенция, лингвометодическая компетенция, современные технологии, дискуссия, коммуникативные упражнения.

Key words: oral and written literacy, linguistic competence, linguomethodical competence, modern technologies, discussion, communication exercises.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada filologiya yo'nalishi talabalarining og'zaki va yozma savodxonligini, lingvistik va lingvometodik kompetensiyasini oshirishga mo'ljallangan zamonaviy texnologiyalar, metodlar va kommunikativ mashqlardan foydalanishning ahamiyati aytiladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье подчеркивается важность использования современных технологий, методов и коммуникативных упражнений для повышения устной и письменной грамотности, а также лингвистической и лингвометодической компетенции студентов филологических факультетов.

SUMMARY:

The article discusses the importance of using modern technologies, methods, and communicative exercises designed to improve the oral and written literacy, linguistic, and linguomethodological competence of philology students.

Házirgi kúnde dúnya júzinde zamanagóy texnikanıń rawajlanıwı hám olardıń turmısımızǵa tez pát penen kirip keliwi nátiyjesinde derlik barlıq mámleketlerde balalar hár qıylı gadjetler hám internet tásirinde rawajlanbaqta. Bul álbette olardıń aqlıy rawajlanıwına, oy-órisiniń keńeyiwine óziniń unamlı tásirin kórsetedi. Biraq, olardıń átirapındaǵı insanlar menen óz ara kommunikaciya processine kórinbeytuǵın sheklewler qoyadı. Sebebi, házirgi kúnde kommunikaciya processiniń jańa kórinisi “onlayn kommunikaciya”

processi júzege kelgen. “Onlayn kommunikaciya” processinde insan óziniń pikirin, ishki sezimlerin hár qıylı súwretler, simvollar arqalı bildiriwi nátiyesinde janlı pikir almasıw processinde áhmiyetli esaplangan tuyǵı-sezim, mimika, pantomimika sıyaqlı sezimleri, qıymıl-háreketleri kórinbeydi. Bunıń nátiyesinde balalarda janlı kommunikaciya processı áste-aqırın rawajlanadı. Sonıń ushın balalardı erkin hám kreativ pikirleytuǵın, óz pikirin átirapındaǵı insanlarǵa anıq jetkere alatuǵın, kámil insan, maman qánige sıpatında tayarlaw búgingi kúnniń áhmiyetli máselelerinen biri sanaladı. Bul maqsetke esiriw ushın studentlerdiń ana tilimizge bolǵan húrmetin hám itibarın ele de kúsheytiwdi esapqa alıwımız kerek.

Joqarı oqıw orınlarında “Ana tili” pánin oqıtıwdıń tiykarǵı maqseti studentlerge, sonday-aq bolajaq maman qánigelerge óz pikirn erkin ayta alıwǵa, mine sol pikirin awızeki hám jazba túrde sawatlı bayanlay alıwına, basqalar menen janlı sóylew processinde olardıń pikirin tolıq túsiniwge yaǵnıy kommunikativ processtıń tolıq rawajlanıwına járdem beriwden ibarat.

Joqarı oqıw orınlarında “Ana tili” pániniń qánigelik pán sıpatında pán baǵdarlamaǵa kirgiziliwi filolog studentlerdiń lingvistikalıq, kommunikaciyalıq hám lingvometodikalıq kompetenciyasınıń rawajlanıwına úlken tásir kórsetedi.

Lingvometodikalıq kompetenciya –bul zárúr bolǵan barlıq kompetenciyalar jıyındısı. N.E.Sinichkina, N.A.Isaeva, A.G.Kancur, M.A.Mosina, K.E.Bezukladov, L.V.Pavlova, I.R.Pulexlardıń ilimiy izertlewlerine súyengen halda lingvometodikalıq kompetenciya bul lingvistikalıq bilim hám metodika tiykarında tálim alıwshınıń “til bilimi tarawındaǵı kásiplik wazıypalarınan sheber paydalana alıw qábileti” [3.53].

Filologiya baǵdarında bilim alıp atırǵan studentler sóylew qábiletleri áhmiyetli rol oynaytuǵın lingvistikalıq hám ádebiy dúnyanıń orayında boladı. Filologiya baǵdarında tálim alıp atırǵan studentlerde sóylewdi rawajlandırıw metodologiyası tek ǵana kásiplik kónlikpelerdi jetilistiriwge emes, al ulıwma lingvistikalıq hám lingvometodikalıq bilimlendiriwge de qaratılǵan. Bul maqalada biz keleshekтеgi filologlar arasında awızeki hám jazba sóylewdi rawajlandırıwdıń tiykarǵı strategiyaları hám kózqarasların kórip shıǵamız.

Filologiya baǵdarında tálim alıp atırǵan studentlerdiń awızeki hám jazba sawatxanlıǵın rawajlandırıw metodologiyasınıń tiykarǵı quramlıq bólimlerinen biri ádebiy shıǵarmalar hám til hádiyselerin tereń úyreniw bolıp esaplanadı [2.34-50]. Kórkem tekstti tallaw studentlerde ádebiy tallaw kónlikpelerin rawajlandırıwǵa, sonday-aq, sózlik qorındaǵı aktiv hám passiv sóz baylıǵın bayıtıwǵa járdem beredi. Lingvistikalıq metodologiya kontekstinde studentler tildiń hár qıylı hádiyselerin - fonetika, morfologiya, sintaksis, semantika hám

basqalardı úyrenedi, bul olarǵa tildi jaqsıraq túsiniw hám olardan paydalanıwǵa járdem beredi.

Awızeki sóylew hám diskussiyalar filologiya baǵdarı studentlerinde awızeki sóylewdi rawajlandırıwda áhmiyetli rol oynaydı. Arnawlı kurslar hám seminarlar sheńberinde studentler bayanatlar, prezentaciýalar hám monologlar usınadı, bul olarǵa óz pikirlerin anıq hám logikalıq bildiriw qábiletin rawajlandırıwǵa, sonday-aq, sóylew mádeniyatın hám sheberligin arttırıwǵa imkaniyat beredi. Shıǵarma jumısların jazıw, tezisler hám kurs joybarları sıyaqlı jazba jumıslar filolog studentlerdiń jazba sawatxanlıǵın rawajlandırıwǵa járdem beredi.

Tekstlerdi jazıw procesinde olar pikirlerdi qaǵazǵa jazıw, tekstti dúziw, til qurallarınan paydalanıw hám óz kózqarasların tiykarlaw kónlikpelerin rawajlandıradı. Filologiya baǵdarı studentlerinde awızeki hám jazba sawatxanlıqtı rawajlandırıw metodologiyasınıń áhmiyetli tárepi topar hám individual jumıslardıń kombinaciyası bolıp tabıladı. Topar joybarları hám dodalawları pikirlesiw kónlikpelerin rawajlandırıwǵa, jámáátte islew hám pikir alısıw qábiletine úles qosadı. Sonıń menen birge individual jumıs studentlerge ózleriniń kúshsiz táreplerine itibar qaratıw hám olardı jáne de nátiyjeli rawajlandırıw imkaniyatın beredi. Zamanagóy texnologiyalar filologiya baǵdarı studentleriniń awızeki sóylew qábiletin rawajlandırıw metodologiyasında áhmiyetli rol atqarmaqta. Onlayn resurslar, kompyuter baǵdarlamaları, mobil qosımshalar studentlerge qálegen waqıtta hám qálegen jerde til kónlikpelerin shınıǵıw hám jetilistiriw imkaniyatın beredi.

Oqıtıwshılar oqıwshılardıń sóylew kónlikpelerin jaqsılaw ushın konstruktivlik kritika hám usınıslar beriwi kerek. Sonıń menen birge, studentler ózleriniń shıǵıp sóylewleri hám jumısların belsene tallawı, kúshsiz táreplerin anıqlawı hám olardı jetilistiriw ústinde islewi kerek. Filologiya baǵarı studentleri til miyrasların saqlaw, izertlew hám tarqatıwda áhmiyetli rol oynaydı [1.81-84].

Olardı oqıtıw tek ǵana tildiń teoriyalıq táreplerin emes, al awızeki sóylesiwdiń ámeliy kónlikpelerin de esapqa alatuǵın arnawlı qatnastı talap etedi. Filolog studentler ushın awızeki sóylew hám jazba sawatxanlıqtı rawajlandırıw metodologiyası olardıń kommunikativ hám lingvometodikalıq kompetenciýaların, lingvistikalıq sawatlılıǵın qalıplestiriwge qaratılǵan.

“Ana tili” pánin oqıtıw tek ǵana til túsiniqlerin úyreniwdi emes, al olardı ámelde qollanıwdı da talap etedi. Studentler tek tekstlerdi tallaw emes, al óz pikir hám ideýaların bildiriwi hám basqalar menen ózara pikir almasa alıwı kerek. Metodologiya sáwbetlesiwler, diskussiyalar, prezentaciýalar, jazba jumıslar hám basqalar sıyaqlı hár qıylı jumıs formaların óz ishine alıwı kerek. Oqıtıw metodikasınıń hár qıylılıǵı studentlerge til kónlikpeleriniń hár qıylı táreplerin

rawajlandırıw imkaniyatın beredi. Tildi tek sistema sıpatında úyreniw emes, al onıń mádeniy kontekstin túsiniw de áhmiyetli. Buǵan úyrenilip atırǵan til qollanılatuǵın mámleketler ádebiyatı, kórkem óneri, tariyxı hám úrp-ádetlerin úyreniw kiredi. Hár bir studenttiń tildi úyreniwde kúshli hám kúshsiz tárepleri bar. Awızeki sóylew hám jazba sawatxanlıqtı rawajlandırıw metodologiyası studentlerdiń individual talapları hám qızıǵıwshılıqların esapqa alıwı kerek, bul olardıń til qábiletlerin dárejesi hám tezligine qarap rawajlandırıw ushın imkaniyatlar jaratadı.

Studentler ózleriniń til kónlikpelerin turmıslıq jaǵdaylarda qollanıw imkaniyatına iye bolıwı áhmiyetli. Oǵan ana tilinde sóylesetuǵınlar menen pikirlesiw, úyrenilip atırǵan tilden paydalanatuǵın mámleketlerde xalıqaralıq pikir almasıwlar yamasa ámeliyatlarda qatnasıw arqalı erisiw múmkin. Studentler tildi úyreniwde kúshli hám kúshsiz táreplerin túsiniw ushın pikir-usınıslarǵa mıtáj. Interaktiv sabaqlıqlar, onlayn kurslar, multimedia resursları hám til qosımshaları sıyaqlı zamanagóy texnologiyalar studentlerdiń awızeki hám jazba sawatxanlıq dárejesin rawajlandırıw metodologiyasın sezilerli dárejede bayıtıp, úyreniwdi jáne de qızıqlı hám nátiyjeli etiwı múmkin. Ulıwma alǵanda, filologiya baǵdarı studentleriniń sóylewdi hám jazba sawatxanlıqtı rawajlandırıw metodologiyası beyimlesiwsheń, innovaciyalıq hám hár bir studenttiń individual talaplarına baǵdarlangan bolıwı kerek. Ol studentlerge tek ǵana til kónlikpelerin úyreniwde emes, al jáhán til jámiyeshiliginiń mádeniy bilimli hám sawatlı wákillerine aylanıwda da járdem beriwi tiyis.

Filologiya baǵdarı studentleri “Ana tili” pánin oqıw arqalı tildiń hár qıylı tárepleri: onıń dúzilisi, semantikası, tariyxı hám mádeniy kontekst penen turaqlı baylanısta boladı. Olar tildi, onıń evolyuciyasın hám jámiyettegi rolin tereń túsiniwge hárezet etedi. Filologiya baǵdarı studentleriniń sóylewdi hám jazba sawatxanlıq dárejesin rawajlandırıw metodologiyası ádette tildi úyreniwdiń túrli táreplerin: fonetika, leksikologiya, grammatika hám stildi birlestirgen bir pútin qatnastı óz ishine aladı. Bul qatnas studentlerge tek ǵana tildiń dúzilisin emes, al hár qıylı baylanıs kontekstlerinde onıń funkcional táreplerin túsiniwge járdem beredi.

Sóylewdi rawajlandırıw metodologiyasınıń tiykargı principlerinen biri bul aktiv úyreniw. Filologiya baǵdarı studentleri sóylew kónlikpelerin rawajlandırıwǵa járdem beretuǵın hár qıylı shınıǵıwlar islewi hám ámeliy shınıǵıwlarda belsene qatnasıwı kerek. Buǵan awızeki sóylew, diskussiyalar, jazba jumıslar hám akademiyalıq xızmettiń basqa túrleri kiredi. Kontekstli bilimlendiriw filologiya baǵdarı studentleriniń sózin rawajlandırıw metodologiyasında áhmiyetli rol oynaydı. Studentlerge ádebiy shıǵarmalar,

mádeniy tekstler hám hár qıylı dereklerden alıńan materiallar sıyaqlı túrli kontekstler ústinde til úyreniw usınıs etiledi. Bul studentlerge tek ǵana tildin dúzilisin emes, al onıń real turmısta qollanılıwın túsiniwge járdem beredi.

Zamanagóy texnologiyalar filologiya baǵdarı studentleriniń awızeki sóylew hám jazba sawatxanlıq dárejesiniń rawajlanıw metodologiyasında da áhmiyetli rol oynaydı. Olar interaktiv oqıw materialların jaratıw, onlayn kurslar hám oqıw vebinarların ótkeriw hám hár qıylı til resurslarına kiriw ushın paydalanılıwı múmkin. Bul studentlerge sóylew hám jazba sawatxanlıq kónlikpelerin rawajlandırıw hám jetilistiriw ushın qosımsha imkaniyatlarǵa iye bolıw imkaniyatın beredi. Hár bir studenttiń ózine tán mútájlikleri hám qábiletleri bar, sonıń ushın sóylewdi hám jazba sawatxanlıqtı rawajlandırıw metodologiyası individuallastırılıwı kerek. Oqıtıwshılar hár bir studenttiń ózine tán ózgesheliklerin esapqa alıwı hám olarǵa tiyisli oqıtıw usılları hám strategiýaların usınıs etiwı kerek. Buǵan individual másláhátler, differenciallasqan tapsırmalar hám jekelestirilgen oqıw baǵdarlamaları kiredi.

Juwmaqlap aytqanda, filologiya baǵdarı studentleriniń awızeki sóylew hám jazba sawatxanlıǵın rawajlandırıw metodologiyası ádebiyat hám tiltanıwdı úyreniw, toparlarda islew hám jeke shınıǵıwlar, zamanagóy texnologiyalardan paydalanıw, sonday-aq, turaqlı pikir-usınıslar hám ózin-ózi bahalawdı birlestirgen kompleksli qatnastı óz ishine aladı. Bul qatnas filologiya baǵdarı studentleriniń tek ǵana lingvistikalıq, lingvometodikalıq kónlikpelerin rawajlandırıwǵa emes, al olardıń ulıwma intellektuallıq hám mádeniy rawajlanıwına da járdem beredi.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR:

1. Abdivaliyevna Muxamadiyeva Nodira, and Muxamadiyeva Gulandon Abdivaliyevna. "Tillarni o'qitishda psixolingvistikaning metodlari va nazariy ahamiyati". So'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyası 5.4 (2022): 81-84.
2. Husnora Kuranbayeva. "Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish savodxonlik fani ta'lim mazmunini rivojlantirishning metodik va didaktik usullari". Prospects of development of science and education 1.18 (2024): 34-50.
3. Синичкина Н. Е. Формирование лингвометодической компетенции будущего учителя родного русского языка в современном вузе : дис. ... д-ра пед. наук / Н. Е. Синичкина. - Великий Новгород, 2010. - 353 с.

ТЕХНОЛОГИЯ КАНООТ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА (НА ПРИМЕРЕ ТЕМЫ «ИМЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ» В 6 КЛАССЕ)

Абутова З.Ж.

*Ассистент-преподаватель кафедры русского языка и литературы
Каракалпакского государственного университета имени Бердаха*

Таянч сўзлар: рус тили дарслари, синф, технология, ўқитувчи, ўқувчи, компьютер технологияси, интерактив методлар, ўқув жараёни, каноот технологияси.

Ключевые слова: уроки русского языка, класс, технология, учитель, ученик, компьютерные технологии, интерактивные методы, образовательный процесс, технология каноот.

Key words: Russian language lessons, class, technology, teacher, student, computer technologies, interactive methods, educational process, kahoot technology.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада рус тили дарсларида КАНООТ технологиясидан фойдаланиш йўллари кўрсатилган. Мисол сифатида умумтаълим мактабларининг 6-синфида “Сифат” мавзусидан фойдаланиш орқали КАНООТ технологияси амалга ошириш жараёни ифодаланган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье показаны способы использования технологии КАНООТ на уроках русского языка. В качестве примера представлен процесс внедрения технологии КАНООТ на примере темы «Имя прилагательное» в 6 классе общеобразовательных школ.

SUMMARY:

This article shows the ways of using KAHOOT technology in Russian language lessons. As an example, the process of implementing KAHOOT technology is presented on the example of the topic "Adjective" in the 6th grade of comprehensive schools.

Введение. Современные образовательные технологии активно внедряются в учебный процесс, способствуя повышению мотивации и эффективности обучения. Одним из таких инновационных инструментов является платформа Kahoot, предназначенная для создания интерактивных викторин, тестов и опросов. Использование данной технологии на уроках русского языка позволяет разнообразить учебный процесс, сделать его более увлекательным и доступным для учеников.

В условиях цифровизации образования учителя стремятся к поиску новых методов, способствующих вовлечению учащихся в процесс обучения.

Одной из наиболее сложных тем в школьном курсе русского языка является изучение имени прилагательного в 6 классе. Несмотря на кажущуюся простоту, у школьников часто возникают трудности с определением рядов прилагательных, их степеней сравнения, а также с правописанием сложных и составных форм.

Компьютерные технологии предоставляют преподавателям и студентам доступ к огромным массивам информации, делают процесс обучения более интерактивным и эффективным. Платформы для дистанционного обучения, виртуальные классы, интерактивные учебные материалы - все это стало реальностью, изменившей восприятие процесса получения знаний. Например, популярность онлайн-курсов и образовательных платформ, таких как Coursera, Khan Academy и EdX, подтверждает востребованность и эффективность этих инструментов. Такие платформы предоставляют возможность обучаться в любом месте и в любое время, что особенно важно в условиях современного мира, где мобильность и доступность информации играют ключевую роль.

Использование технологии Kahoot позволяет повысить интерес к изучаемому материалу и сделать его усвоение более эффективным. Данная платформа предлагает возможность создания динамичных интерактивных тестов, которые могут быть использованы как в качестве проверочных работ, так и в процессе объяснения нового материала. В данной статье рассматривается применение Kahoot на уроках русского языка при изучении темы «Имя прилагательное» в 6 классе, анализируются преимущества и возможные сложности использования данной технологии.

Методы исследования. В рамках исследования использовались следующие методы:

1. Анализ педагогической литературы – изучение научных и методических работ, посвящённых использованию цифровых технологий в образовательном процессе.
2. Экспериментальный метод – проведение уроков с использованием Kahoot в 6 классе для выявления эффективности технологии.
3. Анкетирование и опросы – сбор обратной связи от учащихся и преподавателей по поводу применения интерактивных викторин.
4. Сравнительный анализ – оценка результатов контрольных и тестовых работ учеников, прошедших обучение с использованием Kahoot, и учеников, обучавшихся традиционными методами.

- Опытно-экспериментальная работа. В рамках исследования были изучены примеры внедрения компьютерных технологий в учебных заведени-

ях. Это включало анализ кейсов, а также наблюдение за использованием цифровых инструментов на практике.

- Обобщение и систематизация данных. Полученные результаты были структурированы для выявления ключевых преимуществ и ограничений применения технологий в образовании. Это обеспечило возможность более глубокого понимания проблематики и перспектив развития данной области.

Новизна исследования. Новизна исследования заключается в интеграции современных цифровых инструментов в процесс обучения русскому языку, а именно в изучении грамматической темы «Имя прилагательное» с помощью Kahoot. Несмотря на широкое распространение данной платформы в образовательной среде, её применение в контексте изучения конкретных тем школьного курса русского языка остается недостаточно исследованным.

Результаты исследования. Исследование показало, что применение компьютерных технологий в образовательной среде оказывает значительное влияние на эффективность учебного процесса. В частности, использование цифровых инструментов, таких как электронные платформы и системы управления обучением, способствовало повышению успеваемости студентов и уровня их вовлечённости.

Эффективность преподавания – использование облачных технологий и инструментов искусственного интеллекта упрощает процесс подготовки материалов и мониторинга прогресса студентов. Это позволит уделять больше времени индивидуальной работе с учащимися.

Устранение географических барьеров – онлайн-курсы и дистанционное обучение обеспечат доступ к качественным образовательным ресурсам для студентов из отдалённых регионов.

Обсуждение. Компьютерные технологии играют ключевую роль в современном образовании, оказывая значительное влияние на процессы обучения, преподавания и управления образовательными учреждениями. Их применение охватывает широкий спектр направлений, включая создание электронных учебных материалов, использование виртуальной реальности, онлайн-обучение и аналитические инструменты для оценки знаний. Рассмотрим основные направления более подробно.

6. Аналитика данных в образовании. Системы анализа данных помогают образовательным учреждениям оценивать успеваемость студентов и эффективность преподавания. Примеры использования:

- Отслеживание посещаемости и успеваемости.
- Выявление трудностей в освоении материала.

- Разработка стратегий улучшения качества образования.

7. Программирование и робототехника. Программирование и робототехника становятся важными направлениями в обучении, развивая навыки XXI века, такие как креативность, логическое мышление и командная работа. Учебные программы включают:

- Основы программирования на языках, таких как Python или Scratch.
- Работа с образовательными роботами, такими как LEGO Mindstorms.
- Участие в соревнованиях по робототехнике.

8. Геймификация обучения. Геймификация предполагает использование игровых элементов в учебном процессе, таких как: баллы и достижения, лидерборды, виртуальные награды. Такие методы повышают мотивацию студентов и делают процесс обучения более увлекательным.

9. Образовательные мобильные приложения. Мобильные приложения предоставляют доступ к обучению "на ходу". Они используются для изучения языков, решения математических задач, подготовки к экзаменам и многого другого. Примеры популярных приложений: Duolingo (изучение языков), Khan Academy (различные предметы), Photomath (решение математических уравнений).

10. Образование для людей с особыми потребностями. Компьютерные технологии значительно улучшают доступность образования для людей с ограниченными возможностями. Примеры: текстовые и речевые преобразователи для студентов с нарушениями зрения, специальные приложения для студентов с дислексией, программное обеспечение для поддержки жестового языка.

11. Облачные технологии. Облачные технологии обеспечивают хранение и совместное использование данных. Их преимущества включают доступность учебных материалов из любого места, обеспечение безопасности данных, совместная работа над проектами.

Геймификация основывается на использовании таких игровых элементов, как очки, уровни, награды, конкурсы и таблицы лидеров. Основной целью является повышение мотивации учащихся и вовлечённости в процесс обучения. Среди примеров использования геймификации в преподавании можно выделить:

3. Проектные игры. Проектные задания с элементами геймификации помогают интегрировать разные аспекты языка: чтение, письмо, говорение и аудирование. Примером может служить игра "Создай свой город": учащиеся разрабатывают описание вымышленного города на русском языке, используя новую лексику и грамматические конструкции. Они создают карту города, где каждому объекту присваивается своё название и

история. Проект завершается презентацией, где учащиеся рассказывают о своём городе.

4. Настольные игры. Настольные игры, такие как адаптированные версии "Монополии" или "Эрудита", могут стать отличным инструментом для изучения русского языка. Например, вместо названий улиц на игровом поле можно использовать слова для запоминания, а карточки заданий содержат упражнения на грамматику или лексику.

Для успешного внедрения геймификации преподавателям важно учитывать следующие аспекты:

- Понимание уровня учеников. Задания и игровые элементы должны соответствовать уровню владения языком. Например, для начинающих лучше использовать простые задания, связанные с базовой лексикой, а для продвинутых учеников — более сложные квесты и ролевые игры.

- Чёткие цели и правила. Игровой процесс должен быть прозрачным и понятным для учащихся. Например, за каждое выполненное задание ученики получают очки, а за определённое количество очков — награды.

- Обратная связь. Очень важно своевременно предоставлять обратную связь, чтобы учащиеся понимали свои успехи и знали, над чем нужно работать.

- Баланс игры и обучения. Геймификация должна быть инструментом, а не самоцелью. Она должна помогать достижению образовательных целей, а не заменять учебный процесс.

- Использование разнообразных методов. Чтобы удерживать интерес учеников, важно комбинировать разные элементы геймификации: от цифровых приложений до настольных и ролевых игр.

Применение Kahoot позволяет не только разнообразить процесс изучения грамматики, но и повысить уровень вовлеченности школьников в учебную деятельность. Данная технология способствует развитию у учащихся быстрого мышления, умения анализировать информацию и применять знания на практике в игровой форме. Исследование направлено на выявление эффективности такого подхода и разработку методических рекомендаций по его внедрению в образовательный процесс.

Использование платформы Kahoot в изучении темы «Имя прилагательное» в 6 классе имеет ряд преимуществ. В первую очередь, это возможность организации активного обучения через игру. Учитель может создавать тесты и викторины, позволяющие ученикам быстро проверять свои знания и закреплять материал в интерактивной форме.

Пример использования Kahoot на уроке:

1. Введение в тему – на этапе объяснения учитель может создать Kahoot-викторину, содержащую вопросы на базовые знания о прилагательных (их признаки, разряды, формы и степени сравнения).

2. Закрепление материала – после изучения темы ученики проходят тест, где им предлагается определить правильную форму прилагательного, подобрать синонимы и антонимы, образовать степень сравнения.

3. Контроль знаний – в качестве альтернативы традиционному тестированию можно использовать Kahoot, что позволит проверить знания в более непринужденной и мотивирующей форме.

Использование технологии Kahoot положительно влияет на успеваемость учащихся, повышает их интерес к предмету, а также способствует развитию соревновательного духа и командной работы. Тем не менее, существуют и возможные трудности: ограниченное время на ответы может вызвать стресс у некоторых учащихся, а также требуется доступ к устройствам с выходом в интернет.

Закключение. Таким образом, использование технологии Kahoot на уроках русского языка, в частности при изучении темы «Имя прилагательное» в 6 классе, является эффективным инструментом для повышения интереса и вовлеченности учащихся. Интерактивный подход способствует лучшему усвоению материала, делает процесс обучения более увлекательным и динамичным.

Результаты исследования показывают, что учащиеся, прошедшие обучение с использованием Kahoot, демонстрируют более высокие результаты в тестах и контрольных работах. Однако для достижения максимального эффекта важно грамотно интегрировать технологию в учебный процесс, комбинируя её с традиционными методами преподавания. В дальнейшем целесообразно расширить исследование и рассмотреть применение Kahoot при изучении других тем русского языка.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Dellos R. Kahoot! A digital game resource for learning //International Journal of Instructional technology and distance learning. – 2015. – Т. 12. – №. 4. – С. 49-52.

2. Bawa P. Using Kahoot to inspire //Journal of Educational Technology Systems. – 2019. – Т. 47. – №. 3. – С. 373-390.

3. Давыдова С. А. Использование платформы Kahoot как инструмента интерактивного обучения. – 2023.

4. Уарова Э. А. Применение игровой платформы kahoot! в обучении //Экспертный совет журнала. – 2020. – С. 47.

5. Царев Р. Ю. Применение Kahoot! при геймификации в образовании //International Journal of Advanced Studies. – 2017. – Т. 7. – №. 1. – С. 9-17.

РАЗРАБОТКА КЕЙС-СТАДИ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ УРОВНЯ А2 И ЕГО ВНЕДРЕНИЕ В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС

*Сагиндиқов А.
Докторант ҚарғУ*

Tayanch so'zlar: rus tili chet tili sifatida, keys-stadi, A2 darajasidagi o'quvchilar, vaziyat tahlili.

Ключевые слова: русский язык как иностранный, кейс-стади, учащиеся уровня А2, ситуативный анализ.

Key words: russian as a foreign language, case study, A2 level students, situational analysis.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada A2 darajadagi o'quvchilar uchun keys-stadi ishlab chiqish, shuningdek, uni o'quv jarayoniga joriy etish masalalari ko'rib chiqiladi. Asosiy e'tibor o'quvchilarning til ko'nikmalari va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga yordam beradigan samarali keyslarni yaratish usullariga qaratilgan. Keys-stadini ta'lim amaliyotiga joriy etish bosqichlari, materiallarni tayyorlash, guruh ishini tashkil etish va natijalarni baholash yoritilgan. Ish tilni real vaziyatlarda amaliy qo'llash orqali ta'lim sifatini yaxshilash va o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishga qaratilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается разработка кейс-стадии для учащихся уровня А2, а также ее внедрение в учебный процесс. Основное внимание уделяется методам создания эффективных кейсов, которые способствуют развитию языковых навыков и критического мышления у учащихся. Описываются этапы внедрения кейс-стадии в образовательную практику, включая подготовку материалов, организацию групповой работы и оценку результатов. Работа направлена на улучшение качества обучения и повышение мотивации учащихся через практическое применение языка в реальных ситуациях.

SUMMARY:

This article discusses the development of the case stage for A2 level students, as well as its implementation in the educational process. The focus is on methods to create effective cases that promote language skills and critical thinking in students. The stages of implementation of the case stage in educational practice are described, including the preparation of materials, the organization of group work and the assessment of results. The work is aimed at improving the quality of learning and increasing the motivation of students through the practical application of the language in real situations.

Изучение иностранного языка, включая русский как иностранный язык (РКИ), представляет собой длительный и интенсивный процесс, направленный на развитие коммуникативных умений. Основной целью является

формирование общей лингвистической компетенции, которая тесно связана с развитием социокультурной компетенции. Эта компетенция основывается на знании учащимися национально-культурных особенностей социального и речевого поведения носителей языка, включая традиции, этикет, социальные нормы, историю и культуру. Важным аспектом является умение учащихся применять эти знания в реальных коммуникативных ситуациях.

Обучение русскому языку как неродному представляет собой сложный и многоаспектный процесс передачи и усвоения знаний, навыков, умений, а также формирования коммуникативной компетенции. Это двусторонний процесс, в котором преподаватель и ученик совместно работают. Эффективность деятельности учащегося зависит от его мотивации, интересов, потребностей, индивидуального подхода в обучении, учёта особенностей личности, активности учащегося, а также творческого подхода педагога к отбору и представлению материала.

Задачами преподавателя русского языка как неродного являются определение объема и содержания материала для усвоения и предоставление ориентиров (правил, инструкций) для работы с ним, организация учебной деятельности учащихся для достижения наилучших результатов, мотивация учеников к активной деятельности, контроль за эффективностью учебного процесса и усвоением языка.

Для решения этих задач преподаватель должен обладать методическими знаниями (ориентирами, общепедагогическими, психологическими, этнопсихологическими, физиологическими и лингвистическими факторами), умением выбирать и реализовывать методические решения на практике. Таким образом, качество управления процессом обучения русскому языку как неродному зависит не только от принципов методики обучения, но и от положений смежных наук.

Преподавателям важно гибко подходить к выбору методов, сочетая их для достижения наилучших результатов в обучении русскому языку как неродному и иностранному. Для успешного преподавания необходимо оценивать потребности и уровень подготовки учащихся, комбинировать различные методы для разнообразия учебного процесса, использовать современные технологии и ресурсы, а также постоянно совершенствовать свои методические знания и навыки.

Успешность занятия во многом зависит от слаженно структурируемой работы, благодаря которой ученики «погружаются» в ситуацию, выделяют проблему и находят ей подходящее решение. Перед тем, как предо-

ставить учащимся задания, преподаватель заранее моделирует ситуацию, ее начало, развитие и завершение. Кроме того, выявляются возможные вопросы, аргументы и контраргументы, которые могут появиться у учащихся. Таким образом, целью данного этапа является определение конкретной цели. Затем ученикам предоставляется возможность прочесть материал кейса. При первом чтении, у учащихся создается общее впечатление о данной информации и о кейсе в целом. При повторном чтении используются навыки селективного чтения. На данном этапе выбирается информация из кейса, которая могла бы быть решением проблемы. Как правило, учащиеся записывают основные понятия, имена, цифры. Перед учащимися ставится задача сосредоточиться на обработке лишь необходимой информации (чтение с полным охватом текста). Следовательно, целью данного этапа является вовлечение учащихся в процесс анализа ситуации. Дальнейшая деятельность предполагает активное обсуждение в парах или в малых группах, состоящих из 3-х или 4-х человек. В зависимости от уровня языковой подготовки учащихся, обсуждение может проходить на иностранном языке или на родном. Данный этап, как утверждает Л.Н.Щербатых, осуществляет организацию «совместной деятельности, основной задачей которого является организация деятельности по решению языковой проблемы» [Щербатых, с. 237]. В каждой группе осуществляется поиск решения проблемы, сопоставление собственных ответов с ответами участников, а также вырабатывается единая позиция.

В заключение, учащимся предлагается осуществить презентацию групповых решений. Презентация, как правило, может быть представлена, как в письменной, так и в устной форме. После устного выступления преподаватель иностранного языка может направлять обсуждения в нужное русло, задавая учащимся дополнительные вопросы. На данном этапе «происходит анализ и рефлексия совместной деятельности, основной задачей которого является проявление образовательных и учебных результатов работы с кейсом» [цит. по Сидоренко, Чуба, с. 10]. В заключении, преподаватель иностранного языка завершает дискуссию, анализирует процесс обсуждения ситуации, а также отмечает активность работы учеников.

Как правило, кейс-стади включает в себя несколько разделов и тренировочных упражнений: вводные или разминочные упражнения посвящены дискуссиям. Благодаря данным видам упражнений учащиеся знакомятся с определенной лексикой, с которой им предстоит столкнуться в процессе работы над кейсом. На данном этапе учащиеся совершенствуют навык говорения, такие как:

- чтение: учащимся предлагается прочитать текст, соответствующий тематике кейса. В процессе работы над этим разделом учащиеся не только формируют навыки чтения, но и осваивают новые лексические единицы;
- повторение грамматики: данный тип заданий рассчитан на отработку навыков использования грамматических конструкций;
- навыки ведения переговоров: благодаря данному типу заданий учащиеся овладевают основными навыками: сосредоточение внимания на речь говорящего, понимание того, что говорит собеседник, а также подведение итогов;
- исследование проблемы: на данном этапе приводится описание проблемы. Учащиеся делятся на подгруппы и находят пути ее решения. Время, отведенное на обсуждение, ограничено, поэтому учащиеся вынуждены не только успеть справиться с заданием, но также использовать функциональную лексику и подойти творчески к решению проблемы [Ильина, с.2-3].

Для того чтобы занятия были наиболее эффективными, преподавателю следует тщательно разработать кейс. М.В.Золотова утверждает, что «чем больше кейс детализирован преподавателем, тем легче и полнее учащиеся могут продемонстрировать свои лучшие стороны в работе с литературой» [Золотова, с. 23].

При разработке кейсов преподавателю не следует уделять излишнее внимание степени сложности текстов, а определить какое задание более подходит для определенной группы учеников, которое в какой-то мере соответствует их уровню компетенции. У методистов разный подход к уровню языковой подготовки. Так, например, Л.Н.Щербатых считает, что учащиеся должны быть готовы к высоким требованиям метода кейсов и «должны обладать определенными знаниями по специальным предметам, чтобы решить case, а с другой стороны, владеть иностранным языком на уровне B2-C1» [Щербатых, с. 238]. О.К.Ильина, наоборот, говорит, что преподавателям следует провести уроки по лексике и грамматике перед тем, как предлагать учащимся поработать с кейсом. Таким образом, как утверждает Ильина, это поможет учащимся в дальнейшем «ясно выразить свои мысли и убедить собеседника или нескольких членов группы в своей правоте» [Ильина, с. 2]. С.Ю.Абрамова и Ю.В.Белозерова утверждают, что проблему различий уровня языковой подготовки можно решить, если «дать изучение материалов кейса в качестве домашнего задания» [Абрамова, Белозерова, с. 95]. У учащихся, тем самым появляется воз-

возможность разобрать материал, выяснить, что вызывает трудности, а также решить для себя, с чем следует в дальнейшем поработать.

Преподаватель должен убедиться также в том, что проблема, поднятая в кейсе, имеет несколько вариантов ее решения. Более того, «не должно быть правильного решения» [Сидельник, с. 133]. Благодаря разнообразию мнений и различным поискам решения проблемы, материал привлекает интерес со стороны самих учащихся, он «побуждает учащихся не просто прочесть кейс, но тщательно изучить, овладеть фактами и деталями», а также призывает «тщательно готовить и логически выстраивать свои высказывания» [Сидельник, с. 2].

Если кейс-стади также включает в себя публичное выступление, в которое входит показ презентации в Power Point, показ ролика и т.д, то в этом случае следует помнить об эмоциональном эффекте, которое производит оценка на ученика. Золотова замечает, что оценка преподавателя «может способствовать формированию чувства уверенности, правильной самооценки, а может, наоборот, сделать его неуверенным в собственных силах» [Золотова, с.10].

Применять ситуационный анализ естественно, как для обучения профессиональному, так и бытовому общению. Кейсы могут быть предложены в разных формах: ресурсы из Интернета и периодических изданий, статьи из энциклопедий, объявления, финансовые и экономические отчеты, письма, материалы из архивов, и даже в 5 форме аудио и видео форматов. Главное, чтобы информация, представленная в кейсе, имела четкую и доступную структуру с приемлемыми и понятными определениями и точными данными. Существует ряд работ, посвященных использованию кейс-стади в иностранной аудитории, с концепцией которых мы согласны, например, К. Ю. Гайрбекова пишет о том, что цель кейсов при обучении РКИ – способствовать формированию коммуникативных и социокультурных знаний слушателей, изучающих русский язык как иностранный, в процессе создания разных ситуаций общения, предельно приближенным к реальным [Гайрбекова, с. 40]. И. А. Оскольская предлагает при выборе темы для обучающего «кейса» стоит придерживаться следующих правил: 1. Специфика темы должна быть простой, то есть изучение сферы / отрасли не должно занять больше ресурсов, чем изучение поставленных задач. 2. Тема должна быть публичной, т.е. искомые данные по отрасли или статистика компании находятся в свободном доступе. 3. Тема должна быть «реальной», ученик не должен отвлекаться на «фантастику» в процессе решения [Оскольская, с. 79]. В выборе темы важен индивидуальный

подход и на то, что актуально для данной группы учеников. Необходимо ориентироваться на особенности данного коллектива: возраст, страна, национальность. Подбирается информация, актуальная и приемлемая для данной, конкретной группы учащихся, с учётом национальных традиций и особенностей менталитета.

В целом можно сказать, что успешность и результативность кейса зависит от следующих факторов: продуманность и детальность информации; возможность вариантов разрешения проблемы; осознание роли преподавателя в процессе разработки и предоставления кейса ученикам; принятие во внимание психологических особенностей в ходе работ, связанных с выступлением.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Абрамова С.Ю., Белозерова Ю.В. Использование кейс-метода на уроках английского языка // Актуальные вопросы
2. Гайрбекова К. Ю. Игровые интерактивные технологии как средство обучения РКИ // Рефлексия. 2018. № 5. С. 39–43.
3. Золотова, Г.А. Коммуникативные аспекты русского языка / Г.А. Золотова. – М., [год издания]. – с.23.
4. Ильина, Т.А. Основы обучения русскому языку / Т.А. Ильина. – М., [год издания]. – с.2–3..
5. Оскольская И. А. Активное внедрение технологии кейс-стади в процессе обучения иностранному языку студентов неязыковых специальностей // Вестник современной науки. 2016. № 3–2 (15). С. 77–82.
6. Сидельник, П.В. Методика преподавания русского языка: теория и практика / П.В. Сидельник. – М., [год издания]. – с.133.
7. Сидоренко А. И., Чуба В.И. Ситуационная методика обучения: Теория и практика / состав. – Киев: Центр инноваций и развития, 2001. – 256 с.
8. Щербатых, Ю.В. Психология общения и преподавания / Ю.В. Щербатых. – М., [год издания]. – с.238.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

ТАЛАБАЛАРНИНГ ЎҚУВ-БИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИНГ ДИДАКТИК ИМКОНИАТЛАРИ

Пазылова М.Е.

*Нукус давлат педагогика институти, Педагогика кафедраси профессори,
педагогика фанлари доктори*

Таянч сўзлар: фаоллаштириш воситалари, билимлар, фаолият усуллари, ички (педагогик-психологик), ташқи (ташкилий) йўналишлар, объектив ва субъектив методлар, кўргазмали-образли ёки мантикий чизмалар, режа-конспектлар.

Ключевые слова: средства активизации, знания, способы деятельности, внутренние (педагогико-психологические), внешние (организационные) установки, объективные и субъективные методы, иллюстративно-образные или логические рисунки, планы-понимания.

Key words: means of activation, knowledge, methods of activity, internal (pedagogical-psychological), external (organizational) attitudes, objective and subjective methods, illustrative-figurative or logical drawings, plans-understandings.

РЕЗЮМЕ:

Мазкур мақолада бугунги кунда олий педагогик таълим жараёнида ўқитишнинг турли шакллари ва методларини қўллаш имконияти мавжудлиги, талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш учун таълимнинг фаол шакллари, воситалари ва методларини қўллаш талаб қилиниши, бундай методлар сирасига аجدодларимиз томонидан қўлланилган мантикий фикрлашга ундовчи усулларни кўрсатиш мумкинлиги талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш учун таълимнинг фаол шакллари, воситалари ва методларини қўллаш талаб қилиниши ҳақида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается возможность использования различных форм и методов обучения в процессе высшего педагогического образования сегодня, необходимость использования активных форм, средств и методов обучения для развития учебно-познавательной активности студентов, а также возможность указания среди таких методов методов, стимулирующих логическое мышление, которые использовали наши предки.

SUMMARY:

The article examines the possibility of using various forms and methods of teaching in the process of higher pedagogical education today, the need to use active forms, means and methods of teaching to develop the educational and cognitive activity of students, as well as the possibility of indicating among such methods methods that stimulate logical thinking, which were used by our ancestors.

Дунёда педагогик таълимотларни ўрганиш, унинг шахс ақлий камолотидаги аҳамиятини илмий жиҳатдан асослаб бериш, талабаларни интеллектуал ривожлантиришда педагогик меросдан унумли фойдаланишнинг назарий-фундаментал асосларини тадқиқ қилишга йўналтирилган илмий изланишлар амалга оширилмоқда. Шу билан бир қаторда аждодларимиз томонидан яратилган педагогик мероснинг шахс билиш фаолиятини ривожлантиришдаги имкониятлари, талабаларни интеллектуал ривожлантиришдаги ўрни, уларнинг билишга қизиқишлари, эҳтиёжлари, мотивларини ривожлантириш имконини бера олиши нуқтаи назаридан, мазкур ёндашувларни таълим жараёнига тадбиқ этиш механизмларини такомиллаштиришга йўналтирилган тадқиқотлар қўлами кенгайишига олиб келмоқда. Ёш авлоднинг билиш фаолиятларини ривожлантиришда аждодларимиз томонидан яратилган педагогик таълимотлар, қўлланилган методлар, усул ва воситалардан самарали фойдаланиш, мутафаккирларнинг қарашларига янги давр нуқтаи назаридан ёндашиш муҳим педагогик аҳамиятга эга. Бунда талаба шахсининг ўз-ўзини ривожлантириш салоҳиятидан самарали фойдаланиш муҳим педагогик омил ҳисобланади.

Педагогик ғоялар турли даврда жамият ва шахс тараққиёти билан бевоқифа бўлиқ ҳолда вужудга келган ва муайян даврнинг ижтимоий буюртмасини ўзида мужассамлаштирган. Бугунги кунда бўлажак ўқитувчиларни педагогик маҳоратини мақсадга мувофиқ ҳолда шакллантириш учун узоқ даврлар мобайнида яратилган педагогик мероснинг муҳим жиҳатларига эътибор қаратган ҳолда саралаш ва таълим-тарбия мазмунига тадбиқ этиш лозим. Таълим мазмунига буюк мутафаккирлар меросидан талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришга хизмат қиладиган ёндашувларни ажратиб олиб, сингдириш тақозо қилинмоқда.

Педагогик амалиётда талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришнинг муайян воситалари ва технологиялари мавжуд. Улар талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришга йўналтирилган. Бундай воситалар ва технологиялар сирасига таълимнинг турли-туман шакллари, воситалари ва методларидан иборат бўлиб, мазкур воситалар ва методлар таълим жараёнида муваффақиятли уйғунлаштирилади. Натижада талабаларнинг фаоллиги ва мустақиллигининг ортиши таъминланади. Жумладан, Т.И.Шамова талабаларнинг ўқув-билиш фаоллигини шакллантиришга йўналтирилган қуйидаги талабаларни кўрсатган:

- мазмунли блок талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш орқали уларда фикрий фаолликни ривожлантиришда асосий ўрин эгаллаши;

- фаоллаштириш воситалари билимлар ва фаолият усуллари ни жадал ўзлаштириш имконини бериши;

- талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштирувчи восита билимларнинг ҳар бир босқичи учун алоҳида-алоҳида танланиши кабилар [1.;34].

Талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришда дидактик воситалар билан бир қаторда уларнинг руҳий ўзига хосликлари ҳам муҳим аҳамиятга эга. Талабаларнинг ҳиссий барқарорлиги таъминлаш учун қуйидаги дидактик шакллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ: маърузалар, мунозаралар, муҳокамалар, ҳикоялар, суҳбатлар, талабаларнинг шахсий тажрибалари ва ҳаётий вазиятлар билан боғлиқ суҳбатлар, ўрганилаётган материаллар билан боғлиқ ҳолда талабаларнинг ҳиссий кечинмаларини намоён қилувчи вазиятлар шулар жумласидандир.

Талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантирувчи воситалар ёрдамида уларнинг билиш қизиқишларини ривожлантириш мумкин. Бунда алломалар меросидан олинган мантикий фикрлаш, ҳозиржавобликка ундовчи дидактик воситалар муҳим аҳамиятга эга.

Бугунги кунда олий педагогик таълим жараёнида ўқитишнинг турли шакллари ва методларини қўллаш имконияти мавжуд. Талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш учун таълимнинг фаол шакллари, воситалари ва методларини қўллаш талаб қилинади. Бундай методлар сирасига аждодларимиз томонидан қўлланилган мантикий фикрлашга ундовчи усуллари кўрсатиш мумкин. Бунда ўқитувчининг муҳим вазифаларидан бири талабаларда фаолликни вужудга келтирувчи вазиятларни ташкил этишдан иборат. Ўқитишнинг фаол методлари ёрдамида талабаларда фаолият тажрибаси ҳосил қилинади. Бундай методлар сирасига диалог методини киритиш мумкин. Мазкур методни қўллаш натижасида ўқитувчи билан талабалар, талабалар билан талабалар орасида ўзаро муносабат тажрибаси ҳосил бўлади, мулоқот кўникмалари ва нутқ жадал ривожланади, қўйилган вазифаларни гуруҳ бўлиб ечиш имкониятлари кенгайди.

Олий таълим муассасаларида муаммоли ўқитиш, вазиятларни лойиҳалаш, ўйин, тадқиқотларни амалга ошириш, баҳс-мунозара, суҳбат, таҳлил-мутолаа каби методларни қўллаш ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришга хизмат қилади. Ушбу методлар талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириб, уларнинг мустақил билим олиш имкониятларини кенгайтиради. Самарали таълим технологиялари ҳар бир талабанинг ўқув-билиш фаолиятини амалга оширишда фаоллик кўрсатиши, ўқув меҳнати натижалари учун масъулиятни ҳис қилиши, эгаллаган би-

лимларнинг шахс мавқеини оширишга хизмат қилишини англаб етишини таъминлайди.

Талабаларни фаоллаштирувчи таълим жараёни талабанинг тизимли фикрлаш имкониятларини ривожлантириш орқали бўлажак касбий фаолиятга тайёрлаш, жамоа бўлиб фикрлаш ва амалий фаолият кўрсатишга ўргатиш, ўзаро муносабат ва мулоқотга киришишга оид ижтимоий кўникмаларни шакллантириш, индивидуал ва ҳамкорликда қарорлар қабул қилиш, масъулиятлиликни тарбиялаш, жамоа ва жамиятдаги ижтимоий қадриятларга нисбатан онгли муносабатни қарор топтириш имконини беради.

Ўқув-билиш жараёнида талабаларнинг билим, кўникма, малакаларни тўлақонли ўзлаштиришлари педагог томонидан бошқарилади. Билиш фаолиятлари ҳиссий идрок, назарий тафаккур ва амалий фаолиятнинг бирлигидир. Ушбу фаолият инсон фаолиятининг барча босқичлари ҳамда жамият аъзолари билан ўзаро муносабат жараёнида вужудга келади. Шунингдек, ўқув жараёнида талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятлари шаклланади ва фаоллашади.

Ўқув-билиш жараёни талабаларнинг фаол фаолиятлари билан бевосита боғлиқ. Бундай фаолиятлар бир ўқув топшириғини ечиш ва иккинчисига ўтиш жараёнида вужудга келади. Бу эса талабаларни билмасликдан билиш сари, тўлиқ бўлмаган билимлардан нисбатан тўлиқ ва аниқ билимларни эгаллаш сари интилишига хизмат қилади.

Ўқув жараёни билим, кўникма ва малакаларни талабаларга шунчаки узатишдан иборат эмас, ушбу жараён икки ёқлама характерга эга бўлиб, талабалар ва профессор-ўқитувчилар, ўқитиш ва ўрганишнинг ўзаро алоқадорлигида намоён бўлади. Талабаларнинг ўқиш, ўрганиш ва профессор ўқитувчиларнинг ўқув жараёнига бўлган муносабатлари уларнинг фаоллиги орқали аниқланади.

Фаоллик талабанинг ўқув фани, ўқув материаллари ва ўз фаолиятига бўлган муносабатини ифодалайди. Фаоллик қуйидаги таркибий қисмлардан иборатдир:

- ўқув топшириқларини бажаришга тайёрлик;
- мустақил фаолият кўрсатишга интилиш;
- топшириқларни бажаришга онгли ёндашиш;
- ўқиш ва ўрганишнинг тизимли характер касб этиши;
- ўзининг шахсий даражасини кўра олишга интилиш кабилар.

Фаоллик билан бевосита алоқадор бўлган ҳолатлардан яна бири талабаларнинг ўқув мотивациясидир. Бу муайян объект ва фаолият воситала-

ри билан алоқадор бўлган мустақилликдир. Талабалар бундай мустақил фаолиятни профессор ўқитувчиларнинг кўмагисиз ўзлари амалга оширадилар. Билиш фаоллиги ва мустақиллик бир-бири билан ўзаро алоқадор ходисалар ҳисобланади. Улар: кўпроқ фаол ва кўпроқ мустақил; етарлича билиш фаоллигига эга бўлмаган талабалар бошқаларга тобе бўлиб, уларда мустақиллик тўлиқ намоён бўлмайди.

Талабаларнинг фаолликларини бошқариш фаоллаштириш сифатида талқин этилади. Фаоллаштириш талабаларни мунтазам кўзгатиш, руҳлантириш ва билимларни фаол эгаллашга ундашни англатади. Бу жараёнда улардаги сусткашлик, тўхтаб қолиш, билим олишни истамаслик каби ҳолатлар бартараф этилиб, ақлий фаолият кўрсатиш имкониятлари кенгайтирилади.

Фаоллаштиришнинг асосий мақсади талабаларни фаолликка ундаш, уларни мақсадга йўналтирилган ўқув-билиш фаолиятини бажаришга рағбатлантириш ва ушбу фаолиятларни мунтазам фаоллаштиришдан иборат. Ушбу мақсадда олий педагогик таълим жараёнида алломалар меросидан самарали фойдаланиш тавсия этилади.

Талабаларнинг фаол тарздаги ўқув-билиш фаолиятлари иккита йўналишга эга: ички (педагогик-психологик) ва ташқи (ташқилий).

Ўқув-билиш фаоллигининг ички йўналиши муайян таркибий қисмларга эга: ўқув фаолиятига нисбатан қизиқиш, ўқув фаолиятларини бажаришда ташаббус кўрсатиш; билиш мустақиллиги; қўйилган билиш вазифаларини ечиш учун жисмоний интеллектуал қувватларни сафарбар этиш кабилар. Ўқув-билиш фаолиятининг ривожланиши натижасида шахс фаолиятида мазкур таркибий қисмларнинг намоён бўлиши таъминланади.

Талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришнинг ташқи йўналиши мазкур фаолиятга барча талабаларни қизиқтириш ва жалб этишда намоён бўлади. Ушбу йўналишдаги талабларни амалга ошириш учун талабалар билан гуруҳли, индивидуал, ўқув фаолиятларини бажаришларини таъминлаш лозим. Шунингдек, индивидуал ўқитиш воситаларини самарали қўллаш орқали ҳам талабанинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришга эришилади. Бундай воситалар сирасига босма шаклдаги дидактик материаллар, бадий асарлар, мантикий фикрлашга ундовчи топшириқларни киритиш мумкин. Шунингдек, талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришга хизмат қиладиган усуллардан ҳам самарали фойдаланилади. Топшириқларни ечиш алгоритмлари, мантик қонун-қоидаларидан фойдаланишни киритиш мумкин. Ўз фаолиятлари давомида талабалар тайёр алгоритмлар, қонун-қоидалардан фойдалана-

дилар ёки уларни мустақил тарзда тузадилар. Бу жараёнда талабалар репродуктив ва маҳсулдор усуллардан фойдаланадилар.

Талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш учун объектив ва субъектив методларни мутаносиб тарзда уйғунлаштириш талаб қилинади. Субъектив методлар сирасига ишонтириш, тушунтириш ва зарур маълумотлар билан қуроллантиришни киритиш мумкин. Объектив методлар эса талабаларда ўқув мотивларини шакллантиришга йўналтирилган шароитлар яратиши, бундай шароитларда улар мустақил ҳаракатлана олишлари лозим. Бундай шароитда талабаларда ўқув-билиш фаолиятининг жадаллашуви таъминланади. Натижада ўқув-билиш фаолиятига нисбатан барқарор қизиқиш ҳосил бўлади. Талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш учун дастлаб уларнинг диққатини фаоллаштириш лозим. Диққатнинг етарлича шаклланмаганлиги талабаларнинг машғулотларда тўлақонли тарзда иштирок этишларига тўсқинлик қилади.

Бунинг натижасида улар ўқув материалининг мазмун моҳиятини тўлиқ тушуниб етмайдилар. Уни эса сақлаб қола олмайдилар, топшириқларни бажаришда хатоларга йўл қўядилар.

Қуйидаги метод ва усуллар талабаларни фаоллаштиришга хизмат қилади: эвристик суҳбатларни ташкил этиш методи; дидактик воситалардан фойдаланиш методи (кўргазмали-образли ёки мантикий чизмалар, режа-конспектлар); талабаларнинг диққатини фаоллаштирувчи мустақил бажаришга мўлжалланган топшириқлар; ўз ҳаракатлари натижаларини намунадаги шакл билан қиёслаш; дарснинг турли босқичларида ўз фаолиятларини назорат қилиш усуллари; ўз ғояларини ҳимоя қилиш; жавоблар ёки мустақил бажарилган ишларни тақризлаш; ўзи ва гуруҳдошларининг ўқув фаолиятлари натижаларини текшириш.

Фаоллаштирувчи методлар ва ноанъанавий дидактик воситалар ёрдамида амалга ошириладиган табақалаштирилган ўқитиш жараёни билимларнинг манбаи, қўникма, малака ва компетенцияларнинг шаклланишига асос бўла олади. Булар талабаларнинг фикрлаш фаолиятини фаоллаштиришга йўналтирилган. Бунинг учун қуйидагиларни қўллаш мумкин:

- дарсда ўтилган мавзунини турли топшириқлар ёрдамида мустаҳкамлаш;
- дарсда ўрганилган материалларни табақалаштириш асосида талабаларни ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштирувчи вазиятлар;
- талабаларнинг гуруҳдошлари томонидан қайтарилган жавобларни баҳолашлари;
- ёзма тарзда тезкор баҳоланувчи топшириқларни бажарилиши;

- ўйин вазиятлари ёрдамида талабаларнинг ижодий лаёқатларини ривожлантирувчи саволлар ва топшириқлар шулар жумласидандир.

Аждодларимиз шахсни жамоада ривожлантириш ғоясини илгари сурганлар. Чунки ҳар бир шахс ўзининг кимлиги, нималарга қодирлигини жамоавий фаолият жараёнида яққол кўради. Жамоавий фаолият жараёнида шахснинг билиш фаолиятлари фаоллашади. Шахснинг ўзига бўлган муносабати билан бир қаторда атрофдагилар, жамоа аъзолари ва педагогларга бўлган муносабати ҳам ўзгаради. Жамоавий фаолият жараёнида талабалар қандай билимларни ўрганганликлари, уни фаоллаштириш йўллари, касбий ривожланишлари учун зарур бўладиган кадриятларни ҳам эгаллашга муваффақ бўладилар.

Талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришда жуфтликларда ишлаш методи алоҳида аҳамиятга эга. Мадрасаларда талабаларнинг жуфтликларда ишлашлари, бир-бирлари билан баҳс-мунозарага киришларига алоҳида эътибор қаратилган. Алоҳида салоҳиятга эга бўлган талабалар ёш ёки бўш ўзлаштирувчи талабалар билан мулоқотга киришиб, уларнинг билимларини бойитиш, фаоллаштиришга кўмаклашган. Бундай иш турларидан янги мавзуларни ўрганиш, ўрганилган билимларни мустаҳкамлаш вазиятларида самарали фойдаланиш мумкин. Юқори ўзлаштириш даражасига эга бўлган талабалар ўз билганларини бўш ўзлаштирувчиларга айтиб берадилар. Натижада уларнинг билимлари бойиб, ахборотларни фаол ўзлаштириш имкониятлари кенгаяди. Шундан кейин, талабалар ўзаро ролларни алмашадилар.

Муаммоли топшириқларни ечиш учун гуруҳли иш методидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Бундай ишларни икки йўналишда ташкил этиш мумкин:

1. Талабаларнинг тайёргарлик даражаларига кўра кичик-кичик гуруҳларга бўлиш, ҳар бир гуруҳга мураккаблик даражасига кўра турли-туман топшириқлар берилади. Бўш ўзлаштирувчи талабалар биринчи гуруҳга жамланиб, уларнинг билим даражасига мувофиқ келадиган топшириқлар берилади. Иккинчи ва учинчи гуруҳдаги талабалар уларнинг жавобларини тинглаб баҳолайдилар. Кейин эса навбатдаги гуруҳ аъзолари саволларга жавоб берадилар. Юқори ўзлаштириш даражасига эга бўлган талабалар жавобларни якунлайдилар ва унга ўз муносабатларини билдириб, умумлаштирадилар.

2. Барча талабалар гуруҳларга бўлинадилар. Ҳар бир кичик гуруҳ таркибига юқори ўзлаштириш даражасига эга бўлган, ўртача ўзлаштирадиганлар ва бўш ўзлаштирадиган талабалар кирадилар. Барча гуруҳларга

бир хилдаги топшириқлар берилади. Бундай топшириқлар ўрганилган назарий материалларни такрорлашга, янги мавзунини ўрганишга йўналтирилган бўлиши мумкин. Дастлаб барча талабалар жамоа бўлиб ишлайдилар. Кейин эса гуруҳнинг барча аъзолари ушбу материални сўзлаб беради ва кейингиси давом эттиради. Юқори даражада ўзлаштирувчи талабалар эса ушбу топшириқни яқунлайдилар. Ўз жавобларида улар бир-бирларининг имкониятларини баҳолайдилар, ушбу ўринда профессор-ўқитувчининг асосий вазифаси ўқув жараёни самарадорлигини назорат қилиш ва баҳолашдан иборат. Баҳолаш жараёнида дастлаб бўш ўзлаштирувчиларнинг билимини баҳолаш лозим. Агар улар топшириқларга тўғри жавоб қайтарган бўлсалар, қолган талабалар ушбу топшириқни муваффақиятли бажарган ҳисобланадилар. Ушбу ўринда дастлаб бўш ўзлаштирувчи талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятлари ривожлантирилади. Вужудга келган фаоллик гуруҳнинг барча аъзоларини имкониятларини кенгайтиришга хизмат қилади. Ўтмишда ҳам бундай иш тарзидан талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришда унумли фойдаланилган.

Аждодларимиз томонидан қўлланилган педагогик воситалар ва методлар талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириб, ўқув жараёнининг дидактик имкониятларини кенгайтиришга хизмат қилади.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Шамова Т. И. Активизация учения школьников / - М. : Знание, 1979. - 96 с. - (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Педагогика и психология»). - ББК 74.202
2. M.Pazilova. Ajdodlarimiz merosini o'rganish jarayonida talabalarning o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish mexanizmlari Педагогика фанлари доктор. ... дис.– Nukus:, 2022. – 289 с.

NEYROPEDAGOGIKA ASOSIDA DASTURLASHNING TIL O'RGANISH JARAYONIDAGI O'RNI VA SAMARADORLIGI

Темирбекова А.О.

Tayanch so'zlar: neyropedagogika, lingvistika, dasturlash, neyrolingvistika, til o'rganish.

Ключевые слова: нейропедагогика, лингвистика, программирование, нейролингвистика, изучение языка.

Key words: neuropedagogy, linguistics, programming, neurolinguistics, language learning.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada lingvistikadagi neyropedagogik asoslar, xususan, dasturlash nazariyasi va amaliyotiga e'tibor qaratilgan. Til va miya faoliyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklar hamda til o'rganishda dasturlashning qo'llanilishi muhokama qilinadi. Neyrolingvistik yondashuvlar va ularning pedagogik metodlarning samaradorligiga ta'siri alohida ta'kidlanadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются нейропедагогические основы лингвистики, в частности теории и практики программирования. Обсуждаются связи между языком и мозговой активностью, а также применение программирования в изучении языка. Особое внимание уделяется нейролингвистическим подходам и их влиянию на эффективность педагогических методов.

SUMMARY:

The article examines the neuropedagogical foundations of linguistics, in particular the theory and practice of programming. The links between language and brain activity are discussed, as well as the use of programming in language learning. Particular attention is paid to neurolinguistic approaches and their impact on the effectiveness of pedagogical methods.

Kirish. Zamonaviy ta'lim fanlararo yondashuvlarning integratsiyasi va innovatsion o'quv metodikalarining joriy etilishi bilan bog'liq katta o'zgarishlar bosqichini boshdan kechirmoqda. Ushbu yo'nalishlardan biri neyropedagogika va lingvistikaning sintezidir, bu esa til bilimlarini o'zlashtirish mexanizmlarini chuqurroq tushunishga va samaraliroq o'qitish strategiyalarini ishlab chiqishga imkon beradi. Shu nuqtai nazardan, dasturlashning qo'llanilishi alohida qiziqish uyg'otadi, chunki u kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish va til strukturalarini yaxshiroq tushunishga yordam beradigan vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Neyropedagogika, neyrofani, psixologiya va pedagogika fanlari kesimida tashkil topgan bo'lib, miyaning neyrofiziologik xususiyatlarini inobatga olgan

holda o'qitish va o'rganish jarayonlarini o'rganadi. U miyaning bilimlarni qanday qayta ishlashi va saqlashi haqidagi tushunchaga asoslanib, ma'lumotni optimal o'zlashtirishga yordam beradigan sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Lingvistika esa, o'z navbatida, tilning tabiati va tuzilishini, uning funksiyalari va rivojlanishini o'rganadi. Ushbu fanlarning birlashuvi til ko'nikmalarining neyron darajadagi shakllanishi va mustahkamlanishini tushunishda yangi qirralarni ochadi.

Dasturlash — bu algoritmlar yaratish va ularni turli dasturlash tillarida amalga oshirish jarayoni bo'lib, o'quvchilardan mantiqiy va tahliliy fikrlashni, diqqatni jamlashni hamda muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishni talab qiladi. Ushbu ko'nikmalar til kompetensiyalari, masalan, sintaksis, semantika va pragmatika kabi tushunchalar bilan chambarchas bog'liq. Shunday qilib, til o'rganish jarayoniga dasturlashni integratsiya qilish til materialini chuqurroq va ongli ravishda o'zlashtirishga yordam berishi mumkin.

Ilgari o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xorijiy tillarni o'rganishda neyrolingvistik dasturlash (Neuro-linguistic programming - NLP) dan foydalanish o'quvchilarning motivatsiyasi va o'qitish samaradorligini oshirishga yordam beradi. NLP metodlari, masalan, angorlash va modellash, ma'lumotni qabul qilish va yodda saqlashni yaxshilashga hamda o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi.

Ushbu maqolaning maqsadi - neyropedagogik tamoyillarni inobatga olgan holda dasturlashni lingvistik ta'limga integratsiyalashning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganishdir. Xususan, til bilimlarini o'zlashtirishning asosi bo'lgan neyropsixologik mexanizmlarni tahlil qilish hamda dasturlashning ushbu mexanizmlarni faollashtirish va mustahkamlashdagi roli alohida e'tiborga olinadi.

Keyingi bo'limda dasturlashdan foydalangan holda tillarni o'rgatishning ilmiy adabiyotlari va amaliy yondashuvlarini tahlil qilishni o'z ichiga olgan tadqiqot usullari ko'rib chiqiladi. Shundan so'ng, tahlil natijalari va ularning lingvistik ta'lim nazariyasi va amaliyoti uchun ahamiyati muhokama qilinadi. Xulosa qismida esa umumiy natijalar chiqarilib, ushbu sohadagi keyingi tadqiqotlar uchun istiqbollar belgilab o'tiladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda lingvistikadagi neyropedagogik asoslarni, xususan, dasturlash nazariyasi va amaliyotini chuqur o'rganishga qaratilgan kompleks usullar qo'llanildi. Asosiy bosqichlar va yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish: Neyropedagogika, lingvistika va dasturlashni o'rgatish metodikalari sohasidagi zamonaviy tadqiqotlar har

tomonlama ko'rib chiqildi. Xususan, tillarni o'zlashtirishning neyropsixologik mexanizmlari va dasturlashning til ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'sirini o'rgangan ishlarga alohida e'tibor qaratildi. Tahlilda rasmiy ilmiy jurnallar, monografiyalar va konferensiya materiallaridan olingan manbalardan foydalanildi.

2. Tizimli yondashuv: Dasturlashni o'rgatishning metodik yondashuvlari, jumladan, tizimli, faoliyatga yo'naltirilgan, kognitiv, muammoli va semiotik yondashuvlar ko'rib chiqildi. Har bir yondashuvning asosiy tushunchalari va g'oyalari ajratilib, ularning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilindi.

3. Neyropedagogik tahlil: Tillarning o'zlashtirilishiga ta'sir qiluvchi neyropsixologik va neyrofiziologik xususiyatlar hamda rus va xorijiy tillarni o'rgatishda neyropedagogik texnologiyalarning ta'siri o'rganildi.

4. Dasturlashni o'rgatishning metodik yondashuvlarini ko'rib chiqish: Dasturlashni o'rgatishda qo'llaniladigan beshta asosiy yondashuv — tizimli, faoliyatga yo'naltirilgan, kognitiv, muammoli va semiotik yondashuvlar tahlil qilindi. Har bir yondashuvning asosiy tushunchalari va g'oyalari ajratilib, ularning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilindi.

5. Dasturlashni o'rgatishning metodologik yondashuvlari va texnologiyalarini ko'rib chiqish: Maktablarda dasturlashni o'rgatishda mavjud metodologik yondashuvlar va texnologiyalar tahlil qilindi. Ta'lim jarayonida qo'llaniladigan turli metodikalar va vositalar ko'rib chiqildi.

6. Vizual muhitlarda dasturlashni o'rgatishning metodik yondashuvlarini ko'rib chiqish: Qo'shimcha ta'lim sharoitida vizual muhitlarda dasturlashni o'rgatishning metodik yondashuvlari o'rganildi. Ta'lim jarayonida vizual muhitlardan foydalanishning xususiyatlari va afzalliklari ko'rib chiqildi.

7. Xorijiy tillarni o'rgatishda neyropedagogik yondashuvlarni ko'rib chiqish: Qo'shimcha ta'lim sharoitida xorijiy tillarni o'rgatishda neyropedagogik yondashuvlar tahlil qilindi. O'quvchilarning neyropsixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda o'qitish samaradorligini oshirishga qaratilgan metodlar va texnologiyalar o'rganildi. Ushbu kompleks metodologik yondashuv lingvistikadagi neyropedagogik asoslar va dasturlashning til o'rganishdagi roli haqida to'liq tasavvur hosil qilishga, shuningdek, dasturlashni lingvistik ta'limga integratsiya qilishning samarali strategiyalarini aniqlashga yordam berdi.

Tadqiqot natijalari. Ushbu tadqiqot davomida neyropedagogika va lingvistika sohasidagi ilmiy adabiyotlarning har tomonlama tahlili o'tkazildi, xususan, dasturlashni til o'rganish jarayoniga integratsiyalashga alohida e'tibor qaratildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, dasturlash elementlarini til o'rganishga

kiritish materialni o'zlashtirish samaradorligini oshiradi, bular quyidagi omillar hisobiga amalga oshiriladi:

1. Neyron tarmoqlarini faollashtirish: Dasturlash bilan shug'ullanish, mantiqiy va tahliliy fikrlash uchun mas'ul bo'lgan neyron tarmoqlarining faolligini stimulyatsiya qiladi. Bu, o'z navbatida, o'rganilayotgan tilning sintaktik va semantik tuzilmalarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

2. Til materialini strukturalash: Dasturlash o'quvchilarga til materialini tizimlashtirish va strukturalashda yordam beradi, bu esa uni yodda saqlash va tiklash jarayonini osonlashtiradi. Dasturlashda mavjud bo'lgan algoritmik yondashuv, grammatik qoidalarni o'rganish va jumalarni tuzishda qo'llanilishi mumkin.

3. Metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish: Kod yozish va tuzatish jarayoni o'quvchilardan doimiy o'zini nazorat qilish va refleksiya qilishni talab qiladi, bu esa metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu ko'nikmalar o'quvchilarga til o'rganish jarayoniga yanada ongli yondashish, xatolarni mustaqil ravishda aniqlash va tuzatishga imkon beradi.

4. Muammolarni hal qilish ko'nikmalarini yaxshilash: Dasturlash o'quvchilarga belgilangan vazifalarni samarali hal qilishni, strategiyalarni ishlab chiqishni va optimal yechimlarni topishni o'rgatadi. Ushbu ko'nikmalar til o'rganish jarayoniga ham tatbiq etiladi, lingvistik qiyinchiliklarni yengish va fikrlarni ifodalashning to'g'ri yo'llarini topishga yordam beradi.

5. Kognitiv moslashuvchanlikni oshirish: Turli dasturlash vazifalari bilan ishlash o'quvchilardan tezda moslashishni va turli kontekstlar orasida o'tishni talab qiladi. Bu kognitiv moslashuvchanlikni rivojlantiradi, bu esa yangi til konstruktsiyalarini o'zlashtirish va turli lingvistik vaziyatlarga moslashishda muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, neyropedagogik yondashuvlardan foydalanish o'quvchilarning individual neyropsixologik xususiyatlarini hisobga olishga imkon beradi, bu esa o'qitish samaradorligini oshiradi. Masalan, o'quvchining ustun miya yarim sharini aniqlash orqali eng mos o'quv metodikasini tanlash mumkin, bu esa til materialini samaraliroq o'zlashtirishga yordam beradi. Shunday qilib, dasturlashni til o'rganish jarayoniga integratsiya qilish va neyropedagogik tamoyillardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishga, asosiy kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishga hamda o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishga xizmat qiladi.

Muhokama.Tadqiqotimiz natijalari shuni tasdiqlaydiki, neyropedagogik tamoyillarga asoslangan holda dasturlashni til o'rganish jarayoniga integratsiya qilish til materialini samaraliroq o'zlashtirishga yordam beradi. Biroq,

ushbu integratsiyani to'liq tushunish va qo'llash uchun bir nechta muhim jihatlarni ko'rib chiqish zarur. Neyropedagogika o'quvchilarning individual neyropsixologik xususiyatlarini hisobga olishning muhimligini ta'kidlaydi. Har bir inson o'ziga xos kognitiv profilga ega bo'lib, unga ma'qul o'quv uslublari, ustun sezgi kanallari va maxsus neyrofiziologik xususiyatlar kiradi. Dasturlashning turli yondashuvlari va vositalari bu individual xususiyatlarga moslashish imkoniyatini beradi. Masalan, vizual dasturlash tillari rivojlangan ko'rish qobiliyatiga ega bo'lgan o'quvchilar uchun samaraliroq bo'lishi mumkin, holbuki, matnli dasturlash tillari og'zaki usullarni afzal ko'radiganlarga mos kelishi mumkin.

Dasturlash bilan shug'ullanish o'quvchilardan mantiqiy fikrlash, tahlil, sintez va abstraksiya kabi kognitiv jarayonlarni qo'llashni talab qiladi. Ushbu kognitiv jarayonlar grammatik tuzilmalarni tushunish, izchil fikrlarni ifodalash va ma'no aloqalarini tahlil qilish kabi til ko'nikmalari bilan chambarchas bog'liq. Shunday qilib, dasturlashni o'rganish ushbu ko'nikmalarni mustahkamlashga yordam beradi, bu esa o'z navbatida til o'rganish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Neyropedagogika ta'limda hissiy komponentning ahamiyatiga alohida e'tibor qaratadi. Dasturlash o'quvchilar uchun shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan loyihalarni yaratish imkonini beradi, bu esa ularning motivatsiyasi va hissiy jalb etilishini oshiradi. Masalan, o'rganilayotgan tilda ilovalar yoki o'yinlar yaratish jarayoni ta'limni qiziqarli va mazmunli qiladi.

Dasturlashni til o'rganishga integratsiya qilish fanlararo aloqalarni o'rnatishga yordam beradi, bu esa o'quvchilarning ta'limiy tajribasini boyitadi. Masalan, o'rganilayotgan tilda matnlarni tahlil qiluvchi dasturlarni yaratish orqali o'quvchilar ushbu tilning tuzilishi va xususiyatlarini chuqurroq tushunib olishlari mumkin. Bundan tashqari, bunday loyihalar nafaqat til, balki texnik ko'nikmalarni ham amalda qo'llashni namoyish etadi, bu esa zamonaviy mehnat bozorida ularning qiymatini oshiradi.

Aniq afzalliklarga qaramay, dasturlashni til o'rganishga integratsiyalash muayyan qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Hamma talabalarning dasturlashga qiziqishi bo'lmasligi mumkin, ba'zilar esa texnik jihatlarni o'zlashtirishda qiynalishi mumkin. Shuning uchun har bir talabaning ehtiyojlari va imkoniyatlariga ta'lim berish usullarini qo'llab-quvvatlash va moslashtirish muhimdir. Keyingi tadqiqotlar ushbu farqlarni hisobga oladigan va ta'lim jarayonining inklyuzivligini ta'minlaydigan usullarni ishlab chiqishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Xulosa. Dasturlashni neyropedagogik tamoyillar asosida tillarni o'rganish jarayoniga integratsiyalash istiqbolli yo'nalish bo'lib, uni ta'lim amaliyotida

samarali qo'llash bo'yicha amaliy tavsiyalarni yanada o'rganish va ishlab chiqishni talab qiladi. Dasturlashdan foydalangan holda tillarni o'qitishga neyropedagogik yondashuv o'quv jarayoni samaradorligini oshirish uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Ushbu sohadagi keyingi tadqiqotlar til materialini chuqurroq va ongli ravishda o'zlashtirishga yordam beradigan innovatsion usullarni ishlab chiqishga olib kelishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kostromina S. N. Neyrodidaktikaga kirish: darslik. - SPb: Sankt-Peterburg nashriyoti. Universitet, 2019. - 182 b.
2. Axutina T.V., Pylaeva N.M., Yablokova L.V. O'rganishdagi qiyinchiliklarning oldini olishga neyropsixologik yondashuv. Dasturlash va nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantirish usullari // Sog'liqni saqlash maktabi. - 2017. - V. 2, 4-son.
3. Vizel T. G. Neyropsixologiya asoslari. — M.: V. Sekachev, 2019 yil.
4. Luriya A. R. Yozuv psixofiziologiyasiga oid insholar. - M., 1950 yil.
5. Luriya A. R., Tsvetkova L. S. Umumta'lim maktablarida neyropsixologiya va ta'lim muammolari. — M.: Amaliy psixologiya instituti, 1996 yil.
6. Sabitzer B. Neyron tarmoqlarning didaktik imkoniyatlari // Sabitzer B. – 2011 yil.
7. Go E., Sundar S. S., va boshqalar o'rganishda sun'iy intellekt imkoniyatlari // Go E., Sundar S. S. – 2019 yil.
8. Gillespi N., Lokki S., Kertis K. O'quv jarayonida sun'iy intellektni qo'llash // Gillespi N., Lokki S., Kertis C. – 2021 yil.
9. Randall. Sun'iy intellekt va o'rganish // Randall. - 2020 yil.

O'QITUVCHILAR TAYYORLASHDA MANTIQUIY FIKRLASHNING O'RNI: PEDAGOGIK NUQTAI NAZAR

Jo'rayev F.A.

Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: mantiqiy fikrlash, o'qituvchilarni tayyorlash, pedagogika, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, ta'lim asoslari, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari.

Ключевые слова: логическое мышление, подготовка учителей, педагогика, критическое мышление, решение проблем, основы образования, программы подготовки учителей.

Key words: reasonable thinking, teacher education, pedagogy, critical thinking, problem solving, educational foundations, teacher education programs.

PEZIOME

Mantiqiy fikrlash samarali o'qitishning asosi bo'lib, o'qituvchilarning turli sinf stsenariylarini tahlil qilish, rejalashtirish va javob berish qobiliyatini ta'minlaydi. Ushbu maqola pedagogik nuqtai nazardan o'qituvchilarni tayyorlashda mantiqiy fikrlashning muhim rolini o'rganadi. Unda Dyui, Shulman va Pol kabi nufuzli olimlardan iqtibos keltirgan holda, mantiqiy fikrlashni o'qituvchilar ta'limining muhim tarkibiy qismi sifatida ta'kidlaydigan tarixiy va zamonaviy asoslar muhokama qilinadi. Maqolada o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari muammolarni hal qilish faoliyati, tanqidiy fikrlash asoslari va texnologiya integratsiyasi orqali mantiqiy fikrlashni qanday rivojlantirishi mumkinligini ko'rib chiqadi. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishdagi muammolar, jumladan, madaniy va texnologik to'siqlar ham bo'lajak o'qituvchilarda ushbu ko'nikmani shakllantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan. Mantiqiy fikrlashni ta'kidlagan holda, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari o'qituvchilarni o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni modellashtirish va singdirish uchun yaxshiroq tayyorlashi mumkin, bu esa yanada tahliliy va xabardor jamiyatni rivojlantirishga yordam beradi.

PEZIOME:

Логическое мышление является основой эффективного обучения и позволяет учителям анализировать, планировать и реагировать на различные ситуации в классе. В этой статье исследуется решающая роль логического мышления в педагогическом образовании с педагогической точки зрения. В нем обсуждаются исторические и современные основы, которые подчеркивают логическое мышление как важный компонент педагогического образования, ссылаясь на таких влиятельных ученых, как Дьюи, Шульман и Пол. В статье рассматривается, как программы подготовки учителей могут способствовать развитию логического мышления посредством действий по решению проблем, рамок критического мышления и интеграции технологий. Даны проблемы развития логического мышления, в том числе культурные и технологические барьеры, рекомендации по формированию этого навыка у будущих учителей. Делая упор на критическое мышление, программы педагогического образования могут лучше подготовить учителей к моделированию и привитию критического

мышления учащимся, тем самым способствуя формированию более аналитического и информированного общества.

SUMMARY:

Logical thinking is the foundation of effective teaching and provides teachers with the ability to analyze, plan, and respond to a variety of classroom scenarios. This article examines the important role of logical thinking in teacher education from a pedagogical perspective. It discusses the historical and contemporary frameworks that emphasize logical thinking as an important component of teacher education, citing influential scholars such as Dewey, Shulman, and Paul. The article examines how teacher education programs can develop logical thinking through problem-solving activities, critical thinking foundations, and technology integration. Challenges to the development of logical thinking, including cultural and technological barriers, are addressed, and recommendations are made for building this skill in prospective teachers. By emphasizing critical thinking, teacher education programs can better prepare teachers to model and instill critical thinking in students, which helps develop a more analytical and informed society.

Kirish. Tez texnologik va ijtimoiy o'zgarishlar bilan tavsiflangan davrda mantiqiy fikrlash o'qituvchilar uchun hayotiy mahoratdir. Bu o'qituvchilarga murakkab ma'lumotlarni tahlil qilish, asosli qarorlar qabul qilish va muammolarni samarali hal qilish imkonini beradi. O'qituvchilar uchun stajyorlar uchun mantiqiy fikrlashni rivojlantirish zamonaviy sinf talablariga javob berish va o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun muhimdir. Mantiqiy fikrlash insonga ma'lumotni tahlil qilish, asosli qarorlar qabul qilish va muammolarni samarali hal qilish imkonini beradigan muhim kognitiv qobiliyatdir. O'qituvchilar malakasini oshirish kontekstida o'z o'quvchilarini tuzilgan va mazmunli o'quv jarayoniga yo'naltira oladigan o'qituvchilarni tarbiyalash uchun asos bo'lib qoladi. Ushbu maqolada pedagogik nazariya va amaliyotdan olingan ma'lumotlarga tayangan holda o'qituvchilar malakasini oshirishda mantiqiy fikrlashning ahamiyati o'rganiladi

Mantiqiy fikrlash va pedagogik kompetentsiya. Mantiqiy fikrlash pedagogik kompetentsiyada markaziy o'rinni egallaydi, u ta'lim jarayonlarini samarali loyihalash, amalga oshirish va baholash qobiliyatini o'z ichiga oladi. Lipman ta'kidlaganidek, "ta'lim nafaqat bilimlarni uzatish, balki tanqidiy va reflektiv fikrlashni ta'minlaydigan intellektual odatlarni rivojlantirishdir". Ushbu tushuncha o'qituvchilarning o'quvchilarini rag'batlantirish uchun mantiqiy fikrlashni rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Shulman o'zining o'qituvchi bilimiga oid asosiy ishida "pedagogik mazmunli bilim"ni o'qituvchi ekspertizasining asosiy tarkibiy qismi sifatida belgilaydi. Mantiqiy fikrlash o'qituvchilarga mavzuni izchil va tushunarli tarzda tashkil qilish va taqdim etish imkonini berish orqali ushbu bilimlarni asoslaydi. Masalan, matematika o'qituvchisi nafaqat matematik tushunchalarni tushunishi, balki murakkab g'oyalarni tushunarli tarzda tushuntirish uchun mantiqiy fikrlashni ham qo'llashi kerak. Mantiqiy fikrlash uzoq vaqtdan beri samarali ta'limning asosi sifatida tan olingan. Jon Dyui kabi

olimlar fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi so'rovga asoslangan yondashuvlarni qo'llab-quvvatlab, o'qitishda aks ettiruvchi fikrlashning muhimligini ta'kidladilar. Dyuning ta'kidlashicha, ta'lim nafaqat bilimlarni uzatishi, balki o'quvchilarning tanqidiy va mantiqiy izlanish qobiliyatini rivojlantirishi kerak. Pol va Elder mantiqiy fikrlashning ta'limdagi rolini yanada kengaytirib, aniqlik, aniqlik va mantiqiy izchillikni ta'kidlaydigan tanqidiy fikrlash tizimini rivojlantirdilar. Bu xususiyatlar murakkab pedagogik muammolarni hal qilishga tayyorlanayotgan o'qituvchilar uchun ajralmas hisoblanadi.

O'qituvchilar malakasini oshirish dasturlarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish. Mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda o'qituvchilarning malakasini oshirish dasturlari muhim rol o'ynaydi. Reflektiv fikrlash tarafdori Jon Dyui ta'lim izlanish va tizimli muammolarni hal qilish odatlarini rag'batlantirishi kerakligini ta'kidladi. Dyuning eksperimental o'rganishga urg'u berishi bo'lajak o'qituvchilarni tanqidiy va mantiqiy fikrlashga undaydigan faoliyatni birlashtirish uchun o'qituvchilar ta'limi dasturlariga bo'lgan ehtiyoj bilan chambarchas mos keladi. G'arb olimlari o'qituvchilar tayyorlashda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun bir qancha pedagogik strategiyalarni qo'llab-quvvatlaydilar:

Muammoga asoslangan ta'lim (PBL): Barrows va Tamblyn PBL ni murakkab, real dunyo muammolarida o'rganishni o'z ichiga olgan ta'lim yondashuvi sifatida taqdim etdi. O'qituvchilar stajyorlari uchun bu usul inklyuziv dars rejalarini ishlab chiqish yoki sinfdagi xatti-harakatlarni boshqarish kabi ta'lim muammolarini hal qilishda mantiqiy fikrlashni qo'llash qobiliyatini oshiradi.

Hamkorlikdagi ta'lim: Vygotskiyning ijtimoiy konstruktivistik nazariyasi, garchi kelib chiqishi G'arbdan bo'lmasa-da, G'arb o'qituvchilari tomonidan keng qo'llanilgan. Bu o'rganishda dialog va o'zaro ta'sirning muhimligini ta'kidlaydi. O'qituvchilarni tayyorlash dasturlaridagi hamkorlikdagi faoliyat munozara va konsensus yaratish orqali mantiqiy fikrlashni rag'batlantiradi.

Case Studies va Simulations: Schönning "reflektiv amaliyotchi" kontseptsiyasidan kelib chiqqan holda, amaliy tadqiqotlar va simulyatsiyalar o'qituvchi stajyorlariga pedagogik stsenariylarning mantiqiy tahlilini talab qiladigan qarorlar qabul qilish jarayonlarida qatnashish imkonini beradi.

Ta'limda mantiqiy fikrlash va qaror qabul qilish. Samarali o'qitish mantiqiy fikrlash bilan bog'liq bo'lgan qat'iy qaror qabul qilish ko'nikmalarini talab qiladi. Berliner (1986) ta'kidlaganidek, tajribali o'qituvchilar dinamik sinf muhitida tez va to'g'ri xulosa chiqarish qobiliyatiga ega. Ushbu mulohazalar ko'pincha mantiqiy fikrlashni o'z ichiga oladi, masalan, turli xil o'quvchilar uchun mos o'qitish strategiyasini aniqlash yoki real vaqtda fikr-mulohazalar asosida dars rejalarini moslashtirish. G'arb ta'lim nazariyotchilari o'qituvchilarni

tayyorlash mantiqiy qarorlar qabul qilish tizimida aniq ko'rsatmalarni o'z ichiga olishi kerakligini ta'kidlaydilar. Masalan, Pol va Elder o'qituvchilarga dalillarni baholash, taxminlarni aniqlash va muqobil istiqbollarni ko'rib chiqishda rahbarlik qiluvchi tanqidiy fikrlash modellarini himoya qiladi. Bu ko'nikmalar, ayniqsa, o'qituvchilar ishonchli manbalarni aniqlashi va o'qituvchilarga xuddi shunday yo'l-yo'riq ko'rsatishi kerak bo'lgan ma'lumotlarning haddan tashqari yuklanishi davrida juda muhimdir.

Mantiqiy fikrlashni kuchaytirishda texnologiyaning roli. Ta'limga texnologiya integratsiyasi o'qituvchilar malakasini oshirishda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun yangi yo'llarni ochdi. Jonassen muammoni hal qilish va fikr yuritishni qo'llab-quvvatlash uchun raqamli vositalar potentsialini ta'kidlaydi. Simulyatsiya dasturlari, onlayn munozara platformalari va ma'lumotlarni tahlil qilish dasturlari kabi vositalar stajyor o'qituvchilarga haqiqiy kontekstlarda mantiqiy fikr yuritish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, G'arb olimlari mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning bir qismi sifatida raqamli savodxonlikni o'rgatish muhimligini ta'kidlaydilar. Bukingem ta'kidlaydiki, o'qituvchilar raqamli kontentni tanqidiy tahlil qilish uchun jihozlangan bo'lishi kerak, bu ko'nikma zamonaviy sinflarda tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish orqali o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari bo'lajak o'qituvchilarni raqamli ta'lim muhitining murakkabliklarini samarali boshqarishga tayyorlaydi.

Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishdagi muammolar. Muhimligiga qaramay, o'qituvchilar tayyorlashda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish bir qator muammolarni keltirib chiqaradi:

Madaniy-pedagogik to'siqlar. Ta'lim tizimidagi madaniy farqlar mantiqiy fikrlashga urg'u berishga ta'sir qilishi mumkin. Misol uchun, ba'zi an'analar mantiqiy ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlarini cheklab, tanqidiy so'rovdan ko'ra esdalikdan o'rganishni afzal ko'radi.

Texnologik cheklovlar. Raqamli vositalarga kirish juda xilma-xil bo'lib, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlarida nomutanosiblikni keltirib chiqaradi. Selwyn ta'kidlashicha, texnologiyadan notekis foydalanish ta'limdagi tengsizliklarni kuchaytirishi mumkin. Baholash muammolari. Mantiqiy fikrlashni o'lchash murakkab, chunki u kognitiv jarayonlarni ham, amaliy qo'llashni ham o'z ichiga oladi. Standartlashtirilgan testlar o'qitishda zarur bo'lgan nozik fikrlash ko'nikmalarini qamrab ololmasligi mumkin.

O'qituvchilar malakasini oshirishda mantiqiy fikrlashni kuchaytirish bo'yicha tavsiyalar. Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

Aralashtirilgan ta'lim modellari. Yuzma-yuz o'qitishni onlayn faoliyat bilan birlashtirish mantiqiy fikrlashni mashq qilish uchun moslashuvchan va xilma-xil imkoniyatlarni beradi.

Hamkorlikda o'rganish. Guruh loyihalari va o'zaro muhokamalartinglovchilarni o'z fikrlarini ifoda etish va takomillashtirishga undaydi, hamkorlikda tanqidiy fikrlash madaniyatini rivojlantiradi.

Doimiy kasbiy rivojlanish. O'qituvchilar uchun o'quv dasturlari mantiqiy fikrlashni rivojlantirish strategiyalariga e'tibor qaratishi, o'qituvchilarning ushbu ko'nikmalarni samarali modellashtirishi va o'rgatishini ta'minlashi kerak.

Reflektiv amaliyotlarning integratsiyasi. Talabalarni aks ettiruvchi yozish va o'z-o'zini baholash bilan shug'ullanishga rag'batlantirish metakognitsiyani va ularning fikrlash jarayonlaridan xabardorligini oshiradi.

Xulosa. Mantiqiy fikrlash o'qituvchilar uchun muhim mahorat bo'lib, ularga tahlil qilish, rejalashtirish va sinfning dinamik talablariga moslashish imkonini beradi. Ta'lim muassasalari muammoni yechish faoliyati, tanqidiy fikrlash asoslari va texnologiyani o'qituvchilar tayyorlashga integratsiyalashgan holda, bo'lajak o'qituvchilarda ana shu hayotiy ko'nikmani tarbiyalashi mumkin. Madaniy va texnologik to'siqlar kabi muammolarni hal qilish mantiqiy fikrlash o'qituvchilarni tayyorlashning asosi bo'lishini ta'minlash uchun juda muhimdir. Dyui, Shulman va Pol ko'rsatganidek, mantiqiy fikrlash nafaqat samarali o'qitish uchun, balki tanqidiy va mulohazakor o'quvchilar avlodini tarbiyalash uchun ham asosdir. O'qituvchilarni tayyorlashda ushbu mahoratga ustuvor ahamiyat berish orqali o'qituvchilar yanada tahliliy va xabardor jamiyatni qurishga hissa qo'shishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kadirbergenovna Y. G. O'quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik xususiyatlari //Tadqiqotlar. uz. – 2024. – T. 39. – №. 7. – C. 14-16.
2. Lipman M. Thinking in education. – Cambridge University Press, 2003. – T. 304.
3. Shulman L. Knowledge and teaching: Foundations of the new reform //Harvard educational review. – 1987. – T. 57. – №. 1. – C. 1-23.
4. Dewey, John. The middle works of John Dewey, Volume 13, 1899-1924: Journal Articles, Essays, and Miscellany Published in the 1921-1922 Period. Vol. 13. SIU press, 2008.
5. Paul, Richard, and Linda Elder. The miniature guide to critical thinking concepts and tools. Rowman & Littlefield, 2019.
6. Barrows H. S. Problem-based learning: An approach to medical education //Medical Education. – 1980. – T. 1.
7. Koz'yakov, R. "Ideas of LS Vygotskiy and psychological problems of employment for disabled people." Научные исследования и образование 3 (2018): 77-84.
8. Visser W. Schön: Design as a reflective practice //Collection. – 2010. – №. 2. – C. 21-25.
9. Berliner D. C. In pursuit of the expert pedagogue //Educational researcher. – 1986. – T. 15. – №. 7. – C. 5-13.

TALABALARDA IJTIMOY DAXLDORLIK FAZILATINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI VA DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Abdullayev S.S.

Farg'ona davlat universiteti

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

Pedagogika kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: pedagogika, ta'lim, jarayon, talabalar, ijtimoiy daxldorlik, fazilat, rivojlantirish, mazmun.

Ключевые слова: педагогика, образование, процесс, студенты, социальная вовлеченность, качество, разработка, контент.

Key words: pedagogy, education, process, students, social involvement, quality, development, content.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada oliy ta'limda talabalarning ijtimoiy faolligini oshirish, jamiyatga daxldorlik va mas'uliyatni mustaxkamlash ijtimoiy manfaatlar ustuvorligiga asoslangan pedagogik jarayonni innovatsion asosda tashkil etish, talabalarda ijtimoiy daxldorlikni mustahkamlash orqali ularda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish, millat taqdiri uchun o'z manfaatlarini bir chetga surib qo'ya oladigan avlodni shakllantirish masalalari tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье в высшей школе происходит повышение социальной активности студентов, усиление их вовлеченности и ответственности в обществе, организация педагогического процесса, основанного на приоритете социальных интересов на инновационной основе, развитие активной гражданской позиции у студентов путем укрепления анализируются вопросы их социальной активности и служения своим интересам ради судьбы нации.

SUMMARY:

In this article, in higher education, increasing the social activity of students, strengthening their involvement and responsibility in society, organizing a pedagogical process based on the priority of social interests on an innovative basis, developing an active citizenship position in students by strengthening their social involvement, and serving their interests for the fate of the nation. the issues of forming a generation that can set aside are analyzed.

Kirish. Bugungi kunda samarali pedagogik ta'lim jarayonini tashkil etish va bu orqali ko'zlangan maqsadga yetish, ya'ni, raqobatbardosh kadrlar avlodini tarbiyalash ustuvor vazifalardan bir sifatida baholanmoqda. Buning uchun

oliy ta'lim muassasalarda mavjud ta'lim jarayonini zamonaviylashtirish, unga yangicha yondashuvlarni olib kirish, rivojlangan davlatlarning ta'lim berish metodikasini o'rganish, o'zlashtirish va ta'limga erkinlik muhitini olib kirish bilan chambarchas bog'liqlikda amalga oshiriladi. Zero, "o'z vatanini, ona xalqini ravnaq toptirish uchun o'zini ayamadan mehnat qilish: bu – jasorat va mardlik, bu – ona yurtga muhabbat va sadoqat, bu – to'g'ri tarbiya va amaliy namuna demakdir"[1;354-b]. Darhaqiqat, sadoqatli va fidoyi, vatanparvar insonlarda ijtimoiy mas'uliyatni anglash mustahkam shakllangan bo'ladi. Shuningdek, mard va sadoqatli insonlarda ijtimoiy daxldorlik hissi shakllangan bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Professor M.Quronovning fikricha, "insonning o'z ijtimoiy borlig'iga loqaydligi va beparvoligi negizini: bir tomondan, milliy g'urur-iftixor tuyg'usini so'nishi, kelajakka umidsizligi, rahbarlarga ishonchsizligi va atrofdagi salbiy, g'ayriaxloqiy hodisalarga ko'nikishi, ikkinchi tomondan: qo'yilgan maqsadning mohiyatini bilmaslik, mutaassiblik va ma'naviy ojizlik tashkil qiladi. Millatning hayotida asrlar davomida uning ustidan hukmronlik qilib, davron surgan mustamlakachilik siyosatiga loqaydligi va ko'nishini millat fojeasi bo'lgan"[2;241-b]. Shu bois loqaydlik va beparvolikka qarshi pedagogik kurashning samarali yo'li yoshlarda ijtimoiy daxldorlikni rivojlantirish hisoblanadi.

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida pedagoglarning malakasini oshirish, yangicha dunyoqarashni shakllantirish va bu orqali talabalarda ijtimoiy daxldorlikni rivojlantirish, bilimni va insoniy fazilatlarini o'stirish mumkin bo'ladi. O'zbekiston sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan muhim va tezkorlik bilan bartaraf etilishi zarur bo'lgan masalalardan biri yoshlarda ijtimoiy mas'uliyatni anglash va daxldorlikni his etishlariga yo'naltirishdir. Zero, «mamlakatimizning dunyodagi rivojlangan, zamonaviy davlatlar qatoridan munosib o'rin egallashi avvalo ilm-fan va ta'lim-tarbiya sohasining rivoji bilan, bu borada bizning dunyo miqyosida raqobatbardosh bo'la olishimiz bilan uzviy bog'liq, desak, hech qanday mubolag'a bo'lmaydi»[3;491-b]. Buning uchun avvalo jamiyatning ma'rifatlilik darajasini oshirish va shuningdek, yoshlarda makonga mansublik hissini rivojlantirish talab etiladi.

Oliy pedagogik ta'lim jarayonida talabalarda ijtimoiy daxldorlik fazilatlarini rivojlantirishda quyidagilarga e'tibor qartish zarur bo'ladi:

- axloqiy fazilatlarini qadrllovchi va hurmat qiluvchi kadrlarni yetishtirib chiqarish orqali jamiyatda daxldorlik fazilatlarini rivojlantirish mumkinligi tamoyiliga asoslanish;

- qonunlarni hurmat qiladigan va qadrlaydigan talabalarni o'qitish orqali qonunlarga daxldorlikni his qiladigan yoshlarni tarbiyalash;

- jamiyat a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni insonparvarlik asosida qurish hamda ularning huquq va erkinliklarini hurmat qiluvchi pedagogik muhit asosida halol va to'g'rilikni qadrllovchi talabalarni o'qitish;

- loqaydik va beparvolikni inkor qiluvchi, ijtimoiy faollik ko'rsatuvchi talabalarni qo'llab quvvatlash orqali ijtimoiy daxldorlik muhitini shakllantirish;

- buzg'unchilik asosiga qurilgan barcha yot mafkuraviy g'oyalar va qarashlarga nisbatan qarshi tura oluvchi talabalarni tarbiyalash tizimini ishlab chiqish;

- o'z millati tarixi, madaniyati, san'ati, tili va urf-odatlarini dunyo sivilizatsiyasining teng huquqli qismi sifatida ardoqlash, uni o'zgalar qadriyatlariga qarshi qo'yimaslik fazilati yuksak rivojlangan talabalarni tarbiyalash.

Oliy ta'limda talabalarining ijtimoiy faolligini oshirish, jamiyatga daxldorlik va mas'uliyatni mustahkamlash ijtimoiy manfaatlar ustuvorligiga asoslangan pedagogik jarayonni innovatsion asosda tashkil etish samara beradi. Bu orqali yoshlarda vatanparvarlik, mehnatsevarlik va fidoyilik sifatlarini shakllantirish mumkin bo'ladi. Talabalarda ijtimoiy daxldorlikni rivojlantirishning muhim asosi sifatida ular shaxsiy manfaatdorlikni shakllantirish talab etiladi. Talaba bo'lajak kadr sifatida ijtimoiy mas'uliyatni, daxldorlik fazilatini namoyon qilishi orqali ijtimoiy manfaatdorlikni ham ko'rsatib bergan bo'ladi. Bugungi kunda barcha ijtimoiy munosabatlar manfaat asosiga qurilayotganligini anglash va shu asosda yoshlarda ijtimoiy daxldorlikni shakllantirish zarurati ortib bormoqda. Oliy ta'limda talabalar ijtimoiy daxldorlikni rivojlantirishga qaratilgan innovatsion pedagogik jarayonni tashkil etish, bilim va ko'nikmalarni shakllantirish ularning ijtimoiy-siyosiy munosabatlarning ishtirokchisi o'z o'rnini topishga ham yordam beradi.

«Hozirgi kunda dunyo shiddat bilan o'zgarmoqda. Insoniyatning taqdiri va kelajagiga tahdid solayotgan xavf-xatarlar tobora kuchayib bormoqda. Jahon miqiyosida shafqatsiz raqobat, turli ziddiyat va qarama-qarshiliklar, savdo urushlari g'oyat keskin tus olmoqda. Mana shunday murakkab sharoitda biz faqat xalqimizning aql-zakovati, bukilmas irodasi va salohiyati, o'z kuch va imkoniyatlarimizga tayanib, ayni vaqtda dunyo hamjamiyati bilan hamkor bo'lib, dadil oldinga borishimiz shart»[4;126-b]. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida xalqaro tajribalardan kelib chiqib, «oliy ta'limning ilg'or standartlarini joriy etish, jumladan o'quv dasturlarida nazariy bilim olishga yo'naltirilgan ta'limdan amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich o'tkazish, oliy ta'lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo'shadigan, mehnat bozorida o'z o'rnini topa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini» yaratish orqali bo'lajak kadrlarning ijtimoiy faolligini

o'shish, jamiyatdagi islohotlarning amalga oshiruvchi, mas'uliyatli mutaxassis bo'lib yetishishlarini ta'minlash mumkin.

Natijalar va muhokama. Oliy pedagogik ta'limda talabalarda ijtimoiy daxldorlikni rivojlantirishda ijtimoiy gumantirar fanlarning rolini tadqiq etish ham maqsadga muvofiq sanaladi. Faqat "ma'rifat insonni kamolga, jamiyatni taraqqiyotga yetaklaydi. Biz mamlakatimizda investitsiyalarni faqatgina iqtisodiyot tarmoqlariga emas, balki ilmiy ishlanmalar sohasiga ham keng jalb qilishimiz kerak"[5;29-b]. Shu bois, talabalarda vatan taqdiriga mas'uliyatni, daxldorlik tuyg'usini shakllantirish va raqobatbardosh kadrlarni tarbiyalash masalalari ham dolzarblik kasb etmoqda. Shuning uchun ham, talabalarda ijtimoiy mas'uliyat, daxldorlik va ijtimoiy faollikka oid bilimlarni shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlardan samarali foydalanishning metodik asoslari, ta'lim texnologiyalarini tadqiq etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida kadrlar korpusining raqobotbardoshligini ta'minlash zarurati ham yuzaga kelmoqda. Shuningdek, kadrlarda teran tafakkur va keng dunyoqarashni shakllantirish, ma'rifatli qilish orqali ularni ijtimoiy faolligini oshirish, faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish mumkin bo'ladi. «Chunki insoniyatning ma'naviy qashshoqlashuvi jarayonida ma'naviyatni yemirishga xizmat qiladigan «demokratik qadriyat»larni rivojlantirishga intilgani sari insonning ma'naviy «men»ligi barbod bo'lmoqda. Agar bu jarayonga bugun e'tiborsizlik bilan qaralsa» ertaga yoshlarda vatanfurushlik, egoistiklik sifatleri namoyon bo'la boshlaydi. Bunday sharoitda bo'lajak bakalavr va magistrler uchun berilayotgan, ta'lim mazmuni, o'quv jarayonining jahon andozalari darajasida tashkil etilishi ijtimoiy daxldorlik fazilatlarini rivojlantirishga mos kelmog'i lozim. Shuning uchun ham oliy ta'lim tizimida malakali kadrlar tayyorlashning samarali mexanizmlarini joriy etish bakalavrlar, magistrler va bo'lajak mutaxassislarni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarishning eng muhim sharti hisoblanadi, shuningdek, o'quv-tarbiya jarayonida ta'limning innovatsion shakl va usullari, yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llashni talab etadi.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarda ijtimoiy-gumanitar fanlar hamkorligidan bo'lajak kadrlarda ijtimoiy daxldorlik fazilatlarini rivojlantirishga oid bilim va ko'nikmalarini shakllantirish, dunyoqarashini oshirishda ratsional foydalanish talab etiladi. Shuningdek, "XXI asrning boshida inson qalbi va ongi uchun kurash har qachongidan shiddatli tus olayotganligi, duyoning mafkuraviy manzarasi o'zgarib borayotgani, geopolitik maqsadlar va mafkuraviy siyosatning qo'shib borayotgani, mustaqillikni qo'lga kiritgan mamlakatlarda mafkuraviy tamoyillar ahamiyatining oshib borayotgani, mafkuraviy jarayonlarning

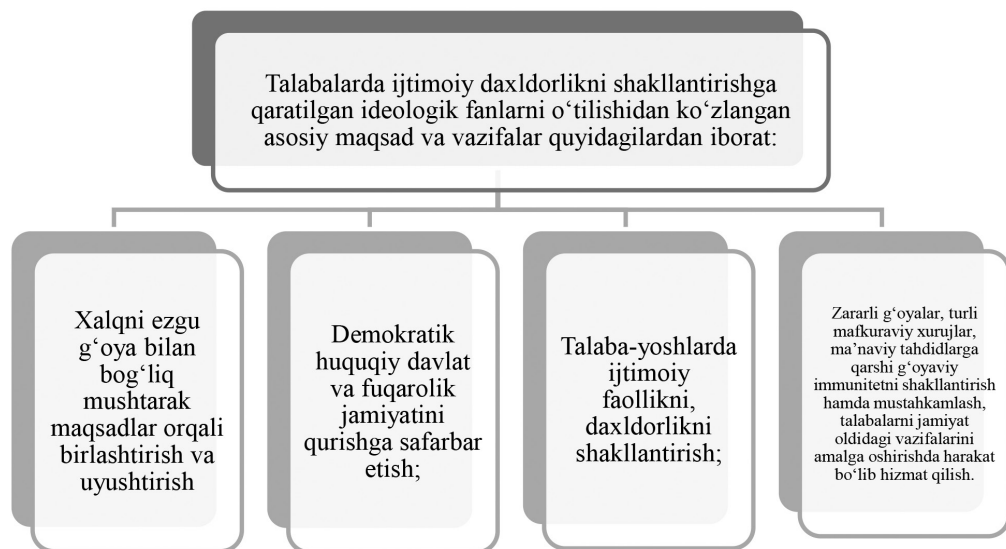

globallashuvi, pedagogika nazariyasi va amaliyoti oldida ushbu jarayonlarga mos keladigan, yangicha fikrlovchi avlodni tarbiyalash dolzarb vazifaga aylandi"[6;242-243-b]. Shu bois, talabalarda ijtimoiy ma'uliyat va daxldorlik fazilatlarini rivojlantirish, loqaydlik va befarqlikni oldini olishda ijtimoiy-gumanitar fanlardan foydalanishning metodik asoslarini yaratish dolzarb vazifalardan biriga aylanmoqda.

Oliy pedagogik ta'lim tizimidagi pedagogika fanlaridan tashqari ijtimoiy gumanitar fanlar tizimi ham talabalarda faol ijtimoiy dahldorlik fazilatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Biroq, bu fanlarning o'tilishida tizimli ketma-ketlikni ta'minlanishi, maqsadi, vazifalari va murakkabligiga ko'ra bir birini to'ldiruvchilik tamoyili asosida o'tilishi va bu jarayonda fanlararo hamkorlikni yo'lga qo'yilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar talabalarda yagona vatan hissini tarbiyalashi orqali jamiyatda milliy birlikni va birdamlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu orqali jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatish va ijtimoiy muhitda ichki hamjihatlikni shakllantirish maqsad qilinadi. Masalan, O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi fani talabalarda vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi, millatlararo totuvlik, dinlararo bag'rikenglik kabi g'oyalar orqali jamiyatni birlashtirish, ijtimoiy daxldorlikni rivojlantirishni maqsad qiladi.

Oliy ta'limda talabalning ijtimoiy daxldorlik fazilatlarini rivojlantirish, ularda loqaydlik va beparvolikni, mas'uliyatsizlikni yo'qotish hamda yuksak axloqiy

2.1-rasm. Talabalarda ijtimoiy daxldorlikni shakllantirishga qaratilgan ideologik fanlarni o'tilishidan ko'zlangan asosiy maqsad va vazifalar

prinsiplarni shakllantirishda fanlararo hamkorlikka asoslangan innovatsion ta'limning samarasini ma'lum ma'noda quyidagilar bilan belgilanadi.

- oliy pedagogik ta'lim jarayonga kompleks yondashish, uzviy hamkorlikni yo'lga qo'yish;

- ijtimoiy-gumanitar fanlar asoslarini o'rganishda konkret yondashuvlarni mohirlik bilan ajrata bilish;

- jamiyatning yangi taraqqiyot bosqichida ijtimoiy hayotdagi axloqiy muammolarni amaliy keyslar bilan bog'liq holda tushuntirilishi, yechish usullarini o'rgatilishi va talabalarga qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish bilan belgilanadi.

Xulosa. Oliy ta'lim tizimidagi pedagogik jarayonning asosiy kamchiliklaridan biri adolatli va erkin ta'lim olish va ta'lim berish muhitining mavjud emasligi, ta'lim berish metodikasining juda eskiligi bo'lib qolmoqda. Chunki bugungi zamon kadrlar tayyorlash tizimidan yangicha bilim va ko'nikmalarga ega mutaxassislarni talab etmoqda. Talabalarda ijtimoiy daxldorlik fazilatlarini shakllantirish orqali ularni turli tahdidlar, xurajlar va boshqa axboriy tajovuzlarga qarshi mustahkam pozitsiyada tura olishlarini tarbiyalash mumkin bo'ladi. Chunki bugungi axboriy kurash asrida yoshlarni bir makon hisi va ijtimoiy daxldorlik sifatini shakllantirish jamiyaning rivojlanishida ham, iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashda ham muhim omil bo'ladi. Oliy ta'lim muassasalari talabalarida ijtimoiy daxldorlik fazilatlarini shakllantirishda ulardagi loqaydlik va beparvolikni bartaraf etish, milliy mansublik va tug'ilib o'sgan joyni qadrlashga alohida urg'u berib turish, shuningdek, milliy tarixning tasirchanligidan, millat va ajdodlar tarixini to'g'ri va ta'sirli yoritish, ularning targ'ib qilish ishlaridan ham samarali foydalanish mumkin. Bu orqali ularni jamiyatda qochish, begonalashuvi va mas'uliyatsizligini oldini olish mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-tom. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – B.452.
2. Quronov M. Bizni birlashtirgan g'oya. –Toshkent.: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2016. –B. 348.
3. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-tom. - Toshkent: O'zbekiston, 2018. – B.508.
4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-tom. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – B.452.
5. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-tom. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – B.400.
6. Quronov M. Bizni birlashtirgan g'oya. –Toshkent.: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2016. –B. 348.

OLIIY TA'LIMDA MA'NAVIYATNI YUKSALTIRISH BO'YICHA BOSHQARUV MEKANIZMLARI

Jakbarov O.O.

t.f.n., dotsent, Namangan muhandislik-qurilish instituti

Tayanch so'zlar: boshqaruv mexanizmlari, ma'naviyat, oliy ta'lim, etakchilik, o'quv dasturlarini ishlab chiqish, talabalarning faolligi, har tomonlama rivojlanish, ma'naviy o'sish.

Ключевые слова: механизмы управления, духовность, высшее образование, лидерство, разработка учебных программ, вовлечение студентов, целостное развитие, духовный рост.

Key words: governance mechanisms, spirituality, higher education, leadership, curriculum development, student engagement, all-round development, spiritual growth.

РЕЗЮМЕ:

Ma'naviyat oliy ta'lim muassasalarida shaxsning axloqiy, axloqiy va hissiy jihatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Universitetlar jamiyatning yaxlit rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga bo'lgan talablari ortib borayotganligi sababli, ma'naviyatni akademik muhitga integratsiyalash tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqola oliy ta'lim muassasalarida ma'naviyatni yuksaltirish uchun muhim boshqaruv mexanizmlarini o'rganadi. U strategik rejalashtirish, etakchilik yondashuvlari, o'quv dasturlarini loyihalash, o'qituvchilar tarkibini rivojlantirish va ma'naviy o'sishga yordam beruvchi talabalarni jalb qilish tashabbuslarini o'rganadi. Ilg'or global tajriba va muammolarni tahlil qilib, tadqiqot talabalarni axloqiy va maqsadli hayotga tayyorlaydigan ma'naviy jihatdan boyitilgan akademik muhitni yaratish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

РЕЗЮМЕ:

Духовность играет важную роль в формировании морально-этической и эмоциональной стороны личности в высших учебных заведениях. Поскольку университеты сталкиваются с растущими требованиями общества в поддержке целостного развития, интеграция духовности в академическую среду становится все более важной. В данной статье рассматриваются важнейшие механизмы управления для улучшения морального духа в высших учебных заведениях. Он исследует стратегическое планирование, подходы к лидерству, разработку учебных программ, развитие преподавателей и инициативы по вовлечению студентов, которые способствуют духовному росту. Анализируя лучшие мировые практики и проблемы, исследование дает практические рекомендации по созданию духовно обогащенной академической среды, готовящей студентов к этической и целеустремленной жизни.

SUMMARY:

Spirituality plays an important role in shaping the moral, ethical, and emotional aspects of the individual in higher education institutions. As universities increasingly face societal demands for supporting holistic development, integrating spirituality into the academic environment is becoming increasingly important. This article examines key governance mechanisms for enhancing

spirituality in higher education institutions. It examines strategic planning, leadership approaches, curriculum design, faculty development, and student engagement initiatives that promote spiritual growth. Analyzing advanced global experiences and challenges, the study provides practical recommendations for creating a spiritually enriched academic environment that prepares students for ethical and purposeful lives.

Kirish. Oliy ta'limning zamonaviy manzarasida muassasalar oldiga nafaqat bilim va ko'nikmalar berish, balki talabalarning axloqiy va ma'naviy kamolotini yuksaltirish vazifasi ham qo'yilgan. Oliy ta'limdagi ma'naviyat diniy chegaralardan oshib, hamdardlik, to'g'rilik va mulohazalilik kabi umuminsoniy qadriyatlarga urg'u beradi.[1] Samarali boshqaruv mexanizmlari ushbu tamoyillarni ilmiy muassasalar ichiga kiritish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu maqola oliy ta'limda ma'naviyatni yaxshilash uchun zarur bo'lgan strategiya va jarayonlarni o'rganadi, yetakchilik, tashkiliy siyosat, o'quv dasturlarini ishlab chiqish va manfaatdor tomonlarni jalb qilishga qaratilgan. Zamonaviy oliy ta'limda ko'pincha texnik ko'nikmalar va intellektual rivojlanishga e'tibor qaratiladi va ma'naviyatning ahamiyatini chetlab o'tadi. Biroq ta'limdagi ma'naviyat mustahkam axloqiy asosga ega, hissiy aql-zakovat va ijtimoiy mas'uliyatga ega bo'lgan har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi. Ma'naviyatni oliy ta'limning institutsional axloqiga integratsiya qilish uchun samarali boshqaruv mexanizmlari muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada ushbu mexanizmlar, ularni amalga oshirish va o'zgaruvchan ta'lim tajribasini rivojlantirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Oliy ta'lim tizimida ma'naviyatni yuksaltirish jamiyatning intellektual va axloqiy salohiyatini rivojlantirishning muhim omillaridan biridir. Bu jarayonni samarali tashkil etish uchun boshqaruv mexanizmlarini to'g'ri ishlab chiqish va amalga oshirish zarur. Ushbu mexanizmlar ma'naviy tarbiya va ta'lim jarayonlarini samarali muvofiqlashtirish, nazorat qilish va rivojlantirishga xizmat qiladi.[2]

Oliy ta'limda ma'naviyatning o'rni. Oliy ta'lim insonning intellektual va kasbiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa-da, bu jarayonning muhim jihatlaridan biri shaxsning ma'naviy yetukligini ta'minlashdir. Ma'naviyat — bu nafaqat axloqiy qadriyatlar majmui, balki jamiyatdagi ijtimoiy va madaniy hayotning uyg'unligi, shaxsning ijtimoiy mas'uliyatini anglash darajasi hamdir. Shu sababli, oliy ta'lim tizimi yosh avlodning nafaqat bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishi, balki ularning ma'naviy dunyosini ham shakllantirishi lozim. Ma'naviyatni shakllantirishda asosiy mezonlardan biri bu shaxsning ichki dunyosini boyitish va ularni ma'naviy qadriyatlarga asoslangan holda hayotga tayyorlashdir. Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Fitrat singari o'zbek ma'naviyatining buyuk namoyandalari o'z asarlarida ma'naviyat va axloqning

inson hayotidagi ahamiyatini ta'kidlaganlar. Oliy ta'limda esa bu qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish ularning jamiyatda o'z o'rnini topishida muhim rol o'ynaydi.[3] Ma'naviy tarbiya oliy ta'lim muassasalaridagi fanlar mazmuniga singdirilishi kerak. "Ma'naviyatshunoslik", "Falsafa" "Dinshunoslik" kabi fanlar talabalarning axloqiy qarashlarini rivojlantirishga qaratilgan. Universitetlarda ma'naviy-ma'rifiy ishlar doirasida tashkil etiladigan adabiy kechalar, tarixiy xotira kunlari, milliy qadriyatlarga bag'ishlangan tadbirlar yoshlarni ma'naviy jihatdan boyitadi. Oliy ta'lim muassasalari yoshlarni o'z milliy meroslariga hurmat qilish, ularni o'rganish va saqlashga undashlari lozim. Bu milliy qadriyatlar orqali talabalarning ma'naviy dunyosini kengaytiradi. Talabalar bilan ma'naviy masalalarda olib boriladigan do'stona muloqot, ularning muammolarini tushunishga asoslangan pedagogik yondashuvlar samarador hisoblanadi.[4]

Oliy ta'limda ma'naviyatni rivojlantirishning dolzarbligi va unda axborot texnologiyalarining o'ri. Bugungi globalizatsiya sharoitida yoshlar ko'p millatli va ko'p madaniyatli muhitda o'z milliy qadriyatlarini saqlab qolishlari muhim. Bu vazifa aynan oliy ta'lim tizimida ma'naviy tarbiyani mustahkamlash orqali amalga oshirilishi mumkin. Ma'naviy tarbiya nafaqat shaxsning milliy o'zligini shakllantiradi, balki ularning xalqaro maydonda muvaffaqiyat qozonishlari uchun ham muhim omildir. Zamonaviy texnologiyalar ma'naviy tarbiya jarayonida katta ahamiyatga ega. Onlayn ta'lim platformalari, virtual kutubxonalar va madaniy resurslar orqali talabalarga milliy va umuminsoniy qadriyatlarni yetkazish imkoniyati kengaymoqda. Shu bilan birga, yoshlarning axborot oqimida adashib qolmasliklari uchun ular bilan axborot madaniyatini shakllantirish ishlari ham olib borilishi kerak.[5]

Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviyatni yuksaltirish uchun uzoq muddatli strategik rejalar ishlab chiqilishi lozim. Ushbu rejalar quyidagilarni o'z ichiga oladi: Ma'naviy tarbiya dasturlarini ishlab chiqish va ularni o'quv jarayonlariga integratsiya qilish, ma'naviyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash, milliy va xalqaro miqyosda ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qilish va boshqalardir. Oliy ta'limda ma'naviyatni yuksaltirish uchun muhim boshqaruv mexanizmlaridan biri bu normativ-huquqiy asoslarni yaratishdir. [6] Buning uchun oliy ta'limda ma'naviyatni rivojlantirish to'g'risidagi qonun va qarorlar qabul qilish, ma'naviy tarbiyani tashkil etishda ishtirok etuvchi rahbarlar va pedagoglarning mas'uliyatini belgilash va oliy ta'lim muassasalarida ma'naviyat bo'yicha maxsus bo'limlar tashkil etish kabilardir. Ma'naviyatni yuksaltirishda asosiy o'rin kadrlar salohiyatiga bog'liq. Bu jarayonni rivojlantirish uchun pedagoglarni muntazam ravishda ma'naviy tarbiya bo'yicha qayta tayyorlash kurslariga jalb qilish, o'qituvchilar va ma'naviy maslahatchilarning

malakasini oshirish dasturlarini tashkil etish, ilmiy va amaliy ma'naviy treninglar o'tkazish va boshqalarni misol qilish mumkin.

Ma'naviyatni yuksaltirish jarayonining samaradorligini oshirish uchun monitoring va baholash tizimlarini yo'lga qo'yish zarur. Misol uchun, talabalarning ma'naviy tarbiya bo'yicha bilim va ko'nikmalarini baholash usullarini ishlab chiqish, oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilayotgan ma'naviy tadbirlarning natijadorligini tahlil qilish, ma'naviyat bo'yicha faoliyatni samaradorlik ko'rsatkichlari asosida nazorat qilish. Qolaversa ma'naviyatni yuksaltirishda oliy ta'lim muassasalari boshqa tashkilotlar bilan hamkorlik qilish orqali keng imkoniyatlar yaratishi mumkin.[7] Bular madaniyat va sport vazirliklari, jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda loyihalarni amalga oshirish, mahalliy va xalqaro tashkilotlar bilan birgalikda ma'naviy rivojlanish bo'yicha dasturlar ishlab chiqish, xalqaro forumlar, konferensiyalar va seminarlar o'tkazish orqali talabalarga milliy va global qadriyatlarni singdirish kabilardir.

Xulosa. Oliy ta'limda ma'naviyatni yuksaltirish bo'yicha boshqaruv mexanizmlari jamiyatning yanada axloqiy va barkamol bo'lishiga hissa qo'shadigan har tomonlama barkamol shaxslarni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Strategik yetakchilik, puxta o'ylangan o'quv dasturini ishlab chiqish, professor-o'qituvchilarni rivojlantirish va talabalarning faol ishtiroki bu harakatning asosiy tarkibiy qismlaridir. Qiyinchiliklarni yengib o'tish va ilg'or global tajribalarni o'rganish orqali institutlar o'quvchilarni mazmunli va maqsadli hayotga tayyorlaydigan ma'naviy boyituvchi muhitlarni yaratishi mumkin. Ma'naviy tarbiya yordamchi maqsad emas, balki yaxlit taraqqiyotning tamal toshi bo'lib, uni samarali boshqarish oliy ta'lim kelajagi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ma'naviyatni oliy ta'limga singdirishda boshqaruv mexanizmlari ajralmas hisoblanadi.[8] Qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish, yetakchilikni axloqiy maqsadlarga moslashtirish va ma'naviy qadriyatlarni o'quv dasturlari va talabalarning faolligiga kiritish orqali institutlar har tomonlama rivojlangan, ijtimoiy mas'uliyatli bitiruvchilarni tarbiyalashlari mumkin. Muammolar mavjud bo'lsa-da, ularni strategik rejalashtirish, inklyuziv amaliyotlar va doimiy baholash orqali hal qilish mumkin. Butun dunyoda yaxlit ta'limga bo'lgan talab ortib borayotganligi sababli, ma'naviyatga e'tibor transformativ ta'limning asosi bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Malikova Dildoraxon. "Oliy ta'lim muassasalarida uzluksiz ma'naviy tarbiya jarayonining mazmuni." Евразийский журнал академических исследований 2.5 (2022): 317-321.
2. Hamrayeva O. F. et al. Oliy ta'lim muassasalari talabalarida ta'lim va tarbiyani rivojlantirish // Modern problems in education and their scientific solutions. – 2023. – T. 7. – №. 7. – C. 6-8.

3. Xabibullayevna Xaydarova Mahliyo. "Ta'lim, tarbiya faoliyati mazmuni." International conference on multidisciplinary science. Vol. 2. No. 3. 2024.
4. Haydarov O. E., and S. M. Qoraboyev. "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi ma'naviy taraqqiyot manbai sifatida." Educational Research in Universal Sciences 2.16 (2023): 9-12.
5. Raxmonova Gullola. "Талабаларда маънавий-ахлоқий компетенцияларни ривожлантириш усуллари." центр научных публикаций (buxdu. uz) 4.4 (2020).
6. Qodirova F. M. Oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tushunchasi va o'ziga xos xususiyatlari //Academic research in educational sciences. – 2022. – T. 3. – №. 4. – С. 1159-1163.
7. Hakimovna S. M. O'zbekiston respublikasi oliy ta 'lim muassasalarini modernizatsiya qilishda ta 'lim va sifat tahlili //so 'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi. – 2023. – T. 6. – №. 6. – С. 202-206.
8. Azimova, T. E. "Oliy ta'limda elektron ta'lim resurslaridan foydalanishning ahamiyati." Kokand University Research Base (2024): 406-408.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA O'QUVCHILARNING UMUMKASBIY BILIM VA KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Markayev Z.I.

Navoiy davlat pedagogika universiteti doktoranti

Tayanch so'zlar: umumkasbiy, umummehnat, ko'nikma, pedagog, bilim, metod, tadqiqot, o'qituvchi, ta'lim, mashq, o'lchov, vosita, boshqarish, nazorat qilish, ongli, instruksiya.

Ключевые слова: профессионал, общий труд, мастерство, педагог, знание, метод, исследование, педагог, воспитание, упражнение, мера, инструмент, управление, контроль, сознательное, обучение.

Key words: professional, general labor, skill, pedagogue, knowledge, method, research, teacher, education, exercise, measure, tool, management, control, conscious, instruction.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola texnologiya fanida umumkasbiy hamda umummehnat bilim va ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida o'quvchilarning onglik faoliyatni dastlabki bosqichlardan maqsadli tashkil etishga qaratilgan. Bu esa o'z navbatida faoliyat tarziga, ya'ni faoliyatni qanday va qaysi tartibda bajarish haqidagi tasavvurlarni amalga oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalarni ishlab chiqishga undaydi. Hozirgi texnologik ta'lim metodikasining rivojlanishi o'nlab yillar davomida to'plangan va ko'p avlodlar amaliyotida sinalgan tavsiyalarni tanqidiy tahlil qilinishi bilan harakterlanadi. Texnologiya fani mashg'ulotlarini har xil korxonalarning buyumlari asosida tashkil qilish, o'quvchilarning unumli foydali mehnatini tashkil qilishi bilan harakterlanadi.

РЕЗЮМЕ:

Данная статья посвящена целенаправленной организации познавательной деятельности учащихся на начальных этапах формирования общепрофессиональных и общих трудовых знаний и умений в процессе обучения технологии. Это, в свою очередь, стимулирует разработку предложений и рекомендаций, направленных на формирование образа действия, то есть представлений о том, как и в какой последовательности выполнять деятельность. Развитие современной методики преподавания технологии характеризуется критическим анализом рекомендаций, накопленных за десятилетия и проверенных на практике многими поколениями. Занятия по технологии, как правило, организуются на основе изделий различных предприятий, что способствует формированию у учащихся продуктивного и полезного труда.

SUMMARY:

This article is devoted to the purposeful organization of cognitive activity of students at the initial stages of the formation of general professional and general labor knowledge and skills in the process of teaching technology. This, in turn, stimulates the development of proposals and recommendations aimed at forming a model of action, that is, ideas about how and in what

sequence to perform an activity. The development of modern teaching methods in technology is characterized by a critical analysis of recommendations accumulated over decades and tested in practice by many generations. Technology classes are usually organized on the basis of products of various enterprises, which contributes to the formation of productive and useful work among students.

Umumkasbiy hamda umummehnat bilim va ko'nikmalarini shakllantirish, texnologik ta'limda juda muhim o'rin tutadi. Uning asosini yo'riqnoma va mashqlar kabi jarayonlar tashkil etadi. Umumkasbiy hamda umummehnat bilim va ko'nikmalarini shakllantirishning hozir qo'llanayotgan metodikasini an'anaviy metodika deb atash mumkin, chunki u allaqachonlar ana shunday atalgan edi. Bu metodikaning asosiy xususiyati shuki, unda o'qitish jarayoni o'qituvchining mehnat usullarini namoyish etishi va o'quvchilarning unga taqlid qilishi asosida tashkil topadi.

Ammo oxirgi o'n yilliklarda psixolog va pedagoglarning e'tiborini umumkasbiy hamda umummehnat bilim va ko'nikmalarni shakllantirish jarayonining ba'zi yangi jihatlarini o'ziga tortdi, bular texnologik ta'limi samaradorligini oshirishning qo'shimcha imkoniyatlarini ochdi yoki ochishi kerak.

Umumkasbiy hamda umummehnat bilim va ko'nikmalarini shakllantirishning fiziologik va psixologik asoslarini ishlab chiqish va ularni metodikada qo'llash nazarda tutilmoqda.

Psixologik va metodik tadqiqotlar, o'qituvchilarning umumkasbiy hamda umummehnat bilim va ko'nikmalarini shakllantirishga oid ilg'or tajribalarini o'rganish bu umumkasbiy bilim va ko'nikmalarni muvaffaqiyatli shakllantirishning asosiy shartlari quyidagilardan iborat ekanini ko'rsatmoqda:

- a) topshiriqning aniqligi, uning maqsadi va bajarish usullarini tushunish;
- b) o'quvchilarda zarur bilimlarning mavjud bo'lishi;
- c) ta'lim metod va usullarining shakllantirilayotgan umumkasbiy hamda umummehnat bilim va ko'nikmalarning xususiyatlariga mosligi;
- d) instruktajning samaradorligi;
- e) mashqlarning yetarli miqdorda bo'lishi;
- f) o'quvchilar faoliyatini o'z vaqtida va obyektiv baholash, o'quvchilarning baholash natijalaridan xabardorligi;
- g) o'quvchilar faoliyatining faol xarakteri.

Mana shu shartlardan eng kamida ikkita xulosa chiqarish mumkin:

1) umumkasbiy hamda umummehnat bilim va ko'nikmalarni shakllantirishda texnologik ta'limning mashqlar va instruktaj metodlari hal qiluvchi ahamiyatga ega, shu nuqtai nazardan ta'limning an'anaviy metodikasi taqdirlashga molikdir;

2) o'quvchilarning ongli faoliyatini ta'minlash sharti birinchi o'rinda turadi bu shart an'anaviy metodikada yetarlicha baholanmaydi.

Muvaffaqiyati ko'p jixatdan o'quvchilar ta'lim jarayonini qanchalik anglashiga va unda qanchalik faol qatnashishlariga bog'liq ekani anchagina tadqiqotlar natijasida aniqlanadi. Shu sababli keyingi yillarda ta'limda ongillikni oshirishga, o'quv ishi jarayonida o'quvchilarni faollashtirishga va ta'limda shunday sharoitlarni vujudga keltirishga yordam beradigan shartlarni aniqlash bo'yicha ko'p ishlar qilindi.

Instruktaj va mashqlarga o'qitish metodlari sifatida qo'yiladigan hozirgi talablarni to'g'ri tushunmoq uchun texnologik ta'limi jarayonida ongillik va faollik muammosini fiziologiya, psixologiya va pedagogikaning hozirgi yutuqlari asosida ko'rib chiqish zarur.

Texnologiya fanida umumkasbiy hamda umummehnat bilim va ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida o'quvchilarning ongilligi faoliyatning dastlabki asosiga tayanadi, u esa o'z navbatida faoliyat tarziga, ya'ni faoliyatni qanday va qaysi tartibda bajarish haqidagi tasavvurga tayanadi. Fiziologik nuqtai nazardan bunday ta'sir o'zini-o'zi boshqarish jarayoni bilan izohlanadi, bu boshqarishning topshirilgan faoliyat bilan uni amalda bajarish o'rtasida muvofiqlikka erishish va uni saqlash uchun zarurligi asoslangan edi.

Kimningdir harakatlariga taqlid qilish jarayonida ko'nikmalarning shakllanishini tahlil qilib, bunda harakat obrazining katta ahamiyatga molikligini ta'kidlaydi. Boshqa odamning xarakatini idrok qilish jarayonida subyektda obraz hosil bo'ladi, u taqlid qilish o'lchovi bo'lib xizmat qiladi. Bu obraz o'quvchilarning harakatlarini belgilaydi, «o'lchov» bilan qilinayotgan harakat aynan bir xil bo'lgunicha bu harakatlarni «o'lchov»ga o'xshatishga yo'naltiradi.

Obraz va o'z harakatini boshqarish haqidagi qoidalar keyinchalik psixologlarning tadqiqotlarida izohlanadi. Psixologlar harakat obrazi muammosi va uning harakatlarni boshqarishdagi roli inson ixtiyoriy harakati psixologiyasining markaziy muammosi ekanligini ta'kidlaymoqdalar.

Didaktlar texnologik ta'limi amaliyotida psixologlarning inson ixtiyoriy harakatlarini idora qilishda dastlabki tajriba faoliyatining roli haqidagi ta'limotini rad etib, yo'naltiruvchi asos mavjud bo'lganda ixtiyoriy faoliyatga o'rgatish eng oson bo'lishini uqtiradilar. Bunda faoliyatning dastlabki asosi murakkabligi ko'rsatiladi, bu asos umuman ko'ruv, tovush va boshqa harakat obrazlarini shuningdek uni bajarishning ma'lum ketma-ketligini nazarda tutadi. O'qitish metodikasi jihatidan harakatning yo'naltiruvchi asosi oxirgi mahsulot namunasi, dastlabki material va uni oxirgi mahsulotga aylantirish qoidasini, har bir operatsiyaning bajarilishini nazorat qilish harakatini ham o'z ichiga oladi.

Didaktik tadqiqotlar mehnat harakatlarini namoyish qilishdan mohirona foydalanish, o'quv-metodik hujjatlarni qo'llash va hokazolar harakatlarning yo'naltiruvchi asoslarini shakllantirishga yordam berishini ko'rsatadi.

Shunday qilib, yo'naltiruvchi faoliyatning insonning ixtiyoriy harakatlarini idora qilishdagi rolidan kelib chiqib mehnat umumkasbiy bilim va ko'nikmalarini ongli o'zlashtirishning sharti deb qarab, instruktaj va mashqlarga ularni shakllantiruvchi asosiy metodlar sifatida talablar qo'yish mumkin. Asosiy talablar jumlasiga o'quvchilarning o'zini-o'zi nazorat qilishni ta'minlash, o'quv-texnik hujjatlardan foydalanish, o'quvchilarning fan asoslari bo'yicha bilimlariga tayanish, muammoli ta'limni qo'llashni kiritish mumkin.

Mazkur talablarni bajarish bo'yicha hozirgi zamon didaktik tadqiqotlarga tayanuvchi ba'zi tavsiyalarni ko'rib o'tamiz.

Hozirgi texnologik ta'lim metodikasining rivojlanishi o'nlab yillar davomida to'plangan va ko'p avlodlar amaliyotida sinalgan tavsiyalar tanqidiy tahlil qilinishi bilan karakterlanadi. Texnik vositalardan foydalanilishi tufayli bunday tahlil qilish mumkin bo'lmoqda.

Tadqiqotchilar texnik vositalar sirdan kuzatish mumkin bo'lmaydigan jarayon va xodisalarni aniq idrok qilinadigan jarayon va hodisalarga aylantira olishini ta'kidlamodalar. Bunga texnik vositalar insonning sezgi a'zolariga qaraganda yaxshi idrok etishi va shu bilan birga tadqiq qilinayotgan jarayon va hodisalarni bevosita kuzatish uchun zaruriy tezlik va aniqlikda qayd qilish imkonini berishi sababli erishiladi.

Texnik vositalar o'rganilayotgan xodisalarni yuqori obyektiv aniqlikda aks ettirib, keyin ularni sezgi organlari bilan to'la boshlang'ich ma'lumotlar olish uchun zaruriy tezlik va fazoviy masshtabda takrorlash imkonini beradi. Har xil bioelektrik asboblardan tufayli inson organlarining fiziologik holati muhim ma'lumotlarni olish va shu tariqa mehnat harakatini boshqarish jarayonlarini ochishga yaqinlashishi mumkin.

Ta'lim, mehnat jarayonlarini tadqiq qilishga texnik vositalarni qo'llab, faqat sifat emas, balki miqdoriy taxlil qilish uchun ham yetarlicha ishonchli ma'lumotlar olish mumkin. Ta'lim-mehnat jarayonlarining boshqa pedagogik jarayonlarga nisbatan afzalligi shundan iboratki, ular ko'p jihatdan obyektiv kuzatishga va o'lchashga bo'ysunadi.

Hozirgi texnologik ta'lim metodikasining rivojlanishi shu bilan karakterlanadiki, unda mehnat umumkasbiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirishda ongni yetakchilik rolini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratiladi. Bunga avvalo o'quvchilarni o'z mehnat faoliyatlarini nazorat qilish va uni boshqarishga maksimal qatnashtirish tufayli erishiladi.

O'z-o'zini nazorat qilish va boshqarish asosida teskari aloqalar tizimi yotadi, bu tizim bajarilayotgan faoliyatni, uning borishi va natajalarini baholab nazorat qilish imkonini beradi. O'z-o'zini faol nazorat qilish asosida sekin-asta bajariladigan faoliyatni aniqlash mashqlar jarayonining asosiy psixologik

mazmuni hisoblanadi. Shu bilan birga o'zini-o'zi nazorat qilish, hamma turdagi umumkasbiy hamda umummehnat bilim va ko'nikmalarning shakllanishi uchun zarur va ta'limning asosiy vazifalaridan biridir. O'z-o'zini nazorat qilishni o'rganish butun bilim, umumkasbiy bilim va ko'nikmalar sistemasini o'z ichiga oladi, shuning uchun ham ta'limda alohida e'tiborni talab qiladi. Tekshirishlar o'z-o'zini uzluksiz nazorat qilish, uning faol va ongli xarakterda bo'lishi muhim ekanligini, shuningdek, kuzatish parametri to'g'ri tanlansa, o'z-o'zini nazorat qilish samaradorligi ortishini va faoliyat obrazining obyektivlashuvi maxsus texnik vositalar bilan ta'minlanishini ko'rsatadi. Shu maqsadda, keyingi yillarda trenajyorlar tipidagi har xil moslamalardan tobora ko'proq foydalanilmoqda, bu trenajyor o'quvchilarga o'z mehnat faoliyatlarida berilgan parametrlar (kuch, fazoviy yoki tezlik) dan chetlanishlarni idrok qilish, ya'ni o'z-o'zini nazorat qilish uchun sharoitlar yaratadi.

Trenajyorlar tipidagi moslamalarni qo'llashning maqsadga muvofiqligi shubhasizdir, ammo ularni qo'llash metodikasini yanada chuqurroq o'rganish lozim. Tajribali o'qituvchilar trenajyorlarni vaqt-vaqtida o'z-o'zini nazorat qilish uchun qo'llash kerak, deb biladilar.

Hozirgi vaqtda texnologik ta'limda o'quv-texnik hujjatlarni qo'llashga katta ahamiyat berilmoqda. Yozma grafik instruksiyalarning bir nechta asosiy formalarini qo'llashning maqsadga muvofiqligi maxsus tekshirishlarda va amaliyotda isbotlangan. Bular instruksiya kartalari va karta topshiriqlardan iborat bo'lib, ularning mazmuni ta'limning davriga, ishlab chiqarish malakalari qanday shakllanayotgani va pedagogik jarayonda qanday o'rin tutishiga bog'liq holda turlicha bo'lishi mumkin. Instruksion-texnologik hujjatlarning 4 tipini ayrim usul va operatsiyalarni bajarish uchun ta'limiy-instrukcion kartalarni, alohida operatsiya va kompleks ishlarni bajarishga mo'ljallangan instrukcion-texnologik kartalarni, ishlab chiqarishda foydalaniladigan texnologik kartalarni qo'llash tavsiya etiladi.

Ta'limiy-instruktiv materiallar ishlab chiqarishda texnik hujjatlar keng qo'llanishi sababli bir tomondan, ishlab chiqarish tajribasini, ikkinchi tomondan esa o'quv topshiriqlarini hisobga olib tuziladi.

Ta'limiy-texnik hujjatlarga ishlab chiqarish hujjatlarida yo'q qo'shimcha ma'lumotlar (o'quvchi uchun mehnat usullarini bajarishga, xatolarning oldini olishga doir instruksiya va boshkalar) kiritiladi.

Texnologiya fanini o'qitishda o'quvchilarning mustaqil ishlay olish ko'nikma va malakalarini shakllantirish ham asosiy omillardan hisoblanadi. Uzluksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlari muhim ahamiyatga ega. Mustaqil ishlar bilan ishlash muammolarini yuzaga keltirish, o'quv vazifalarni yechimini topish, o'zlashtirilgan bilimlarini mustahkamlash,

ko'nikma malakalarni takomillashtirish, amaliy – laboratoriya mazmundagi kabi mashqlarni qamrab oladi. Mustaqil ishlash jarayonida shaxsning aqliy mustaqilligi shakllanadi.

Texnologiya fani texnologiya taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq. Rivojlanish ildam sur'atlar bilan o'sayotgan davrda ushbu fanni o'qitishda samarasi kafolatlangan natijaga erishishni taqozo etadi.

DTS asosida texnologik ta'limi jarayonida o'quvchilar quyidagi bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari shart.

- umummehnat bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni egallagan bo'lishi;
- ba'zi kasblar asoslariga oid dastlabki ko'nikmalarni egallash;
- xalq xo'jaligi, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalari to'g'risida bilimlarga ega bo'lish;
- materiallarga ishlov berish;
- mexanizm, moslama va mashinalardan foydalanish;
- uy ro'zg'or asboblariidan xavfsizlik qoidalariga rioya qilgan holda foydalana olish;

- pazandachilik;
- oila iqtisodiyoti, uy ro'zg'or madaniyati;
- o'quvchilarda umummehnat ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ularning qiziqish, qobiliyati, kasbiy malakalariga ko'ra, kasb-hunar turlarini tanlashga asos bo'ladigan sifatlarni, umummehnat madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish.

O'quvchilarda u yoki bu o'quv materialini mustaqil o'rganish malakasini shakllantirish jarayoni - pedagog tomonidan maqsadli tashkil etilgan jarayon va uning nazorati ostida amalga oshiriladi. Aks holda o'quvchilar o'zlarining mustaqil ishlarini boshlang'ich holatda tashkil etishga qiynaladilar.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilar texnologiya fani darslarida mustaqil bilim, ko'nikma va malakalar xamda ijtimoiy tajribalarni egallab boradilar. O'quvchilarda o'quv jarayonida asta-sekin bilimlarni mustaqil egallash, ularni amaliyotda qo'llash va baholash malakasini shakllantirishdan iborat xususiyatlar paydo bo'ladi.

Umum o'quv ko'nikma va malakalar tarkibi 4ta guruhga bo'linadi:

- o'quv - tashkiliy ko'nikma va malakalar;
- o'quv - intellektual ko'nikma va malakalar;
- o'quv - axborot ko'nikma va malakalar;
- kommunikativ ko'nikma va malakalar.

O'quv - tashkiliy ko'nikma va malakalar tarkibiga o'quv faoliyati komponentlarni bajarish usullarini egallash xam kiritilgan. Bunga o'quv masalasi, o'quv amaliy, o'z-o'zini nazorat, o'z-o'zini baholash va motivni kiritish mumkin.

O'quv - intellektual ko'nikma va malakalar guruhiga mantiqiy fikrlash, aqliy faoliyatni bajarish usullarini, muammolarini qo'yish va yechishni kiritish mumkin. Bu guruhga kiruvchi ko'nikmalar texnologik ta'limida o'ziga xos xarakterga ega va ko'p uchraydi.

O'quv - axborot ko'nikma va malakalarga mustaqil bilim olish, yangi va qo'shimcha axborotlarni egallash, ularni mazmunan qayta ishlash usullari axborotni eslab qolish va saqlash kiradi.

O'quv – axborot ko'nikma va malakalariga nisbatan ba'zi o'rinlarni qayd etish lozim. Ilmiy – metodik adabiyotlarda darsliklar, qo'shimcha adabiyotlar, texnik vositalar bilan ishlash va ulardan foydalanish haqida batafsil yozilgan tavsiyalarni uchratish mumkin. Bunday hollarda texnologik ta'limiga oid adabiyotlarni o'rganishda materiallarni qat'iy tartiblanganlik asosida tanlash, turli manbalar bilan ishlash usullarini tizimlash ularning murakkabliklarini o'sish tartibida, rivojlantirish ketma – ketligida tanlash va o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi.

O'quv – kommunikativ ko'nikma va malakalarga o'quv maqsadlariga bog'liq holda og'zaki va yozma nutq tuzish, o'rtoqlari va o'qituvchisi bilan muloqot qila olish ko'nikma va malakalari kiradi.

Tafakkurning mantiqiy asoslarini rivojlantirish texnologik ta'limi o'qituvchisining asosiy vazifalaridan biridir. Har bir o'qituvchi o'quvchilarda intellektual ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishga mas'uldirlar.

Quyidagi muammolarni tahlil qilgan holda shunday xulosaga keldik Davlat Ta'lim Standartida belgilangan vazifalarni amalga oshirish uchun ta'lim tizimini o'zgartirish kerak. O'quvchi izlanish, bilimi takomillashishi uchun biz o'quvchilarga bilim berishimiz emas, balki bilim olishni o'rgatishimiz kerak. O'quvchilarni dars jarayonida mustaqil ta'lim olishlarini shakllantirish ta'limga qo'ygan talabimizga, maqsadimizga yaqinlashtiradi.

Jamiyatning rivojlanishi jarayonida mustaqil ta'lim olish ijtimoiy holat va jarayondir. U barcha yosh va guruhlarni ish faoliyatida, xo'jalikda va bo'sh vaqtni tashkil etishda bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mustaqil ta'lim shunday faol jarayonki individ unda tashabbus ko'rsatadi, o'quv maqsadlarni mustaqil belgilaydi, axborot resurslarini aniqlaydi, o'quv strategiyalarini kiritadi va natijalarini baholaydi. Ushbu jarayon orqali o'quvchi bilim va ko'nikmani hayotiy tajriba orqali oladi. O'quvchilarni mustaqil ta'lim olishi jarayonida quyidagi natijalar kutiladi:

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida olib boriladigan texnologik ta'limi darslarida o'quvchilar quyidagi bilim, malaka va ko'nikmalarni egallashlari shart:

global dunyoqarashga ega bo'lish;

umummehnat bilim, malaka va ko'nikmalarni egallagan bo'lishi;

kasblar haqida umumiy tasavvurga ega bo'lish;

qishloq xo'jalik va maishiy sohalardagi ishlab chiqarish asoslari haqida bilim va dastlabki ko'nikmalarga ega bo'lish;

materiallarga badiiy ishlov berish ko'nikmalariga ega bo'lish;

muayyan mexanizm-moslama va mashinalarning chizmalarini ko'nikmalariga ega bo'lish;

uy-ro'zg'or, elektr asboblardan va gazdan xavfsizlik qoidalariga rioya qilgan holda foydalanish;

elektrotexnik mehnat (uy-ro'zg'or asboblari tuzatish) ko'nikmalariga ega bo'lish;

sodda duradgorlik ishlarini bajara olish (o'g'il bolalar uchun);

kundalik turmushda zarur bo'ladigan bichuv-tikuv ishlarini bajara olish (qiz bolalar uchun);

pazandalik mahoratini egallash;

uy tutish madaniyati ko'nikmalariga ega bo'lish;

oila iqtisodiyoti (oila byudjeti va kirim-chiqimi, oila mehnat taqsimoti, oilaviy ishlab chiqarishni tashkil etish) ko'nikmalariga ega bo'lish.

Aksariyat pedagogik adabiyotlarida "ko'nikma" tushunchasiga quyidagicha ta'rif beriladi: "Ko'nikmalar egallangan bilimlarga asoslanib, qo'yilgan vazifalar va shartlarga binoan bajariladigan harakatlarning yig'indisidir. Ko'nikma hosil qilish mehnat qilish yo'llari, usullarini bilib olish va o'z bilimlarini amalda qo'llay bilish" demakdir.

Texnologiya fani mashg'ulotlarini har xil korxonalarning buyumlari asosida tashkil qilish, o'quvchilarning unumli foydali mehnatini tashkil qilishga harakat qilish lozim.

O'qituvchilarning navbatdagi mavzu bo'yicha mashg'ulotlarga tayyorlanishi.

O'qituvchining navbatdagi mavzu bo'yicha mashg'ulotlarga tayyorlanishi kalendar-reja tuzishdan boshlanadi. Kalendar-reja o'quv yiliga, yarim yil yoki o'quv choragiga tuzilishi mumkin.

Butun gurux bilan frontal tarzda o'rganib bo'lmaydigan mavzular uchun aloxida grafik tuziladi. Masalan: agar maktabda tokarlik stanogida ishlov berish, termik ishlash, maishiy elektr isitish asboblari ta'mirlashni frontal o'rganish uchun yetralicha jixozlar va isitish qurilmalari bo'lmasa, o'quvchilar dasturida nazarda tutilgan ishlarni navbati bilan bajaradilar.

Mavzular bo'yicha darslarga tayyorgarlik qilishda quyidagilarga amal qilish lozim:

- mavzuning o'quv fanidagi o'rni va o'quvchilar egallashi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar doirasi;

- nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligi;

- o'quvchilarning yangi mavzuni o'zlashtirishga tayyorgarligi;

- materiallarning mantiqiy bayoni;
- o'quvchilar ijodiy ishlarining imkoniyatlari;
- mavzuni o'rganishdan kutilgan natijasi;
- darslar bilan o'quvchilarning sinfdan tashqari mushg'ulotlari orasidagi bog'lanish.

Mehnat va kasbga yo'naltirish hamda ishlab chiqarish pedagogikasining yana bir o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, bunda ta'lim-tarbiya bevosita ishlab chiqarish jarayonidan ajralmagan holda olib boriladi va pedagogik jarayoniga muxandis-texnik xodimlardan tortib, to oliy ma'lumotli xodimlar ham jalb qilinishi mumkin.

Mehnat va kasbga yo'naltirishning asosiy maqsadlaridan biri o'quvchilar kasb-malakalari, mehnat madaniyatini oshirish muammolarini hal qilish orqali ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga erishishdir. Demak mehnat va kasbga yo'naltirish hamda ishlab chiqarish pedagogikasi ta'lim-tarbiya jarayonida nafaqat aniq, samarali ta'lim-tarbiya usullaridan foydalangan holda ta'lim oluvchilarni yangi bilim, umumkasbiy hamda umummehnat bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirish, balki ishchi-xodimlar malakasini oshirish masalalarini ham izchillik bilan hal qilishni o'z ichiga oladi.

Bundan tashqari ishlab chiqarishni samarali boshqarish, ta'lim-tarbiya jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun xar bir pedagog muxandis pedagogik bilimlarni egallashi lozim bo'ladi. Ayrim hollarda ishlab chiqarish o'qituvchining tarbiyaviy faoliyat yuritishiga ayrica yondoshishi kuzatiladi. Bu esa tarbiyaviy jarayonning samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchining tarbiyaviy faoliyati uning kundalik ish, faoliyatidan kelib chiqishi, tarbiyaviy jarayon bilan bevosita bog'liq bo'lishi kerak. Yaxshi tashkilotchilik qobiliyatiga ega o'qituvchi yaxshi tarbiyachi hamdir. O'qituvchining xar bir faoliyati tarbiyaviy ahamiyat kasb etishi darkor.

Tarbiya asosiy pedagogik tushuncha hisoblanadi. Keng ma'noda tarbiya bu inson maqsadga muvofiq shakllanishga rivojlanishga uning dunyoqarashiga, xulq-atvoriga ta'sir o'tkazishdir. Tor ma'noda esa maqsadli amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya natijasida insonning shakllanish jaryoni deb tushunish mumkin.

Inson kamoloti bu insonning ichki va tashqi, ya'ni ijtimoiy va tabiiy omillar ta'sirida shakllanish jarayonidir.

Ma'lumot bu o'quvchilar tomonidan nazariy hamda amaliy bilimlarni, malaka va ko'nikmalarni egallashi, shu asosda ular dunyoqarashning, shaxsiy sifatlarining, ijodiy qobiliyatlarining ishlab chiqarish ta'limi sharoitida kasb malakalarining shakllanish jarayonidir.

O'qitish bu o'quvchi va o'qituvchining birgalikdagi ijodiy faoliyatidir. Ushbu faoliyat natijasida o'quvchi yetarli ma'lumot oladi, tarbiyalanadi va rivojlanadi.

Ilmiy-pedagogik tadqiqot metodlari. Kasbiy pedagogik muammolarni o'rganish, ta'lim-tarbiya jarayonini yanada rivojlantirish, ilmiy pedagogik mahoratini yuksaltirish maqsadida ilmiy pedagogik tadqiqot metodlaridan foydalaniladi. Ilmiy tadqiqot metodlari deb ta'lim-tarbiya jarayonini o'rganish, turli pedagogik muammolarni hal qilish uchun qo'llaniladigan vositalar yig'indisiga aytiladi.

Pedagogik kuzatish bunda tadqiqotchi o'quv-tarbiya jarayonini, ish tajribasini muayyan maqsadni ko'zlab, tabiiy sharoitda o'rganadi. Kuzatishning vazifasi dalillarni to'plash, ularni ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilishdir. Tadqiqotchi bevosita ta'lim jarayonini, ishlab chiqarish korxonasi ishining umumiy tartib qoidalarini, o'quvchilarning ta'limiy va tarbiyaviy imkoniyatlarini kuzatadi. Kuzatish tanlab olingan yo'l bilan o'tkaziladigan kuzatishda tadqiqotchi o'rganilayotgan masalaga aloqador bo'lgan jarayonnigina tekshiradi, qayd qiladi. Uzlüksiz pedagogik kuzatishda esa butun pedagogik jarayon batafsil qayd qilinadi. Kuzatish bevosita va bilvosita olib borilishi mumkin. Bevosita kuzatishni tadqiqotchining o'zi ta'lim-tarbiya jarayonining borishida amalga oshirsa, bilvosita kuzatishga boshqa shaxslar ham jalb qilinishi mumkin.

Kuzatish quyidagi talablarga javob berishi lozim:

- ko'zlangan maqsadning aniq bo'lishi - Nima maqsadda kuzatiladi?
- aniq reja asosida o'tkazilishi. – Qanday kuzatiladi?
- kuzatish obyektining ko'rsatilishi. – Nima kuzatiladi?
- o'tkazilishi muddati va davomiyligi belgilanishi. – Qachon va qancha muddat kuzatiladi?

- taxminiy natijalar ko'zlanishi. – Qanday natijalar kutilmoqda?

Bunda yig'ilgan dalilarning aniqligiga e'tibor beriladi. Shuning uchun hozirgi vaqtda videoyozuv, audioyozuv vositalaridan foydalanish, uni o'rganib, taxlil qilish mumkin.

O'quvchilarda umumkasbiy hamda umummehnat bilim va ko'nikmalar quyidagi bosqichlarda shakllantiriladi:

- ko'nikmani shakllantirishning dastlabki bosqichida o'quvchilarga o'zlashtirishlari lozim bo'lgan xarakatini bajarish tartibi tushuntiriladi. Harakatni bajarish usulini bilish uni to'laqonli bajarishni taxminlay olmasa-da, u malaka shakllanishi uchun zarur bo'ladi. O'quvchida xarakatlar bilan tanishish uni o'rganishga qadar, ya'ni malaka shakllangunga qadar amalga oshadi. Lekin xarakat vazifasi bilan yuzaki tanishish va uni tavsiflash malaka shakllanishi uchun yetarli emas. Harakatlarini bajarilishini o'qituvchi rahbarligida chuqur va mustahkam o'zlashtirish lozim.

Harakatlarga o'rganishning dastlabki bosqichlarida pedagogning vazifasi xarakat tartibini tushuntirish, ularning amaliy ahamiyatini ko'rsatish, boshqacha

qilib aytganda, unga mashqlar tavsifi va maqsadi, qanday o'zlashtirish kerakligi to'g'risida aniq bilimlar berish bilan belgilanadi;

- navbatdagi, ikkinchi bosqich - malakalar shakllanishi asosini tashkil etuvchi qoidalarni shakllantirish va bilimlarni o'zlashtirish, qayta tiklash bosqichi xisoblanadi;

- uchinchi bosqich - navbatdagi mashqlarni bajarish jarayonida turg'unlanlashib qolish mumkin bo'lgan harakatlar, boshlang'ich xatoliklarni bartaraf qiluvchi namunalarni namoyish qilishdir. O'qituvchi u yoki bu harakatlarni qanday amalga oshirilishi lozimligi, ish jarayonida o'quvchi duch keladigan qiyinchiliklarni ko'rsatib beradi;

- to'rtinchi bosqich - harakatni amaliy o'zlashtirish malakani shakllantirish bilan belgilanadi. Malakaning shakllanishi harakatni bajarish usulini takomillashtirishga qaratilgan mashqlar jarayonida amalga oshadi. Bunda o'quvchi ongli ravishda qoidalaridan foydalana boshlaydi. Bu o'rinda ayniqsa harakatlarini taxlil qilish, xatolarini o'rganish va ularning oldini olish muhim ahamiyatga ega bo'ladi;

- nihoyat, oxirgi beshinchi bosqich - mustaqil va tizimli bajariladigan mashqlardan iborat bo'ladi. Bu mashqlar murakkablikni oshib borishi bilan birgalikda ularning xilma-xilligiga etibor beriladi, shunga muvofiq faoliyat qiziqarli va ko'pchilik hollarda ijodiy tavsifiga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Magzumov P.T. Pedagogicheskiye osnovi trudovogo stanovleniya lichnosti shkolnikov: Avtoref. ... dokt.ped.nauk. – T.: 1991. - 41 b.
2. Djurayev R.X. Didakticheskiye osnovi intensivatsii protsessu obucheniya v proftexuchilishax. – T.: NII PP, 1992. - 73 b.
3. Davlatov K.D. va b. Mehnat va kasb ta'limi, tarbiyasi hamda kasb tanlash nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 320 b.
4. Abdullayeva Q.M. Maxsus fanlarni o'qitishda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirishning metodik asoslari: Diss. ... ped. fan. nom.- Toshkent: 2006. - 182 b.
5. Tolipova J. O'quvchilarning mustaqil ta'limini tashkil etish. // Xalq ta'limi. – 2002 № 4.
6. Axliddinov R. Umumiy o'rta ta'limni takomillashtirishning tashkiliy pedagogik asoslari: Diss. ped. fan. nomzodi 1998 y.-146 b.
7. Nishonaliyev U.N. Formirovaniye lichnosti uchitelya trudovogo obucheniya: problemi i perspektivi. – T.: FAN, 1995. – 85 b.
8. Sharipov Sh va.b. Texnologiya fani 5-sinf darsligi.-T.: Sharq.2017 y. 250 b.
9. Qo'ysinov O.A. Mehnat ta'limidan amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish metodikasi. «Maktab va xayot» jurnali 2014-yil,1-son
10. Sayidaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003 – 172 b.

OLIIY PEDAGOGIK TA'LIMNING TARIX O'QUV DASTURIGA UMUMIY HOLATI VA BUNDA GENDER YONDASHUVINI INTEGRATSIYALASHNING AHAMIYATI

Soxibjonov Z.S.

*Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti
Filologiya fakulteti dekani o'rinbosari*

Tayanch so'zlar: oliy pedagogik ta'lim, tarix o'quv dasturi, gender yondashuvi, ta'limda inklyuzivlik, tanqidiy fikrlash, gender tengligi, o'quv dasturlarini ishlab chiqish, pedagogik strategiyalar.

Ключевые слова: высшее педагогическое образование, учебная программа по истории, гендерный подход, инклюзивность в образовании, критическое мышление, гендерное равенство, разработка учебных программ, педагогические стратегии.

Key words: higher pedagogical education, history curriculum, gender approach, inclusiveness in education, critical thinking, gender equality, curriculum development, pedagogical strategies.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada tarix o'quv dasturi doirasidagi oliy pedagogik ta'limning hozirgi holati o'rganilib, gender yondashuvining integratsiyasiga alohida e'tibor qaratilgan. Dunyo bo'ylab ko'plab ta'lim tizimlarida tarix o'quv dasturi an'anaviy ravishda siyosiy, iqtisodiy va harbiy voqealarga qaratilgan bo'lib, ko'pincha ayollar va boshqa marginal guruhlarning roli va hissalarini chetlab o'tadi. Tarixni o'qitishda gender yondashuvining integratsiyalashuvi o'tmishni yanada kengroq va qamrab oluvchi tushunishni ta'minlash uchun zarurdir. Ushbu maqola gender nuqtai nazarini tarix ta'limiga kiritish o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini boyitishi, gender tengligini ta'minlash va bo'lajak o'qituvchilarga yanada inklyuziv o'qitish amaliyotini rivojlantirishga yordam berishini ta'kidlaydi. Tarix ta'limida gender yondashuvining nazariy asoslari va amaliy qo'llanilishini o'rganib, ushbu maqola uning ahamiyatini yoritib beradi va oliy pedagogik muassasalarda samarali integratsiya strategiyasini taklif qiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается современное состояние высшего педагогического образования в рамках учебной программы по истории, уделяя особое внимание интеграции гендерного подхода. Во многих системах образования по всему миру учебная программа по истории традиционно фокусируется на политических, экономических и военных событиях, часто игнорируя роль и вклад женщин и других маргинализованных групп. Интеграция гендерной проблематики в преподавание истории имеет важное значение для обеспечения более широкого и инклюзивного понимания прошлого. В этой статье утверждается, что включение гендерной проблематики в историческое образование может обогатить навыки критического мышления учащихся, способствовать гендерному равенству и помочь будущим учителям разработать более инклюзивную практику преподавания. Исследуя те-

оретические основы и практическое применение гендерного подхода в историческом образовании, данная статья подчеркивает его важность и предлагает эффективную стратегию интеграции в высших учебных заведениях.

SUMMARY:

This article examines the current state of higher pedagogical education within the history curriculum, paying special attention to the integration of the gender approach. In many education systems around the world, the history curriculum has traditionally focused on political, economic and military events, often ignoring the roles and contributions of women and other marginalized groups. Integrating a gender perspective into history teaching is essential to ensure a broader and more inclusive understanding of the past. This article argues that incorporating a gender perspective into history education can enrich students' critical thinking skills, promote gender equality, and help future teachers develop more inclusive teaching practices. By examining the theoretical foundations and practical application of gender approach in history education, this article highlights its importance and suggests an effective integration strategy in higher educational institutions.

Kirish. Tarixni o'rganish qadimdan ta'limning asosi bo'lib kelgan, ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlaydigan oliy pedagogika muassasalarida. An'anaga ko'ra, tarix o'quv dasturlarida ko'pincha ijtimoiy, madaniy va gender tarixlari hisobiga siyosiy, iqtisodiy va harbiy yutuqlarni ta'kidlaydigan hikoyalar ustunlik qiladi. Bu ayollar va boshqa guruhlarining hissalarini cheklaydigan o'tmishga cheklangan nuqtai nazarga olib keldi. Tarixni yanada nozikroq tushunishga imkon beruvchi gender istiqbollari o'zida mujassam etgan yanada inklyuziv yondashuvni qabul qilish zarurati tobora ortib bormoqda. [1] An'anaviy oliy pedagogik ta'limda taqdim etilgan tarixiy rivoyat ko'pincha inklyuzivlikning etishmasligi va noto'g'ri nuqtai nazardan aziyat chekadi, ayollar va boshqa chekka guruhlarining tajribasi va hissalarini etarli darajada aks ettirmaydi. Bu holat o'tmishni yanada to'g'ri va adolatli tushunishga yordam beradigan tarix o'quv dasturiga gender yondashuvini kiritishga tubdan o'zgartirishni talab qiladi.

Oliy pedagogika muassasalarida tarix fanidan ta'limning hozirgi holati. Oliy pedagogik ta'lim muassasalari bo'lajak pedagoglarning bilim va o'qitish uslublari shakllantirishda hal qiluvchi o'rin tutadi. Biroq, hozirgi tarix o'quv dasturlarida ko'pincha gender nuqtai nazarini o'z ichiga olgan keng qamrovli yondashuv mavjud emas. Bu bo'shliq o'quv materiallari va o'qitish usullarida gender tarafkashliklari va stereotiplarning davom etishiga olib kelishi mumkin. Bunday o'quv dasturlari bo'yicha tayyorlangan o'qituvchilar o'z sinflarida gender masalalarini samarali hal qilish uchun kam tayyorgarlikka ega bo'lishi mumkin va shu tariqa chetlanish tsiklini davom ettiradi.[2]

Tarix fani o'quv dasturidagi dolzarb muammolar:

Erkaklardagi qarama-qarshilik: Tarix an'anaviy ravishda erkaklar nuqtai nazaridan yozilgan bo'lib, erkaklarning yutuqlariga e'tibor qaratib, ayollarning jamiyatlarni shakllantirishdagi muhim rollarini e'tiborsiz qoldirib keladi.[3]

Turli guruhlarining cheklangan vakilligi: Hikoya ko'pincha o'tmishning tor va to'liq bo'lmagan rasmini davom ettirib, turli etnik guruhlar, jinsiy orientatsiya va ijtimoiy sinflarga mansub shaxslarning hissalarini e'tiborsiz qoldiradi.

Gender stereotiplarini mustahkamlash: ayollar tajribasini istisno qilish va ularni birinchi navbatda an'anaviy gender rollarida tasvirlash zararli stereotiplarni kuchaytirishi va o'quvchilarning ayollar vakolati va kuchi haqidagi tushunchalarini cheklashi mumkin.

Tanqidiy tahlilning yo'qligi: o'quv dasturi genderning tarixiy tuzilishini va uning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy tuzilmalarga ta'sirini tanqidiy tahlil qila olmasligi mumkin.

Gender yondashuvini integratsiyalashning ahamiyati. Tarix ta'limiga gender yondashuvini integratsiyalash bir necha sabablarga ko'ra juda muhimdir. Birinchidan, bu talabalarni tarixiy voqealarning turli xil nuqtai nazarlari va murakkabliklarini ko'rib chiqishga undash orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Ikkinchidan, u nafaqat an'anaviy tarzda ta'kidlanganlar, balki barcha guruhlarining tajribalari va hissalarini tan oladigan va qadrlaydigan yanada inklyuziv sinf muhitini rivojlantiradi.[4] Uchinchidan, bu kelajakdagi o'qituvchilarni o'z sinflarida gender tengligini targ'ib qilishga tayyorlaydi va shu bilan kengroq ijtimoiy maqsadlarga hissa qo'shadi.

Tenglik va inklyuzivlikni targ'ib qilish: Gender yondashuvi tarixni shakllantirgan turli xil ovozlari va tajribalarni tan olgan holda o'tmishni aniqroq va qamrab olishni ta'minlaydi.

Tanqidiy fikrlashni kuchaytirish: Gender dinamikasi va gender rollarining tarixiy tuzilishini o'rganish orqali talabalar tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar va tarixiy voqealarni turli nuqtai nazardan tahlil qilishni o'rganadilar.

Gender stereotiplarini qiyinlashtirish: Tarix o'quv dasturidagi gender nuqtai nazari zararli stereotiplarni yo'q qilishga yordam beradi va tarix davomida gender rollarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.[5]

Kelajakdagi o'qituvchilarning imkoniyatlarini kengaytirish: Gender yondashuvini integratsiyalashgan holda, o'qituvchi bo'lib o'qiyotgan talabalar o'z talabalari uchun inklyuziv va teng huquqli ta'lim muhitini yaratish uchun bilim va ko'nikmalar bilan jihozlanadi.

Integratsiya strategiyalari. Tarix ta'limida gender yondashuvining samarali integratsiyasi ko'p qirrali strategiyani talab qiladi. Bunga ayollar tarixi

va boshqa marginal guruhlar tarixiga oid ko'proq mazmunni o'z ichiga olgan o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish, asosiy manbalar va multimedia mazmuni kabi turli o'quv materiallarini o'z ichiga olish va o'qituvchilar uchun genderga bog'liq ta'lim amaliyotlari bo'yicha kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini taqdim etish kiradi. Bundan tashqari, sinfda gender va tarix bo'yicha munozaralarni rag'batlantirish talabalarga o'tmishni yanada tanqidiy va inklyuziv tushunishni rivojlantirishga yordam beradi.

Integratsiya bosqichlari:

O'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish: Mavjud o'quv dasturlari ayollarning hissasi va marginal guruhlar tajribasini aks ettiruvchi materiallarni o'z ichiga olishi uchun qayta ko'rib chiqilishi kerak.[6]

Turli manbalar: turli nuqtai nazardan birlamchi manbalardan foydalaning, jumladan, jurnallar, kundaliklar, xatlar va og'zaki tarixlar, ular tarixiy hikoyalardan an'anaviy ravishda chiqarib tashlangan shaxslarning hayoti haqida ma'lumot beradi.

Fanlararo yondashuvlar: gender dinamikasini yanada kengroq tushunish uchun gender tadqiqotlari, ayollar tadqiqotlari va queer nazariyasi kabi boshqa fanlardan tushunchalarni birlashtiring.[7]

O'qituvchilar malakasini oshirish: o'qituvchilarni o'qitish amaliyotiga gender yondashuvini samarali integratsiya qilish uchun zarur tayyorgarlik va resurslar bilan ta'minlash.

Xulosa. Gender yondashuvini oliy pedagogik ta'limga, xususan, tarix fani o'quv dasturiga integratsiya qilish nafaqat inklyuziv va teng huquqli ta'lim muhitini yaratish, balki bo'lajak o'qituvchilarni o'quv amaliyotlarida gender masalalarini hal etishga tayyorlash uchun ham zarurdir. Genderni qamrab oluvchi yondashuvni qo'llagan holda, oliy pedagogik muassasalar tarix ta'limi inson tajribasining xilma-xilligini aks ettirishi hamda tanqidiy fikrlash va gender tengligini rivojlantirishga hissa qo'shishini ta'minlashi mumkin.[8] Oliy pedagogik ta'limda tarix fanining o'quv dasturiga gender yondashuvini integratsiyalash bo'lajak o'qituvchilar uchun yanada to'g'ri, inklyuziv va malakali ta'lim tajribasini yaratish uchun muhim ahamiyatga ega. Istiqboldagi bu o'zgarish o'qituvchilarni an'anaviy rivoyatlarga qarshi kurashish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va kelajak avlodlar uchun yanada adolatli va adolatli sinflarni yaratish uchun vositalar bilan jihozlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Lerner, G. (1986). The Creation of Patriarchy. Oxford University Press.
2. Scott, J. W. (1986). Gender: A Useful Category of Historical Analysis. The American Historical Review, 91(5), 1053-1075.

3. Smith, B. G. (1998). *The Gender of History: Men, Women, and Historical Practice*. Harvard University Press.
4. Trowler, P., & Cooper, A. (2002). Teaching and Learning Regimes: Implicit Theories and Recurrent Practices in the Enhancement of Teaching and Learning Through Educational Development Programmes. *Higher Education Research & Development*, 21(3), 221-240.
5. UNESCO. (2017). *Gender equality in education: Looking beyond parity*. UNESCO Publishing.
6. Andersen M. L. Changing the curriculum in higher education // *Signs: Journal of Women in Culture and Society*. – 1987. – T. 12. – №. 2. – С. 222-254.
7. Cunha-Oliveira A. et al. The integration of gender perspective into young people's sexuality education in Spain and Portugal: Legislation and educational models // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2021. – T. 18. – №. 22. – С. 11921.
8. Pearson A. T., Rooke P. T. Gender studies and teacher education: A proposal // *Canadian Journal of Education/Revue canadienne de l'éducation*. – 1993. – С. 414-428.

TEKNOLOGIYALARI VA METODLARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Raimjonov S. O'.

JDPU, Musiqa ta'limi kafedrası dotsenti v/b, katta o'qituvchi

Tayanch so'zlari: multimedia, zamonaviy texnologiya, musiqa, talim-tarbiya, tadbir, yosh avlod, ko'rgazmali metod, amaliy metod, modul texnologiyasi, labirint, pedagogik kvalimetriya, muammolar maydoni.

Ключевые слова: мультимедиа, современные технологии, музыка, образование, применение, молодое поколение, демонстрационный метод, практический метод, модульная технология, лабиринт, педагогическая квалиметрия, задачи. область.

Key words: multimedia, modern technologies, music, education, application, young generation, demonstration method, practical method, modular technology, labyrinth, pedagogical qualimetry, problem area.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu ilmiy maqola pedagogik faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan, ya'ni yoshlarning ma'naviy, badiiy va ahloqiy madaniyatini shakllantirishga, ijodiy mahorat, nafasot va badiiy didni o'stirishga, fikr doirasini kengaytirishga, mustaqillik va tashabbuskorlikni tarbiyalash kabi bilimlarni olish muammolarini yoritishga, musiqa madaniyati darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlariga bag'ishlangan.

РЕЗЮМЕ:

Данная научная статья необходима для осуществления педагогической деятельности, то есть для формирования духовной, художественной и нравственной культуры молодежи, творческих способностей, образованности и развивать художественный вкус, расширять круг идей, освещать проблемы приобретения знаний, такие как воспитание самостоятельности и инициативы, использовать инновационные технологии на уроках музыкальной культуры посвящен возможностям использования.

SUMMARY:

This scientific article discusses the problems of obtaining knowledge necessary for the implementation of pedagogical activities, such as the formation of the spiritual, artistic and moral culture of youth, the development of creativity, sophistication and artistic taste, broadening the horizons of thought, fostering independence and initiative, lighting, the possibility of using innovative technologies in the lessons of musical culture.

Jamiyatimizning eng muhim vazifalaridan biri o'zida ma'naviy boylikni, ahloqiy poklikni va jismoniy barkamollikni mujassamlashtirgan insonni yetishtirishdir. Ana shu tarixiy vazifani hal qilishning asosiy omili murakkab

va ko'p qirrali tarbiya tizimidan iboratdir. Mazkur tizimda yosh avlodni musiqa ta'limi orqali tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Musiqa ta'limi yosh avlodning milliy va ma'naviy, ahloqiy tarbiyasiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Zero, musiqa madaniyati o'quv predmeti yoshlarning ma'naviy, badiiy va ahloqiy madaniyatini shakllantirishga, milliy g'urur va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishga, ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didni o'stirishga, fikr doirasini kengaytirishga, mustaqillik va tashabbuskorlikni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Ma'lumki, har bir halq yuksak ahloqiy va estetik ideallarning yaratuvchisi hamda davomchisi hisoblanadi.

Shunday ekan musiqa ta'limining yangi prinsiplari, dars o'tish usullari va metodlarini to'liq innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga asoslanib ishlab chiqish va uni o'quv jarayonida qo'llamoq lozim.

Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha 5 ta muhim tashabbusning birinchisi yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san'atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, iste'dodini yuzaga chiqarishga xizmat qilsa, uchinchi aholi va yoshlar o'rtasida kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilganligi bilan muhimdir.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, Yangi O'zbekistonning kuch qudrati bo'lmish barkamol shaxs, komil insonni har tomonlama yetuk qilib tayyorlash uchun faqatgina musiqa fani bilan emas, balki hozirgi zamon talabiga asosan innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalangan xolda va albatta zamonaviy metodlarni mujassamlantirgan xolda tarbiyalash zarur.

Musiqa madaniyati darslarida innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarda musiqani faol qabul qilish ko'nikmalarini o'zlashtirishga, bolalarning musiqiy qobiliyatini boyitishga yordam beradi. Bu umuman maktab o'quvchilarining musiqiy madaniyatini shakllantirish va boyitishning muhim shartidir.

Innovatsion ta'lim va kompyuter texnologiyalarini o'quvchilar muvaffaqiyatli o'rganishi uchun zarur bo'lgan ko'plab tarkibiy qismlar mavjud:

Bu kompyuter jamlamasi, musiqa cholg'ulari, mp3 formatdagi musiqa, televizion tasvir, slaydlar, multimedialar, animatsiya, grafika va ovoz.

Kompyuter texnologiyalaridan unumli foydalanish ko'rgazmali qurollar yetishmovchiligini hal qilishga, an'anaviy o'quv predmetlarini o'zgartirishga, o'quv materiallarini tushunish va o'zlashtirishga yordam beradi. Bundan tashqari multimedia vositalaridan foydalanish ham darslarni zamonaviy yondashuvda tashkillashtirishga asos bo'ladi. [2.5]

Multimedia bir nechta ta'rifga ega:

Multimedia - kompyuter apparat ta'minoti (kompyuterda kompakt-disklar o'qish qurilmasi – CD-Rom, Drive, uning yordamida ovozli va videoma'lumotni eshittirishga yordam beradigan ovoz va videoplata, joystik va boshqa maxsus qurilmalarning mavjudligi);

Multimedia - bu bir necha ma'lumot taqdim etish vositalarining bir tizimga birlashishi. Odatda multimedia deganda matn, ovoz, grafika, multiplikatsiya, videotasvir va fazoviy modellashtirish kabi ma'lumot taqdim etish vositalarining kompyuter tizimidagi birlashishi tushuniladi. Bunday vositalarning birlashishi ma'lumot qabul qilishning yangi sifatli darajasini ta'minlaydi: inson passiv ravishda mahliyo bo'libgina o'tirmasdan, balki faol ishtirok etadi ham.

Multimedia darsliklari tufayli o'quvchilar sinfda yuqori faollikni (o'z fikrlarini bildirish, mulohaza yuritish, muhokama qilish) amalga oshiradi. Chunki ko'rgazmali tasvirlar musiqani idrok etish uchun, o'quvchilarning musiqiy tafakkurini rivojlantirish uchun asos bo'ladi. Bu orqali esa o'quvchilar o'ziga xos musiqiy asarlarni "eshitish", "ko'rish" orqali, ularning musiqa, adabiyot va tasviriy san'atning turli xil turlari, me'morchilik, haykaltaroshlik, badiiy fotosuratlar va boshqalar xaqida tasavvurlarga ega bo'ladi.

O'quvchi texnologik hayotda yashaydi, u kompyuterlar, mp3 pleerlar, mobil aloqa vositalaridan foydalanib keladi. Zamon bilan hamnafas bo'lish va o'quv jarayonida zamonaviy texnik vositalardan foydalanish bir qator ta'lim muammolarini hal qilish bilan bir qatorda eng muhimlaridan birini yaxshilashga imkon beradi. Musiqa darslarida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning asosiy maqsadi ham o'quvchilarning bilim va ijodiy faoliyatini faollashtirishdan iboratdir.[1.12-13]

O'quv dasturida haftada faqat bir soat musiqa darsi nazarda tutilgan, bu ko'p qirrali barkamol shaxsni shakllantirish uchun etarli emas. Shu munosabat bilan dars samaradorligini oshirish uchun zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Musiqa darslarida muvaffaqiyatli o'rganish shartlaridan biri, shubhasiz, darslarda ishlatiladigan audio va video materiallarning sifatli, zamonaviy texnik o'quv vositalaridan foydalanish (kompyuter, videopleer, musiqa markazi va boshqalar) kerakli natijaga erishishga imkon beradi. Va, albatta muvaffaqiyatli o'rganishning muhim tarkibiy qismlaridan yana biri bu o'quvchilarni rag'batlantirishdir.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan musiqa darslarida foydalanish har qanday yoshdagi o'quvchi uchun o'qitishni yorqin, unutilmas, qiziqarli qiladi va mavzuga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Yuqoridagi fikrlarni tahlil qilish zamonaviy kompyuter texnologiyalarini o'zlashtirish kerak degan xulosaga olib keldi. Maktab ma'muriyat majlislar zalini (musiqa sinf xonasiga) kerakli asbob-uskunalar (musiqa markazi, proektor, kompyuter, DVD va mp3 pleerlar, ovoz kuchaytirgich, manitorlar, karaokilar, musiqa cholg'ulari va boshqalar) bilan ta'minlashi zarur bo'ladi. Bu esa o'quvchilarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali musiqa darslarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishlariga olib keladi. [3.8]

Video ketma-ketligi: operalar, musiqiy filmlar, mumtoz va ommabop musiqa konsertlari, bastakorlarning hayoti va faoliyati haqida badiiy va hujjatli filmlarning parchalari, xalq bayramlarining parchalari.

Sintezlangan vizual tasvirlar: bastakorlar, ijrochilar va jahon mumtoz musiqasi, musiqa asarlarini ijro etuvchilarning portretlari.

Zamonaviy yozuvlar: tematik rasmlar, musiqiy yozuvlar, musiqiy asarlar qo'lyozmalarining parchalari, tasviriy san'at asarlarining reproduksiyalari (rasm, badiiy hunarmandchilik, haykaltaroshlik, me'morchilik, grafika va boshqalar). Shuningdek, musiqa darslarida materialni boshqa shakllarda taqdim etish ham mumkin: kompyuter dasturlari (PowerPoit, PhStori, Photoshop, Movie Maker, Nero), loyihalar, testlar, tanlangan musiqiy kompakt disklar va boshqalar.

Hozirgi davrda ta'lim metodlari xilma-xil usullardan tarkib topdi, ayni vaqtda pedagogikada quyidagi faol metodlar ko'proq qo'llanilmoqda.

Jumladan, Mikro ta'lim – o'quv materiali bo'limlarining kichik qismlarini ketma-ketlikda faoliyatga tatbiq etish. Mazkur ta'lim tarafdorlari ko'pqirralikni, dars kirish qismining muhim elementi sifatida tavsiya etadilar. Bu metodni musiqa darslarining musiqa savodi faoliyat turida va cholg'u sozlari ijro etish hamda ritmik harakatlar faoliyat turlariga tadbiq etishimiz mumkin. Masalan: musiqa savodi faoliyat turida biz notalar balandligi mavzusini o'rganayotgan bo'lsak, avval do notasi, keyin re notasi, so'ngra mi notasi, balandliklarini ketma-ketlikda o'rganish, cholg'u sozlari chalish faoliyat turida esa o'rganilayotgan asarning avval 1-frazasini (4 takt), so'ngra 2-frazasini; musiqali ritmik harakat faoliyati turida esa o'rganilayotgan musiqa asarining avval birinchi jumlasini (8 takt), so'ngra ikkinchi jumlasining musiqali raqs harakatlarini o'rgatishimiz mumkin. Xuddi shunday bu metod qo'shiq kuylash faoliyat turiga ham tadbiq qilinishi mumkin. Ya'ni qo'shiqning avval birinchi ko'pleti, so'ngra ikkinchi ko'pleti alohida-alohida o'rganilishi va ular ketma-ketlikda amalga oshirilishi mumkin.[4.17]

Ta'lim moduli texnologiyasi (bayonning didaktik bir-biriga teskari) musiqa darsini tashkil qilishda qo'llanilmagan musiqiy faoliyat turlari (musiqa

tinglash, qo'shiq kuylash, musiqa savodi, musiqali ritmik harakatlar, cholg'u sozlarini chalish va boshqalar) ning bir mavzuga yo'naltirilishi didaktik birlik hisoblanadi. Bu metod musiqa mashg'ulotlarida muvoffaqiyat bilan qo'llanilib kelmoqda. Shuningdek, musiqa darslarida o'quvchilar bilimini tahlil qilish uchun test savollari tuzilib, sinovlar o'tkazilmoqda.

Mavzular mazmuniga muvofiq bilimlarni majmualash-(birinchi dars axboratli, ikkinchi dars muammoli, uchinchi dars amaliy, to'rtinchi dars mustahkamlash) bu metod ham musiqa darslarini rejalashtirish jarayonida o'z aksini topib, yillik mavzu asosida rejalashtirilgan choraklik mavzularini yoritishda qo'llaniladi.

Ilg'or ta'lim vositalari yordamida o'quv materiallarini qismlarga bo'lib o'rganish - muayyan ketma-ketlikda va uzluksiz ravishda. Bu metod ham musiqa darslarini rejalashtirish jarayonida hisobga olinadi va yil mobaynida o'tilgan darslar, avvalo o'tilgan oraliq mavzularni hamda shu orqali yillik mavzularni o'zlashtirishga qaratilgan. [6.11].

Ishbilarmonlik o'yinlarini qo'llash - (Misol uchun: "Labirint", "muammolar maydoni" va boshqalar). Bu metod musiqa darslarida musiqali topishmoqlar shaklida qo'llaniladi.

Muhokamali ta'lim metodlari (o'zlashtirilishi zarur bo'lgan bilimlar hajmini aniqlash, muammolar tahlili, fanlararo aloqalarni o'rganish, muammolarni mustaqil hal etishga tayyorlash) - bu metod musiqa darslarining musiqa tinglash faoliyat turida qo'llash uchun mos keladi masalan: Shoir Alisher Navoiy, yoki Bobur Mirzo g'azallari asosida kuylangan mumtoz ashulalar, yoki maqomlar tinglash uchun berilgan bo'lsa asar to'g'risida tushuncha berishdan oldin uning mualliflari, ya'ni she'riy matn muallifi va musiqa bastalagan bastakor to'g'risida tushuncha berish lozim. Shunday ekan Alisher Navoiy yoki Bobur ijodi to'g'risidagi o'quvchilarning adabiyot, tarix fanlaridan olgan bilimlarini sinash va mustahkamlash maqsadida yuqorida nomlari ko'rsatilgan yoki boshqa mualliflar hayoti va ijodiga oid savollar og'zaki, kartochkalar shaklida yoki test shaklida o'quvchilarga tarqatilib, berilgan javoblar orqali o'quvchilar bilimini aniqlash mumkin, lekin shuni aytish kerakki, musiqa tinglash faoliyat turi uchun ajratilgan vaqt musiqa asrini tinglash asar mualliflari, asar mazmuni to'g'risida o'quvchilarga tushuncha berish uchun etarli emas. Agar darsda savol kartochkalari, test savollari orqali bolalar bilimini oshirmoqchi yoki sinab ko'rmoqchi bo'lsak buning uchun ajratilgan vaqtni o'zlashtirish zarur bo'ladi.

Mavjud muammolarni hal etuvchi vaziyatli taxlil ("vaziyat tasvir", "vaziyat baho", "vaziyat muammo", "vaziyat mashq") metodi - ushbu metod dars jarayonida bajariladigan barcha ishlarni vaziyatga ko'ra tanlash lozimligini

bildiradi, ya'ni mavzuning mazmun-mohiyatini yaratish zaruriyati dars jarayonida turli vaziyatlarni paydo qiladi va shundan kelib chiqqan holda o'quvchilarga vaziyatga ko'ra tasvir (rasmlar, fotosuratlar, videolavhalar, mul'tifilmlar namoyish qilinishi) yoki vaziyatga ko'ra o'quv mavzusi bo'yicha o'zlashtirishga baho berish, mavzuni bolalar yaxshi idrok etishlari uchun turli muammolarni o'rta tashlash, shuningdek, ko'zlangan natijalarga erishish uchun mavzuning asosiy yoki yordamchi qismlarini o'zlashtirish uchun qayta-qayta takrorlash, mashq qilish tushuniladi.[3.19-20]

Pedagogik trening – (tez o'qitish va yozish, mashq, fikrlash texnikasi, grafikasi, mimikasi, taqlid va fonetika uslublarini egallash). Bu metod har bir o'qituvchining pedagogik mahoratini, dars jarayonida yuksak fazilatlarini namoyish qila olishini bildiradi. Musiqa fani o'qituvchilari o'qish va yozishdan tashqari yuksak ijrochilik qobiliyatlarini namoyish qila olishi zarur, shuningdek, bu metod o'quvchilarda ham tez yozish, tez o'qish, grafik va jadvallarni tez chizish, musiqa darslarida notalarni tez yozish malakalarini shakllantirishni bildiradi.[2.43]

Pedagogik kvalimetriya - (o'quvchilarni kompyuter texnologiyasi vositasida testdan o'tqazish) musiqa fanini o'qitishda test sinovlari asosan choraklar, yarim yillik va o'quv yili oxirida o'tqaziladi. Test savollari musiqa savodi, musiqa adabiyoti va musiqa tarixi bo'yicha o'quv yili davomida o'qitilgan bilimlar ko'lamini bo'yicha tuzilib, bundan tashqariga chiqmasligi lozim, ya'ni musiqa tinglash ko'shiq kuylash, musiqa savodi kabi faoliyat turlari bo'yicha o'quvchilarning olgan nazariy bilimlari asosida savollar tuziladi. Shuni aytish kerakki test savollari va ularga beriladigan javoblarning murakkablik darajasi sinflar osha oddiydan murakkabga tomon prinsipi asosida bo'lishi lozim. Savollar hajmi esa, o'quv material hajmiga ko'ra bo'lib, tuzilgan savollarning jami o'quv material ko'lamini to'liq yoritishi muhim ahamiyat kasb etadi. [6.18]

Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlash lozimki, bugungi tezkor davrda yoshlarda mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirish, ularni o'z ustida ko'proq ishlashga jalb etish, ta'lim berish jarayonlarida innovatsion ta'lim texnologiyalaridan va zamonaviy metodlardan ko'proq foydalanish, yoshlarni musiqa, rasm, adabiyot, teatr va san'atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirish, este'dodini yuzaga chiqarish, aholi va yoshlar o'rtasida kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etish juda muhimdir.

O'qituvchining faoliyatida innovatsiyalar qanchalik ko'p bo'lsa, mazmun shunchalik oshadi. Ta'limda innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar

haqidagi tasavvurlar barqaror va mukammal shaklga ega emasligini ham ta'kidlash kerak. Har bir o'qituvchi ta'limda individual ravishda yangilik kiritishi mumkin. O'qituvchilar o'z fanining mazmun-mohiyati, mavzulari, shu sohadagi yaratilgan ilm-fan yutuqlari va innovatsiyalar haqida yangi ma'lumotlarni o'rgangan holda o'qitish jarayonida ularni qo'llab, misollar keltirib, ta'limda yangi metodlarni yaratishi, hamda shu asosida dars o'tishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. R. Ishmuxamedov, M. Yuldashev. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent, "Nihol" nashriyoti, 2016 yil.
2. O'.Tolipov, M. Usmonboeva. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari – Toshkent, Iste'dod nashriyoti, 2006 yil.
3. R. Ishmuhamedov, A. Abduqodirov, A. Pardaev. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – Toshkent, Iste'dod nashriyoti, 2008 yil.
4. N. Sayidahmedov. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent, Iqtisod moliya nashriyoti, 2003 yil.
5. M. Urazova, Sh. Eshpulatov. Bo'lajak o'qituvchining loyihalash faoliyati. Metodik qo'llanma, Toshkent, TDPU Rizografi nashriyoti, 2014 yil.
6. S. Madyarova va boshqalar. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent, Iqtisod moliya nashriyoti, 2009 yil.
7. D. Soipova. Musiqa o'qitish nazariyasi va metodikasi. Toshkent, 2009 yil.
8. Q. Panjiev, D. Karimova, G. Ualiev. "Musiqa madaniyati" fani o'qituvchilari uchun O'UM, Toshkent. TDPU, 2017 yil.

MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA INNOVATSION TA'LIM TALABALARDA SOG'LOM TURMUSHTARZINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Toshpulatova S.K.

Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot institute o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: sog'lom turmush tarzi, musiqaterapiya, biologik ritm, ritmli musiqa, sog'lom ovqatlanish, zararli odatlar

Ключевые слова: здоровый образ жизни, музыкальная терапия, биологический ритм, ритмическая музыка, здоровое питание, вредные привычки.

Key words: healthy lifestyle, music therapy, biological rhythm, rhythmic music, healthy eating, harmful habits

РЕЗЮМЕ:

Maqolada talabalarning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy salomatligini yaxshilash uchun zarur bo'lgan pedagogik yondashuvlar va metodlar muhokama qilinadi, shu bilan birgalikda, sog'lom turmush tarzini shakllantirish jarayonida ta'lim va tarbiyaning ahamiyati, amaliy mashg'ulotlar, motivatsiya, ijtimoiy muhit, psixologik yordam va tibbiy ko'riklar kabi jihatlar ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье обсуждаются педагогические подходы и методы, необходимые для улучшения физического, психического и социального здоровья студентов. Также рассматривается важность образования и воспитания в процессе формирования здорового образа жизни, такие аспекты, как практические занятия, мотивация, социальная среда, психологическая поддержка и медицинские обследования.

SUMMARY:

The article discusses the pedagogical approaches and methods necessary for improving the physical, mental, and social health of students. It also examines the importance of education and upbringing in the process of shaping a healthy lifestyle, considering aspects such as practical exercises, motivation, social environment, psychological support, and medical check-ups.

Kirish. Sog'lom turmush tarzi bugungi jamiyatda insonning jismoniy, aqliy va ijtimoiy salomatligini ta'minlashning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Sog'lom turmush tarzi bu insonning sog'lig'ini mustahkamlash va hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan hayot tarzi hisoblanadi. Sog'lom turmush tarzi nafaqat jismoniy faoliyatni, balki to'g'ri ovqatlanish, ruhiy salomatlik, zararli odatlardan voz kechish, shaxsiy gigiyenaga rioya qilish kabi omillarni ham o'z ichiga oladi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan ta'kidlanganidek, sog'lom

turmush tarzi har bir insonning hayoti davomida sog'lom va samarali faoliyat yuritish imkoniyatlarini ta'minlaydi. Bugungi kundagi global muammolardan biri – surunkali kasalliklarning ko'payishi va nosog'lom hayot tarzining keng tarqalganligidir. Xususan, yoshlar orasida jismoniy faollikning pasayishi, nosog'lom oziqlanish odatlari, texnologiyalarga haddan tashqari bog'lanish va stress omillari ko'p kuzatilmoqda. Shu sababli, yoshlarni, ayniqsa talabalarni sog'lom turmush tarzi asoslariga o'rgatish va ularda sog'lom turmush madaniyatini shakllantirish masalasi ta'lim va tarbiya tizimining muhim vazifasiga aylangan.

Metodlar. Talabalarda sog'lom turmush tarzinini shakllantirish uchun quyidagi pedagogik yondashuvlar muhim ahamiyatga ega:

1. Integrativ yondashuv: o'quv jarayoniga sog'lom turmush tarzinini ni targ'ib qiluvchi mavzularni integratsiya qilish, masalan, biologiya, jismoniy tarbiya, musiqaoterapiya va hayot xavfsizligi fanlari orqali. Misol uchun biologiya fanini sog'lom turmush tarzi bilan integratsiya qiladigan bo'lsak, biologiya inson organizmi, uning faoliyati va salomatlikka ta'sir etuvchi omillarni o'rganadigan fan hisoblanadi. Ovqatlanish fiziologiyasi organizm uchun muhim oziq moddalar: oqsillar, yog'lar, uglevodlar, vitaminlar va minerallarning manbaidir. To'g'ri ovqatlanish orqali metabolizmni yaxshilash va immunitetni kuchaytirish mumkin. Shu bilan birgalikda, yurak-qon tomir tizimining sog'lom turmush tarzi orqali yaxshilanishi, stressning organizmga biologik ta'siri, biologik jarayonlar orqali zararli odatlarning (chekish, spirtli ichimlik iste'moli) organizmga ta'sirini tushuntirish orqali talabalarga sog'lom turmush tarzi haqida to'g'ri tashviqotlar olib borish mumkin bo'ladi.

Musiqaoterapiya va sog'lom turmush tarzi integratsiyasi haqida fikr yuritadigan bo'lsak, musiqaoterapiya ruhiy va jismoniy salomatlikni tiklash va mustahkamlashga yordam beruvchi usul bo'lib, sog'lom turmush tarzini shakllantirishda muhim ahamiyatga egadir. U biologiya bilan bog'liq holda qo'llanilganda, inson organizmiga kompleks ta'sir ko'rsatadi. Masalan:

1. Stressni kamaytirish va miya faoliyatini yaxshilash. Musiqaning nerv tizimiga ta'siri: sekin va sokin musiqalar stressni kamaytiradi, qon bosimini me'yorlashtiradi, yurak urishini tinchlantiradi. Dopamin va serotonin gormonlari ishlab chiqarilishini rag'batlantirish orqali kayfiyatni yaxshilash. Ayniqsa, ritmli musiqa jismoniy mashqlarni samarali bajarishga yordam beradi. Biologik jarayonlar masalan, yurak urishi va nafas olish musiqaning tempi bilan uyg'unlashadi.

2. Uyquni yaxshilash. Biologik ritmlar sirkadiyalik siklni sokin musiqalar yordamida tiklashga, musiqa orqali melatonin gormoni ishlab chiqarilishini rag'batlantirishga olib keladi.

3. Reabilitatsiya va mushaklarni tiklash. Jismoniy faoliyatdan keyingi mushaklar musiqa yordamida tiklanish jarayonlarini tezlashtiradi.

Biologiya va musiqaterapiyani sog'lom turmush tarzi bilan birlashtirish quyidagi pedagogik va metodik yondashuvlar orqali amalga oshirilishi mumkin. Amaliy mashg'ulotlarda biologiya fanida stressning organizmga ta'siri mavzularini o'rganishda musiqa terapiyasining biologik ta'sir mexanizmlarini amalda ko'rsatish. Unda, musiqiy mashg'ulotlar bilan birgalikda jismoniy faollik (yoga yoki aerobika) mashg'ulotlarini tashkil etish. Interfaol metodlar orqali, biologik jarayonlarni yurak urishi, qon bosimi musiqaning turli janrlari ostida o'lchash orqali talabalarining tajriba o'tkazish ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin bo'ladi.

Sog'lom turmush tarzi mavzusida musiqiy kompozitsiyalar yaratish va ularning biologik asoslarini tushuntirish samarali usullardandir. Bunda talabalar o'rtasida sog'lom turmush tarzi va musiqaterapiyani targ'ib qiluvchi seminarlar tashkil etish, ruhiy va jismoniy salomatlikni yaxshilash, talabalarining hayot sifati yaxshilash ushbu integratsion yondashuvlar asosida ko'nikmalar rivojlanadi.

Natijalar. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasi qarorlari asosida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishga alohida e'tibor qaratilgan. 2021-yil "Sog'lom turmush tarzi yili" doirasidagi dasturlarda talabalar o'rtasida sog'lom ovqatlanish, jismoniy tarbiya va zararli odatlardan voz kechish mavzulari bo'yicha seminar va treninglar tashkil etildi. "Temir daftar" va "Yoshlar daftari" loyihalari orqali ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bilan birga talabalarining sog'lom turmush tarziga mos muhitda yashashga e'tibor qaratildi.

Mamlakatimizning oliy ta'lim muassasalarida sog'lom turmush tarzini shakllantirish bo'yicha quyidagi yo'nalishlarda faoliyatlar olib borilmoqda. Oliy ta'lim muassasalarida talabalar o'rtasida jismoniy faollikni oshirishga yo'naltirilgan maxsus dasturlar ishlab chiqilgan. Har bir universitetda sport komplekslari va stadionlar faoliyat ko'rsatmoqda. Masalan, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zbekiston Milliy universiteti, Samarqand davlat universitetida zamonaviy sport inshootlari mavjud. "Universiada" sport musobaqalari esa, har yili talabalar o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish va sportga qiziqishni oshirish maqsadida o'tkaziladi.

Bir qator ta'lim muassasalarida talabalar tomonidan sog'lom ovqatlanish va gigiyenaga oid loyihalar ishlab chiqilmoqda. "Sog'lom ovqatlanish madaniyati" kabi to'g'ri ovqatlanish madaniyatini shakllantirishga oid seminarlar va amaliy mashg'ulotlar tashkil qilinmoqda. Talabalarga gigiyenaga oid maslahatlar va tadbirlar muntazam ravishda o'tkazilib, sanitariya qoidalariga rioya qilish muhimligi tushuntirilmoqda. Psixologik xizmat markazlari ham tashkil etilgan bo'lib, Toshkent davlat pedagogika universiteti va boshqa bir qator oliygohlarda psixologlarning individual va guruhviy konsultatsiyalari faoliyat yuritmoqda. Stressni kamaytirish va o'z-o'zini boshqarish bo'yicha trening va seminarlar o'tkazilib kelinmoqda.

“Talabalar sog‘lig‘i uchun” xalqaro dasturlari jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda talabalarning sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha bir qator loyihalarni amalga oshirib kelmoqda. Shu bilan birgalikda, milliy maqom san‘ati markazi bilan hamkorlikda o‘zbek maqom san‘atining talabalarning ruhiy holatini mustahkamlashdagi ahamiyati bo‘yicha maxsus tadbirlar ham o‘tkazilmoqda.

Muhokama. Talabalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning pedagogik asoslari zamonaviy o‘quv jarayonida dolzarb ahamiyatga egadir. Bu jarayonning samaradorligi, talabalarning salomatligi va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyat qozonishiga zamin yaratadi. Salomatlikni saqlash va mustahkamlash odamning jismoniy va ruhiy salomatligini qo‘llab-quvvatlash orqali kasalliklarning oldini olishga yordam beradi. Bu jarayon sog‘lom ovqatlanish, muntazam jismoniy faollik, stressni boshqarish va zararli odatlardan voz kechishni o‘z ichiga oladi. Sog‘lom turmush tarzining insonning hayot davomida faol, quvnoq va mazmunli hayot kechirishiga imkon yaratadi. Tadqiqotlar ko‘rsatganidek, sog‘lom turmush tarzi qoidalariga amal qilgan insonlar uzoq va sog‘lom umr ko‘rishadi.

Sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirilgan ijtimoiy muhitni yaratish, bu orqali talabalar o‘zlarining o‘rtoqlari va o‘qituvchilar bilan sog‘lom odatlarni shakllantirishda birgalikda ishlaydi. Misol uchun: sport klublarini tashkil qilish, universitet miqyosida sog‘lom hayot festivallari o‘tkazish, sog‘lom turmush tarzi targ‘ibotiga bag‘ishlangan aksiyalar uyushtirish

Shaxsiy rivojlanish tamoyiliga asoslangan holda har bir talabaga o‘z salomatligini boshqarish bo‘yicha ma‘lumot va ko‘nikmalar berish. Talabaning o‘z qobiliyatlarini rivojlantirish uchun psixologik va fiziologik jihatlarini hisobga olish:

- Sog‘lom ovqatlanish kunlik rejalari yaratishni o‘rgatish
- Stressni boshqarish texnikalariga bag‘ishlangan treninglar o‘tkazish.

Sog‘lom turmush tarzini biologiya, musiqaterapiya, psixologiya, sport, ekologiya kabi boshqa fanlar bilan birlashtirish orqali ko‘p tarmoqli ta‘limni amalga oshirish: biologiya fanida sog‘lom ovqatlanishning fiziologik asoslarini o‘rgatish, psixologiya mashg‘ulotlarida ruhiy barqarorlikni saqlash usullariga e‘tibor qaratish.

Ta‘limning uzluksizligi tamoyilida esa talabalarga sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha bilimlarni nafaqat oliy ta‘lim jarayonida, balki maktabdan boshlab, hayot davomida uzluksiz shakllantirish:

- Uzluksiz sog‘lom turmush tarzi dasturlarini ishlab chiqish
- Hayot davomida sog‘lom hayot bo‘yicha maxsus kurslarni tashkil qilish.

Monitoring va diagnostika tizimini yaratish. Talabalarning sog‘lom turmush tarziga oid bilimlari va faoliyatlarini baholash uchun diagnostika tizimini ishlab chiqish:

- Sog'lom turmush tarzi bo'yicha testlar va kuzatuv shakllarini joriy etish
- Talabalar salomatligi haqidagi statistik ma'lumotlarni tahlil qilish.

Pedagogik jarayonlarni interfaol usullarga asoslash orqali sog'lom turmush tarzi haqidagi bilimlarni samarali yetkazish mumkindir. Sog'lom turmush tarzi mavzusida rol o'ynash mashg'ulotlari orqali talabalarning qiziqishini oshirish, talabalar jamoa bo'lib sog'lom turmush tarzini targ'ib qiluvchi kichik loyihalarni ishlab chiqishlari ham samarali natijalardan hisoblanadi. Zararli odatlar va ularning oqibatlarini mavzusida munozaralar tashkil etish orqali talabalarni fikrlashga undash ham mumkindir. Ayniqsa, sog'lom turmush tarzi bo'yicha pedagogik jarayonlarda o'zbek xalqining milliy va madaniy an'analariga e'tibor qaratish alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, o'zbek milliy ovqatlarining foydali jihatlarini o'rgatish va ularni sog'lom turmush tarziga moslashtirish usullarini tahlil qilish mumkin.

Xulosa. Talabalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish ta'lim jarayonining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqsadga erishishda pedagogik yondashuvning tizimli asoslari katta ahamiyatga ega. Sog'lom turmush tarzini rivojlantirish jarayoni nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga ham yo'naltiradi. Shuningdek, bu jarayon talabalar o'rtasida motivatsiya va mas'uliyatni oshirish orqali amalga oshirilishi kerak. O'quv jarayoniga interaktiv va innovatsion usullarni integratsiya qilish hamda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish talabalarning sog'lom turmush tarziga oid qiziqishlarini yanada kuchaytiradi. Shu tariqa, pedagogik asoslar talabalarni ijtimoiy jihatdan faol, sog'lom va ongli turmush tarziga tayyorlashda mustahkam zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M. Nazarova (2021) – "Sog'lom turmush tarzini shakllantirishda biologiyaning roli"
2. D. Tursunov (2020) – "O'zbek milliy musiqa terapiyasi orqali ruhiy salomatlikni tiklash"
3. X. Karimova (2022) – "Jismoniy tarbiya va musiqaterapiyaning integratsiyasi"
4. A.A. Ukhtomskiy "Dominanta", Sank-Peterburg, Medetsina, 1989
5. Maslow, A. H. (1954). Motivation and Personality. Harper & Row.
6. A.Э Таджикибаева, Таълим самарадорлигини оширишда педагогик-психологик технологиялардан фойдаланиш, Scientific progress 3 (1), 313-320
7. Обидова, Г. К. (2016). Закономерности и принципы становления и развития экологической культуры будущих учителей в системе педагогического образования. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (3-5), 82-85.
8. Kuzibaevna, O. G. (2020). Technologies of developing the ecological culture of students in the process of learning a foreign languages in higher educational institutions. Solid state technology, 63(1s), 1816-1825.
9. Teaching and learning english through digital technology M. Toshpulatova, R. Ilhomjonova Engineering problems and innovations
10. The main features in teaching english for specific purposes M.I. Toshpulatova Journal of Integrated Education and Research 1 (5), 207-214.

TRIZ TEXNOLOGIYASI ASOSIDA BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING IJODIY TAFAKKURINI OSHIRISHNING ILMIY-KONSEPTUAL ASOSLARI

Nabiyeva N.N.

FarDU mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch soʻzlar: TRIZ (ixtirochilik muammolarini yechish nazariyasi), pedagogika, yondashuv.

Ключевые слова: ТРИЗ (теория решения изобретательских задач), педагогика, подход.

Key words: TRIZ (theory of solving inventive problems), pedagogy, approach.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada jahon pedagogikasida TRIZ (ixtirochilik muammolarini yechish nazariyasi) bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar mazmun-mohiyati, TRIZ pedagogikasining tamoyillari va vositalari, TRIZ-pedagogikasining tarixi kabi masalalar xususida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается содержание исследований ТРИЗ (теории решения изобретательских задач), принципы и инструменты ТРИЗ-педагогики, а также история ТРИЗ-педагогики в мировой педагогике.

SUMMARY:

This article discusses the content of TRIZ (inventive problem solving theory) research, principles and tools of TRIZ pedagogy, and the history of TRIZ pedagogy in world pedagogy.

Kirish. Insoniyat tarixida necha asrlardan buyon pedagoglarning asosiy vazifasi: jamiyat a'zolarining xulq-atvori va madaniyatini, aqlu tafakkurini keyingi avlodga etkazishdan iborat bo'lgan. Madaniyat – muayyan jamiyat tomonidan qabul qilingan xulq-atvor stereotiplari yig'indisi; asosiy ilmiy va kundalik tushunchalar va paradigmalar, muammolarni hal qilishning belgilangan texnologiyalari va usullari sanaladi. Biroq bugunga kelib, zamonaviy shaxsga birgina bilim va malakaning o'zi yetarli bo'lmaydi, balki har qanday hayotiy vaziyatda tez qaror qabul qilish, muammoning yechimini kreativ tarzda ilmiy yondashgan holda yechish muhim masalaga aylandi. Maqsadi dinamik o'zgaruvchan dunyoda murakkab muammolarni hal qilishga qodir kuchli hal qiluvchilarni tayyorlash zaruriyati zamoaviy taraqqiyot omili sifatida belgilandi.

Natijada jahon pedagogikasida TRIZ (ixtirochilik muammolarini yechish nazariyasi) bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Ayniqsa, Rossiya Federatsiyasining ta'lim makonida TRIZ pedagogikasi mustahkam o'ringa ega bo'ldi. Bundan tashqari, agar biz pedagogika va psixologiya arboblarning fikriga murojaat qilsak, TRIZ pedagogikasining tamoyillari va vositalari bilan bolalarni o'qitishda usullar va yondashuvlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniq tasavvur etishimiz mumkin. Masalan, G.K. Selevko, A.M. Kushnir, A.L. Kamin, bolalarni o'qitish haqidagi maqolalarida ular TRIZ pedagogikasining bir qismi bo'lgan usullardan foydalanishni tavsiya etadilar[1].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Pedagogik terminlar onlayn lug'atida "Trizpedagogiya" atamasi qo'shib yozilib, tadqiqotchi I.V. Kichevaning "Yigirmanchi asrning 90-yillarida pedagogik terminologiyani boyitish" nomli maqolasiga[2] tayangan holda quyidagicha ma'no ifodalashi belgilangan: "TRIZ qisqartmasi ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasini anglatadi, muallifi G.S. Altshuller. Dastlab u faqat muhandislik muammolarini hal qilish uchun ishlatilgan. Keyinchalik, muammoli ta'limda TRIZ ijodiy muammolarni hal qilish orqali ta'lim oluvchilarning tizimli tafakkurini rivojlantirish bo'lgan tushunchani ifodalash uchun qo'llanila boshlandi. U pedagogika fani maqomiga ega emas."[3] deb ko'rsatiladi.

Yoki "Qisqacha pedagogik lug'at"da: "TRIZ – pedagogik tizimlar rivojlanishining obyektiv qonuniyatlarini o'rganuvchi va muammolarni ijodiy hal qilish uchun metodologiyani (usul va usullar tizimini) ishlab chiqadigan fan" sifatida izohlanadi.

Ko'rinadiki, TRIZ-pedagogikasi XX asrning 90-yillarida paydo bo'lib, u davrda pedagogikaning yangi yo'nalishi sifatida tan olinmagan edi. 1989 yilda TRIZ ijtimoiy harakati doirasida Xalqaro TRIZ uyushmasi tuzildi. Hozirda assotsiatsiya tarkibiga o'ttizdan ortiq mamlakatdan TRIZ uyushmalari kiradi. TRIZ konferensiyalari Yevropa, Osiyo va AQShda muntazam ravishda o'tkaziladi. TRIZ mutaxassislari Procter and Gamble, IBM, Ford, General Motors, Daimler va Chrysler, Samsung va boshqa taniqli kompaniyalarga maslahat berishadi.

Nazariyaga oid kitoblar AQSH, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Shvetsiya, Gollandiya, Finlyandiya, Germaniya, Isroil va boshqa mamlakatlarda nashr etilgan va nashr etilishda davom etmoqda. Bundan tashqari, ko'pincha kitob mualliflari o'z mamlakatlarida TRIZ ta'limini olgan xorijiy mutaxassislardir.

Evropa mamlakatlari, Rossiya, Yaponiya va AQShning bir qator universitetlari TRIZni o'zlarining ta'lim dasturlariga kiritmoqdalar. Ular

orasida Politehnika flagmani bo'lgan Melburn Qirollik texnologiya instituti kabi nufuzli universitetlar bor.

Natija va muhokama. TRIZ-pedagogikasining tarixi Genrix Saulovich Altshuller bilan bog'liq. G.S.Altshuller (taxallusi Genrix Altov) TRIZ-TRTS (texnik tizimlarni rivojlantirish nazariyasining ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi) muallifi, TRTL (ijodiy shaxsni rivojlantirish nazariyasi), ixtirochi, yozuvchi 1946 yilda TRIZni yaratish ustida ish boshladi. Dastlab, uning barcha ishlanmalari muhandislik ijodiga qaratilgan edi, ammo bu nazariya bo'yicha birinchi nashr "Psixologiya muammolari" jurnalida paydo bo'lganligi bejiz emas. Genrix Saulovich Altshullerning jonli, maroqli tilda yozilgan kitoblari minglab odamlarni bunyodkorlik ishiga ilhomlantirdi, o'z kuchiga ishonishga yordam berdi. Asta-sekin nazariya ijtimoiy harakat tomonidan qo'llab-quvvatlana boshladi, jamoat institutlari paydo bo'la boshladi. Arxitekturada, san'atda, siyosatda, pedagogikada – har qanday sohada qarama-qarshiliklarning paydo bo'lishi tabiiydir. TRIZ oddiy odamlarga qarama-qarshiliklarni hal qilishni o'rgatadi. TRIZ asoschisi Genrix Saulovich Altshullerning fikri ijodkorlikni inson faoliyatining boshqa turlari kabi o'rgatish hayotiy zaruriyat ekanligini targ'ib qiladi.

TRIZ tadqiqotlar markazining ekspert maslahatchisi, “Yangi davr uchun ta’lim” xalqaro laboratoriyasining asoschisi va ilmiy rahbari, “TRIZ-profi” innovatsiyalarni targ'ib qilish bo'yicha avtonom notijorat tashkilotining bosh direktori, Creatime loyihasi muallifi Anatoliy Gin MDH davlatlari, Latviya, Polsha, Fransiya, Angliya, Xitoy, Janubiy Koreya, Yaponiyada talabalar, o'qituvchilar, psixologlar, universitet professorlari, muhandislar va tadbirkorlar uchun 200 dan ortiq seminarlar, ma'ruzalar, tadbirlar tashkillab, TRIZ – pedagogikasi targ'ibotchisi sifatida tan olingan. A.A.Gin asarlari ko'plab tillarda (belarus, ukrain, eston, chex, polyak, ingliz, xitoy, koreys, yapon, nemis va frantsuz) nashr etilgan. 25 ta kitob muallifi va 30 dan ortiq kitob muharriri bo'lgan A.A.Gin o'zining “TRIZ-pedagogikasi” nomli asarida TRIZ-(ixtirochilik muammolarini yechish nazariyasi) ning yangi davr pedagogikasi sifatida tan olinganligini isbotlab beradi. Jumladan, A.A.Gin asarida keltirilishicha, undagi ma'lumotlarga ko'ra, “Jahon adabiyotining yetuk yozuvchi Lev Tolstoy o'z maktabida qishloqdagi dehqon bolalarini o'qitish jarayonida ularni harchand urinmasin, grammatikani o'rganishga qiziqтира olmasligini misol tariqasida keltiradi. Shunda adib chuqur qayg'u bilan “Men bolalarda ichki quvvatni oshiruvchi ishtiyoq va qiziqishni uyg'otishning yo'lini topa olmadim” deb afsuslanadi hamda u grammatikani o'qitishdan voz kechadi.[4] O'z-o'zidan savol tug'iladi. Nima uchun Lev Tolstoy o'z maktabida muhim bo'lgan fanni

o'qitishni lozim topmadi? Chunki inson qiziqishining ichki olovini yoqqanda, ishtiyoqni hosil qilganda bilim oladi, uni uzoq vaqt saqlab qoladi. Ilm olishga ishtiyoqni va qiziqishni uyg'otmasdan turib bolaga bilim berish mumkin emas.

Ilm olishga ishtiyoq va qiziqish qanday uyg'otilishi, zamonaviy dunyoda bolalarga qanday bilimlar berilishi va uni qanday o'rgatilishi, nima uchun TRIZ ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi yangi pedagogikaning asosiga aylanishi mumkinligi, bolani muvaffaqiyatli va talabchan bo'lishi uchun qanday tarbiyalash kerakligi kabi savollarga Anatoliy Ginning "TRIZ-pedagogikasi" asarida javob olish mumkin.

TRIZ-pedagogikasining namoyondalaridan yana biri Olga Grigoriyeva "TRIZ pedagogikasi yangi ta'lim tizimining asosi sifatida" deb nomlangan maqolasida ixtirochilik muammolarini yechish nazariyasi bo'lgan TRIZni maqsadli kitobxonlik asosida rivojlantirish mexanizmini taklif qiladi. Unda ertaklar, fantastik asarlar insonga qiziqarli "suhbatdosh" bo'lish bilan birga ularda ijodiy tafakkurni shakllanishiga imkon berishini izohlaydi. Jumladan, O. Grigoriyeva TRIZ o'qituvchisi sifatida bolalarga foydali va ta'lim beruvchi kitoblarni o'qishning ahamiyati va qiymatini ko'rsatishdan iborat bo'lgan. "Kitob o'qish hamisha inson aql-zakovatining rivojlanishi uchun eng muhim vosita bo'lib qoladi. Agar siz bolalikdan o'qishni, sahifalarni varaqlashni, yangi bilimlarning "ta'mini" his qilishni yaxshi ko'rsangiz, buyuk olim va ixtirochi bo'lishingiz mumkin" deb ta'kidlaydi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, TRIZ shaxsning xarakteri, dunyoqarashi va fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, yangi hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorlash jarayoni, deb izohlashimiz mumkin. Biz tadqiqotimizda ta'limiy maqsadlarga erishishning pedagogik tizimini ishlab chiqishni TRIZ pedagogikasining asosiy masalasi deb bilamiz. TRIZ pedagogikasining mazmuni, asosan quyidagi yo'nalishlar bilan belgilanadi.

TRIZ-pedagogikasidagi bosh komponent – subyekt ta'lim oluvchi sanaladi. Ta'lim oluvchi – o'quvchi, talaba yoki yosh pedagog bo'lishi mumkin. Subyekttni

TRIZga o'rgatish uchun ularda birinchidan ijodiy sezgirlikni rivojlantirish, ikkinchidan ta'lim oluvchiga ijodiy masalalarni yechish usullarini o'rgatish hamda oxirgi bosqich - ijodiy ishlarni tashkil etishga rag'batlantirish, ya'ni ixtiroga yo'naltirish masalasi hisoblanadi.

I. Ijodiy intuitsiyani rivojlantirish. Ma'lumotlarga qaraganda, akademik Tupolev samolyotning uchishi yoki uchmasligi haqida xulosa chiqarish uchun uning eskiziga bir marta qarashi kifoya qilgan. Bunday qobiliyat ko'p sonli muammolarni hal qilish natijasida paydo bo'lgan, muammolarni hal qilishda ko'nikma hosil bo'lishi rivojlangan sezgini shakllantirgan. Solverning ijodiy sezgi rivojlanishi o'quv kursida ko'plab ijodiy o'quv vazifalarining mavjudligi e'tiborga molik masaladir. Bunday muammolarni ijodiy intuitsiyani hosil qilishda zaruriyat – ochiq eshik deb qabul qilamiz.

II. Ijodiy masalalarni yechish usullarini o'rgatish. TRIZ pedagogikasi ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi doirasida ishlab chiqilgan usullarga asoslanadi: stereotiplarni yo'q qilish operatorlari, qarama-qarshiliklarni hal qilish usullari, boshqalar. Shu bilan birga, TRIZ yangi g'oyalarni izlashning boshqa usullarini e'tiborsiz qoldiradi, ularni qo'shimcha sifatida qo'llaydi, maktabgacha yoshdagi bolalardan o'quvchilar va kattalargacha bo'lgan guruhlariga ijodiy muammolarni hal qilish usullarini o'rgatishda tajriba to'planadi.

III. Ijodiy ishlarni tashkil etishga rag'batlantirish usullari. Ba'zida inson juda iste'dodli bo'lishi, biroq hech qaysi bir muammoni hal eta olmasligi va hech narsa qilishga vaqti bo'lmasligi mumkin. Inson bir ziyofatda katta bir qo'y go'shtini yeya olmaydi, biroq uni maydalab oz-ozdan yeb yuborishi mumkin. Doimiy harakat muvaffaqiyat belgisi, etyudlar ustida mashaqqatli mehnat qilmagan shaxs virtuoz musiqachi bo'lmaydi. Yuqori darajadagi harakatlar ko'plab natijalarni hosil qiladi, ko'nikmalarni birlashtiradi. Shuning uchun, ishni muvaffaqiyatga erishish niyatida boshlash kerak, tashkil qilish qobiliyatisiz ishni samarali bo'lishni tasavvur qilib bo'lmaydi. Demak, ijodiy masalalarni yechishda harakat eng samarali usul sanaladi. Keyingi ijodiy masalalarni yechish usullari esa quyidagilardir:

- ixtirochilik yoki tadqiqot ishlarini rejalashtirish;
- ma'lumotlar bazalari bilan ishlash, shu jumladan o'z ma'lumotlarni tartibga solish qobiliyati;
- abstraktlashtirish;
- yuqori tezlikda qayd etishni o'zlashtirish, ma'lumotlarga mos yozuvlar signallarini (tasvirlarni) "yig'ish" qobiliyati;
- tez o'qish ko'nikmalari;

- ish vaqtini rejalashtirish;
- intellektual ish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarga ega bo'lish;
- ilmiy munozara o'tkazish va dalillarni aniq isbotlash qobiliyati;
- yutuqlar haqida og'zaki va yozma ravishda hisobot berish qobiliyati ijodiy ishlarni tashkil etishga rag'batlantirish usullari sifatida belgilangan.

TRIZni muhandislar, tadbirkorlar va xodimlarga o'rgatish amaliyoti mavjud bo'lib, kattalar, muayyan hayot tajribasiga ega bo'lgan insonlarning ijodiy salohiyatini oshirish mumkinligi ayon bo'ldi. Biroq bolalar ijodiyotini maqsadli rivojlantirishda kattalarga nisbatan ulkan natijalarga erishish mumkin.

Bolalar kreativligi, ijodkorligi yangi va foydali narsalarni yaratish qobiliyatidir. Poezd uchun kvadrat g'ildiraklar, it uchun sun'iy beshinchi oyoq yangilik, ammo foydali ish emas. Ijodkorlik – bu tizimli sifat, ijodkorlikning ayrim tarkibiy qismlari va elementlarini aniqlash jarayoni;

Kreativlikning polimodeling usuli – obyektни turli modellarda tasvirlash, unga turli tomonlardan, turli kontekstlarda qarash qobiliyatidir. “Sehr-jodu” bilan chegaralangan g'ayrioddiy istiqbolni, talqinni, san'atni tushunish jarayoni toping. Aynan mana shu “sehr” kashfiyotlar, ajoyib ixtirolarga olib keladi va bizga ba'zan boshi berk ko'rinadigan vaziyatlarni hal qilish imkonini beradi.

Xulosa. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, TRIZ shaxsning xarakteri, dunyoqarashi va fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, yangi hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorlash jarayoni, deb izohlashimiz mumkin. Biz tadqiqotimizda ta'limiy maqsadlarga erishishning pedagogik tizimini ishlab chiqishni TRIZ pedagogikasining asosiy masalasidir. TRIZ pedagogikasining mazmuni, asosan quyidagi yo'nalishlar bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Г.К.Селевко. «Проблемное обучение». Журнал «Школьные технологии» 2/2006; А.М. Кушнир «Методический плюрализм». Журнал «Школьные технологии» 4/2004; А.Л. Камин «Приёмы решения проблем – психотехника творческого мышления». Журнал «Школьные технологии» 3/2007. Source: <https://trizway.com/art/form/triz-pedagogika-kak-fundament-novoj-sistemy-obrazovaniya.html>.

2. Kicheva I.V. Yigirmanchi asrning 90-yillarida pedagogik terminologiyani boyitish. Pyatigorsk, 2004. 269-270-betlar).

3. <https://rus-pedagogicaldict.slovaronline.com/search>.

4. Rotenberg V. S. Bondarenko S. M. Miya mashg'ulotlari salomatligi kitobidan olingan fakt. M. Ta'lim, 1989 C 2000.

KREATIVLIK MUHANDISLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY OMILI SIFATIDA

Hamraqulov Y.M.

Jizzax politexnika instituti

*Transport vositalari muhandisligi kafedrası assistenti
va erkin tadqiqotchisi*

Tayanch soʻzlar: taʼlim, kreativlik, kreativ yondashuv, modernizatsiya.

Ключевые слова: образование, творчество, творческий подход, модернизация.

Key words: education, creativity, creative approach, modernization.

РЕЗИОМЕ

Ushbu maqolada talabalarni ijodiy yondashuv asosida kasbiy faoliyatga tayyorlashning dolzarb muammolari tahlil qilingan. Jumladan, soʻnggi yillarda taʼlim tizimida olib borilayotgan islohotlar, taʼlimni rivojlantirishga qaratilgan Prezident farmon va qarorlari hamda ularda belgilangan vazifalarni hal etishga qaratilgan ilmiy tavsiyalar shular jumlasidandir. Boʻlajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik jihatlari, xorijiy tajribalar va muammolarning kelib chiqish sabablari keltirilgan. Shuningdek, taʼlimda kreativ yondashuv asosida tashkil etish va tashkil etish muammolari hamda ushbu muammolar koʻrsatib oʻtilgan.

РЕЗИОМЕ:

В данной статье анализируются актуальные проблемы подготовки студентов к профессиональной деятельности на основе творческого подхода. К ним относятся, например, реформы, проводимые в системе образования в последние годы, указы и постановления Президента, направленные на развитие образования, научные рекомендации, направленные на решение поставленных в них задач. Представлены педагогические аспекты подготовки будущих инженеров к профессиональной деятельности, зарубежный опыт и причины проблем. Также показаны проблемы организации и организации на основе творческого подхода в образовании и эти проблемы.

SUMMARY:

This article analyzes the actual problems of preparing students for professional activities based on a creative approach. These include, for example, the reforms carried out in the education system in recent years, presidential decrees and decisions aimed at the development of education, and scientific recommendations aimed at solving the tasks set in them. Pedagogical aspects of preparing future engineers for professional activity, foreign experiences and the reasons for the problems are presented. Also, the problems of organization and organization based on a creative approach in education and these problems are shown.

Kirish. Hozirgi paytda jamiyatning maktab oldiga qo‘yayotgan talablari kun sayin ortib bormoqda va bu talablarga to‘g‘ri yondashgan holda ularni amalda bajarish o‘qituvchining vazifasidir. Pedagogik faoliyat inson mehnatining eng murakkab sohalaridan biridir. Hozirgi jamiyatimizda o‘qituvchi eng faol pozitsiyadagi shaxs sifatida zamonaviy bilimlarini egallab borishi, tinimsiz izlanuvchan va fidoiy bo‘lishi lozim chunki, u kechiktirib bo‘lmas jarayon shaxsni intellektual hamda ma‘naviy qashshoqlikdan qutqarib qoladi [1]. Hozirgi zamon standartlarini amalga tadbqiq etish o‘qituvchidan nafaqat yuqori malakani va doimiy kasbiy rivojlanishni, balki o‘z ishiga ijodiy yondashishni talab etadi [2]. O‘qituvchining kreativligi o‘z tajribasini qayta ko‘rib chiqishi va yaxshilashi hammaga ma‘lum narsalarni o‘zgartira olishi va ijodiy foydalana olishi, sifat jihatdan yangiliklarni yaratishi juda katta ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda [3].

Kreativlik tushunchasi (lot, ing. "create"- yaratish, "creative" yaratuvchi, ijodkor) ingliz tilidan tarjima qilinganda ijod ma‘nosini anglatadi.

Kreativlikni: ijodga intilish, hayotga ijodiy yondashish, o‘ziga doimiy tanqidiy nazar solish va tahlil etish deyish mumkun. Hozirgi zamon psixologiya va pedagogika lug‘atlariga asoslanib o‘qituvchining kreativligi deb uning fikirlaridagi sezgilaridagi, muloqotdagi, alohida faoliyat turidagi, ijodiy yondashish, bilish darajasi deb ta‘riflash mumkun. Kreativlik insonda mavjud ma‘lumotlarni qayta ishlab chiqarish va ularni cheksiz yangi modelini yaratishga javob beradi [4].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. So‘nggi yillarda yetakchi xorijiy mamlakatlarning ta‘lim tizimida talabalarda kreativlik sifatlarini rivojlantirish masalasiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Buni S.Ali [6], D.Treffinger [7] va boshqalar tomonidan olib borilgan ko‘plab tadqiqotlar va ularning natijalaridan ko‘rish mumkin. Shuningdek, o‘zbek olimlaridan F.Zokirova [2], I.Asqarov[1]. I.Umirovlar [3] o‘z tadqiqot ishlarida ta‘lim tizimini tashkil etuvchilar har yili ta‘lim muassasalarida yuqori samaradorlikka erishishga e‘tibor qaratadi. Ana shu maqsadda o‘quv dasturini ishlab chiqiladi, yangi o‘quv darsliklari yaratiladi. Bu esa ham talabalar, ham o‘qituvchilarni kasbiy o‘sislariga yordam beradi. Olib boriladigan amaliy harakatlar talabalarning yutuqlarga erishish, olg‘a intilishga bo‘lgan ehtiyojni muayyan darajada yuzaga keltiradi, ularning kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

“Kreativlik otasi” nomi bilan mashhur Treffinger, D. J to‘rtta kreativlik konikmasini aniqlagan. Uning olib borgan tadqiqotlari shundan dalolat beradiki, mazkur kreativ ko‘nikmalarni shakllantirish va ularni baholash mumkun [7]:

1. Ravonlik. Ko‘plab g‘oyalarni o‘ylab topish ko‘nikmasi ko‘p degan so‘zga asoslanadi.

2. Moslashuvchanlik. Turli g‘oyalarni o‘ylab topish ko‘nikmasi o‘zgartirish degan so‘zga asoslanadi.

3. O‘ziga xoslik. Boshqalarga o‘xshamagan, ajralib turuvchi g‘oyani o‘ylab topish ko‘nikmasi noyob degan so‘zga asoslanadi.

4. Yaratuvchanlik. G‘oyalarni kengaytirish ko‘nikmasi qo‘shish degan so‘zga asoslanadi.

Kreativlik darslarida pedagoglardan ajoyib g‘oyalarni o‘ylab topish (o‘ziga xoslik); ularni kengaytirish (ishlab chiqish); yoki boshqa g‘oyalar bilan solishtirish va ulardagi bog‘liqlikni topish (moslashuvchanlik) talab etilganda, mazkur ko‘nikmalar bir-biri bilan kesishadi.

Patti Drepeau tomonidan ham shaxsda kreativlik sifatlari ni muvaffaqiyatli rivojlantirishning to‘rtta yo‘li ko‘rsatilgan:

- Kreativ fikirlash ko‘nikmasini shakllantirish;
- Amaliy kreativ harakat ko‘nikmalarini rivojlantirish
- Kreativ faoliyat jarayonlarni tashkil etish;
- Kreativ mahsulot (ishlanma) lardan foydalanish.

O‘zbekistonlik pedagog olim, xususan, I.B.Asqarovning fikricha, bir shaxsning ayniqsa o‘qituvchining kreativligi boshqalarni ijodiy jarayonini tashkil etishga ruhlantiradi.

Natija va muhokama. “Kreativlik yuqumli xususiyatga egadir; kreativ bo‘lish uchun kishi ko‘proq kreativ insonlar bilan muloqot qilishi va hamisha izlanishda bo‘lishi lozim. Har qanday ko‘nikmani shakllantirish mumkin bo‘lganiday, kreativ fikirlash qobiliyati yoki ko‘nikmasini ham rivojlantirish mumkin. Bu bo‘lajak pedagoglarga ham taalluqli bo‘lib, kreativlik ustida ishlash bo‘lajak pedagoglarga noodatiy tarzda fikirlashga yordam beradi. Biroq, bo‘lajak pedagoglarni ruhlantirish va kreativ bo‘lishga undash o‘qituvchining qay darajada malakali ekanligiga bo‘liq. Kreativlik bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar va kreativlik ko‘nikmasini shakllantirishda qo‘llanma sifatida xizmat qiladi. Bu auditoriyadagi muhit, bo‘lajak pedagoglarda fikirlash tarzining shakllanishi, o‘qituvchining yondashuv va strategiyalari elementlarini o‘z ichiga oladi”.

Bo‘lajak muhandislarda kreativlikni shakllantirish

Bo‘lajak muhandislarni...	qiziqarli; murakkab vazifalar; aniq maqsad va vaqt bilan ta‘minlash

Bo'lajak muhandislarga...	kreativlik muvozanatsizlik xissini yuzaga keltirishini anglatish; bezovtalik va qo'rquv hissidan xalos bo'lishga yordam berish; kreativ fikrlash ko'nikmalarini boshqa ko'nikmalar bilan rivojlantirishga yordam berish; “qutqarib” qolish emas, balki yo'l yo'riq ko'rsatish
Bo'lajak muhandislarni...	suhbatlar orqali rag'batlantirish; konstruktiv sharhlar bilan ta'minlash; yangi ko'rsatmalar bilan tanishtirib borish
Bo'lajak muhandislar...	o'zlarida kreativlikning boshqa turlarini ham rivojlantira olishlari; guruhda ishlay olishlari; hissiy jihatdan erkin va ijobiy fikrlarga ega bo'lishlari uchun poydevor bo'ladigan muhitni yaratish

Haligacha ta'lim tizimida ko'plab yondashuv va metodlar ijodiy fikrlash emas, talqin va tahlilga, ya'ni berilgan ma'lumotni tushunib, to'g'ri yetkazishga, nari borsa, bir necha axborotni umumiyashtirib, xulosa chiqara olishga yo'naltirilgan. Salmoqli amaliy ishlar olib borilayotganiga qaramay, ko'pchilik o'qituvchilar hali hanuz shaxs o'zlarida hamda bo'lajak pedagoglarda kreativlik sifatlarini qanday qilib samarali shakllantirish tajribasini o'zlashtira olmayaptilar.

Balki darslarni avvaldan o'ylab, rejalashtirib o'tilishi bo'lajak pedagoglar uchun qiziq bo'lmayotgandir, balki ta'lim mazmunining muayyan qolipga solinganligi bo'lajak pedagoglar uchun hech qanday stimul bermayotgandir, rag'bat bildirmayotgandir.

Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratish zarur.

O'quv mashg'ulotlarining avvaldan rejalashtirilishidan voz kechish, bo'lajak pedagoglarda tanqidiy, kreativ tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish, ularni ijodiy fikrlash, yangi g'oyalarni o'ylab topishga majbur qilish ta'lim olishga bo'lgan munosabatni o'zgartirish, ularni yutuqlarga erishishga rag'batlantirishda asosiy omil bo'ladi. O'qituvchining ijodkor va kreativ bo'lishi yoki bo'lmasligi emas, balki darslarni ijodkorlik, kreativlik ruhida tashkil etish, yangi g'oyalarni ta'lim jarayonida sinab ko'rishga intilishi zarur. Kreativlik muhandislik faoliyatini rivojlantirishning asosiy omili sifatida keltirilgan bu maqolada, kreativ fikr va g'oyalarni yaratish jarayonining muhandislik tizimlaridagi ahamiyati keng ko'lamda tahlil qilindi. Bugungi dunyoda texnologiyalar va innovatsiyalar tez sur'atlar bilan rivojlanib borayotganligi sababli, muhandislar

o'z faoliyatlarida kreativlikni qo'llash orqali yangi imkoniyatlar yaratishda, mavjud muammolarni hal etishda va texnik yechimlar ishlab chiqishda alohida rol o'ynaydilar. Kreativlik nafaqat texnik bilimlarni kengaytirish, balki yangi metodologiyalar va yondashuvlar ishlab chiqish, texnologik inqiloblarni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Kreativlik, muhandislik sohasida yangi g'oyalar, innovatsion yondashuvlar va yechimlarni ishlab chiqish jarayonidir. Bu nafaqat yangi texnologiyalarni yaratish, balki mavjud tizimlarni va jarayonlarni optimallashtirishni o'z ichiga oladi. Muhandislikda kreativlikni qo'llash, ayniqsa, texnik masalalarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, uni amalga oshirishda muhandislar o'z ijodiy fikrlashlarini, tajriba va bilimlarini samarali birlashtiradilar. Kreativlikning asosi shundaki, har bir yangi yechim birinchi navbatda muhandislarning ilg'or fikrlash qobiliyati va g'oyalarini amalga oshirishga imkon yaratadi. Kreativlik muhandislar uchun ikki tomonlama foyda keltiradi: bir tomondan, u yangi texnologiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi, ikkinchidan, mavjud resurslar va tizimlarni takomillashtirish orqali yuqori samaradorlikka erishish imkonini yaratadi. Misol uchun, avtomobil sanoatida ishlatiladigan yangi materiallar yoki ishlab chiqarish jarayonlarining optimallashtirilishi, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va mahsulot sifatini yaxshilashga yordam beradi. Shunday qilib, kreativlik nafaqat texnologik yangiliklar yaratadi, balki iqtisodiy jihatdan ham foydali natijalarni ta'minlaydi.

Muhandislik faoliyatida kreativlikni qo'llashning asosiy usullari. Muhandislik faoliyatida kreativlikni rivojlantirish va qo'llashning bir nechta samarali usullari mavjud. Birinchi o'rinda, ko'p tomonlama yondashuvni tatbiq etish zarur. Bugungi kunda texnologiyalar va muhandislik tizimlari juda murakkab va ko'p sohalarini o'z ichiga oladi. Shu sababli, kreativlikni rivojlantirishda bir nechta sohalarining bilimlaridan foydalanish zarur. Masalan, fizika, kimyo, matematikadan tashqari, san'at, psixologiya va iqtisodiyot kabi sohalarining yondashuvlari ham muhandislarning ijodiy fikrlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bunday multidisiplinar yondashuvlar, muammolarni yanada kengroq va to'liqroq tushunishga, yechimlarni esa samarali va innovatsion tarzda ishlab chiqishga yordam beradi.

Ikkinchi muhim usulda esa kreativlikni rag'batlantiruvchi ish muhitini yaratishdir. Muhandislikda ijodkorlikni rivojlantirish uchun qulay ish muhiti yaratish zarur. Buning uchun tashkilotlar va kompaniyalar xodimlarining ijodiy fikrlarni erkin ifoda etishiga, yangi g'oyalar bilan chiqishlariga imkon beradigan sharoit yaratishi kerak. Kreativlik muhandislarga noan'anaviy g'oyalar bilan chiqish, mavjud tizimlarni qayta ko'rib chiqish va yangi yondashuvlarni

qo'llash imkonini beradi. Ish muhitida ijodiy erkinlik, fikr almashish va yangi g'oyalarni baholash imkoniyati kreativlikni rivojlantiradi va ishlab chiqarish jarayonini yanada takomillashtiradi.

Uchinchi usulda texnologik vositalarni va innovatsion platformalarni samarali qo'llash muhandislik faoliyatida kreativlikni rivojlantirishning muhim usulidir. Raqamli vositalar, simulyatsiya dasturlari va avtomatlashtirish tizimlari muhandislarga yangi g'oyalarni tezda sinab ko'rish, natijalarini tahlil qilish va yangi tizimlarni ishlab chiqishda yordam beradi. Muhandislar zamonaviy texnologiyalar yordamida oldindan sinovdan o'tkazish va yangi yondashuvlarni amalga oshirish imkoniga ega bo'ladilar. Bu esa, o'z navbatida, texnologik jarayonlarni tezlashtiradi va samaradorligini oshiradi.

Bundan tashqari, kreativlikni rivojlantirishda brainstorming (fikr almashish) metodidan ham foydalanish muhim. Muhandislar o'rtasida fikr almashish, yangi g'oyalar bilan chiqish va yaratish jarayonini sinovdan o'tkazish brainstorming metodini qo'llashda samarali bo'ladi. Bu metod nafaqat individual fikrlarni uyg'otadi, balki jamoaviy ijodiy yondashuvni rivojlantiradi. Fikr almashish orqali yangi qarashlar, g'oyalar va usullar paydo bo'ladi. Shuning uchun, kreativ fikrlashni rag'batlantirish uchun ish muhitida jamoaviy fikrlashni kuchaytirish, brainstorming kabi metodlarni qo'llash samarali bo'ladi.

Kreativlik muhandislikda yangi imkoniyatlar yaratishga yordam beradi. Texnologik inqiloblar, yangi materiallar, ishlab chiqarish texnologiyalari va tizimlarni optimallashtirish kabi jarayonlar kreativ yondashuvlarni talab etadi. Muhandislikda kreativlikni qo'llash orqali, masalan, avtomobil sanoatida yangi, yanada samarali va ekologik toza dvigatellarni yaratish, elektronika sohasida innovatsion qurilmalarni ishlab chiqish mumkin. Muhandislik tizimlaridagi kreativlik, yangi texnologiyalarni ishlab chiqishda va eski tizimlarni takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi. Kreativlik, shuningdek, ekologik barqarorlikni ta'minlashda ham katta ahamiyatga ega. Masalan, energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish va resurslarni qayta ishlash kabi muammolarni hal qilishda kreativ yondashuvlar muhandislarga yangi echimlar topishda yordam beradi. Shu bilan birga, kreativlik yangi sanoat tarmoqlarining yuzaga kelishiga ham sabab bo'ladi. Misol uchun, yuqori texnologiyali energiya ishlab chiqarish va yangi materiallar sohalari rivojlanishi kreativ fikrlash natijasidir. Bu sohalar, o'z navbatida, yangi ish o'rinlari yaratadi va iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi.

Kreativlikni rivojlantirishda kadrlar tayyorlash masalasi juda muhimdir. Muhandislik ta'limi nafaqat texnik bilimlarni, balki kreativ fikrlash qobiliyatini ham shakllantirishi kerak. Buning uchun ta'lim tizimi ijodiy yondashuvlarni

qo'llashga, amaliy tajriba va ilmiy tadqiqotlarni ishlab chiqishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Muhandislik bo'yicha ta'lim olish jarayonida talabalar uchun ijodiy vazifalar, muammolarni yechish topshiriqlari va interaktiv darslar tashkil qilish kerak. Bu, o'z navbatida, kreativ fikrlashni rivojlantiradi va muhandislarni yangi yechimlarni topish uchun tayyorlaydi.

Biz olib brogan tadqiqotimizda qo'shimcha ta'lim muassasalarida kreativlikni rivojlantirishning yana bir usulni ham taklif qilib kiritdik ya'ni laboratoriyalar, ilmiy markazlar va texnik inkubatorlarni tashkil qilishdir. Bunday joylar muhandislarga yangi g'oyalar yaratish, ilmiy tadqiqotlar olib borish va yangi texnologiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi. Shuningdek, muhandislik fakultetlarida multidisiplinar ta'lim tizimlarini ishlab chiqish, boshqa sohalar bilan hamkorlikni rivojlantirish ham kreativlikni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Kreativlik muhandislik faoliyatini rivojlantirishning asosiy omili sifatida innovatsion yondashuvlarni va yangi g'oyalarni ishlab chiqishni ta'minlash muhimdir. Bu, nafaqat texnologik taraqqiyotni tezlashtirish, balki muhandislik sohasidagi samaradorlik va raqobatbardoshlikni oshiradi. Kreativlik, muhandislarning turli muammolarni yangi va samarali usullar bilan hal qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, ilmiy va amaliy bilimlarning uyg'unlashuvi, multidisiplinar yondashuvlarning tatbiqi muhandislik tizimlarining optimallashtirilishiga xizmat qiladi. O'zgaruvchan texnologik sharoitlarda kreativlikni rivojlantirish muhandislik sohasida yangi imkoniyatlar ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Askarov I. B. (2017). Management and planning of the process of formation of research skills and abilities of future teachers of vocational education. *School of the Future*, (2), 10-15.
2. Zakirova F.M., Pozilova Sh.X. Oliy ta'lim muassasasi o'qituvchilarini qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarida kreativ o'qitish metodikasi. T.: Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, 2018, 9-bet.
3. Iskandarovich U.I. (2021). Theoretical Fundamentals of Introduction of Electronic Educational Tools to the Educational Process. *Central asian journal of theoretical & Applied sciences*, 2 (1), 1-7.
4. Maslow A. *The Farther Reaches of Human Nature* NY: Viking, 1971. Harmondworth, Eng: Penguin Books, 1973. Contents.
5. Закирова Ф. М., Позилова Ш. Х. Креативное обучение на курсах повышения квалификации преподавателей информатики высших образовательных учреждений // *Science for Education Today*. 2018. Т. 8.-№. 3. С. 23-36.
6. Ali S. (2011). Promoting creativity in education. *Creative Education*, 2(4), 392-397. <https://doi.org/10.4236/ce.2011.24054>
7. Treffinger D. J. (2008). Creative problem solving: An overview. In *The international handbook of creativity*. Cambridge University Press. pp. 91-120.

TALABALARNING MUSTAQIL O'QUV FAOLIYATINI RAQAMLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA TASHKIL ETISH METODIKASI

Turayev J.A.

*Buxoro davlat pedagogika instituti
Harbiy ta'lim fakulteti boshlig'i dotsent*

Tayanch so'zlar: mustaqil o'quv faoliyati, virtual ta'lim, o'quvchi, maktab, global axborot, vizual muhit, ta'lim, kommunikatsiya, harbiy ta'lim, texnik vosita, internet, interaktivlik, ta'lim texnologiyasi.

Ключевые слова: самостоятельная образовательная деятельность, виртуальное образование, учащийся, школа, глобальная информация, визуальная среда, образование, коммуникация, военное образование, технические средства, Интернет, интерактивность, образовательная технология.

Key words: independent educational activity, virtual education, student, school, global information, visual environment, education, communication, military education, technical means, Internet, interactivity, educational technology.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada raqamli ta'lim texnologiyalari talabalarning mustaqil o'quv faoliyatini samarali tashkil etish uchun juda qulay vositalarni taqdim etadi. Onlayn platformalar, interaktiv o'qish metodlari, shaxsiy o'quv rejalarini yaratish va boshqa raqamli resurslar yordamida talabalar o'z bilimlarini mustahkamlash, yangi materiallarni o'rganish va o'z-o'zini baholash imkoniyatiga ega bo'lishi haqida fikr mulohazalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье цифровые образовательные технологии предоставляют очень удобные инструменты для эффективной организации самостоятельной учебной деятельности учащихся. Онлайн-платформы, интерактивные методы обучения, создание персональных учебных планов и другие цифровые ресурсы предоставляют студентам возможность укрепить свои знания, изучить новые материалы и провести самооценку.

SUMMARY:

In this article, digital educational technologies provide very convenient tools for effective organization of independent learning activities of students. Online platforms, interactive learning methods, creating personal study plans, and other digital resources provide opportunities for students to strengthen their knowledge, learn new material, and self-assess.

Zamonaviy ta'lim tizimida texnik tayyorgarlik fanlari o'quvchilarning amaliy va nazariy bilimlarini shakllantirish, shuningdek, ularning kelajakdagi ish

faoliyatiga tayyorlanishida muhim rol o'ynaydi. Raqamli ta'lim texnologiyalari (RTT) bu jarayonni yanada samarali va interaktiv qilish imkoniyatini yaratadi. Texnik tayyorgarlik fanlari orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlarni o'rganadilar, balki bu bilimlarni real dunyo muammolariga tatbiq etishda ham yuqori kompetensiyalarni rivojlantirishlari kerak. Raqamli texnologiyalar yordamida bu jarayonni qanday samarali tashkil etish mumkinligi haqida quyidagi metodikalar keltirilgan.

Raqamli ta'lim texnologiyalari talabalarga turli o'quv materiallari va resurslarga masofadan kirish imkoniyatini beradi, bu esa ularning texnik kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim omil bo'ladi. Talabalar onlayn kurslar, darslar va laboratoriya mashg'ulotlarini o'z vaqtida bajarishlari mumkin. Ushbu platformalar interaktiv testlar, videodarslar va materiallar bilan ta'minlab, talabalar bilimini mustahkamlashga yordam beradi. Talabalar JSTOR, Google Scholar, ScienceDirect kabi resurslarga kirish orqali ilmiy maqolalar, tadqiqotlar va texnik materiallarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'qituvchilar elektron darsliklar va interaktiv materiallar yordamida talabalar uchun texnik tayyorgarlik fanini o'rganishni yanada qiziqarli va samarali qilishlari mumkin.

Texnik tayyorgarlik fanlarida talabalar ko'plab amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak. Bunga erishish uchun virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar yordamida amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish mumkin. Virtual muhitda talabalar real texnik jarayonlarni simulyatsiya qilish va o'rganishlari mumkin. Masalan, texnik chizmalarni yaratish, mashinalar va tizimlar bilan ishlashni sinab ko'rish imkoniyati mavjud bo'ladi. SolidWorks, AutoCAD kabi dasturlar orqali talabalar turli texnik qurilmalarni loyihalash va simulyatsiya qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu dasturlar yordamida talabalar amaliyotda qo'llaniladigan texnik modellarni yaratish, o'rganish va tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Ushbu dasturlar orqali talabalar texnik tizimlarning ish faoliyatini model qilish, masalalarni tahlil qilish va muammolarni hal qilishni o'rganadilar. Texnik tayyorgarlik fanlari o'quvchilarning analitik fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Raqamli texnologiyalar yordamida bu jarayonni interaktiv qilish mumkin. YouTube, Khan Academy, Coursera kabi platformalar orqali talabalar o'z uylarida yoki boshqa joylarda texnik fanlar bo'yicha interaktiv video darslar va mashqlarni ko'rishlari mumkin. Video darslar talabalarni ko'proq jalb qilishi va ularning tushunish darajasini oshirishi mumkin.

Moodle yoki Google Forms kabi platformalar orqali talabalar o'z bilimlarini tekshirishlari va natijalarini baholashlari mumkin. Bu metod talabalarga o'z kamchiliklarini aniqlash va rivojlantirishga yordam beradi. Raqamli platformalarda talabalar o'zlarining o'rganish usullarini tanlash imkoniyatiga

ega bo'ladilar. Masalan, interaktiv dars materiallari, o'quv videolar va maqolalar talabalarga qiziqarli bo'lgan mavzularni o'rganishga imkon beradi. Raqamli ta'lim texnologiyalari orqali talabalarni o'qishga rag'batlantirish uchun gamifikatsiya va motivatsiya elementlarini qo'llash mumkin. O'quv jarayoniga turli rag'batlantirish mexanizmlarini kiritish (ball tizimi, reytinglar, medallar) talabalar o'rtasida raqobatni yaratadi va ularning motivatsiyasini oshiradi. Misol uchun, talabalar texnik masalalarni yechish uchun maxsus to'plamlar yaratish yoki loyiha ishlari asosida ball to'plashlari mumkin. Talabalar uchun texnik fanlarga oid musobaqalar yoki tanlovlar o'tkazish, ularni o'quv jarayonida faol qatnashishga undaydi. Raqamli platformalar yordamida musobaqalarni onlayn tarzda tashkil etish mumkin. Raqamli texnologiyalar yordamida talabalar o'zaro hamkorlikda ishlash, bilim almashish va muammolarni birgalikda hal qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Google Meet, Zoom yoki Microsoft Teams kabi platformalar orqali talabalar guruhlarda birgalikda ishlash, texnik masalalarni hal qilish va taqdimotlar tayyorlashlari mumkin. Bu usul talabalar o'rtasidagi hamkorlikni oshiradi va jamoaviy ishni rivojlantiradi. Onlayn forumlar va chatlarda talabalar bir-birlariga texnik savollarni berish, muammolarni muhokama qilish va yordam so'rash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Talabalarining o'z-o'zini baholash va teskari aloqa olishlari raqamli ta'lim texnologiyalari orqali yanada osonlashadi. Talabalar o'z bilimlarini mustahkamlash va rivojlantirish uchun interaktiv testlar va o'z-o'zini baholash vositalaridan foydalanishlari mumkin. Bu o'quvchilarga o'zlarining zaif tomonlarini aniqlash va ustida ishlashga yordam beradi. O'qituvchilar va talabalar o'rtasida teskari aloqa olish imkoniyatlari raqamli platformalarda mavjud bo'lib, bu o'quvchilarning o'rganish jarayonini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

Mustaqil o'quv faoliyati talabalarga o'z bilimlarini mustahkamlash, yangi materiallarni o'rganish va o'zlashtirishda yordam beradigan muhim jarayondir. Zamonaviy raqamli ta'lim texnologiyalari (RTT) esa bu jarayonni samarali tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Raqamli texnologiyalar yordamida talabalarining mustaqil o'qish jarayonini tashkil etish, ularning o'z-o'zini rivojlantirish va o'rganishdagi faolligini oshirishga yordam beradi. Quyida talabalarining mustaqil o'quv faoliyatini raqamli texnologiyalar yordamida tashkil etish metodikasi keltirilgan.

Raqamli ta'lim texnologiyalarining asosiy afzalliklari. raqamli ta'lim texnologiyalarining talabalarining mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishda afzalliklari quyidagilardan iborat. Masofaviy ta'lim imkoniyatlari. Talabalar o'z uylarida yoki boshqa joylarda bo'lishlari bilan, kerakli o'quv materiallari va resurslarga tezkor kirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Interaktiv o'qitish

metodlari. Raqamli texnologiyalar yordamida o'quv materiallari interaktiv tarzda taqdim etiladi, bu esa talabalarining motivatsiyasini oshiradi va ularning faol ishtirokini ta'minlaydi. Shaxsiylashtirilgan o'qitish. Raqamli ta'lim texnologiyalari yordamida talabalarining o'z ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos o'quv jarayonini tashkil etish mumkin. Onlayn platformalar va resurslardan foydalanish. Talabalarining mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishda onlayn ta'lim platformalari va raqamli resurslar muhim vositalardan biridir. Onlayn kurslar va platformalar (Moodle, Google Classroom, edX, Coursera). Talabalar dars materiallari, testlar, video darslar va boshqa o'quv materiallari bilan tanishishlari mumkin. Bu platformalar o'quvchilarga o'rganishning interaktiv va mustaqil usullarini taqdim etadi. Onlayn resurslar va kutubxonalar. Virtual kutubxonalar, maqolalar, videolar va boshqa bilim manbalari orqali talabalar mustaqil o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, JSTOR, Google Scholar kabi ilmiy resurslar talabalar uchun mavjud. Elektron darsliklar va ma'ruza matnlari. O'qituvchilar elektron darsliklar va ma'ruzalar tayyorlab, ularni talabalar uchun onlayn tarzda taqdim etishi mumkin. Bu talabalarga har doim materiallarga kirish imkoniyatini beradi. Baho va o'z-o'zini baholash. Raqamli texnologiyalar yordamida talabalarining o'z-o'zini baholash va o'qishdagi yutuqlarini kuzatish osonlashadi. Avtomatlashtirilgan testlar va imtihonlar. Moodle, Google Forms kabi platformalar orqali talabalar o'z bilimlarini tekshirish uchun avtomatlashtirilgan testlar va imtihonlar o'tkazishlari mumkin. O'z-o'zini baholash vositalari. Talabalar o'zining mustaqil o'qish jarayonini baholash uchun turli vositalardan foydalanishlari mumkin. Masalan, o'zlarining o'rganish jarayonlarini yozib borish, o'z-o'zini tekshirish uchun testlarni bajarish. Interaktiv o'qish metodlari. Raqamli texnologiyalar yordamida interaktiv o'qish metodlarini qo'llash talabalarining mustaqil o'rganishida samarali bo'ladi. Video darslar va onlayn seminarlar. O'qituvchilar video darslar va seminarlar tashkil etib, talabalar bilan masofaviy aloqada bo'lishlari mumkin. Talabalar esa video darslar orqali o'z bilimlarini oshirishi va savollarini masofadan berishlari mumkin. Simulyatsiyalar va o'yinlar. Talabalar uchun simulyatsiyalar va o'yinlar orqali amaliyotda qo'llaniladigan texnik ko'nikmalarni o'rganish mumkin. Misol uchun, virtual laboratoriyalar, 3D simulyatsiyalar va boshqa interaktiv vositalar orqali talabalar yangi materiallarni o'rganishlari mumkin. Guruhli onlayn faoliyatlar. Zoom, Microsoft Teams yoki Google Meet kabi platformalar orqali talabalar guruhlarda ishlashlari va birgalikda loyiha ishlari, taqdimotlar tayyorlashlari mumkin. Bu metod talabalar orasidagi hamkorlikni rivojlantiradi.

Mustaqil o'rganish rejalarini yaratish. Talabalar o'z mustaqil o'quv faoliyatini rejalashtirishda raqamli vositalardan foydalanishlari mumkin. Shaxsiy o'quv

rejalari va jadval tuzish. Talabalar o'z vaqtlarini samarali boshqarish uchun Google Calendar yoki boshqa o'quv rejalarini yaratish va unga asoslanib o'z faoliyatlarini rejalashtirishlari mumkin. Vaqtni boshqarish ilovalari Trello, Notion, Asana kabi ilovalar yordamida talabalar o'zlarining vazifalarini tashkil etishlari va bajarish jarayonlarini nazorat qilishlari mumkin. Raqamli ta'limda o'zaro muloqot va hamkorlik. Talabalarining o'zaro muloqot va hamkorlikda o'rganishlari talabalar o'rtasida bilim almashish va yangi fikrlarni o'rganishga yordam beradi. Forumlar va chatlar. Onlayn platformalarda talabalar uchun forumlar va chatlar tashkil etish, bu orqali ular o'z savollarini berishlari va o'rganish jarayonida bir-biriga yordam berishlari mumkin. Guruhlar va hamkorlikdagi loyihalar. Talabalar guruhlarda birgalikda onlayn tadqiqotlar olib borishlari, taqdimotlar yaratishlari yoki muammolarni hal qilishlari mumkin. O'quvchilarni rag'batlantirish va motivatsiya.

Raqamli ta'lim texnologiyalari yordamida talabalarga o'z faoliyatlarini baholash va motivatsiya berish mumkin. Gamifikatsiya. Raqamli platformalarda gamifikatsiya elementlarini qo'llash, masalan, ball tizimi, medallar va reytinglar, talabalarining o'quv faoliyatiga qiziqishini oshiradi. Tajribali o'qituvchilar bilan aloqada bo'lish. Talabalar o'qituvchilar bilan masofaviy aloqada bo'lib, savollariga javob olishlari, maslahatlar olishlari va o'zlarini yaxshilashlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda talabalarining texnik tayyorgarlik fanidagi kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli ta'lim texnologiyalari samarali vositalarni taqdim etadi. Onlayn platformalar, simulyatsiyalar, interaktiv darslar, gamifikatsiya va onlayn hamkorlik yordamida talabalar texnik bilimlarini mustahkamlash va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Raqamli texnologiyalar nafaqat o'quv materiallarini taqdim etishda, balki talabalarining o'zaro muloqotini, motivatsiyasini oshirishda ham samarali vosita bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kozlova N. Sh. Ta'limdagi raqamli texnologiyalar // Maykop davlat texnologiya universitetining xabarnomasi. 2019. jild. 1/40. 83–90-betlar.
2. Kozlov R. S., Kozlova N. Sh. Rossiya ta'lim tizimi raqamli transformatsiya davrida // O'qituvchi millat yaratadi (A.-X. A. Qodirov): IV Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. 2019. 344-348-betlar.
3. Uvarov A. Yu. Raqamli texnologiyalar dunyosida ta'lim: raqamli transformatsiya yo'lida. M. : nashriyot uyi. Davlat universiteti Oliy iqtisodiyot maktabi uyi, 2018. – 168 b.

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA AKSIOLOGIK YONDASHUVLAR ASOSIDA ALTRUIZM KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLAR

Norboyeva M.Sh.

*Alfraganus universiteti "Pedagogika va psixologiya"
kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: altruizm, aksiologik yondashuv, pedagogika, qiymatlar, ijtimoiy mas'uliyat, ta'lim jarayoni, ko'nikmalar, pedagogik faoliyat.

Ключевые слова: альтруизм, аксиологический подход, педагогика, ценности, личностное развитие, образовательный процесс, навыки, педагогическая деятельность.

Key words: altruism, axiological approach, pedagogy, values, personal development, educational process, skills, pedagogical activity.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola bo'lajak pedagoglarda altruizm ko'nikmalarini aksiologik yondashuvlar asosida shakllantirishning nazariy jihatlarini o'rganishga qaratilgan. Altruizm, ya'ni boshqalarga yordam berish va ijtimoiy mas'uliyatni his qilish kabi qadriyatlar pedagogning shaxsiy va professional rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Aksiologik yondashuvlar ta'limda qadriyatlarni shakllantirish, pedagoglarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirishda katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada altruizمنى pedagogik faoliyatdagi o'рни, aksiologik yondashuvlarning ta'lim tizimiga qo'llanilishi va altruistik xulq-atvorni shakllantirish usullari haqida batafsil ma'lumot beriladi.

РЕЗЮМЕ:

Статья посвящена теоретическим основам формирования навыков альтруизма у будущих педагогов на основе аксиологических подходов. Альтруизм, то есть помощь другим, самоотверженность и чувство социальной ответственности, играют важную роль в профессиональном развитии педагогов. В этом контексте аксиологические подходы, которые являются одним из основных принципов образовательного процесса, способствуют продвижению ценностей и укреплению личной и социальной ответственности будущих педагогов. В статье рассматриваются роль альтруизма и аксиологических подходов в педагогической деятельности, а также эффективные методы формирования альтруистического поведения у будущих учителей.

SUMMARY:

This article focuses on the theoretical foundations of shaping altruism skills based on axiological approaches in the training of future educators. Altruism, such as helping others, selflessness, and a sense of social responsibility, plays a significant role in the professional development of pedagogues. In this context, axiological approaches, which are one of the fundamental principles of the educational process, provide an opportunity to promote values and enhance personal and social responsibility in future educators. The article discusses the role of altruism and axiological

approaches in pedagogical activities, as well as effective methods for forming altruistic behavior in future teachers.

Aksiologiya qadriyatlar haqidagi falsafiy ta'limot bo'lib, u insonning ma'naviy-axloqiy taraqqiyotida muhim konseptual asos hisoblanadi. Pedagogik jarayonda aksiologik yondashuv ta'lim-tarbiyaning markaziy tamoyili sifatida insoniy qadriyatlarni shakllantirish va ularni amaliy jihatdan qo'llashga qaratilgan. Ushbu metodologiya bo'lajak pedagoglarni axloqiy jihatdan yetuk shaxs sifatida tarbiyalashga yo'naltirilgan bo'lib, ularning kasbiy kompetensiyalarini insonparvarlik va ijtimoiy mas'uliyat mezonlari asosida rivojlantirishni ko'zda tutadi.

Bo'lajak pedagoglarda altruizmni shakllantirish aksiologik yondashuv orqali samarali tarzda amalga oshirilishi mumkin. Bu jarayon pedagogik faoliyatga axloqiy, insonparvarlik va ijtimoiy mas'uliyat nuqtayi nazaridan yondashishni talab etadi. Shu bilan birga, altruistik fazilatlarni rivojlantirish uchun maxsus o'quv dasturlari, amaliy mashg'ulotlar va ijtimoiy loyihalarni tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Natijada, altruistik ko'nikmalarga ega bo'lgan pedagoglar nafaqat o'z kasbiy faoliyatida, balki umuman jamiyatda ijobiy ijtimoiy ta'sir ko'rsatishlari mumkin. Bu esa ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy vazifalaridan biri bo'lib, insonparvarlik tamoyillariga asoslangan pedagogik madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Altruizm nazariy jihatdan turli yondashuvlar bilan izohlanadi. Biologik nuqtayi nazardan, evolyutsion psixologiya altruistik xatti-harakatlarni genetik omillar va tabiiy seleksiya natijasi sifatida tushuntiradi (Hamilton, 1964). Ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, altruizm kuzatish, taqlid qilish va mustahkamlash orqali shakllanadigan ko'nikma bo'lib, Bandura (1977) ushbu jarayonning muhimligini ta'kidlaydi. Kohlberg (1981) esa axloqiy rivojlanish nazariyasi doirasida altruistik xulqning shaxsning axloqiy qaror qabul qilish darajasiga bog'liq ekanligini qayd etadi. Aksiologik yondashuv altruizmni insoniy qadriyatlar tizimi bilan bog'liq deb hisoblaydi, bu esa shaxsning ma'naviy yetukligini ifodalovchi mezonlardan biridir.

Altruistik ko'nikmalar inson tomonidan ongli yoki avtomatik tarzda amalga oshirilishi mumkin. Ushbu ko'nikmalar quyidagi jihatlar bilan tavsiflanadi:

1. **Empatiya va hissiy sezgirlik** – boshqalarga hamdardlik qilish, ularning muammolarini tushunish va ularga yordam berishga intilish altruistik xatti-harakatlarning asosi hisoblanadi.

2. **Fidoyilik va o'zini qurbon qilishga tayyorlik** – shaxsiy manfaatlardan voz kechib, jamiyat yoki atrofdegilarga foyda keltirishga tayyor bo'lish, o'z vaqtini va resurslarini boshqalar manfaati yo'lida sarflash.

3. **Hamkorlik va ijtimoiy mas'uliyat** – jamoaviy ishlarda faol ishtirok etish, xayriya va ko'ngillilik faoliyati bilan shug'ullanish, ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlash orqali altruistik qadriyatlarni shakllantirish.

4. **O'zini boshqarish va irodaviy fazilatlar** – sabr-toqat, nafsni tiyish, tashabbuskorlik va ijtimoiy faollik orqali altruistik xatti-harakatlarni barqaror saqlash.

5. **Adolat va insonparvarlik tamoyillariga rioya qilish** – insoniylik va adolat mezonlariga asoslangan munosabatlar orqali jamoa manfaatlarini himoya qilish.

Altruistik qadriyatlar bolalikdan shakllana boshlaydi va ularni rivojlantirishda pedagogik hamda psixologik usullar muhim rol o'ynaydi. Ularning samaradorligini ta'minlash uchun quyidagi yondashuvlar qo'llaniladi:

- **Shaxsiy namuna orqali o'rgatish** – ota-onalar, o'qituvchilar va jamiyat yetuk a'zolarining altruistik xatti-harakatlarini namoyon etishi orqali yosh avlodda ushbu xususiyatlarni shakllantirish.
- **Ijtimoiy faoliyat va ko'ngillilik ishlari** – talabalar va o'quvchilarni jamiyat uchun foydali ishlarga, xayriya tadbirlari va ekologik loyihalarga jalb qilish.
- **Ta'lim jarayonida altruistik qadriyatlarni targ'ib qilish** – axloqiy tarbiya va ma'naviy rivojlanishga oid mashg'ulotlar orqali altruistik qadriyatlarni shakllantirish.
- **Ijtimoiy muhitni shakllantirish** – o'quvchilar o'rtasida ijtimoiy hamkorlik, ishonch va hurmat muhitini yaratish.
- **Refleksiya va o'z-o'zini baholash** – shaxsiy xatti-harakatlarni tahlil qilish va altruistik qadriyatlarning ijtimoiy ahamiyatini tushunish.

Aksiologik yondashuvlar ta'lim jarayonida qadriyatlarni shakllantirish va o'quvchilarning shaxsiy mas'uliyatini oshirishga xizmat qiladi. Pedagoglar altruistik qadriyatlarni namoyon etish orqali o'quvchilarda ham xuddi shu xususiyatlarni shakllantirishga yordam beradilar. Altruizm – pedagogik faoliyatning ajralmas qismi bo'lib, u shaxsiy manfaatlarini jamiyat manfaatlarini bilan uyg'unlashtirishni talab etadi.

Pedagogik jarayonda aksiologik yondashuv turli jihatlar bilan namoyon bo'ladi:

- **Gumanistik aksiologik yondashuv** – insonning shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlariga e'tibor qaratib, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi ishonch va hurmatni rivojlantirish.
- **Etik aksiologik yondashuv** – axloqiy me'yorlar va qadriyatlarni shakllantirish orqali halollik, odob-axloq va mas'uliyatni singdirish.
- **Estetik aksiologik yondashuv** – san'at va madaniyat vositasida shaxsni estetik jihatdan tarbiyalash.

- **Sotsial aksiologik yondashuv** – jamiyat va shaxs o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish va jamoaviy faoliyatga rag'batlantirish.
- **Kognitiv aksiologik yondashuv** – ilmiy va falsafiy bilimlar orqali qadriyatlarni anglatish.

Altruistik xatti-harakatlarni shakllantirish bo'lajak pedagoglarning nafaqat shaxsiy rivojlanishi, balki jamiyat taraqqiyoti uchun ham muhim hisoblanadi. Pedagoglar o'quvchilarga altruistik qadriyatlarni singdirish orqali ularni ijtimoiy mas'uliyatni his qiladigan shaxs sifatida tarbiyalaydi. Shu bois pedagogik faoliyat nafaqat bilim berish, balki insoniy fazilatlarni shakllantirishga ham qaratilishi lozim.

Altruizm ko'nikmalarini shakllantirish uchun qo'llaniladigan asosiy metodlar:

- **Jamoaviy faoliyat** – o'quvchilarni jamoaviy ishlarga jalb qilish orqali altruistik xulq-atvorni rivojlantirish.
- **Ijtimoiy amaliyotlar** – o'quvchilarni xayriya tadbirlariga jalb qilish orqali ularning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish.
- **Reflektiv yondashuv** – o'z altruistik xatti-harakatlarini tahlil qilish va rivojlantirish.
- **Aksiologik metodlar** – axloqiy darslar va guruh muhokamalari orqali altruistik qadriyatlarni shakllantirish.

Altruizmni shakllantirish pedagogik faoliyatning ajralmas qismi bo'lib, u shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishga xizmat qiladi. Aksiologik yondashuvlar orqali altruistik qadriyatlarni shakllantirish, ijtimoiy mas'uliyatni oshirish va jamiyat uchun foydali shaxslarni tarbiyalash mumkin. Bo'lajak pedagoglar nafaqat ilmiy bilimlarni o'rgatish, balki insonparvarlik va jamiyat manfaatlariga sadoqat ruhida tarbiya berish orqali ham ijtimoiy barqarorlikka hissa qo'shadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Gulyamova M. S. (2020). Aksiologik pedagogika: nazariya va amaliyot. Tashkent: Akademya.
2. Xasanov A. (2018). Aksiologik yondashuvlar va ta'lim tizimida ijtimoiy qadriyatlarning roli. *Jurnal of Education and Science*, 12(5), 22-30..
3. Balandova M. A. (2017). Pedagogika va ijtimoiy mas'uliyat: Aksiologik yondashuvlar. Moskva: Vyssheobrazovanie.
4. Kasimov S. S. (2021). Altruizm va ta'lim: Pedagogik nazariyalar va amaliyot. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
5. Aripov D. A. (2016). Shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyatni pedagogik ta'lim orqali rivojlantirish. *Pedagogik ta'limning zamonaviy yo'nalishlari*, 5, 49-55. Tadqiqotda o'quvchilarda ijtimoiy va altruistik qadriyatlarni shakllantirishda pedagogning roli va metodlari o'rganiladi.
6. Slastenin V. A., Isaev I. F., Mishchenko A. I. *Pedagogika: Innovatsion texnologiyalar va ta'lim qadriyatlari*. – Moskva: Akademiya, 2008.
7. Филипова Г. Н. Педагогическая аксиология. – Санкт-Петербург: Питер, 2012.
8. Байденко В. И. Ценностные основания современного образования. – Москва: Высшая школа, 2005.
9. Dewey J. *Democracy and Education*. – New York: Macmillan, 1916.
10. Гусейнов А. А., Аппиев А. *Аксиология и нравственные ценности*. – Москва: Наука, 2010.

TALABALARDA INTEGRATIV DARSLARNI LOYIHALASH ASOSIDA SAMARALI DARSLARNI TASHKIL ETISH METODOLOGIYASI

Turdiyev N.B.

Jizzax davlat pedagogika universiteti, o'qituvchi

Tayanch so'zlar: ta'lim, maktab, ilm-fan, taraqqiyot, tarbiya, innovatsiya, integratsiya, strategiya.

Ключевые слова: образование, школа, наука, развитие, образование, инновации, интеграция, стратегия.

Key words: education, school, science, development, education, innovation, integration, strategy.

РЕЗЮМЕ:

Ta'lim jarayonida integrativ yondashuv, talabalarning bilim va ko'nikmalarini yanada samarali ravishda rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Integrativ darslar, turli fanlardan olingan bilimlarni birlashtirib, talabalarga real hayotdagi muammolarni hal qilishda yordam beradi. Ushbu maqolada integrativ darslarni loyihalash asosida samarali ta'lim jarayonini tashkil etish metodologiyasi ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ:

Интегративный подход в образовательном процессе важен для более эффективного развития знаний и умений учащихся. Интегративные уроки объединяют знания из разных дисциплин, чтобы помочь учащимся решать реальные проблемы. В данной статье рассматривается методика организации эффективного образовательного процесса на основе проектирования интегративных уроков.

SUMMARY:

An integrative approach in the educational process is important for more effective development of students' knowledge and skills. Integrative lessons combine knowledge from different disciplines to help students solve real-life problems. This article considers the methodology of organizing an effective educational process based on the design of integrative lessons.

Kirish. Zamonaviy ta'limning vazifalaridan biri - ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilariga ijodiy qobiliyatlarni namoyon etishlari uchun imkoniyatini berishdir. Ta'lim jarayonlarida o'zgaruvchanlikni amalga oshirmasdan turib, bu muammolarni hal qilish mumkin emas. Bugungi kunda ilm-fan taraqqiyotini cheksiz deb bilinsada, buyuk allomalarimiz tomonidan yaratilgan asarlar qimmatini yo'qotmagan shaxs tarbiyasida nihoyatda katta ahamiyat kasb etadi. Ular o'z asarlarida bolani to'g'ri tarbiyalash, uning shaxsini shakllantirishda

o'qituvchi mehnatining ahamiyati, uning ma'suliyati masalasida qimmatli fikrlarni bildirganlar. Jumladan Markaziy Osiyo mutafakkirlaridan Abu Nasr Forobiy "Fozil odamlar sahri", "Baxt-saodatga erishuv to'g'risida", "Ilmlarning kelib chiqishi", "Aql ma'nolari to'g'risida", "Hikmat xulosalari", "Sharxlar", "Falsafiy savollar va ularga javoblar" kabi asarlarida ta'lim-tarbiyaning muhimligi, bu borada ustoz va murabbiylarning roli nihoyatda katta ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlab o'tadi. Forobiy didaktik qarashlarida ustoz, o'qituvchining ma'suliyatini alohida ifodalaydi. Bu fikrning isboti allomaning quyidagi fikrlarida yaqqol ifoda etilgan: "Ustoz shogirdlariga qattiq zulm ham, haddan tashqari ko'ngilchanlik ham qilmasligi lozim".

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy maktab kontekstida samarali darslarni tashkil etish masalasi, ta'lim islohotlari va yangicha yondashuvlar asosida ta'lim sifatini oshirishni talab etadi. Buning uchun bir qator tamoyillar va yo'nalishlar mavjud bo'lib, ular o'zaro integratsiyalangan holda ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan. Uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirishda yangi mexanizmlar yaratish zarurati, global hayot sharoitlarida ta'lim sifatini modernizatsiya qilish uchun muhimdir. Ta'lim sohasida davlat standartlari asosida ustuvor yo'nalishlarni aniqlash, oliy o'quv yurtlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish va "maktab-laboratoriya" majmualarini yaratish kabi tashabbuslar muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, intellektual salohiyati yuqori bo'lgan mamlakatlarning tajribasi shuni ko'rsatadiki, fan, ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi uzviylikni mustahkamlash orqali malakali kadrlar tayyorlash va ularning bandligini ta'minlash mumkin. Bu esa mamlakat iqtisodiyotidagi tarkibiy o'zgarishlarga olib keladi.

Shunday qilib, zamonaviy darslarni tashkil etishda innovatsion yondashuvlar va integratsion tamoyillarni joriy etish, shuningdek, resurs markazlarini yaratish va ta'lim xizmatlarini rivojlantirish orqali samaradorlikni oshirish kerak. Bu jarayonlarda barcha ta'lim muassasalari ishtirok etishi lozim bo'lgan tizimli yondashuvlar talab qilinadi.

Muhokama va natijalar. Ta'lim tuzilmalari rivojlanishida yetakchi tendentsiya ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan kelib chiqadigan integratsion ahamiyatga ega bo'lgan tendentsiyalardir. Ta'lim muassasasida integratsiya jarayonlari o'quv jarayonini mazmunlanishi va tashkil etilishi uchun maktab standartlarini qabul qilish bilan ta'minlanadi. Nzarimizda integratsiya nafaqat fanlar bo'yicha bilimlarning o'zaro bog'liqligi nuqtai nazaridan, balki o'qitish texnologiyalari, usullari va shakllarining integratsiyasi sifatida ham ko'rib chiqilishi kerak. O'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyat mazmunini ta'lim muassasalarining birlashtirish uchun asos yaratish, ta'limni boshqaruv tuzilmasini

shakllantirishning umumiy yondashuvlarini ishlab chiqish, ta'lim muassasasining qiymat ustunligini aniqlash kabi standartlardan iborat. Mazkur standartlar barcha ta'lim muassasalari uchun bir xil bo'lsada, ta'lim maskanlaridagi o'quv jarayonini boshqarishning demokratik usuli - bu davlat siyosati va fuqarolik jamiyati shakllanishining shartidir. Maktab hayotini demokratlashtirish maktabni ijtimoiy hayotga jalb qilishni nazarda tutadi. Bu vazifa maktab boshqaruvini demokratiyalash, ta'lim muassasasining erkin boshqaruvini kengaytirish, ta'lim sohasidagi barcha a'zolarining hamkorlik shartlari, birgalikdagi harakatlar uchun indikativ asosni tashkil etish shartlari, shuningdek, o'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini baholash kabi shart-sharoitlarni birgalikda amalga oshirish uchun rag'batlantiruvchi shart-sharoitlarni yaratish orqali hal etiladi. Ta'lim faoliyatini demokratlashtirishning yana bir sharti - yangi o'quv standartlariga o'tish bo'yicha vakolatlarga asoslangan yondashuvni va ta'limni hududiyalashtirish tamoyilini, ya'ni kichik Vatan hissi shakllanishini nazarda tutuvchi o'z-o'zini tashkil etish tamoyilini amalga oshirishdir. Ta'limni boshqarish faoliyatining rivojlanishidagi yetakchi tendentsiyalarni joriy etish maktabning turmush tarzi tarkibida mavjud bo'lgan yangiliklarning ta'siri ostida ham, individual o'qituvchilarning (o'quv yurtlari rahbarlari, talabalar, ota-onalar) davlat muassasalari va tashkilotlari tizimi orqali ham amalga oshiriladi. Maktab faoliyatini ijtimoiy hodisa sifatida hisobga oladigan bo'lsak, u motivatsion, moddiy-texnologik, resurs-ekologik va samarali yo'nalishlar asosida rivojlantiriladi. Shunday qilib, ta'lim muassasalarining asosiy g'oyalari yangi yondashuvlarga asoslangan jamiyat va ta'limni rivojlantirish paradigmasining integratsion texnologik zanjirini mustahkamlash lozimligini ko'rsatadi. Shu tufayli, hayoti qadriyatlar, inson hayotining qadr-qimmatini tan olishga asoslangan maktab faoliyati innovatsion yo'llar bilan yaratilgan g'oyalarning rivojlanishiga imkon yaratadi.[1]

Ta'limda interfaol o'qitish metodlari o'quvchilarni mustaqil bilim olishga qiziqtirish, o'z ustida ko'proq ishlash, qo'shimcha adabiyotlarni o'qish, zamon bilan hamnafas ta'lim-tarbiyaga, mustaqil va mantiqiy fikrlay oladigan komil insonni voyaga yetkazishga xizmat qiladi. Bu jarayonda o'quvchilarning o'zaro muloqotga kirishishini tashkil etish va boshqarishni taqozo etadi, bunda o'quvchilar hamkorlikda izlanib umumiy, shu bilan bir qatorda har bir o'quvchi uchun ahamiyatga molik bo'lgan muammoni hal etishga kirishib ular o'rtasida bir-birini tushunish, hamkorlikda ishlash va hamjihatlik vujudga keladi. Yuqoridagi fikrlar darsdagi asosiy e'tiborni o'qituvchi faoliyatidan o'quvchilar faoliyatiga ko'chirish, o'quvchilarni mustaqil bilim olish mexanizmiga tushirish, ularning ilm olish imkoniyatlarini kengayishiga va o'z nuqtai nazarini erkin bayon eta olishiga hamda iste'dodiga qarab faoliyatini ob'ektiv baholanishiga asoslangan

bo'lishi kerak. Bu esa, ta'limga innovatsiyalar kiritish ya'ni, pedagog o'z mahorati, tajribasi va aql-zakovati bilan darsga ijodkorona yondoshib, yangilik olib kirishi lozimligini anglatadi. O'qitishning bunday pedagogik ta'sir etish usullari samarasi jamoa bo'lib fikrlash, darsni mahorat bilan o'tish qobiliyatlarini belgilaydi. Bunda an'anaviy ta'limdan farqli o'laroq, ta'lim oluvchining mustaqil fikr yuritishiga keng imkon beriladi. Hozirgi kunda eng ommaviy interfaol ta'lim metodlari quyidagilar sanaladi:

1. Interfaol metodlar:

- ▶ keys-stadi (yoki o'quv keyslari);
- ▶ blits so'rov;
- ▶ modellashtirish;
- ▶ ijodiy ish;
- ▶ muammoli ta'lim

2. Interfaol ta'lim strategiyalari:

- √ aqliy hujum;
- √ tarmoqlar;
- √ 3×4 ;
- √ breynrayting;
- √ bahs-munozara;
- √ bumerang;
- √ galereya;
- √ zig-zag;
- √ zinama-zina;
- √ muzyorar;
- √ rotatsiya;
- √ yumaloqlangan qor;

3. Interfaol grafik organayzerlar:

- baliq skeleti;
- konseptual jadval;
- Venn diagrammasi;
- T-jadval;
- Nima uchun ?;
- Qanday ?;

Interfaol ta'lim strategiyalari - guruh ishini tashkil qilishga yondashuv ma'lum ma'noda strategik yondashuvga qiyoslanishiga asoslaniladi. Interfaol grafik organayzerlar metodi esa mashg'ulotlarda asosiy fikrlar turli grafik shakllarda yozma ko'rinishda ifodalanishiga asoslangan. Ushbu interfaol ta'lim metodlari

o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro munosabatlar usullarini takomillashtirish imkonini beradi.[2]

“Muammoli” ta’lim metodlaridan “Kungaboqar” usuli - o'quvchilar 4-5 kishidan iborat guruhlariga bo'linadi. O'qituvchi o'quv predmeti mavzusidan kelib chiqib, o'rta bitta muammoni yoki asosiy muammodan kelib chiqib, har bir guruhga bittadan muammo tashlaydi. Har bir guruh kungaboqar yasab, uning markaziga doira joylashtirib, barglar yopishtiradi. Mavzuga qarab, doiraga yoki umumiy bitta muammo yoki har bir guruhning muammolari yozilib doskaga yopishtiriladi (etarli miqdorda qog'oz barglar oldindan tayyorlab qo'yilishi kerak). Ajratilgan vaqt ichida guruhlar birgalikda fikrlashib, umumiy yoki bir-birlarining muammolari bo'yicha fikr almashmoqchi bo'lsalar, fikrlarini bargga yozib, uni o'sha guruh muammosi yozilgan gulga joylashtirib qo'yadilar va har bir guruhning «muammoli guli» vaqt o'tishi bilan o'sib boraveradi. O'qituvchi barcha guruhlar qatnashchilariga muammoning eng qulay yechish yo'llarini topishga doim yordam berib boradi. Bu uslubdan o'tilgan mavzuni tushuntirish, uni mustahkamlash va takrorlash hamda o'quvchilar egallagan bilimlarni aniqlashda foydalanish mumkin. Bu uslub o'quvchilarga muammolarni yechish, umumlashtirish, mustaqil fikrlash va fikrlarini erkin bayon qilishga o'rgatadi. Interfaol usullardan foydalanilgan darslarda bitta o'quvchining ustunlik qilishi, uning o'z fikrini o'tkazishiga yo'l qo'yilmaydi.

Fanlararo aloqadorlikning muhimligi ta'lim jarayoni elementlari (shakl, mazmun, metod va vositalari)ni bir butun tizimga birlashtirishga, ya'ni integratsiyalashga xizmat qiladi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki, fanlararo integratsiya ta'lim sifati va samaradorligini amalga oshirishning eng muhim omillaridan biridir. Integrativ yondashuvda amalga oshirishda o'quv fanlarini o'rganish ketma-ketligida bir fanni o'rganish ikkinchi fanni o'rganishga ko'maklashishi, fanlardagi umumiy bo'lgan tushuncha, ko'nikma va malakalarni shakllantirishda bir xil yondashuvdan foydalanish hamda bitta fanga doir ko'nikmalarni o'zlashtirishda boshqa fanlardan egallangan bilim, ko'nikma va malakalardan keng foydalanish imkoniyatlariga e'tibor qaratish lozim. [3]

Fanlar integratsiyasini modellashtirishda ikki yoki uchta fan asosidagi darslarni rejalashtirish, ta'lim oluvchilarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasi hamda o'zlashtirish bo'yicha usulublari oydinlashadi. Talabalarning ijodiy izlanishini kasbiy amaliyotga yo'nalgan holda integratsiya muhitida tashkil etish, shaxsiy va xususiy kompetentsiyalarini o'zaro bog'liq ravishda rivojlantirish imkoniyatini kengaytiradi.

Interfaol ta'lim strategiyalari - guruh ishini tashkil qilishga yondashuv ma'lum ma'noda strategik yondashuvga qiyoslanishiga asoslaniladi. Interfaol grafik

organayzerlar metodi esa mashg'ulotlarda asosiy fikrlar turli grafik shakllarda yozma ko'rinishda ifodalanishiga asoslangan. Ushbu interfaol ta'lim metodlari o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro munosabatlar usullarini takomillashtirish imkonini beradi.

“Muammoli” ta'lim metodlaridan “Kungaboqar” usuli - o'quvchilar 4-5 kishidan iborat guruhlariga bo'linadi. O'qituvchi o'quv predmeti mavzusidan kelib chiqib, o'rtaga bitta muammoni yoki asosiy muammodan kelib chiqib, har bir guruhga bittadan muammo tashlaydi. Har bir guruh kungaboqar yasab, uning markaziga doira joylashtirib, barglar yopishtiradi. Mavzuga qarab, doiraga yoki umumiy bitta muammo yoki har bir guruhning muammolari yozilib doskaga yopishtiriladi (yetarli miqdorda qog'oz barglar oldindan tayyorlab qo'yilishi kerak). Ajratilgan vaqt ichida guruhlar birgalikda fikrlashib, umumiy yoki birlarining muammolari bo'yicha fikr almashmoqchi bo'lsalar, fikrlarini bargga yozib, uni o'sha guruh muammosi yozilgan gulga joylashtirib qo'yadilar va har bir guruhning «muammoli guli» vaqt o'tishi bilan o'sib boraveradi. O'qituvchi barcha guruhlar qatnashchilariga muammoning eng qulay yechish yo'llarini topishga doim yordam berib boradi. Bu uslubdan o'tilgan mavzuni tushuntirish, uni mustahkamlash va takrorlash hamda o'quvchilar egallagan bilimlarni aniqlashda foydalanish mumkin. Bu uslub o'quvchilarga muammolarni yechish, umumlashtirish, mustaqil fikrlash va fikrlarini erkin bayon qilishga o'rgatadi. Interfaol usullardan foydalanilgan darslarda bitta o'quvchining ustunlik qilishi, uning o'z fikrini o'tkazishiga yo'l qo'yilmaydi.[4]

Xulosa. Integrativ darslarni loyihalash metodologiyasi talabalar uchun ta'lim jarayonini yanada qiziqarli hamda samarali qiladi. Bu yondoshuv nafaqat akademik bilimlarni oshirishga, balki ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli bo'lishlariga ham yordam beradi. Shu bilan birga, pedagoglar uchun yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llagan holda talabalarning ijodkorligini oshirish imkoniyatlarini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mamatov A. (2020). "Integrativ ta'lim metodlari". Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
2. Saidov S. (2019). "Ta'limda innovatsion texnologiyalar". Tashkent: Fan va texnologiya.
3. Xodjayeve D. (2021). "Talabalar uchun integrativ darslarni loyihalash". Tashkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti.
4. Abdullaeva N. (2022). "Integrativ darslar: nazariya va amaliyot". Tashkent: O'zbekiston milliy universiteti.
5. Турдиев Н. Б. (2024). Интегра́тив дарсларни ташкил этишнинг педагогик шарт-шароитлари. Экономика и социум, (1 (116)), 1407-1412.

MAXSUS PEDAGOGIKA MODULINI INTEGRATIV O‘QITISHNING NAZARIY ASOSLARI

Djavlanova N. X.

Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: maxsus pedagogika, integrativ o‘qitish, nazariy asoslar, pedagogik modul, ta’lim strategiyasi, psixologik yondashuv, ijtimoiy integratsiya.

Ключевые слова: специальная педагогика, интегративное обучение, теоретические основы, педагогический модуль, образовательная стратегия, психологическая интеграция, социальная интеграция.

Key words: special pedagogy, integrative teaching, theoretical foundations, pedagogical module, educational strategy, psychological integration, social integration.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maxsus pedagogika modulini integrativ o‘qitishning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot maxsus pedagogika sohasida an'anaviy va integrativ ta'lim usullarining o'zaro farqlari, afzalliklari va ularning ta'lim jarayoniga qo'llanilish shartlarini yoritishga qaratilgan. Maqolada integrativ o'qitish yondashuvi, uning pedagogik, psixologik va ijtimoiy omillar asosida shakllanishi hamda maxsus pedagogik modullarni samarali tashkil etishda integrativ ta'limning nazariy modeli bayon etiladi. Asosiy maqsad – o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlash, shuningdek, ta'lim jarayonining umumiy samaradorligini oshirishda integrativ yondashuvning ahamiyatini ko'rsatishdir.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются теоретические основы интегративного обучения модуля специальной педагогики. Исследование направлено на понимание взаимных различий, преимуществ традиционных и интегративных методов обучения в области специальной педагогики и условий их применения в образовательном процессе. В статье интегративное обучение, его формирование на основе педагогических, психологических и социальных факторов, а также эффективная организация специальных педагогических модулей, разработана теоретическая модель интегративного образования. Основная цель – обеспечить личностное развитие и социальную адаптацию обучающихся, а также показать значение интегративного образования в повышении общей эффективности образовательного процесса.

SUMMARY:

This article analyzes the theoretical foundations of the integrative teaching of the special pedagogy module. The research is aimed at understanding the mutual differences, advantages of traditional and integrative education methods in the field of special pedagogy and the conditions of their application to the educational process. In the article, the integration of integrative teaching, its formation on the basis of pedagogical, psychological and social factors, as well as the effective organization of special pedagogical modules, the theoretical model of integrative education is

developed. The main goal is to ensure the personal development and social adaptation of students, as well as to show the importance of integrative education in increasing the overall efficiency of the educational process.

Integrativ o'qitish – bu maxsus pedagogika sohasida an'anaviy ta'lim metodlarini yangi yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olib, ularni birlashtiruvchi tizim sifatida ta'lim jarayonini tashkil etishdir. Bu yondashuv ta'limda faqat nazariy bilimlarni emas, balki amaliy ko'nikmalar, psixologik va ijtimoiy ko'nikmalarni ham birlashtiradi. Integrativ o'qitishning nazariy asoslari ko'plab ilmiy tadqiqotlar, pedagogik tajribalar va psixologik yondashuvlar asosida shakllanib, ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda muhim omil sifatida qabul qilinadi. Maxsus pedagogika moduli doirasida integrativ o'qitish metodikasining asosiy maqsadi – o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, ularning jismoniy, aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini to'liq ochib berishdir. Bu jarayonda o'qituvchilar, psixologlar, pedagoglar va boshqa mutaxassislar o'rtasidagi hamkorlik asosiy rol o'ynaydi. Shu bilan birga, integrativ yondashuv o'quvchilarga o'z bilimlarini amaliy hayotda qo'llash imkonini beruvchi, ularning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Integrativ o'qitishning nazariy asoslarini tushunish uchun avvalo pedagogika, psixologiya va ijtimoiy fanlar doirasidagi konseptual yondashuvlarni ko'rib chiqish zarur. Bu yondashuvlar ta'lim jarayonini nafaqat alohida fanlar sifatida emas, balki bir butunlikdagi tizim sifatida qabul qiladi.

Integrativ o'qitish modelida ta'lim jarayoni quyidagi asosiy komponentlardan iborat deb hisoblanadi:

Maqsad: Ta'lim jarayonining yakuniy natijasiga erishish, ya'ni o'quvchining bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy qobiliyatlarining to'liq shakllanishi.

Mazmun: Ta'limning nazariy va amaliy tarkibi, shu jumladan, o'quv materiallari, metodik yondashuvlar va pedagogik strategiyalar.

Jarayon: Ta'lim va tarbiya jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro aloqalar, hamkorlik va integratsiya.

Natija: Olingan bilim, shakllangan ko'nikmalar va erishilgan rivojlanish darajasi.

Ushbu model asosida integrativ o'qitish nafaqat har bir fan va yo'nalishni alohida o'rganish, balki ularning o'zaro bog'liqligi, hamkorligi va sintezi orqali amalga oshirilishini nazarda tutadi. Bu yondashuvda ta'lim jarayoni shaxsning umumiy rivojlanishini ko'zda tutadi, chunki o'quvchi nafaqat akademik bilimlarga, balki ijtimoiy, emotsional va psixologik ko'nikmalarga ham ega bo'lishi kerak.

Integrativ o'qitishning nazariy asoslarida pedagogik nazariyalar, ayniqsa, konstruktivizm, ijtimoiy konstruktivizm va o'z-o'zini tashkil etish nazariyalari katta o'rin egallaydi. Ushbu nazariyalar shuni ko'rsatadiki, o'quvchi bilimni faqat o'qituvchi tomonidan beriladigan ma'lumot sifatida emas, balki o'z tajribasi, ijtimoiy muhit va interaktiv faoliyat orqali shakllantiradi.

Bu nazariya bo'yicha o'quvchi bilimni o'zining faol tajribasi asosida quradi. Integrativ o'qitishda bu yondashuv o'quvchilarni o'zaro muloqot, guruhli ish va amaliy mashg'ulotlar orqali bilimlarni mustahkamlashga undaydi.

O'quvchi bilimni jamiyat va muloqot kontekstida o'zlashtiradi. Bu yondashuvda o'qituvchi rahnamo va yo'naltiruvchi sifatida qatnashadi, o'quvchilar esa o'zaro hamkorlikda muammolarni hal etadilar. Maxsus pedagogika modulida bunday yondashuv o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, shaxsiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishga qaratilgan.

Bu nazariya o'quvchilarning o'z bilimlarini tashkil etish, rejalashtirish va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga urg'u beradi. Integrativ o'qitishda bu yondashuv o'quvchilarga o'zining shaxsiy o'qish strategiyalarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga tadbiq etish imkonini beradi.

Integrativ yondashuvning pedagogik modeli o'quvchilarning barcha ta'lim sohalarini – akademik, ijtimoiy, emotsional va psixologik – yagona tizim sifatida ko'rib chiqadi. Bu model asosida o'qituvchilar quyidagi tamoyillarni qo'llashadi:

Interaktivlik: O'quvchilar faol ishtirok etishi va o'zaro hamkorlikda bilim hosil qilishi. Individualizatsiya: Har bir o'quvchining xususiyatlari, ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olish. Integratsiya: Turli fanlar va faoliyatlar o'rtasida bilimlarni sintez qilish, shaxsiy rivojlanishni ta'minlash.

Tadqiqotga yo'naltirish: O'quvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Bu model doirasida maxsus pedagogika modulida interaktiv o'qitish usullari, amaliy mashg'ulotlar va nazariy bilimlarning sintezi orqali o'quvchilarning umumiy rivojlanishi va mustaqil fikrlash qobiliyatlari kuchaytiriladi.

Maxsus pedagogika moduli doirasida integrativ o'qitish ko'plab interaktiv metodlarni qo'llash orqali amalga oshiriladi. Ushbu metodlar o'quvchilarning faolligini oshirish, ularning individual ehtiyojlarini qondirish va jamiyatga moslashuvini yaxshilashga xizmat qiladi.

Guruhli mashg'ulotlar: Guruhda ishlash, fikr almashish, muammoli vaziyatlarni yechish kabi faoliyatlar orqali o'quvchilar o'zaro tajriba almashadilar. Bu usul ijtimoiy integratsiya va jamoaviy hamkorlikni kuchaytiradi. Rol o'yinlari

va simulyatsiyalar: Real hayotiy vaziyatlarni modellash orqali o'quvchilarga o'zaro munosabatlar, konfliktlarni hal etish va o'zining shaxsiy qobiliyatlarini namoyon etish imkoniyati yaratiladi. Rol o'yinlari shaxsiy tajriba orttirish va o'z-o'zini anglashga katta hissa qo'shadi.

Interaktiv taqdimotlar va texnologiyalar: Multimediali materiallar, interaktiv doskalar, onlayn platformalar yordamida ta'lim mazmuni vizual va audiovizual tarzda taqdim etiladi. Bu o'quvchilarning diqqatini oshirish va ularning tushunishini yanada mustahkamlash imkonini beradi.

Integrativ o'qitishning nazariy asoslaridan biri – bu disiplinaryalararo yondashuvni qo'llashdir. Maxsus pedagogika moduli doirasida o'quvchilar nafaqat o'z sohasiga oid bilimlarni, balki boshqa fanlardan (psixologiya, pedagogika, ijtimoiy fanlar) ham bilimlarni o'zlashtiradilar. Bu yondashuv ularning umumiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan.

Misol uchun, o'quvchilarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishini oshirish uchun psixologik tadqiqotlar, guruhiiy interaktiv mashg'ulotlar, rolli o'yinlar va muammoli vaziyatlarni yechish metodlari birgalikda qo'llaniladi. Bu esa ularning intellektual, emotsional va ijtimoiy salohiyatlarini oshiradi.

Integrativ o'qitishda o'qituvchining roli boshqacha. U faqat ma'ruza o'qituvchi emas, balki rahbar, murabbiy va yo'naltiruvchi sifatida faoliyat yuritadi. O'qituvchi o'quvchilarning individual ehtiyojlarini, ularning psixologik holatini, ijtimoiy munosabatlarini kuzatib, ularga mos keladigan metod va strategiyalarni tanlaydi. Shu bilan birga, o'qituvchi interaktiv metodlar yordamida o'quvchilarning fikrlarini, hissiyotlarini va ijodiy imkoniyatlarini namoyon etishga undaydi.

Maxsus pedagogika moduli doirasida o'qituvchilar o'zlarining metodik tayyorgarligini doimiy ravishda oshirib borishlari, yangi texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarni o'zlashtirishlari lozim. Bu esa integrativ o'qitishning samarali amalga oshirilishi uchun zarur shartdir. Integrativ o'qitish orqali o'quvchilar nafaqat akademik bilimlarni, balki ijtimoiy, psixologik va emotsional ko'nikmalarni ham rivojlantiradilar. Bu yondashuv ularning shaxsiy kamoloti va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi. O'quvchilar quyidagi sohalarida o'zgarishlarni ko'radi:

Intellektual rivojlanish: Yangi bilimlar va ko'nikmalarni tezroq o'zlashtirish, muammolarni yechish qobiliyati oshadi. Emotsional barqarorlik: Stressni boshqarish, o'z his-tuyg'ularini ifodalash va boshqalar bilan samarali muloqot qilish ko'nikmalari rivojlanadi. Ijtimoiy moslashuv: Guruhiiy faoliyatlar, jamoaviy ishlar orqali o'quvchilarning ijtimoiy integratsiyasi va hamkorligi mustahkamlanadi.

Zamonaviy texnologiyalar, interaktiv platformalar, multimediali taqdimotlar va onlayn ta'lim vositalari integrativ o'qitishning asosiy qismi hisoblanadi. Ushbu innovatsiyalar o'quvchilarga bilimlarni vizual va amaliy tarzda o'zlashtirishga imkon yaratadi. Masalan: Interaktiv doskalar va taqdimotlar: Murakkab tushunchalarni oddiy va tushunarli tarzda ko'rsatadi. Onlayn platformalar: Masofadan o'qitish va hamkorlikda ishlash imkoniyatini kengaytiradi. Multimediali materiallar: Videolar, animatsiyalar, infografikalar orqali dars mazmunini boyitadi.

Bu yondashuvlar o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularni faol ishtirok etishga undaydi. Shu bilan birga, o'qituvchilar uchun yangi metod va texnologiyalarni joriy etish imkoniyati yaratiladi, bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Integrativ o'qitish natijalarini baholashda psixologik va pedagogik usullar qo'llaniladi. O'quvchilarning individual rivojlanishini, ularning ijodiy, intellektual va ijtimoiy salohiyatini baholash uchun turli diagnostik metodlar, testlar va interaktiv baholash shakllari foydalaniladi. Bu orqali o'qituvchi har bir o'quvchining qaysi sohalarida rivojlanishi zarurligini aniqlab, shaxsiy yondashuv asosida qo'llab-quvvatlash strategiyalarini ishlab chiqadi.

Baholash natijalari asosida o'qitish jarayoni doimiy ravishda takomillashtiriladi. Shu bilan birga, o'quvchilarning fikr va mulohazalari inobatga olinadi, bu esa pedagogik jarayonning samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Maxsus pedagogika modulida integrativ o'qitishning nazariy asoslari, metodik yondashuvlari va innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim jarayoni yanada kompleks va samarali tashkil etiladi. Integrativ metodlar o'quvchilarning shaxsiy, intellektual, ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu yondashuv orqali o'quvchilar nafaqat akademik bilimlarni, balki hayotda duch keladigan murakkab muammolarni hal etish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni ham egallaydi. Kelgusida integrativ o'qitish metodikasini yanada rivojlantirish va modernizatsiyalash yo'li bilan maxsus pedagogika sohasida samaradorlikni oshirish, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini yanada to'liq qondirish, psixologik va ijtimoiy ko'nikmalarini mustahkamlash istiqbolli yo'nalish sifatida ko'zda tutilmoqda. Ushbu yondashuv nafaqat o'quvchilarning bilim olish jarayonini qiziqarli va interaktiv qiladi, balki ularning umumiy hayot sifatini oshirishga ham katta hissa qo'shadi. Integrativ o'qitishning nazariy va amaliy asoslari, shuningdek, innovatsion texnologiyalar va metodik yondashuvlarning doimiy yangilanishi, maxsus pedagogika moduli doirasida ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga

imkon beradi. Ta'lim tizimi va ijtimoiy muhitning o'zgaruvchan sharoitida bunday yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va o'zini tashkil etish qobiliyatlarini rivojlantirishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, integrativ o'qitish orqali o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro muloqot, hamkorlik va innovatsion fikrlash yo'nalishlari kuchayib, ta'lim jarayoni yanada zamonaviy va ilg'or usullar asosida tashkil etiladi. Bu esa o'z navbatida sport, ilm-fan, san'at va boshqa sohalarda yuqori darajada ixtisoslashgan, malakali va kreativ shaxslar tayyorlashga olib keladi.

Yakuniy natijada, maxsus pedagogika modulida integrativ o'qitishning nazariy asoslari va amaliy yondashuvlari ta'lim jarayonini yanada boyitib, shaxsning har tomonlama rivojlanishiga, ijtimoiy integratsiya va o'z-o'zini anglash qobiliyatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu sababli, bu metodika kelgusida ta'lim tizimining asosiy yondashuvlaridan biri sifatida e'tirof etiladi va yanada keng qamrovli tadqiqotlar, innovatsion loyihalar va tajriba almashish jarayonlari orqali takomillashtirilishi rejalashtirilmoqda.

Maxsus pedagogika moduli doirasida integrativ o'qitish nazariy asoslari shaxsning barcha ta'lim sohalarini yagona tizim sifatida ko'rib chiqishga imkon yaratadi. Bu yondashuv o'quvchilarning akademik bilimlari, amaliy ko'nikmalari, psixologik va ijtimoiy salohiyatlarini birlashtiruvchi kompleks tizimni tashkil etadi.

Integrativ metodlar va innovatsion texnologiyalar yordamida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va o'z-o'zini tashkil etish qobiliyatlarini rivojlantiradi, shuningdek, ta'lim jarayonining umumiy samaradorligini oshiradi. Natijada, maxsus pedagogika moduli asosida tashkil etilgan integrativ o'qitish nafaqat o'quvchilarning bilimlarini oshiradi, balki ularning shaxsiy, ijtimoiy va psixologik rivojlanishini ta'minlaydi.

Kelgusida bunday yondashuvni yanada kengaytirish va modernizatsiyalash orqali, ta'lim tizimi va ijtimoiy muhitda yuz berayotgan o'zgarishlarga moslashish, hamda o'quvchilarning barcha ehtiyojlarini qondirish maqsadida yangi metodikalar ishlab chiqish zarurati mavjud. Integrativ o'qitishning nazariy asoslari va amaliy yondashuvlari bu jarayonning mustahkam poydevorini tashkil etib, ta'limning har bir sohasida yuqori darajadagi natijalarga erishishga yordam beradi.

Maxsus pedagogika moduli doirasida integrativ o'qitish konsepsiyasi bugungi kunda ta'lim tizimini yanada samarali, moslashuvchan va talabalarning individual ehtiyojlariga javob beradigan shaklga keltirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ushbu maqolada ko'rsatilgan nazariy asoslar, metodik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalar orqali o'quv jarayo-

ni nafaqat an'anaviy bilimlarni, balki psixologik, ijtimoiy va emotsional ko'nikmalarni ham birlashtiruvchi kompleks tizimga aylanmoqda. Integrativ o'qitish metodikasining asosiy maqsadi – har bir o'quvchining shaxsiy rivojlanishini ta'minlash, ularning ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, muammolarni hal etish va ijtimoiy integratsiyasini oshirishdan iboratdir. Birinchi navbatda, maxsus pedagogika moduli doirasida integrativ o'qitish konsepsiyasining nazariy poydevori pedagogika, psixologiya va ijtimoiy fanlar nazariyalariga asoslanadi. Konstruktiv va ijtimoiy konstruktivizm yondashuvlari o'quvchilarning bilimni faqat passiv ravishda qabul qilish emas, balki ularni faol ravishda o'zlashtirish jarayonini ifodalaydi. Ushbu nazariy yondashuvlar asosida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi interaktiv hamkorlik, guruhli mashg'ulotlar, rolli o'yinlar va amaliy mashg'ulotlar orqali bilimlar sintezi amalga oshiriladi. Bu yondashuv o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga, shuningdek, ularning psixologik va emotsional salohiyatlarini oshirishga xizmat qiladi.

Integrativ metodlar yordamida nafaqat alohida fanlar bo'yicha bilimlar beriladi, balki ularning o'zaro bog'liqligi va sintezi ta'minlanadi. Masalan, matematika, til va tarix kabi fanlar nafaqat o'zining nazariy tarkibini tashkil etadi, balki psixologiya, pedagogika va ijtimoiy fanlarning yondashuvlari bilan uyg'unlashadi. Bu esa o'quvchilarga bir qator murakkab muammolarni hal etishda hamkorlikda ishlash, o'z fikrlarini erkin ifodalash va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Shu sababli, integrativ o'qitish nazariy asoslari o'quvchilarning umumiy rivojlanishini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ushbu maqolada keltirilgan nazariy modellash va konseptual yondashuvlar, interaktiv metodlar va disiplinaryalararo yondashuvlar orqali maxsus pedagogika moduli doirasida integrativ o'qitish samaradorligini oshirish mumkinligi aniq ko'rsatildi. O'qituvchining roli ushbu jarayonda faqat bilim beruvchi emas, balki shaxsiy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishni ta'minlovchi murabbiy va yo'naltiruvchi sifatida ko'rsatiladi. O'qituvchilar o'zlarining metodik tayyorgarligini muntazam ravishda oshirib borishlari, yangi texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarni o'zlashtirish orqali ta'lim jarayonini doimiy ravishda modernizatsiya qiladilar. Bu esa o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos keladigan, ularning barcha sohalarda - intellektual, ijtimoiy, emotsional va jismoniy - rivojlanishiga xizmat qiladi. Integrativ o'qitishning amaliy yondashuvlari qatorida interaktiv metodlar, guruhli mashg'ulotlar, rolli o'yinlar, simulyatsiyalar va multimediali taqdimotlar asosiy o'rinni egallaydi. Ushbu metodlar orqali o'quvchilarning o'zaro hamkorligi, mustaqil fikrlash,

ijodiy yechimlar ishlab chiqish va o'z-o'zini tashkil etish ko'nikmalari rivojlanadi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar – interaktiv doskalar, onlayn platformalar, videomateriallar va boshqa raqamli vositalar ta'lim jarayonini yanada qiziqarli, interaktiv va samarali qiladi.

Maxsus pedagogika moduli doirasida integrativ o'qitishning nazariy asoslarini amalga oshirish orqali o'quvchilarning shaxsiy kamoloti va ijtimoiy integratsiyasi ta'minlanadi. Bu yondashuv orqali nafaqat akademik bilimlar, balki shaxsning hayotiy ko'nikmalari, emotsional barqarorligi va ijtimoiy faolligi ham mustahkamlanadi. Jamiyatning murakkab va tez o'zgaruvchan sharoitida bunday yondashuv o'quvchilarning barcha ehtiyojlarini qondirishga, ularni zamonaviy talablarga moslashtirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, integrativ o'qitish nafaqat ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va ularning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlashda muhim omilga aylanadi. Bundantashqari, integrativ yondashuv asosida ta'lim jarayonida ilmiy tadqiqotlar, innovatsion metodlar va texnologik yondashuvlar birgalikda qo'llanilganda, ta'lim tizimining hamda maxsus pedagogika moduli doirasida o'qitishning sifatini sezilarli darajada oshirish mumkin. O'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va o'z-o'zini tashkil etish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun bu yondashuvning qo'llanilishi doimiy ravishda nazorat qilinishi, baholanishi va takomillashtirilishi lozim. Natijada, o'qitish jarayoni yanada interaktiv, innovatsion va moslashuvchan bo'ladi, bu esa o'quvchilarning barcha sohalarda muvaffaqiyatga erishishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, maxsus pedagogika moduli doirasida integrativ o'qitishning nazariy asoslari va amaliy yondashuvlari ta'lim jarayonining umumiy samaradorligini oshirish, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish va ularning shaxsiy, ijtimoiy, intellektual va emotsional rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Bu metodika nafaqat ta'limning sifatini yaxshilaydi, balki jamiyatning umumiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kelgusida ushbu yondashuvni yanada kengaytirish, yangi texnologiyalar va innovatsion metodlarni qo'llash orqali maxsus pedagogika sohasini yanada rivojlantirish va o'quvchilarning barcha sohalarda yuqori darajada o'sishini ta'minlash maqsadga muvofiqdir.

Integrativ o'qitishning nazariy asoslari, pedagogik modellari va amaliy metodlarini chuqur tadqiq etish orqali, o'qituvchilar, mutaxassislar va ta'lim tizimi rahbarlari o'zlarining ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etish, o'quvchilarning mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, shaxsiy va ijtimoiy integratsiyani kuchaytirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu tarzda,

maxsus pedagogika moduli doirasida integrativ o'qitish ta'lim sohasida innovatsion yondashuv sifatida o'z o'rnini mustahkamlab, zamonaviy ta'limning barcha talablariga javob beruvchi tizimga aylanishda asosiy rol o'ynaydi. Ushbu maqolaning yakuniy natijalari shuni ko'rsatadiki, integrativ o'qitish orqali o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvlari kuchayib, ta'lim jarayoni yanada interaktiv va qiziqarli bo'ladi. Bu esa o'z navbatida, o'quvchilarning jamiyatda faol ishtirok etishiga, ijtimoiy va professional sohalarida muvaffaqiyatga erishishiga imkon yaratadi. Shunday ekan, maxsus pedagogika moduli asosida tashkil etilgan integrativ o'qitish konsepsiyasi kelgusida ta'lim tizimining eng muhim yondashuvlaridan biri sifatida e'tirof etilishi lozim. Natijada, ushbu yondashuv orqali o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi muloqot, hamkorlik va innovatsion fikrlash yanada mustahkamlanib, ta'lim jarayoni hamda uning natijalari jamiyatning umumiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Kelgusida bu metodika yanada kengaytirilishi, yangi texnologiyalar va pedagogik yondashuvlar bilan boyitilishi, o'quvchilarning shaxsiy, ijtimoiy va professional salohiyatlarini oshirishga qaratilgan tizimli yechim sifatida rivojlanishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nosov A.V.Bolshakov, N.N. «Информационная эпоха: управление сознанием и новая образовательная парадигма».Omsk: Омский научный вестник, 2006.
2. Avloniy A.»Maxsus pedagogika metodologiyasi va integrativ o'qitish». Tashkent: O'zbekiston fanlari markazi, 2005.
3. Djavlanova N.X.«Jamiyatda komil inson bo'lib yetishishda o'qituvchi-murabbiyning roli». Tashkent: O'zbekiston, 2020.
4. Kamilov K.Y. «Maxsus pedagogik modullar va innovatsion ta'lim». Tashkent: 2019.
- 5.Spivak V.A.«Innovatsion yondashuvlar va integrativ o'qitish metodikasi». Moscow:2021.
5. Kuns G.O'.Donnell, S.«Integrativ pedagogika: nazariy asoslar va amaliy yondashuvlar». International Journal of Education, 2019.
6. Smith J. «Integrative Teaching in Special Education». Journal of Special Education Research, 2017.

ТАЛАБАЛАРДА МУСТАҚИЛЛИК ТАФАККУРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ ЖАРАЁНЛАРИНИ МОДЕЛЛАШТИРИШ

Абдуллаева С.Б.

Самарқанд давлат тиббиёт университети ассистенти

Таянч сўзлар: талаба, тафаккур, таълим-тарбия жараёни, моделлаштириш.

Ключевые слова: студент, мышление, образовательный процесс, моделирование.

Key words: student, thinking, educational process, modeling.

РЕЗЮМЕ:

Талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш жараёни уларнинг дунёқарашини ўзгартиришга, уларда гурур, ор-номус, меҳр каби қатор туйғуларни, яъни миллий менталитетимизга мос ва хос туйғу ва хусусиятларни шакллантиришга хизмат қилади. Ушбу мақолада талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини моделлаштириш тўғрисида фикрлар ёритилган.

РЕЗЮМЕ:

Процесс формирования и развития самостоятельного мышления у студентов служит изменению их мировоззрения, формированию у них ряда чувств, таких как гордость, честь, привязанность, то есть чувств и характеристик, которые уместны и характерны для нашего национального менталитета. В данной статье рассматриваются идеи по моделированию процессов формирования и развития самостоятельного мышления у студентов.

SUMMARY:

The process of forming and developing independent thinking among students serves to change their worldview, to form a number of feelings in them, such as pride, honor, affection, that is, feelings and characteristics that are appropriate and characteristic of our national mentality. This article discusses ideas for modeling the processes of formation and development of independent thinking among students.

Кириш. Мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар жараёнида таълим олувчиларга яратилаётган қулайликлар, ёшларга кўрсатилаётган эътибор, таълим муассасаларининг моддий-техник, ўқув ва илмий-методик таъминотини яхшилаш, давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурларини ўзгартириш, янгилаш ва ривожлантириш йўналишида амалга оширилаётган ишлар таълим-тарбия жараёнларини замонавий талаблар асосида ташкил этиш ва ривожлантиришга йўналтирилган бўлиб, бу ўз навба-

тида таълим-тарбия жараёни иштирокчилари фаолиятини такомиллаштириш заруриятини белгилайди. Таълим-тарбия жараёнларини илмий асосда ташкил этиш учун таълим жараёнининг бевосита иштирокчилари ҳисобланган профессор-ўқитувчилар ва талабаларнинг фаолиятини такомиллаштириш, рақобатбардош битирувчилар тайёрлашда замонавий талабларни инобатга олиш, таълим олувчилар фаолиятини мувофиқлаштириш, инновацион таълим жараёнларида уларнинг фаоллигини таъминлаш ҳамда мавжуд имкониятлардан тўлиқ фойдаланишда мазкур жараёнларни олдиндан моделлаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар шарҳи. Таълим-тарбия жараёнини илмий асосда ташкил этиш ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, мазкур жараён ижодий жараён ҳисобланади ва ўз навбатида кўзлаган натижаларга эришиш учун энг қулай бўлган таълим методлари ва илғор педагогик технологияларни амалиётга татбиқ этиш асосида талабаларнинг инновацион фаолиятини ташкил этиш учун таълим жараёнини маълум бир изчилликда лойиҳалаштириш зарур бўлади.

Ж.Хасанбоев, Х.Турақулов, М.Э.Хайдаров, О.У.Хасанбаеваларнинг таъкидлашича, яратилаётган моделни дастлабки ва якуний кўринишда ишлаб чиқиш ва уни амалий қўллаш даражасига етказиш педагогик лойиҳалашдир. Педагогик фаолиятда лойиҳалаш объектлари сифатида педагогик жараён, педагогик вазият, педагогик тизим бўлиши мумкин. Олимларнинг фикрича, педагогик лойиҳалаш объект ҳақидаги илмий асосланган тасаввурга максимал яқинлаштириш учун нима қилиш кераклиги ҳақида умумий тасаввурларни излаш; эскирган самарасиз моделлар ўрнига тақдим этиладиган янгиликларни моделлаштириш учун қўлланиши мумкин бўлган педагогик хулосалар намуналарини излаш; педагогик тизимнинг янгиланган бир бўлагининг инновацион моделини ясаш; янгиликни амалиётга жорий этиш алгоритминини қуриш босқичларидан иборат бўлади. Буларга асосланиб айтиш мумкинки, таълим-тарбия жараёнини моделлаштириш-бу таълим-тарбия жараёнини ташкил этишда муҳим аҳамиятга эга бўлган талаблар асосида ишлаб чиқилган, самарали ҳисобланган методлардан фойдаланишни ифодаловчи, мазкур жараённи ташкил этиш босқичлари ва функциялари акс эттирилган таълим-тарбия жараёнларини ташкил этишда қўллаши мумкин бўлган андоза ҳисобланади.

Муҳокама. Талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини моделлаштиришда таълим-тарбия жараёни, мустақил таълим ва тарбиявий муносабатлар жараёнларини тизимли объект сифатида яхлит ривожлантириш ва унинг моделини такомиллаштиришда ташкил этувчи қисмларнинг таъсир кўрсатиш аҳамиятини инобатга олиш, шунингдек, бир хил ва тенг шароитларда мустақиллик тафаккурини шакл-

лантириш ва ривожлантириш жараёнини ривожланишига кўпроқ таъсир кўрсатувчи баъзи қисмлар ва бўғинларни ўзгартиришга имтиёзлар бериш зарур. Яъни, мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар ва уларнинг натижалари, фан ва техника ютуқлари, яратилаётган янгиликлар ва ривожланишлар, ёшларнинг интеллектуал салоҳиятининг ўсиб бориши, ривожланиб бораётган давлат, жамият ва шахс эҳтиёжлари ривожланишларига боғлиқ ҳолда кун сайин ўзгариб, янгиланиб ва ривожланиб бораётган замонавий талабларга асосланиш керак.

Шунингдек, олий ўқув юртлари касб таълими йўналиши талабаларининг тайёргарлик даражасига, фанлар бўйича бакалаврларда шаклланиши зарур бўлган малака ва кўникмаларга, ўзлаштириши зарур бўлган билимлар мазмунига ва таълим дастурларининг мазмуни ва компонентларига белгиланган талабларни ҳамда ўрта махсус касб-хунар таълими муассасалари раҳбарлари, муҳандис-педагог ва педагог ходимларининг лавозими, билим, кўникма ва малакаларига қўйилаётган замонавий талабларни инобатга олиш зарур. Чунки, яратилган модел мазкур талаблар даражасида талабалар, яъни бўлажак муҳандис-педагоглар келгуси амалий педагогик фаолиятида ёш авлоднинг ўзгарувчан таълим-тарбиявий, маънавий эҳтиёжларини қондира олиши, юқори даражада кўникма ва малакаларга эга бўлган педагогларнинг илғор тажрибаларини қўллаши ҳамда инновацион таълимий дастурларни ишлаб чиқиши ва амалга ошириши учун уларда зарурий билим, кўникма ва малакалар шакллантиришга етарли шарт-шароитларни яратиб бериш зарур ҳисобланади.

Мунозара. Модел - бу ўлчов, бирор нарсанинг худди ўзидек ёки кичрайтириб, катталаштириб олинган, кўплаб ишлаб чиқариш учун андоза бўладиган нусхаси ҳисобланади. Моделлаштириш-бирор нарсанинг моделини ишлаш, яратишдан иборат, яъни билиш объектининг ҳар хил моделларни яратиш ва ундан илмий ижодда фойдаланиш имконини берувчи илмий методдир. Моделлаштириш методида объект ўрнига унинг модели ўрганилади.

Моделлаштириш таълим-тарбия жараёнларини илмий асосда ташкил этишда муҳим аҳамият касб этиб, моделлаштиришда таълим-тарбия жараёнига:

- таълим, мустақил таълим, тарбия, ўзини-ўзи тарбия, тарбиявий муносабатлар жараёнлари ва уни ташкил этишга қўйилаётган замонавий талабларни;
- талабаларнинг эҳтиёжлари;
- талабалар жамоасининг ўзига хос жиҳатлари (талабалар гуруҳи, ундаги психологик муҳит);
- талабаларнинг дунёқараши ва бошланғич тушунчалари;

- мустақил ўрганиш учун бериладиган топшириқлар, талабаларнинг ҳамда таълим муассасасининг имкониятлари, ўқитиладиган фан ва ўрганиладиган мавзуларнинг мақсади, предмети ва аҳамиятини инобатга олиш ҳамда уларга мос келувчи таълим методларини танлаш, амалга оширилиши зарур бўлган вазифаларни ва уларни амалга ошириш босқичларини белгилаш зарур.

Моделлаштиришда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнлари лойиҳаси доирасида белгиланадиган педагогик шартлар мажмуи талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини моделлаштиришнинг асоси сифатида хизмат қилади.

Талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнлари лойиҳаси доирасида белгиланадиган педагогик шартлар сифатида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- таълим-тарбия жараёнлари (таълим, мустақил таълим, тарбия, ўзини-ўзи тарбия, маълумот, мустақил маълумот, тарбиявий муносабатлар жараёнлари) нинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини таъминлаш;

- талабаларнинг мустақил таълим ва мустақил маълумотлар олишлари учун маъруза машғулотлари жараёнида уларни зарурий маълумотлар билан қуроллантириш;

- ташкил этиладиган таълим-тарбия жараёнларининг ўзига хос хусусиятларига кўра мавзуларни ва топшириқларни тақсимлаш;

- ўрганилаётган мавзуларни режалаштиришда уларнинг ўзаро боғлиқлиги, алоқадорлиги ва изчиллигини таъминлаш;

- таълим-тарбия жараёнларини ташкил этишга инновацион ёндошувларни тадбиқ этиш;

- талабаларда рефлексив тафаккурни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш;

- мустақиллик, унинг мазмун-моҳияти ва зарурияти йўналишларида талабалар томонидан курс иши ва битирув малакавий ишлари бажарилишини таъминлаш;

- таълим мазмунини такомиллаштиришда замонавий талабларни ҳамда педагог шахсини баҳолаш мезонларини инобатга олиш;

- талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш йўналишидаги ғоялар, қарашлар ва мавжуд талабларни ўрганиш асосида концептуал ва корпоратив асослар мажмуини ишлаб чиқиш.

Натижа. Концептуал ва корпоратив асослар мажмуи талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантиришнинг асослари сифатида хизмат қилади ва унинг мақсади, вазифаси, мазмуни ҳамда уни ташкил

этиш тамойилларини ўз ичига олади. Талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнида уларда ўзаро таъсирни амалга оширувчи омиллардан бири талабаларни таълим жараёнида ижодий таъсир кўрсатишга мотивлаштириш ҳисобланади. Шунингдек, бу жараёнда ижодий таъсир кўрсатишга мотивлаштириш уларнинг фаоллигини таъминлашга ва асосий мақсадга эришишга йўналтирилган бўлади ва мазкур жараёнда асосий ўзгаришлар вужудга келади. Мазкур мақсадларга эришишда қатор вазифаларни бажариш зарур:

- давлат, жамият ва шахснинг мунтазам ривожланиб бораётган эҳтиёжларига мос, билимли ва қобилиятли битирувчилар моделини амалга оширишга асосланиш (таълим мазмунини янгилаш)

- талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнига инновацион ёндошувларни жорий этиш (таълим дастурларини янгилаш);

- талабаларда инновацион жараёнларнинг натижаларига қизиқишларни мунтазам шакллантириб бориш;

- ўрганиладиган мавзулар ва тушунчаларнинг мазмунини турли мафкура-лардан тозалаш, рақобатни вужудга келтирувчи фикрлар билан тўлдириш;

- олий таълим давлат таълим стандартлари, ўрта махсус касб-хунар таълими давлат таълим стандартлари ҳамда замон талабларига мос равишда ҳаракатдаги дастурларга янги ривожлантирувчи ўзгаришларни киритиш;

- янгиланган технологик ва дастурий методик маҳсулотларни яратиш;

- талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш йўналишидаги илғор ғояларини ўрганиш ва амалга ошириш дастурларини ишлаб чиқиш;

- талабаларнинг қизиқишлари, қобилиятлари ва муҳим аҳамиятга эга бўлган шахсий сифатларини ривожлантиришга йўналтирилган умумий ривожланиш шартларини белгиловчи асослар ҳисобланган субъект-субъект, ўқувчи ва ўқитувчи муносабатларига асослани;

- таълим ва тарбиянинг замонавий технологияларини ўрганиш, кўпроқ самарали ҳисобланган ўқитиш воситалари, методлари ва ёндошувларни танлаш ва амалиётга татбиқ этиш;

- талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнлари компонентлари ҳисобланган таълим-тарбия, мустақил таълим ва тарбиявий муносабатлар жараёнларининг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини таъминлаш;

- талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларига рефлексив ёндошувни татбиқ этиш асосида уларнинг рефлексив қобилиятларини ҳамда рефлексив тафаккурини ривожлантириш;

- талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантиришда узвийлик ва узлуксизликни таъминлашга эришиш.

Кўрсатилган вазифаларнинг самарали бажарилиши талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларининг самарадорлигини таъминлашга хизмат қилади.

Хулоса. Талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини такомиллаштиришда уни ташкил этиш жараёни олдидан моделлаштириш асосида юқори самарадорликка эришиш мумкин. Унинг модели педагогик жараёнларни ташкил этишда инобатга олиш зарур бўлган концептуал ва корпоратив асосларни, ўзаро боғлиқ ва алоқадор бўлган таълим-тарбия жараёнлари структурасини ҳамда педагогик жараёнларда амалга ошириладиган вазифаларнинг изчиллигини тасвирлайди.

Моделлаштиришда таълим-тарбия жараёнида инновацион фаолиятни таъминлаш, талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини ҳамда мавзуларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини таъминлаш, маълумотларнинг узвийлиги ва узлуксизлиги, ишончлилиги ва янгилигини таъминлаш, замонавий, илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш, таълим жараёнига янги педагогик ва ахборот технологияларини татбиқ қилиш, талабаларнинг қобилиятлари ва имкониятларини инобатга олган ҳолда инновацион ёндошувларни жорий этиш заруриятларини ҳисобга олиб вазифалар белгиланиши зарур.

Талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларига такомиллаштирилган моделларни самарали татбиқ этишда таълим-тарбия жараёнларининг ўзига хос хусусиятлари ва кўзланган мақсадларнинг мувофиқлаштирилганлиги, педагогик жараёнлар структурасининг қулай ва демократик хусусияти, ахборотлар алмашилиш жараёнининг мувофиқлаштирилиши, таълим-тарбия жараёнларининг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини инобатга олинганлиги ҳамда педагогик жараёнларда талабаларнинг самарали иштирокини таъминловчи чора-тадбирлар ва вазифалар белгиланганлигига алоҳида эътибо қаратиш зарур.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “Zamonaviy oliy ta’lim tizimi: muammo va yechimlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy konferensiya to’plami, 2022 yil, 3-b.
2. Жанабергенова А.Ж. Ахборотлашган таълим муҳитида талабаларнинг мустақил иш фаолияти методикасини такомиллаштириш, монография, 115-б.
3. Шодмонова Ш. Олий ўқув юрти талабаларида мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш (Касб таълими йўналиши мисолида): Пед. фан. док. ...дисс. – Т., 2010. – 340 б.

PEDAGOGIK TADQIQOTLARDA KREATIV TAFAKKUR VA QOBILIYAT MUAMMOSI

Farxodova D.Q.

Buxoro davlat universiteti

*Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(Boshlang'ich ta'lim) ixtisosligi tayanch doktranti*

Tayanch so'zlar: kreativ tafakkur, pedagogik tadqiqot, qobiliyat, ta'lim jarayoni, innovatsion metodlar, o'quvchilar, o'qituvchining roli, motivatsiya, pedagogik texnologiyalar, psixologik yondashuv.

Ключевые слова: творческое мышление, педагогические исследования, способности, образовательный процесс, инновационные методы, обучающиеся, роль учителя, мотивация, педагогические технологии, психологический подход.

Key words: creative thinking, pedagogical research, ability, educational process, innovative methods, students, role of the teacher, motivation, pedagogical technologies, psychological approach.

РЕЗЮМЕ:

Maqola kreativ tafakkur va qobiliyatning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini tahlil qiladi. Maqolada kreativ tafakkurning o'quvchilarning yangi g'oyalar yaratish, muammolarni hal qilish va bilimlarni o'zlashtirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Tadqiqotlarda kreativ tafakkurning pedagogik metodlar va usullar bilan qanday rivojlantirilishi mumkinligi, o'quvchilarning individual xususiyatlari va rivojlanish bosqichlari inobatga olinishi zarurligi ta'kidlanadi. Shuningdek, maqolada o'qituvchining kreativ tafakkurni rivojlantirishda qanday yondashuvlarni qo'llashi va o'quvchilarga motivatsiya berishdagi o'rni haqida ham so'z boradi. Maqolada kreativ tafakkurni rivojlantirishda o'qituvchining pedagogik mahorati, psixologik yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalarning roliga alohida e'tibor qaratiladi. Yakunida maqola pedagogik tadqiqotlarda kreativ tafakkur va qobiliyatni rivojlantirishda yuzaga keladigan muammolarni yengib o'tish va samarali metodlarni qo'llash zarurligini ta'kidlaydi.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируется значение творческого мышления и способностей в образовательном процессе. В статье рассматривается роль творческого мышления в создании студентами новых идей, решении проблем и приобретении знаний. В исследовании подчеркивается, как можно развивать творческое мышление педагогическими приемами и методами, а также необходимость учета индивидуальных особенностей и этапов развития учащихся. Также в статье говорится о подходе учителя к развитию творческого мышления и его роли в мотивации учащихся. В статье особое внимание уделяется роли педагогического мастерства учителя, психологических подходов и современных технологий в развитии творческого мышления. В заключение в статье подчеркивается необходимость преодоления проблем,

возникающих в развитии творческого мышления и способностей в педагогических исследованиях, и использования эффективных методов.

SUMMARY:

The article analyzes the importance of creative thinking and abilities in the educational process. The article examines the role of creative thinking in students' generation of new ideas, problem solving, and knowledge acquisition. The research emphasizes how creative thinking can be developed through pedagogical methods and techniques, and the need to take into account the individual characteristics and stages of development of students. The article also discusses the approaches that the teacher uses in developing creative thinking and his role in motivating students. The article pays special attention to the role of the teacher's pedagogical skills, psychological approaches, and modern technologies in developing creative thinking. Finally, the article emphasizes the need to overcome the problems that arise in developing creative thinking and abilities in pedagogical research and to use effective methods.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi o'quvchilarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Shu nuqtai nazardan, kreativ tafakkur va qobiliyat masalalari pedagogik tadqiqotlarda muhim o'rin egallaydi. Kreativ tafakkur faqat yangi g'oyalar yaratish, ijodiy yechimlar topish bilan cheklanmay, balki o'quvchilarning amaliy muammolarni hal qilish, tahlil qilish va bilimlarni qayta ishlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Pedagogik jarayonda kreativ tafakkurning roli ta'limning samaradorligini oshirish, o'quvchilarda o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan motivatsiyani kuchaytirish, shuningdek, o'qituvchining pedagogik faoliyatini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning asosiy maqsadi pedagogik tadqiqotlarda kreativ tafakkur va qobiliyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'rganish va bu masalalarni ta'lim jarayonida qanday rivojlantirish mumkinligini ko'rsatishdan iborat. Tadqiqotda kreativ tafakkur, uning ta'lim tizimidagi o'rni va o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishga bo'lgan zaruriy yondoshuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada pedagogik metodlar, usullar va zamonaviy texnologiyalarning kreativ tafakkurni shakllantirishdagi o'rni yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili. Kreativ tafakkur pedagogik jarayonda o'quvchilarning intellektual faoliyatini jonlantiradigan, ularni yangi g'oyalar ishlab chiqishga, muammolarni hal qilishga va mavjud bilimlarni amaliyotda qo'llashga undaydigan muhim jarayondir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kreativ tafakkur faqatgina ijodiy yechimlarni yaratish bilan cheklanmay, o'quvchilarning barcha kognitiv jarayonlarida, jumladan, analiz, sintez va qaror qabul qilishda ham katta rol o'ynaydi. Shuning uchun, ta'lim tizimida kreativ tafakkurni rivojlantirish o'quvchilarning ilmiy va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.[1]

Kreativ tafakkur va qobiliyat o'rtasidagi bog'liqlik alohida e'tiborga loyiqdir. Qobiliyatning rivojlanishi ko'p hollarda o'quvchilarning kreativ tafakkurini

o'stirishga bog'liq. Har bir o'quvchining individual xususiyatlari, rivojlanish bosqichlari va psixologik holati uning kreativ tafakkurini shakllantirishda turli yondoshuvlarni talab qiladi. Pedagogik tadqiqotlarda kreativ tafakkurning o'quvchilarning shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirishdagi o'rni yoritiladi va bu jarayonning tizimli yondoshuvlar asosida tashkil etilishi zarurligi ta'kidlanadi.

Kreativ tafakkurni rivojlantirishda pedagogik metodlar va usullar katta ahamiyatga ega. Maqolada interaktiv o'qitish, guruhli ishlar, muammoli vazifalar va ijodiy mashg'ulotlar kabi metodlar ko'rib chiqiladi. Bu usullar o'quvchilarga faqat bilimlarni o'zlashtirishga yordam bermaydi, balki ularni o'rganish jarayoniga faol tarzda jalb qiladi, yangi bilimlar va g'oyalar yaratishga undaydi. Shuningdek, o'qituvchining o'quvchilarga doir individual yondoshuvi, uning motivatsiya berish va o'quvchilarning qobiliyatlarini kashf etishdagi roli ham alohida ahamiyatga ega. O'qituvchi o'zining pedagogik mahorati va ijodiy qobiliyatlari bilan o'quvchilarning kreativ tafakkurini rivojlantirishi uchun optimal sharoit yaratishi kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Kreativ tafakkurni shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning roli ham katta. Masalan, raqamli texnologiyalar, multimedia vositalari va interaktiv platformalar kreativ tafakkurni rivojlantirishda samarali vosita sifatida qo'llaniladi. Ushbu texnologiyalar o'quvchilarga bilimlarni faqatgina nazariy jihatdan emas, balki amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratadi, bu esa ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Buning natijasida, o'quvchilar faqat passiv bilim olishdan, faol va mustaqil fikrlovchi shaxsga aylanishadi.

O'qituvchining kreativ tafakkurni rivojlantirishdagi roli alohida o'rganishga loyiqdir. O'qituvchining motivatsiyasi, pedagogik yondoshuvi va metodik qobiliyatlari o'quvchilarni o'z imkoniyatlarini amalga oshirishga undaydi. O'qituvchining o'z shaxsiy kreativ tafakkuri ham o'quvchilarga ta'sir qiladi, chunki o'qituvchi o'zining ijodiy yondoshuvlarini namoyish etish orqali o'quvchilarga ilhom berishi mumkin. Bu jarayonni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun o'qituvchining doimiy ravishda o'zini rivojlantirish, pedagogik yangiliklarga tayyor bo'lishi zarur.[2]

Kreativ tafakkur va qobiliyatni rivojlantirishda eng muhim omil – o'quvchilarning shaxsiy yondoshuvini hisobga olishdir. Har bir o'quvchi o'ziga xos xususiyatlarga, qobiliyatlarga va rivojlanish bosqichlariga ega. Shu bois, kreativ tafakkurni rivojlantirishda umumiy yondoshuvdan ko'ra, individual yondoshuvni qo'llash zarur. O'qituvchi o'quvchining ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos tarzda metod va usullarni tanlashi, ularni o'z-o'zini rivojlantirishga va yangi g'oyalar yaratishga yo'naltirishi lozim.

Natija va muhokama. Kreativ tafakkur va qobiliyat pedagogik tadqiqotlarda keng muhokama qilinadigan masalalardan biridir. Bir tomondan, kreativ tafakkur o'quvchilarning intellektual salohiyatini kengaytirishda, yangi g'oyalar yaratishda va muammolarni hal qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Biroq, ikkinchi tomondan, kreativ tafakkurni ta'lim jarayonida shakllantirish oson ish emas. Pedagogik metodlar va usullar faqatgina o'quvchilarni bilimlar bilan ta'minlab qolmasdan, ularda ijodiy yondashuvlarni rivojlantirishi zarur. Shu bilan birga, ba'zi tadqiqotchilar kreativ tafakkurni rivojlantirish uchun qo'llaniladigan metodlarning samaradorligi haqidagi savollarni ko'taradilar.

Muhokama jarayonida, kreativ tafakkurni rivojlantirish uchun o'qituvchining roli alohida muhim deb hisoblanadi. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilarga ilhom beruvchi va ularning kreativ salohiyatlarini kashf etishda yordam beruvchi shaxs bo'lishi kerak. Ammo ba'zi pedagoglar o'qituvchilarning kreativ tafakkurni rivojlantirishdagi qiyinchiliklarga e'tibor qaratadilar. Masalan, o'qituvchilar ko'pincha ta'lim jarayonida an'anaviy metodlarga tayanishadi va yangi yondashuvlarni tatbiq etishdan tortinadilar. Bu esa o'quvchilarning kreativ tafakkurini rivojlantirishda salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Bundan tashqari, kreativ tafakkur va qobiliyatni rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalarning roli ham bahsli masaladir. Bir tomondan, zamonaviy texnologiyalar o'quvchilarga ijodiy va interaktiv o'qitish usullarini qo'llash imkonini beradi. Masalan, onlayn platformalar, multimedia vositalari va simulyatsiyalar o'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishda samarali vosita sifatida ishlatilishi mumkin. Biroq, ba'zi mutaxassislar texnologiyalarning haddan tashqari qo'llanilishi o'quvchilarning mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvlarini kamaytirishi mumkin deb hisoblaydilar. Shuning uchun, texnologiyalarni ta'lim jarayonida to'g'ri va muvozanatli tarzda qo'llash zarur.

Shuningdek, kreativ tafakkur va qobiliyat o'rtasidagi aloqani tahlil qilishda, o'quvchilarning individual xususiyatlari ham muhim omil sifatida ko'rib chiqiladi. Har bir o'quvchi o'zining qobiliyatlari, qiziqishlari va psixologik holatiga qarab o'rganishga yondoshadi. Shu bois, o'qituvchilar o'z yondashuvlarini shaxsiylashtirishlari kerak. Biroq, bu jarayonni amalga oshirishda ba'zi pedagoglar uchun qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Masalan, o'qituvchining barcha o'quvchilarning ehtiyojlarini hisobga olishi va ularga mos pedagogik yondashuvlarni tanlashi talab etiladi, bu esa ko'p hollarda vaqt va resurslarni talab qiladi.

Pedagogik tadqiqotlarda kreativ tafakkur va qobiliyatni rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlarning natijalari ko'p jihatdan tajribaviy asosda shakllanadi. Ba'zi tadqiqotchilar tajriba asosida aniqlangan metodlarni

universal tarzda qo'llashni taklif etadilar, boshqalar esa har bir o'quvchi uchun individual yondoshuvlar zarurligini ta'kidlaydilar. Bu esa kreativ tafakkurni rivojlantirishda yagona, aniq usul yo'qligini ko'rsatadi.[3]

Yakuniy tahlilda, kreativ tafakkur va qobiliyatni rivojlantirishda eng muhim masalalardan biri – pedagogik metodlarning moslashuvchanligi va samaradorligini ta'minlashdir. O'qituvchilar o'z pedagogik faoliyatini yangilab borishlari, zamonaviy yondoshuvlar va metodlarni doimiy ravishda o'zlashtirib borishlari kerak. Shu bilan birga, kreativ tafakkurni rivojlantirishda texnologiyalar, shaxsiy yondoshuv va o'quvchilarning ehtiyojlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash zarur.

Xulosa. Kreativ tafakkur va qobiliyat pedagogik jarayonlarda o'quvchilarning rivojlanishini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Ushbu jarayonni samarali boshqarish uchun o'qituvchining metodik yondoshuvi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash va o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish zarur. Maqolada keltirilgan yondoshuvlar va metodlar ta'lim jarayonini yanada samarali va ijodiy qilishga xizmat qiladi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarning kreativ tafakkurini rivojlantirishga va ularning shaxsiy qobiliyatlarini kashf qilishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Amabile T. M. (1996). Creativity in Context: Update to the Social Psychology of Creativity. Westview Press.
2. Guilford J. P. (1950). Creativity. American Psychologist, 5(9), 444-454.
3. Torrance E. P. (1974). Facets of Creativity: The Torrance Model. In K. R. Harris (Ed.), The Development of Creativity. Wiley.
4. Sternberg R. J. (2003). Creativity as a Developmental Phenomenon. In J. H. Kagan & R. L. Schiefelbein (Eds.), Cognitive Development and Cognitive Learning (pp. 345-370). Pearson.
5. Vygotsky L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
6. Csikszentmihalyi M. (1996). Flow: The Psychology of Optimal Experience. HarperCollins.
7. Gardner H. (1993). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic Books.
8. Runco M. A. (2004). Creativity. Annual Review of Psychology, 55, 657-687.
9. Robinson K. (2001). Out of Our Minds: Learning to Be Creative. Capstone Publishing.
10. Piff, P. K., & Stancato, D. M. (2013). Educational Implications of Creativity. International Journal of Education, 12(3), 35-45.

PSIXOLOGIYA YO'NALISHI TALABALARNING LINGVOKOGNITIV KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING MOTIVATSION YONDASHUVGA ASOSLANGAN MODELI

Allamuratov G'.A

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Xorijiy tillar fakulteti, Xorijiy tillar kafedrası dotsenti*

Tayanch so'zlar: lingvokognitiv kompetensiya, motivatsiya, psixolog, ta'lim, lingvistika, kognitsiya, pedagogika, muloqot qobiliyati, yondashuv, model, baholash, kommunikatsiya, fikrlash, nutq madaniyati, kognitiv ko'nikmalar, topshiriq va mashqlar, muloqot simulyatsiyalari, rolli o'yinlar, tahliliy usul, eksperimental usul, lingvistik komponent.

Ключевые слова: лингвокогнитивная компетентность, мотивация, психолог, образование, лингвистика, познание, педагогика, коммуникативные навыки, подход, модель, оценка, общение, мышление, культура речи, когнитивные навыки, задачи и упражнения, коммуникативные симуляции, ролевые игры, аналитический метод, экспериментальный метод, лингвистический компонент.

Key words: linguocognitive competence, motivation, psychologist, education, linguistics, cognition, pedagogy, communication skills, approach, model, assessment, generalization, thinking, cultural language, cognitive skills, joker and role-playing game, analytical method, experimental method, linguistic component.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada nofilologik yo'nalishi talabalar uchun lingvokognitiv kompetentsiyani shakllantirishda motivatsion yondashuvga asoslangan modelni ishlab chiqish va tatbiq etish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Modelning maqsadi talabalarda psixologik til bilimlari, mulohaza va muloqot qobiliyatlarini kuchaytirishdir. Lingvokognitiv kompetentsiyaning rivojlanishi uchun motivatsion omillarni tahlil qilish asosiy qadam sifatida baholangan. Mazkur maqola, asosan, oliy ta'lim tizimida psixolog kadrlarni tayyorlash jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan metodologik asoslarni taqdim etadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается модель развития лингвокогнитивной компетентности студентов нефилологов, основанная на мотивационном подходе. Цель модели — способствовать развитию у студентов-психологов знаний в области психологии, а также навыков коммуникации и мышления. Анализируются основные мотивационные факторы, влияющие на формирование лингвокогнитивной компетентности, и предлагаются методологические подходы для их использования в учебном процессе. Представленная модель может быть

применена в высших учебных заведениях для подготовки психологов, соответствующих современным требованиям к профессиональным навыкам.

SUMMARY:

This article examines a model for developing linguocognitive competence of ESP students based on a motivational approach. The aim of the model is to enhance psychology students' knowledge in the field and to develop their communication and thinking skills. The main motivational factors influencing the formation of linguocognitive competence are analyzed, and methodological approaches for their use in the educational process are proposed. The model presented can be applied in higher education institutions to prepare psychologists who meet modern professional skill requirements.

Kirish. Globallashuv va axborot texnologiyalari davrida keng umumbashariy sohalarda muvaffaqiyatga erishish uchun nafaqat bilimga ega bo'lish, balki fikrlash va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish zarur. Xorijiy tillarni o'rganish va o'rgatishda esa bu ayniqsa dolzarb sanaladi. Zamonaviy ta'lim dasturlarida kadrlarning xorijiy til kompetentligini takomillashtirishda lingvokognitiv kompetentsiyaning o'rni yaqqol ustunlikni namoyon etadi [6: 75]. Lingvokognitiv kompetentsiya insonning til va fikrlash qobiliyatlarini uyg'unlashtirib, turli vaziyatlarda samarali muloqot qilish va muammolarni hal qilishda samarali yordam beradi. Mazkur maqolada lingvokognitiv kompetentsiyaning ta'lim va jamiyatdagi ahamiyatini o'rganishga hamda bo'lg'usi psixologlarning lingvokognitiv kompetentsiyasini rivojlantirishning motivatsion yondashuvga asoslangan modeli o'raniladi [3: 64].

Nazariy asoslar. Bo'lajak psixologlar uchun lingvokognitiv kompetentsiya - psixologik bilim va qobiliyatlarni turli til va muloqot kontekstlarida ifodalash ko'nikmasidir. Lingvokognitiv kompetentsiya quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

a. **Til bilimlari** - so'z boyligi, grammatik qoidalarga rioya qilish, ifodali va ravon so'zlash qobiliyatini o'z ichiga oladi [7: 102].

b. **Kognitiv ko'nikmalar** - axborotlarni tushunish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va qaror qabul qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi [8: 110].

Motivatsion yondashuv - o'qitish jarayonida talabalarni o'z maqsadlariga erishish uchun ichki va tashqi rag'batlantiruvchi omillar orqali yo'naltirish usulidir. Psixologiyada motivatsiya talaba faoliyatining muvaffaqiyatli shakllanishida asosiy omil sifatida ko'riladi va bu yondashuv orqali lingvokognitiv kompetentsiya shakllanishiga erishish mumkin [10: 23].

Motivatsion yondashuv asoslari. Motivatsion yondashuvning asosiy maqsadi — talabalarning o'z bilim va ko'nikmalarini oshirishga ichki qiziqishini uyg'otish. Bunda:

- **Ichki motivatsiya:** ta'lim olish va kasbiy mahoratni oshirishga bo'lgan ichki istak [9: 67].

- **Tashqi motivatsiya:** kasbiy muvaffaqiyat, jamiyatda e'tirofga erishish kabi tashqi omillar [10: 91]

ESP talabalarning lingvokognitiv kompetensiyasini rivojlantirishning motivatsion yondashuvga asoslangan modelini takomillashtirish mavzusi o'ta dolzarb va muhim masalalarni o'z ichiga oladi. Ushbu modelni yaratishda quyidagi bosqichlar va tarkibiy qismlarga e'tibor qaratilishi mumkin:

Lingvistik komponent: til resurslaridan to'g'ri foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish. Bunda talabalar uchun maxsus terminologiya va nutq madaniyati asosiy ahamiyat kasb etadi.

Kognitiv komponent: shaxsning bilimni qabul qilish, qayta ishlash va ishlatish qobiliyatlarini rivojlantirish. Bu ko'nikma psixologik tushunchalar va hodisalarni to'g'ri talqin qilishda muhimdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu modelni tadbqiq qilish uchun quyidagi metodlar qo'llanildi:

Tahliliy usul - motivatsion omillarni o'rganish va baholash.

Eksperimental usul – ESP talabalar ishtirokida modelning sinovdan o'tkazilishi.

So'rovnoma va testlar - lingvokognitiv kompetentsiya rivojlanish darajasini baholash uchun.

Ishtirokchilar. Maqolada bo'lg'usi psixolog talabalar jalb qilinib, motivatsion modelni qo'llash natijalariga baho beriladi.

Motivatsion yondashuvga asoslangan model. Modelning asosiy elementlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Ichki motivatsiyani rivojlantirish: talabalar o'z bilimlarini boyitish va o'zlarini rivojlantirish istagiga ega bo'lishlari uchun individual maqsadlarni qo'yish va erishish rejasini ishlab chiqish.

2. Tashqi motivatsiyani shakllantirish: ta'lim jarayonida o'quv dasturlarini talabalar manfaatlariga moslashtirish, ularga ijtimoiy va professional imkoniyatlar yaratish orqali qiziqishni oshirish.

3. Lingvokognitiv kompetentsiya mashg'ulotlari: talabalarning nutqiy va tafakkur jarayonlarini rivojlantirish uchun maxsus raqamli texnologiyalar, xususan AI – sun'iy intellekt vositasidagi topshiriq va mashqlar, virtual muloqot simulyatsiyalari va interaktiv faoliyatlardan foydalanish.

Modelning tarkibiy qismlari. O'quv materiallari: Psixologik va lingvistik mazmunni o'z ichiga oluvchi o'quv materiallari yaratish.

Metodologik yondashuvlar: Interfaol treninglar, muammoli vaziyatlar tahlili va amaliy mashg'ulotlardan foydalanish.

Baholash tizimi: lingvokognitiv kompetensiyaning rivojlanishini monitoring qilish va baholash uchun mezonlar.

Amaliy bosqichlar. Boshlang'ich bosqich: Lingvistik va kognitiv bilimlarni aniqlash uchun diagnostika ishlari.

Rivojlantiruvchi bosqich: interaktiv darslar, seminarlar va loyiha ishlarini tashkil etish orqali ko'nikmalarni rivojlantirish.

Yakuniy bosqich: egallangan bilimlarni real amaliyotda qo'llash va tahlil qilish.

Natijalar va muhokamalar. Tadqiqot natijalari talabalarning motivatsion yondashuv asosida lingvokognitiv kompetentsiya rivojlanishini oshirish imkoniyatini tasdiqladi. Talabalarda o'z bilimlarini amalda qo'llash, muloqotda ishonchli bo'lish va psixologik tushunchalarni aniq ifodalash kabi ko'nikmalar kuchaydi.

Kutiladigan natijalar:

- Psixologlarning lingvistik savodxonligi oshadi.
- Psixologik bilimlarni tushunarli va to'g'ri ifodalash qobiliyati rivojlanadi.
- Shaxsiy va kasbiy o'sish uchun motivatsiya kuchayadi.

Agar ushbu modelni chuqurroq tadqiq etmoqchi bo'lsangiz, alohida qismlar uchun ilmiy asoslar yoki amaliy tavsiyalarni ham ishlab chiqish mumkin.

Xulosa. Motivatsion yondashuv asosida ishlab chiqilgan lingvokognitiv kompetentsiya modeli bo'lg'usi psixologlar uchun zarur bo'lgan lingvistik va kognitiv ko'nikmalarni shakllantirishda samarador usul sifatida baholanishi mumkin. Maqola yakunida lingvokognitiv kompetentsiya rivojlanishiga motivatsion yondashuv orqali erishish imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Pavlenko A. (2014). The Bilingual Mind and What it Tells Us about Language and Thought. Cambridge University Press.
2. Mercer S., & Gregersen, T. (2020). Teacher Wellbeing. Oxford University Press.
3. Swain M., Kinnear, P., & Steinman, L. (2015). Sociocultural Theory in Second Language Education: An Introduction through Narratives. Multilingual Matters.
4. Duff P. A., & Anderson, T. (2015). Research Methods in Second Language Acquisition: A Practical Guide. John Wiley & Sons.
5. Ellis R. (2012). Language Teaching Research and Language Pedagogy. Wiley-Blackwell.
6. Vygotsky L. S. (1980). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
7. Allamuratov G. (2024). Development of linguocognitive competence of future psychologists. Академические исследования в современной науке, 3(4), 115-118.
8. Allamuratov G. A. (2023). Development of professional lexical competence of students of non-philology education fields. Conference, 4(04), 369-374.
9. Allamuratov G. (2022). Didactic aspects of developing students'professional communicative competence in a foreign language. Oriental Journal of Philology, 2(02), 75-80.
10. Ashurovich A. G. (2024). Motivation in a Foreign Language Teaching and Learning. Excellence: International Multi-Disciplinary Journal of Education (2994-9521), 2(4), 386-390.

AN'ANAVIY IJROCHILIKDA RUBOBNING MADANIY AHAMIYATI

Abduazimov F.A.

*Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti
"Vokal va cholg'u ijrochiligi pedagoglarini tayyorlash"
kafedrasini o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: an'anaviy cholg'u, ijrochilik mahorati, sozanda, tarixiy-madaniy meros, maqom, kuy, musiqa ijodi, ijrochilik apparati, jo'rnavozlik, nota, rezonator.

Ключевые слова: традиционный музыкальный инструмент, исполнительское мастерство, музыкант, историко-культурное наследие, статус, мелодия, музыкальное творчество, исполнительский аппарат, аккомпанемент, нота, резонатор.

Key words: traditional musical instrument, performance skill, musician, historical-cultural heritage, status, tune, musical creation, performance apparatus, accompaniment, note, resonator.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada rubobning an'anaviy ijrochilikdagi madaniy ahamiyati tahlil qilinadi. Rubob, o'zbek xalq musiqa san'atining ajralmas qismi sifatida, milliy musiqaning o'ziga xosligini saqlash, improvizatsiya qilish va hissiy ifodalarni taqdim etishda katta rol o'ynaydi. Maqola rubobning tarixiy o'rni, an'anaviy to'ylar va bayramlardagi roli, shuningdek, uning musiqa va madaniyat merosidagi ahamiyatini ko'rsatib beradi. Rubobning ijrosidagi erkinlik va improvizatsiya xalqning madaniy identifikatsiyasini mustahkamlashga, shuningdek, musiqiy va ruhiy tushunchalarni ifodalashga xizmat qiladi. Maqola rubobning xalq musiqasidagi ahamiyatini, shuningdek, uning bugungi kunda yosh avlodga qanday ta'sir ko'rsatayotganini yoritadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается культурное значение рубаб в традиционном исполнении. Рубаб является неотъемлемой частью узбекского народного музыкального наследия, играя важную роль в сохранении национальной идентичности и передаче культурных ценностей. Рассмотрены основные аспекты его применения в традиционных свадьбах, праздниках и других социальных событиях, а также роль импровизации и индивидуальности исполнения на этом инструменте. Автор подчеркивает важность рубаб в музыкальном и духовном воспитании, его способность выражать эмоции и духовное состояние народа. Рубаб способствует сохранению традиций, а также является важным средством для передачи культурного богатства будущим поколениям.

SUMMARY:

This article explores the cultural significance of the rubab in traditional performance. The rubab, an integral part of Uzbek folk music, plays a crucial role in preserving national identity and transmitting cultural values. The article examines its use in traditional weddings, festivals, and social events, as well as its role in musical improvisation and personal expression. It highlights how the rubab serves as both a musical instrument and a symbol of the people's spiritual and emotional states. The rubab helps maintain folk traditions, and its ability to convey emotions strengthens its place in preserving cultural heritage for future generations.

Rubob – o‘zbek xalqining musiqa merosining ajralmas qismi bo‘lib, uning an’anaviy ijrochilikdagi roli nihoyatda katta. Bu asbob nafaqat musiqiy, balki madaniy, tarbiyaviy va ruhiy ahamiyatga ham ega. Rubob an’anaviy ijrochilikda o‘ziga xos ovozi, chalinish uslubi va musiqaning ruhini ifodalash qobiliyati bilan o‘zbek xalqining musiqa san’atida muhim o‘rin tutadi. Quyida rubobning madaniy ahamiyati haqida batafsil so‘z yuritamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi №PQ-112-sonli Qarori e‘lon qilinganligi xalqimizning madaniy hayotida muhim hodisa bo‘ldi. Unda madaniyat va san’at sohasida iste’dodli yosh ijodkorlarni izlab topish va qo‘llab-quvvatlash, ta’lim muassasalarini milliy cholg‘ular, musiqa darsliklari, nota to‘plamlari va o‘quv-metodik adabiyotlar bilan ta’minlashning yaxlit tizimini yaratishga alohida e’tibor qaratilgan bo‘lib, bu kelgusida milliy mumtoz musiqa san’atini xalqimiz orasida keng ommalashishi hamda mazkur san’at turi bo‘yicha ko‘plab iste’dodli yoshlarni kashf etish imkonini beradi [1].

An’anaviy cholg‘ularini yig‘ish va o‘rganish bo‘yicha olib borilgan ishlarda mashhur kompozitor, etnograf va pedagog V.Uspenskiy chuqur iz qoldirgan. Uning faol ishtiroki va harakati natijasida 1919 yili Toshkentda musiqiy-etnografik bo‘lim ochiladi va u bu bo‘limga rahbarlik qiladi. Bu bo‘lim olib borgan ishlardan biri xalq cholg‘ulari kolleksiyasini yig‘ish va ularning ijrochilik imkoniyatlarini o‘rganish bo‘ldi.

Ma’lumki, maqomlarga, xalq kuy va ashulalariga talab xalqimizning orasida tobora ortib bormoqda. Ana shunday talab va ehtiyojni qondirish maqsadida yetuk ijrochi mutaxassisnlarni tarbiyalash mas’uliyatli vazifalardan biri hisoblanadi.

Rubob an’anaviy o‘zbek musiqasining ajralmas qismidir. U xalqning qadimiy tarixi, urf-odatlar va turmush tarzini musiqiy shaklda aks ettiradi. Rubob chalganda nafaqat qo‘shiqlar, balki xalqning ma’naviy holati, g‘am-tashvishlari va orzulari ham ifodalanadi. Bu asbob musiqiy merosni avloddan-avlodga yetkazishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Xalq musiqasi va an’anaviy ijrochilikda rubobning o‘rni ajralib turadi, chunki u o‘zbek xalqining madaniy xazinasini saqlab qolishda o‘z rolini o‘ynaydi. [2].

Rubob xalq musiqasida nafaqat asbob, balki o‘zbek xalqining madaniy kimligini, an’anaviy qadriyatlarini ifodalovchi ramzdir. O‘zbek musiqasining qadimiy an’analari va urf-odatlar rubobning ijrosida o‘z aksini topadi. Asbobni chalish uslubi, musiqaning tuzilishi va mazmuni orqali xalq o‘z tarixini, madaniyatini va dunyoqarashini ifoda etadi. Rubobning ijro usullari, undagi improvizatsiya va ifoda erkinligi xalqning madaniy ruhiyatini saqlashga

yordam beradi. Shu bilan birga, bu asbobning ijrosi milliy musiqaning o'ziga xosligini, uning o'ziga xosligini va noyobligini saqlab qolish uchun muhim vosita bo'ladi.

Rubob an'anaviy to'ylar, bayramlar va boshqa ijtimoiy tadbirlarda keng qo'llaniladi. O'zbekiston va Markaziy Osiyoning boshqa hududlarida, rubob chalinadigan musiqalar orqali, oilaviy va ijtimoiy qadriyatlar, mehmondo'stlik, madaniyat va ehtiroslar ifodalanadi. Rubobning ovozi, uning xushbo'y chalinishi va ishtirokchilarga beradigan hissiy kuchi bayramni yanada tantanalashdiradi. Odamlar orasida birgalikda ijro etilgan rubob musiqasi, yurtning madaniy an'analarni mustahkamlash va ularni avlodlarga yetkazish imkoniyatini yaratadi. O'zbek xalq musiqa merosining an'anaviy ijrochilik sohasiga murojaat etar ekanmiz, hozirda serqirra, serjilo hamda sayqal topgan pallaga yetib kelganligini inkor etib bo'lmaydi. Ustozdan shogirdga og'zaki ravishda o'tib kelayotgan an'anaviy musiqa merosimizning bugungi ijrochiligi sohasi shundan dalolat beradi.

Rubobda improvizatsiya qilish – bu ijrochi tomonidan musiqiy fikrlarni erkin tarzda yaratish va ifodalash jarayonidir. Rubobning an'anaviy ijrochiligida bu usul juda muhim ahamiyatga ega. Har bir musiqiy chiqish o'ziga xos bo'lib, ijrochi uning ichki ruhiyatini va o'z fikrlarini musiqada aks ettiradi. Rubobda improvosatsiya qilish, asosan, xalqqa xos ijodkorlikni ifodalaydi va musiqa ijrosining jonli bo'lishini ta'minlaydi. Bu esa musiqiy madaniyatni yashashiga va uning yanada rivojlanishiga yordam beradi.

Har bir cholg'u sozini chalishga o'rgatishdagi eng zarur shartlardan biri ijrochilik apparatini tartibga solishdir. Ijrochilik apparati, keng ma'noda olganda, xilma – xil tushunchalarni, ya'ni ijrochining o'tirish yoki turish holati va musiqa asbobining joylashtirilishi, chap va o'ng qo'llarning holati harakati, mizrob (mediator), nohun, kamon, cho'pni ushlashni o'z ichiga oladi. Shuning uchun chalishga o'rgatishning dastlabki paytlarida amaliy mashg'ulotlarga kirishilar ekan, o'qituvchi o'z shogirdining qo'llarini to'g'ri tutish, to'g'ri o'tirish yoki turishiga alohida e'tibor berishi zarur. Sozandaning dastlabki tayyorgarligi davrida o'qituvchi tomonidan yo'l qo'yilgan xato uning ijrochilik faoliyatida jiddiy kamchiliklarni keltirib chiqaradi. Sozanda turli musiqa cholg'ularini chalayotganda qiynalmasligi uchun qulay, shu bilan birga, tashqi tomonidan qaralganda, chiroyli va ixcham o'tirishini yoki turishini bilishi kerak.

Rubobning ovozi va chalinish uslubi nafaqat musiqa, balki ruhiy va hissiy dunyoni ham ifodalaydi. Rubob o'tkir, qayg'uli yoki ba'zan quvnoq musiqalar yaratishda ham ishlatiladi. Asbobning xususiyatlari musiqaning kayfiyatini

to'liq ifodalaydi. Rubobning an'anaviy ijrosida shaxsiy hissiyotlar, masalan, muhabbat, xafa, quvonch va ozorlar musiqa orqali beriladi. Bu jihat rubobni nafaqat musiqiy asbob, balki xalqning hissiy va ruhiy holatini ifodalovchi vositaga aylantiradi.

An'anaviy ijrochilikda pozitsiya almashuvlari, ya'ni chap qo'l barmoqlarining pardalardagi harakatlarida, nola, qochirim va turli ornamental – bezaklarni ijro qilishda 1, 2-barmoqlar asosiy vazifani bajaradi. 3, 4-barmoqlar esa ko'proq forshlagsimon qochirimlarni ijro qilishda muhim o'rin tutadi. Maqomlarning ashula bo'limlarini cholg'u sozlarida ijro qilishdan oldin uni so'zlari bilan xirgoyi qildirgan ma'qul. Ashula yo'llaridagi kuylarning har bir jumla (faza) si albatta g'azallar vazn o'lchovlariga to'g'ri kelmog'i lozim. Ana shundagina ashula yo'llarini cholg'ularda to'la va benuqson ijro qilishga erishiladi[3].

Xalq an'anaviy ijrochiligi inson tafakkuri, inson qalbi, his-tuyg'ularini musiqiy sadolar orqali aks ettirilishidir. Bu albatta ma'lum shaklga asoslanishi shart degani emas. Balki, har bir taklif etilgan sayqal bezaklarga ijodiy yondashish bizni asosiy ezgu maqsadimizdan biridir. Har tomonlama mukammal bo'lgan an'anaviy ijrochilik bo'yicha bo'lajak sozandani tarbiyalash o'ziga xos mas'uliyatli vazifadir. Bu ishda jiddiy va chuqur o'ylab tuzilgan dastur bo'lishi lozim. Qolaversa, har bir o'quvchining ijro imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda, ijrochilik malakasini oshirish xususiyatlarini aks ettiruvchi shaxsiy reja asosida ish olib borilishi maqsadga muvofiqdir. Lekin, an'anaviy musiqaga xos bo'lgan ohangni talqin etish mezoni bunda asos sifatida xizmat qilishi lozim. Bu asos musiqiy merosimizda muhrlangan va ijrochilik amaliyotida charxlangan yo'nalish, sayqal va bezaklardan tashkil topadi. Har bir cholg'uda o'z imkoniyati doirasida tovush sadolantirish xususiyatlari mavjud. An'anaviy ijrochilikda mavjud texnik jarayonlar, musiqiy bo'yoqlar milliy musiqamizga xos badiiy musiqiy obrazlarning ifodalanishi va ifodaviy vositalarning izchil amalga oshirilishi natijasida amalga oshiriladi[4].

Bugungi kunda O'zbekiston va Tojikistonda rubob deyarli ikki turda – afg'on yoki buxoro rubobi va o'tmishda uyg'ur musiqa hayoti va ma'lum darajada ular orqali respublikamizning Farg'ona vodiysi xududlari uchun xos bo'lgan qashqar rubobi O'zbekiston, Tojikiston va O'rta Osiyoning o'zbek- tojik va uyg'urlar yashaydigan xududlarida yakkanavoz va jo'rnavozlik cholg'u sifatida ommalashdi.

Turli yo'nalishdagi asarlarni ijro etishda qashqar rubobi uchun harakteri bilan o'ziga xos (torlar) sozlanishlaridan foydalanilgan. Asarni o'quvchiga o'rgatish jarayoni samarali bo'lishi uchun o'quvchiga asarni nota matni bilan tanishtirilib so'ng asarni mayda qismlarga bo'lib o'rganish anchagina samarali usul

hisoblanadi. Asari qismlarga bo'linganidan so'ng har bir mayda qismni avvalo o'qituvchi o'quvchiga ijro qilib berishi va undan so'ng asarni nota asosida asta sekinlik bilan o'quvchini o'rganish qobiliyatiga tayangan holda mayda qismlarni o'zlashtirish natijasida o'quvchiga o'rgatiladi. Iloji boricha asar haqida to'liq ma'lumot berish o'quvchiga asarni shaklu-shamoyili haqida aniqroq tushuncha bo'lishiga xizmat qiladi. Zamonaviy jarayonga kelib, an'anaviy afg'on yoki buxoro rubobining ijro imkoniyatlari hamda tabiiy xususiyatlariga mos tushadigan ma'lum cholg'u kuylari yaratila boshlandi. Bu cholg'u asbobining bizning xududlarimizga qachon kelganligi va ommalashganligi haqida ba'zi ma'lumotlar mavjud. Chunonchi, Darvesh ali Changiy "Musiqiy risolasida" yozilishicha, rebab Sulton Muhammad Xorazmshox davrida qo'llanishda bo'lgan besh roeli cholg'u. Uning to'rt tori ipakdan, biri kumushdan yasalgan. Mazkur torlaridan tashqari tovush tebranishi natijasida aks sado beruvchi 12 ta tor osti simlari mavjud bo'lib, ular chertilmagan. Xorazmshohlarning saroyida sozandalar Ichida rebab yo'nalishida ustod Maxmudga tenglashadigani topilmagan. Shuningdek, rubob tasviri aks ettirilgan manba sifatida XVI asr miniaturalaridagi tasvirlar ushbu cholg'uning o'sha davr musiqiy hayoti uchun karakterli bo'lganligidan dalolat beradi[5].

Afg'on rubobi ko'rinishi va ijro uslubi jihatidan boshqa cholg'ulardan ajralib turadi. Uning katta rezonatori va mavjud to'rt pardasi, ya'ni parda boylangan kalta dastasi tut daraxtlaridan yasaladi. Bu ham uning o'ziga xos tembrining zaminidir.

Hajmi katta, baland avjli kuylarni ijro etishda rubob dastasining davomi sifatida rezanator qopqog'ining ustki qismiga dastadagi asosan 4 pardadan tashqari o'rnatirilgan 6,7 haspardalar bo'ladi.

An'anaviy ijrochilikda buyuk ustoz benazir sozanda va bastakor, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi Faxriddin Sodiqovning ijro uslubi o'zbek musiqasi ijrochiligida yangi bir sahifa ochdi. Dutorning imkoniyatlarini to'la ochib berishda va mumtoz asarlarni ijro qilishda muhim ahamiyat kasb etdi. Faxriddin Sodiqovning bu darajadagi ijro uslublari – mavjud barcha ijrolar va ulardan o'zgacharoq harakatlarni mujassamlashtirgan. Bu avvalambor ijrochi tomonidan juda nozik va mayin cholg'u chertishdan iboratdir. Ya'ni ijrochining o'ng qo'li harakatida dutor qopqog'ida tegmasdan torlarini sadolantirishi lozim. O'ng qo'lning mayinligi juda muhim. Ajoyib sozanda, mohir ustoz – Muallim, o'zbek maqomlari va bastakorlik ijodiyotining bilimdoni sifatida Abdurahim Hamidov o'zining butun ijodiy faoliyati davomida ustozning ijro uslubini yanada boyitib, sayqallantib, ijroning yanada mukammallashishiga erishadi. Abdurahim Hamidovning buyuk ishlaridan yana biri–“ Shashmaqom” ning

mushkilot qismini magnit tasmalariga muhirlaganligidir. Ayni paytda ushbu musiqiy yozuvlardan keng foydalanib kelinmoqda.

Rubobning an'anaviy ijrochilikdagi madaniy ahamiyati nihoyatda katta. Bu asbob o'zbek xalqining musiqa san'ati va madaniy merosini saqlab qolishda muhim o'rin tutadi. Rubobning ijrosi xalqning an'anaviy qadriyatlari, ruhiy holati, va dunyoqarashini ifodalovchi vosita sifatida qadrlanadi. Har bir ijro, improvizatsiya va musiqiy ifoda xalqni birlashtiradi, uning madaniy identifikatsiyasini saqlaydi va yangi avlodlarga yetkazadi. Rubob an'anaviy musiqaning muhim qismidir, va uning madaniy roli vaqt o'tgan sayin oshib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-112-son qarori
2. Y.Rajabiy, I.Akbarov, "O'zbek xalq musiqasi" I- II- III tomlar, Toshkent. O'z.davrnashr 1955
3. K. Olimboyeva, M. Ahmedova. "O'zbek xalq sozandalari" Toshkent 1959 yil
4. U.S.Kadirov Cholg'u ijrochilik mahorati: muammo va yechimlar. Madaniyat va san'at jurnali № 1 (2024) DOI <http://dx.doi.org/10.56017/2181-4562-2024-1>
5. Rixfatilla Qosimov "An'anaviy ijrochilik" o'quv- qo'llanma Toshkent, "FAN" nashriyoti.

INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH JARAYONINI LOYIHALASHTIRISHNING PEDAGOGIK TIZIMI

Xidirova D.Z.

p.f.f.d. dotsenti, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Tayanch so‘zlar: loyiha, faoliyat, pedagogika, ta’lim, qobiliyat, metodika, kasbiy.

Ключевые слова: проект, деятельность, педагогика, образование, способности, методика, профессионал.

Key words: project, activity, pedagogy, education, ability, methodology, professional.

РЕЗЮМЕ:

Loyihalash - tarbiyaviy ish dasturining tartibi va ketma-ketligini oldindan belgilash, o'quv ishlari uchun zarur shart-sharoitlarni, foydalaniladigan vositalarni, ish usullari va usullarini ko'rsatish. Pedagogik jarayonni bir butun sifatida tashkil etish vazifasi rejalashtirishda yetakchi hisoblanadi. Rejalashtirish pedagogik jarayonni yaxlit tashkil etishga qaratilgan.

РЕЗЮМЕ:

Проектирование—предопределение порядка и последовательности программы учебной работы, указание необходимых условий воспитательной работы, используемых средств, приемов и методов работы. Задача организации педагогического процесса в целом является ведущей в планировании. Планирование направлено на общую организацию педагогического процесса.

SUMMARY:

Designing - predetermining the order and sequence of the educational work program, specifying the necessary conditions for educational work, the tools used, work methods and methods. The task of organizing the pedagogical process as a whole is the leader in planning. Planning is aimed at the overall organization of the pedagogical process.

Kirish. Loyihalash - tarbiyaviy ish dasturining tartibi va ketma-ketligini oldindan belgilash, o'quv ishlari uchun zarur shart-sharoitlarni, foydalaniladigan vositalarni, ish usullari va usullarini ko'rsatish.

Pedagogik jarayonni bir butun sifatida tashkil etish vazifasi rejalashtirishda yetakchi hisoblanadi. Rejalashtirish pedagogik jarayonni yaxlit tashkil etishga qaratilgan.

O'qituvchi bo'lish boshqalarning faoliyatini boshqarishni anglatadi. Boshqacha aytganda, o'qituvchining faoliyati bilim oluvchilarning faoliyatiga asoslanadi.

O'qituvchi uchun kelajakni ko'rish, bugungi kun ruhida yashash, uni tashkil eta olish juda qiyin. Pedagogik faoliyat maqsadining o'ziga xosligi talabdan jamiyatning ijtimoiy vazifasini belgilashda shaxsiy tashabbus ko'rsatishni talab qilishi, ya'ni jamiyatning maqsadi o'qituvchining pedagogik mavqeini oshirishi kerak. Muayyan faoliyatning maqsad va vazifalarini ijodiy tushunish, ta'lim jarayonida ularning maqsadlarini amalga oshirishda talabalarning manfaatlarini hisobga olish, faoliyat turlari va mazmunini o'zgartirish kerak.

Pedagogik ishning ob'ekti: - "Shaxs sifatida shakllanayotgan shaxsning ma'naviy hayotining nozik tomonlarini o'z-o'zini anglash - aql, his-tuyg'ular, iroda, ishonch".

O'qituvchi doimo o'zgarib turadigan, rivojlanayotgan shaxs bilan muloqot qiladi. Shuning uchun, siz unga bir hil, shablon effektlarini qo'llamasligingiz kerak. Bu juda murakkab jarayon hisoblanib, bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini loyihalashtirishning pedagogik tizimi o'qituvchidan doimiy ijodiy izlanishni talab qiladi.

O'qituvchilar bilan bir qatorda, bilim oluvchilar doimo atrof-muhit, o'z-o'zidan ta'sirlar va turli yo'nalishdagi ko'p qirrali vositalar ta'sirida bo'ladi. Shuning uchun pedagogik ish barcha ta'sirlarni, hatto o'quvchining xatti-harakati va faoliyatining maqsadli yo'nalishini, ya'ni o'qitish, o'z-o'zini tarbiyalash va qayta tarbiyalashni tashkil etishni tuzatishni (o'zgartirishni, tuzatishni, yangilashni) o'z ichiga oladi.

Umuman olganda, innovatsion yondashuv asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida zamonaviy pedagogika, kooperativ pedagogika ta'lim tashkilotlarida munosabatlarni demokratlashtirishga, talabani pedagogik jarayonning ishtirokchisi va yordamchisiga aylantirishga qaratilgan bo'lib, uning faolligini oshirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Innovatsion yondashuv asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida bo'lajak pedagoglarga ta'sir ko'rsatishning asosiy vositasi - o'qituvchining shaxsiyati, uning bilimi va tajribasi. Agar o'quvchilar bo'lajak pedagoglarning shaxsiyatini qabul qilmasa, uning bilimi va xatti-harakatiga tanqidiy munosabatda bo'lsa, unda uning ta'siri yaxshi natija bermaydi.

O'qituvchi shaxsga ma'naviy jihatdan ijobiy ta'sir ko'rsata olsa, haqiqiy pedagog bo'lishi mumkin va u doimo o'zini axloqiy jihatdan takomillashtirib borsagina bunga erishiladi.

Ba'zi o'qituvchilar jamoaviy faoliyat ko'rinishidagi ishlab chiqarish mehnatini sub'ekt sifatida talabalar hayotini tashkil etuvchi ta'lim jarayoni ekanligini tushunsa, boshqalari jamoaviy ijodiy mehnat orqali jamoani mustahkamlash zarur deb hisoblaydi.

Talaba o'qituvchi faoliyatidagi eng muhim masalalardan biridir. Bo'lajak pedagoglar ta'lim ob'ektini ta'lim maqsadini amalga oshirishning faol ishtirokchisiga, ya'ni o'zaro ta'sir tizimini yaratuvchi sub'ektga aylantira olishi kerak. Bu jarayonni asosan sotsializatsiya orqali amalga oshirish mumkin insonning kelajakdagi hayoti, uning shaxsiy ehtiyojlarini jamiyat ehtiyojlari bilan bog'lay olish va uning mohiyatini anglash.

Haqiqiy o'qituvchi pedagogik faoliyatning asosiy tarkibiy qismlarini (maqsad, vosita, ob'ekt, mavzuni) tushunish va boshqarish, maqsadlarni belgilash, mavzuni faollashtirishning zarur vositalarini tanlash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Lekin qanday qilib? Qanday o'ziga xos shaxsiy qobiliyatlar ichki imkoniyatlar hisobiga? U nimaga asoslanib aytganini qiladi?

Bu erda biz pedagogik mahoratni shaxsiy faoliyat nuqtai nazaridan tushunishga harakat qilamiz va unga kasbiy faoliyatni yuqori darajada tashkil etishni ta'minlaydigan murakkab shaxsiy xususiyatlar majmui tushunchasi nuqtai nazaridan yondashishga harakat qilamiz. Bunday muhim belgilarga faoliyatning insonparvarlik yo'nalishi, o'z kasbiy bilimlari, o'qitish qobiliyati va pedagogik texnikasi kiradi. Ushbu tarifda biz uchun eng muhimlari quyidagilardir.

Avvalo: pedagogik mahorat - bu jarayonning shakllantiruvchi omili bo'lgan va insonparvarlik yo'nalishiga ega bo'lgan shaxs tarkibida o'zini o'zi tashkil etuvchi tizimdir.

Ikkinchidan: bu o'qituvchining kasbiy mahoratining asosi bo'lib, uning chuqur, tushunadigan va tushunadigan pedagogik bilimi muhimdir. Maqsadli kasbiy bilimlar, odatda, o'z-o'zini tashkil etadigan yuqori kasbiy faoliyatning asosini tashkil qiladi.

Uchinchidan: Pedagogik qobiliyatlar o'qituvchilik mahoratini tezroq takomillashtirishni ta'minlovchi omildir.

To'rtinchidan: bilim va ko'nikmalarga asoslangan metodika barcha vositalarni maqsad bilan mustahkam bog'lashga yordam beradi, shu bilan pedagogik faoliyat strukturasini kengaytiradi.

Shunday qilib, pedagogik mukammallik tizimida yuqoridagi barcha elementlar bir-biri bilan bog'liq bo'lib, uning nafaqat tashqi ta'sir yordamida o'sishi, balki o'z rivojlanishining asosi hamdir. Muvaffaqiyatning muhim sharti - bu qobiliyatga yaxlitlik beradigan vositani ta'minlaydigan pedagogik texnika: natijaning yo'nalishi va o'zaro bog'liqligi.

O'qituvchi shaxsining insonparvarlik yo'nalishi o'qituvchining butun faoliyati pedagogik dramalardan (turli fikrlarning to'qnashuvi, o'z nuqtai nazarining to'g'riligini isbotlash uchun kurash) iboratligini anglatadi. Malaka darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, qarama-qarshiliklar shunchalik aniq bo'ladi,

chunki ijodiy bo'lajak pedagoglar tomonidan taklif qilingan yangi tizim yosh o'qituvchilarning qarshiligiga duch keladi. Insonning yo'nalishi nima? Yuqori maqsadlar, manfaatlar, qimmatli fikrlar.

Bu savolni aniqlash mavzuning mohiyatidir. Har bir o'qituvchining pedagogik yo'nalishi ko'p qirrali. Ularning qiymat yo'nalishi bo'yicha quyidagilar ajralib turadi:

1. O'ziga ishonch, ya'ni "mening misolimdan foydalanib, bilimli, talabchan, haqiqiy ustozni ko'rishsin".
2. Pedagogik ta'sir ko'rsatish qobiliyati va malakasi.
3. Talabalar jamoasiga tayanish.
4. Pedagogik faoliyat insonparvarlik strategiyasi maqsadiga, vositalarni faoliyat ob'ektiga ijodiy o'zgartirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Agar o'qituvchi o'z ishiga va sbo'lajak pedagoglarga mehrni uyg'unlashtira olsa, u chinakam mohir o'qituvchidir. Kelajak uchun mas'uliyat hissi, ongli intilish va bilim oluvchilarga bo'lgan buyuk muhabbat uzviy bog'langandagina pedagogik mahorat shakllanishi mumkin. O'qituvchi faoliyatining eng yuqori vazifasi - bu uning aniq maqsadlarini aniqlashga yordam beradigan insonparvarlik yo'nalishi.

Kasbiy bilimlar mazmuni, u o'qitadigan maxsus fan, uning metodikasi, pedagogikasi va psixologiyasi. Kasbiy pedagogik bilimning eng muhim xususiyati o'rganilayotgan vazifalarni o'rgatish va birlashtirish, ya'ni murakkabligini ta'minlashdir. Bunday tushuntirish birlashtirishga asoslangan vositalarni tanlash - pedagogik muammolarni hal qilish, pedagogik vaziyatni tahlil qilish, shaxsning shakllanishi qonuniyatlarini tushunishni anglatadi. Har bir pedagogik muammoning yechimi o'qituvchining butun bilimlar tizimining mohiyatini oshiradi va uning ahamiyatini ko'rsatadi. Malakali o'qituvchining kasbiy bilimining har tomonlama bo'lishi umumlashtirish nuqtai nazaridan ham, shaxsiy qarashlar nuqtai nazaridan ham muhimdir. O'qituvchilarni tayyorlashning murakkabligi va kasbiy kompetentsiyani egallashning qiyinligi shundaki, kasbiy bilimlar sohada bir vaqtning o'zida bir nechta darajalarda shakllanadi:

a) metodologiya sohasida (falsafa qonuniyatlarini bilish, ta'lim maqsadini aniqlash zarurligini anglash);

b) bilim sohasidagi nazariy (pedagogika, psixologiya qonunlari, asosiy qoidalar va faoliyat shakllarini bilish);

d) uslubiy (o'quv jarayonini modellashtirish, qurilish darajasi) bilimlarni o'zlashtirishda;

e) texnika sohasida (aniq sharoitlarda ta'lim va tarbiyaning amaliy masalalarini yechish darajasini egallash) shakllanadi.

Buning uchun tajribali o'qituvchidan yetarli darajada rivojlangan kasbiy tafakkur zarurligini aniqlay olishi, o'zlashtirilgan bilimlarni pedagogik maqsadlarga erishish uchun tahlil qilish va umumlashtira olishi, uni texnologik jihatdan ko'rsata olishi talab etiladi.

Ko'nikmani egallash tezligi pedagogik bilimlarning o'sishini to'liq ta'minlay olmaydi. Albatta, oliy o'quv yurtida a'lochi talabaning o'qituvchilik amaliyoti har doim ham muvaffaqiyatli bo'lavermaydi. Muvaffaqiyatli faoliyatni ta'minlaydigan ushbu shaxsning o'ziga xos jihatlari ham professional o'sishga hissa qo'shish qobiliyatiga ega.

Malakali o'qituvchiga o'z vazifalarini bajarishga imkon beradigan eng asosiy ko'nikmalarni ajratib ko'rsatish kerak. Barcha yetakchi qobiliyatlarni birlashtirgan yetakchi qobiliyat yosh avlodning ob'ektiga nisbatan sezgirlik va ehtiyotkorlikdir. (N.V. Kuzmina). Yuqorida tilga olingan mualliflar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar asosida o'qitishning quyidagi oltita yetakchilik sifatini ajratib ko'rsatish mumkin:

- muloqot qobiliyatlari (odamlar bilan muloqot qilish qobiliyati), odamlarga yaqinlik, xushmuomalalik, diqqatlilik;
- kasbiy ziyraklik, pedagogik sezgi, idrok;
- dinamik shaxs - ixtiyoriy ta'sir ko'rsatish qobiliyati va mantiqiy ishonch;
- hissiy barqarorlik - o'zini nazorat qilish qobiliyati;
- optimistik prognozlash (ishonchli bashorat qilish);
- ijodkorlik qobiliyati.

Adabiyotlarning tahlili. S.Turg'unovning fikricha, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda innovatsion salohiyatiga ko'ra yangiliklar modernizatsiya, unifikatsiya, faoliyatni takomillashtirish, shaklan o'zgartirish, rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan modifikatsion innovatsiyalar;

oldindan ma'lum bo'lgan metodlarning elementlarini yangi tizimga birikishini nazarda tutuvchi birikkan innovatsiyalar;

o'xshashlikka va umumiylikka ega bo'lmagan radikal innovatsiyalar innovatsion jarayonlarning asosi sifatida belgilanishi mumkin.

Innovatsiyalarning xususiyatlariga ko'ra ularni turli xil asoslar bilan turlicha tasniflash mumkin, ya'ni bugungi kunda yangilik kiritishning tugallangan tasnifi mavjud emas. [1].

O.G.Xomeriki o'quv-tarbiya jarayonining u yoki bu tarkibiy qismi bilan bog'liqlikda innovatsiyalarni quyidagi turlarga ajratib ko'rsatadi:

- 1) ta'lim mazmuniga doir innovatsiyalar;
- 2) o'quv-tarbiya jarayoni metodlari, metodikasi va texnologiyasiga doir innovatsiyalar;

3) o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishga doir innovatsiyalar;

4) ta'lim tizimini boshqarishga doir innovatsiyalar [2].

M.M.Potashnik va V.S.Lazarevlar ta'limda qo'llanilish ko'lamiga ko'ra innovatsiyalarni quyidagi turlarga ajratib ko'rsatishadi:

1) lokal, alohida, o'zaro bog'lanmagan xususiy innovatsiyalar;

2) o'zaro bog'langan, xususiy innovatsiyalar majmuini ifoda etuvchi modulli innovatsiyalar;

3) butun ta'lim muassasasini qamrab oluvchi tizimli innovatsiyalar [3].

Yangilikning o'zgarish tezligi va yangilik darajasiga ko'ra innovatsiyalarning ko'proq detallashtirilgan tasnifini N.Yu.Postalyuk quyidagicha taklif etadi:

1. Nulevoy raqamli innovatsiyalar – tizimning dastlabki xususiyatlarini regeneratsiya qilish (an'anaviy ta'lim tizimi yoki uning elementlarini qayta ishlab chiqish).

2. Birinchi raqamli innovatsiyalar tizimda miqdor o'zgarishlar kiritish bilan tavsiflanadi. Bunda innovatsiyaning dastlabki sifati o'zgarmaydi.

3. Ikkinchi raqamli innovatsiyalar esa, tizim ichidagi elementlarni qayta guruhlashtirish yoki tashkiliy jihatlarini o'zgartirish bilan tavsiflanadi (masalan, mavjud pedagogik vositalarning yangi ko'rinishi, ketma-ketligini o'zgartirish, ulardan foydalanish qoidolari va boshqalar).

4. Uchinchi raqamli innovatsiyalar ta'lim tizimining yangi shart-sharoitlarga moslashuvchan o'zgarishini o'zida ifoda etadi.

5. To'rtinchi raqamli innovatsiyalar yangi yechimga ega bo'ladi (bular ko'pincha ta'lim tizimining ba'zi tarkibiy qismlari funksiyasini kengaytirishni ta'minlashga qaratilgan sifatli sodda, o'zgarishlardir).

6. Beshinchi raqamli innovatsiyalar ta'lim tizimining yangi avlodini yaratishni nazarda tutadi (tizimning barcha yoki ko'pchilik dastlabki xususiyatlarini o'zgartirish).

7. Oltinchi raqamli innovatsiyalarni amalga oshirish orqali "yangi turdagi" ta'lim tizimi yaratiladi. Bunda tizim hosil qiluvchi tamoyil saqlangan holda, tizimning funktsional xususiyatlari o'zgaradi.

8. Yettinchi raqamli innovatsiyalar ta'lim tizimini tubdan o'zgartirishga qaratilgan. Bunda ta'lim tizimining asosiy funktsional tamoyili o'zgaradi va shu tarzda yangi pedagogik tizim hosil bo'ladi [4].

Metodologiya. Yurtimizda oliy ta'lim tizimi rivojlanishining bugungi davr bosqichi ta'lim tashkilotlarida kasbiy tayyorlash jarayonini tashkil qilish, uning mazmuni, metodikasi hamda samaradorligini oshirishning pedagogik yo'llarini izlab topishga sifat jihatidan mutlaqo yangicha talablar qo'yilmoqda. Oliy ta'lim muassasasidagi bo'lajak pedagoglarni konstruktiv hamda real harakatlar

strategiyasini jamiyatimizning kasbiy ehtiyojlarini chuqur ravishda tahlil etish hamda mamlakatning ilmiy-texnik, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy rivojlanishi istiqbollari inobatga olgan holda qurib berish taqozo etilmoqda.

Xulosa. "Loyiha" tushunchasi loyiha bilimlari va ko'nikmalari, loyihaning o'quv va darsdan tashqari faoliyatidagi tajribasi va unga motivatsion-qiyimatli munosabatga yo'naltirilgan to'plamini aks ettiruvchi shaxsning integral dinamik xususiyati sifatida aniqlashtiriladi hamda kasbiy va shaxsiy sohalarda loyihalarni ishlab chiqish va innovatsion yondashuv asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini loyihalashtirishsh imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Турғунов С.Т., Максудова Л.А. Умумий ўрта таълим муассасаларида педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришда инновациялар. // ж. Мактаб ва ҳаёт. – Т., 2009. - №1. – Б.7.
2. Хомерики О.Г. Системное управление инновационным процессом в общеобразовательной школе: дисс. ... канд.пед.наук. – М., 1996.
3. Поташник М.М., Лазарев В.С. Управление развитием школы. – М.: Новая школа, 1995.
4. Хуторский А.В. Педагогическая инноватика. – М.: Академия, 2008.
5. Ходжаев Б.К., Олимова Д.И. «Педагогическое мастерство»-2005г.
6. K.D. Zayniddinova. The Importance of the Design of the Pedagogical Process in Improving the Quality of Education // Journal of Pedagogical Inventions and Practices 7, 2022. 261-266.
7. Д.З. Хидирова. Designing the pedagogical process in the context of educational innovations // Современное образование (Узбекистан), 2021. 39-46.
8. Д.З.Хидирова. Педагогик жараёни лойихалаштириш таълим инновацияси сифатида // Современное образование (Узбекистан), 2021. 39-46.
9. Xidirova Dildora Zayniddinova. Образование наука и инновационные идеи в мире // Техника oliy ta'lim muassasalarida taxsil olayotgan talabalarning loyihalash kompetentligini oshirish. 2024. 136-143.
10. Xidirova Dildora Zayniddinova. Texnika oliy ta'lim muassasalarida talabalarining loyihalash kompetentligini rivojlantirish modeli // international journal of scientific researchers. 2024. 573-580.
11. Д.З. Хидирова. Олий касбий таълимда педагогик Технологияларини лойихалаш – ўқув масафасига эришиш омили сифатида // KASB-HUNAR TA'LIMI 2 (0109), 2022. 149
12. O Rakhimov, D Khidirova, Y Manzarov, D Yavkochdieva. Results of the study of rotary feed pump with separator and screw feeder BIO Web of Conferences 95, 01023. (2024)
13. Д.З. Хидирова. Педагогические технологии – фактор развития образования. Проблемы науки 53 (5), 2020. 59-С.
14. Хидирова Дилдора Зайниддиновна. Педагогик жараёни лойихалаш тириш таълим инновацияси сифатида // Замоновий таълим. – 2021. - №5 (102).
15. D.Z. Xidirova. МАКТАБ ВА НАЙОТ // Bo'lajak o'qituvchilarning ta'lim jarayonini loyihalash madaniyatini shakllantirishga doir kompetensiyalarini rivojlantirish. 37. № 5 (169) // 2022.

PEDAGOGIKA YO‘NALISHDAGI TALABALARNING SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Xudayberganov A.

Termiz davlat pedagogika instituti

“Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim” fakulteti

Tayanch so‘zlar: interfaol muloqot, pedagogik metodlar, pedagogik ta‘lim, pedagogik qobiliyat, yaratuvchanlik, innovatsion metodlar, zamonaviy axborot texnologiyalari, ilmiy-tadqiqot metodlari.

Ключевые слова: интерактивное общение, педагогические методы, педагогическое образование, педагогическое мастерство, творчество, инновационные методы, современные информационные технологии, методы научного исследования.

Key words: interactive communication, pedagogical methods, pedagogical education, pedagogical skills, creativity, innovative methods, modern information technologies, scientific and research methods.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada pedagogika ta‘lim muassasalarida talabalarining bilimlarini rivojlantirish usul va uslublarini takomillashtirish haqida bo‘lib, unda mavzu yuzasidan fikr va mulohazalar atroflicha o‘rganib chiqildi. Hozirgi kunda zamonaviy axborot texnologiyalar rivojlangan davrda talabalarining bilimlarini oshirishda turli xil metodlardan foydalanish ta‘lim tizimida ham o‘z o‘rnini topib bormoqda. Pedagogika ta‘lim muassasalarining yagona axborot makonini joriy etilishi pedagogik ta‘limning sifatini va axborot ta‘minotini rivojlanishiga yaxshi sharoit yaratib beradi.

РЕЗЮМЕ:

Данная статья посвящена совершенствованию методов и методов развития знаний учащихся педагогических образовательных учреждений, в которой подробно изучены мысли и мнения по теме. В настоящее время, в эпоху передовых информационных технологий, использование различных методов совершенствования знаний учащихся находит свое место в системе образования. Внедрение единого информационного пространства педагогических образовательных учреждений создает хорошие условия для развития качества педагогического образования и информационного обеспечения.

SUMMARY:

This article is about improving the methods and techniques of developing students' knowledge in pedagogical educational institutions, in which ideas and opinions on the topic were studied in detail. Nowadays, in the era of modern information technologies, the use of various methods to improve students' knowledge is also finding its place in the education system. The introduction of a single information space for pedagogical educational institutions creates good conditions for the development of the quality of pedagogical education and information provision.

Respublikamizda olib borilayotgan islohotlar pedagogika sohasidagi oliy ta'lim muassasalarida alohida ahamiyatga molik. Mamlakatimizda oliy ta'lim muassasalari talabalari bilimlarini baholash bo'yicha o'rta qo'yilayotgan vazifalarni bajarish ko'p jihatdan o'qituvchi hamda bilim oluvchilar shaxsiga bog'liq. Talabalarga bilim berish sharafligi, lekin juda murakkab jarayon hisoblanadi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida ta'lim-tarbiyadan ko'zda tutilayotgan maqsadga erishish, talabalarning xilma xil faoliyatini uyushtirish, ularni bilimli, odobli, e'tiqodli, mehnatkash, ishbilarmon, barkamol inson qilib o'stirish o'qituvchi zimmasiga yuklatilgan. Ana shunday ekan ushbu holatda talabalar bilim olishlari muhim sanaladi.

Talabalarning savodxonligini oshirishda har qanday fan o'zining ilmiy-tadqiqot metodlariga bog'liq hisoblanadi. Bu metodlar orqali u o'z mazmun-mohiyatini boyitib, yangilab boradi. Real hayotda va obyektiv dunyoni bilish nazariyasida nimani o'rgatish kerak, qanday o'rgatish kerak hamda nima uchun xuddi shunday o'qitish kerak ta'limiy savollar va kimni qanday tarbiyalash lozim degan masalalar mavjud bo'lib, ular o'zaro bog'liqdir. Yaxshi o'qituvchi bo'lish uchun pedagogik nazariyani egallashning o'ziga yetarli bo'lmaydi. Balki pedagogik nazariyada talabalarga sifatli bilim berish, o'qitish va tarbiyalash haqida umumiy qonun-qoidalar, tamoyillar, umumlashtirilgan metodik g'oyalar bayon etiladi, talabalarning yosh va individual xususiyatlarini e'tiborga olish ta'kidlanadi. Pedagogika o'z mazmunini boyitish va yangilash maqsadida mavjud pedagogik hodisa hamda jarayonlarni uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan metodlari bilan o'rganadi.

Pedagogika yo'nalishi talabalariga berilayotgan bilimlarining ilmiy-tadqiqot metodlari qanchalik mukammal, aqlga muvofiq, to'g'ri tanlansa ta'lim-tarbiya mazmunini yangilash va takomillashtirish shu darajada yaxshilanadi, pedagogika fani ham boyib boradi. Oliy ta'lim hayoti, amaliy pedagogik jarayon esa juda xilma-xil, murakkabdir. Pedagogik nazariyaga mos kelmaydigan vaziyatlar ko'p hollarda uchraydi. Ushbu holat esa o'qituvchidan keng bilimdonlikni, puxta amaliy tayyorgarlik va yuksak pedagogik mahorat hamda ijodkorlikni talab etadi. Har bir kasbning haqiqiy ustasi bo'lish uchun kishida tabiiy iste'dod, ma'lum jismoniy va ruhiy xislatlar, puxta tayyorgarlik, ayrim shaxsiy sifatlar bo'lishi lozim. Pedagogik kasbini tanlagan kishi avvalo ma'nan va jismonan sog'lom bo'lishi, so'zlarni to'g'ri va yaxshi talaffuz qila olishi, og'ir-bosiq va asablari joyida bo'lishi, boshqalar bilan muomalada o'zini tuta olishi zarur. Shuningdek, o'qituvchida talabalarni yoqtirish, ular bilan ishlashga mayli borlik, xushmuomalalik, kuzatuvchanlik, keng fikrlay olish, tashkilotchilik,

o'ziga va boshqalarga nisbatan talabchanlik kabi shaxsiy sifatlar mavjud bo'lishi zarurdir.

Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yo'nalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berish tamoyillari, obyekti va subyektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning ichki mohiyati, aloqa va qonuniyatlarini maxsus tekshirish va bilish usullari juda muhim ahamiyatga egadir. Zamonaviy sharoitda, pedagogik yo'nalishda talabalarning savodxonligini oshirishda bir necha metodlardan foydalanish mumkin.

Talabalarining ilm salohiyatini aniqlashda pedagogik kuzatish metodi rol o'ynaydi. Uni qo'llash jarayonida pedagogika ta'lim muassasalarining talabalarining ilm olish, o'quv-tarbiya ishlari jarayonini o'rganish asosida tadqiq etilayotgan muammo holati aniqlanadi, tajriba avvali va yakunida qo'lga kiritilgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi farq to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'linadi. Pedagogik kuzatish murakkab va o'ziga xos xususiyatlarga ega hisoblanadi. Ushbu o'rinda bajarilayotgan jarayonda ish ham aniq holatda olib borilishi, kuzatish aniq maqsad asosida, uzluksiz, izchil va tizimli amalga oshirilsa, kutilgan natijani qo'lga kiritish mumkin. Olib borilayotgan pedagogik kuzatish ta'lim-tarbiya sifatini oshirish, o'quvchi shaxsini shakllantirishga xizmat qilsa, mazkur metodning ahamiyati yanada oshadi.

Pedagogika institutlarida ta'lim olayotgan talabalar o'z fikrini bayon etish juda muhim sanaladi. Ushbu o'rinda suhbat metodi ancha samarali hisoblanib, bu metoddan o'rinli foydalanish mumkin. Bu metod pedagogik kuzatish jarayonida ega bo'lingan ma'lumotlarni boyitish, mavjud holatga to'g'ri baho berish, muammoning yechimini topishga imkon beruvchi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, tajriba-sinov ishlari subyektlari imkoniyatlarini muammo yechimiga jalb etishga juda keng o'rinlarda foydalanishni belgilab beradi. Suhbat maqsadga muvofiq holda individual, guruhli hamda ommaviy shaklda o'tkaziladi. Suhbat jarayonida talabalarining bilim salohiyati, savodxonligi hamda imkoniyatlari to'la-to'kis namoyon bo'lishga erishish muhimdir.

Talabalarining savodxonligi aniqlashda anketa metodi (fransuzcha - tekshirish) ham samarali metod sanaladi. Ushbu metod yordamida pedagogik kuzatish va suhbat jarayonida to'plangan dalillar boyitiladi. Anketa metodi ham tizimlangan savollar asosida talabalar bilan muloqotni tashkil etishga asoslanadi. Anketa savollariga javoblar, ko'p hollarda, yozma ravishda olinadi. O'rganilayotgan jarayon mohiyatidan kelib chiqqan holda anketa savollari bir necha bo'lishi mumkin.

Test metodi. Ushbu metod juda keng tarqalgan metodlardan hisoblanib, talabalarining tomonidan muayyan fan sohasi yoki faoliyat bo'yicha

o'zlashtirilgan nazariy bilim va amaliy ko'nikma, malakalar darajasini aniqlashga xizmat qiladi. Test metodini qo'llashda aniqlanishi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalami turkum asosida berilishiga e'tibor berish maqsadga muvofiqdir. Ushbu metodning afzalligi talabalar javoblarini aniq mezonlar bo'yicha tahlil etish imkoniyati mavjudligi hamda vaqtning tejalishi bilan tavsiflanadi. Biroq metod ayrim kamchilikdan ham holi emas. Chunonchi, aksariyat holatlarda javoblar yozma ravishda olinadi, shuningdek, talabalarning taklif etilayotgan javob variantlaridan birini tanlashi zarur. Shu bois talabalar o'z fikrini batafsil ifoda etish imkoniyatiga ega emas.

Xulosa qilib aytganda, har qanday holatda ham bilim oluvchilar o'zlashtirish ko'rsatkichi yuqori bo'lsa, bu metod va usullarning to'g'ri tanlanganligidan dalolat beradi. Pedagogik yo'nalishidagi talabalarning savodxonligini oshirish metodlari o'qituvchining pedagogik faoliyati hamda bilimini oshirishga qaratilgan tadqiqot vazifalarining aniqligi, talabalarning yosh xususiyatlarini, talabalarning psixologiyasi qonuniyatlarini hisobga olish kabi xususiyatlarini yaxshilab, uning darajasini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston" NMIU, 2017. - 485 bet.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. Toshkent, "Ma'naviyat", 2008.
3. Suyunov D.A. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarda tabiiy fanlarni o'qitishda tabiatga nisbatan ijobiy muhitni shakllantirish. INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY Ilmiy-nazariy va metodik jurnal . -ISSN 2992-9024 (online) 2024, №8
4. X.Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. -T. "Sano standandart" nashriyoti.
5. Suyunov D.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik malakalarini rivojlantirishda interfaol metodlarning tutgan o'rni. Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali . -jild: 04, nashr:05 | may-2024, 2024-yil. issn: 2181-2624
6. Egamberdiyeva N.M. "Ijtimoiy pedagogika"- T.: A. Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009 y.
7. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika. -T.:2011 y. Noshir nashriyoti.
8. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. Toshkent, "Ma'naviyat", 2008.
9. Mavlonova R. va boshqalar. Pedagogika nazariyasi va tarixi.- T.: 2010 y. "Fan va texnologiya" nashriyoti. 461 bet.

O'QITUVCHI OBRAZINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLARI VA ULARNING TA'LIM JARAYONIGA TA'SIRI

Doniyorova G.B.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika nazariyasi.
Pedagogik ta'limotlar tarixi ixtisosligi 3-bosqich tayanch doktoranti*

Tayanch so'zlar: pedagogik imij, ijtimoiy-psixologik omillar, ta'lim jarayoni, pedagogik kompetensiya, kasbiy fazilatlar, ijtimoiy-psixologik muhit, o'qituvchi shaxsi, pedagogik mahorat, kommunikativ ko'nikmalar.

Ключевые слова: педагогический образ, социально-психологические факторы, образовательный процесс, педагогическая компетентность, профессиональная, социально-психологическая среда, преподавание личности, педагогические навыки, коммуникативные навыки.

Key words: pedagogical image, socio-psychological factors, educational process, pedagogical competence, professional, socio-psychological environment, teaching personality, pedagogical skills, communicative skills.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada o'qituvchi obrazining ijtimoiy-psixologik asoslari tahlil qilinadi. O'qituvchining jamiyatdagi o'rni, uning shaxsiy fazilatlar, kasbiy kompetensiyalari va ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, pedagogik faoliyatda o'qituvchi imijining ahamiyati, unga ta'sir etuvchi psixologik va sotsiokulturniy omillar yoritiladi. Tadqiqot natijalari zamonaviy o'qituvchining ijtimoiy-psixologik portretini shakllantirish va ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

РЕЗЮМЕ:

Социально-психологическая основа имиджа учителя анализируется в этой статье. Место учителя в сообществе рассмотрит взаимодействие с его личными качествами, профессиональной компетенцией и социальной средой. Существует также важность изображения учителя в педагогической деятельности, психологических и социокulturных факторов, влияющих на него. Результаты исследования включают рекомендации по формированию социально-психологического портрета современного учителя и повышение эффективности образовательного процесса.

SUMMARY:

The socio-psychological basis of the teacher's image is analyzed in this article. The teacher's place in the community will consider interaction with his personal qualities, professional competence and the social environment. There is also the importance of teacher image in pedagogical activity, psychological and sociocultural factors affecting him. The results of the study include recommendations for the formation of the socio-psychological portrait of the modern teacher and increase the efficiency of the educational process.

Kirish. Ta'lim jarayonida o'qituvchi yetakchi shaxs sifatida nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, yo'lboshchi va motivatsiya beruvchi sifatida ham namoyon bo'ladi. Uning shaxsiy fazilatlarini, kasbiy mahorati va pedagogik yondashuvi ta'lim sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Biroq, o'qituvchining o'z kasbiga bo'lgan munosabati va ish faoliyatidagi samaradorligi faqat uning ichki xususiyatlari bilan emas, balki turli ijtimoiy va psixologik omillar bilan ham bog'liq.

Jamiyatda o'qituvchining obro'si, unga bo'lgan munosabat, mehnat sharoitlari va psixologik muhit uning ta'lim jarayonidagi roli va samaradorligini belgilaydi. Agar jamiyatda o'qituvchiga yuqori baho berilsa va qo'llab-quvvatlov tizimi mavjud bo'lsa, bu o'qituvchining motivatsiyasini oshiradi va ta'lim jarayoni yanada sifatli kechishiga imkon yaratadi. Aksincha, ijtimoiy bosim, ruhiy charchoq va yetarlicha qo'llab-quvvatlov yo'qligi uning kasbiy faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Mazkur maqolada o'qituvchi obrazining shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillar tahlil qilinadi hamda ularning ta'lim jarayoniga ta'siri o'rganiladi. O'qituvchi shaxsining jamiyatdagi mavqei, uning psixologik holati va mehnat sharoitlari o'quvchilarga qanday ta'sir qilishi va ta'lim sifati bilan qanday bog'liq ekani masalalari yoritiladi.

Ushbu mavzuning dolzarbligi shundaki, ta'lim tizimining rivoji bevosita o'qituvchilarning o'z ishiga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Shuning uchun ham ularning ijtimoiy va psixologik holatini yaxshilash ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun muhim omillardan biri hisoblanadi.

O'qituvchi obrazi nafaqat uning shaxsiy fazilatlarini, balki jamiyatdagi ijtimoiy-psixologik omillar ta'sirida ham shakllanadi. Ushbu omillar o'qituvchining ta'lim jarayonidagi samaradorligiga, o'quvchilarga ta'siriga va ta'lim tizimining umumiy rivojlanishiga bevosita bog'liq.

O'qituvchi maqomi jamiyatning ta'lim tizimiga bo'lgan munosabati bilan bog'liq. "Agar jamiyat ta'limni ustuvor soha sifatida e'tirof etsa, o'qituvchilarga hurmat va e'tibor yuqori bo'ladi. Bu esa ularning motivatsiyasini oshirib, o'z kasbiga bo'lgan ishtiyoqini mustahkamlaydi. Aksincha, ta'lim tizimi yetarlicha qadrlanmasa, o'qituvchining o'zini jamiyatda qadrli his qilishi pasayadi".

O'qituvchi jamiyatda ma'lum bir rolga ega bo'lib, u ko'pincha qat'iyatli, adolatli, bilimdon va mehribon inson sifatida tasavvur etiladi. Lekin bu stereotiplar ba'zan o'qituvchilarga ortiqcha bosim o'tkazishi va ularning tabiiy shaxsiy xususiyatlarini cheklashi mumkin.

O'qituvchining ruhiy holati va ishga bo'lgan ishtiyoqi maktabdagi muhit va ta'lim tizimidagi islohotlarga bog'liq. Agar muassasada do'stona muhit bo'lsa,

o'qituvchilar o'z ishidan zavqlanib, yanada samarali ishlaydi. Agar mehnat sharoitlari murakkab bo'lsa (ish yuklamasi, byurokratik talablar, yetarlicha rag'bat yo'qligi), bu o'qituvchining motivatsiyasiga salbiy ta'sir qilishi mumkin.

O'qituvchining oilaviy holati, shaxsiy hayotidagi barqarorlik ham uning kasbiy faoliyatiga ta'sir qiladi. Stress va shaxsiy muammolar ta'lim jarayonida uning sabr-toqatini kamaytirishi yoki o'quvchilarga bo'lgan e'tiborini pasaytirishi mumkin. Ushbu omillarning ta'lim jarayoniga ta'siri quyidagicha bo'lishi mumkin.

a) O'quvchilarga ta'siri

O'qituvchi ijtimoiy-psixologik muhit ta'sirida o'z obro'sini qanday shakllantirsa, o'quvchilar ham unga shunday munosabatda bo'ladilar. Masalan, o'z ishiga mehr bilan yondashadigan, yuqori ijtimoiy mavqega ega bo'lgan o'qituvchilar o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ularda bilim olishga bo'lgan qiziqishni oshiradi.

b) Ta'lim sifatiga ta'siri

Motivatsiyali va o'z kasbiga sodiq o'qituvchi darslarni yanada interaktiv, tushunarli va qiziqarli o'tishi mumkin. Aksincha, ijtimoiy bosim yoki qiyinchiliklar sababli o'z kasbidan charchagan o'qituvchi dars jarayoniga sust yondashishi va natijada ta'lim sifati pasayishi mumkin.

c) O'qituvchi-o'quvchi munosabatlariga ta'siri

Agar o'qituvchi ijtimoiy-vapsixologik jihatdan barqaror bo'lsa, u o'quvchilarga mehr bilan yondashadi, ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga ko'proq e'tibor beradi. Agar u stress, bosim yoki motivatsiyaning yetishmovchiligi sababli ruhiy charchagan bo'lsa, bu munosabatlar sovuqlashishi va o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishini kamaytirishi mumkin.

d) Ta'lim tizimidagi islohotlarga ta'siri

O'qituvchilarning ijtimoiy-psixologik holati ta'lim islohotlarining muvaffaqiyatiga ham bevosita ta'sir qiladi. Agar o'qituvchilar yangi metodlarni qo'llashga tayyor bo'lsa, o'z ustida ishlasa va islohotlarni qo'llab-quvvatlasa, ta'lim tizimi tez rivojlanadi. Aksincha, ular islohotlarga ishonmasa yoki qo'llab-quvvatlovni sezmasa, o'zgarishlar sust kechishi mumkin.

Maqola so'ngida quyidagi takliflar ijobiy ma'qullansa ta'lim sifati yuqori bosqichga ko'tariladi.

- O'qituvchilarning ijtimoiy maqomini oshirish uchun jamiyatda ta'lim sohasi yuqori baholanishi kerak.

- Maktablarda do'stona psixologik muhit yaratish o'qituvchilarning motivatsiyasini oshiradi.

- O'qituvchilarga nisbatan ortiqcha byurokratik bosim kamaytirilishi, ularning ijodiy ishlashiga imkon berilishi lozim.

- Psixologik yordam va qo'llab-quvvatlash tizimlari yo'lga qo'yilishi o'qituvchilarning ruhiy barqarorligini ta'minlaydi.

O'qituvchilar jamiyatning eng muhim ustunlaridan biri bo'lib, ularning ijtimoiy-psixologik holati ta'lim tizimining samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli, ularning holati va ish sharoitlarini yaxshilash ta'lim sifatini oshirishning muhim shartlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press. 1978.
2. Rizayeva N. M. O'qituvchi psixologiyasi. Biruni Journal. 2023 y.
3. Ahadov F. V. Ta'lim-tarbiya jarayonlarining ijtimoiy pedagogik va psixologik asoslari. 2022 y.
4. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. W.H. Freeman.1997.
5. Omonov X., Xo'jayev N., Madyarova S., Eshchonov E. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. T., "Iqtisod-moliya", 2009 yil.

OLIJ TA'LIM IMIDJINI MUASSASALARNING TA'LIM XIZMATI BOZORIDA RAQOBAT POZITSIYASINI MUSTAHKAMLASHDAGI TA'SIRI

Yo'ldosheva G.V.

Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: oliy ta'lim imidji, ta'lim xizmati bozori, raqobatbardoshlik, innovatsion rivojlanish, marketing strategiyalari, brending, raqamli texnologiyalar.

Ключевые слова: имидж высшего образования, рынок образовательных услуг, конкурентоспособность, инновационное развитие, маркетинговые стратегии, брендинг, цифровые технологии.

Key words: higher education image, educational services market, competitiveness, innovative development, marketing strategies, branding, digital technologies.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada oliy ta'lim muassasalarining imidji va uning ta'lim xizmati bozorida raqobatbardosh pozitsiyani mustahkamlashdagi o'rni tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim tizimida imidjning ahamiyati ortib borayotganligi sababli, oliy ta'lim muassasalarining jahon va milliy reytinglardagi mavqei, talabalar, ota-onalar va ish beruvchilar orasidagi nufuzi muhim omil sifatida qaraladi. Tadqiqotda oliy ta'lim muassasalarining innovatsion rivojlanish strategiyalari, brend sifatidagi o'ziga xosligi va ta'lim xizmatlarining sifatini oshirish yo'llari o'rganiladi. Shuningdek, ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar va marketing yondashuvlarining ta'siri ko'rib chiqilib, oliy ta'lim muassasalari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируется роль имиджа высших учебных заведений в укреплении их конкурентных позиций на рынке образовательных услуг. В современных условиях значение имиджа в системе высшего образования постоянно растёт, поэтому репутация университетов в международных и национальных рейтингах, а также их престиж среди студентов, родителей и работодателей рассматривается как важный фактор. В исследовании изучаются стратегии инновационного развития, уникальный бренд вузов и пути повышения качества образовательных услуг. Также рассматривается влияние цифровых технологий и маркетинговых подходов в образовательной системе, предлагаются практические рекомендации для высших учебных заведений.

SUMMARY:

This article analyzes the role of the image of higher education institutions in strengthening their competitive position in the educational services market. As the significance of image in the modern education system continues to grow, the reputation of higher education institutions in global and national rankings, as well as their prestige among students, parents, and employers, is considered a crucial factor. The study examines innovative development strategies, the unique branding of

higher education institutions, and ways to enhance the quality of educational services. Additionally, the impact of digital technologies and marketing approaches in the education system is explored, and practical recommendations are proposed for higher education institutions.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligi nafaqat ta'lim sifati, balki ularning imidji bilan ham bevosita bog'liq. Bugungi globallashuv jarayonida universitetlarning xalqaro va milliy reytinglardagi o'rnini, ularning talabalar, ota-onalar va ish beruvchilar orasidagi nufuzi oliy ta'lim tizimining barqaror rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, ta'lim muassasalari o'z imidjini shakllantirish va mustahkamlash uchun turli innovatsion yondashuvlardan foydalanishi talab etiladi.

Oliy ta'lim muassasalari uchun imidj brend sifatida namoyon bo'lib, nafaqat abituriyentlar va talabalarni jalb etishda, balki xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, ilmiy salohiyatni oshirish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim omil hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, raqamli texnologiyalar, ta'lim xizmatlarini targ'ib qilish strategiyalari va zamonaviy marketing yondashuvlarining ta'lim muassasalari imidjiga ta'siri alohida o'rganishni talab qiladi.

Mazkur tadqiqot oliy ta'lim muassasalarining ta'lim xizmati bozoridagi raqobatbardosh pozitsiyasini mustahkamlashda imidjning o'rnini o'rganishga qaratilgan bo'lib, bu boradagi innovatsion strategiyalar, samarali boshqaruv yondashuvlari va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishni maqsad qiladi.

Oliy ta'lim muassasasining imidji uning tashqi va ichki manfaatdor tomonlar orasidagi nufuzi, obro'si hamda ta'lim sifati va innovatsion salohiyati haqida shakllangan tasavvur sifatida namoyon bo'ladi. [1]

Ta'lim muassasasining imidji keng ko'lamli omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida ta'lim sifati, professor-o'qituvchilar malakasi, infratuzilma, ilmiy tadqiqot faoliyati va xalqaro hamkorlik kabi jihatlar alohida ahamiyatga ega.

Tadqiqotchilar oliy ta'lim imidjining quyidagi asosiy tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatadilar:

Akademik imidj – universitetning ilmiy va ta'lim sifati, professor-o'qituvchilar tarkibi va tadqiqot faoliyati bilan bog'liq nufuzi.

Ijtimoiy imidj – jamiyatda oliy ta'lim muassasasining roli, uning ijtimoiy loyihalaridagi ishtiroki va bitiruvchilarining mehnat bozoridagi mavqei.

Marketing imidji – universitetning reklama va brending strategiyalari, jamoatchilik bilan aloqalar hamda raqamli media resurslar orqali targ'iboti.

Xalqaro imidj – universitetning jahon ta'lim maydonidagi o'rnini, xalqaro reytinglardagi mavqei va xorijiy talabalar uchun jozibadorligi.

Shu jihatdan, universitetning imidji uning ta'lim xizmatlari bozoridagi raqobatbardoshligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Oliy ta'lim muassasalari raqobat sharoitida o'z brendini mustahkamlash va xalqaro miqyosda nufuzli universitetlar qatoridan joy olish uchun imidjni shakllantirish strategiyalarini ishlab chiqishi lozim.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari orasida raqobat tobora kuchayib bormoqda. Xalqaro va milliy darajada yetakchi universitetlar o'z ta'lim xizmatlarining sifatini oshirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va bitiruvchilarining mehnat bozoridagi talabgarligini ta'minlash orqali nufuzini mustahkamlashga harakat qilmoqda.

Oliy ta'lim muassasasining raqobatbardoshligi quyidagi omillar bilan bevosita bog'liq:

Ta'lim sifati va o'quv dasturlarining zamonaviyligi – xalqaro standartlarga javob beradigan o'quv rejalari va innovatsion ta'lim metodlarining qo'llanilishi.

Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar – professor-o'qituvchilar va tadqiqotchilarning ilmiy salohiyati, xalqaro ilmiy hamkorlik va grant loyihalarining mavjudligi.

Kadrlar tayyorlashda amaliyot va mehnat bozori bilan integratsiya – universitet bitiruvchilarining ish bilan ta'minlanish darajasi va nufuzli kompaniyalar bilan hamkorlik.

Raqamli transformatsiya va innovatsion texnologiyalar – ta'lim jarayoniga sun'iy intellekt, big data va raqamli ta'lim platformalarini joriy etish.

Xalqaro aloqalar va akademik mobillik – xorijiy universitetlar bilan hamkorlik, ikki diplomli dasturlar va chet ellik talabalarni jalb qilish.

Oliy ta'lim muassasalarining ta'lim xizmati bozorida muvaffaqiyat qozonishi ko'p jihatdan uning imidji bilan bog'liq.

Ijobiy imidj:

Talabalar oqimini oshiradi va iqtidorli yoshlarni jalb qiladi.

Ish beruvchilar va sanoat vakillari bilan aloqalarni mustahkamlaydi.

Xalqaro reytinglarda yuqori o'rin egallash imkoniyatini yaratadi.

Investorlar va homiylarni jalb qilish orqali moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi.

Shu sababli, oliy ta'lim muassasalari o'z imidjini shakllantirish va uni mustahkamlash uchun innovatsion strategiyalarni qo'llashi lozim.[2]

Oliy ta'lim muassasalarining imidjini rivojlantirish uchun quyidagi strategiyalar samarali hisoblanadi:

– Universitet veb-saytini xalqaro standartlarga moslashtirish va onlayn ta'lim xizmatlarini rivojlantirish.

– Ijtimoiy tarmoqlar va raqamli media orqali universitetning ilmiy yutuqlari va innovatsiyalarini targʻib qilish.

– Onlayn reyting va sharh tizimlarini monitoring qilish va imidjni doimiy tahlil qilib borish.

– Taʼlim sifatini oshirish va innovatsiyalarni joriy etish

– Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, sunʼiy intellekt va raqamli taʼlim platformalaridan foydalanish.

– Talabalarga amaliy koʻnikmalar beradigan dual taʼlim tizimi va startap inkubatorlarini tashkil etish.

– Xalqaro hamkorlik va akademik mobillikni kengaytirish

– Xorijiy universitetlar bilan qoʻshma dasturlar va ilmiy loyihalarni amalga oshirish.

– Chet ellik talabalarni jalb qilish uchun grant va stipendiya dasturlarini ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Oliy taʼlim muassasalarining imidji va ularning taʼlim xizmati bozorida raqobatbardoshligi masalasi boʻyicha koʻplab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan.[3] Filipp Kotler va Karen Foks (1995) oʻzlarining “Strategic Marketing for Educational Institutions” asarida taʼlim muassasalarining brending va marketing strategiyalarini chuqur tahlil qilgan. Ularning fikriga koʻra, universitet imidji talabalarning tanlov qaroriga bevosita taʼsir qiladi va uni shakllantirishda marketing yondashuvlari muhim rol oʻynaydi.

Pierre Bourdieu (1986) tomonidan ilgari surilgan “madaniy kapital” nazariyasida universitetlarning jamiyatdagi mavqei va ularning ijtimoiy nufuzi taʼlim sifati va akademik meros bilan bevosita bogʻliq ekanligi koʻrsatib oʻtilgan.

Oʻzbekistonda ham oliy taʼlim imidji va uning taʼlim xizmati bozorida oʻrni boʻyicha tadqiqotlar mavjud. Qosimova M. (2023) oliy taʼlim muassasalarining xalqaro reytinglarda yuqori oʻrin egallashining muhim omillarini oʻrganib, brend strategiyalarining ahamiyatini yoritgan. Toshpoʻlatov A. (2022) oʻz tadqiqotida taʼlim tizimining raqobatbardoshligini oshirish uchun davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash mexanizmlari va xususiy sektor ishtirokining muhimligini taʼkidlagan.

Zamonaviy oliy taʼlim muassasalarining imidjini shakllantirishda raqamli texnologiyalar muhim oʻrin tutadi. Selwyn N. (2016) “Education and Technology: Key Issues and Debates” nomli asarida raqamli taʼlim platformalari va onlayn oʻquv dasturlarining universitet imidjiga taʼsirini oʻrganib chiqqan.

Davronov S. (2023) oliy taʼlimda raqamli transformatsiya masalasini oʻrganib, FERMS kabi elektron taʼlim platformalarining universitetlar raqobatbardoshligiga taʼsirini tahlil qilgan. Boyjigitov S.K. “Xizmatlar marketingi” (2023). Ushbu darslikda xizmatlar marketingining nazariy asoslari, xizmatlarni taqdim etish

jarayonlari va xizmatlar sifatini boshqarish masalalari batafsil yoritilgan. Muallif xizmatlar sohasida marketing vositalari, brending siyosati va xizmatlar sohasida marketing kompleksi kabi mavzularni keng qamrab olgan. Xususan, oliy ta'lim muassasalarining xizmat sifatini oshirish va marketing strategiyalarini shakllantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan. Asqarova M.T., Zaxidov G'E., Amirov L.F. "Makroiqtisodiy siyosat" (2019). Mazkur darslikda makroiqtisodiy siyosatning asosiy tushunchalari, muammolari va uni yuritishning asoslari bayon etilgan. Mualliflar makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni hisoblash usullari, makroiqtisodiy muvozanat modellari va iqtisodiy o'sish masalalarini tahlil qilganlar. Oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy siyosatdagi o'rni va ularning raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan strategiyalar ham ko'rib chiqilgan. Yo'ldoshev N.K., Zaxidov G.E. "Menejment" (2018). Ushbu darslikda menejmentning nazariy jihatlari, boshqaruv munosabatlari va tashkilotlarning rivojlanishidagi yangi tendensiyalar zamonaviy nuqtayi nazardan ko'rib chiqilgan. Mualliflar boshqaruv jarayonining asosiy figurasi bo'lgan menejerga, uning shaxsi, ishini tashkil etish, o'zini o'zi boshqarish va mehnat jamoasini tashkil etishga muhim o'rin ajratganlar. Oliy ta'lim muassasalarida menejmentning samarali tashkil etilishi ularning imidji va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. "Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari" (2024). Mazkur to'plamda ijtimoiy-gumanitar fanlar sohasidagi dolzarb muammolar, jumladan, ta'lim tizimidagi islohotlar, oliy ta'lim muassasalarining imidji va raqobatbardoshligini oshirish masalalari bo'yicha maqolalar jamlangan. O'zbek olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijalari ta'lim muassasalarining rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, olimlar oliy ta'lim muassasalarining imidji va raqobatbardoshligini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratmoqdalar. Ularning asarlarida xizmatlar marketingi, menejment, makroiqtisodiy siyosat va ijtimoiy-gumanitar fanlar doirasida ta'lim muassasalarining rivojlanish strategiyalari, xizmat sifatini oshirish va marketing yondashuvlari bo'yicha qimmatli tavsiyalar berilgan. Bu tadqiqotlar oliy ta'lim muassasalarining ta'lim xizmati bozorida raqobatbardoshligini mustahkamlashda nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot oliy ta'lim muassasalarining ta'lim xizmati bozorida raqobatbardoshligini oshirishda imidjning o'rnini aniqlash va samarali strategiyalar ishlab chiqishga qaratilgan bo'lib, quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanildi:

1. Nazariy tadqiqot metodlari

Bu bosqichda mavzuga oid ilmiy manbalar va ilgari olib borilgan tadqiqotlar chuqur o'rganildi:

Sistemali yondashuv – oliy ta'lim muassasalarining imidji ta'lim tizimining bir qismi sifatida o'rganilib, uning boshqa elementlarga ta'siri baholandi.

Bibliografik tahlil – mavzuga oid ilmiy maqolalar, kitoblar, dissertatsiyalar va rasmiy hujjatlar chuqur o'rganildi.

Kategorik tahlil – oliy ta'lim muassasalarining imidjini shakllantiruvchi asosiy omillar belgilandi va ularning ta'siri tizimli tahlil qilindi.

Kontekstual tahlil – imidjning ta'lim xizmati bozoridagi o'rni mintaqaviy va xalqaro kontekstda ko'rib chiqildi.

2. Empirik tadqiqot metodlari

Bu bosqichda real holatlarni o'rganish va amaliy ma'lumotlar yig'ish maqsad qilingan:

Anketalar va so'rovlar – oliy ta'lim muassasalarining talabalar, o'qituvchilar va abituriyentlari orasida universitet imidji va uning ta'lim xizmati bozoridagi o'rniga oid fikrlarini aniqlash uchun so'rovlar o'tkazildi.

Ekspert intervyulari – ta'lim boshqaruvi mutaxassislari, oliy ta'lim muassasalari rahbarlari va xalqaro ekspertlar bilan suhbatlar tashkil qilindi.

Fokus-guruhlar – ta'lim sohasidagi tadbirkorlar, xususiy sektor vakillari va ilmiy jamoatchilik ishtirokida universitet brendingi bo'yicha muhokamalar o'tkazildi.

Kuzatish usuli – O'zbekistondagi va xorijdagi nufuzli universitetlarning marketing va imidj strategiyalari o'rganilib, ularning ta'lim bozori raqobatbardoshligiga ta'siri baholandi.

3. Ma'lumotlarga asoslangan tadqiqot metodlari

Tadqiqotning ishonchliligini oshirish va natijalarni obyektiv baholash uchun quyidagi yondashuvlardan foydalanildi:

Statistik tahlil – so'rov va intervyulardan olingan natijalar statistik dasturlar yordamida qayta ishlanib, trendlarga oid xulosalar chiqarildi.

Raqamli axborot tahlili – oliy ta'lim muassasalarining veb-saytlari, ijtimoiy tarmoqlardagi imidj strategiyalari va internetda ularning obro'-e'tibori tahlil qilindi.

Komparativ tahlil (taqqoslash) – O'zbekiston, MDH davlatlari va xalqaro universitetlar imidjini shakllantirish strategiyalari solishtirildi.

SWOT tahlil – O'zbekistondagi oliy ta'lim muassasalarining imidj kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari va tahdidlarini aniqlash uchun qo'llandi.

4. Innovatsion yondashuvlar

Tadqiqot jarayonida yangicha metodlardan ham foydalanildi:

Big Data va sun'iy intellekt tahlili – universitetlarning raqamli imidji va ularning reytinglarga ta'sirini baholash uchun katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) tahlil qilindi.

Sentiment tahlili – ijtimoiy tarmoqlardagi fikr-mulohazalar, universitetlar haqidagi sharhlar va ommaviy axborot vositalaridagi ma'lumotlar baholandi.

Tarmoq (network) tahlili – universitetlarning xalqaro va mintaqaviy hamkorlik tarmoqlari o'rganildi.

Ushbu metodologik yondashuvlar asosida olib borilgan tadqiqot oliy ta'lim muassasalarining imidjini yaxshilash orqali ularning ta'lim xizmati bozorida raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan innovatsion strategiyalarni ishlab chiqishga imkon berdi. Olingan natijalar ilmiy asoslangan va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, O'zbekiston ta'lim tizimining global maydondagi nufuzini oshirishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida olingan natijalar oliy ta'lim muassasalarining imidji va ularning ta'lim xizmati bozorida raqobatbardoshligiga ta'siri bo'yicha quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Oliy ta'lim muassasalarining imidjiga ta'sir qiluvchi omillar tahlili

Tahlil natijalariga ko'ra, oliy ta'lim muassasalarining imidjini shakllantiruvchi asosiy omillar quyidagilar ekanligi aniqlandi:

Ta'lim sifati va akademik natijalar – Universitetlarning ilmiy-innovatsion faoliyati va bitiruvchilarning mehnat bozorida muvaffaqiyati ta'lim muassasalarining imidjini mustahkamlovchi muhim omildir. Reyting va xalqaro tan olinganligi – QS, THE (Times Higher Education), ARWU (Shanghai Ranking) kabi xalqaro reytinglarda yuqori o'rinlar egallash universitet brendini oshirishga xizmat qiladi.

Professor-o'qituvchilar tarkibi va ilmiy salohiyat – Yetakchi mutaxassislarning dars berishi, xalqaro tajribaga ega professorlarning jalb qilinishi ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshiradi. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi – Elektron ta'lim platformalari, sun'iy intellekt asosida o'qitish, virtual laboratoriyalar va masofaviy ta'lim tizimlari imidjga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Korporativ brending va marketing strategiyalari – Universitetlarning ijtimoiy tarmoqlardagi faolligi, nufuzli media platformalardagi targ'ibot ishlari ularning jozibadorligini oshiradi.

Talabalar va bitiruvchilar muvaffaqiyati – Bitiruvchilarning yirik kompaniyalarda ishlashi, startaplar yaratishi va nufuzli loyihalarda qatnashishi universitet imidjini kuchaytiradi.

2. O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining imidj va raqobatbardoshlik bo'yicha hozirgi holati.[4,5]

O'zbekiston universitetlari ta'lim xizmati bozorida quyidagi muammolarga duch kelmoqda:

Xalqaro reytinglarda past natijalar – Hozirgi kunda O'zbekiston universitetlarining aksariyati QS va THE reytinglariga kira olmayapti yoki past o'rinlarni egallamoqda;

Kadrlar salohiyati va ilmiy faoliyatning yetarli darajada rivojlanmagani – Universitetlar professor-o'qituvchilarining xalqaro ilmiy bazalardagi maqolalar soni yetarli emas;

O'quv jarayonida innovatsion yondashuvlarning sustligi – Sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlarning ta'lim jarayoniga yetarlicha joriy qilinmagani ta'lim sifatiga salbiy ta'sir qilmoqda.

Talabalar va abituriyentlar orasida universitetlarning imidji bo'yicha ziddiyatli qarashlar – So'rovnoma natijalariga ko'ra, talabalar universitet imidjini oshirish uchun xalqaro hamkorlik va innovatsion ta'lim dasturlarining kuchaytirilishi kerakligini ta'kidlaganlar.

3. Raqobatbardoshlikni oshirish uchun ilg'or xorijiy tajribalar

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, yetakchi universitetlar imidjini oshirish uchun quyidagi strategiyalarni qo'llaydi:

Innovatsion ta'lim dasturlarini joriy qilish – AQSh, Buyuk Britaniya va Janubiy Koreya universitetlari talabalar uchun individual ta'lim yo'nalishlarini ishlab chiqishadi.

Ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish – Germaniya, Kanada va Avstraliya universitetlari ko'pincha xalqaro ilmiy grantlar va tadqiqot loyihalariga e'tibor qaratadi.[8,9,10]

Bitiruvchilarning mehnat bozorida talabgirlikni oshirish – Singapur va Niderlandiya universitetlari bitiruvchilarni yirik xalqaro kompaniyalarga joylashtirish bo'yicha maxsus dasturlarni amalga oshiradi.

4. Statistik tahlil natijalari

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining imidj va raqobatbardoshlik ko'rsatkichlarini aniqlash maqsadida 500 dan ortiq respondentlar orasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari quyidagicha:

"Universitet imidji sizning tanlovingizga qay darajada ta'sir qiladi?"

65% – juda muhim

25% – o'rtacha darajada muhim

10% – ahamiyatsiz

"Universitet reytingi ishga joylashishda muhim rol o'ynaydi deb hisoblaysizmi?"

70% – ha

20% – qisman

10% – yo‘q

"Oliy ta‘lim muassasasi imidjini oshirish uchun eng muhim omillar qaysilar?"

40% – professor-o‘qituvchilarning saviyasi va ilmiy faoliyati

30% – xalqaro hamkorlik va akademik almashinuv dasturlari

20% – innovatsion ta‘lim texnologiyalarining joriy etilishi

10% – universitet infratuzilmasi va kampus sharoitlari

Xulosa.Oliy ta‘lim muassasalarining raqobatbardoshligi va muvaffaqiyatli rivojlanishi ularning imidjiga bevosita bog‘liq. Ta‘lim sifati, innovatsiyalar, marketing strategiyalari va xalqaro aloqalar imidjni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqot natijasida oliy ta‘lim muassasalari uchun quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- Ta‘lim sifati oshirish va ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish.
- Universitet brendini shakllantirish va uni xalqaro miqyosda targ‘ib qilish.
- Ilmiy tadqiqotlar va innovatsion faoliyatni rivojlantirish.
- Ish beruvchilar bilan hamkorlikni kuchaytirish va bitiruvchilarning ish bilan ta‘minlanishini yaxshilash.

- Oliy ta‘lim muassasalari uchun ijobiy imidj yaratish nafaqat ularning raqobatbardoshligini oshiradi, balki milliy ta‘lim tizimining jahon miqyosidagi mavqeini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qosimova M. Oliy ta‘lim muassasalarining imidji va uning ta‘lim sifati bilan bog‘liqligi. – Toshkent: Fan, 2022.
2. Toshpo‘latov A. Oliy ta‘lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshirishda innovatsion yondashuvlar. – Samarqand: Ilmiy meros, 2021.
3. Davronov S. Oliy ta‘lim tizimining modernizatsiyasi va xalqaro reytinglarda ishtiroki. – Buxoro: Ma‘rifat, 2023.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta‘lim sifati oshirish va oliy ta‘lim muassasalarining xalqaro reytinglardagi o‘rni mustahkamlash to‘g‘risida”gi farmoni. – 2022-yil 10-mart, PQ-165-son.
5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi. Ta‘lim tizimida raqamli transformatsiya strategiyasi. – Toshkent, 2023.
6. QS World University Rankings 2023. <https://www.topuniversities.com>
7. Times Higher Education (THE) World University Rankings 2023. <https://www.timeshighereducation.com>
8. Altbach P., Salmi J. The Road to Academic Excellence: The Making of World-Class Research Universities. – Washington DC: World Bank, 2011.
9. Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. – New York: Free Press, 1980.
10. Kotler P., Keller K. Marketing Management (15th Edition). – Pearson Education, 2016.

O'QUVCHILARDA HAYOTIY KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Mirgaziyeva Z.T.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Tayanch so'zlar: bo'lajak pedagoglar, yangi taraqqiyot, zamonaviy dunyoqarash, ilmiy-nazariy qarashlar, uzluksiz ta'lim, individual sifatlari, barkamol inson, ta'lim standartlari, fuqarolik jamiyatini, ilmiy-metodik

Ключевые слова: будущие педагоги, новые разработки, современное мировоззрение, научно-теоретические взгляды, непрерывное образование, индивидуальные качества, всесторонняя личность, образовательные стандарты, гражданское общество, научно-методические

Key words: future teachers, new development, modern worldview, scientific and theoretical views, continuing education, individual qualities, a harmonious person, educational standards, civil society, scientific and methodological

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada bugungi kunda zamonaviy jamiyatda bo'lajak pedagoglarning asosiy vazifalaridan biri o'z kasbiy kompetentligi va intellektual salohiyatining yuqoriligi, sadoqatligi, g'oyaviy e'tiqodligi, o'z kasbini sevishidir. Bu pedagoglarni boshqa kasb egalaridan ajratib turadi. Ta'lim sifatini va samaradorligini takomillashtirish, ularning fanlar bo'yicha amaliy ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha ko'plab dasturlar ustuvor vazifalar to'g'risidagi fikr mulohazalar bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье одной из главных задач будущих педагогов в современном обществе сегодня является высокая профессиональная компетентность и интеллектуальный потенциал, лояльность, идейная убежденность и любовь к своей профессии. Это отличает педагогов от других профессий. Высказано множество программ по повышению качества и эффективности образования, формированию практических навыков по предметам, мнения по приоритетным задачам.

SUMMARY:

In this article, one of the main tasks of future teachers in modern society today is to demonstrate their professional competence and high intellectual potential, loyalty, ideological conviction, and love for their profession. This distinguishes teachers from other professionals. The article presents a number of programs to improve the quality and effectiveness of education, to develop their practical skills in the sciences, and to provide feedback on the priority tasks.

Hozirgi zamon bo'lajak pedagoglarning asosiy vazifalaridan biri o'z kasbiy kompetentligi va intellektual salohiyatining yuqoriligi, sadoqatligi, g'oyaviy

e'tiqodliligi, o'z kasbini sevishidir. Bu pedagoglarni boshqa kasb egalaridan ajratib turadi. Ta'lim sifatini va samaradorligini takomillashtirish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining bir qator qarorlari va farmonlari qabul qilinib, ta'lim mazmunini, ta'lim tizimini modernizatsiyalashda axborot texnologiyalari yutuqlaridan keng foydalanish zaruriyati tug'ilmoqda. Talaba-yoshlarni zamon talablari asosida tarbiyalash va ularga jamiyat taraqqiyoti bilan bir qatorda shakllanib borayotgan fanlar asosida nazariy va amaliy bilim berish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu esa o'qituvchilar zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklaydi. Bugungi kundagi o'qituvchi o'zi dars beradigan fanning mohir ustasi, bilimdoni, ta'lim-tarbiya jarayonidagi har qanday muammoning yechimini topa oladigan, o'z ustida doimo ijodiy ishlab, yangiliklar yarata oladigan, o'quvchilar qalbiga yo'l topa oladigan, bir so'z bilan aytganda zamon talabiga javob bera oladigan mutaxassis bo'lishi lozim. Shuning uchun bugungi kunda biz o'qituvchi kompetentligi haqidagi fikrlarni takror va takror tilga olmoqdamiz. Barcha pedagogik va psixologik adabiyotlarda "kompetentlik" so'zining izohli ma'nosi berilib, ingliz tilidan olingan "competence" – tushungan, qobiliyatli ma'nosini anglatadi. Mazmunan esa "faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajada kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish" degan tushunchani anglatadi.

Hozirgi kunda respublikamizda ro'y berayotgan islohatlar bevosita innovatsion ta'lim tizimi bilan bog'liqdir. Bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik kasbiga yo'naltirish, tarbiyalash hamda kasbiy moslashtirish asosiy maqsaddir. Pedagogika fanlari nomzodi G.G'afforova bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni 3 bosqichda ifodalaydi. I bosqich. Kasbiy faoliyatga motivatsion yo'nalganlik, kasbiy tasavvurning shakllanishi, kasbiy bilimning o'zlashtirilishi, kasbiy faoliyat talablarining yangilanishi. II bosqich. Kasbiy faoliyat talablarini o'zlashtirish, kasbiy kompetensiyalarini bilish, o'zlashtirish, muloqotga kirishish, kasbiy ijodkorlik, faoliyatga innovatsion yondashishning qaror topishi (maxsus fanlar, pedagogik amaliyot, to'garaklar, ijodiy ishlar, sinfdan tashqari ishlar, mustaqil ta'lim vositasida). Kasbiy o'z-o'zini anglash, moslashish, kasbiy ko'nikma va malakaning rivojlanishi, pedagogik qobiliyat va kasbiy sifatlarining shakllanishi (umumkasbiy va maxsus fanlar, o'quv amaliyoti, mustaqil ta'lim vositasida).

2019-yil 23-avgustda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev respublikamiz xalq ta'limi xodimlari bilan qilgan muloqotida "...bugungi ustoz shogirdlarini o'z orqasidan ergashtira olishi lozim, agar ergashtira olmasa u ustoz emas," degan fikrlarni ta'kidlab o'tdilar. Demak, bugungi ustoz o'z shogirdlari oldida tashabbuskor, tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lib, har doim tetik, g'ayratli, o'z kuchi va imkoniyatlariga ishongan bo'lishi lozim. Kasbiy faoliyatga (kompetent) ega bo'lish uchun esa quyidagilarga e'tibor berishi lozim: a) kasbiy faoliyatiga ijodiy yondashish; b) yangidan-yangi g'oyalarni yaratishda faollik

ko'rsatish; c) hamkorlik bilan pedagogik yutuqlar xususida fikr almashish, ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish. O'qituvchilik kasbi juda katta ruhiy va jismoniy kuch talab etadi, shuning uchun o'qituvchining salomatligiga ham muhim talablar qo'yiladi. O'qituvchining ovoz poychalari yaxshi rivojlangan, ko'rish qobiliyati yaxshi bo'lishi, uzoq vaqt tik tura olishi va o'quvchilar bilan chiroyli muloqatga kira olishi lozim. Buyuk mutafakkir Abu Ali Ibn Sino "Tib qonunlari" asarida ham o'qituvchining nutq gigiyenasiga doir maslahatlar bergan: "Uzoq muddat davomida qattiq tovush bilan baqirish ko'p miqdorda havoni tashqariga chiqarishni talab qiladi. Bularning har ikkisi ham xavflidir".

Jamiyatda ro'y berayotgan barcha islohotlar, ta'limning yangi bosqichlarga ko'tarilishi, ilm-fan texnikasining jadal rivojlanishi, eng asosiysi yurtimizda ijod va Prezident maktablarining tashkil etilishi ham ta'lim tizimidagi innovatsiyalar hisoblanadi. Shuningdek, bugungi pedagog nafaqat ta'lim beruvchi, balki shu bilan bir qatorda tarbiyachi hamdir. Bugungi kunda ta'lim mazmunida modernizatsiya ishlari, ya'ni DTS da, o'quv rejasida va fan dasturlarida ham islohatlar olib borilmoqda. Bugungi zamon o'qituvchisi yuqoridagi islohatlarni ham hisobga olishi zarur. Pedagogning kreativligi haqida fikr yuritganda biz standart va nostandart ta'lim shaklida ham fikr yuritmoqdamiz. Standart – bu ta'lim mazmuniga mos shakldir, bunda o'qituvchi subyekt, o'quvchi, tinglovchi obyekt sifatida faoliyat olib boradi. Nostandart ta'lim shaklida o'qituvchi ham o'quvchi, tinglovchi ham subyekt sifatida faoliyat olib boradi, o'qituvchi ta'lim jarayonida mustaqil qarorlar chiqarishi mumkin bo'ladi.

O'qituvchining kompetentligida kasbiy bilim va madaniyat tushunchalarini to'g'ri tahlil qilishi lozim. Kasbiy bilim – bu o'qituvchining o'z sohasini mukammal bilishi bo'lsa, madaniyat tushunchasida uning nutq madaniyati, estetik va boshqa tomonlari namoyon bo'ladi. Kreativlik qobiliyatiga ega mutaxassis o'z bilimini izchil boyitib borishi, yangilikka intiluvchan mahorat egasi bo'lishi lozim. Bu esa o'z navbatida o'qituvchi kompetentligini ta'minlaydi. Ta'lim tizimini boshqarish orqali har yili ta'lim muassasalarida yuqori samaradorlikka erishish maqsadida yangi o'quv dasturlari, darsliklar, uslubiy qo'llanmalar, zamonaviy axborot vositalari yordamida video darsliklar, multimedialar ishlab chiqarilmoqda. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy siyosatida milliy o'zlikni anglash, milliy va umumbashariy qadriyatlarini o'zlashtirish orqali shaxs bilan jamiyat o'rtasida uyg'unlikni vujudga keltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada mamlakatimizda yoshlar, o'quvchilarning qobiliyatlari, iste'dodlari, ichki imkoniyatlari o'ziga xos individual-psixologik xususiyatlarini tadqiq etish uchun barcha imkoniyatlar mavjud. Kishi dunyoga kelgandan so'ng, avvalo, uning ota-onasi, farzandini unib-o'sishini, kamol topishini istaydi. Kelajakda esa o'z imkoniyatlaridan kelib chiqib shu yurtning biror koriga nafi tegadigan barkamol avlod sifatida ulg'ayadi. Hozirgi vaqtga kelib dunyo

aholisining soni yildan- yilga ortib bormoqda. Tug'ilgan bolalarning aksariyatida esa turli xil nuqsonlar kuzatilmoqda. Ushbu holatlarning kelib chiqishiga sabab bo'lgan bir qancha omillar mavjud. Jumladan, ekologik holatning yomonlashuvi, turmush qurishda yo'l qo'yilgan xatolar va sog'lom turmush tarziga amal qilmaslik natijasida yuzaga kelmoqda. Lekin hozirgi vaqtga kelib davlatimiz tomonidan yaratilgan imkoniyatlar ushbu turdagi shaxslarga ham keng yo'l ochdi.

Maxsus maktablar hamda inklyuziv ta'limning to'g'ri yo'lga qo'yilganligi, ularga ta'lim-tarbiya berish jarayoni davlat standartlariga javob bera oladigan darajada shakllanib bormoqda Ta'lim jarayonida o'quvchilarni hayotga tarbiyalash bugunning kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Buning uchun, albatta, har bir pedagog o'quv jarayonini amaliy hayot bilan bog'lagan holda to'g'ri tashkil etishi zarur. Ta'limda nazariyani amaliyot bilan bog'lash prinsipi bu jarayoni yanada osonlashtiradi. O'quvchilarda onglik va faollikni yuzaga keltirish, ularni o'z-o'zini baholashiga imkon yaratish hamda badiiy adabiyot na'munalarining asl mohiyatini o'quvchiga yetkazib berish ta'lim oluvchida hayot haqidagi ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. O'qituvchilarni tashvishga solayotgan muammolardan biri – o'quvchida qanday qilib bilim olishga bo'lgan doimiy qiziqishni rivojlantirish va ularning mustaqil izlanishiga bo'lgan ehtiyoj, boshqacha qilib aytganda, o'quv jarayonida bilish faoliyatini qanday faollashtirish kerakligi. Maktab ta'limining davlat, jamiyat va oila oldiga qo'ygan maqsadlari, ma'lum bir bilim va ko'nikmalarni to'plashdan tashqari, o'quvchining salohiyatini ochib berish va rivojlantirish, uni amalga oshirish uchun qulay shartsharoitlarni yaratishdir. O'quvchilarda amaliy faoliyat tajribasini tarkib toptirish, tayanch kompetensiyalarni shakllantirish, ijtimoiy hayotga samarali tayyorlash jarayonlarini tashkil etish orqali o'quvchilarni hayotga tayyorlashga katta e'tibor qaratmoq lozim. Yaxshi natijalar ko'rsatish uchun hech bo'lmaganda o'qituvchi ikki maqsadga ega bo'lish kerak: Birinchisi, o'qituvchilar va ular ishlaydigan va foydalanadigan materiallarni tayyorlashdir.

1. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tashxis etish.
2. Ta'lim va tarbiya jarayonining mohiyati.
3. Ta'lim va tarbiyaning asosiy funktsiyasi.
4. Didaktika va tarbiya jarayoning asosiy kategoriyalari.
5. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi va talabaning hamkorligi.

Pedagogik mahorat fanining predmeti, maqsadi va vazifalari, pedagogik mahorat haqida umumiy ma'lumot, bilim, ko'nikma va malakalarni puxta egallab olishga imkon yaratib beradi. Shuningdek, maktab amaliyotida va pedagogik fikr tarixida o'qituvchining mahorati masalalari, pedagogika qobiliyat, o'qituvchining kommunikativ qobiliyati, muloqot madaniyati va o'quvchining psixologik faoliyati, pedagogik texnika va uni shakllantirish usullari, darsda va tarbiya jarayonida

o'qituvchi mahorati, o'qituvchi mehnatini tashkil etishning ilmiy asoslari, pedagogik tajriba orttirishi, tadqiqot metodlari; hozirgi Ta'lim muassasalarida ilg'or pedagogik g'oyalar, tajriabalarining taraqqiyoti va uni hayotga tatbiq etish yo'llari, pedagogik mahorat taraqqiyoti tarixi, mustaqil malaka oshirish va o'z-o'zini nazorat qilish o'quv- tarbiya jarayonida pedagogik muloqot mahorati, pedagogik tajriba va uni tatbiq etish, o'qituvchi faoliyatida sharqona muomala madaniyati asoslarini o'rganish, tahlil etish to'g'risida Boshlang'ich ma'lumotlar berishni nazarda tutadi. Pedagogik mahorat fani yuksak darajadagi pedagogik faoliyatning taraqqiy etishini, pedagogik texnikani egallashini, shuningdek, pedagogik shaxsi uning tajribasi, fuqarolik va kasbiy mavqeini o'rgatadi. «Pedagogik mahorat» fani «Pedagogika nazariyasi va tarixi», «Yosh pedagogikasi va psixologiyasi», «Tarbiyaviy ishlar metodikasi», «Pedagogik texnologiya»lar bilan birgalikda bilim va malakalar tizimini yaratadi. Pedagogik mahorat fanining maqsadi bo'lajak o'qituvchiga hozirgi zamon pedagogika sohasidagi dolzarb muammolarni, o'qituvchi shaxsi va kasbi haqidagi bilim va malakalarni hamda har bir tarixiy bosqichda ta'lim – tarbiya tizimi, ijtimoiy-pedagogik fikrlar, ta'lim-tarbiya mazmuniga ijodiy munosabatda bo'lishini o'rgatadi. Pedagogik mahorat fanining predmeti - «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi» talablaridan kelib chiqib, o'z sohasini mukammal egallagan, bilimdon, axloqan pok, ma'nan etuk, jismonan sog'lom bo'lgan pedagoglarni tarbiyalashdir.

Xulosa qilib aytganda maktab o'quvchilarida hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish va hayotiy maqsadlarni belgilashning asosiy yo'nalishlaridan biri bu bo'lajak pedagoglarni o'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishdir. Demak, bo'lajak pedagoglarni o'quvchilarda avvalo o'zining mustaqil fikriga ega bo'lishi, o'z-o'zini boshqara olishi ham juda muhim sanaladi. Ularda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish uchun kasb hunarga o'rgatish, mehnatkash, sabr toqatli, qat'iyatli va tirishqoq qilib tarbiyalash o'quvchilarda hayotiy maqsadlarini belgilashda ancha qo'l keladi. Shu bilan bir qatorda mustaqil shug'ullanishlari uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalana olish qobiliyati ham rivojlangan bo'lishi kerak. Ko'proq badiiy adabiyotlar mutolaa qilishi asosiy mezonlardan sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tuychieva I., Aripov S., Madaminova, D., & Mustaev, R. (2023, June). Language and computer in the development of communicative competence of school children. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.
2. Raximovna S. A. (2022). Development of Gender Culture. Academic Journal of Digital Economics and Stability, 16, 88-92.
3. Сайдуллаева А. Р. (2022). Назначение гендерного подхода в развитии социальной активности студентов. Innovation in the modern education system, 2(18), 705-711.
4. Tuychieva I., Aripov S., Madaminova D., & Mustaev, R. (2021). The pedagogical system of preparing boys for family relationships in general secondary schools. 湖南大学学报 (自然科学版), 48(8).

GEOGEBRA YORDAMIDA YUQORI SINIF O'QUVCHILARIGA GEOMETRIYANI O'RGATISHDA TEOREMANI ISBOTLASH KO'NIKMALARINI BOSQICHMA-BOSQICH RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Raximov X.A.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti

Sultonova Sh.Y.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti magistranti

Tayanch so'zlar: STEM, GeoGebra, teorema, isbot, raqamli ta'lim.

Ключевые слова: STEM, GeoGebra, теорема, доказательство, цифровое образование.

Keywords: STEM, GeoGebra, theorem, proof, digital education.

PEZIOME:

Ushbu maqolada yuqori sinf o'quvchilariga geometriya fanidan teoremlarni isbotlashning bir nechta usullari jumladan raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning qulayligi isbotlangan.

PEZIOME:

В данной статье для старшеклассников доказано несколько способов доказательства теорем по геометрии, в том числе удобство использования цифровых образовательных технологий.

SUMMARY:

This article presents several methods for proving theorems in geometry for high school students, including the convenience of using digital educational technologies.

Kirish. "Matematika" va "informatika" fanlarini o'rganish natijasida o'quvchilar mantiqiy va matematik fikrlashni rivojlantiradilar va matematik modellar haqida tushuncha shakllanadi; matematik fikrlash qobiliyatini egallash; turli masalalarni yechishda matematik bilimlarni qo'llash va olingan natijalarni baholashni o'rganishadi. STEM fanlarini o'zlashtirish bugungi kunda ustuvor vazifa bo'lib, Davlat Ta'lim Standartida belgilangan "Matematika" fanining o'quv natijalariga qo'yiladigan talablardan biri, **"Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi"** — aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarni tuza olish, kundalik faoliyatda turli diagramma, chizma va modellarni o'qiy olish, inson mehnatini yengillashtiradigan,

mehnat unumdorligini oshiradigan, qulay shart-sharoitga olib keladigan fan va texnika yangiliklaridan foydalana olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.” Mazkur kompetensiyalar umumta’lim fanlari orqali o’quvchilarda shakllantiriladi.

Tadqiqot va tahlil. Ushbi yondoshuvlardan kelib chiqqan holda, umumta’lim muassasalari o’quvchilari uchun geometriya darsliklarida "isbotlash" yoki “teorema isboti” atamasi keltirilgan. Isbot nima degan tushunchaga oydinlik kiritib o’tamiz. Isbot — mulohaza, hukm, nazariyaning rostligini asoslashdir. Zamonaviy matematika va mantiq ilmida aksimatik, chiziqli, chiziqsiz, bevosita va bilvosita analogiya asosidagi muloxazalar mavjud. O’quvchilarni geometriyadagi teoremlarning haqiqatligini aniqlash uchun bir qator mulohazalardan foydalanishga tayyorlash lozim. Matematikada mulohaza yuritish orqali aniqlanadigan har bir fikr teorema deb ataladi. Mulohaza yuritish esa teoremaning isbotlash deyiladi. Bugungi raqamli olamda ta’lim tizimida ham raqamli ta’lim tushunchalari keng qo’llanilmoqda bu barcha fanlar qatori geometriya fanida ham o’z tasdig’ini topmoqda. Jumladan ayni bir geometrik figuraning xossasi haqidagi bayonotning to’g’riligi raqamli texnologiyalar orqali yanada qulayroq aniqlanada. Bu esa o’quvchilarning fikrlash qobiliyati va mulohaza yuritishi rivojlantiradi. Raqamli texnologiyalar orqali isbotlash fikrlashning aniq tasviri, shuningdek, ularning geometriyadagi roli yanada aniqroq ko’rinadi. O’quvchilarda mantiqiy va uslubiy bilimlarning yetarli emasligi sababli uni umumta’lim darajasida amalga oshirish qiyinchilik tug’diradi. Shuni ta’kidlash kerakki, "isbot" tushunchasining mazmunini o’quvchilarga tushuntirishning qiyinligi matematikaning o’zida ham ko’p raqamli ma’nolarga ega ekanligi bilan bog’liq. Keling, ushbu tushunchaning asosli raqamli modelini yaratish maqsadida o’quvchilarga mo’ljallangan raqamli dasturlar yordamida tavsifini tahlil qilaylik.

Geometriya fanini o’qitishda asosiy maqsadlardan biri o’quvchilarga teoremani tushuntirish va ularni mustaqil isbotlashga o’rgatishdir. Zamonaviy texnologiyalar, xususan, GeoGebra kabi dinamik dasturlar ushbu jarayonda samarali vosita sifatida xizmat qilishi mumkin.

Ushbu maqolada yuqori sinf o’quvchilarining teoremani isbotlash ko’nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirish metodikasini taklif etamiz.

1. GeoGebra va uning imkoniyatlari GeoGebra – bu interaktiv matematika dasturi bo’lib, algebra, geometriya va tahlil sohalarida keng qo’llaniladi. GeoGebra yordamida o’quvchilar geometrik shakllarni vizual tasavvur qilishlari, o’zgarishlarni kuzatishlari va muammolarni interaktiv tarzda hal qilishlari mumkin.

2. Teoremani isbotlash uchun amalga oshiriladigan bosqichlar:

Vizuallashtirish

- O'quvchilar GeoGebra yordamida teorema bilan bog'liq geometrik shaklni quradilar.
- Teorema shartlari va natijalarini interaktiv ravishda o'rganadilar.
- Muayyan hodisalar qanday o'zgarishini tahlil qiladilar.

Tajriba va kuzatish

- Shakllarning turli parametrlarini o'zgartirib, teorema haqiqat ekanligini amaliy kuzatadilar.
- O'quvchilar oldindan taxminlar qilish va ularni tekshirish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Mantiqiy tahlil

- Teorema shartlari asosida yordamchi chiziqlar chizish va qo'shimcha nuqtalar kiritish orqali dalillarni mustahkamlash.
- O'quvchilar tushunchalar orasidagi bog'liqliklarni izlaydilar.

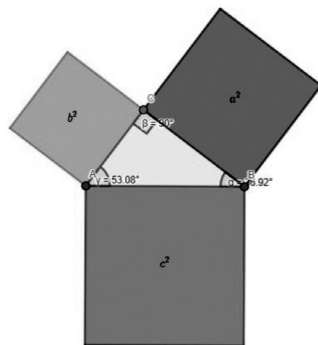
Mustaqil isbotlash

- O'quvchilar isbot usullaridan (masalan, qarama-qarshilik usuli, qo'shimcha qurilmalar kiritish usuli) foydalangan holda mustaqil isbotlarni yozadilar.
- GeoGebra orqali interaktiv tekshirish va taqqoslash ishlari amalga oshiriladi.

Natija. Misol uchun GeoGebra dasturida Pifagor teoremasining isbotini vizual va interaktiv usulda keltirish mumkin. Quyida bu jarayonni bosqichma-bosqich tushuntirib beramiz: GeoGebra'da surish, burish, va o'zgaruvchilar vositalari orqali uchburchak tomonlarini o'zgartirib, natijani tekshirish mumkin.

- Agar uchburchakning har qanday o'lchamida ham $a^2 + b^2 = c^2$ tengligi saqlansa, bu teoremaning umumiy isbotini ko'rsatadi.

GeoGebra yordamida Pifagor teoremasini interaktiv tarzda isbotlash mumkin ekan. Ushbu metod o'quvchilarga tushunarli va qiziqarli bo'lishi bilan birga, vizual taqdimot orqali mavzuni chuqur o'zlashtirishga yordam beradi. Darsni mustahkamlash va mustaqil ishlashlari uchun virtual sinf xona

$$a = 3.17 \quad b = 2.38 \quad c = 3.96$$

$$a^2 = 3.17^2 \quad b^2 = 2.38^2 \quad c^2 = 3.96^2$$

$$a^2 + b^2 =$$

$$3.17^2 + 2.38^2 = 3.17^2 + 2.38^2$$

$$a^2 + b^2 = 3.96^2$$

(classroom) yaratish lozim bunda o'quvchilar fanga bo'lgan intilishi yanada ortadi.

Sinf xonasi

Darsga umumiy nuqtai

Pifagor daraxti

Pifagor teoremasi

Pifagor teoremasi

Pifagorning isboti

Pifagor o'tirdi

Asosiy Pifagorlar

PİFAGORA VISUAL ISHLATI

Pifagorlar

Darsga www.geogebra.org/classroom/uwq4w2tm orqali qo'shiling

yoki www.geogebra.org/classroom saytida kodni kiritish orqali

UWQ4 W2TM

II PAUZA

Buni imkoniyatlari quyidagilarda ko'rinadi.

Darsga umumiy nuqtai

Pifagor daraxti

Pifagor teoremasi

Pifagor teoremasi

Vazifa 3

Pifagorning isboti

Pifagor o'tirdi

Asosiy Pifagorlar

PİFAGORA VISUAL ISHLATI

Pifagorlar

Talabalar uchun Pifagor isboti

Pifagor teoremasi

II PAUZA

Vazifa 3

Talaba taraqqiyoti: _____

Visualising Pythagoras' Theorem Start Again

ABC is a right-angled triangle with sides a, b and c. The length of the hypotenuse side is c.

A square is constructed on each side of the triangle.

Area of the shaded square is c²

What is sum of the area of the two smaller squares?

☐ show Answer

>-topshiriq: Pifagor sotsi

☐ Boolean Value

Egyptisk = true

☐ Point

A = (0, 3)

B = (4, 0)

C = (0, 0)

☐ Polygon

Polygon2 = 9

Polygon3 = 25

Polygon4 = 16

4² + 3² = 5²

16 + 9 = 25

Egyptisk triangle!

18-topshiriq

Talaba taraqqiyoti: _____ 0 dan C

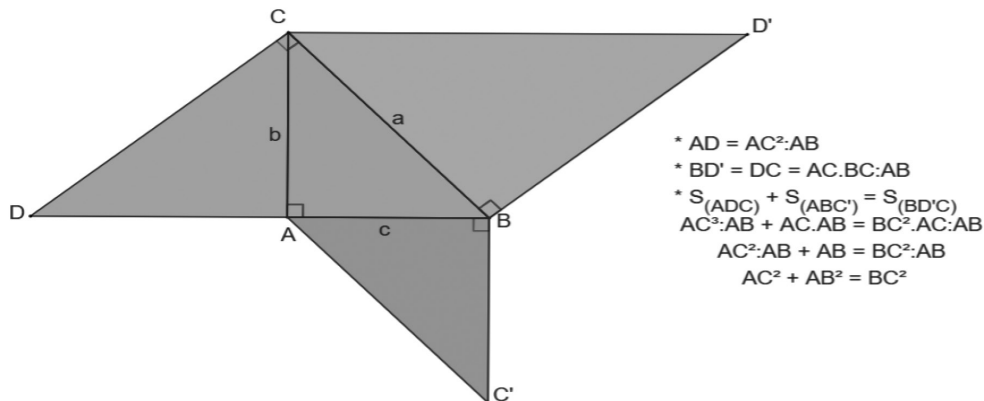
$\widehat{BAC} = 90^\circ \Rightarrow \begin{cases} Q = A \\ L = A \end{cases} \Rightarrow S_{(APQ)} = S_{(ALK)} = 0$

$\Rightarrow S_{(BPQ)} + S_{(CDEA)} = S_{(BCU)} \Rightarrow a^2 = b^2 + c^2$

$\left. \begin{aligned} &AQAB = ALAC \Rightarrow S_{(APQ)} = S_{(ALK)} \\ &BQAB = BMBC \Rightarrow S_{(BPQ)} = S_{(BMN)} \\ &CMBC = CLAC \Rightarrow S_{(CMN)} = S_{(CDEA)} \end{aligned} \right\} \Rightarrow S_{(APQ)} + S_{(BPQ)} + S_{(CDEA)} = S_{(ALK)} + S_{(BMN)} + S_{(CMN)}$

O'quvchilarga pifagor teoremasining 20-dan ortiq isbilash yo'llari keltiriladi. Bu esa annanaviy isbotlash usulidan ko'ra ancha qulaydir.

Xulosa. Shunday qilib, Mazkur metodika o'quvchilarning geometriya bo'yicha chuqur tushunchaga ega bo'lishiga yordam beradi, ularning mantiqiy fikrlash va mustaqil isbotlash ko'nikmalarini shakllantiradi. GeoGebra yordamida bosqichma-bosqich o'rganish natijasida o'quvchilar teoremlarni nafaqat yodlash, balki ularni mustaqil tahlil qilish va yaratishga o'rganadilar. Geometriyaning tizimli kursini o'rganishni

boshlagan o'quvchilarga GeoGebra dasturi yordamida isbotlashlarni o'rgatish DTS talablarida keltirilgan maqsadlarni amalga oshishida GeoGebra dasturi o'qituvchilarga ham asosiy dasturiy maxsulot ekan degan taxminimizni tasdiqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rakhimov K. A. The Importance of Distance Education for Adult Student in Uzbekistan. International Journal of Trend in Scientific Research and Development e-ISSN: 2456-6470 2020 y. 88-89 p.
2. Toshpulatov M.A, Raximov X.A., Safarov A.A.Oliy matematika fanini o'qitish jarayonida GeoGebra dasturini qo'llanishi. "Nauchnye issledovateli" xalqaro jurnali Polsha- 2022.
3. Raximov X.A. , Tursunov I.T. Geometriya fanida dasturiy vositalardan samarali foydalanish. Ўзбекистон Миллий университети хабарлари 2023/8 – son
4. Raximov X.A. , Rasulova M.S. Raqamli ta'lim muhitida matematika fanini o'qitishda talabalar mustaqil ishining roli. Kasb-hunar ta'limi ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal, 2023-№8,2-6
5. Raximov X.A. Talabalar mustaqil ta'limini bajarishda raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish samaradorligini oshiruvchi omillar. Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi-2023-№2-633-639
6. Raximov X.A. Elektron ta'lim muhitida aralash o'qitishning samaradorligini oshiruvchi omillar. Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari 2021/ 7 – son.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI KREATIV KOMPETENSIYASINI FORSAYT TEKNOLOGIYALARI ASOSIDA LOYIHALASHTIRISH STRATEGIYASI.

Rahmonova N.N.

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o‘qituvchisi

Tayanch soʻzlar: forsayt, texnika, innovatsion, markaz, menejment, monografiya, intellekt, transferi, markaz, komponent, kreativ, kompetensiya, mezon.

Ключевые слова: форсайт, техника, инновационный, центр, менеджмент, монография, интеллект, трансфер, центр, компонент, творческий, компетентность, критерий

Key words: foresight, technique, innovative, center, management, monograph, intelligence, transfer, center, component, creative, competence, criterion

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola pedagogik OTMning bakalavr ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun mo'ljallangan. Talabalarni kreativ pedagogik kompetensiyaga oid bilimlar bilan metodik qurollantirishda ta'limning innovatsion tashkiliy-didaktik shakllarini qo'llashning pedagogik shart-sharoitlari va sifat ko'rsatgichlari, axborot-didaktik ta'minoti tavsiflangan. Bolajak o'qituvchilarning kreativ kompetensiyalarini Forsayt texnologiyalar asosida loyihalash metodikasi, innovatsion yondashuv asosida yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

Данная статья предназначена для студентов, обучающихся на бакалавриате педагогического вуза. Описаны педагогические условия и показатели качества использования инновационных организационно-дидактических форм обучения, информационно-дидактического обеспечения. Выделена творческая компетентность молодых педагогов на основе методологии проектирования на основе технологий Форсайт, инновационного подхода.

SUMMARY:

This article intended for students studying in the bachelor's education department of the Pedagogical Higher Education Institution. Pedagogical conditions and quality indicators of using innovative organizational and didactic forms of education, informational and didactic support are described. The creative competence of young teachers highlighted based on the methodology of design based on Forsayt technologies, innovative approach.

Kirish. Jahonda shiddatli o'zgarishlarga, mehnat bozori talablariga moslasha oladigan kadrlar tayyorlash masalasi har qachongidan dolzarblik kasb qilmoqda. Ish beruvchilarni kreativ va loyihalash tafakkurga, intellektual salohiyatga xos,

egallagan bilimlarini muammolar yechimi uchun samarali qo'llay oladigan mutaxassislar qiziqtirmoqda. YUNESKOning ta'lim dasturlarida ham ta'limga zamonaviy yondashuvlardan kelib chiqib muhim vazifalar belgilandi. XX asr intellektual bilim asri deyilrsa, XXI-asr raqamli texnika asri deb yuritiladui. Shu mezonlardan kelib chiqib oliy ta'limda pedagogik turkum fanlarni o'rganish mazmunida transdissiplinarlik ustuvorlik qilmoqda. Pedagogika nazariyasi va tarixi, pedagogik mahorat ta'limida umumiy pedagogik tushunchalar transdissiplinarlik madaniyat, adabiyot, san'at, tarix, sotsiologiya, texnologiya, raqamli texnologiyalar va shu kabi qator sohalar integratsiyalangan ko'p qirrali mavzular mujassamlanayotganida namoyon bo'lmoqda.

Dunyoda fan, ta'lim, innovatsiya, tadqiqot, tijoratlashtirish mujassamlashgan universitetlar, tadbirkor universitet, raqamli universitetga aylanish, "Universitet 4.0" konsepsiyasi haqidagi nazariy tadqiqotlar miqyosi kengayib, "Jamiyat 5.0" g'oyasi bilan bog'liq "Universitet 5.0" modeliga takliflar ishlab chiqilmoqda. Web 4.0, sun'iy intellekt, robototexnika bilan ishlay oladigan kadrlarga ehtiyoj va zamonaviy pedagogik turkum fanlarni o'qitish metodikasi, an'anaviy ta'lim vositalarining raqamli texnologiyalarga transformatsiyasi, ta'lim jarayoni ishtirokchilarining raqamlashtirilgan makondagi faoliyati borasidagi tadqiqotlar, umumiy pedagogika ta'limiga kurrikulum yondashuvlar pedagogik ta'limi mazmunida, bo'lajak o'qituvchilarning kreativ va prognozlash kompetensiyalarida tub o'zgarishlar kutilishi muqarrarligini namoyon qilmoqda. O'zbekistonda uchinchi Renessans poydevorini tiklashga qaratilgan ezgu g'oya atrofida jipslashadigan Yangi O'zbekiston bunyodkorlarini kamolga keltirishdek strategik vazifalar pedagogik ta'lim tizimini rivojlantirishga uzviy bog'lanmoqda. Internet, gajetlar ekspansiyasi davridagi avlod qiziqish va ehtiyojlari umumiy pedagogika ta'limi paradigmasini o'zgartirib, uni o'qitishni, o'quv kontentini raqamlashtirish ehtiyojini kuchaytirmoqda.

Bolajak o'qituvchilarning kreativ kompetensiyalarini forsait Loyihalar asosida o'qitish, muammoli vaziyatlar yaratish uchun o'quv jarayoniga interfaol ta'lim strategiyalarini qo'llash, muammoli masalalardan moslarini tanlash, virtual laboratoriya ishlarini bajarishga oid o'quv resurslarini yaratish va amaliyotga tatbiq qilishning o'quv-metodik ta'minotini takomillashtirish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 iyundagi "Respublikada axborot Loyihalari sohasini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida" PF-5099-son, 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-

5847-son, 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60-son farmonlari, 2017 yil 20 apreldagi “Oliy ta‘lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-2909-son, 2017 yil 27 iyuldagi “Oliy ma‘lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-3151-son qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28 yanvardagi PF-60-sonli “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi, Qaroridagi hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

“O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim tizimining 2030-yilgacha rivojlanish Konsepsiyasida” Oliy ta‘lim o‘quv yurtlarida ilmiy – tadqiqot ishlarini natijadorligini oshirish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini yaratish borasida quyidagi vazifalarni amalga oshirish belgilandi: oliy ta‘lim muassasasida ta‘lim, fan, innovatsiya va ilmiy-tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish faoliyatining uzviy bog‘liqligini nazarda tutuvchi “Universitet 3.0” konsepsiyasini bosqichma-bosqich joriy etish; oliy ta‘lim o‘quv yurtlarida forsait markazlari, texnopark, innovatsion Loyihalar transferi markazlari, akselerator, startup, biznes inkubatorlar tashkil etish va ularni rivojlantirishning dolzarbligiga alohida e‘tibor berila boshlandi

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Respublikamizda rivojlanayotgan uzluksiz ta‘lim tizimida ijtimoiy talablarga mos rivojlanayotgan oliy ta‘lim tizimi o‘zining alohida o‘rniga ega. Bu borada yuzaga kelayotgan muammolarning yechimini topishda, avvalo ta‘lim jarayonlariga zamonaviy Loyihalarni joriy qilishda zaruriy axborot infratuzilmasini yaratish talab etiladi.

Oliy ta‘limda ta‘lim tizimini rivojlanishining nazariy-metodologik masalalari hamda ta‘limda axborot muhitini yaratish muammolari yurtimiz olimlaridan R.X.Djurayev, Abduqodirov A.A. Begimqulov U.S, Maxmudov S.Yu, Mirsoliyeva M.T. Muslimov N.A., Taylaqov N.I., Abdullaeva B.S., M.A.Yuldashev va Sharipov Sh.S. va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan.

Oliy ta‘limda forsait Loyihalaridan foydalanishning nazariyasi va amaliyoti masalalari, didaktik va metodik asoslari, ta‘lim, fan va innovatsiya istiqbollari bilan bog‘liq tadqiqotlar D.N.Mamatov, Tolipov O‘.Q., Ximmataliev D.O. Ernazarova G.O., Qo‘ysinov O.A., Hamidov J.A va boshqalarning ishlarida yoritib berilgan. Forsait Loyihalari bo‘yicha ilmiy izlanishlar Xurramov A.J., Maxkamova M. U., Yusupov A.I., Forsait - innovatsion faoliyatni kengaytirish omili sifatida. Raximov O.D., Berdiyev Sh.J., Rakhmatov M.I., Nikboev

A.T. larning ilmiy izlanishlarida, . ilmiy tadqiqotga oid ishlarida uchraydi. Raximova D.O. Bo‘lajak menejerlarda forsayt kompetentlikni rivojlantirishda “forsayt metodlari” dan foydalanishning zaruriyati. Bo‘lajak menejerlarda forsayt kompetentlikni rivojlantirishda “forsayt metodlari” dan foydalanishning zaruriyati haqida fikr yuritilgan.

Xorijiy mamlakatlarda oliy ta’limda masofaviy malaka oshiriga axborot-kommunikatsiya Loyihalarini joriy etish bo‘yicha tadqiqotlar Andersen A.D., Bengston. D., Bas E., Burt G., Van der Heijden K., Durance P., Effie A. Guy E.K., Goxberg L.M., Georghiou L., Graves T., James P. Gavigan, Fabiana Scapolo, Michael Keenan, Ian Miles, François Farhi, Denis Lecoq, Michele Capriati, Teresa Di Bartolomeo., Johnston. R., Kinen M., Loveridge D.lar tomonidan olib borilgan.

Tahlil va natijalar. Samarali prognoz – e’tirofga sazovor shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat bo‘lib, nisbatan o‘xshash nisbatlarda ham tajriba, ham ijodkorlikni talab qiladi. Bu ma’lum bir sohadagi zo‘r mutaxassis, olim yoki hokimiyatning fikrlari asosida prognozlarni tayyorlashni o‘z ichiga oladi. Intervyu ko‘pincha “tuzilgan suhbatlar” deb ta’riflanadi va ijtimoiy tadqiqotlarning asosiy vositasidir. Forsaytda ular ko‘pincha suhbatdoshlar oralig‘ida tarqatiladigan bilimlarni to‘plash uchun rasmiy maslahat vositalari sifatida ishlatiladi. Bu so‘z bilan ifodalanmagan yashirin bilim yoki adabiyotlarni ko‘rib chiqishdan ko‘ra ekspertlar va manfaatdor tomonlar bilan munozaralar orqali osonroq topiladigan hujjatlashtirilgan bilim bo‘lishi mumkin. Adabiyotlarni ko‘rib chiqish (LR) skanerlash jarayonlarining asosiy qismini ifodalaydi. Yaxshi sharhlar odatda diskursiv yozish uslubidan foydalanadi va mavzular va tegishli nazariyalar atrofida tuziladi. Ba’zan sharh turli mualliflarning qarashlari va kelajak qarashlarini tushuntirishga harakat qilishi mumkin. Morfologik tahlil tegishli daraxtlar va yumshoq tizimlar yondashuvi bilan chambarchas bog‘liq, chunki u murakkab muammolarni hal qilishda va o‘zgarishlarni boshqarishda yordam beradi; rejalashtirish yoki ssenariy ishlab chiqishda foydalanish mumkin. U ma’lum bir muammoning ita’lim, fan va innovatsiya yechimlarini xaritasini tuzadi va shunga ko‘ra mumkin bo‘lgan kelajakni aniqlaydi: klassik ilovalar ma’lum bir maqsad uchun barcha mumkin bo‘lgan texnologik yechimlarni tizimli ravishda ishlashini o‘z ichiga oladi. Tegishlilik daraxtlari va mantiqiy jadvallar tadqiqot mavzusiga ierarxik tarzda yondoshiladigan usullardir. Har biri mavzuning umumiy tavsifi bilan boshlanadi va uning turli tarkibiy qismlari va elementlarini, xususan, ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganish va guruhlariga bo‘lib o‘rganish bilan davom etadi. Rol o‘ynash/aktyorlik, xayoliy o‘zaro ta’sir va ijodkorlikni talab

qiladi. Ushbu metod quyidagi savollarga javob berishga harakat qiladi: Agar men X odam bo'lganimda, Y muammosini qanday hal qilgan bo'lardim? Yoki, agar biz X davlat bo'lganimizda, Y masalasi bo'yicha bizning pozitsiyamiz qanday bo'lar edi? Skanerlash (ko'pincha "atrof-muhitni skanerlash" yoki "ufqni skanerlash" deb ataladi) ko'rib chiqilayotgan ishtirokchining texnologik, ijtimoiy-madaniy, siyosiy, ekologik va yoki iqtisodiy kontekstlarini kuzatish, tekshirish, monitoring qilish va tizimli tavsifini o'z ichiga oladi.

Senariylar- senariylarni yaratish va ulardan foydalanishni o'z ichiga olgan keng ko'lamli yondashuvlarni anglatadi - kelajakdagi ishlarning taxminiy holatlarining ko'proq yoki kamroq tizimli va ichki izchil qarashlarini ifodalaydi. Odatda ssenariylar bir yoki ikkita parametрни emas, balki tadqiqot obyekting bir nechta xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Ular stol ishi, ustaxonalar yoki kompyuter modellashtirish kabi vositalardan foydalanish orqali ishlab chiqarilishi mumkin. Ilmiy fan va ta'lim, fan va innovatsiyaka (SF) - bu hali amalga oshmagan ehtimoliy voqealar, odatda, kelajakda bir nuqtada sodir bo'lgan deb taxmin qiladigan hikoyalar bilan shug'ullanadigan va buning oqibatlarini batafsil bayon qiladigan faoliyat. Bu metod jiddiy hukumat yoki biznes siyosatini ishlab chiqish bilan unchalik bog'liq emas. Biroq, ssenariylarning hisobotlarda tasavvur qilinadigan kelajak dunyosining u yoki bu nuqtasini tasvirlash uchun SF-ga o'xshash texnikadan foydalanadigan qisqa vinetkalar orqali tasvirlanishi odatiy holdir. Simulyatsiya o'yinlari -eng qadimgi bashorat qilish va rejalashtirish usullaridan biri bo'lib, urush o'yinlari uzoq vaqtdan beri harbiy strategiyalar tomonidan qo'llanilgan. Bu rol o'ynashning bir shakli bo'lib, unda keng qamrovli "ssenariy" harakat kontekta'lim, fan va innovatsiya va ishtirok etgan aktyorlarni belgilaydi. Bu yerda uzoq vaqtdan beri namunaviy jangovar maydonlar, endi esa kompyuter simulyatsiyasi kabi texnologik yordam vositalaridan foydalanilgan. So'rovlar, intervyular-kabi, ijtimoiy tadqiqotlarning asosiy vositasi bo'lib, bashorat qilishda keng qo'llaniladi. Anketa onlayn tarzda tarqatiladi yoki taqdim etiladi va javoblar odatda respondentlarning katta qismi bo'lishi kutilgan narsalardan olinadi. Yuqori ishtirok stavkalari odatda so'rov vositasining jozibali va aniq dizaynini talab qiladi. SWOT tahlili - birinchi navbatda ko'rib chiqilayotgan tashkilot yoki geosiyosiy birlik uchun ichki omillarni (resurslar, imkoniyatlar va boshqalar) aniqlaydigan va ularni kuchli va zaif tomonlari bo'yicha tasniflaydigan usuldir. U xuddi shunday tashqi omillarni (masalan, kengroq ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik o'zgarishlar yoki raqiblar, raqobatchilar, bozorlar, qo'shni mintaqalar va boshqalarning xatti-harakatlari) o'rganiladi va tasniflaydi va ularni imkoniyatlar va tahdidlar nuqtai nazaridan taqdim etadi.

Yovvoyi kartalar va zaif signallar (Wi-We) - bu odatda tajriba, ma'lumotlarni tekshirish va ijodiy fikrlashni birlashtira oladigan yuqori malakali odamlarning kichik guruhlaridan amalga oshiriladigan tahliliy turlari. Wild Cards (yovvoyi kartalar)- bu sodir bo'lish ehtimoli past bo'lgan holatlar/hodisalar, lekin ular sodir bo'lganda yuqori ta'sir ko'rsatishi mumkin. Zaif signallar bizni kelajakdagi hodisalar (jumladan, Wild Cards) ehtimoli haqida ogohlantiruvchi noaniq kuzatilish bo'lishi mumkin. Ular bizdan muammoning potentsial ta'sirini o'lchash uchun evolyutsiyaning muqobil talqinlarini ko'rib chiqishni so'rashadi.

Aralash metodlari: subyektivlikni, oqilona mulohazalar va ekspertlar va sharhlovchilarning nuqtai nazarlarini (ya'ni, tortishish fikrlari yoki ehtimolliklarini) miqdoriy aniqlash uchun matematik tamoyillarni qo'llaydigan usullardir. Ushbu bo'limda sub'ektivlik, oqilona mulohazalar, ehtimollar, ekspertlar, sharhlovchilar yoki shunga o'xshash manbalardan olingan ma'lumotlarni manipulyatsiya qilish uchun matematik printsiplarni qo'llaydigan aralash usullari tasvirlangan. 1. O'zaro ta'sir. 2. Tuzilmaviy tahlil (SA) 3. Delphi. 4. Asosiy-tanqidiy Loyihalar 5. Ko'p mezonli tahlil. 6. Saylov-ovoz berish. 7. Miqdoriy senariylar-SMIC 8. Yo'l xaritasi. 9. Manfaatdor tomonlar tahlili. Mactor o'zaro ta'sir-tuzilishli tahlil (SA) har birini boshqalardan nisbatan mustaqil bo'lgandek tekshirish o'rniga, o'zgaruvchilar to'plami o'rtasidagi munosabatlar orqali tizimli ishlashga harakat qiladi. SA tuzilishli tizimni tushunish, asosiy o'zgaruvchilar to'plamini aniqlashni talab qiladi. Odatda, har bir o'zgaruvchining birbiriga o'zaro ta'siri nuqtai nazaridan ma'lum bir tizimdagi har bir o'zgaruvchining ta'sirini tekshirish uchun ekspert xulosasidan foydalaniladi - shuning uchun matritsa hosil bo'ladi. Delphi - bu bir xil shaxslarning takroriy so'rovini o'z ichiga olgan, oldingi so'rovlarning (ba'zan) anonim javoblarini qaytarib olishni o'z ichiga olgan yaxshi tashkil etilgan usul bo'lib, bu kuchli yoki yuqori darajadagi ta'sirlarsiz yaxshiroq xulosalar chiqarish imkonini beradi. Delfi metodi yuzma-yuz almashishning "rahbarga ergashish" tendentsiyalarini va ilgari bildirilgan fikrlarni rad etishni istamaslik kabi boshqa muammolarni chetlab o'tish uchun ishlab chiqilgan. Asosiy-tanqidiy Loyihalar usullari muayyan sanoat sektori, mamlakat yoki mintaqa uchun asosiy Loyihalar ro'yxatini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Loyiha, agar u boylik yaratishga hissa qo'shsa yoki fuqarolarning hayot sifatini oshirishga yordam bersa, "asosiy" deb aytiladi; korporativ raqobatbardoshligi uchun juda muhim; yoki boshqa ko'plab Loyihalarga ta'sir qiluvchi tayanch Loyiha. Biroq, usul (masalan, ekspertlar panellari yoki so'rovlar) amalga oshirilgan bo'lsa-da, u ba'zi bir ustuvorliklarni belgilash jarayonini nazarda

tutadi (masalan, ovoz berish, ko'p mezonli va/yoki o'zaro ta'sir tahlili). Ko'p mezonli tahlil murakkab vaziyatlar va muammolar uchun maxsus ishlab chiqilgan ustuvorlik va qarorlarni qo'llab-quvvatlash usuli bo'lib, unda ma'lum bir aralashuvning ta'sirini baholash uchun bir nechta mezonlar mavjud. Mazkur metod ishtirokchilardan turli baholash mezonlarining ahamiyatini va har bir mezonda bir qator variantlar, siyosat yoki strategiyalarning ta'sirini baholashni so'rash orqali ishlaydi. So'rov-ovoz berish - bu bir qator ishtirokchilar o'rtasida ma'lum bir mavzu bo'yicha qarashlarning kuchliligini baholash uchun ovoz berish yoki so'rov usullaridan foydalanishni anglatadi. Bular dasturchilar, grafiklar bo'lishi mumkin, masalan, qo'llarni ko'rsatadigan, devor plakatlarida bir yoki boshqa toifaga post-it ta'lim, fan va innovatsiya kerklarini joylashtiradigan, kompyuter tizimiga ko'rinishlarni kiritadigan va hokazo. Miqdoriy senariylar-SMIC turli shakllarga ega. Bitta versiya ssenariyni keltirib chiqaradigan kutilmagan holatlar miqdorini aniqlashni o'z ichiga oladi. Ba'zida ma'lum hodisalarning yuzaga kelish ehtimolini baholaydigan tizimni yaratish uchun ekspert xulosasi orqali ehtimollik tahlili o'rnatiladi. "Yo'l xaritasi" – Loyiha sohasining kelajagini belgilab beruvchi, o'zaro bog'liq bo'lgan turli xil Loyihalarni ishlab chiqish uchun vaqt jadvalini yaratuvchi va (ba'zan) tartibga solish va bozor tuzilmalari kabi omillarni o'z ichiga olgan usuldir. Bu yuqori Loyihali sohalar tomonidan keng qo'llaniladigan usul bo'lib, u bir vaqtning o'zida aloqa, almashish va umumiy qarashlarni rivojlantirish vositasi, shuningdek, kelajak haqidagi taxminlarni boshqa tomonlarga (masalan, homiylarga) etkazish usuli sifatida xizmat qiladi. Manfaatdor tomonlar tahlili. MACTOR - bu tizimdagi asosiy maqsadlarni aniqlash va potentsial ittifoqlar, mojarolar va strategiyalarni tan olish uchun turli manfaatdor tomonlarning manfaatlari va kuchli tomonlarini hisobga oladigan strategik rejalashtirish metodlaridir. Bu metod- biznes va siyosiy ishlarda juda keng tarqalgan. Uzoq muddatli ishlarda MACTOR kabi usullar mavjud bo'lib, ular manfaatdor tomonlar muayyan maqsadlarni qo'llab quvvatlayaptimi yoki unga qarshimi yoki yo'qmi, tizimli ravishda ko'rib chiqiladi va vaziyatni rasmiy tahlil qilinishi mumkin bo'lgan matritsalar nuqtai nazaridan ifodalanadi.

Loyiha maqsadi: Forhesit loyihasining maqsadi - o'rta yoki uzoq muddatli istiqbolda harakatga yo'naltirilgan prognoz usullari, ya'ni fanlararo, ishtirokchi rejalashtirish usullari va vositalaridan foydalangan holda oliy ta'lim rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi IT tizimini yaratishdir. Loyiha maqsadi raqobatbardoshlikni, kasbga oid maslahatlar tizimining samaradorligini oshirish va ta'lim taklifini yanada yuqori darajada ishlab chiqish zarurati kelib chiqadi. Forhesit "Kelajak ufqlari" (Horizonty Przyszłości) mavjud. IT

vositasini takomillashtiradi va uni foydalanuvchi (talaba) qo'llanmasi bilan to'ldiradi. Bir tomondan, vosita soddalashtirilgan va avtomatlashtirilgan bo'ladi (Forsight metodologiyasi bo'yicha mutaxassis bo'lmagan foydalanuvchilar uchun foydalanish imkoniyatini oshirish uchun), boshqa tomondan - u o'ziga xos, innovatsion prognoz usullari to'plami bilan boyitiladi. Foydalanuvchilarni qiziqtiradigan tahlil sohasiga ta'sir etuvchi ijtimoiy, texnologik, iqtisodiy, ekologik, siyosiy omillarni, ya'ni mehnat bozori, malaka oshirish, martaba yo'lini rejalashtirishni tahlil qilish imkonini beradi. Loyiha doirasida raqamli texnikalarni sinovdan o'tkazish maqsadli guruh vakillarini hisobga olgan holda dars jarayonlarida va mustaqil ta'limda ham amalga oshiriladi. Forhesit vositasi kasbiy ta'lim maqsadlarida ta'lim bo'yicha maslahatchilar va akademik o'qituvchilar uchun hamda o'zlarining rivojlanish yo'llarini yaratish maqsadida talabalar va universitet bitiruvchilari uchun mo'ljallangan ochiq resurslarda mavjud bo'ladi. Intellectual natijalar (IO): IO1 - kelajakka yo'naltirilgan mehnat bozori uchun prognoz metodologiyasi. IO2 – “Kelajak ufqlari” IT vositasini o'zgartirish va rivojlantirish. IO3 – kompyuter yordamida prognoz senariysini ishlab chiqish jarayoni. IO4 - IT qurilmasi sinovlari. Loyihalarni boshqarishni bashorat qilishning nazariy va amaliy tizimlari strategik rejalashtirish, ma'lumotlarni tahlil qilish va prognozlash usullarining kombinatsiyasini o'z ichiga oladi. Mana bir nechta asosiy yondashuvlar:

1. Loyiha yo'l xaritasi: Bu tashkilot ichidagi Loyihaning kelajakdagi yo'nalishini belgilab beruvchi strategik rejani ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. U bozor tendentsiyalari, mehnat bozori talablari va texnologik taraqqiyot kabi omillarni hisobga oladi. “Yo'l xaritalari” yuzaga kelishi mumkin bo'lgan kamchiliklarni aniqlashga, tadqiqot va ishlanmalarga ustuvor ahamiyat berishga, resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi.

2. Trend tahlili va atrof-muhitni skanerlash: Bu texnologik, iqtisodiy, ijtimoiy va tartibga solish tendentsiyalarini kuzatish va tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Tashkilotlar tendentsiyalarni o'rganish va atrof-muhitni skanerlash orqali rivojlanayotgan Loyihalar, potentsial uzilishlar va innovatsiyalar xamda moslashish imkoniyatlarini aniqlashlari mumkin. Ushbu ma'lumot proaktiv Loyihalarni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqishda yordam beradi.

3. Loyihani bashorat qilish: Loyihani bashorat qilish kelajakdagi Loyihalarning ta'sirini oldindan ko'rish va baholash uchun tizimli va ishtirokchi jarayonlarni o'z ichiga oladi. U potentsial texnologik yutuqlar, xavflar va imkoniyatlarni aniqlash uchun ekspert xulosalari, senariy yaratish va trend tahlilidan foydalanadi. Bashoratli faoliyat tashkilotlarga texnologik boshqaruv

qarorlarini qabul qilish orqali kelajakka tayyorgarlik ko'rish va shakllantirishga yordam beradi.

4. Ma'lumotlar tahlili va bashoratli modellash: Ma'lumotlar tahlili va bashoratli modellash usullaridan foydalanish tashkilotlarga Loyiha tendentsiyalari va natijalarini bashorat qilishga yordam beradi. Tarixiy ma'lumotlar, bozor naqshlari va mijozlarning afzalliklarini tahlil qilish orqali tashkilotlar Loyihani boshqarish bo'yicha ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilishlari mumkin.

5. Ochiq innovatsiyalar va hamkorlik: tadqiqot institutlari, yetkazib beruvchilar va mijozlar kabi tashqi hamkorlar bilan hamkorlik rivojlanayotgan Loyihalar va kelajakdagi bozor ehtiyojlari haqida qimmatli tushunchalar berishi mumkin.

6. Agile va adaptiv boshqaruv: tashkilotlar faqat uzoq muddatli bashoratlarga tayanishdan ko'ra, tezkor va moslashuvchan boshqaruv yondashuvlarini qo'llashlari mumkin. Bu fikr-mulohazalar va real vaqtda ma'lumotlarga asoslangan Loyihani boshqarish strategiyalarini doimiy monitoring qilish, o'rganish va sozlashni o'z ichiga oladi.

7. Loyiha ko'rsatkichlari va samaradorlikni baholash: Loyiha boshqaruviga xos bo'lgan asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari (KPI) va ko'rsatkichlarni o'rnatish taraqqiyotni kuzatish va baholashni qo'llab-quvvatlashi mumkin. Ushbu ko'rsatkichlarning muntazam monitoringi takomillashtirish sohalarini aniqlashga va strategiyalarni mos ravishda o'zgartirishga yordam beradi.

Kontekstni tushuntirish uchun bu yerda rollar haqida ko'proq ma'lumotni ko'rib chiqamiz: **Ishonchli maslahatchi:** qaror qabul qilishda ishonchli ma'lumotlarni taqdim etadi. Analitik va sintezator: turli xil manbalardan olingan ma'lumotlarni bir nechta miqyosda o'zlashtiradi va sintez qiladi; o'zgarishlarni tushunish uchun ramkalar va metaforalarni yaratadi. **Tarjimon:** Materialni o'ziga xos, dinamik tashkilot tillariga va haqiqatga aylantiradi. **Hamjamiyat Fasilitatori:** G'oyalar atrofida odamlarni jalb qiladi, kuch yaratadi va ichki tarmoqlardan foydalanadi.

Xulosa. Demak, xulosa sifatida shuni aytish lozimki ta'lim samaradorligini oshirishda kerakli raqamli Loyihalarni foresight uchun 10 ta strategik imperative. Ta'limda samaradorlikni oshirish uchun qo'llaniladigan samarali Loyihani bashorat qilish Berilayotgan topshiriqlarini bajarish uchun bir nechta yondashuvlar mavjud, ularning har biri o'zining kuchli va zaif tomonlariga ega. Shuning uchun "to'g'ri yondashuv" tegishli mamlakatning muayyan ehtiyojlari, etukligi va vaziyatiga qarab o'zgaradi. Biroq, biz har bir Loyiha prognozi dasturi muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini maksimal darajada

o'shish uchun amal qilishi kerak bo'lgan 10 ta eng yaxshi amaliyotni ko'rib chiqqanigi bunga asos bo'ladi. Loyihani bashorat qilish Berilayotgan topshiriqlari bir nechta, aniq ufqlarni qamrab olishi mumkin. Sanoat sohasiga qarab, prognozlash 10-15 yil oldinga qarashi mumkin, bashorat esa 15-30 yillik uzoq muddatli ufqlarni qamrab oladi. Bu ikki vaqt ufqlari turli maqsadlarga xizmat qiladi. Prognozlash faol tadqiqot, ishlanmalar va innovatsiyalar sa'y-harakatlarini muvofiqlashtirishga va mamlakatning joriy rivojlanishi uchun iqtisodiy yo'nalishlarni aniqlashga yordam beradi, bashorat esa uning uzoq muddatli kelajak iqtisodiyotini shakllantirishi mumkin bo'lgan buzuvchi Loyihalarni aniqlashga yordam beradi. O'rta muddatli prognoz trekida ko'rib chiqilayotgan Loyihalar allaqachon paydo bo'lgan va hech bo'lmaganda qisman ishlab chiqilgan bo'lib, ularni aniqlash va tahlil qilishni osonlashtiradi. Kelajakka nazar tashlash katta noaniqlikni keltirib chiqaradi, chunki bunday Loyihalar nazariyadan yoki hatto ilmiy fantastika sohalaridan tashqariga chiqib ketishi dargumon. Muhimi, siz ishlayotgan ufqni aniqlash va shunga mos ravishda yondashuvingizni moslashtirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Djuraev R.X. Organizatsionno-pedagogicheskie osnovy intensivatsii sistema professionalnoy podgotovki v uchebnykh zavedeniyax professionalnogo obrazovaniya: Avtoref. dis. d-ra ped. nauk. – SPb., 1995. – 43 b.;
2. Abduqodirov A.A. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti: Monografiya. – T.: Fan, 2009. – 145 b.;
3. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti: Ped. fanl. d-ri ... Dis. – T.: TDPU, 2007. – 305 b.;
4. Maxmudov S.Yu. Xalq ta'limi xodimlari malakasini oshirish jarayonini innovatsion – variativ yondashuv asosida takomillashtirish: Ped. fanl. d-ri ... Dis. – T., 2021. – 335 b.;
5. Mirsolieva M.T. Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish: Ped. fanl. d-ri ... Dis. – T., 2008. – 235 b.;
6. Muslimov N.A. Kasb ta'lim o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped. fanl. d-ri ... Dis. – T., 2007. – 315 b.;
7. Taylaqov N.I. Uzluksiz ta'lim tizimi uchun o'quv adabiyotlari yangi avlodini yaratishning ilmiy pedagogik asoslari (informatika kursi misolida): Ped. fanl. d-ri ... Dis. – T.: 2006. – 248 b.;
8. Abdullaeva B.S. Ispolzovanie elektronnykh trenajerov dlya obucheniya uchashixsya nachalnykh klassov // Informatika. 2015: <https://www.semanticscholar.org/author/Abdullaeva-Barno-Sayfutdinovna/81337267>;
9. Yuldashev M.A. Xalq ta'limi xodimlarining malakasini oshirishda ta'lim sifati menejmentini takomillashtirish: Ped. fan. d-ri ... Dis. – T., 2016. – 309 b.; Sharipov Sh.S. O'quvchilar kasbiy ijodkorligi uzviyligini ta'minlashning nazariyasi va amaliyoti: Ped. fan. dok. ... diss. avtoref. –T.: 2012.–46 b.
10. Маматов Д.Н. Рақамли технологиялар муҳитида таълимда корпоратив ҳамкорлик жараёни ларини педагогик лойиҳалаштириш: Монография. – Т: Наврӯз, 2022. – 142 б.

PSIXOLOGIYADA QOBILIYAT MUAMMOSI VA UNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Dilmurodova Z.D.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: qobiliyat, psixologiya, pedagogika, O'zbekiston, madaniy ta'sir, ta'lim islohoti, STEAM ta'limi, Aleksandr Luriya, kognitiv rivojlanish, madaniy jihatdan sezgir o'qitish.

Ключевые слова: способности, психология, педагогика, Узбекистан, культурное влияние, образовательная реформа, STEAM-образование, Александр Лурья, когнитивное развитие, культурно-чувствительное обучение.

Key words: Ability, psychology, pedagogy, Uzbekistan, cultural influence, educational reform, STEAM education, Alexander Luria, cognitive development, culturally sensitive teaching.

РЕЗИЮМЕ:

Ushbu maqolada "qobiliyat" tushunchasi psixologik-pedagogik doirada ko'rib chiqiladi, bunda O'zbekistondagi ta'lim sharoitiga alohida e'tibor beriladi. Tadqiqot qobiliyatlarning tarixiy va zamonaviy istiqbollarini o'rganadi, madaniy, ijtimoiy va ta'lim omillari ularning rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini tahlil qiladi. O'zbekistonda ta'lim sohasidagi so'nggi islohotlar, masalan, STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) ta'limini integratsiyalash, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan.

РЕЗИЮМЕ:

В данной статье рассматривается понятие «способности» в психолого-педагогическом аспекте, особое внимание уделяется условиям образования в Узбекистане. В исследовании изучаются исторические и современные взгляды на способности, анализируется, как культурные, социальные и образовательные факторы влияют на их развитие. Недавние образовательные реформы в Узбекистане, такие как интеграция STEAM-образования (естественные науки, технологии, инженерия, искусство и математика), направлены на улучшение критического мышления и навыков решения проблем у учащихся.

SUMMARY:

This article examines the concept of "ability" within a psychological and pedagogical framework, with particular attention to the educational context in Uzbekistan. The study explores historical and contemporary perspectives on abilities, analyzing how cultural, social, and educational factors influence their development. Recent educational reforms in Uzbekistan, such as the integration of STEAM (science, technology, engineering, arts, and mathematics) education, are aimed at improving students' critical thinking and problem-solving skills.

Kirish. “Qobiliyat” konstruktivasi psixologik va ta’lim tadqiqotlarida asosiy nuqta bo’lib, individual faoliyat va ta’lim natijalariga hissa qo’shadigan kognitiv, hissiy va ijtimoiy o’lchovlarni o’z ichiga oladi. O’zbekiston sharoitida, ayniqsa, xalqning boy madaniy merosi va uning rivojlanayotgan ta’lim landshaftini hisobga olgan holda, qobiliyatlarni tushunish va tarbiyalash muhim ahamiyatga ega.

1930-yillarning boshlarida sovet nevropsixologi Aleksandr Luriya O’zbekistonda madaniy va atrof-muhit omillarining kognitiv jarayonlarga qanday ta’sir qilishini o’rganishga qaratilgan muhim madaniyatlararo tadqiqotlar olib bordi. Luriyaning tadqiqotlari shuni ko’rsatdiki, kognitiv funktsiyalar nafaqat biologik jihatdan aniqlangan, balki madaniy va ijtimoiy kontekstlarda ham sezilarli darajada shakllangan. Uning topilmalari turli madaniy sharoitlarda kognitiv rivojlanishning o’zgaruvchanligini ta’kidlab, kognitiv jarayonlarning universalligini shubha ostiga qo’ydi va qobiliyatlarni shakllantirishda madaniy omillarning ahamiyatini ta’kidladi.[1] O’zbekiston 1991-yilda mustaqillikka erishganidan so’ng ta’lim sifati va qulayligini oshirish maqsadida ta’lim sohasida keng qamrovli islohotlarni amalga oshirdi. Hukumat o’quv dasturlarini modernizatsiya qilish, o’qituvchilar malakasini oshirish va ta’lim natijalarini xalqaro standartlarga moslashtirishga qaratilgan siyosatni amalga oshirdi. Ushbu sa’y-harakatlarga qaramay, ayniqsa, resurslar va malakali kadrlar cheklangan qishloq joylarida muammolar saqlanib qolmoqda.[2]

O’zbekiston ta’lim sharoitida qobiliyat muammosini o’rganish bir necha sabablarga ko’ra hal qiluvchi ahamiyatga ega:

1. Madaniy ahamiyatga egalik: Madaniy omillar qobiliyatlarning rivojlanishiga qanday ta’sir qilishini tushunish talabalarning kelib chiqishi bilan rezonanslashadigan madaniyatga mos keladigan o’qitish usullarini yaratishga yordam beradi.

2. Siyosatni ishlab chiqish: Qobiliyatni belgilovchi omillarni tushunish siyosatchilarga mavjud nomutanosibliklarni bartaraf etadigan va teng ta’lim imkoniyatlarini targ’ib qiluvchi tadbirlarni ishlab chiqishda yo’l-yo’riq ko’rsatishi mumkin.

3. Global oqibatlar: Turli madaniy kontekstlarda qobiliyatni o’rganish ta’lim bo’yicha global munozaraga hissa qo’shadi va xalqaro ta’lim amaliyotini yaxshilashga yordam beradi.

Ushbu tadqiqot O’zbekistonga alohida e’tibor qaratgan holda, qobiliyat tushunchasini psixologik va pedagogik linzalar orqali tahlil qilishga qaratilgan. Tarixiy ta’sirlarni, hozirgi ta’lim amaliyotlarini va madaniy omillarni o’rganib, tadqiqot ushbu noyob kontekstda qobiliyatlar qanday rivojlanishi va tarbiyalanishi haqida har tomonlama tushuncha berishga intiladi.[3]

Adabiyot tahlili. "Qobiliyat" tushunchasi psixologik-pedagogik tadqiqotlar doirasida keng ko'lamda o'rganilib, individual o'rganish va ishlashga hissa qo'shadigan kognitiv, hissiy va ijtimoiy o'lchovlarni o'z ichiga oladi. O'zbekiston sharoitida bu qobiliyatlarni tushunish va rivojlantirish, ayniqsa, mamlakatning o'ziga xos madaniy-ma'rifiy landshaftini hisobga olgan holda juda muhim.

Sovet Ittifoqi davrida O'zbekistonda ta'lim marksistik-lenincha mafkurani targ'ib qilishga qaratilgan standartlashtirilgan o'quv dasturi bilan ajralib turardi. Bu yondashuv shaxsiy qobiliyatlardan ko'ra jamoani ustun qo'ydi, ko'pincha shaxsiy qobiliyat va ijodkorlikni e'tiborsiz qoldirdi. Markazlashtirilgan tizim bir xillikka urg'u berdi, bu esa savodxonlikni oshirish bilan birga, turli xil iste'dodlarning rivojlanishiga to'sqinlik qilgan bo'lishi mumkin. Akyildiz (2014) ushbu davrda fuqarolik qadriyatlari va normalarini tarqatishda ommaviy ta'limning rolini muhokama qiladi. 1991-yilda mustaqillikka erishgach, O'zbekiston ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va o'quvchilarning individual qobiliyatlarini yanada yaxshilash maqsadida ta'lim sohasida islohotlarni boshladi. 11 yillik majburiy ta'lim tizimining joriy etilishi o'quvchilar rivojlanishi uchun yanada moslashuvchan asos yaratishga qaratilgan edi. Biroq, shahar va qishloq ta'lim sifati o'rtasidagi nomutanosiblik kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Osiyo taraqqiyot banki (2021) ma'lumotlariga ko'ra, raqamli savodxon, malakali ishchi kuchini shakllantirish uchun texnik va kasb-hunar ta'limini tubdan qayta ko'rib chiqish zarur.

So'nggi paytlarda inklyuziv ta'limga qaratilgan sa'y-harakatlar barcha bolalarning, qobiliyatlaridan qat'i nazar, sifatli ta'lim olish imkoniyatini ta'minlashga qaratilgan. Creative Associates International inklyuziv ta'lim barcha talabalar uchun ta'lim tajribasini oshirishini va jamiyat integratsiyasini rag'batlantirishini ta'kidlaydi.

Ushbu tadqiqotda psixologiyadagi qobiliyat muammosi va uning O'zbekistondagi pedagogik oqibatlarini tahlil qilish uchun aralash usullardan foydalaniladi. Tadqiqot dizayni hozirgi ta'lim landshaftini har tomonlama tushunishni ta'minlash uchun miqdoriy ma'lumotlar tahlili va sifatli baholashni birlashtiradi. Nufuzli manbalar, jumladan, Jahon banki va YuNESKODan olingan ikkilamchi ma'lumotlar ta'lim ko'rsatkichlari, jumladan, o'qishga qabul qilish darajasi, savodxonlik darajasi va ta'lim xarajatlari kabilarni baholash uchun tahlil qilindi. Masalan, Jahon bankining ma'lumotlariga ko'ra, 1992-2004 yillarda ta'limga davlat xarajatlari yalpi ichki mahsulotning 12% dan 6,3% gacha qisqargan va keyinchalik 2006 yilda 8,1% gacha oshgan.

Qobiliyatlarni rivojlantirish haqidagi tasavvurlarni chuqurroq bilish uchun O'zbekistonning turli mintaqalaridagi o'qituvchilar, siyosatchilar va talabalar

bilan yarim tizimli suhbatlar o'tkazildi. Ushbu suhbatlar shaxsiy tajriba va hozirgi ta'lim amaliyoti va islohotlariga munosabatni o'rganishga qaratilgan. Tabaqalashtirilgan tanlama usuli ijtimoiy-iqtisodiy holat va ta'lim resurslaridan foydalanish kabi omillarni hisobga olgan holda shahar va qishloq joylardan vakillikni ta'minladi. Ma'lumot to'plash axloqiy me'yorlarga, shu jumladan xabardor rozilik va maxfiylikka rioya qilgan holda olti oy davomida amalga oshirildi. Miqdoriy ma'lumotlar tendentsiyalar va korrelyatsiyalarni aniqlash uchun statistik dasturiy ta'minot yordamida tahlil qilindi, sifatli ma'lumotlar esa umumiy mavzular va tushunchalarni olish uchun tematik tahlildan o'tkazildi. Ma'lumotlar manbalarining triangulyatsiyasi topilmalarning ishonchligi va asoslilikini oshirdi.

Ushbu keng qamrovli metodologiya tarixiy ta'sirlar, joriy amaliyot va madaniy kontekstlarni hisobga olgan holda O'zbekiston ta'lim tizimida qobiliyatlar qanday kontseptsionalanganligi va tarbiyalanishi haqida nozik tushunchaga yordam beradi.

Natijalar. O'zbekiston ta'lim tizimidagi qobiliyat tahlili o'quvchilar rivojlanishiga ta'sir etuvchi tarixiy, madaniy va tizimli omillarning murakkab o'zaro ta'sirini ochib beradi. Tarixiy ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 1992 va 2004 yillar oralig'ida ta'limga davlat xarajatlari yalpi ichki mahsulotning 12% dan 6,3% gacha kamaydi, keyinchalik 2006 yilda 8,1% gacha o'sdi. Bu o'zgarish ta'lim darajalari bo'yicha resurslar taqsimotiga ta'sir ko'rsatdi. Shunisi e'tiborga loyiqki, boshlang'ich va o'rta ta'limga qamrab olish ko'rsatkichlari yuqoriligidan qolayotgan bo'lsa-da, shahar va qishloq joylari o'rtasida sezilarli tafovut mavjud bo'lib, sifatli ta'lim olish imkoniyati teng emasligini ko'rsatadi.

Mustaqillikdan so'ng O'zbekistonda oliy ta'limni modernizatsiya qilish bo'yicha islohotlar amalga oshirildi. Ushbu islohotlar ta'lim natijalarini xalqaro standartlar va mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirishga qaratilgan. Biroq, eskirgan o'quv dasturlari va cheklangan tadqiqot imkoniyatlari kabi muammolar saqlanib qolmoqda, bu esa o'quvchilarda yuqori darajadagi kognitiv qobiliyatlarning rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda.

STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) ta'limini joriy etish tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan strategik sa'y-harakatlarni ifodalaydi. O'qituvchilarning STEAM haqidagi tasavvurlari ijobiy qabul qilinganidan dalolat beradi, ammo samarali amalga oshirish doimiy kasbiy rivojlanish va resurs investitsiyalarini talab qiladi.[8]

Barcha talabalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini ta'minlash uchun inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlar boshlandi. Biroq,

mintaqalar bo'ylab amalga oshirishdagi nomutanosiblik turli xil o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash uchun maqsadli strategiyalar zarurligini ta'kidlaydi.

Muhokama. O'zbekiston ta'lim tizimida "qobiliyat"ni o'rganish tarixiy meros, siyosiy islohotlar va zamonaviy pedagogik tashabbuslar bilan shakllangan ko'p qirrali manzarani ochib beradi. Ushbu munozara topilmalarni sintez qiladi, ularni kengroq ta'lim paradigmalari doirasida kontekstlashtiradi va kelajak traektoriyalari haqida bashoratli tushunchalarni taklif qiladi. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng sovet modelidan milliy qadriyatlar va jahon andozalarini o'zida aks ettiruvchi tizimga o'tishga qaratilgan ta'lim sohasida qator islohotlarni amalga oshirdi. 2017-yilda 12 yillik majburiy ta'lim tizimidan 11 yillik majburiy ta'lim tizimiga o'tilishi ta'lim yo'nalishlarini tartibga solish borasidagi sa'y-harakatlarning namunasidir. Biroq, ayniqsa markazlashtirilgan siyosat direktivalari bilan mahalliyashtirilgan ta'lim ehtiyojlarini muvozanatlashda muammolar saqlanib qolmoqda. Sovet davridan qolgan eslab o'qishga e'tibor o'qitish metodologiyasiga ta'sir qilishda davom etmoqda, bu esa o'quvchilarda tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga to'sqinlik qilishi mumkin. STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) ta'limini qabul qilish o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish va talabalarining tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini oshirishga qaratilgan strategik sa'y-harakatlarni ifodalaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar o'rtasida STEAM integratsiyasiga ishtiyoq mavjud bo'lsa-da, samarali amalga oshirish resurslarning etarli emasligi va professional rivojlanishning etarli emasligi kabi omillarga to'sqinlik qiladi. Misol uchun, tadqiqot shuni ta'kidladiki, o'qituvchilar STEAM kontentini samarali etkazib berish uchun yanada keng qamrovli treninglar o'tkazish zarurligini bildirishdi. Ushbu muammolarni hal qilish STEAM maqsadlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun juda muhimdir.[8]

Inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlar barcha talabalar, jumladan, turli xil ta'lim ehtiyojlari bo'lgan talabalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini ta'minlashga qaratilgan. Biroq, mintaqalar bo'ylab amalga oshirishdagi nomutanosiblik turli xil o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash uchun maqsadli strategiyalar zarurligini ta'kidlaydi. Ta'lim bo'yicha global hamkorlik dasturiga ko'ra, Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi O'zbekiston hukumati tomonidan so'nggi paytlarda amalga oshirilgan islohotlarni aks ettiruvchi umumiy qarashga ega bo'lgan ikkinchi ta'lim sektori rejasini (2019-2023) qabul qildi. Ushbu tashabbuslarga qaramay, shahar va qishloq ta'lim sifati o'rtasidagi nomutanosiblik kabi muammolar saqlanib qolmoqda, bu esa sifatli ta'limdan teng foydalanishni ta'minlash uchun qo'shimcha harakatlar zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekistonda oliy ta'lim evolyutsiyasi xalqaro standartlarga moslashish va ilmiy-tadqiqot salohiyatini oshirishga sodiqligini aks ettiradi. Ushbu sa'y-harakatlarga qaramay, eskirgan o'quv dasturlari va cheklangan tadqiqot imkoniyatlari kabi muammolar saqlanib qolmoqda, bu esa o'quvchilarda yuqori darajadagi kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga to'sqinlik qilmoqda. Majidov va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqot. (2010) mustahkam akademik muhitni yaratish uchun uzluksiz o'quv dasturlarini ishlab chiqish va tadqiqot infratuzilmasiga sarmoya kiritish zarurligini ta'kidlaydi. Oldinga nazar tashlaydigan bo'lsak, O'zbekiston ta'lim sohasidagi islohotlarning yo'nalishi modernizatsiya va inklyuzivlikka doimiy e'tibor qaratishdan dalolat beradi.

Ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun bir nechta strategik harakatlar tavsiya etiladi:

1. O'qituvchilarning malakasini oshirish: O'qituvchilarni STEAM bo'yicha samarali o'qitish va inklyuziv o'qitish amaliyoti uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan jihozlash uchun kompleks o'quv dasturlariga sarmoya kiritish.

2. O'quv dasturlarini modernizatsiya qilish: o'quv dasturlarini global kompetensiyalarga moslashtirish, o'quvchilarni 21-asr talablariga tayyorlash uchun tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va muammolarni hal qilish ko'nikmalariga urg'u berish.

3. Infratuzilmaga investitsiyalar: Barcha talabalarning sifatli ta'lim muhiti va resurslaridan foydalanishini ta'minlash uchun, ayniqsa, qishloq joylarda ta'lim muassasalarini yaxshilash.

4. Tadqiqot va innovatsiyalarni rag'batlantirish: Oliy ta'lim muassasalarida innovatsiyalarni rivojlantirish va milliy taraqqiyotga hissa qo'shish uchun tadqiqot madaniyatini oshirish.

Ushbu sohalariga e'tibor qaratish orqali O'zbekiston o'z o'quvchilarining qobiliyatlarini oshirishi, milliy va global kontekstga mazmunli hissa qo'shish uchun jihozlangan avlodni tarbiyalashi mumkin.

Xulosa. O'zbekiston ta'lim tizimida "qobiliyat"ni tekshirish mamlakatning ta'lim natijalarini oshirishga qaratilgan keng qamrovli islohotlarga sodiqligini ta'kidlaydi. 2019-yil dekabr oyida boshlangan "O'zbekiston mukammal ta'lim" dasturi kabi tashabbuslar Xalq ta'limi vazirligining islohotlar dasturini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Umumiy qiymati 29,5 million dollar bo'lgan ushbu to'rt yillik dastur "O'zbek tili san'ati" va "Chet tili sifatida ingliz tili" (EFL) yo'riqnomalari bo'yicha o'quv natijalarini yaxshilashga qaratilgan bo'lib, salohiyatni oshirish, gender tengligi, ijtimoiy inklyuzivlik, shaffoflik, mahalliy mulkchilik va barqarorlikka e'tibor qaratgan. STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) ta'lim integratsiyasi o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini

rivojlantirishga qaratilgan strategik sa'y-harakatlarni ifodalaydi. Biroq, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, samarali amalga oshirish resurslarning etarli emasligi va o'qituvchilarni har tomonlama tayyorlash zarurati kabi muammolarni hal qilishni talab qiladi.

Oliy ta'lim sohasidagi islohotlar ham xalqaro standartlarga moslashish va ilmiy tadqiqot imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlarning asosiy yo'nalishi bo'ldi. Ushbu tashabbuslarga qaramay, eskirgan o'quv dasturlari va cheklangan tadqiqot imkoniyatlari kabi muammolar saqlanib qolmoqda, bu esa mustahkam akademik muhitni yaratish uchun uzluksiz o'quv dasturlarini ishlab chiqish va tadqiqot infratuzilmasiga sarmoya kiritishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, O'zbekiston ta'lim sohasini isloh qilishda sezilarli yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, mavjud muammolarni hal etishda davom etayotgan sa'y-harakatlar muhim ahamiyatga ega. Ta'lim infratuzilmasi, o'quv dasturlarini ishlab chiqish va o'qituvchilar malakasini oshirishga barqaror sarmoya kiritish talabalarning turli qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan o'quv muhitini yaratish uchun juda muhimdir. Ushbu strategiyalarni qo'llagan holda, O'zbekiston o'z ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, milliy va global kontekstga munosib hissa qo'shish uchun jihozlangan avlodni tarbiyalashda davom etishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Arxiv.uz. (n.d.). O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimi islohotlari. Retrieved from <https://arxiv.uz/uz/documents/referatlar/pedagogik-psixologiya/o-zbekiston-respublikasi-ta-lim-tizimi-islohotlari>
2. Gazeta.uz. (2023, May 31). O'zbekiston ta'lim tizimi yana o'zgaradimi?. Retrieved from <https://www.gazeta.uz/oz/2023/05/31/schools/>
3. Lex.uz. (2019, October 8). O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. Retrieved from <https://www.lex.uz/ru/docs/-4545884>
4. Majidov, T., Mirkurbanov, A., & Nishanov, N. (2010). Higher Education in Uzbekistan: Reforms and the Changing Landscape Since Independence. In D. Bridges (Ed.), Higher Education and National Development: Universities and Societies in Transition (pp. 221-241). Routledge.
5. Prep.uz. (n.d.). STEM ta'lim tizimi nima o'zi?. Retrieved from <https://prep.uz/news/savollar/stem-ta-lim-tizimi-nima-o-zi>
6. ResearchGate. (n.d.). O'zbekistonda pul islohatlari. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/379219546_O%27zbekistonda_pul_islohatlari
7. TIAME. (n.d.). O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar. Retrieved from <https://staff.tiame.uz/storage/users/435/presentations/xJJryT8TC9bxbzqdHiLIPaq9IGUzrcggasSj970.pdf>
8. Urganch Davlat Universiteti. (2021). STEAM ta'lim (STEAM education). Retrieved from <https://hozir.org/urganch-davlat-universiteti-pedagogika-va-psixologiya-kafedras-v4.html?page=23>
9. USAID. (n.d.). Uzbekistan Education for Excellence Program. Retrieved from <https://www.usaid.gov/uzbekistan/fact-sheets/uzbekistan-education-excellence-program>
10. Zenodo. (2023). STEAM pedagogik texnologiyasi: integratsiya orqali o'rganishni kuchaytirish. Retrieved from <https://zenodo.org/records/7990699>

TA'LIM VA AMALIY FAOLIYAT KLASTERI MUHITINI TA'MINLASH METODOLOGIYASINING TAHLILI

Qorayev S.B.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti.
Pedagogika fanlari doktori (DSc)*

Tayanch so'zlar: ta'lim klasteri, amaliy faoliyat, innovatsion ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, integratsiya, metodologik tamoyillar, elektron ta'lim, mehnat bozori.

Ключевые слова: образовательный кластер, практическая деятельность, инновационное образование, компетентностный подход, интеграция, методологические принципы, электронное образование, рынок труда.

Key words: educational cluster, practical activity, innovative education, competency-based approach, integration, methodological principles, e-learning, labor market.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada ta'lim va amaliy faoliyat klasteri muhitini ta'minlash metodologiyasining asosiy jihatlari tahlil qilinadi. Klaster muhitining mohiyati, uning tarkibiy tuzilishi hamda samarali ta'lim jarayonini tashkil etishda tutgan o'rni ko'rib chiqiladi. Shuningdek, klaster muhitini ta'minlash tamoyillari, metodologik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalar asosida ta'lim tizimini rivojlantirish istiqbollari muhokama qilinadi. Mazkur tadqiqot natijalari ta'lim tizimi va mehnat bozori o'rtasidagi integratsiyani mustahkamlashga xizmat qiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются основные аспекты методологии обеспечения кластерной среды образовательной и практической деятельности. Рассматривается сущность кластерной среды, ее структурная организация и роль в организации эффективного образовательного процесса. Также будут обсуждены принципы обеспечения кластерной среды, перспективы развития системы образования на основе методологических подходов и инновационных технологий. Результаты данного исследования служат укреплению интеграции между системой образования и рынком труда.

SUMMARY:

This article analyzes the main aspects of the methodology for ensuring a cluster environment of educational and practical activity. The essence of the cluster environment, its structural composition, and its role in organizing the effective educational process are considered. The prospects for the development of the education system based on the principles of ensuring a cluster environment, methodological approaches, and innovative technologies will also be discussed. The results of this study serve to strengthen the integration of the education system and the labor market.

Kirish. Hozirgi davr ta'lim jarayoni doimiy o'zgarish va takomillashish bosqichida bo'lib, innovatsion yondashuvlar va zamonaviy metodologiyalar asosida rivojlanmoqda. Shu nuqtai nazardan, ta'lim va amaliy faoliyat klasteri muhitini shakllantirish va ta'minlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada klaster muhitini ta'minlash metodologiyasining mohiyati, uning asosiy tamoyillari hamda zamonaviy ta'lim jarayonidagi o'rni tahlil qilinadi. Ta'lim va amaliy faoliyat klasteri bu – ta'lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot markazlari, ishlab chiqarish korxonalari va boshqa manfaatdor tashkilotlarning yagona tizim sifatida o'zaro hamkorlik qilishiga asoslangan model hisoblanadi. Bu tizim nafaqat nazariy bilimlarni berishga, balki amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga ham yo'naltirilgan.

Klaster muhitini ta'minlash tamoyillari: Integratsiya – Ta'lim muassasalari va amaliy faoliyat yurituvchi tashkilotlarning o'zaro hamkorligini ta'minlash. Innovatsiya – O'quv jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli resurslarni joriy etish. Moslashuvchanlik – O'quv dasturlarining mehnat bozori talablariga moslashtirilganligi. Ko'p tomonlama hamkorlik – Davlat, xususiy sektor va ilmiy muassasalar o'rtasidagi o'zaro aloqalar[4].

Ta'lim va amaliy faoliyat klasteri tizimi dunyoning turli mamlakatlarida turlicha shakllangan va o'ziga xos jihatlari mavjud. Quyida ushbu tizimning xalqaro tajribasi, samaradorligi bo'yicha tadqiqotlar va duch kelinayotgan muammolar hamda ularning yechimlariga oid batafsil ma'lumot beriladi. AQSh ta'lim tizimida "University-Industry Partnership" (universitet va sanoat hamkorligi) keng rivojlangan. Ayniqsa, **MIT (Massachusetts Institute of Technology)** va **Stanford University** kabi universitetlar yirik texnologik kompaniyalar bilan klaster tizimini yo'lga qo'ygan. Talabalar o'qish jarayonida startup loyihalar, texnologik inkubatorlar va ilmiy-innovatsion markazlar orqali amaliy tajriba orttirishadi. Yevropada, ayniqsa **Germaniya** va **Finlandiya** klaster tizimiga alohida e'tibor qaratiladi. Germaniyada "Dual Education System" joriy qilingan bo'lib, bunda talabalar ta'lim muassasalarida nazariy bilim olib, ayni vaqtda korxonalarda amaliy ish olib boradilar[8]. Finlandiya esa "**Problem-Based Learning**" (Muammoga asoslangan ta'lim) yondashuvi orqali klaster tizimini rivojlantirgan. Xitoyda ta'lim va sanoatning integratsiyasi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanib, yirik texnologik markazlar atrofida universitetlar va ilmiy tadqiqot institutlari joylashgan. **Shenzhen** va **Shanghai** kabi shaharlar klaster modeliga asoslangan holda IT, muhandislik va farmatsevtika sohalarida ixtisoslashgan universitetlar bilan bog'langan. Rossiyada "Ta'lim-klaster modeli" **Moskva Davlat Universiteti (MGU)**, **Sankt-Peterburg Politehnika Universiteti** kabi muassasalarda qo'llanilib,

korxona va universitetlar o'rtasida uzoq muddatli hamkorlik shartnomalari tuziladi.

Turli tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim klasteri tizimi quyidagi jihatlar bo'yicha samaradorlikni oshiradi: Bitiruvchilarning bandligi oshadi: Klaster tizimi orqali o'qigan talabalar ish topish ehtimolini 30-50% ga oshiradi[2]. Kasbiy ko'nikmalar mustahkamlanadi: Ta'lim va amaliyotni uyg'unlashtirish orqali talabalar 70% ko'proq amaliy tajriba orttiradi[3]. Innovatsiyalar tez joriy etiladi: Korxonalar va universitetlar hamkorligi orqali yangi texnologiyalar ta'lim jarayoniga tezroq integratsiya qilinadi[1].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ta'lim va amaliy faoliyat klasteri muhitini ta'minlash bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, Porter (1998) tomonidan ishlab chiqilgan klaster nazariyasi ta'lim tizimiga ham tatbiq qilinmoqda. Shuningdek, Vygotsky (1978) tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy o'rganish nazariyasi klaster muhitining amaliyot bilan uyg'unlashuvini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ibragimov (2015) esa ta'lim muassasalari va sanoat korxonalari o'rtasidagi hamkorlikning samaradorligini oshirish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Ushbu yondashuvlar klaster muhitining ta'lim sifatiga ta'sirini chuqurroq o'rganish imkonini beradi[9].

Mazkur tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanildi: Sistemali yondashuv – Klaster elementlarini o'zaro bog'liq tizim sifatida tahlil qilish. Kompetensiyaviy yondashuv – Talabalar bilim olish bilan birga kasbiy ko'nikmalarga ega bo'lishini ta'minlash. Innovatsion texnologiyalar asosida ta'lim – Elektron ta'lim platformalari, virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar va boshqa zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. Tahliliy yondashuv – Adabiyotlar tahlili va empirik tadqiqot natijalariga asoslangan metodik qarashlarni ishlab chiqish.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim va amaliy faoliyat klasteri muhitining ta'minlanishi quyidagi afzalliklarni beradi: Ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish – O'quvchilar va talabalar nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirib, o'zlashtirish darajasini oshirishadi. Ishlab chiqarish bilan bog'liq holda o'qitish – Klaster modeli orqali talabalar ishlab chiqarish korxonalari bilan hamkorlikda tajriba orttirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Mutaxassislik darajasining oshishi – Kompetensiyaviy yondashuv orqali talabalar mehnat bozoriga tayyorlanadi va malakali mutaxassislar sifatida shakllanadi. Innovatsion yondashuvlarning keng joriy etilishi – Ta'lim klasterlarida zamonaviy texnologiyalar va innovatsion metodikalar faol qo'llanilib, o'qitish jarayoni takomillashtiriladi. Mehnat bozori talablariga moslashish – O'quv dasturlari mehnat bozori ehtiyojlariga mos ravishda ishlab chiqilib, bitiruvchilarning ish bilan ta'minlanish imkoniyatlari oshiriladi.

Muhokama. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim va amaliy faoliyat klasteri modeli zamonaviy ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Klaster yondashuvi orqali o'quv jarayoniga ilg'or texnologiyalarni joriy etish va amaliyot bilan uyg'unlashtirish imkoniyati paydo bo'ladi. Bu esa ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish sektori o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga, talabalar uchun kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, klaster modeli ta'lim tizimining barqarorligini ta'minlash uchun davlat, xususiy sektor va ilmiy markazlar o'rtasida uzoq muddatli hamkorlikni talab etadi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalarni keng qo'llash va o'quv dasturlarining doimiy yangilanishi klaster muhitining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ushbu model global ta'lim tendensiyalariga mos keladigan, kasbiy tayyorgarlikni oshiradigan va raqobatbardosh mutaxassislarni yetishtirishga xizmat qiladigan tizim sifatida qaralishi lozim [10].

Xulosa. Ta'lim va amaliy faoliyat klasteri muhitini ta'minlash metodologiyasi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, kasbiy ko'nikmalarni mustahkamlash va innovatsion yondashuvlarni joriy etish imkonini beradi. Bunday yondashuv ta'lim tizimi va mehnat bozori o'rtasidagi integratsiyani kuchaytiradi hamda zamonaviy mutaxassislar tayyorlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Klaster modeli o'quv dasturlarining moslashuvchanligini oshirish, amaliyotga yo'naltirilgan ta'limni kuchaytirish va ilg'or texnologiyalarni joriy etish orqali ta'lim sifati va bitiruvchilarning mehnat bozoridagi muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Shuningdek, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi mustahkam hamkorlik ushbu modelning barqarorligi va rivojlanishini kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Porter M. E. Clusters and the new economics of competition. – Harvard Business Review, 1998. 76(6), – P. 77-90.
2. Vygotsky L. S. Mind in society: The development of higher psychological processes. – Harvard University Press, 1978.
3. Ibragimov A. G. Ta'lim muassasalari va sanoat korxonalari hamkorligi: Innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2015.
4. Nation I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. – Cambridge University Press, 2001.
5. Phillipps L. Definitions and Synonyms: A Practical Guide for Language Learners. – Oxford University Press, 2006.
6. Schmitt N. Researching vocabulary: A vocabulary research manual. – Palgrave Macmillan, 2010.
7. Gee J. P. Good Video Games and Good Learning: Collected Essays on Video Games, Learning, and Literacy. – Peter Lang, 2007.
8. Dudley-Evans T., St John M. J. Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach. – Cambridge University Press, 1998.
9. Brown H. D. Principles of Language Learning and Teaching (5th ed.). – Pearson Education, 2007.
10. Bax S. CALL—past, present and future. System, 31(1), 2003. – P. 13-28.

INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH MASALALARI

Qorayev S.B.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti.

Pedagogika fanlari doktori (DSc)

Таянч сўзлар: педагоглар, касб-хунар, меҳнат бозори, индивидуал, имконият, мотивация, кизиқиш, шахс, амалиёт, тажриба.

Ключевые слова: педагог, профессия, рынок труда, личность, возможность, мотивация, интерес, личность, практика, опыт.

Key words: teachers, profession, labor market, individual, opportunity, motivation, interest, personality, practice, experience.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada ta'lim jarayonida individual yondashuvni qo'llash orqali o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish masalalari ilmiy tahlil qilinadi. Maqolada individual yondashuvning nazariy asoslari, amaliyotdagi muammolar, xorijiy tajriba hamda ilmiy ilovalar orqali tahlil va takliflar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье научно анализируются вопросы направления студентов в профессию путем применения индивидуального подхода к образовательному процессу. В статье представлены анализ и предложения через теоретические основы индивидуального подхода, проблемы практики, зарубежный опыт и научные приложения.

SUMMARY:

This article scientifically analyzes the issues of directing students to a profession by applying an individual approach to the educational process. The article presents analysis and proposals through the theoretical foundations of an individual approach, problems of practice, foreign experience and scientific applications.

Bugungi globallashuv davrida ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — yoshlarni kelajak kasbiga to'g'ri yo'naltirish, ularning qobiliyat va qiziqishlarini inobatga olgan holda individual yondashuvni amaliyotga joriy etishdir. Ta'limda shaxsga qaratilgan yondashuv asosida kasbiy yo'naltirish nafaqat shaxs rivojiga, balki jamiyat iqtisodiy ehtiyojlariga ham javob beradi [2].

Individual yondashuv ta'limda har bir o'quvchining shaxsiy xususiyatlari, qobiliyati, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etiladigan

yondashuvdir[8]. Bu yondashuv ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning ijtimoiy faolligini kuchaytirish hamda kasb tanlashda ongli qaror qabul qilishlariga yordam beradi [4].

Kasb-hunarga yo'naltirishning pedagogik ahamiyatini belgilashda, ta'lim jarayonida o'quvchilarning kasb to'g'risidagi tasavvurini kengaytirish, mehnat bozori haqida ma'lumot berish va shaxsiy qiziqishlariga mos kasb tanlashlariga ko'maklashishga qaratilgan faoliyat turlariga e'tibor qaratish lozim[5]. Bu jarayonda quyidagi jihatlar muhim ahamiyatga ega:

Ijoiy motivatsiyani shakllantirish: Kasb tanlashda o'quvchining ichki hoxishi va qiziqishi asosiy harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi [10].

Haqiqiy ehtiyoj va imkoniyatlarni muvofiqlashtirish: Kasbiy yo'naltirish jarayonida o'quvchining qobiliyatlari, bilim darajasi va shaxsiy xususiyatlari mehnat bozorida ehtiyojlar bilan uyg'unlashtirilishi lozim [6].

Individual yondashuv uchun pedagoglarning tayyorgarlik darajasi yetarli emasligi: Pedagoglar ushbu sohada yetarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lmasliklari mumkin, bu esa amaliyotda samarasizlikka olib keladi [11].

Pedagoglar malakasini oshirish kurslari: Maxsus tayyorlov kurslari orqali pedagoglarni individual yondashuv va kasbiy maslahat berish sohasida kompetent qilish zarur [12].

Kasb-hunarga oid ma'lumotlarning umumiy va noaniqligi: Ko'pgina ta'lim muassasalarida kasblar to'g'risidagi ma'lumotlar umumiy va chuqur tahlil qilinmagan holda taqdim etiladi [1].

Mehnat bozori tahlillari bilan ta'lim mazmuni o'rtasidagi uzilishlar: Ta'lim mazmuni mehnat bozori talablari bilan uyg'unlashmagan holda qolib ketishi mumkin [9].

O'quv dasturlarini mehnat bozori talablariga muvofiqlashtirish: Zamonaviy kasblar va talab etilayotgan kompetensiyalarni hisobga olgan holda o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish talab etiladi [6].

Kasbiy yo'naltirish markazlarini tashkil etish: Ta'lim muassasalarida kasbiy yo'naltirish markazlarini tashkil etish o'quvchilarga to'g'ri va asosli kasb tanlashda yordam beruvchi muhim mexanizm hisoblanadi [5]. Bunday markazlar o'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari va individual xususiyatlarini aniqlash, ularni turli kasblar bilan tanishtirish, mehnat bozorida talab va takliflar to'g'risida aniq ma'lumotlar berish, kasb tanlashga oid maslahatlar taqdim etish bilan shug'ullanadi[7]. Markaz faoliyati doirasida psixologlar, pedagoglar, kasbiy maslahatchilar va mahalliy ish beruvchilar o'rtasida yaqin hamkorlik yo'lga qo'yilishi kerak.

Kasb-hunarga yo'naltirish ishlarida quyidagi muammolarga duch kelinmoqda. Bular:

Individual yondashuv uchun pedagoglarning tayyorgarlik darajasi yetarli emasligi: Hozirgi kunda ta'lim muassasalarida individual yondashuvni to'liq amalga oshirishga to'sqinlik qiluvchi asosiy omillardan biri - pedagog kadrlarning bu sohadagi yetarli tayyorgarlikka ega emasligidir. Ko'pgina o'qituvchilar an'anaviy dars o'tish usullariga tayangan holda ish yuritadilar va har bir o'quvchining shaxsiy ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini chuqur tahlil qilish hamda unga mos uslublar ishlab chiqishda qiynaladilar. Bu esa o'quvchilarda ta'limga nisbatan qiziqishning susayishi, noto'g'ri kasbiy tanlov va shaxsiy salohiyatning to'liq namoyon bo'lmashligiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, individual yondashuvni amaliyotga joriy etish uchun pedagoglar uchun maxsus qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlarini joriy etish, ularni psixologiya, didaktika, ta'limda diagnostik usullar va personal rivojlanishni baholash sohalaridagi bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlash zarur. Bundan tashqari, pedagoglarni psixologlar, kasbiy maslahatchilar va metodistlar bilan hamkorlik qilishga rag'batlantirish, jamoaviy tahlil va tajriba almashish imkoniyatlarini yaratish maqsadga muvofiqdir.

Kasb-hunarga oid ma'lumotlarning umumiy va noaniqligi: Ko'pgina o'quvchilar va ularning ota-onalari kasblar haqidagi ma'lumotlarni umumiy, to'liq bo'lmagan yoki eskirgan holda qabul qiladilar. Bu esa to'g'ri kasbiy tanlovni amalga oshirishda jiddiy to'siqlardan biri hisoblanadi. Masalan, ayrim kasblar haqida faqat tashqi taassurotlar (masalan, moddiy daromad, jamoatchilik fikri) asosida xulosa chiqariladi, ularning ichki mazmuni, talab etiladigan ko'nikmalar, mehnat bozoridagi raqobat darajasi yoki ish joylaridagi real sharoitlar haqida yetarli ma'lumot mavjud emas. Ba'zi hollarda kasbiy ma'lumotlar umumiy tavsiflar, plakatlari yoki og'zaki tushuntirishlar bilan cheklanib qoladi. Buning oqibatida o'quvchilar o'z qobiliyati va qiziqishlariga mos kelmaydigan kasbni tanlashlari mumkin.

Bu muammoni bartaraf etish uchun ta'lim muassasalarida axborot-resurs markazlarini tashkil etish, turli kasb va sohalarga oid elektron ma'lumotlar bazasini yaratish, har bir kasbning talablari, ish muhiti, ish haqi, o'sish imkoniyatlari va mehnat bozoridagi tendensiyalar haqida yaqqol va ishonchli ma'lumotlar taqdim etish zarur. Shuningdek, virtual ekskursiyalar, onlayn vebinarlar, sohaviy mutaxassislar bilan uchrashuvlar orqali o'quvchilarga real va amaliyotga yaqin manzara taqdim etilishi kerak. Bu chora-tadbirlar orqali kasb tanlash jarayonida ongli, faktlarga asoslangan qaror qabul qilish imkoniyati ortadi.

Mehnat bozori tahlillari bilan ta'lim mazmuni o'rtasidagi uzilishlar: Zamonaviy mehnat bozori tezkor o'zgarishlar bilan xarakterlanadi: yangi texnologiyalar, raqamli platforma va avtomatlashgan jarayonlar natijasida an'anaviy kasblar yo'qolib borayotgan, ayrim yangi kasblar esa yuzaga kelmoqda. Shu sharoitda ta'lim tizimi doimiy ravishda bozor ehtiyojlariga moslashishi lozim. Ammo amalda ko'pgina ta'lim dasturlari mehnat bozori tahlillarini inobatga olmagan holda shakllantirilmoqda, natijada bitiruvchilarda amalda talab etiladigan ko'nikma va bilimlar yetishmasligi kuzatiladi. Bu esa ishsizlik darajasini oshiradi, kadrlar tanqisligini kuchaytiradi va iqtisodiy samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur uzilishni bartaraf etish uchun ta'lim muassasalari va mehnat bozori ishtirokchilari o'rtasida muntazam hamkorlik tizimini yo'lga qo'yish zarur. Ayniqsa, iqtisodiy-ijtimoiy tahlillarga asoslangan kasbiy ta'lim strategiyalari ishlab chiqilishi, ish beruvchilar bilan hamkorlikda amaliy tajriba (stajirovka) dasturlari joriy etilishi, ta'lim mazmuniga mehnat bozoridagi real talablarga mos modullar qo'shilishi lozim. Shuningdek, o'quvchilarga mehnat bozoridagi tendensiyalar haqida muntazam axborot berish, ularni raqamli ko'nikmalar, muloqot va muammo yechish salohiyati bilan ta'minlash orqali mehnatga tayyorlash samaradorligi oshiriladi.

Mavjud muammolarni bartaraf etishda quyidagi takliflarni kiritish mumkin:

Pedagoglar malakasini oshirish kurslari: O'quvchilarni individual yondashuv asosida kasb-hunarga yo'naltirishda mutaxassis pedagoglarning malakasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Biroq amalda ko'pgina pedagoglar bu borada yetarli bilim va ko'nikmalarga ega emas. Shu bois, ular uchun maxsus qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur. Ushbu kurslarda individual psixologiya, kasbiy diagnostika usullari, zamonaviy kasblar haqidagi ma'lumotlar, mehnat bozori tahlillari va muloqot madaniyati kabi yo'nalishlar qamrab olinishi lozim. Bundan tashqari, pedagoglar amaliyotda psixolog va mehnat mutaxassislari bilan hamkorlik qilish qobiliyatini shakllantirishi, o'quvchilarga kasbiy maslahat berishda zamonaviy metodikalardan foydalanishni o'rganishi talab etiladi. Malaka oshirish kurslarining muntazamligi va sifatli metodik ta'minoti ta'lim jarayonida individual yondashuvni samarali amalga oshirish imkonini beradi.

O'quv dasturlarini mehnat bozori talablariga muvofiqlashtirish: Hozirgi kunda ta'lim mazmuni bilan mehnat bozori ehtiyojlari o'rtasidagi nomuvofiqlik juda ko'plab muammolarga sabab bo'lmoqda. O'quv dasturlari ko'pincha nazariy bilimlarga yo'naltirilgan bo'lib, zamonaviy ish o'rinlarida talab etiladigan amaliy ko'nikmalar va kasbiy malakalarga yetarlicha e'tibor

bermaydi. Shu bois, o'quv rejalarini ishlab chiqishda mehnat bozori tahlillari, sohaviy standartlar va ish beruvchilarning takliflari asos qilib olinishi lozim. Buning uchun ta'lim muassasalari, kasb-hunar kollejlari va universitetlar mahalliy va milliy darajadagi mehnat bozori tashkilotlari, sanoat korxonalari bilan hamkorlikda ish yuritishi zarur. Har yillik mehnat bozori tahlillari asosida o'quv dasturlari qayta ko'rib chiqilishi, yangi kasblar va mutaxassisliklar joriy etilishi, amaliyotga yo'naltirilgan o'qitish modellari ishlab chiqilishi lozim. Bundan tashqari, talabalarning ta'lim davrida ishlab chiqarish amaliyotiga jalb qilinishi, ularning real ish muhitini o'rganishi ta'limning samaradorligini oshiradi.

Kasbiy yo'naltirish markazlarini tashkil etish: Ta'lim muassasalarida kasbiy yo'naltirish markazlarini tashkil etish o'quvchilarga to'g'ri va asosli kasb tanlashda yordam beruvchi muhim mexanizm hisoblanadi. Bunday markazlar o'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari va individual xususiyatlarini aniqlash, ularni turli kasblar bilan tanishtirish, mehnat bozorida talab va takliflar to'g'risida aniq ma'lumotlar berish, kasb tanlashga oid maslahatlar taqdim etish bilan shug'ullanadi. Markaz faoliyati doirasida psixologlar, pedagoglar, kasbiy maslahatchilar va mahalliy ish beruvchilar o'rtasida yaqin hamkorlik yo'lga qo'yilishi kerak. Shu bilan birga, kasbiy yo'naltirish markazlari zamonaviy axborot texnologiyalari asosida faoliyat yuritib, o'quvchilarga onlayn testlar, virtual ekskursiyalar, vebinarlar va kasbiy simulyatsiya loyihalari orqali amaliyotni yaqinlashtirishi mumkin. Bu kabi markazlar nafaqat maktab yoshidagi o'quvchilar, balki ularning ota-onalari uchun ham axborot va maslahat manbai bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda Individual yondashuv asosida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish masalalari tahlili shuni ko'rsatadiki, bu jarayon ta'lim sifatini oshirish va mehnat bozori ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlashda muhim omil hisoblanadi [2]. Kasb tanlashda shaxsiy qiziqishlar, qobiliyatlar va ijtimoiy talablarni muvofiqlashtirish orqali samarali yo'naltiruvchi tizimni shakllantirish mumkin.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi tavsiyalar beriladi:

Ta'lim muassasalarida kasbiy yo'naltirish markazlarini keng joriy etish va ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash [5];

Pedagoglar va psixologlar uchun maxsus tayyorlov kurslarini tashkil etish, ularni individual yondashuv va kasbiy maslahat sohasida zamonaviy bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlash [11];

O'quv dasturlarini mehnat bozori tahlili asosida qayta ko'rib chiqish, fanlararo integratsiya va amaliyotga yo'naltirilgan mazmunni kuchaytirish [9];

О‘қувчилар учун virtual kasbiy simulyatsiya, testlar va interaktiv platformalarni ishlab chiqish, ular orqali o‘z qobiliyatlarini sinovdan o‘tkazish imkoniyati yaratish [6];

Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, ularga farzandlarining kasb tanlovida samarali maslahatchi bo‘lishlari uchun ma’lumot va resurslar taqdim etish [10].

Bu kabi chora-tadbirlar nafaqat o‘quvchilarning kasbiy rivojlanishini ta’minlaydi, balki ta’lim tizimida inson kapitalini shakllantirishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. UNESCO (2021). Career Guidance and Counseling: Global Policies and Practices. Paris: UNESCO Publishing. pp. 12–37.
2. Асқарова Ш. (2020). “Шахсни индивидуал ёндашув асосида тарбиялаш масалалари.” // Педагогика ва психология журнали, №3, 25–29-бетлар.
3. Тошпулатов М. (2019). Касбий йўналтириш психологияси. Тошкент: Таълим нашриёти. 46–72-б.
4. Abdullaeva D. (2022). “Individual approach in modern vocational orientation.” // Journal of Education and Research, Vol. 2(1), pp. 14–21.
5. BMBF (2020). Berufswahlpass als Werkzeug für individuelle Berufsorientierung. Berlin: Bundesministerium für Bildung und Forschung. pp. 5–18.
6. Ministry of Education, Finland (2021). Individual Learning Plans in Vocational Education. Helsinki. pp. 33–51.
7. Қурбонов Ш. (2021). “Ўқувчиларда касбий йўналишни шакллантиришда замонавий ёндашувлар.” // Ўзбекистонда педагогик таълим, №2, 41–47-б.
8. Назарова Н. (2020). Таълимда индивидуал ёндашувнинг назарий асослари. Самарқанд: СамДУ нашриёти. 15–38-б.
9. OECD (2020). Career Readiness: A framework for policy and practice. Paris: OECD Publishing. pp. 10–29.
10. Дехқонова З. (2023). “Касб танлашда мотивацияни шакллантириш усуллари.” // Ўқув-тарбия ишлари журнали, №1, 18-24-б.
11. Савельева Л.А. (2018). Профориентация школьников: теория и практика. Москва: Просвещение. 67–89-б.
12. Исмоилова Г. (2022). “Ижтимоий муҳитнинг касб танлашга таъсири.” // Ижтимоий фанларда илмий изланишлар, №4, 31–36-б.

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

ДУНЬЯЛИҚ МӘМЛЕКЕТ ДЕГЕН НЕ?

Абаев С.

*Ўжинияз атындағы НМПИ Миллий идея, руўхыйлық тийкарлары ҳәм
хуқық тәлими кафедрасының доценти,
Қарақалпақстан Республикасына мийнети сиңген
билимлендириў хызметкери*

Таянч сўзлар: дунёвий давлат, конституция, конфессиялар, хавфсизлик, тотувлик, Янги Ўзбекистон, цивилизация, кадрлар, диний билим, диний ташкилотлар.

Ключевые слова: светское государство, конституция, конфессии, безопасность, согласие, Новый Узбекистан, цивилизация, ценности, религиозные знания, религиозные организации.

Key words: secular state, constitution, confessions, security, harmony, New Uzbekistan, civilization, values, religious knowledge, religious organizations.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада янги редакциядаги Конституция миллатлар, конфессиялараро тотувлик ва хавфсизликни таъминлаш мақсадида Ўзбекистоннинг «дунёвий давлат» сифатидаги статуси ҳақида сўз юритилган.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается статус Узбекистана как «светского государства» в новой Конституции, которая направлена на обеспечение межнационального и межконфессионального согласия и безопасности.

SUMMARY:

The article examines the status of Uzbekistan as a “secular state” in the new Constitution, which is aimed at ensuring interethnic and interfaith harmony and security.

Жаңа редакциядағы Конституция миллетлер, конфессиялар арасында татыўлық ҳәм қәуипсизликти тәмийинлеў мақсетинде Өзбекстанның «дуньялық мәмлекет» сыпатындағы статусын да беккемледі. Усы тийкарда, буннан былай да, мәмлекетимизде миллетлер, конфессиялар арасында татыўлық ҳәм қәуипсизликти тәмийинлеў сиясатының жедел даўам еттирилетуғыны, жәмийетимизде ҳәр қандай радикалласыўға пүткиллей жол қоймайтуғыны атап өтилди.

Жаңаланган Конституцияда биринчи марта Өзбекстан Республикасына дүньялық мәмлекет деп тәрийип берилди. Бул пикир, усыныслар Президентимиз Шавкат Мирзиёвтың усынысы менен әмелге асты.

Ҳәзирги заманда цивилизацияның алдыңғы қатарында баратырған еллердин дерлик барлығы дүньялық мәмлекет болып табылады. Дүньялық мәмлекет дин мәмлекеттен ажыратылған, мәмлекеттиң ишки ҳәм сыртқы сиясына араласпайтуғын, мәмлекет өз функцияларының ҳеш қайсысын диний шөлкемлерге жүклемейтуғын, мәмлекетлер диний шөлкемниң күнделикли ислерине араласпайтуғын мәмлекет болады. Дүньялық мәмлекетте ҳеш бир динге артықмашылық берилмейди, барлық динлердин ңызам алдында теңлиги реал әмелге асырылады. Онда билимлендириў системасы диннен ажыратылады, оқыў системасының мазмунына диний пәнлер киргизилмейди.

Әлбетте, дүньялық мәмлекетте дин мәмлекеттен ажыратылғанлығы менен ол жәмийеттен ажыратылыўы мүмкин емес. Усы жағдайдан келип шыға отырып, динниң жәмийетлик мәнаўий-тәрбиялық роли тән алынады.

Мәмлекетлердин динге мүнәсибети бойынша екиге бөлиў мүмкин: Дүньялық ҳәм диний. Дүньялық мәмлекет дегенимиз – дүньялық принциплерге, илимге, адамлардың азатлық, теңлик қағыйдаларына тийкарланатуғын ҳәм инсан ҳуқықлары конституциялық дәрежеде тән алынатуғын ҳәм оған әмел ететуғын демократиялық улыўма инсанылық қәдириятлар системасының ең әҳмийетли буўыны.

Улыўмаластырып айтқанда, дүньялық илим дегенимиз бизди қоршаған объектив дүнья, тәбият ҳаққындағы жәмийетлик қатнасықлардың мәниси туўралы илимлер болады. Олар тиккелей бизди қоршаған әлемниң тәбият ҳәм жәмийеттиң ңызамларын изертлеў арқалы қәлиплеседи. Диний илимлер дегенимиз – муқаддес китаплар, қураны карим, Ҳадислер ҳәм адамзатты Алла жаратқанлығы, адамлардың жасаў тәртиби, ҳадаллық, әдеп-иқрамлылық, ийман, о дүнья, бейиш ҳәм дозақ ҳаққындағы ҳәм сол сыяқлы билимлер системасы есапланады.

Соны да айрықша атап өтиў орынлы, диний илимлер қурамында дүньялық илимлерге де тән болған билимлер көптеп ушырасады ҳәм адамгергиликли жасаў тәртиби ҳаққындағы оғада унамлы пикирлерге бай идеяларды өзінде жәмлестирген.

Диний ҳәм дүньялық билимлерди бир-бирине қарсы қоймаў кереклигин пүткил адамзат тарийхы дәлиллеп отыр. Керисинше, олар бир-бирин толықтырып, байытып турады. Бул пикирдин дурыслығын ислам дининиң және дүньялық ҳәм диний илимлердин раўажланыўына унамлы тәсир еткенлигин де айқын көремиз. **Өзбекстан Республикасының жаңаланған**

Конституциясында дуньялық мамлекетке тэн болған принциплер ҳәм нормалар өз сәўлелениўин тапқан.

Өзбекстан Республикасының Конституциясында барлық пуқараларға ҳўждан еркинлигине ийе болыўына кепиллик берди. Мәселен, 35-статья **«Хўждан еркинлиги ҳәмме ушын кепилленеди. Хәр ким қәлеген динге исениўге ямаса ҳеш бир динге исенбеў ҳуқықына ийе. Диний көзқарасларды мәжбүрий синдириўге жол қойылмайды»**, деп айрықша тәрийип берилди. Мәмлекетимиз дин ҳәм хўждан еркинлигине үлкен әҳмийет бере отырып, халықтың мәнәўиятына сәйкес келетуғын ийман, исеним, әдиллик, инсап, турақлылық, мийрим-шәпәәт, ар-намыслы, ҳадаллық, шын сөзлилик, әдеп-икрамлық, сақаўатлылық сыяқлы пазыйлетлерди раўажландырыў ҳәм бекемлеўди тийкарғы ўазыйпа етип белгиледи.

Ҳәзирги дәўирде ҳўрметли Жўртбасшымыз Шавкат Мирзиёев басшылығында халқымыз Жаңа Ушинши Ояныў дәўирине қәдем тасламақта. Хақылы түрде бүгинги раўажланыў басқышымыз «Жаңа Өзбекстан ҳәм Ушинши Ренессанс» сөзлери менен белгиленип, халқымызды жаңа мақсетлерге ҳәм шеклерге бағдарламақта.

Ушинши Ренессанстың төрт тығыз халқасы болған бақша, мектеп, жоқары оқыў орны ҳәм илим-пән тараўларын раўажландырыў мәселелерин де Конституциялық бекемлеў зәрүр. Булардың бәршеси Жаңа Өзбекстанды қурыў ушын бизге конституциялық реформалар зәрүрлигинен дерек береді.

Жаңа Өзбекстанды қурыў, еркин ҳәм әдил пуқаралық жәмийетин қәлипле-стириўге қаратылған өз ара байланыслы ҳәм өз ара шәртленген демократиялық сиясий, экономикалық, социаллық ҳәм ҳуқықый терең реформаларды конституциялық жақтан тәмийинлеў нәзерде тутилған.

Жўртбасшымыз өз шығармасында атақлы мәмлекетлик ҳәм жәмийетлик искер Шарл де Голлдың мына сөзлерин келтиреди: «Солон айтқанындай, Конституция бир халыққа белгилі бир дәўирде жақсы. Оны жансыз дене сыяқлы мумияламаў лазым».

Және бир атақлы мәмлекетлик искер Уинстон Черчилдің «жақсы болыў ушын – өзгеріў керек, ал жақсылардың жақсысы болыў ушын және де көби-рек өзгеріў керек» деген сөзлеринде де терең турмыслық мәнис жәмленген.

Улыўмаластырып айтқанда, Жаңа Өзбекстанды қурыў барысында Конституциялық реформаларды әмелге асырыўдан гөзленген мақсет – Ўатанымыздың раўажланыўы, халқымыздың абаданлығын жаңа басқышқа көтериўден ибарат.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т., «O‘zbekiston», 2023

MILLIY MÁDENIY MIYRASLARDIŇ PEDAGOGIKALIQ IMKANIYATLARINAN PAYDALANIWDIŇ TEORIYALIQ- METODOLOGIYALIQ TÁREPLERI HÁM ÓZINE TÁN ÓZGESHELIKLERI

Primbetov K. T.

*Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı
«Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi» kafedrası docenti w.w.a.,
Pedagogika ilimleriniń filosofiya doktori (PhD)*

Turebaeva F. S.

*Milliy ideya, Ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi
3-a-kurs talabası*

Tayanch so'zlar: yoshlarning ta'lim-tarbiya olishi, komil inson bo'lib ma'naviyatli shaxs bo'lib voyaga yetishi, har tomonlama yetuk barkamol inson bo'lishi, ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlariga asoslangan kuchli ma'naviyatni bunyod etish.

Ключевые слова: воспитывать молодежь, вырастить совершенным человеком и духовной личностью, стать зрелой и совершенной личностью во всех отношениях, построить сильную духовность, основанную на богатом наследии и национальных ценностях наших предков.

Key words: to educate young people, to grow up as a perfect human being and a spiritual person, to become a mature and perfect person in all respects, to build a strong spirituality based on the.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада ёшларимизни миллий мерослар орқали тарбиялашнинг педагогик имкониятлари ҳақида сўз юритилган.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются педагогические возможности воспитания нашей молодежи посредством национального наследия.

SUMMARY:

The article examines the pedagogical possibilities of educating our youth through national heritage.

Milliy mádeniy miyraslardıń pedagogikalıq imkaniyatlarınan paydalaniwdıń teoriyalıq-metodologiyalıq tárepleri hám ózine tán ózgeshelikleri. Mámleketimiz gárezsizlikke eriskennen keyin jámiyettiń ruwxıy turmısın salamatlandırıw hám rawajlandırıw, insan faktorına úlken itibar beriw tiykarǵı wazıypa sıpatında

kún tártibine qoyıldı. Bul jámiyet aldında turğan wazıypalardı sheshiwge aqlğa say qatnas jasawdın kórinisi bolıp esaplanadı. Bul baǵdarda globallasıw processleri bargan sayın keńeyip hám tereńlesip atırǵan házirgi dáwirde Ózbekstan Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyoevtiń 2017-jıl 19-sentyabrde Birlesken Milletler Shólkemi Bas Assambleyasınıń 72-sessiyasındaǵı shıǵıp sóylegen sózinde dúnya júzindegi 2 milliardtan aslam jas áwlad wákillerininiń insaniyat rawajlanıwında áhmiyetli orın iyelep atırǵanı hám jaslar faktorınıń ayırıqsha itibardı talap etip atırǵanı haqqındaǵı pikiri oǵada úlken áhmietke iye. Mámleketimiz basshısınıń bul ánjumanda "Planetamızdın ertengi kúni, abadanlıǵı, perzentlerimiz qanday insan bolıp kamalǵa keliwi haqqında ekenligine dıqqatı qaratıwına itibar beriwimiz kerekligi haqqında ayıp ótedi. [1]

Haqıyqatında da, ǵárezsizlik sebepli xalqımız óz táǵdiriniń iyesi, tariyxınıń dóretiwshisi, ózine tán milliy mádeniyatınıń iyesine aylandı. Milliy ózlikti ańlawǵa umtılw kúsheydi.

Bul proceste tárbiyalıq qádiriyatlarǵa ayırıqsha itibar qaratilıwı, onıń joqarı mánawiyatlı shaxstı qalıplestiriwdegi áhmiyetiniń ashıp beriliwi júdá áhmiyetli. Joqarı mánawiyatlı shaxstı qalıplestiriwde tómendegi tárbiyalıq qádiriyatlar úlken áhmietke iye:

- bay mánawiyatımız bulaqlarınan paydalanıp barıw;
- jáhán mádeniyatı ǵáziynesine úlken úles qosqan ullı babalarımızdın ilimiy, mádeniy miyrasınıń tereńligi ańlap alınǵanlıǵı;
- jaslardın óz ótmishine, milliy, diniy dástúrlerge húrmet penen qarawı, olardı qásterlep saqlaw ruwxında tárbiyalanıw atırǵanlıǵı;
- óz milletiniń basqa milletler aldındaǵı qádir-qımbatı, abıray-mártebesinen maqtanıw;
- millet mápin qorgawdaǵı juwapkershilikti seziw hám keleshekke isenim.

Joqarıda ayıp ótilgenindey, hesh bir jámiyet óziniń ruwxıy hám ádep-ikramlılıq qádiriyatların rawajlandırmaı hám bekkemlemey turıp óz keleshegin kóz aldına keltire almaydı. "Xalıqtıń mádeniy qádiriyatları, ruwxıy miyrası mın jıllar dawamında Shıǵıs xalıqları ushın qúdiretli ruwxıylıq deregi bolıp xızmet etken. Uzaq dawam etken ideologiyalıq basımǵa qaramastan, Ózbekstan xalqı áwladtan-áwladqa ótip kelgen tariyxıy hám mádeniy qádiriyatların hám ózine tán dástúrlerin saqlap qalıwǵa eristi."[2]

Ǵárezsizligimizdın dáslepki kúnlerinen-aq biybaha mádeniy hám ruwxıy miyrastı tiklew mámleketlik siyasat dárejesine kóterildi. Ózbekstan Respublikası Prezidentinin 1994-jıl 23-apreldegi Pármanı hám Ministrler Kabinetinin 1994-jıl 8-iyundagi Qararına tiykarlanıp Respublika "Mánawiyat hám aǵartıwshılıq"

jámáátlik orayı dúzildi. Onıń jumıs baǵdarı tómendegilerden ibarat etip belgilendi:

- Ózbekstan xalqınıń ruwxıy-mádeniy miyrası, milliy hám ulıwma insanıylıq qádiriyatlar ruwxına say ideyalar dı qalıplestiriw, tiyisli usınıslardı islep shıǵıw;

- joqarı talant hám pikirlew ieleriniń aqlıy-dóretiwshilik potencialın Watan kelesheğine baǵdarlaw;

- milletler aralıq tatıwlıq hám puqaralar tatıwlıǵın támiyinlew hám basqalar.

Ǵárezsizliktiń sociyallıq, ruwxıy mánisi tikkeley xalıqtıń pikirini oyatıwda, xalıqtıń ótmishi, búgini hám keleshegi haqqında qayǵırıw sezimin kúsheytıwden ibarat. Sebebi,..."tek ǵana ruwxıy salamat, kúshli jámiyet reformalarga tayar bolıwı kerek".[3] Xalqımızǵa tán bolǵan milliy qádiriyatlar, dástúrler, onıń eń jaqsı pazıyletleri jámiyetke ruwxıy birlikti bekkemlewge xızmet etedi.

Joqarıdaǵı pikirlerden kelip shıǵıp aytıw múmkin, birinshiden, qanday da bir jámiyet óziniń mádeniy miyrasın, ruwxıy hám ádep-ikramlılıq qádiriyatların adamlar sanasında rawajlandırmaıw hám bekkemlemey turıp óz keleshegin kóz aldına keltire almaydı. Ekinshiden, mámleketimiz jaslarında jańa siyasiy kózqaras qalıplesip atırǵan bir waqıtta, ata-babalarımızdan miyras bolıp qalǵan biybaha sulıw mádeniy dúrdanalarǵan ónimli paydalanıw hám olar tiykarında jańasha mazmunga ie bolatuǵın kózqarastı, ruwxıylıqtı qalıplestiriw úlken áhmietke ie. Sol sebepli keleshekte pedagogikalıq kásip penen shuǵıllanıwshı pedagogikalıq joqarı oqıw ornı studentlerinde qádiriyatlar sistemasın qalıplestiriw ózinde áhmietli pedagogikalıq mashqalanı sáwlelendiredi.

Qádiriyatlardıń mánisi, mazmuni, kórinis formaları menen barlıq mashqalalardıń analizi uzaq tariyxqa iye. Adamlar áyyemgi zamanlardan-aq ózlerin qorshap turgan álem, ondaǵı zat hám hádiyseler, adamlar arasındaqı qatnasıqlarǵa baha bergen, olardıń qádiri hám bahası haqqında pikir júrgizgen. Zamanlar ótiwi, jámiyettiń rawajlanıwı dawamında bul baǵdardaǵı mashqalalar kóbeygen, olardı sheshiwdiń áhmieti artıp barǵan. Qádiriyatlar teması kóplegen ilahiy, ilimiy hám siyasiy dúnyaqaraslardıń tiykarında jatqan, olardıń ózegin, oraylıq bólimin quraǵan, filosofiyalıq aǵımlar hám ullı oyshıllar da bul temanı shetlep ótpegen.

Mádeniyatımızdıń tiykarı bolǵan milliy-mádeniy miyrasımızdı úyreniw - tek ilimiy jaqtan úlken áhmietke iye bolıp qalmaıstan, sonıń menen birge ullı ata-babalarımız jaratqan ruwxıy ǵáziyneden paydalanıwda, sociallıq-mádeniy mashqalalardı sheshiwde hám insannıń hár tárepleme rawajlanıwında áhmietli faktor esaplanadı.

Ásirimizdiń ullı danıshpanlarınan biri ótmishti bilmey turıp, házirgi zamannıń shın mánisin hám keleshek dáwirdiń maqsetlerin túsiniw múmkin

emes, degen eken. Haqıyqatında da, tariyx tájiriýbesin úyreniw - dáwirimizdiń quramalı sociallıq-mádeniy hádiyselerin tereń ańlaw hám túsinip jetiwge, ġárezsizligimizdi hám rawajlanıwımızdı qádirlawge, aydın ġárezsizlik jolında jańa rawajlanıw ushın úlken rejeler belgilewge hám olardı ámelge asırıwǵa shaqıradı.

Qaraqalpaqstan aymaǵı eki dárya aralığında Orta Aziyanıń Egipet dep táriyplengen jáhán mádeniyatınıń áyyemgi oraylarınan biri bolıp esaplanadı. Usı aymaqta bunnan eki yarım mıń jıl burın ilim, mádeniyat oraylarına aylanǵan iri qalalarǵa tiykar salınǵan. Olardıń Bazarqala, Qoyqırılǵan qala, Mizdaqqań, Topıraqqala, Aybuyırqala, Janbasqala, Aqshaxanqala, Dáwkeskenqala, Ayazqala sıyaqlı bir neshe onlaǵan qalaları ózleriniń áskeriy qorǵanlar, saraylar, ibadatxanalar hám olardan tabılǵan ájayıp estelikler, reńli boyawlar menen súwretlengen tabılmalar arxiv derekleri álle qashan-aq jáhán mádeniyatınıń altın fondınan orın alǵan. [4]

Adamzat tariyxı óz ishine bir neshe júz mıń jıllardı qamtıydı. Qaraqalpaqstan territoriyasında usı dáwirlerdiń derlik barlıǵına tiyisli estelikler ushırasadı. Ústirt tegisligindegi Esen, Shaqpaqlı hám de Qaraqudıq estelikleri elimizde insaniyattıń bunnan bir júz alpıs mıń jıldan aslam dáwirde berli jasap kelgenliginen derek beredi. Jaqında Sultan Uays taw janbawırlarınan tabılǵan arxeologiyalıq tabılmalar tirishilik usı dáwirlerde tek Ústirt tegisliginde emes, al elimiz shegaralarında qorǵanlardıń, qalalardıń, ibadatxanalardıń hám saraylardıń qurılısları bolǵanlıǵın dálilleydi. Qubla Aralboyı tariyxındaǵı birinshi oraylasqań Xorezm wálayatına tiykar salınǵan. Áyemgi dáwirlerden Shıǵıs penen Batıstı baylanıstırıp turǵan Ullı jipek jolınıń elimizden ótken tarmaǵı boylap orta ásirlerde kárwan saraylar, minaralar hám bazarlar qurılǵan.

Mánawiyattıń jámiyet turmısında sheksiz áhmiyetke iye ekenligin tiykarlaw respublikamızdıń jetekshi alımları tárepinen ámelge asırılǵan izertlewlerde mánawiyat turaqlı túrde jetilisip baratuǵın pedagogikalıq waqıyalıq ekenligi haqqında juwmaqlar bayan etilgen.

Qaraqalpaqstan tariyxı mámleketimizdiń barlıq áyemgi aymaqlarınıń tariyxı sıyaqlı júdá bay, ránbáreń hám qızıqlı. Bul jerdiń ózine tán arxeologiyalıq tabılmalar qorıqxanası dew múmkin. Sebebi bul jerde adamnıń dıqqatın tartatuǵın, tań qaldıratuǵın kóplegen arxeologiyalıq hám arxitekturalıq estelikler bar bolıp, olar oǵada siyrek ushırasatuǵınlıǵı hám tartımlılıǵı menen ayrıqsha ajıralıp turadı.

Nemis alımı V.Markvart birinshi bolıp áyyemgi Xorezmniń Avestodagi ápsanalıq Ayryanem Vafiyaga, paygambar Zaratushtanın watanına tuwri kelgenligi hám onıń ahamoniyler dáwirine shekem Orta Aziyanıń siyasiy

orayı bolganlıgı haqqında pikir bildirgen edi. Keyinirek V.Markvart pikirlerin V.V.Bartold, S.P.Tolstov, Y.Ğ.Ğulomov, Kissling, M.G.Vorobeva hám basqa alımlar qollap-quwatlaydı. Ahamoniylar Orta Aziyanı basıp algansha, yaǵnıy biziń eramızǵa shekemgi VI ásirde, Xorezmniń kópshilik ayaqların birlestirip turgan siyasiy oray bolgan. Ahamoniylar atlanısı aldında Sirdaryadan Orta Awganstanga shekem bolgan jerlerdi Xorezm tásirinde uslap turgan kúsh sipatında kórinedi. [5]

Rawajlanıwdıń mine usınday joqarı basqıshları waqtı-waqtı bolıp turǵan urıslar, ekologiyalıq apachılıqlar nátiyjesinde zıyan kórgen, qorǵanlar menen qorǵanshalar buzılıp, mámleket wayran bolǵan. Soǵan qaramastan ata-babalarımız barlıq isti jańadan baslap jibergen.

Joqarıda keltirilgen hádiyselerdiń barlıǵı arxeologiyalıq esteliklerde, yaǵnıy áyyemgi otırıqlı orınlar hám ayrıqsha orınlarda, qoyımshılıqlar, taw kánleri menen ustaxanalarda, ilahiy orınlarında, úngirlerde, gidrotexnikalıq qurılımlar (áyyemgi suwǵarıw tarawları, bógetler, kópirler, suw ótkizgishler) áyyemgi suwǵarıp egilgen orınlarda, jollar menen qurılıslarda, shegara, shegaralarında (bógetler, diywallar, qarawılxanalar, minaralar, qorǵanlar), petrogliflerde (jartaslardaǵı súwretler) óz sáwleleniwini tapqan hám saqlanǵan. Keltirilgen bul tariyxıy derekleriń barlıǵı ilimiy jaqtan arnawlı úyrenilmegeninshe tilsiz miyras bolıp keldi. Qánige arxeolog ilimpazlar tárepinen mine usınday mádeniy miyraslardaǵı ásirler shańı tazalanıwı menen olardı orap turǵan qarańǵılıq tamam bolıp, jazıwları oqılıp, estelikler tilge kire baslaydı. Olardıń mádeniy qatlamlarındaǵı turmıslıq buyımlar, úy buyımları hám basqa da tabılǵan buyımlar estelik haqqındaǵı maǵlıwmattı jáne de bayıtađı.

Áyemgi zamanlardan payda bolǵan mine usınday ájayıp dóretiliwshilik ónimleri dúnya ilimpazlarınıń, ádebiyattanıwshılardıń, sóz sheberleriniń diqqatın ózine tartqan. Nátiyjede tariyxta álemniń ájayıp "Jeti ájayıp" (Sem chudes sveta), "Dúnyanıń segizinshi ájayıbı" (Vosmoy chudes sveta) sıyaqlı túsinik-atamalar payda bolgan. Mine usı kóz qaras tiykarında xalqımızdıń áyyemgi hám orta ásirlerge tiyisli miyrasları arasınan ayrıqsha jeti arxeologiyalıq estelik usılında miyraslarımızdıń dúrdanaları menen ilimpazlardı jaqınnan tanıstırıw bolıp esaplanadı.[6] Budaǵı maqset estelikler haqqında qánige alımlar arasındaqı ayırım maǵlıwmatlarǵa keńirek toqtap ótiw hám sol arqalı ata-babalarımızdıń teberik qolları menen dóretilgen mádeniy miyraslarımızdıń dúrdanaları menen ilim adamların jaqınnan tanıstırıw bolıp tabıladı.

Juwmaqlaw ornında sonı aytıw múmkin, jámiyetimizdiń tez pátlerde informaciyalasıwı sharayatında jaslardıń ruwxıy kelbetin jetilistiriwdiń sociallıq-ruwxıy máseleleri sonshelli áhmiyetli, búgingi kúnde jaslar menen

baylanisli bolgan masaleler tek gana mektep, licey, joqari oqiw orinlari emes, al shanaraq, mahalle, jaslar menen isleytugin jamiyetlik sholkemler arasında ornatilgan bekkem baylanislar tiykarında izbe-izlik penen amelge asirilib, olardıń dnyaqarasında watansuyiwshilik sezimin toliq qaliplestirgenimizde gana biz gozlegen maqsetimizge erisemiz. [7]

Pedagogika joqari oqiw orinlarında studentlerdi madeniy miyraslar arqali ruwxıy-adeplikramlılıqta tarbiyalaw sisteması strukturası sıpatında korinedi. Studentlerdi madeniy miyras quralında ruwxıy-adeplikramlılıq jaqtan tarbiyalaw milliy pedagogikamızdıń ahmiyetli mashqalalarından biri ekenligi ilimiy tiykarlandı.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'bekiston Prezidenti Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 19-sentabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi // Xaliq so'zi. – Toshkent, 20 sentyabr, 2017 y.
2. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimini mard va olijanov xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'bekiston, 2017. – 488 b.
3. Xoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'bekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005.
4. Xoaniyazov G. Xalqimıdın madeniy esteliklerin saqlayiq /Jetkinshek. – Nókis, 1994, 24-fevral.
5. Adam Mets. Musulmanskıy renessans. – M., 1973.
7. Primbetov K. Qoraqalpog'istondagi madaniy meroslar vositasida talaba - yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashni takomillashtirish texnologiyasi. Doktorlik dissertatsiyasi bilan Chirchiq davlat pedagogika universitetining Axborot-resurs markazida tanishish mumkin. Chirchiq – 2023

ИННОВАЦИИ В ОБУЧЕНИИ: ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ

Камалов А.Б.

*профессор кафедры методики преподавания физики,
Нукусского государственного педагогического института*

Аширбекова С.У.

*доцент кафедры методики преподавания физики, Нукусского
государственного педагогического института*

Tayanch soʻzlar: raqamli texnologiyalar, taʼlimning raqamli transformatsiyasi, masofaviy taʼlim, onlayn kurslar, shaxsiylashtirilgan taʼlim, taʼlim platformalari, virtual reallik, sunʼiy intellekt, bulutli texnologiyalar, raqamli tengsizlik, adaptiv taʼlim, katta maʼlumotlar, oʻquv jarayonini avtomatlashtirish.

Ключевые слова: цифровые технологии, цифровая трансформация образования, дистанционное обучение, онлайн-курсы, персонализированное обучение, образовательные платформы, виртуальная реальность, искусственный интеллект, облачные технологии, цифровое неравенство, адаптивное обучение, большие данные, автоматизация учебного процесса.

Key words: digital technologies, digital transformation in education, distance learning, online courses, personalized learning, educational platforms, virtual reality, artificial intelligence, cloud technologies, digital inequality, adaptive learning, big data, automation of the learning process.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola zamonaviy taʼlim muhitida raqamli texnologiyalarning oʻrnini tahlil qilishga bagʻishlangan. Unda taʼlimning raqamlashuvi bilan bogʻliq asosiy yoʻnalishlar, jumladan, masofaviy taʼlim, onlayn kurslar, sunʼiy intellekt, bulutli texnologiyalar va virtual reallikdan foydalanish masalalari koʻrib chiqiladi. Maqolada taʼlim jarayonini shaxsiylashtirish, interaktiv raqamli platformalarni yaratish, oʻquv faoliyatini avtomatlashtirish hamda talabalar bilimini tahlil qilishda katta maʼlumotlardan foydalanish muhimligiga alohida eʼtibor qaratilgan. Shuningdek, mualliflar taʼlimning raqamli transformatsiyasi jarayonida yuzaga keladigan muammolarni – raqamli tengsizlik, oʻqituvchilarda zarur kompetensiyalarning yetishmasligi, talabalar motivatsiyasining pasayishi, tanqidiy fikrlash va ijtimoiylashuv xavflari bilan bogʻliq jihatlarni ham tahlil qiladilar. Maqolada muvaffaqiyatli taʼlim amaliyotlari misollari keltirilgan va anʼanaviy hamda raqamli taʼlim usullarining taqqoslovii tahlili berilgan. Xulosa qismida esa taʼlimda raqamli transformatsiyani kompleks yondashuv asosida amalga oshirish zarurligi taʼkidlanadi. Bu yondashuv infratuzilmani rivojlantirish, oʻqituvchilarni qoʻllab-quvvatlash va barcha talabalar uchun taʼlim resurslariga teng imkoniyat yaratadigan inklyuziv taʼlim muhitini shakllantirishni oʻz ichiga oladi.

РЕЗЮМЕ:

Статья посвящена анализу роли цифровых технологий в современной образовательной среде. В ней рассматриваются ключевые направления цифровизации образования, включая дистанционное обучение, онлайн-курсы, использование искусственного интеллекта, облачных технологий и виртуальной реальности. Особое внимание уделено вопросам персонализации образовательного процесса, созданию интерактивных цифровых платформ, автоматизации учебной деятельности и внедрению больших данных в анализ учебных достижений студентов. Авторы также анализируют вызовы, возникающие при цифровой трансформации образования, включая проблемы цифрового неравенства, нехватку компетенций у преподавателей, снижение мотивации студентов, а также потенциальные риски для критического мышления и социализации обучающихся. В статье рассматриваются примеры успешных образовательных практик и приводится сравнительный анализ традиционных и цифровых методов обучения. В заключении подчеркивается необходимость комплексного подхода к цифровой трансформации образования, включающего развитие инфраструктуры, поддержку преподавателей и создание инклюзивной образовательной среды, обеспечивающей равный доступ к образовательным ресурсам для всех студентов.

SUMMARY:

The article examines the role of digital technologies in modern education and explores key aspects of digital transformation in the learning process. It highlights major trends such as distance learning, online courses, the integration of artificial intelligence, cloud computing, and virtual reality in education. Special attention is given to the personalization of learning, the development of interactive digital platforms, automation of educational activities, and the application of big data analytics to assess student performance. The article also analyzes the challenges associated with the digitalization of education, including issues of digital inequality, lack of digital competencies among teachers, decreased student motivation, and potential risks to critical thinking and socialization. The study presents successful educational practices and compares traditional and digital teaching methods. The conclusion emphasizes the need for a comprehensive approach to digital transformation, incorporating infrastructure development, teacher support, and the creation of an inclusive learning environment that ensures equal access to educational resources for all students.

Введение. В последние десятилетия цифровые технологии становятся неотъемлемой частью жизни современного общества, оказывая значительное влияние на все сферы человеческой деятельности, в том числе и на образование. Становление цифровой эпохи сопровождается стремительным развитием информационных технологий, ростом доступности интернета и появлением инновационных образовательных инструментов, что приводит к радикальным изменениям в традиционных моделях обучения. В результате интеграция цифровых технологий в образовательный процесс преобразует способы передачи знаний, делает обучение более гибким, интерактивным и персонализированным, открывая новые перспективы для педагогов и студентов (Северьянов Е.В., 2023) (Реджепова О.Б., Довлетова М.Р., 2025), (Тарамова М.С., Гаматаева С.Х., Цечоева А.М., 2024).

Современная образовательная среда уже давно перестала ограничиваться классической аудиторией, где учитель является единственным источником знаний, а ученик – пассивным получателем информации. Новейшие

технологии, такие как интерактивные доски, мультимедийные презентации, виртуальные классы, системы дистанционного обучения и даже элементы дополненной и виртуальной реальности, позволяют создать динамичное пространство, где обучение становится процессом активного участия (Амбрушкевич, 2011). Так, современные онлайн-платформы предоставляют доступ к обширным библиотекам знаний, образовательным курсам от ведущих университетов мира и специализированным программам, которые позволяют каждому желающему получить качественное образование, независимо от географического положения и социального статуса.

Также следует отметить, что переход на цифровые методы обучения требует существенной адаптации педагогического состава. Преподаватели, привыкшие к традиционным методам, вынуждены осваивать новые программные продукты, технологии и методики, что порой становится серьезным вызовом. Постоянное повышение квалификации, обмен опытом и поддержка специалистов в сфере информационной технологии становятся неотъемлемой частью современного образовательного процесса.

В данной статье будет рассмотрено влияние цифровых технологий на образование, их ключевые преимущества и недостатки, а также примеры успешного применения цифровых технологий в различных образовательных средах.

Основная часть. Цифровизация образования открывает перед студентами и преподавателями широкие возможности, повышая доступность и качество знаний, а также способствуя развитию новых педагогических подходов. Например, в статье Хапаева С.С. рассмотрены проблемы взаимодействия в цифровой образовательной среде, которые обострились в условиях пандемии и перехода образовательных учреждений на дистанционный режим работы (Хапаева С.С., 2021). На основе опроса преподавателей выявлены ключевые трудности: нехватка навыков работы в цифровой среде, увеличение трудозатрат, сложность преподавания практических дисциплин, нехватка оборудования и низкая скорость интернета у студентов, а также негативное влияние продолжительной работы за компьютером на здоровье. В работе И. В. Григорьевой и Г. А. Болкунова рассматриваются проблемы и угрозы, возникающие при внедрении цифровой образовательной среды в учебных заведениях (Григорьева И. В., Болкунов Г. А., 2023). Также можно отметить работу Московцевой Н. А., где рассматривается значимость и роль цифровых технологий в современном школьном образовании, в частности – в преподавании физики (Московцева Н. А., 2020).

Цифровую трансформацию образования можно рассматривать как следующую, более сложный этап информатизации, который предполагает переход от традиционных методов обучения к использованию современных технологий. Этот процесс требует детального анализа. Термин «цифровая трансформация образования» появился в конце XX века и, прежде всего, означает технологическое обеспечение образовательного процесса, включая хранение и распространение учебных материалов. В педагогических словарях встречаются различные определения этого понятия. В узком смысле цифровая трансформация образования определяется как «внедрение в систему образования информационных средств, основанных на микропроцессорной технике, а также использование цифровых ресурсов и педагогических технологий, базирующихся на этих средствах». Более широкое определение трактует цифровую трансформацию как «процесс оснащения образовательной сферы методологией и практическими инструментами разработки, а также оптимального применения современных цифровых технологий, ориентированных на достижение психолого-педагогических целей обучения и воспитания» (Бим-Бад, 2002).

Цифровая трансформация образования, по мнению ученых, – это ответы на глобальные информационные вызовы, происходящие в мире.

В своих исследованиях А.Ю. Уваров отмечает, что цифровая трансформация образования должна сопровождаться «синергичным» обновлением содержания, которое приведет к кардинальному улучшению качества образования (А. Ю. Уваров, Э. Гейбл, И. В. Дворецкая и др, 2019).

Вопросом цифровых технологий в образовательном процессе занимались такие ученые и педагоги, как М.И. Максеенко, Л.В. Шмелькова, Е.Л. Варганова, С.С. Смирнов, А. Марей и другие (Варганова.Е.Л, 2017)-(Марей.А.). По мнению Л.В. Шмельковой, одним из приоритетных качеств человека, адекватного цифровому пространству, является владение личностью цифровыми технологиями и умение использовать их в профессиональной деятельности (Шмелькова.Л.В., 2016).

С.С. Смирнов, Е.Л. Вартакова и М.И. Максеенко рассматривают цифровизацию как управленческую, культурную, поведенческую, а также инфраструктурную составляющую образовательного процесса (Ваганова О.И., Гладков А. В, Коновалова Е. Ю., Воронина И.Р., 2020).

Цифровизация образования - именно так называется процесс перехода на электронную систему, а цифровые компетенции - это способность решать разнообразные задачи в области использования информационно-коммуникационных технологий (Machekhina.O.N, 2017).

Цифровизация образования - это мощный тренд, направленный на реформирование и модернизацию глобальной образовательной среды. Под цифровизацией понимается преобразование всех видов информации (тексты, звуки, изображения, видео и другие данные из различных источников) в цифровой формат (Stuart.K, 2014). Говоря о феномене цифровизации, следует отметить, что многие аналитики и специалисты по прогнозированию рассматривают переход образовательного процесса на цифровую стадию как поворотный момент в истории образования (Богдановская И.М., Зайченко Т.П., Проект Ю.Л., 2015).

А.А. Пегов и Е.Г. Пьяных рассматривают цифровизацию образования как процесс внедрения в образовательную сферу методологии, технологий и практик, направленных на разработку и эффективное использование современных информационно-коммуникационных технологий. Эти технологии ориентированы на достижение психолого-педагогических целей обучения и воспитания, а также применяются в условиях, обеспечивающих комфорт и сохранение здоровья (А.А. Пегов, Е.Г. Пьяных, 2010).

Е.В. Гордеева, Ш.Г. Мурадян и А.С. Жажоян определяют дефиницию как процесс перехода к электронной системе обучения, способствующий повышению цифровых компетенций преподавателей, развитию материально-технической базы, расширению возможностей онлайн-обучения и внедрению цифровых образовательных программ (Гордеева.Е.В., 2021).

И. Савицкая рассматривает цифровизацию образования как средство обеспечения равного качества обучения для всех, упрощения и ускорения формирования персонализированного подхода к ученикам, а также облегчения внедрения дифференцированного обучения, учитывающего индивидуальные потребности. Кроме того, она считает, что цифровизация способствует созданию равных возможностей, в том числе для детей с особыми образовательными потребностями (Савицкая.И., 2020).

По мнению Wikramanayake G. N., цифровые технологии в обучении позволяют студентам полностью сосредоточиться на учебном процессе, поскольку весь необходимый материал всегда доступен, что устраняет потребность в копировании заметок и дословной записи лекций (Wikramanayake.G.N, 2015).

В. А. Конев считает, что цифровизация образования отражает практически завершившийся переход от «галактики Гутенберга» к «галактике Цукерберга» (А, 2018).

В статье (Плужникова.Н.Н, 2021) анализируется процесс цифровизации образования в период пандемии. По мнению авторов, пандемия не толь-

ко ускорила этот процесс, но и выявила его как положительные, так и отрицательные стороны. Рассмотрены ключевые стратегии цифровизации и особенности её модели. Для более глубокого изучения цифровизации образования автор обращается к анализу её социально-экономического контекста, которым является цифровая экономика. Цифровизация образования рассматривается как закономерный этап развития цифровой экономики, где ключевую роль играют не субъекты, а цифровые услуги.

В. В. Вербицкий, анализируя вопросы внедрения цифрового обучения, указывает на необходимость перехода к практико-ориентированному формату непрерывного образования. Этот переход должен основываться на фундаментальных научных знаниях и неограниченных возможностях человека как субъекта общего и профессионального развития, включая активное применение цифровых образовательных технологий. Однако он отмечает, что в настоящее время отсутствует единая педагогическая или психолого-педагогическая теория цифрового обучения, на которую могли бы опираться школьные учителя, а также преподаватели колледжей и вузов (Вербицкий.А.А).

Г.А. Тульчинский считает, что цифровизация предъявляет новые требования к компетенциям выпускников вузов, причем некоторые из них формируются за пределами учебных заведений. Современная реальность показывает, что цифровая компетентность должна предвосхищать кризисные ситуации. При этом преподаватели, продолжающие использовать исключительно традиционные лекции, теряют свою профессиональную востребованность и конкурентоспособность (Тульчинский.Г.Л, 2017).

И.А. Колесникова отмечает, что успешное онлайн-обучение требует от студентов не только высокой мотивации, но и развитых навыков самообразования. Современное высшее образование должно готовить выпускников к адаптации в условиях постоянных изменений, помогать им видеть перспективы, не ограничиваться базовыми знаниями и учиться развиваться вместе с новыми цифровыми технологиями (Колесникова.И.А, 2019).

В своей научной статье Н. П. Петрова и Г. А. Бондарева затрагивают актуальные аспекты цифровизации образования. Авторы исследуют этапы данного процесса и анализируют появление новых цифровых технологий, обладающих значительным педагогическим потенциалом. В рамках стратегии цифровизации особое внимание уделяется таким перспективным инновациям, как искусственный интеллект, блокчейн и виртуальная реальность. Исследователи делают вывод, что цифровизация не только меняет содержание учебных курсов, но и трансформирует способы подачи материала, рас-

ширяя их за счет прямого доступа к информационным сетям, базам данных и онлайн-форумам (Н. П. Петрова, Г. А. Бондарева., 2019) .

Цифровизация образования приводит к значительным изменениям на рынке труда и направлена на перестройку образовательного процесса, а также переосмысление роли преподавателя. С одной стороны, она ставит под вопрос традиционные методические подходы, которые доказали свою эффективность, но с другой - расширяет доступ к информации в различных форматах, включая не только текстовые, но и аудио и визуальные материалы. Помимо этого, цифровизация предполагает более глубокую проработку учебного материала: технологии виртуальной реальности, например, позволяют использовать цифровые тренажеры, а мобильное обучение дает возможность получать знания в любое время и в любом месте (Кинзибаева.М.В) .

Обоснованию методологии цифровой трансформации педагогического образования посвящены также публикации Е. В. Брызгалиной и соавторов (Брызгалина, Алексеева, Дряева, 2021), Е. В. Гнатышиной и А. О. Белоусова (2019), Е. И. Казаковой (2020), А. И. Жук (2020), А. Н. Макаренко и соавторов (Макаренко, Смышляева, Минаев и др., 2020), О. А. Чиковой (2020) (Брызгалина Е. В., Алексеева Д. А., Дряева Э. Д., 2021)- (Чикова.А.О, 2020).

Следует отметить, что термин «цифровизация образования» не имеет единого толкования. Одни исследователи рассматривают его как внедрение технологических достижений в образовательный процесс, персонализацию обучения с использованием современных технологий, а также применение информационно-коммуникационных средств в учебной деятельности. Другие ученые определяют цифровизацию как перевод образовательного процесса в цифровую форму, третьи – как метод достижения определенных целей, а четвертые – как уровень технологического обеспечения учебного процесса (Жамборов А. А., Кокурхаева Р. М. Б., Газдиева Е. Х, 2023)- (Кокурхаева Р. М. Б., Жамборов А. А, 2022).

Большинство специалистов сходятся во мнении, что цифровизация представляет собой совокупность технологий и практик, направленных на улучшение образовательного процесса, упрощение коммуникации между обучающимися и преподавателями. Это способствует ускоренной и качественной передаче информации, созданию комфортных условий для обучения, а также расширению доступности образования, особенно для тех, кто не может посещать учебные заведения очно. Переход в цифровой формат подразумевает активное использование электронных систем обучения, что

способствует повышению компетенций не только студентов, но и преподавателей (Климова.Д.Д., 2022)- (Климова.Д.Д., 2022).

Таким образом, на мой взгляд, цифровые технологии в образовании -это применение информационно-коммуникационных технологий с целью повышения эффективности обучения, обмена знаниями и оптимизации образовательного процесса.

Внедрение цифровых технологий в образовательный процесс охватывает широкий спектр аспектов, каждый из которых имеет как явные преимущества, так и определённые недостатки. На начальном этапе цифровизации образование сталкивалось с проблемами, связанными с технической оснащённостью, ограниченностью доступа к интернету и недостаточной квалификацией педагогов. Однако, по мере развития технологий и распространения современных коммуникационных средств, ситуация кардинально изменилась. Сегодня образовательные платформы, электронные библиотеки, интерактивные приложения и системы дистанционного обучения становятся стандартными элементами образовательной среды.

Основные направления цифровизации образования включает в себя несколько ключевых направлений:

- *Электронное обучение (e-learning)* - использование цифровых платформ, курсов и ресурсов для дистанционного или смешанного обучения (Coursera (Coursera), EdX (EdX)).
- *Виртуальная и дополненная реальность (VR/AR)* - применение технологий иммерсивного обучения, позволяющих создавать интерактивные образовательные среды (Labster (Labster)). Технологии виртуальной реальности (VR) позволяют создать условия, приближённые к реальным, что особенно актуально для подготовки специалистов в области медицины, инженерии и естественных наук. Так, в медицинских вузах студенты проводят виртуальные операции, что позволяет минимизировать риск ошибок при реальном лечении. В инженерном образовании симуляторы сложных производственных процессов дают возможность моделировать реальные ситуации, обеспечивая глубокое погружение в практическую часть обучения (Балкизов А. Х., Свищев А. В., 2024).
- *Адаптивное обучение и искусственный интеллект (AI)* — персонализация образовательного процесса с учетом индивидуальных особенностей учащихся (Khan Academy) (KhanAcademy.). Например, курс по программированию, разработанный профессорами Массачусетского технологического института, стал доступен для студентов из отдалён-

ных регионов, что значительно повысило их конкурентоспособность на глобальном рынке труда. Подобные проекты позволяют устранять территориальные барьеры и способствуют демократизации образования, делая знания доступными для широких слоёв населения.

- *Облачные технологии и Big Data* — хранение и анализ данных об успеваемости студентов, автоматизация процесса обучения (Эсенбаева С.Р., Шергина С.А., Васильев И.И., 2022). В образовании облачные технологии и Big Data играют важную роль в улучшении учебного процесса и управления учебными заведениями.
- *Облачные технологии* позволяют студентам и преподавателям получать доступ к учебным материалам, платформам для общения и совместной работы, а также онлайн-курсам из любой точки мира. Это упрощает организацию дистанционного обучения и совместных проектов.
- *Big Data* помогает анализировать поведение студентов, их успехи и проблемы, что позволяет создавать персонализированные образовательные траектории, улучшать методы преподавания и предсказывать потребности в дополнительной поддержке.
- *Цифровые образовательные платформы* — такие как Moodle (Moodle) (Северьянов Е.В., 2023). Цифровые образовательные платформы, такие как **Moodle**, играют ключевую роль в современном обучении, предоставляя широкий спектр возможностей для преподавателей и студентов. **Moodle** — это открытая платформа для создания и управления онлайн-курсами. Она используется многими учебными заведениями для организации дистанционного и смешанного обучения.

Цифровая образовательная среда формируется на основе интеграции различных технологий и подходов, обеспечивающих доступность и эффективность обучения. Виртуальные лаборатории позволяют студентам выполнять сложные научные эксперименты без необходимости использования дорогостоящего оборудования, а онлайн-платформы предоставляют гибкий график обучения и возможность выбора индивидуальной образовательной траектории.

Использование цифровых технологий предоставляет ряд значительных преимуществ: доступность образования - онлайн-курсы и дистанционное обучение позволяют получить знания в любое время и в любом месте; индивидуализация обучения - адаптивные образовательные платформы подстраиваются под уровень знаний и потребности учащегося; интерактивность - цифровые инструменты делают процесс обучения более увле-

кательным и эффективным; экономия ресурсов - цифровые учебники и материалы снижают затраты на печатные пособия; гибкость обучения - возможность совмещения обучения с работой и другими занятиями; автоматизация процесса контроля знаний - использование онлайн-тестов и систем анализа успеваемости позволяет более эффективно оценивать уровень знаний студентов; повышение мотивации обучающихся - игровые элементы (геймификация) и интерактивные задания способствуют более активному усвоению материала.

Тем не менее, несмотря на все позитивные аспекты цифровизации образования, существует ряд недостатков и вызовов, с которыми сталкиваются как учащиеся, так и преподаватели. Среди них можно выделить технические проблемы, такие как нестабильное интернет-соединение и ограниченный доступ к современным устройствам, что создает цифровое неравенство. Кроме того, удаленная форма обучения может снижать уровень личного взаимодействия, что влияет на социальные и коммуникативные навыки студентов. Не менее важным является и вопрос мотивации учащихся, особенно в условиях дистанционного обучения, когда отсутствие физического присутствия преподавателя может привести к снижению ответственности и дисциплины.

Человеку нет нужды размышлять о чем-то, он перестал самостоятельно добывать информацию. Нам современника уже достаточно иметь доступ в Интернет, чтобы узнать необходимые сведения. Именно это приводит к ослаблению мыслительных способностей (Отекина.Н.Е, 2016) .

Если же продолжить перечисление недостатков, то среди них, бесспорно, проявится риск отрицательного результата, отсутствие творчества, снижение умственной активности, плохая социализация, проблемы с физическим развитием, абсолютный контроль. Эти изменения будут кардинальными. Но однако, стоит учитывать, что данная система применится впервые, поэтому сравнить ее с чем-то подобным не получится (Абдуллаев.С.Г, 2017).

В статье (Воробьева И.А., Жукова А.В., Минакова К.А., 2021) представлен результат социологического опроса студентов шести институтов, направленный на выявление положительных и отрицательных сторон цифровизации в образовании. В результате исследования выявлялось не только отношение к цифровизации, но и определение возможных способов развития цифровых средств для осуществления образовательного процесса. Авторы утверждают, что отношение к цифровизации образования неоднозначно, кто-то считает, что оно кажет благоприятное влияние на систему

образования, а кто-то, наоборот, не поддерживает данные преобразования из-за того, что люди в скором времени утратят способность мыслить.

По мнению большинства ученых, основными отрицательными сторонами цифровизации образования являются:

- *Снижение умственной активности* — человек перестает мыслить самостоятельно, так как отпадает необходимость анализировать и искать решения. При возникновении любого вопроса он обращается к интернет-ресурсам и получает готовую информацию, не развивая при этом критическое мышление.
- *Нарушение процессов социализации* - снижается уровень живого общения, ухудшаются навыки межличностного взаимодействия, что затрудняет полноценную социализацию в обществе.
- *Проблемы с физическим развитием* - продолжительное пребывание за монитором негативно влияет на зрение, вызывая его ухудшение. Кроме того, постоянная работа с клавиатурой, мышью или планшетом приводит к изменению физиологии пальцев и мелкой моторики.
- *Деградация роли учителя* - Автоматизация процессов может снизить значимость личного вклада педагога. Формируется иллюзия, что технологии могут полностью заменить преподавателя.

На мой взгляд, цифровизация образования, несмотря на свои слабые стороны, является необходимым шагом в развитии современного общества. Она делает знания доступнее для всех, и в будущем этот процесс, вероятно, будет только усиливаться, открывая еще больше возможностей для каждого человека. Цифровизация - это реальность, в которой мы живем. И несмотря на наши желания, она останется с нами и с нашими детьми. Прогресс не поддается торможению.

Заключение. Цифровые технологии кардинально трансформируют образовательный процесс, открывая новые возможности для преподавателей и студентов. Их внедрение способствует повышению доступности образования, созданию персонализированных траекторий обучения и развитию инновационных методик преподавания. Интерактивные платформы, искусственный интеллект, облачные технологии и виртуальная реальность стали неотъемлемой частью образовательной среды, позволяя значительно расширить границы традиционного обучения.

Однако цифровизация образования сопровождается рядом вызовов и рисков. Среди них можно выделить цифровое неравенство, необходимость постоянного повышения квалификации преподавателей, снижение мотивации студентов в условиях дистанционного обучения, а также возможное

снижение уровня критического мышления из-за избытка доступной информации. Кроме того, длительная работа с цифровыми устройствами может негативно сказываться на физическом и психическом здоровье учащихся.

Несмотря на эти вызовы, очевидно, что цифровая трансформация образования является неизбежной и необходимой. Для эффективного внедрения цифровых технологий требуется комплексный подход, включающий развитие инфраструктуры, обеспечение равного доступа к цифровым ресурсам, адаптацию учебных программ и поддержку преподавателей. Только в условиях грамотной интеграции цифровых инструментов можно добиться гармоничного сочетания традиционного и инновационного образования.

Будущее образования зависит от баланса между цифровыми и классическими методами обучения. Цель современной образовательной системы – не просто внедрить новые технологии, а использовать их во благо развития студентов, формируя у них самостоятельность, критическое мышление и умение адаптироваться к быстро меняющемуся миру. Таким образом, цифровизация – это не только инструмент, но и вызов, который требует продуманного и стратегического подхода.

Подводя итоги, можно сказать, что цифровые технологии в образовании представляют собой сложное и многогранное явление, в котором каждая инновация сопровождается как значительными преимуществами, так и определёнными рисками. Правильное использование цифровых инструментов позволяет создать динамичную, интерактивную и персонализированную образовательную среду, способную удовлетворить потребности современного общества. Этот процесс требует постоянного совершенствования методик, обмена опытом между педагогами и активного участия всех сторон образовательного процесса. Только комплексный подход, основанный на тесном сотрудничестве государства и образовательных учреждений позволит создать устойчивую и эффективную систему образования, соответствующую требованиям XXI века.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Северьянов Е. В. Интеграция цифровых технологий в образовательный процесс и его влияние на личностные развитие учащихся //Актуальные исследования. – 2023. – №. 49 (179). – С. 43-47.
2. Реджепова О.Б., Довлетова М.Р. Интеграция цифровых технологий в образовательный процесс: Экспериментальный подход// Международный журнал гуманитарных и естественных наук. -2025. -№ 2-3 (101).- С. 53-56.
3. Тарамова М.С., Гаматаева С.Х., Цечоева А.М. Интеграция цифровых технологий в образовательный процесс: опыт и проблемы педагогов// Проблемы современного педагогического образования. -2024. -№ 85-2. -С. 339-342.

4. Амбрушкевич, Ю.Г. Современные информационные технологии в образовательном пространстве медицинского вуза: проблемы и перспективы// Использование информационных образовательных технологий и электронных средств обучения в вузе: материалы науч.-метод. конф. – Гродно. – М.: ГрГМУ, 2011. – С. 34-40
5. Хапаева С.С. Цифровая образовательная среда: проблемы взаимодействия// Современные информационные технологии и ИТ-образование. -2021. -Вып. 17. -№. 3. -С. 781-789.
6. Григорьева И. В., Болкунов Г. А. Цифровая образовательная среда (ЦОС): вызовы и возможности // Вестник УРАО. 2023. Стр. 64-71.
7. Москвцева Н. А. Использование цифровых технологий на уроках физики: проблемы и перспективы: сборник трудов конференции. // Цифровая трансформация современного образования: материалы Всерос. науч. конф. с международным участием / – Чебоксары: ИД «Среда», 2020. – С. 300-303.
8. Бим-Бад, Б. М. Информатизация образования// Педагогический энциклопедический словарь. – М., 2002. – С. 109-110
9. А. Ю. Уваров, Э. Гейбл, И. В. Дворецкая и др. Трудности и перспективы цифровой трансформации образования /; под редакцией А. Ю. Уварова, И. Д. Фрумина ; Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Институт образования. Москва : Издательский дом Высшей школы экономики, 2019. 343 с.
10. Варганова Е.Л. Индустрия российских медиа: цифровое будущее: академическая монография//– М.: МедиаМир, 2017. – 160 с
11. Марей А. Цифровизация как изменение парадигмы / А. Марей. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.bcg.com/ru-ru/about/bcg-review/digitalization.aspx/>
12. Шмелькова Л.В. Кадры для цифровой экономики: взгляд в будущее // Дополнительное профессиональное образования в стране и мире. -2016. -№ 8(30). -С. 1–4.
13. Ваганова О.И., Гладков А. В, Коновалова Е. Ю., Воронина И.Р. Цифровые технологии в образовательном пространстве//Балтийский гуманитарный журнал. -2020. -Вып.9. -№2(31). С. 53-56.
14. Machekhina O. N. Digitalization of education as a trend of its modernization and reforming // Revista Espacios. – 2017. – V. 38. – №. 40. Pp. 625-675.
15. Stuart K. What every parent needs to know about video games: a crash course //Date View. – 2014. – Т. 6. – С. 2017.
16. Богдановская И.М., Зайченко Т.П., Проект Ю.Л. «Информационные технологии в педагогике и психологии. -СПб.: Питер. -2015. -304с.
17. Использование современных информационных и коммуникационных технологий в учебном процессе: краткий курс лекций / сост.: А.А. Пегов, Е.Г. Пьяных. – 2010.
18. Гордеева, Е. В. Цифровизация в образовании // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2021. – № 4-1(74). – С. 112-115.
19. Савицкая И. Цифровизация образования: вызовы современности // Электронная газета Вести образования. -2020. – 18 мая.
20. Wikramanayake G. N. Impact of Digital Technology on Education // 24th National Information Technology Conference Computer Society of Sri Lanka, CSSL. -2005. 15–16 August. Pp. 82–91.
21. Конев В. А. Университет: из галактики Гутенберга в галактику Цукерберга // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. -2018. -№42. -С. 145–153.
22. Плужникова Н.Н. Цифровизация образования в период пандемии: социальные вызовы и риски// Logos et Praxis. -2021. -vol. -20, -№. 1. -Pp. 15-22.
23. Вербицкий А. А. Цифровое обучение: проблемы, риски и перспективы // Электронный научно-публицистический журнал «Homo Cyberus». - 2019. - № 1 (6) [Электронный ресурс]. - Режим доступа : http://journal.homocyberus.ru/V_erbitskiy_AA_1_2019
24. Тульчинский Г.Л. Цифровая трансформация образования: вызовы высшей школе // Философские науки. -2017. -№ 6. -С. 121–136.

25. Колесникова И.А. Постпедагогический синдром эпохи цифромодернизма // Высшее образование в России. -2019. -Т. 28. -№ 8-9. -С. 67-83.
26. Н. П. Петрова, Г. А. Бондарева. "Цифровизация и цифровые технологии в образовании" Мир науки, культуры, образования. 2019. -№. 5 (78). С. 353-355.
27. Кинзибаева М. В. Цифровизация образования: проблемы и перспективы: сборник научных статей и материалов Всероссийской конференции «Современные педагогические технологии» [Электронный ресурс] //Электронный журнал Педагогическое мастерство.–Режим доступа: https://www.pedm.ru/conference_notes/466.–Дата доступа. – 2024. – Т. 24.
28. Брызгалина Е. В., Алексеева Д. А., Дряева Э. Д. Цифровые трансформации педагогики: опыт повышения квалификации // Высшее образование в России. -2021. -Т. 30. -№ 5.
29. Гнатышина Е. В., Белоусов А. О. Трансформация методической работы учителя в условиях цифровизации образования // Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров.-2019. -№ 2 (39).
30. Казакова Е.И. Цифровая трансформация педагогического образования// Ярославский педагогический вестник. -2020. -№ 1 (112). С. 8-14.
31. Макаренко А. Н., Смышляева Л. Г., Минаев Н. Н., Замятина О. М. Цифровые горизонты развития педагогического образования // Высшее образование в России. -2020. -Т. 29. -№ 6.
32. Чикова О. А.. "Цифровая трансформация содержания педагогического образования" Отечественная и зарубежная педагогика. -2020. -Вып. 2. -№. 3 (73). С. 22-39.
33. Жамборов А. А., Кокурхаева Р. М. Б., Газдиева Е. Х. Цифровизация образования как новое требование общества // Журнал прикладных исследований. -2023. -№ 4. -С. 104-108.
34. Кокурхаева Р. М. Б., Жамборов А. А. Роль информационных технологий в организации образовательного процесса//Журнал прикладных исследований. -2022. -Т. 1. -№ 9. -С. 29-32.
35. Климова Д. Д. Цифровизация образования: моральные риски и проблемы // Приднепровский научный вестник. -2022. -Т. 5. -№ 2. -С. 8-11.
36. Полякова Е. С. Цифровизация образования как главный тренд российского образования // Современные тенденции развития молодёжной среды: проблемы, вызовы, перспективы: материалы межвузовской научно-практической конференции. -Н. Новгород. -2022. -С. 208-211.
37. Кислякова Г. А., Шмелева А. А. Цифровизация образования в современном мире // Новые решения в образовании в эпоху перемен. . -М.-2022. -С. 150-155.
38. Климова Д. Д. Цифровизация образования: моральные риски и проблемы // Приднепровский научный вестник. -2022. -Т. 5. -№ 2. -С. 8-11.
39. Coursera. Онлайн-курсы по различным дисциплинам. Доступ: <https://www.coursera.org/>
40. EdX. Образовательная онлайн-платформа. Доступ: <https://www.edx.org/>
41. Labster. Виртуальные лаборатории. Доступ: <https://www.labster.com/>
42. Балкизов А. Х., Свищев А. В. Интерактивное обучение с использованием виртуальной реальности //Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2024. – №. 11-1. – С. 69-72.
43. Khan Academy. Образовательные ресурсы. Доступ: <https://www.khanacademy.org/>
44. Эсенбаева С.Р., Шергина С.А., Васильев И.И. Облачные технологии и bigdata в условиях высокотехнологического общества// Финансовые рынки и банки. -2022. -№ 12, -С. 75-78.
45. Moodle. Система управления обучением. Доступ: <https://moodle.org/>
46. Отекина Н.Е. Использование электронного учебного пособия в образовательном процессе // Инновационная наука. -2016. - №11. - С. 185-187.
47. Абдуллаев С.Г. Оценка эффективности системы дистанционного обучения // Телекоммуникации и информатизация образования. - 2017. - N 3. - С. 85-92.
48. Воробьева И.А., Жукова А.В., Минакова К.А. Плюсы и минусы цифровизации в образовании// Международный научно-исследовательский журнал. -2021. № 1-4 (103). С. 110-118.

БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALAR TARBIYASIDAMILLIY URF-ODATLARNING AHAMIYATI

Soliyev I.S.

*Fargʻona davlat universiteti maktabgacha taʼlim kafedrası mudiri,
(PhD), dotsent*

Toʻychiyeva Sh.Q

Fargʻona davlat universiteti 1-kurs magistranti

Tayanch soʻzlar: maktabgacha taʼlim, milliy urf-odatlar, tarbiya, bolalar, anʼanalar, maʼnaviyat, axloq, shaxsiy rivojlanish.

Ключевые слова: дошкольное образование, национальные обычаи, воспитание, дети, традиции, духовность, нравственность, развитие личности.

Key words: preschool education, national customs, upbringing, children, traditions, spirituality, ethics, personal development.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu ilmiy maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning tarbiyasida milliy urf-odatlarining ahamiyati tahlil qilingan. Maktabgacha tarbiya bolalarning shaxs sifatida shakllanishi va jamiyatda oʻz oʻrnini topishida muhim bosqich hisoblanadi. Milliy urf-odatlar, anʼanalar va qadriyatlar bu jarayonda bolalarga ota-onadan keyin taʼsir koʻrsatadigan asosiy omillardan biridir. Maqolada tajribalar va ijtimoiy tahlillar asosida milliy urf-odatlarining bolalarning shaxsiyatini shakllantirishdagi oʻrni ochib berilgan. Shuningdek, milliy tarbiya tamoyillari bolalar tarbiyasida oʻziga xos yondashuvlarni taklif etadi, bu esa oʻz navbatida kelajak avlodni milliy gʻurur, maʼnaviyat va axloqiy fazilatlariga asoslangan tarzda tarbiyalashga yordam berishi haqida soʻz boradi.

РЕЗЮМЕ:

В данной научной статье анализируется значение национальных традиций в воспитании детей дошкольного возраста. Дошкольное образование – важный этап формирования ребенка как личности и поиска своего места в обществе. Национальные обычаи, традиции и ценности являются одним из основных факторов, влияющих на детей в этом процессе после родителей. В статье на основе опыта и социального анализа раскрывается роль национальных традиций в формировании личности детей. Также принципы национального образования предлагают уникальные подходы к воспитанию детей, которые, в свою очередь, помогают воспитывать следующее поколение на основе национальной гордости, духовности и нравственных качеств.

SUMMARY:

This scientific article analyzes the importance of national traditions in the education of preschool children. Preschool education plays a crucial role in the formation of a child as an individual and

their integration into society. National customs, traditions, and values are key factors that influence children after their parents. The article reveals the role of national customs in the formation of the personality of children based on experiments and social analysis. Moreover, the article emphasizes how national educational principles offer unique approaches in child upbringing, which contributes to raising the next generation with a sense of national pride, morality, and ethical values.

Maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasi jamiyatning kelajagini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bolalarda ahloqiy qadriyatlar, dunyoqarash va ma'naviy fazilatlar dastlabki yillarida ota-onalari, tarbiyachi pedagoglari va jamiyatdan olingan ta'sirlar asosida shakllanib boradi. Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning eng muhim, mas'uliyatli, bola tarbiyasi va ta'lim olishidagi poydevorni quruvchi bosqichdir. Maktabgacha ta'lim davrida milliy urf-odatlar, an'analar va qadriyatlar bolalarning ruhiy va ahloqiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi kunda O'zbekistonda maktabgacha ta'limning rivojlanishi, bolalarni tarbiyalashda milliy qadriyatlar va an'analarni jamiyatni shakllantirishga qaratilgan mas'uliyatli jarayon sifatida ko'rilmogda. Shavkat Mirziyoyevning so'zlariga ko'ra, bu yuksak maqsadlarga erishish uchun bolalarni yoshligidan mustahkam axloqiy poydevorga ega qilish zarur. O'zbekistonning ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqish, milliy qadriyatlarni qo'llash orqali amalga oshirilayotgan tadbirlar, maktabgacha ta'limda muhim o'rin tutmogda.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning tarbiyasida milliy urf-odatlar bevosita ta'sir ko'rsatadi. Urf-odat kishilarning turmushiga singib ketgan, ma'lum muddatda takrorlanib turuvchi xatti-harakat, ko'pchilik tomonidan qabul qilingan xulq-atvor qoidalari ko'nikmasi hisoblanadi. Milliy urf-odatlar har bir xalqning tarixiy va madaniy merosi sifatida, uning farzandlarining ma'naviy shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'zbek xalqining boy madaniyati, urf-odatlari va qadriyatlari o'zining tarbiyaviy ahamiyati bilan ajralib turadi. Masalan: kichiklarning kattalarga salom berishi, uy xovlini tartibga keltirish, mehmonlarga alohida hurmat ko'rsatish, bayram arafasida keksa qariyalar, kasal, qiynalgan kishilar holidan xabar olish, qo'ni- qo'shnilarni biror ishiga yordam berish, hasharga borish kabilar o'zbek xalqiga xos yaxshi odatlar hisoblanadi. Bularning barchasi maktabgacha yoshdagi bolalarga milliy g'urur, mehmondo'stlik, axloqiy fazilatlar, oilaviy qadriyatlar va boshqa ko'plab muhim tushunchalarni o'rgatishda katta ahamiyatga ega.

Milliy urf-odatlar maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda, ayniqsa, ularning axloqiy va ma'naviy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. An'anaviy o'yinlar, ertaklar, bayramlar va oilaviy rasm-rusumlar bolalarning dunyoqarashni shakllantiradi. O'zbek xalqining bayramlari va o'ziga xos urf-odatlari bolalarni

vatanparvarlik, o‘zaro hurmat, va mehr-oqibat ruhida tarbiyalashga yordam beradi. Masalan, birgina “Navro‘z” bayramida bolalar o‘zbek xalqining qadriyatlari, milliy o‘yinlarning turlari, milliy liboslar va milliy taomlar bilan tanishadilar, bu ularning kelajakda ijtimoiy jihatdan rivojlangan shaxslar bo‘lishga yordam beradi.

Urf-odatlarining bolalar tarbiyasidagi ahamiyati nafaqat milliy merosni saqlash, balki ularning insoniy fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, milliy an‘analar bolalarni mehr-shafqat, yordamlashish va boshqa axloqiy fazilatlar bilan tarbiyalaydi (Ibragimov, 2022).

Milliy tarbiya tamoyillari, o‘z navbatida, bolalarni jamiyatning faol a‘zolari bo‘lishga tayyorlaydi. Maktabgacha ta‘lim muassasalarida milliy urf-odatlarni o‘rgatish, nafaqat bolalarning intellektual rivojlanishiga, balki ularning axloqiy va ma‘naviy rivojlanishiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Milliy tarbiya tamoyillari doirasida pedagoglar va ota-onalar bolalarga o‘z urf-odatlarini, tarixini va madaniyatini o‘rgatish orqali ularda mustahkam shaxsiy qadriyatlarni shakllantiradilar.

Shuningdek, milliy tarbiyaning yana bir muhim jihati — bolalar orasida o‘zaro hurmat va tenglikni ta‘minlashdir. Bu prinsiplar bolalarning bir-birlariga nisbatan mehr-oqibatli va adolatli bo‘lishlariga yordam beradi. Xalqimizning o‘ziga xos urf-odatlari, masalan, “mehmonlarga hurmat” kabi qadriyatlar, bolalarni jamiyatda o‘z o‘rnini topishga tayyorlaydi.

Chet elda ham maktabgacha ta‘limda milliy urf-odatlarga e‘tibor qaratilgan. Yevropada, xususan, Germaniya va Daniyada milliy an‘analar bolalar tarbiyasiga tatbiq etiladi. Bu mamlakatlarda, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun maxsus xalq ertaklari va bayramlar tashkil etilib, ularni madaniy qadriyatlar bilan tanishtirishga katta e‘tibor beriladi. Shuningdek, bolalarni tabiat bilan yaqinlashtirish, o‘zining tarixini va madaniyatini bilish, dunyoqarashini kengaytirish ham maktabgacha ta‘limning asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Bularning barchasi, milliy qadriyatlarni tarbiyaviy jarayonlarga tatbiq etishning samarali usullari sifatida namoyon bo‘ladi.

Shunday qilib, milliy urf-odatlar va an‘analar bolalar tarbiyasida katta ahamiyatga ega. Ular bolalarning ma‘naviy va axloqiy rivojlanishiga yordam beradi, ularni jamiyatga faol va mas‘uliyatli a‘zo sifatida tayyorlaydi. O‘z milliy urf-odatlarini bilgan va ularga mehri qo‘yib ulg‘ayotgan bolalar boshqa millatlarning urf-odatlari ham hurmat bilan qaraydi, bu esa o‘z o‘zidan millatlar aro hamjihatlik, do‘stona munosabatlar va kelajakda yuksak ma‘naviyatga asoslangan mustahkam hamkorliklarga yo‘l ochadi deya olamiz.

Shavkat Mirziyoyevning ta'kidlashicha, bolalarimizni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ta'lim tizimining asosiy ustuvor vazifalaridan biridir. Shuning uchun, har bir o'qituvchi va tarbiyachi milliy qadriyatlarni bolalar tarbiyasida samarali qo'llashga intilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.Mirziyoyev (2021). O'zbekiston ta'lim tizimi: yangi bosqichda. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
2. A.Xoshimov (2023). Milliy qadriyatlar va bolalar tarbiyasi. Toshkent: O'zbekiston ta'limi.
3. I. A.Karimov (2020). Xalq pedagogikasi va uning ta'lim tizimida o'rni. Toshkent: Sharq nashriyoti.
4. UNESCO (2022). Global Education Monitoring Report. Paris: UNESCO Publishing.
5. A.Ibragimov (2022). "Milliy tarbiya tamoyillari: O'zbek madaniyati va bolalar tarbiyasining o'ziga xos jihatlari". O'zbekiston pedagogika jurnali, 5(3), 45-50.
6. R.Xolmuhammedov (2020). "Maktabgacha ta'limda milliy qadriyatlar". Pedagogika va jamiyat, 8(1), 12-20.
7. T.Azizov (2021). "Milliy an'analar va bolalar tarbiyasi". Ta'lim va rivojlanish, 4(2), 63-72.
8. S.Toshpo'latov (2023). "Milliy urf-odatlarining bolalar shaxsiyatini shakllantirishdagi roli". Bolalar va jamiyat, 6(2), 28-33.
9. A.Shukurov (2021). "O'zbek xalq tarbiyasidagi milliy qadriyatlar". O'zbek madaniyati va tarbiya, 7(4), 15-22.
10. M.Karimova (2020). "Milliy urf-odatlarining bolalarning axloqiy tarbiyasidagi ahamiyati". O'zbekiston tarixi va madaniyati, 5(3), 77-85.
11. B.Nurmatov (2022). "Navro'z bayrami va uning bolalar tarbiyasidagi o'rni". O'zbek milliy an'analari, 3(1), 40-49.
12. Sh.Vohidov (2024). "Maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasida milliy qadriyatlarning o'rni". Ta'lim va madaniyat, 9(2), 20-26.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI O'QUV FAOLIYATI NAZARIYASI ASOSIDA TO'P ULOQTIRISHGA O'RGATISH.

Ashurov B.I.

*Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali
Maktabgacha va boshlabg'ich ta'lim, sport kafedrasi assistenti*

Tayanch so'zlar: o'quv faoliyati nazariyasi, o'quv dialogi, boshlang'ich maktab o'quvchilari, to'p otish.

Ключевые слова: теория учебной деятельности, учебный диалог, учащиеся младших классов, метание мяча.

Key words: theory of educational activity, educational dialogue, high school students, ball throwing.

РЕЗИЮМЕ:

Mazkur maqolada o'quv faoliyati nazariyasi asosida boshlang'ich maktab o'quvchilarini to'p tashlashga o'rgatish bosqichlari keltirilgan. Ta'limga an'anaviy yondashuv va ta'lim faoliyati nazariyasiga asoslangan yondashuv o'rtasidagi farqlar ko'rsatilgan. O'quv dialogining xususiyatlari maktab o'quvchilarini to'p tashlashga o'rgatishda ta'lim muammolarini hal qilish bo'yicha butun sinf yoki guruh muhokamasini tashkil qilish imkoniyati sifatida qaraladi. Tadqiqot davomida olingan xulosalar shakllantiriladi.

РЕЗИЮМЕ:

В данной статье представлены этапы обучения учащихся младших классов метанию мяча на основе теории учебной деятельности. Показаны различия между традиционным подходом к образованию и подходом, основанным на теории учебной деятельности. Особенности учебного диалога рассматриваются как возможность организовать всем классом или группой дискуссию по решению учебных задач по обучению школьников метанию мяча. Сформулированы выводы, полученные в ходе исследования.

SUMMARY:

The article presents the stages of teaching junior schoolchildren to throw a ball based on the theory of educational activity. Differences between the traditional approach to education and the approach based on the theory of learning activities. Features of educational communication as a possible obshcheklassnoy organization or group discussion to solve educational problems in the process of training schoolchildren. Forms the conclusions drawn in the study.

Maktab o'quv dasturida "Yengil atletika" bo'limining mazmuni yurish, yugurish va sakrash bilan bir qatorda maktab o'quvchilari tomonidan

o'rganiladigan majburiy harakat harakati bo'lgan to'pni uloqtirishni ham o'z ichiga oladi.

Otish - muvofiqlashtirish qobiliyatini, qo'l va elkama-kamar mushaklarining tez kuchini, harakatlarning fazoviy aniqligini va reaksiya tezligini rivojlantirish uchun bir nechta tabiiy vositalardan biridir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini boshlang'ich sinflarda to'p uloqtirishga o'rgatishda an'anaviy tarzda harakatini quyidagi ketma-ketlikda qismlarga bo'lib o'rganish asosiy usul hisoblanadi: uloqtiruvchi qo'l, gavda, keyin oyoq harakatlari. Bolalar dastlab tayyor shaklda ularga taqdim etilgan maxsus empirik bilim va ko'nikmalarni o'zlashtiradilar va shundan keyingina ularni umumlashtirishga, aniq turli vaziyatlarda qo'llashga o'tadilar. Hozirgi maktab o'qitishda illyustrativ-tushuntirish usuli keng qo'llaniladi, uni passiv usullardan biri deyish mumkin.

U assotsiativ ta'lim nazariyasiga asoslanadi, u assotsiatsiyalar, so'zlar bilan birgalikda vizualizatsiya, umumiyini xususiydan farqlash va mashqlarga asoslangan. An'anaviy mashg'ulotlarda katta e'tibor otish qo'l harakatlariga - qo'lning qamchiga o'xshash harakatiga qaratiladi. Bu erda o'rganish boshlanadi. Oyoq harakati ko'pincha faqat otishdan oldin olingan dastlabki holatda aks etadi. Bolalar texnikaning alohida elementlarini o'rganadilar va ularni o'zlashtirgandan so'ng, ularni birlashtirishga harakat qiladilar va motor harakatini bir butun sifatida bajaradilar. Shu bilan birga, maktab o'quvchilari o'qituvchi tomonidan tayyor shaklda berilgan bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Ularning mazmunida o'rganilayotgan predmetning kelib chiqishi va rivojlanishini o'rganish jihatlari mavjud emas. Shu munosabat bilan, biz ushbu vosita harakatlarini o'rgatishda bola ta'lim faoliyatini amalga oshirmaydi deb taxmin qilishimiz mumkin. Bolalar motor harakatlarini o'qituvchi tomonidan taqdim etilgan rasmlar va tushuntirishlar yordamida o'rganadilar. Texnikaning elementlarini uzoq vaqt davomida o'rganish tana qismlarining muvofiqlashtirilgan ishiga yordam bermaydi, bu uloqtirish mahoratini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun zarur shartdir.

Natijada amalda maktab o'quvchilari o'rtasida uloqtirish bo'yicha ularning jismoniy imkoniyatlariga to'g'ri kelmaydigan ko'rsatkichlar past bo'lmoqda.

Binobarin, bunday ko'rsatkichlarning sababi maktab o'quvchilarining texnik tayyorgarligining pastligi, bu esa o'z navbatida qo'llaniladigan o'qitish metodikasi samarasizligi bilan bog'liq.

An'anaviy ta'lim nazariyasi ta'limga bo'lgan faollik yondashuviga qarama-qarshi bo'lib, unga ko'ra u sub'ektni o'zgartiruvchi harakatga, ushbu mavzuda

umumiyni ochishga va undan xususiyni chiqarishga, shuningdek, uni hal qilishga asoslangan.

Shunday qilib, agar an'anaviy o'qitish "xususiyatdan umumiyga" o'tishni nazarda tutsa, ta'lim faoliyati nazariyasiga asoslangan ta'lim "umumiydan xususiya" o'tish orqali quriladi. Maktab o'quvchilari tomonidan ta'lim muammolarini qo'yish va hal qilish usulini qo'llashda sog'liqni saqlash pedagogikasi tamoyillariga javob beradigan jismoniy tarbiya sohasida o'quvchilarga yo'naltirilgan mashg'ulotlar uchun imkoniyat yaratadi.

Ta'lim faoliyati nazariyasiga asoslangan an'anaviy o'qitish va o'qitish o'rtasidagi farqlarni yaxshiroq tushunish uchun ta'lim faoliyati nazariyasi haqida biz bilgan barcha narsalardan tuzilgan uchta xulosa shaklida umumlashtirish kerak. Birinchidan, maktab o'quvchilari ta'lim muammolarini yechish orqali nazariy bilimlarni hamda tegishli ko'nikma va malakalarni egallaydilar.

Ikkinchidan, bunday muammolarni hal qilish maktab o'quvchilariga uning o'ziga xos ko'rinishlarini o'zlashtirishdan oldin ham "umumiy" narsani o'zlashtirishga imkon beradi.

Uchinchidan, maktabda o'qitishning asosiy usuli o'quv faoliyatini tashkil etishda bolalarni o'quv vazifalari holatiga kiritish usuli bo'lishi kerak.

Ta'lim faoliyati nazariyasi tahlili shuni ko'rsatdiki, uni ta'lim sohasini o'qitishda amaliy qo'llash. Boshlang'ich maktabda "Jismoniy tarbiya" siz o'qituvchilik faoliyatingizda yaxshi natijalarga erishishingiz mumkin.

Jismoniy tarbiya darslarida rivojlanish ta'limi nazariyasini amaliy rivojlantirish va qo'llash zarurligini tushunish. Kudryavtsev, kichik maktab o'quvchilarini uzunlikka sakrash, basketbol, voleybol, to'g'ri yurish, yugurish, chang'i sporti, gimnastika, futbol va boshqalarga o'rgatish bo'yicha o'quv mashg'ulotlari loyihalari tayyorlanib, amaliyotga joriy etildi. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarni maktab o'quv dasturiga kiritilgan turli sport turlariga o'rgatishda ijobiy natijalarga erishib, o'quv faoliyati nazariyasiga asoslanib, boshlang'ich sinf o'quvchilarini to'p tashlash va o'rgatish bo'yicha o'quv mashg'ulotlari ishlab chiqildi va o'tkazildi.

Ta'limning birinchi bosqichi - ta'lim motivlarning shakllanishi. Talabalar qadimgi inson haqida ertak tuzdilar. Ular qadimgi odamlarning o'zlari otishning qulay usulini topishganini aytishdi. Ular ov qilganlarida, shuningdek, daraxtlardagi mevalarni urib tashlamoqchi bo'lganlarida tosh otishgan.

Darsga taklif etilgan o'rta maktab o'quvchilari to'pni qanday uloqtirishni ko'rsatishdi. Yigitlar o'zlarining ko'rsatkichlarini o'zlarining ko'rsatkichlari bilan solishtirishdi, o'rta maktab o'quvchilarining uloqtirish bo'yicha ajoyib ko'rsatkichlarini qayd etishdi va to'p uloqtirish bo'yicha sinf rekordini

aniqlashdi. Shunday qilib, to'p tashlashni o'rganish kerak degan xulosaga keldi; Uzoq va aniq otish uchun siz kuchli mushaklarga ega bo'lishingiz va tananing barcha qismlari bilan birgalikda harakat qilishingiz kerak, ya'ni. Otishni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun siz tezlik, tezlik va muvofiqlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishingiz kerak. Keyingi mashg'ulotlarda o'quvchilar o'qituvchi yordamida to'p tashlashni yaxshiroq bajarish uchun zarur bo'lgan harakat qobiliyatlarini aniqladilar.

Ikkinchi bosqichda o'quv harakatlari va operatsiyalari orqali o'rgatilgan, ular orqali o'quv vazifasi hal qilingan.

Harakatlar va harakatlarning o'zaro bog'liqligini aniqlash uchun sinflarda natijaning otish kuchiga va otish usuliga bog'liqligi haqida g'oyalarni shakllantirish bo'yicha ishlar olib borildi. O'yin topshiriqlarida maxsus mashqlar bajarildi: to'pni chap va o'ng qo'llar bilan vertikal ravishda yuqoriga, bosh darajasiga tashlash (to'p tashlashning aniq yo'nalishi va kuchiga erishish kerak). Maktab o'quvchilari belanchakning amplitudasi va harakatda ishtirok etayotgan tana a'zolarining soni uloqtirish natijasiga qanday ta'sir qilishini tushunishlari uchun guruhlariga bo'lingan o'quvchilar turli usullarda uloqtirishni amalga oshirdilar. Bular nishonga turli yo'llar bilan otishardi: ikki qo'l bilan yuqorida va pastda, bir qo'l bilan (o'ng va chap) boshning orqasidan yelkaga; tirsak bo'g'imida qo'lning kengayishi va bilak bo'g'imida qo'lning egilishi tufayli otish. Bolalar ham oyoqlarini to'g'rilab, yarim cho'zilgan holda to'pni tashladilar va ular bu holatda to'p yanada kuchliroq uchishini tushunishdi va ishonch hosil qilishdi.

Shunday qilib, o'quvchilar to'pning parvozi va qo'l va oyoqlarning ishi o'rtasidagi munosabatni aniqladilar: to'pni qo'lingiz bilan qanchalik qattiq tashlasangiz, u shunchalik balandroq uchadi; va agar siz to'pni yarim cho'zilgan holda, oyoqlaringizni to'g'rilab tashlasangiz, u yanada kuchliroq va uzoqroqqa uchadi.

Darsning mazmuni o'yin vazifalarini va qo'llarning ishini rivojlantiruvchi mashqlarni o'z ichiga oladi - to'pni tananing oldida, vertikalga hech qanday burchak ostida sezilarli og'ishlarsiz, to'pni belgilangan balandlikka olib chiqish (ko'z darajasiga, ko'tarilgan qo'lning balandligiga va hokazo), polga urish orqali to'pni uzatish. Dvigatel qobiliyatlarini rivojlantiruvchi ko'plab o'yinlar bolalar tomonidan taklif qilingan va "Biz tasirkdamiz!" O'yini shaklida o'tkazildi, bu esa uloqtirish mashg'ulotlariga motivatsiyani oshirdi.

Mavjud kompleks jismoniy tarbiya dasturi talablari to'p uloqtirishni o'rgatishning quyidagi ketma-ketligini nazarda tutadi: 1-4-sinf o'quvchilari

to'pni joydan uloqtirish, yonma-yon turish ko'nikmalarini egallashlari kerak. otish yo'nalishi bo'yicha.

Kichik maktab o'quvchilari o'zlarining motor tajribasidan, to'p otishni kuzatishdan, jismoniy tarbiya darsligidagi rasmlardan foydalanib, to'pni orqa tomondan yelkaga tashlashda asosiy motor harakatini aniqlay oladilar - bu "cho'zilgan kamon" pozitsiyasi: baquvvat kengayish. o'ng oyoqning (va. p. - chap tomoningiz bilan otish yo'nalishi bo'yicha turib, oyoqlari elkangiz kengligidan kengroq, o'ng oyog'ingizni tizzada egib, pastki orqa tomonni egmasdan, tanangizni o'ngga egib oling, to'p bilan o'ng qo'l o'ngga siljiydi, chap ko'krak oldida erkin egiladi) bir vaqtning o'zida tananing yuqori qismini otish yo'nalishi bo'yicha aylantirish va tana vaznini chap oyoqqa, o'ngga o'tkazish. oyoq barmog'ini yerga qo'yadi, orqasi kamar, o'ng qo'li tirsagida egilib, to'p bilan qo'li o'ng yelkaning orqasida joylashgan. O'ng qo'lning qo'lidan boshlab o'ng oyoqning tovoniga qadar butun tanasi cho'zilgan kamon kabi kamondir.

Qo'llari va oyoqlari harakatlanadigan odamning tugallangan modelidan foydalanib, o'quvchilar "cho'zilgan kamon" holatini modellastirdilar va bu pozitsiyani haqiqiy kamon bilan taqqosladilar (bolalar mashq qilish uchun o'yinchoq kamon olib kelishdi). Muhokama davomida talabalarga savol berildi: "Keyinchalik qanday davom etishimiz kerak, bu oraliq pozitsiyada kechikish mumkinmi?" Talabalarni javobga keltirish kerak edi: "Kechikish qabul qilinishi mumkin emas, chunki tezlik yo'qoladi. Talaba tanasini to'g'rilaydi va qo'lini yelkasiga olib, kaftini oldinga buradi va to'pni qo'yib yuboradi. Inson modelidan foydalanib, o'quvchilar to'pni uloqtirganda qo'l va oyoq harakatlarini simulyatsiya qildilar; otish qo'lining holati sxemalar shaklida chizilgan: u yarim egilgan holatda (tirsak peshona darajasida, to'p esa boshdan 10-15 sm balandlikda) boshning yaqinida yelkadan yuqorida joylashgan oyoqlarning holati: oyoqlari elkalarining kengligida, barmoqlar qo'l harakati va oyoqlarning bir xil darajasida.

Darslar davomida maktab o'quvchilari to'pni uloqtirishdagi yakuniy harakatlarni boshqa bolalarning xuddi shu harakatni bajarishi bilan solishtirdilar. O'qituvchining yordami bilan bolalar qo'l harakati qamchi kabi bo'lishi kerak degan xulosaga kelishdi. Keyingi mashg'ulotlarda e'tibor tobora amplituda va tezlikni tartibga solishga qaratildi harakatlar. Yo'nalishning to'g'riligi va qilingan sa'y-harakatlar e'tibordan chetda qolmadi.

Talabalar modellastirish va diagrammalarni ishlab chiqish orqali "cho'zilgan kamon" pozitsiyasini bajarish muhimligini tushunganlaridan so'ng, sinf sherik tomonidan qo'lni pastroq qo'llab-quvvatlagan holda mashq bajarishi mumkin.

Sinf o'quvchilari birin-ketin ikki qatorga joylashadilar. Birinchi o'rindagi bolalar boshlang'ich pozitsiyasini egallaydilar, ikkinchi o'rindagi bolalar - yon tomondan orqaga qarab turishadi, har biri sherikning qo'lini qo'llab-quvvatlaydi: o'ng qo'lni qo'l bilan ushlab, chap qo'l bilan tirsagida. qo'l ostidagi tutqich. Harakat o'ng oyoqni tovon bilan tashqariga va yuqoriga burish bilan boshlanadi, so'ngra oyoqni to'g'rilash, tos suyagini oldinga siljitish va bir vaqtning o'zida chap oyoqni to'liq cho'zish bilan ko'krakni oldinga va yuqoriga siljitish bilan boshlanadi. Maktab o'quvchilari qo'lni qo'llab-quvvatlab, egilib, tirsak boshga yaqin va quloq darajasida, qo'l esa boshning orqasida bo'lishi uchun egilishga yordam beradi. Oyoqlar to'g'ri holatda (o'ng tovon va chap oyoq barmog'i otish yo'nalishi bo'yicha bir qatorda) va chap yelka tushmasligi yoki orqaga qaytmasligi, harakat o'ng oyoqdan boshlanishiga ishonch hosil qiling. Mashqni 5-6 marta takrorlang.

Otish paytida hisoblash motorli ko'nikmani shakllantirish jarayonini tezlashtirish uchun ishlatilgan. "Bir" da - pozitsiyaga o'tish "cho'zilgan kamon", "ikki" da - otish; keyin yakuniy harakatlarning tezlashishi bilan uyg'unlikda. Talabalarning diqqatini butun harakatlar majmuasining birligi va ritmiga qaratdi.

Otish mahoratini o'zlashtirish jarayonida bolalarning qiziqishini saqlab qolish o'quv qurollari arsenalini kengaytirish orqali mumkin: mashqning boshlang'ich pozitsiyasini va fazoviy chegaralarini o'zgartirish; to'p bilan o'yinlar va estafetalardan keng foydalanish; mashqlar tezligi va tezligini o'zgartirish; turli og'irlik va shakldagi snaryadlardan foydalanish.

To'pni uloqtirishda o'quvchilar o'z ishlarini va bu harakatlarni do'stlari tomonidan bajarilganligini baholadilar, qanday xatolarni ko'rganlari va ularni qanday tuzatish haqida bir-birlariga ma'lumot berishdi.

Uchinchi bosqichda to'pni uloqtirish bo'yicha aniq masalani yechishda muljaldan to'g'ri natija olish sari o'rganilgan umumiy harakat usulini to'g'ri qo'llash yo'nalishiga o'tish qobiliyati shakllantirildi. Talabalar otish bo'yicha olingan motorli ko'nikmalarni umumlashtirdilar va ularni boshqa motorli harakatlar turlariga o'tkazishga harakat qilishdi: ochiq o'yinlar, nishonga uloqtirish bilan to'siqlar yo'nalishi.

Tadqiqotda bolalar birgalikda ishlash, muloqot qilish va bahslashish, muammoni hal qilishning umumiy usulini topishda guruh usuli qo'llanilgan.

O'qituvchining jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini va o'quvchilarni ta'lim faoliyati nazariyasi asosida o'qitishning muhokama shaklini jalb qilgan holda tashkil etish bo'yicha ishi quyidagi mazmunni hisobga olgan holda quriladi:

- o'qituvchi tomonidan bolalarning kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish ehtiyojlarini qondirish;

- o'quvchilarning sub'ektiv motor tajribasi ustida ishlashda o'qituvchining yordami;

- o'quv vazifalarini qo'yish va hal qilish orqali (o'qituvchi rahbarligida, keyin esa mustaqil ravishda) jismoniy tarbiya komponenti bo'yicha talabalar tomonidan nazariy bilimlarni o'zlashtirish;

- o'quvchilarda jismoniy tarbiya va to'p uloqtirish bilan bog'liq o'quv komponenti bo'yicha nazariy bilimlarni kashf qilishda munozara o'tkazish ko'nikma va malakalarini shakllantirish;

- o'quvchilarni o'z-o'zini aks ettirishga o'rgatish.

Munozarani tashkil etish jarayonida yuzaga keladigan tarbiyaviy muloqotda, umuman olganda, jismoniy tarbiya komponentining nazariy bilimlari va to'pni uloqtirishdagi haqiqiy harakatlarining o'z-o'zini aks ettirishini muvaffaqiyatli shakllantirish mumkin. Reflektorlik aynan shu xususiyatdir boshlang'ich maktab yoshida va aniq ta'lim faoliyatini to'g'ri tashkil etish tufayli eng kuchli rivojlanadigan o'z-o'zini hurmat qilish.

O'z bilim va imkoniyatlari va cheklovlari (intellektual va motor sohalarida) haqidagi bilimlarni refleksli o'zini o'zi baholashning asosi ikkita qobiliyatdir:

1) o'zini tashqi tomondan ko'rish qobiliyati, o'z nuqtai nazarini yagona mumkin deb hisoblamaslik;

2) o'z harakatlarini tahlil qilish qobiliyati (aqliy va motorli).

Bu qobiliyatlarning ikkalasi ham ta'lim faoliyatining barcha darajalarida shakllanadi. Bolani o'z johilligidan xabardor bo'lishga, yangi vaziyatda tasodifiy harakat qilmaslikka, balki to'xtashga, muvaffaqiyatli harakat uchun nima ytishmayotganini tushunishga va ytishmayotgan bilimlarni qidirishni boshlashga o'rgatish uchun o'qituvchi maxsus o'quv vaziyatlarini yaratadi.

Yoki ytishmayotgan harakatlar bilan vazifalar.

Xulosa. Amaliy tadqiqot davomida olingan natijalar quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi:

1. Kichik maktab o'quvchilarining jismoniy tarbiya va jismoniy tarbiya tizimidagi rivojlantiruvchi ta'lim - bu bilimlarni ongida o'z-o'zidan kengaytirish jarayoni bo'lib, uning uchun sharoit o'qituvchilar tomonidan yaratiladi.

2. Boshlang'ich maktab o'quvchilariga to'p otishni o'rganish misolida vosita harakatlariga o'rgatishda o'quv faoliyati nazariyasini qo'llashning afzalliklari aniq, chunki u bilim olish va ko'nikmalarni egallashda shaxsiy rivojlanish uchun sharoit yaratadi, bu esa o'z navbatida o'z hissasini qo'shadi. talabalarimizning jismoniy va ruhiy salomatligini yaxshilash.

3. O'quv faoliyati nazariyasiga ko'ra, ular yakuniy natijaga erishish mexanizmini bilish orqali o'quv topshirig'ini bajarishda o'zlashtirgan qobiliyatlari boshqa harakat harakatlarining ko'proq mustaqil rivojlanishiga, xatolarini tuzatishga yordam beradi. Bular ba'zi motorli ko'nikmalar va ko'nikmalarni o'q otishning turli xil turlari bo'yicha boshqa qobiliyat va ko'nikmalarni shakllantirishga ko'maklashish. Shunday qilib, bolalar keng tarqalgan motorli ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

4. O'quv faoliyati nazariyasiga asoslangan to'pni uloqtirishga o'rgatish bolalarga uloqtirish mashqlarini bajarish naqshlarini o'zlashtirishga yordam beradi, buning natijasida ular o'rta maktab darajasida to'pni uloqtirishning yanada murakkab usullarini tezroq va osonroq o'zlashtiradilar, bu esa, umuman olganda, maktabda ta'lim samaradorligini va olingan ko'nikmalarning kuchini oshiradi.

5. Kichik maktab o'quvchilarini jismoniy tarbiyaga shaxsga yo'naltirilgan holda tayyorlashga mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan yondashuv taqdim etilayotgan texnologiyaning barcha bosqichlarini birlashtirish va o'zaro uzviy bog'liqligini ta'minlaydi hamda kichik maktab o'quvchilarini shaxsga yo'naltirilgan jismoniy tarbiya faoliyatiga o'rgatishning pedagogik jarayonini mustahkamlaydi.

6. Ilmiy-tadqiqot ishlari jarayonida biz tomonidan ishlab chiqilgan ushbu texnologiya mazmunining mavjudligi va maqsadga muvofiqligi, uning asosiligi va samaradorligi eksperimental tarzda isbotlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Davydov V.V. Rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi. – M.: INTOR, 1996. – 554 b.
2. Kudryavtsev M.D. Boshlang'ich maktabda jismoniy tarbiya darslarida o'quv faoliyati nazariyasini qo'llash // Boshlang'ich maktab: ortiqcha-minus. – 2000. – No 7. – B. 37–40.
3. Kudryavtsev M.D. Boshlang'ich maktabda dars paytida qiziqarli daqiqalar / M.D. Kudryavtsev, T.A. Shvaleva // Boshlang'ich maktab. – 2005. – No 1. – B. 87–91.
4. Kudryavtsev M.D. Jismoniy tarbiya darslarida kichik maktab o'quvchilarining mustaqilligini rivojlantirish / M.D. Kudryavtsev, T.A. Shvaleva // Boshlang'ich maktab. – 2006. – B. 65–69.
5. Elkonin D.B. Tanlangan psixologik asarlar. – M., 1980. – 484 b.
6. B.G'.Boboyev, Olimpiya Sport turlari-yutiq va istiqbollari o'quv qullanma.2017.
7. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi B.T.Haydarov G.X. Xolboyeva 2020 .
8. Jismoniy tarbiya va sport pedagogikiasi SH SH Usmanova D M Yoqubova 2019 yil
9. O.S.Jumanov, A.R.Beknazarov Sport O'Yinlari Nazariyasi Va Uslubiyati (Basketbol) 2021yil
10. Rajamurodov Z. T., Bozorov B. M, D.G. Hayitov "Yosh fiziologiyasi va gigiyenasidan laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar". 2013yil
11. Voleybol nazariyasi va uslubi Z. B. Boltayev. 2019 yil.
12. I.Sultonov. «Gimnastika-sog'lomlashtiruvchi, rivojlantiruvchi vosita». «Aloqachi» nashriyoti, 2007, 224 bet.

BOSHLANG'ICH SINIF TEXNOLOGIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARNING BILISH FAOLIYATLARINI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI

Urunov A.M.

*Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Samarqand kampusi dotsenti*

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, texnologiya, ong, fikrlash, idrok, diqqat, xotira, tasavvur, mustaqil va ijodiy faoliyat, tahlil qilish, bilish faoliyati.

освещены вопросы становления и развития путем расширения, обогащения.

Ключевые слова: начальное образование, технология, сознание, мышление, восприятие, внимание, память, воображение, самостоятельная и творческая деятельность, анализ, познавательная деятельность.

Key words: primary education, technology, consciousness, thinking, perception, attention, memory, imagination, independent and creative activity, analysis, cognitive activity.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida texnologik ta'lim orqali bilish faoliyatini idrok qilish, diqqatni oshirish, xotira va tasavvurni kengaytirish, boyitish orqali shakllantirish va rivojlantirish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается восприятие познавательной деятельности, повышение внимания, памяти и воображения у младших школьников посредством технологического образования. освещены вопросы становления и развития путем расширения, обогащения.

SUMMARY:

In this article, the perception of cognitive activity, increased attention, memory and imagination in young schoolchildren through technological education issues of formation and development through expansion, enrichment are covered.

Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining barcha o'quv faoliyatlari qat'iy maqsadga yo'naltirilgan. Birinchidan, o'quvchilar yozish, o'qish va sanash malakalariga ega bo'lishi texnologiya, ona – tili, tabiatshunoslik bo'yicha ancha katta bilimlarni yegallagan bo'lishlari kerak.

Ikkinchidan, o'quvchining ong va bilim darajasi kengayib boradi. Bolaning bilishga qiziqishlari kengayadi va rivojlanadi.

Uchinchidan, bilish jarayoni va aqliy jarayoni ro'y beradi, faol mustaqil va ijodiy faoliyatiga bo'lgan qobiliyat shakllanadi. Nihoyat oxirida o'quv yo'naluvchanligi o'qish va ma'suliyat yuqori darajada ijtimoiy munosabatda bo'lishi lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish jarayoni uning o'quv faoliyati davrida rivojlanishini tavsiflab berishga harakat qilib ko'raylik. Tevarak atrofimizdagi olamni bilishdagi psixik jarayon sezgi va idrokning rivojlanishi bilan ifodalanadi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning idrok yetishining o'tkirligi va sofligi bilan farq qiladi. Ya'ni mushohadaga qiziquvchanligi birinchi signallarni qabul qilishga nisbatan yuqori asab faoliyatining yosh xususiyatlari bilan tushuntiriladi. Kichik yoshdagi o'quvchi atrofimizdagi hayotni zo'r qiziqish bilan kuzatadi, idrok qiladi. Ammo o'qish boshlanishidagi bunday idrok yetish ularning yoshlik xususiyatlariga kamchiliklariga qaratilishiga o'ziga xos faoliyati bilan farq qiladi.

1. Ildrok etishning juda tavsifli belgisi – uning kichik tabaqalarga ajratilishidir. Kichik yoshda bolalar o'xshash buyumlarni ajratishda aniqliksizlikka va xatolikka yo'l qo'yadilar. Masalan: harflarni xato aytadi. Chizmalardagi o'xshashlikni aralashtirib yuboradi. Bu narsa idrok yetishdagi analitik funksiyaning yoshlik, sustkashligi bilan bog'langandir. Ammo, – II sinf o'quvchilari tavsilotlarini tahlil qilishga va sanashga qobiliyasiz deb o'ylamaslik kerak. Ba'zan kichik yoshdagi bolalar kattalar e'tiboridan chetda qolgan tavsilotlarni payqab qoladi.

Gap boshqa tomonda: idrok yetishda chuqur, uyushgan va maqsadga muvofiq yo'naltirilgan tahlil qilishdagi sustkashlikka bolaning odatlanib qolishidir. Shuning bilan birgalikda uning muhim va ahamiyatli tomonga e'tabor qilmaydi.

Shunday qilib fanni o'rganish bilan bog'liq yeng umumiy yalpi yegallash va ko'rinishda ayrim va ko'pincha ahamiyatsiz tafsilotlar va muhim bo'lmagan narsalarni tasodifan idrok yetish hollari ham uchraydi.

Masalan: bolalarga bir oylik chamasida rang tasvirini ko'rsatib yana olib qo'yiladi. Tasvirni juda qiziqib kuzatganda birinchi sinf o'quvchilari mushukning kiprigi va mo'ylovi bor edimi? Ko'zi qanday rangda edi? kabilarni anglamaganliklari seziladi. Ular keyinchalik mushukning juni qanday rangda, qoshi bormidi? Quloqlari qanday deb so'roq qiladilar.

Kichik maktab yoshining boshlanishida o'quvchilarning idroki harakat bilan bolaning amaliy faoliyati bilan uzviy bog'langandir.

2. I – IV sinf o'quvchilarining idroki ochiq ifodalangan jo'shqinlik katta ahamiyatga yegadir. Birinchi navbatda bolada bevosita jo'shqinlik uyg'otadigan narsalar, ularning xoslari, belgilari, mohiyati idrok etiladi. Bu yoshdagi bolalarda “xolisona jo'shqinlik” bilan idrok yetish unchalik qulay emas. Ildrok

yetishda ko'rsatmali aniq jonli o'zlashtirish, ravon jo'shqinlik kabi tomonlarga e'tibor berish kerak.

O'qish jarayonida idrok qayta ko'rilib rivojlanishning ancha yuqori bosqichiga ko'tariladi. Dastavval, to'g'ri tashkil yetilgan o'qitish jarayonidagi kichik yoshdagi o'quvchilarning idrok yetishining maqsadga muvofiq yo'naltirilgan va o'ziga xos faoliyati bilan boshqariladigan tavsifga yega bo'ladi. O'qituvchi kichik yoshdagi o'quvchilarning idrok yetishini maxsus tashkil yetib, bundaylar oldiga tegishli topshiriqlar qo'yadi, ularni idrok yetish jarayonini boshqarishga va uning natijalarini nazorat qilishga o'rgatadi.

Dastlab bola predmetlar bilan harakat qilishni o'rgangan bo'lsa, endilikda predmet va narsalarni to'g'ri idrok yetish uchun uning bilan harakat qiladi. O'qitish jarayonida idrok yetish alohida maqsadga yo'naltirilgan maqsadga, faoliyatga aylanadi. Murakkablashadi va chuqurlashadi. Tahlil qilinadigan bo'laklarga ajratadigan bo'lib qoladi. Tashkiliy kuzatish tavsifiga yega bo'ladi.

Idrok yetish o'z – o'zidan rivojlanmaydi. Bu o'rinda o'qituvchining roli juda katta bo'lib, qaysikim, faqat qarash emas, muhokama qilish, faqat yeshitish emas, balki diqqat bilan tinglash malakalarini tarbiyalaydi, u yoki bi manbaalarni idrok yetish uchun o'quvchi faoliyatlarini tashkil yetadi, narsalar va hodisalarning muhim belgilari va xossalarni aniqlashga va nimaga ko'proq e'tabor berishni ko'rsatadi, bolalarni idrok etiladigan narsalarni rejali va sistemali tahlil qilishga o'rgatadi. Bularni yekskursiya paytida maktabda turli ko'rsatmaliliklarni namoyish qilishda rasm darslarida qilinadigan amaliy ishlar paytida va maktab o'quvchilarini texnologiya faoliyatida amalga oshirish kerak.

Psixologik tadqiqotlarning ko'rsatishicha idrok yetishni tashkil yetish va kuzatuvchanlikka tarbiyalashni yeng yaxshi usullaridan biri taqqoslashdir. Buning bilan idrok yetish ancha chuqurlashadi, xatolar soni kamayadi.

Masalan, uchburchak va to'rtburchaklarining modellarini namoyish qilib ko'rsatganda o'quvchilar ularni muhim belgilarini kamroq payqaydilar. Muhim belgilari bilan tasodif belgilarini aralashtirib yuboradilar, tomonlari, uchlarini taqqoslashda ba'zan xatoga yo'l qo'yadilar.

O'quvchilar tomonidan vaqt va fazoni idrok yetish va baholash masalasi alohida ahamiyatga yegadir. Bu o'rinda o'quvchilarning tabiatshunoslik, tarix va geografiyaga oid bilimlaridan xabardor bo'lishi juda foydalidir.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning vaqt va fazoni idrok yetishi ularning kundalik hayotiy tajribalari bilan uzviy bog'langan. Ammo boladagi tajriba unchalik boy emas. Masalan, bola bobosidan mamontni ko'rganmisiz deb so'raganda bobosining yoshi bilan mamont uning minglab yil oldin yashab

o'tganligini tasavvur qila olmaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ancha oldin, juda uzoq kabi tushunchalarning ma'nosini tushunib yetmasligi tufayli yuqorida aytilgan xatolarga yo'l qo'yadilar. Shuning uchun ham ta'limning dastlabki davrlaridan boshlab o'quvchilarga vaqt va fazoviy munosabatlarni izchillik bilan o'rgatib, ularni idrok etishni takomillashtirish va shu asosida va fazo tushunchalaridan ongli imkoniyati yaratiladi. Bunday ta'limiy masalani hal etishda o'quvchilardan mas'uliyat bilan ishlashni talab qiladi.

O'quvchilarni bilish faoliyatlarini rivojlantirishda diqqat, xotira, tasavvur, fikrlash, analitik-sintetik faoliyatni to'g'ri tashkillashtirishning ahamiyati kattadir.

1. Diqqat. Bunda diqqatning asosiy mohiyati ixtiyoriy (erkin) diqqatning sustligidir. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida diqqatni erkin tarbiyalash va boshqarish imkoniyatlari cheklangan.

Shusabablikichikyoshdagi o'quvchilarning erkin diqqati ta'lim mazmunining qisqa, ya'ni diqqat o'rganilayotgan material (manba)ga yaqinlashishni talab qiladi. Masalan, 3-4 sinf o'quvchilari qaratilayotgan topshiriqning mazmuni qiziqarli bo'lmaydi va qiyin bo'lishiga qaramasdan, natijaga erishmoq uchun astoyidil harakat qiladi va bu harakat uzoq davom etishi mumkin. 1-2 sinf o'quvchilari o'zlariga qo'yilgan topshiriqni tez bajarishga "5" baho olish o'quvchilarning maqtoviga sazovor bo'lish uchun ishlashga boshqaradi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarda ixtiyoriy diqqatni uzoqdan mavzulashtirishni tarbiyalash bolarning yosh xususiyatlariga, bir-biriga yaqin va bir-biridan ancha uzoqlashgan maqsadlarni asta sekin bilan bog'lash asosida amalga oshiriladi.

Masala, ancha uzoqlashgan mavzu (jamiyat uchun foydali kishi bo'lish) ancha qiyin bo'lgan mavzu (sinf dan sinfga muvaffaqiyatli ko'chish) bilan ancha yaqindan bog'langan bo'lishi kerak. Bu esa o'z navbatida yaqin mavzu bilan bog'lash asosida amalga oshiriladi.

Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida ixtiyoriy bo'lmagan diqqat ancha yaxshi rivojlangan bo'ladi. O'qish boshida bu diqqatning rivojlanishi ancha rag'batlantirilgan bo'ladi. Barcha yangiliklar, kutilmagan narsalar, ravshanlik, qiziqarlilik, bolalarning diqqatini o'z-o'zidan va hych qanday mashaqqatsiz ularning diqqatini jalb qiladi.

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha 1-2 sinf o'quvchilari 20-30 minut va undan ko'proq vaqt ichida uzluksiz qunt va diqqat bilan tinglashni saqlashi mumkin. shuning uchun ham darsni tashkil etishda vaqti-vaqti bilan qisqa muddatli tanaffus qilib turish foydalidir. 3-4 sinflarda esa tanaffusni matematik o'yinlar, qiziqarli daqiqalar bilan almashtirish mumkin.

O'quvchilarning diqqati o'quv ishlarining maqsadga muvofiq tashkil etilishiga, uning borish sur'atiga, o'quvchilarning mahoratiga metod tanlashi, qiziqarli materiallardan foydalana bilishiga bog'liqdir.

O'quvchilarning ixtiyoriy diqqati o'qishning yuqori ijtimoiy yo'nalishining rivojlanishi bilan birgalikda rivojlanib boradi. Shu asosida kichik yoshdagi o'quvchilarni o'z diqqatini tashkil etish, tartibga solish uni ongli boshqarish ko'nikmalarini shakllantiradi.

2. Xotira. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda xotira o'qitish ta'sirida ikki yo'nalishda – barcha so'zli-mantiqiy ma'nosini tushunish (ko'rsatmali tasvirga nisbatan)ning mohiyati va nisbatan kuchayishi bilan va bolaning o'z xotirasini boshqarish va uning hosil bo'lishini tartibga solish bilan rivojlanadi.

Bolaning o'qish faoliyatida so'zli mantiqiy narsalarga nisbatan ko'rsatmali tasvirli narsalarni xotirada yaxshi saqlanadi. Ular aniq malumotlarni , voqealarni , yuz narsalar va axborotlarni (ta'riflash va tushuntirishga nisbatan) esda yaxshi saqlab qoladi. I - II sinf o'quvchilari esda saqlash lozim bo'lgan materiallarning ichki manaviy bog'lanishlarini tushunmasdan, ularni oddiy takrorlash yo'li bilan mexanik usulda yodlab olishga moyildir. O'quvchilar kuzatayotgan, ko'rib turgan narsa , voqeya va xodisalarni xotirada juda qulay , tez va mustaxkam eslab qoladi.

Bunday bola xotirasini rivojlantirish va bilimlarni yaxshi eslab qolish uchun ko'rsatmalilikdan (I- II sinflarda) foydalanish naqadar ahamiyatli ekanligi ko'rinib turibdi . Ixtiyoriy esda saqlashning ta'sirchanligi kichik yoshdagi o'quvchilarning aqliy faolligiga bog'liq ekanligini unutmaslik kerak.

O'zlashtirmovchi o'quvchilar o'zlashtiruvchi o'quvchilarga nisbatan tafakkur operatsiyalarining shakllanmaganligida va o'tilgan materiallarni xotirasida saqlab qola olmaganligida yani o'quvchining ixtiyoriy diqqati xotirasi shakllanmaganligi bilan farqlanadi.

Psixolog L.S.Slavina o'zlashtirmovchi o'quvchilarning ana shunday guruhlariga bo'linishini yoqlagan holda psixalogik qarashlarini ko'rsatib o'tadi:

a) topshiriqni diqqatsizlik bilan qabul qiladigan , uni tushunmay qoladigan, lekin o'qituvchiga so'roqlar beradigan va uni tushuntirib berishi bilan qisman tushunadigan o'quvchilar;

Bu tipga kiruvchi o'quvchilarni boshlang'ich sinfda uchratish mumkin, ular o'qishni xohlamaydi, bunga sabab ularda o'qishga shaxsiy va ijtimoiy motivlarni yo'qligidir.

b) hamma vaqt o'tilayotgan matnni tushunmasdan keyingisiga o'tishni hohlaydigan, sust ishlaydigan, o'qishni qiyinchilik bilan o'zlashtiradigan o'quvchilar .

Bu toifaga kiruvchi o'quvchilar deyarli barcha boshlang'ich sinflarda uchraydi. O'qituvchilar va ota onalar bu kabi o'quvchilarni uquvsiz bazida ularni aqliy qobiliyatsiz deb ham bilishadi. Ular berilgan materialni ayrim vaqtlarda so'zma so'z aytib beradi. Lekin so'zlab berilgan material bo'yicha savol so'rasangiz birortasiga ham javob bera olmaydilar. Chunki o'qigan narsasining mazmuniga tushunib yetmaydilar. Bunday o'quvchilar o'rtoqlari daftaridan asta sekin ko'chirishga o'rganib boradilar.

v) o'zidagi o'zlashtirmovchilikni omadsizliklarni, qiyinchiliklarni sezmaydigan o'quvchilar;

Bu guruxga kiruvchi o'quvchilarni o'rganishda yana shu narsa malum bo'ladiki bu guruxga mansublar o'qishga umuman qiziqmaydilar, hattoki, ular o'qishni ham bilmaydilar. Bunday o'quvchilar afsuski bor.

Ular ko'proq boshlang'ich sinflarda uchraydilar. Bu o'quvchilar texnologiya qilishga o'z layoqatsizliklarini yo'qotishni ham xohlamaydi. va shu bilan birga o'z ishini qanday qilib rejalashtirish kerak ekanligini tushuntirib berishlarini ham xush ko'rmaydi.

Yuqorida keltirib o'tilgan o'zlashtirmovchi o'quvchilar uchun birinchi o'rinda o'zini o'zi tashkil qilish xarakterlidir. Chunki ularga psixolog jarayonlarni boshqarishda uquvsizlik (diqqat, xotira) masalalarni yechishda o'ylashni ham xohlamaslik, bilimlarni o'zlashtirishga qiziqmaslik xosdir.

Bu o'quvchilar aql va ziyraklikni talab qiladigan ishlarga intilmaydigan va ulardan aylanib o'tadigan yo'llarni fikrlashdan qutqaradigan yo'llarni izlashga harakat qiladilar.

O'zlashtirmovchi o'quvchilarning darslarni o'zlashtira olmasliklariga olib keladigan psixalogik sabablar nimalardan iborat?

O'zlashtirmaslikning yana bir nechta psixalogik sabablar borki, ular quyidagilardir;

a) didaktik va tarbiyaviy ta'sirlarning yo'qligi, o'quvchining psixalogik va pedagogik jixatlari hisobga olinmay, sinfdan sinfga o'tkazilishi;

b) boshlang'ich sinflarda normal o'qish uchun noqulay sharoitlarning kishi istamagan holda vujudga kelishi (uzoq davom etgan kasallik, jismoniy nuqsonlik, holsizlik), turmush sharoitini noqulayligi, ota onalarning etiborsizligi, maktabning turar joyga bir muncha uzoqligi;

v) o'qish rejalarining dastur (programmalar) ning va qo'llanmalarning yetishmasligi, maktab talablariga bo'ysunmaslik, sodda masalalarni yechishda aqlni ishlatmaslik, dars vaqtida o'qishga halaqit beradigan o'yinlarni o'ynab o'tirish, uyga berilgan vazifalarga yomon tayyorgarlik ko'rish;

g) induvidial psixalogik xislatlar va xarakteridagi salbiy xususiyatlar;

Yuqoridagi gaplarni aytmoqlikdan muddao: kelajagi buyuk davlat barpo etishni o'zining ulug'vor maqsadi deb bilgan davlatimizga har tomonlama rivojlangan ilmi, bilimli yetuk insonni tarbiyalashimiz lozim.

3. Tasavvur. Tasavvur ham bilishning asosiy omillaridan biri xisoblanadi. Tushunchalarning shakllanishi narsalar, voqeya va hodisalarni tasavvur qilishdan boshlanadi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning tasavvur etishi uning ehtiyoji ta'siri ostidagi o'quv faoliyati jarayonida shakllanadi. Matematika o'qitishda tasavvur qilib fikr yuritishga o'rgatishning ahamiyati kattadir. I – II sinf o'quvchilari matematikadan darslabki darslardan oq narsalar, xilma xil o'yinchoqlar va tasvirlarni ko'rish bilan idrok qilib ularning katta kichikligi, ko'p yoki ozligi, uzun yoki qisqaligi, oldida yoki orqada va umuman ularning fazoviy holatlarini tasavvur qilib sanash, joylarini aniqlash va shu kabi boshqa tushunchalar shakllanadi.

4. Fikrlash. O'qitish jarayonida kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining fikrlashi juda katta o'zgarishlarga bardosh beradi. Agar maktab ta'limigacha bolada idrok va xotira malum rivojlanish yo'lini o'tgan bo'lsa u holda kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida aqliy faoliyatni jadal suratlar bilan rivojlanishi yuzaga keladi. 7- 8 yoshdagi bola odatda aniq darajada fikrlaydi va bunda aniq narsalar va hodisalarning ko'rsatmaliligiga va sifatiga tayanadi. Fikr yuritmasdan bilimlarni o'zlashtirish mumkin emasligini etiborga olib, o'qituvchi bolaning fikrlashi uchun q'ulayliklarni yaratib berish zarur.

Biz bilish jarayonida rivojlanishning ba'zi psixologik yo'nalishlari haqida so'z yuritdik. Bulardan tashqari o'quvchilarning bilish faoliyatida o'rganilayotgan manbalarni analiz (qismlarga ajratish) va sintez (umumlashtirish yoki birlashtirish) qilishga o'rgatishning ahamiyati kattadir. Ayniqsa masalalar yechish orqali bilim berishda analitik-sintetik usullardan foydalanish o'quvchilarning matematik qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini yaratib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ibragimov X. Pedagogika nazariyasi. – T., 2008.
2. Pedagogik atamalar lug'ati. – T.: “ Fan,” 2008.
3. Xoliqov A. “Pedagogik mahorat”- T.: “Iqtisodiy moliya”, 2011.
4. Goziev Yo.Yo. Umumiy psixologiya. I-II tom. – T., 2002.
5. Ziyomhammadov B. Pedagogik mahorat asoslari. – T.: Tib-kitob, 2009, 184 b.
6. Ziyomhammadov B., Tojiev M. Pedagogik texnologiya – zamonaviy o'zbek milliy modeli. – T.: Lider press, 2009. – 104 b.
7. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar. – T.: Iste'dod, 2010 –141 b.
8. Yo'ldoshev J.G, Yo'ldosheva F., Yo'ldosheva G. Interfaol ta'lim sifat kafolati. – T., 2008 – 172 b.
9. Usmonov M. Komillik o'g'itlari. – T.: Moliya, 2003 , 22-b.

O'QISH SAVODXONLIGI DARSLIGIDAGI MATNLARNI TAHLIL QILISH USULLARI

Rabbonayeva D.T.

*Samarqand viloyati pedagogik mahorat
markazi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: o'quvchi, matn, ta'lim, takomillashtirish, tavsiya, tushunish, badiiy tahlil, hikoya, masal, she'r, "Pasport" metodi.

Ключевые слова: читатель, текст, воспитание, совершенствование, рекомендация, понимание, художественный анализ, рассказ, притча, стихотворение, метод «Паспорт».

Key words: reader, text, education, improvement, recommendation, understanding, artistic analysis, story, parable, poem, "Passport" method.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajalari sifatini rivojlantirish yuzasidan fikr va mulohazalar bildirilgan bo'lib, asar matni bilan tanishtirishning bir necha usullari o'qish savodxonligi darsligidagi matnlar asosida qo'llab ko'rsatilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье высказаны мнения и комментарии по вопросам развития качества чтения и понимания текста у учащихся начальных классов, а также показаны несколько приемов знакомства с текстом произведения на основе текстов учебника по грамотности чтения.

SUMMARY:

In this article, opinions and comments on the development of the quality of reading and understanding of the text of primary school students are expressed, and several methods of introducing the text of the work are shown based on the texts of the reading literacy textbook.

Badiiy tahlil - matn tahlilining murakkab turlaridan bo'lib, unda xilma-xil vazifalar bajariladi. Chunki bu tahlildan kuzatiladigan maqsad asarning xususiyatlarini o'rganishdir. Badiiy matnda kishilarning munosabatlar doirasida bir-biri bilan bog'langan kishilar hayotining ma'lum davridagi voqealari tasvirlanadi. Bu voqealarda davrning siyosiy ijtimoiy, madaniy va ahloqiy hayoti o'z aksini topadi. Matnning adabiy tahlilida quyidagi maslalarga alohida e'tibor berilishi lozim.

Hikoya, masal, she'rning mazmunini to'g'ri idrok etish, shuningdek, matnning emostional ta'sirini oshirish uchun ifodali o'qish katta ahamiyatga ega.

Asar matni bilan tanishtirishning bir necha usullari mavjud. Ular quyidagilar:

1. Matn o'qituvchi tomonidan ifodali o'qib beriladi (ba'zan asar matni audio orqali ham eshittirilishi mumkin). O'quvchilar matn mazmuni bilan tanishtirilgach, o'qituvchi ularga boshlag'ich taassurotlarini aytishni talab qiladigan savollar beradi. Masalan, «Hikoyaning qaysi o'rni sizga yoqdi?», «Qahramonlardan qaysi biri sizga ayniqsa yoqdi?», «Hikoya o'qilganda siz qaysi o'rinda juda xursand bo'ldingiz?» kabi va h.

2. Yaxshi o'qiydigan o'quvchiga o'qitish. O'qituvchi o'quvchini oldindan o'qish yo'llari bilan tanishtiradi va uning o'qishini o'zi kuzatadi, xato va kamchiliklarini bartaraf etadi. Shundan so'ng tayyorlangan o'quvchi sinf jamoasiga o'qib beradi.

3. Og'zaki qayta hikoyalab – so'zlab berish. Bu o'qituvchidan alohida tayyorgarlikni talab etadi. Chunki asar matniga yaqinlashtirib, badiiy vositalarini to'liq saqlagan holda hikoyalash zarur, aks holda o'quvchilarning badiiy asarni o'qishga bo'lgan qiziqishi susayadi.

4. Yoddan ifodali aytib berish. She'riy asarlar yoddan aytib berish orqali tanishtirilsa, o'quvchi o'qituvchining mahoratini yuqori baholaydi. O'zida ham yod olishga qiziqish paydo bo'ladi.

5. Asarning muhim dialogli o'rinlarini yoki butun asarni sahnalashtirish orqali tanishtirish.

6. Asarning bir qismini (muammoli vaziyatlari) o'qituvchi o'qib beradi, qolgan qismini o'quvchilar ichda mustaqil o'qiydilar.

8. Asar musiqa sadolari ostida o'qib berilishi ham mumkin. Bu asarning ta'sirini kuchaytiradi, o'quvchilarning estetik didini tarbiyalaydi, ularni toliqishdan saqlaydi.

Boshlang'ich sinflarda to'g'ri, tez, ongli va ifodali o'qishga o'rgatish vazifasi o'quvchilarda asarni tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirish bilan birga amalga oshiriladi. O'qish malakalarini shakllantirish bilan matn ustida ishlashning o'zaro bog'liqligi asarni tahlil qilishga qanday yondashishni belgilab beradi.

Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darsligidagi badiiy matnlarni tahlil qilishda tasvirlangan voqelik va shu voqelikka yozuvchining munosabati aniqlanadi. Masalan: 4-sinf o'qish savodxonligi darsligidagi "Arining qasosi" matnida olijanob fazilatlarini ulug'lash, adolat va do'stlik, tabiatga, hayvonlarga, qushlarga, hasharotlarga muhabbat erkinligi asarni g'oyaviy mazmunini tashkil qiladi. Shuning uchun badiiy matnlarni tahlil qilishda yangicha interfaol usullardan foydalanish talab etiladi. Quyida badiiy matnlarni tahlil qilishda "Pasport" interfaol metodini qo'llab ko'rsatamiz.

"Pasport" metodining mazmuni, maqsadi va tartibi

Metodning maqsadi: Mazkur metod o'quvchilarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni o'zlashtirilishini yengillashtirish maqsadida qo'llaniladi, shuningdek, bu metod o'quvchilar uchun xotira mashqi vazifasini ham o'taydi.

Sinf o'quvchilari guruhlarga bo'linadilar, guruhlar nomlanadi. O'qituvchi yangi mavzuni e'lon qiladi va har bir guruhdan yangi mavzuga oid ikkitadan fikr bildirishlarini so'raydi. Guruhlar navbati bilan (ushbu jarayonda guruhning barcha a'zolari faol ishtirok etishlarini ta'minlash maqsadga muvofiq) fikr bildiradilar. Bayon etilgan fikrlar yangi mavzu mazmuni yoritilganligiga e'tibor qaratiladi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- o'qituvchi mashg'ulotga qadar mavzuning asosiy tushunchalari mazmuni yoritilgan matnni tarqatma yoki taqdimot ko'rinishida tayyorlaydi;

- yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn o'quvchilarga tarqatiladi yoki taqdimot ko'rinishida namoyish etiladi;

- o'quvchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o'z shaxsiy qarashlarini yozadilar. Matn bilan ishlashda o'quvchilar yoki qatnashchilarga quyidagi ko'rinishdagi jadvaldan foydalanish tavsiya etiladi.

“PASPORT” metodi		
1	Asarning nomi	
2	Asar muallifi	
3	Asardagi kalit so'zlar	
4	Asar qahramonlari	
5	Asarning g'oyasi	
6	Xulosa	

Mavzu: Arining qasosi. 4-sinf.

“PASPORT” metodi		
1	Asarning nomi	Arining qasosi
2	Asar muallifi	Muhabbat Hamidova
3	Asardagi kalit so'zlar	O'tkir, Sardor, Rahima opa, qovoqari, ari, uya, devor, cho'p, yoriq, sigir, dala.
4	Asar qahramonlari	Sardor, O'tkir, Rahima opa, arilar
5	Asarning g'oyasi	Tabiatni, qush va hayvonlarni, hasharotlarni asrab-avaylash
6	Xulosa	Har qanday yomonlik jazosiz qolmaydi

Mavzu: Do'stlikda gap katta. 4-sinf.

“PASPORT” metodi		
1	Asarning nomi	Do'stlikda gap katta
2	Asar muallifi	O'zbek xalq ertagi
3	Asardagi kalit so'zlar	Qog'ozvoy, Kesakvoy, Bulut bobo, yomg'ir, qishloq, do'st.
4	Asar qahramonlari	Qog'ozvoy, Kesakvoy, Bulut bobo.
5	Asarning g'oyasi	Do'stlik, ahillik, bir-biriga yordam qo'lini cho'zish
6	Xulosa	Har qanday sharoitda ham do'stga sodiq qolish kerak

Mavzu: Bir hovli qush. 4-sinf.

“PASPORT” metodi		
1	Asarning nomi	Bir hovli qush
2	Asar muallifi	Boltavoy Eshmurotov
3	Asardagi kalit soʻzlar	Aziz, Gʻani, chumchuq, chugʻurchuq, qargʻa, musicha, qish, sovuq, qor, quyosh, daraxt, bugʻdoy, gilos, oʻrik.
4	Asar qahramonlari	Aziz, Gʻani, chumchuq, chugʻurchuq, qargʻa, musicha.
5	Asarning gʻoyasi	Insonlarni mehr, sadoqat, saxiylik, insoniylikka choralash.
6	Xulosa	Tabiatni, qush va hayvonlarni, hasharotlarni asrab-avaylash

Mavzu: Tovuq bilan tulk. i4-sinf.

“PASPORT” metodi		
1	Asarning nomi	Tovuq bilan tulki
2	Asar muallifi	Oʻzbek xalq masali
3	Asardagi kalit soʻzlar	Tuvuq, tulki, oʻrmon, daraxt, qushlar, tinchlik bitimi, mugʻom-bir, itlar.
4	Asar qahramonlari	Tuvuq, tulki
5	Asarning gʻoyasi	Insonlarni ogohlikka chaqirish
6	Xulosa	Toʻsatdan taklif qilingan doʻstlikdan ehtiyot boʻlish kerak.

Darslikda berilgan matn va unda berilgan topshiriqlar oʻquvchilarning fikrlash doiralarini oʻstirish bilan birga, ularda tevarak-atrofga munosabat, odob-axloq malakalarini oʻzlarida mujassamlash, asardagi qahramonlarga taqlid qilish, ulardagi eng yaxshi xislatlarni egallash, irodali, mehnatsevar, jasur, kamtar, vijdonli, mehribon va iltifotli boʻlish kabilarni oʻzlashtirib borishga qaratilgan. Shuningdek, oʻqiganlarini mazmunli qilib gapirib berish, fikrni jamlash, uzviylikka eʼtibor berishga alohida ahamiyat qilinadi. Shunday qilinganda matn mazmunini oʻzlashtirish ancha oson boʻladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qosimova K. Boshlangʻich sinflarda ona tili oʻqitish metodikasi. – Toshkent: Oʻqituvchi. 2017-yil
2. Toirova M.E. 4-sinf oʻqish savodxonligi kitobi. Novda. Toshkent-2023-yil
3. Safo Matjon va b. “Oʻqish kitobi”. Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. Toshkent.: «Yangiyoʻl poligraf servis», 2017. 186-188 b.
4. Ubayxoʻjayeva R. A. Oʻquvchilarning ifodali oʻqish koʻnikmalarini takomillashtirish. T., 2008.

SINF RAHBARNING O'QUVCHILARNI TARBIYALASHDA OTA-ONALAR BILAN HAMKORLIKDAGI PEDAGOGIK FAOLIYATI (BO'LAJAK BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARI UCHUN)

Nurmanova D.J.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,

Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası mustaqil izlanuvchisi

Tayanch so'zlar: ta'lim-tarbiya, ota-ona, maktab, o'qituvchi-o'quvchi, hamkorlik, trening, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari, odab, hulq-atvor.

Ключевые слова: воспитание, родители, школа, учитель-ученик, сотрудничество, обучение, будущие учителя начальных классов, манеры, поведение.

Key words: education, parents, school, teacher-student, cooperation, training, future primary school teachers, manners, behavior.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola bugungi kunda o'qituvchilarning pedagogik faoliyati davomida o'quvchi yoshlarga ta'lim-tarbiya berishda ota-onalarning vazifasi hamda ularni hamkorlikka chaqirish uchun ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi tavsiyaviy trening mashg'ulotlari bilan yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещена роль родителей в воспитании младших школьников в ходе педагогической деятельности современных учителей, а также рекомендованы обучающие занятия, которые положительно влияют на стимулирование их к сотрудничеству.

SUMMARY:

This article highlights the role of parents in the upbringing of junior schoolchildren in the course of the pedagogical activities of modern teachers, and also recommends training sessions that have a positive effect on stimulating them to cooperate.

Kirish. Ta'lim va tarbiya bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Inson bilimga ega bo'lishni istasa avvalo tarbiyalanishi lozim. Tarbiyali inson esa mukammal ilm sohibi bo'ladi. Har bir mamalakatning buguni va ertangi kuni ta'lim-tarbiya sifatiga bog'liqdir. Ta'lim jarayonida ta'lim bilan tarbiya uzviyligini ta'minlash uchun o'qituvchi ayniqsa sinf rahbarlarning o'rni beqiyosdir. Maktab ta'limida o'quvchilarni ilk ta'limda moslashish davrida boshlang'ich sinf rahbarlarining xizmati katta. Bu borada qilinadigan ishlarni yanada takomillashtirish maqsadida

pedagogika yoʻnalishidagi oliy taʼlimning bakalavryat bosqichidagi boʻlajak boshlangʻich sinf oʻqituvchilari yaʼni talabalar bilan ham anchagina salmogʻli ishlarni tashkil qilish lozim. Chunki boshlangʻich sinf oʻqituvchilari ishlash jarayonida bevosita sinf rahbarlik vazifasini bajarishadi. Shunga koʻra boʻlajak boshlangʻich sinf oʻqituvchilarini sinf oʻquvchilari, ota-onalari yoki ularning oʻrnini bosuvchi shaxslar bilan birgalikda ishlash boʻyicha ishlarni amalga oshirishda oliy taʼlimda Tarbiyaviy ishlar metodikasi fanlarida yoki Tanlov fan (tashkilot ixtiyoridagi) soatlari hisobiga ota-onalar bilan ishlash yoki ota-onalarning masʼuliyatlarini oshirish boʻyicha ham maʼruza, amaliy (seminar) dars mashgʻulotlarini ham kiritishni koʻrib chiqish maqsadga muvofiq boʻlar edi.

Boʻlajak boshlangʻich sinf oʻqituvchilari mehnat faoliyatini kichik maktab yoshidagi oʻquvchilarga dars berish bilan boshlashadi. Ish jarayonida sinf oʻquvchilarini maktab va dars mashgʻulotlarida faolligini taʼminlash maqsadida albatta ularning ota-onalariga murojaat qilishadi. Bu jarayonda ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash ham hali tajribaga ega boʻlmagan oʻqituvchida ota-onalar bilan konflikt (nizo)lar yoki oʻzaro tushunmovchiliklari sodir boʻlishiga olib kelish ehtimoli yuqori boʻladi.

Sinf oʻqituvchilari taʼlim-tarbiya uzviyligini nuqsonlarsiz tashkil qilishda oʻquvchilarning ota-onalarini hamkorlikka chaqiradi.

Asosiy qism. Ota-onalarning tarbiyaviy faoliyatga jalb etilishining ahamiyati:

Ota-onalarning taʼlim faoliyatidagi ishtiroki oʻquvchilarning bilim olish natijalarini sezilarli darajada oshiradi[1]. Ota-onalar farzandining taʼlimida faol ishtirok etsa, bu oʻquv samaradorligi, davomat va ularning motivatsiyasini oshirishga olib keladi. Oʻrganishlar shuni koʻrsatdiki, ota-onasi oʻqish bilan shugʻullanadigan oʻquvchilarning baholari yaxshi va oliy maʼlumotga intilish ehtimoli yuqori boʻladi[2]. Ushbu hamkorlik nafaqat maktabda olingan saboqlarni mustahkamlaydi, balki oʻquvchilarda oʻqishga ijobiy munosabatni rivojlantirishga yordam beradi. Ota-onalar va oʻqituvchilar oʻrtasida hamkorlikni yoʻlga qoʻyish orqali maktablar oʻquv muvaffaqiyatlarini birinchi oʻringa qoʻyadigan va oʻquvchilarni mukammallikka intilishga undaydigan muhitni yaratishi mumkin.

Ota-onalar va oʻqituvchilar oʻrtasidagi mustahkam munosabatlarni rivojlantirish ota-onalarning taʼlim faoliyatida ishtirok etishining yana bir muhim jihatidir[3]. Ota-onalar va oʻqituvchilar oʻrtasidagi ochiq va qoʻllab-quvvatlovchi muloqot ikkala tomon ham bolaning taraqqiyoti va qiyinchiliklari haqida tushunchalarini almashishi mumkin boʻlgan ishonchli muhitni yaratadi.

Bu hamkorlik o'qituvchilarga har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish imkonini beradi, shu bilan birga ota-onalarga farzandining uyda o'qishini qo'llab-quvvatlash imkoniyatini beradi. Qo'shma tadbirlarni tashkil qilish va izchil muloqotni davom ettirish orqali o'qituvchilar ota-onalar bilan mustahkam hamkorlik o'rnatishlari mumkin. Bunday munosabatlar oxir-oqibat o'quvchilar uchun yanada yaxlit ta'lim tajribasiga olib keladi, chunki ota-onalar maktab jamoasi bilan ko'proq bog'langanligini his qiladilar va o'qituvchilar o'z o'quvchilarining natijalari haqida oilalardan qimmatli ma'lumot oladi.

O'quvchilarning muvaffaqiyatiga erishish uchun qulay o'quv muhitini yaratish muhim ahamiyatga ega va bu jarayonda ota-onalarning ishtiroki asosiy rol o'ynaydi[4]. Ota-onalar ta'lim faoliyati bilan shug'ullanishganda, ular hamkorlik va umumiy mas'uliyatni ta'kidlaydigan ijobiy maktab madaniyatiga hissa qo'shadilar. Bunday qo'llab-quvvatlovchi muhit o'quvchilarni yanada yaxshi o'qishlariga undaydi va qiyinchiliklarga chidamliligini oshiradi. Bundan tashqari, ota-onalar va o'qituvchilar birgalikda ishlaganda, ular o'quvchilarning ham akademik, ham ijtimoiy rivojlanishi uchun tizimli imkoniyatlar yaratishi mumkin. Bunday hamkorlikdagi sa'y-harakatlarga misollar:

- Ota-onalar va o'quvchilarni jalb qiladigan seminarlar tashkil etish
- Ta'lim yutuqlarini nishonlaydigan jamoat tadbirlarini o'tkazish
- Ota-onalarning sinf faoliyatida ishtirok etishiga imkon beruvchi ixtiyoriy dasturlarni yaratish kabilardir. Ushbu tashabbuslar nafaqat uy va maktab o'rtasidagi aloqani mustahkamlaydi, balki o'quvchilar uchun yaxlit ta'lim tajribasini rivojlantiradi, umrbod muvaffaqiyatga erishish uchun zamin yaratadi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'z nutqlarida bolalar tarbiyasida mahallaning o'zni kamayib borayotganligi, ma'naviyatimiz uchun eng katta xavf-aksariyat odamlarimizdagi loqaydlik va beparvolik kuchayib borayotganligini qayd etdilar [5]. Haqiqatdan ham kundan kunga bunday insonlarning sonlari ortib bormoqda. Shu o'rinda aholida ta'kidlab o'tmoq kerakki, hozirgi yoshlar ham kata yoshlilar nasixat berganlarda "Sizga nima?", "Bu meni ishim", "Menga sizning nasixatingiz kerakmas, ishingam aralashmang" kabi jumlalar orqali yoshlarning o'zidan katta yoshlarga gaplar aytilmoqda. Chunki, aynan bu kabi insonlar bugun ota-ona va ular farzandlariga ta'lim bilan tarbiya berayotgan maktab o'qituvchilariga ham bu kabi qo'pol gaplarni ishlatmoqdalar. Bu ham tarbiyasizlikning bir namunasidir. Aynan shu inson oilada noto'g'ri tarbiya topgan yoki tarbiyasining qaysidir joyida xatolik ketganki bugun u jamiyatda tarbiyasiz yoki madaniyatsiz degan nom olyapti. Bu esa yosh avlodga o'z ta'sirini o'tkazadi.

Hayotning asl mazmun-mohiyatini anglab yetishga o'z umrini va salohiyatini bag'ishlagan allomalarimiz asarlarida sog'lom avlod tarbiyasi bilan bog'liq masalalarga alohida o'rin berilganlar. Jumladan, Imom al-Buxoriyning "al-Adab al-Mufrat" hadilar to'plami, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u blig", Kaykovusning "Qobusnoma", Husan Koshifiyning "Ahloqi Muhsiniy", Jaloliddin Doniyning "Ahloqi Doniy", Abu Lays Samarqandiyning "Bo'stonul-orifin" asarida tarbiya va tarbiyalanishning ma'nosi, "Tanbehul g'ofiliyn" asarida farzandlarga yuksak insoniy fazilatlarini kamol toptirish hamda yana ko'plab mutaffakirlarimiz o'z asarlarida shu kabi g'oyalarni ilgari surganlar. Farzand tarbiyasida yo'l qo'yiladigan xato yoki kamchiliklar:

- Farzandni doimiy ravishda erkalatish uning o'ziga bo'lgan ishonchini yo'qolishiga, mustaqil qaror qabul qila olmasligiga sabab bo'ladi. Natijada esa hayot yo'lida o'z o'rnini topolmasligidir.

- Bolalarni tinglanmasliklari, qo'llab-quvvatlanmasliklari ulardagi ishtiyoqning so'nishi va kelajakda odamlar orasida erkin bo'lolmasliklari hamda o'z fikrini aniq, ravon yetkazib beraolmasliklari bilan qiynalishadi.

- Bolalarning barcha istaklarini muhayyo qilaverish uning tarbiyasiz bo'lib ulg'ayishiga olib keladi.

- Bola tarbiyani dastavval oiladan keyinchalik maktab va jamiyatdan oladi. Xalqimizda shunday naql bor: "Qush uyasida ko'rganini qiladi". Demak biz bolaga tarbiya berishni istar ekanmiz avvalo o'zimiz tarbiyada o'rnak bo'lmog'imiz lozim. farzandingizga nimanidir o'rgatmoqchi bo'lsangiz faqat gap bilan emas, unga amalda o'zingiz ham birgalikda bajarib ifoda etib bering. Har aytgan gapingizda qilgan amalingiz bilan o'rnak bo'ling. Shundagina so'zingizning qiymati ortadi.

- Haddan ortiq e'tibor berberish ham bolaning tarbiyasiga yomon ta'sir qiladi. Farzandingizga o'zi mustaqil bajara oladigan ishlarni qilishga imkon yaratib bering. Agar bolani o'zi imkoniyatidan yetadigan ishlarga ham ko'mak beraverilsa ota-onaning ko'magiga suyanib qoladi. Natijada bola ota-onasining ko'magisiz hech bir ishni qilmaydiga, boshqalarga tobe bo'lib qoladi.

- Farzandingizga asli tarbiyadagi jazoni "urib" bermang! Bu bolani kelajakda xato qilmaslikka o'rgatmaydi. Aksincha hayotga va jamiyatga nisbatan nafrat hissini ortiradi. Bu jarohatlar uning kelajakda ota yoki ona bo'lgan takrorlash ehtimolini oshiradi.

- Farzandni o'ta mustaqil qilish uning o'zboshimcha va hudbin bo'lishiga zamin yaratadi.

- Bolaga o'ta hushmuomalalik ham undagi kibrni ortdiradi. Tarbiyadagi bu kabi qisman og'ishlar ham farzand kelajagi uchun bazan yomon oqibatlarga sabab bo'ladi.

Amaliyot bilan bog'langanligi. Farzand tarbiyasidagi ayrim xatoliklarni yuqorida sanab o'tdik. Zotan bola tarbiyasida ota-onaning mas'uliyati qanchalik beqiyos bo'lsa ustozning ham o'rni shu qadar beqiyosdir. Chunki bola tarbiyasida bilim olishiga ham kata ta'sir qiladi. Ota-ona farzandini ilimli komil inson qilib tarbiyalash istagini ustoz orqani mujassamlashtiradi. Demak ota-ona o'qituvchi bilan doim aloqada bo'lishi muhimdir. Shundagina farzandidan yaxshi natija kutshi mumkin. Farzandining kamolini ko'rishni istagan ota-ona barcha mas'uliyatni ustozga yuklamaydi, aksincha ustoz bilan birgalikda faoliyat olib boradi. Ota-onalarning bu o'rinda farzandlariga o'qitirishi lozim bo'lgan ishlardan biri shuki, bola kamolotida ota-onaning o'rni qanchalik beqiyos bo'lsa, ustozning ham undan kam bo'lmagan qiymati bordir. "O'qituvchilar yomg'ir tomchisi bilan taqqoslanadi. Yomg'ir har bir donning hayotiyilgini uyg'otar ekan, o'qituvchining asosiy maqsadi har bir o'quvchining ijobiy imkoniyatlarini ochib berishdir" [7] tomchi suvlar orqali suvga tashna o'quvchilarni kelajagi bor inson sifatida shakllanadi. O'qituvchi bolalarga ta'lim-tarbiya berish bilan birga hayotiy ko'nikmalarni ham rivojlantiradi. Hayotning past-u balandi, oq-u qorasini ustoz tanitadi desak hech mubolag'a bo'lmaydi.

Maktabga birinchi kelgan o'quvchi birinchi ustozi yani boshlang'ich ta'lim o'qituvchisidir. Ota-onalar farzandi maktabga chiqqanidan so'ng ustozi ayniqsa sinf rahbarlari bilan tez-tez uchrashib tursa, natijasi albatta go'zal bo'ladi. Bola tarbiyasining tub mohiyatini tushungan va bolasining tarbiyasiga befaqr bo'lmagan har bir ota-ona oila bilan maktab o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga intiladi. Bola maktabni tamomlagunga qadar ota-ona maktab bilan yaqin aloqa o'rnatishi, farzandining darslarini o'zlashtirishi, xulq-atvoridan xabardor bo'lib turishi, tarbiya masalalarida o'qituvchi bilan maslahatlashib turishi, bolaning darsdan so'ng nimalar bilan band bo'lishi haqida o'qituvchisini (sinf rahbarini) xabardor qilib turishi kerak [8]. Shunday ekan ular birgalikda harakat qilmog'lari kerak.

Tavsiyalar. Ochiq muloqot o'rnatish - Ota-onalar bilan muvaffaqiyatli hamkorlik qilish uchun samarali muloqot zarur. Maxsus ilovalar va turli platformalardan ta'lim faoliyati haqida yangilanishlarni taqdim etish uchun foydalanish. Misol uchun, haftalik ma'lumotlar yetkazish yoki yangi haftada rejalashtirilgan tadbirlarga ota-onalar qanday ishtirok etishi mumkinligini ko'rsatishi mumkin. Ota-onalarni o'z fikr-mulohazalarini va takliflarini baham

ko'rish orqali ikki tomonlama muloqotni rag'batlantirish, bu esa jamoa va sheriklik tuyg'usini rivojlantiradi.

Ota-onalarni rejalashtirish tadbirlariga jalb qiling - Ota-onalarni ham ta'lim-tarbiyaga nisbatan qiziqishlarini oshirish uchun ta'lim faoliyatini rejalashtirish jarayoniga jalb qilish. Ularning g'oya va fikrlarini to'plash uchun aqliy hujum treniggi yoki so'rovnomalarni tashkil qiling. Masalan: Siz maktab yarmarkasini rejalashtirish bo'yicha yig'ilish o'tkazishingiz mumkin, bu esa ota-onalarga o'z ko'nikmalari va resurslarini hissa qo'shish imkonini beradi va shu bilan tadbirning umumiy muvaffaqiyati va ishtirokini oshiradi.

Ko'ngillilar imkoniyatlarini yarating - Ota-onalarning turli qiziqishlari va kasb-hunarlariga mos keladigan turli xil ko'ngilli rollarni taklif qiling. Seminarga rahbarlik qiladimi?, sayohat uyushtiradimi? yoki sinfdagi mashg'ulotlarga yordam beradimi?, mavjud variantlarni taqdim etish ko'proq ota-onalarni ishtirok etishga undaydi. Misol uchun, agar ota-ona san'atda mahoratli bo'lsa, ular san'at darsiga hamkorlikdagi dars uchun taklif qilish mumkin, bu esa o'quv faoliyatini yanada boy va rang-barang qiladi.

Resurslar va treninglar bilan ta'minlash - Ota-onalarni o'z farzandlarining ta'lim tajribasini qo'llab-quvvatlash uchun zarur bo'lgan resurslar bilan jihozlash. Bunga ta'lim strategiyalari bo'yicha seminarlar, onlayn o'quv vositalaridan foydalanish yoki uy vazifasini bajarishda yordam berish bo'yicha qo'llanmalar kiradi. Misol uchun, samarali o'qish strategiyalari bo'yicha seminar-trening o'tkazish ota-onalarga farzandining o'qishiga ijobiy hissa qo'shish imkonini beradi va shu bilan uy va maktab o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi.

Hissa va yutuqlarni nishonlang - ta'lim faoliyatida ishtirok etgan ota-onalar va o'quvchilarning sa'y-harakatlarini e'tirof etish va qadrlash. Bu tan olish tadbirlari, sertifikatlar yoki ijtimoiy tarmoqlarda yoritish orqali bo'lishi mumkin. Misol uchun, ota-onalar va o'quvchilar loyihalarini namoyish etadigan yil yakunini nishonlash ularning hissalarini ta'kidlashi va maktab jamoasiga tegishlilik va muvaffaqiyat hissini uyg'otishi mumkin.

Xulosa. Muxtasar qilib aytadigan bo'lsak, ta'lim-tarbiya faoliyatini tashkil etishda ota-onalar va o'qituvchilarning hamkorligi nafaqat foydali, balki o'quvchilar uchun boyitilgan ta'lim tajribasini rivojlantirish uchun muhimdir.

Shunday ekan bolani komil inson bo'lishi uchun o'qituvchi, ota-ona va bolaning o'zi ham harakat qilmog'i kerak. Hamkorlikda ish qilinsa, bolani kamolotga yetkazish yo'lida o'sish bo'ladi. Farzandini kamolotini istagan ota-ona ustoz bilan hamkorlikda ish olib boradi va nazorat qiladi. Uning tarbiyasiga ilm olishiga e'tibor qaratadi. Xulosasaviy fikrimiz bo'lajak

boshlang'ich sinf o'qituvchilari ham kelajakda ham ustoz ham ota-onadirlar. Faoliyatining boshlanish va o'qituvchilik darvrida ta'lim-tarbiya uzviyligida maktab, o'quvchi va ota-onalarning hamkorligi muhim. Yosh avlodga ilm berish faqat ustozning vazifasi balki ota-ona, oilasi, atrof-muhit ham birdek mas'uldir. Ayniqsa, bolaning tarbiyasida ota-onaning o'rni beqiyosdir. Ota-ona o'z farzandini kamolligi uchun uning tarbiyasiga, ilm olishiga e'tiborli bo'lishi kerak. Jamiyat taraqqiy etmog'i uchun tarbiya samarali bo'lishi kerak. Samarali tarbiya uchun ota-ona ilmi, tarbiyasi bo'lishi shart. Farzandlarimizning ilmi va tarbiyasi bo'lishi uchun o'zimizni ma'naviy rivojlantirishimiz va atrofdaagi bolalar tarbiyasiga ham befarq bo'lmasligimiz lozim.

Ota-onalarni faol jalb qilish orqali biz o'quvchilarning ta'lim natijalarini sezilarli darajada oshirishimiz mumkin, chunki ularning ishtiroki ko'pincha bolalar uchun katta akademik muvaffaqiyat va motivatsiyaga aylanadi. Bundan tashqari, ushbu hamkorlik ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida mustahkam aloqalarni o'rnatishga yordam beradi va o'quvchilarni uyda ham, maktabda ham qo'llab-quvvatlovchi birlashgan tizim yaratiladi. Va nihoyat, hamkorlikdagi yondashuv o'quvchilar o'zlarini qadrlil va rivojlanishga undaydigan qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratishga yordam beradi. Biz ota-onalarning ta'lim-tarbiyadagi ishtirokini birinchi o'ringa qo'yishda davom etar ekanmiz, biz farzandlarimizning yorqin kelajagi tomon keng yo'l ochamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Al-jome' as-sahih" asari. Ilm o'rganmoq va ilm o'rgatmoqning fazilati to'g'risidagi hadis.
2. Karamatova D.S. sinfdan tashqari mashg'ulotlar orqali o'quvchilarni ijobiy faoliyatga yo'naltirish metodlari // Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies (CARJIS) ISSN: 2181-2484, Volume 1. ISSUE 2 2021. 4-9 b.
3. Raximqulova M.B., Nurmanova D.J. Sinf rahbarlik 2023-y
4. Karamatova D.S., Toliyeva G.R., Qilichova M.J. O'quvchilarda ekologik ong va ekologik madaniyatni rivojlantirishdolarb pedagogik muammo sifatida // "Образование и наука в XXI веке" Международный научно-образовательный электронный журнал. Выпуск № 25 (том 3), март, 2022. –С. 956-962.
5. Karamatova D.S. Kichik maktab yoshidagi bolalarda tabiatga, jamiyatga va o'z-o'ziga nisbatan munosabatni rivojlantirish / International Soionifioz Practical conference "Topical Issues of Science" Xalqaro konferensiyasi. – USA: NEW York university
6. Karamatova D.S. Kichik maktab yoshidagi bolalarda tabiatga, jamiyatga va o'z-o'ziga nisbatan munosabatni rivojlantirish // "Образование и наука в XXI веке" Международный научно-образовательный электронный журнал. Выпуск № 25 (том 3), март, 2022.
7. Maktab oiladan boshlanadi. – T.: Yangi asr avlodi. 2013.
8. Salaeva M.S. O'tmish mutafakkirlarimiz ota-ona va farzandlar munosabatlari xususida // Mahfitar yog'dusi. № 3. 2000. – B. 76-80.
9. Salaeva M.S. O'zbek oilalarida bolalarning o'z oilasidagi hayotga munosabatlarning etno-psixologik xususiyatlari. / «O'zbek oilasining iqtisodiy va ijtimoiy psixologik muamolari» Respublika ilmiy-amaliy anjumani ma'ruzalari to'plami. –TDIU. 24-25-may 2000 yil. –B. 81-82.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KOMMUNIKATIV RIVOJLANISHIDA QO'LLANILADIGAN USULLAR VA METODLAR

Sholpanova A.M.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim fakulteti 2 kurs talabasi*

Tayanch soʻzlar: kommunikativ rivojlanish, maktabgacha ta'lim, muloqot qilish texnikasi, ogʻzaki koʻnikmalar, ogʻzaki boʻlmagan qobiliyatlar, oʻyinga asoslangan ta'lim, hikoya qilish, rol oʻynash, ijtimoiy oʻzaro taʼsir.

Ключевые слова: коммуникативное развитие, дошкольное образование, методы общения, вербальные навыки, невербальные навыки, игровое обучение, рассказывание историй, ролевая игра, социальное взаимодействие.

Key words: communicative development, preschool education, communication techniques, verbal skills, non-verbal skills, play-based learning, storytelling, role-playing, social interaction.

РЕЗИЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ rivojlanishini rivojlantirishda qoʻllaniladigan turli xil usullar va usullar oʻrganiladi. U erta bolalik davridagi muloqot qobiliyatlarining ahamiyatini taʼkidlaydi, bu ijtimoiy oʻzaro taʼsir, hissiy ifoda va kognitiv oʻsish uchun asos boʻlib xizmat qiladi. Tadqiqot ogʻzaki va ogʻzaki boʻlmagan muloqotni kuchaytirishning samarali usullari sifatida oʻyinga asoslangan oʻrganish, hikoya qilish, rolli oʻyinlar va interfaol oʻyinlarni oʻrganadi. Bundan tashqari, u hamkorlik va faol ishtirokni ragʻbatlantiradigan zamonaviy texnologiyalar va guruh faoliyatidan foydalanishni taʼkidlaydi. Maqolada, shuningdek, bolalar oʻzlarini erkin ifoda etishlari uchun qulay muhit yaratish muhimligini taʼkidlaydi. Oʻqituvchilar bolalarni tinglash, gapirish va tushunish koʻnikmalarini yaxshilaydigan tuzilgan tadbirlar orqali boshqarishda muhim rol oʻynaydi. Topilmalar shuni koʻrsatadiki, anʼanaviy va innovatsion usullarni birlashtirgan har tomonlama yondashuv maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ qobiliyatini sezilarli darajada oshirishi, ularni akademik va ijtimoiy muvaffaqiyatga tayyorlashi mumkin.

РЕЗИЮМЕ:

В данной статье рассматриваются различные методы и приемы, используемые для содействия коммуникативному развитию детей дошкольного возраста. Он подчеркивает важность коммуникативных навыков в раннем детстве, которые служат основой для социального взаимодействия, эмоционального выражения и когнитивного роста. В исследовании рассматриваются игровое обучение, рассказывание историй, ролевые и интерактивные игры как эффективные методы улучшения вербального и невербального общения. Кроме того, в нем подчеркивается использование современных технологий и групповой деятельности, которые поощряют сотрудничество и активное участие. В статье также подчерки-

важност создания благоприятной среды, в которой дети чувствуют себя уверенно и могут самовыражаться. Педагоги играют ключевую роль в обучении детей посредством структурированных занятий, которые улучшают навыки слушания, разговорной речи и понимания. Результаты показывают, что всесторонний подход, сочетающий традиционные и инновационные методы, может значительно улучшить коммуникативные способности детей дошкольного возраста, подготавливая их к академическим и социальным успехам.

SUMMARY:

This article explores the various methods and techniques employed in fostering communicative development among preschool children. It emphasizes the significance of communication skills during early childhood, which serve as the foundation for social interaction, emotional expression, and cognitive growth. The study examines play-based learning, storytelling, role-playing, and interactive games as effective methods for enhancing verbal and non-verbal communication. Additionally, it highlights the use of modern technologies and group activities that encourage collaboration and active participation. The article also underscores the importance of creating a supportive environment where children feel confident to express themselves. Educators play a pivotal role in guiding children through structured activities that improve listening, speaking, and comprehension skills. The findings demonstrate that a well-rounded approach combining traditional and innovative techniques can significantly boost the communicative abilities of preschool children, preparing them for academic and social success.

Kirish. Kommunikativ rivojlanish erta bolalik davridagi ta'limning muhim jihati bo'lib, bolaning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatda bo'lish, his-tuyg'ularini ifodalash va munosabatlarni o'rnatish qobiliyati uchun asos yaratadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda so'z boyligini o'zlashtirish, tinglash, imo-ishoralarni tushunish, yuz ifodalarini talqin qilish kabi asosiy og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqot qobiliyatlari shakllanadi. Samarali muloqot nafaqat akademik muvaffaqiyat uchun, balki ijtimoiy-emotsional kompetentsiyani rivojlantirish uchun ham juda muhimdir.

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda kommunikativ rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun qo'llaniladigan usullar va usullar ko'rib chiqiladi. Bu interfaol texnologiyalar va guruh asosida o'qitish kabi zamonaviy innovatsiyalar bilan bir qatorda hikoya qilish va rol o'ynash kabi an'anaviy yondashuvlarni ta'kidlaydi. Ushbu strategiyalarni tushunish orqali o'qituvchilar tilni rivojlantirish, faol tinglash va shaxslararo muloqotga yordam beradigan boyituvchi tajribalarni yaratishi mumkin.

Adabiyot sharhi. O'yinga asoslangan ta'lim maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning eng samarali usullaridan biridir. Go'yo o'yinlar, qurilish bloklari va qo'g'irchoq teatrlari kabi tadbirlar bolalarni o'z g'oyalarini ifoda etishga, rollarni muhokama qilishga va tengdoshlari bilan suhbatlashishga undaydi. Ushbu o'zaro ta'sirlar bolalarga o'zlarining og'zaki qobiliyatlariga ishonchni mustahkamlashga yordam beradi, shuningdek, navbatni qabul qilish va hamkorlik kabi ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Hikoya va ovoz chiqarib o'qish. Hikoya - so'z boyligi, tushunish va tinglash qobiliyatlarini oshirishning an'anaviy, ammo juda samarali usuli. Bolalarni boy til va xayoliy hikoyalar bilan tanishtirish orqali hikoya qilish ularga jumla tuzilishi, yangi so'zlar va kontekstga asoslangan ta'lim haqida tushunchani rivojlantirishga yordam beradi. Ovozni baland ovozda o'qish, hikoya bo'yicha bahs-munozaralar bilan birgalikda bolalarga savollar berish, natijalarni bashorat qilish va o'z fikrlarini ifoda etish imkonini beradi, ularning kommunikativ qobiliyatlarini yanada oshiradi.

Rol o'ynash va dramatisatsiya. Rolli o'yin faoliyati bolalarga xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhitda real hayotdagi muloqot stsenariylarini mashq qilish imkoniyatini beradi. Masalan, do'kondorlar, shifokorlar yoki o'qituvchilar kabi rollarni ijro etish bolalarga tegishli tildan foydalanish, ohang va imo-ishoralarni o'rganish imkonini beradi. Bu usul, shuningdek, dramatisatsiya orqali boshqalarning nuqtai nazarini tushunish orqali ularga empatiyani rivojlantirishga yordam beradi.

Interfaol o'yinlar va guruh faoliyati. Xotira moslashuvi va jamoaviy qiyinchiliklar kabi interaktiv o'yinlar bolalarni og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqotdan foydalanishga undaydi. Guruh faoliyati, masalan, boshqotirmalarni birgalikda yechish yoki davra suhbatlarida qatnashish, faol tinglashni va jamoada ishlashni rivojlantirish, bolalarga boshqalarning fikrini hurmat qilgan holda o'z fikrlarini ifoda etish imkonini beradi.

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. Ta'lim dasturlari, til o'rganish dasturlari va interfaol doskalar kabi zamonaviy vositalarni o'z ichiga olish kommunikativ rivojlanishni oshirishi mumkin. Ushbu texnologiyalar bolalar uchun lug'at, talaffuz va jummalarni shakllantirishning qiziqarli usullarini taqdim etadi. Mo'tadil ishlatilsa, ular an'anaviy usullarni to'ldirishi va turli xil o'rganish uslublariga mos kelishi mumkin.

Qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish. Ushbu usullarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan bolalar o'zlarini xavfsiz his qiladigan va o'zlarini ifoda etishga undaydigan muhitni yaratishga bog'liq. O'qituvchilar samarali muloqotni modellashtirish, ijobiy mustahkamlashni taklif qilish va faoliyatni individual ehtiyojlarga moslashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Misol uchun, uyatchan bolalar kichikroq guruh sharoitlaridan foyda olishlari mumkin, ko'proq ifodali bolalar esa katta hamkorlikdagi faoliyatda muvaffaqiyat qozonishlari mumkin.

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kuchli muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish ularning umumiy o'sishi va kelajakdagi akademik va ijtimoiy sharoitlarida muvaffaqiyati uchun muhim ahamiyatga ega. O'yinga asoslangan o'rganish, hikoya qilish, rolli o'yinlar, interfaol o'yinlar va zamonaviy

texnologiyalardan foydalangan holda, o'qituvchilar og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqotni rivojlantiradigan qiziqarli va samarali tajribalarni yaratishi mumkin.

Ehtiyotkor va malakali o'qituvchilar tomonidan boshqariladigan qo'llab-quvvatlovchi muhit barcha bolalarning o'zini ifoda etishda va boshqalar bilan muloqot qilishda ishonchli his qilishlarini ta'minlaydi. Ushbu uslub va usullarning integratsiyasi nafaqat lingvistik kompetentsiyani rivojlantiradi, balki jamoada ishlash, empatiya va o'zini ifoda etish kabi muhim hayotiy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Shu sababli, kommunikativ rivojlanish bolalarni kelajakdagi faoliyatida mazmunli o'zaro munosabatlarga tayyorlash uchun maktabgacha ta'limning asosiy yo'nalishi bo'lib qolishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978.
2. Piaget J. The Language and Thought of the Child. Routledge, 1926.
3. Smith A. B. Early Childhood Education and Communication Development. Springer, 2019.
4. UNESCO. The Importance of Early Childhood Communication Skills. Paris: UNESCO, 2020.
5. Patel R. Interactive Techniques for Preschool Education. New York: Routledge, 2021.
6. Ташпулатович, Қ. Н., & Рустемов, А. Т. (2023). Толерантлик тушунчаси келиб чиқишининг назарий асослари. Conferencea, 64-66.
7. Rustemov A. T. (2022). Xalq ogzaki ijodi haqida biror soz. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 1(1), 159-160.
8. Rustemov A. T. (2022). Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda folklor. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 1(1), 157-158.
9. Rustemov A. T. (2022). Methodology of Education of Children in Preschool Educational Institutions. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 12, 3-4.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI TARBIYALANUVCHILARIDA YOZISH KO'NIKMALARINI INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Eshbekova G. Z.

Jizzax davlat pedagogika universiteti sirtqi bo'lim.

Tayanch so'zlar: tarbiyalanuvchi, maktab, maktabgacha ta'lim tashkiloti, darslik, standart, yozish ko'nikmalari, innovatsion yondashuv, qobiliyat, ko'nikma.

Ключевые слова: ученик, школа, дошкольная образовательная организация, учебник, стандарт, навыки письма, инновационный подход, умение, навык.

Key words: pupil, school, preschool educational organization, textbook, standard, writing skills, innovative approach, ability, skill.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga yozishni o'rgatish vazifasini amalga oshirishda metod va usullardan foydalanish xususida fikrlar berilgan. Bolalarga yozishga o'rgatishda tarbiyachi pedagoglarning vazifalari hamda yozishga o'rgatishda qoidalarga amal qilish masalalari, savodxonlikka o'rgatish talablari mazmuni yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье излагаются идеи по использованию методов и приемов в обучении детей дошкольного возраста письму. Освещены задачи педагогов по обучению детей письму, вопросы соблюдения правил при обучении письму, требования к обучению грамоте.

SUMMARY:

This article provides ideas on the use of methods and techniques in teaching preschool children to write. It covers the tasks of educators in teaching children to write, the issues of following the rules when teaching writing, and the requirements for teaching literacy.

Kirish. Mustaqillik davri pedagogik amaliyotida o'qituvchi-tarbiyachilar bolalarga tayyor bilimlarni imkon qadar ko'proq berishning yangi-yangi yo'llarini topishga intilmoqdalar. Yosh avlodda shakllanayotgan ma'naviy sifatlarning qandayligi, bolaning ko'ngil istaklari, yoshlar ma'naviyatini shakllantirishning milliy an'analarini hisobga olishga harakat qilinayotir. Lekin hamon bir xil fikrlaydigan, hamma masalada yagona, yaxlit xulosaga keladigan ommani tarbiyalash g'oyasi ustuvorlik qilib turibdi. Har qanday

mamlakatning taqdirini unda yashaydigan fuqarolar belgilashi ma'lum. Uni yorqin kelajak sari etaklash, tom ma'noda, odamning qo'lida. Mamlakat fuqarolarining, ayniqsa, o'sib kelayotgan yosh avlodning ma'naviy kamoloti, dunyoqarashi, saviyasi, shu ma'noda, o'ta dolzarb masaladir. Ya'ni bunda inson omili, ta'limning insonparvarlashuvi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bugun jamiyatda tarbiyalanuvchining shaxsi, juda sekinlik bilan bo'lsa-da, etakchi mavqega ko'tarilmoqda. Maktab va maktabgacha ta'lim tashkilotlari ta'limi kontseptsiyasi, standarti, dastur, darslik hamda metodik qo'llanmalar insonparvarlik tamoyiliga yo'naltirildi. Ular faqat mutaxassis tayyorlashga emas, balki sog'lom ma'naviyatli insonni shakllantirishga xizmat qila boshladi. Milliy pedagogika ilmi ham ma'naviy barkamol avlod tarbiyalash yo'llarini tadqiq etmoqda. Yosh avlod aqliy-ma'naviy kamolotini ta'minlashda ularning qobiliyati ulkan ahamiyat kasb etishini asoslash dolzarb ilmiy muammoga aylandi.

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar. Bola yozish qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish masalasi pedagogikaning asosiy muammolaridan bo'lib kelgan. Darhaqiqat, bolalar yozish qobiliyatining shakllanishi bir qancha omillarga bog'liq va ularni tahlil qilish mazkur muammoning yechimiga nisbatan to'g'ri yondashuvni ta'minlaydi. Mazkur omillar sifatida oila va ta'lim muassasasidagi muhit, bolaning ruhiy holati, imkoniyatlari, jismoniy salomatligi, faolligi, axloqiy va estetik sifatlarini keltirish mumkin. Bola yozish qobiliyatini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarning o'rnini, shuningdek, yozma qobiliyatdagi bir qator janrlarning ruhiy va fiziologik ta'sir imkoniyatlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash bugungi kun tilshunoslik, adabiyotshunoslik, innovatsion yondashuvshunoslik, psixologiya va pedagogika kabi fanlarning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Mavzuning bir necha fanlar kesishmasidan joy olishi uning keng qamrovli ilmiy muammo ekanligini ko'rsatadi. O'tgan asrning oxirgi choragidan hozirgi kungacha maktabgacha yoshidagi bolalarning yozish qobiliyatini rivojlantirish, bunga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar mahalliy olimlar: F.R.Qodirova, R.M.Qodirova, G.X.Jumasheva, D.R.Babaeva, D.Abdurahimova, L.R.Mirjalilova, N.S'H.Nurmuhammedova va boshqalar tomonidan muayyan darajada o'rganilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tadqiqot davomida bolalar yozish qobiliyatini rivojlantirish muammosining ilmiy yechimiga qaratilgan tadqiqot yo'nalishlari aniqlashtirildi. Ular quyidagilar: 1. Bolalar yozish qobiliyatini rivojlantirishning lingvistik omillari tadqiqi. 2. Bolalar yozish qobiliyatini rivojlantirishning ijtimoiy omillari tadqiqi. 3. Bolalar yozish qobiliyatini rivojlantirishning tabiiy omillari tadqiqi. 4. Bolalar yozish qobiliyatini

rivojlantirishning adabiy omillari tadqiqi. 5. Bolalar yozish qobiliyatining yosh, fiziologik va psixologik xususiyatlari tadqiqi. 6. Bolalar yozish qobiliyatini rivojlantirishga doir didaktik ta'minotni takomillashtirishga oid tadqiqotlar. 7. Bolalar yozish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha metodik ta'minotni rivojlantirishga oid tadqiqotlar. Ushbu tadqiqot yo'nalishlarida bir qancha masalalar o'zining ilmiy yechimini topishi zarur va bu masalalar dissertatsiyada batafsil tahlil qilingan. Mazkur tadqiqot bolalar yozish qobiliyatini rivojlantirishning adabiy omillari tadqiqi, xususan, bolalar yozish qobiliyatini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarning o'rni tahliliga bag'ishlangani bilan xarakterlanadi. Bolaning yozish qobiliyatini rivojlanganlik darajasi bo'yicha O.S.Ushakova va F.A.Soxinlar tomonidan bolalarda yozma qobiliyatni shakllantirish borasida olib borilgan ishlar yozma qobiliyatning aniqlik, izchillik xususiyatlaridan tashqari boshqa xususiyatlarining ham aniq mezonlarini belgilashni taqozo qilmoqda. Shu jihatdan, aniqlik va izchillikdan tashqari bolalar yozish qobiliyatiga xos bo'lgan yana mantiqiylik, to'g'rilik, uzviylik va tezkorlik kabi xususiyatlarni ham keltirish mumkin. Mazkur sifatlar bola yozish qobiliyatida to'laqonli kompleks ravishda ta'minlanishiga erishish yozma qobiliyatning ravon va maqsadga muvofiq bo'lishini ta'minlaydi. Bola yozish qobiliyatida mazkur xususiyatlar har xil darajada rivojlanishini ta'minlashda yozish qobiliyatini korreksion metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Bolalar yozish qobiliyatini rivojlantirishning metodologik muammolarini ilmiy asosda o'rganish asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- yozma qobiliyatni tarbiyalash bolaning o'ziga xos aqliy va ruhiy rivojlanishida asosiy o'rin tutuvchi, ijtimoiy munosabatga kirishishning murakkab, ko'p qirrali omillaridan biridir;

- yozma qobiliyatni tarbiyalash muayyan umumiy qonuniyatlarga asoslansa-da, lekin unga stixiyali jarayon sifatida qarash noto'g'ri xulosalarga sabab bo'ladi;

- bola yozish qobiliyatini rivojlantirish jarayonini boshqaruvchi pedagog bu jarayonning turli yosh bosqichlaridagi qonuniyatlari, mexanizmlari, o'ziga xosliklarini bilishi, yozish qobiliyatini rivojlantirishning o'ziga xosliklarini ko'ra olishi va bolaning individualligini hisobga olgan holda, uning yozish qobiliyatiga ta'sir ko'rsatishning eng samarali yo'llarini tanlashi lozim.

Bolalar yozish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha xorijiy olimlar tomonidan yozish qobiliyati sekin rivojlanuvchi yosh bolalarda so'z boyligini oshirishga qaratilgan yozma qobiliyat terapiyasining mazmuni va usullarini ishlab chiqish metodikasi (O.Ye.Gromova); bolalar yozish qobiliyatida takrorlanadigan turli

darajadagi abstraksion bilim, ko'nikma va malaka tuzilmalarining tuzilishi va mazmunini aniqlash hamda modellashtirish metodikasi (D.Ye.Blinova); bolalar yozish qobiliyatining shakllanishida tilning nazariy qoidalari va uni amalda qo'llash jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari (N.V.Gagarina); bolalar yozish qobiliyatining rivojlanishida verbal vositalarning o'rni va ulardan foydalanish metodikasi (Ye.V.Martynova) kabi metodologik yondashuvlar bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Mazkur tadqiqotlar bolalar yozish qobiliyatini rivojlantirish masalasiga lingvistik omillar nuqtai nazaridan yondashganligi bilan ajralib turadi. Bu jihat yozma qobiliyatni rivojlantirishga nisbatan ilmiy yondashuv bo'lib, tarbiyalanuvchilarning yozish qobiliyatini savodxonligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ammo yozma qobiliyat muayyan ko'nikma va malakani talab qiladigan amaliy jarayon bo'lib, unga nisbatan sof ilmiy nuqtai nazardan yondashishning o'zi muammoga nisbatan bir taraflama yondashuvni qaror toptiradi va kutilgan natijani bermaydi. Tarbiyalanuvchilarda yozish qobiliyatini rivojlantirish uchun uning amaliy jarayon ekanligi bilan bog'liq metodikalardan foydalanish, xususan, badiiy adabiyot vositalari orqali masalaga yechim izlash samaraliroq usullardan hisoblanadi.

Xulosa. Tadqiqotimiz natijalari asosida bolalar yozish qobiliyatini o'stirishga ta'sir etuvchi omillar aniqlashtirildi va ularni quyidagi 4 ta katta guruhga bo'lish mumkin: lingvistik omillar, adabiy omillar, ijtimoiy omillar va tabiiy omillar. MTMda tashkil qilinayotgan dars mashg'ulotlarida tanlanadigan metodlar majmuini ham ushbu omillarga mos ravishda to'rtga bo'lish maqsadga muvofiq: lingvistik omillarga tayanuvchi metodlar, adabiy omillarga tayanuvchi metodlar, ijtimoiy omillarga tayanuvchi metodlar va tabiiy omillarga tayanuvchi metodlar.

Innovatsion yondashuv namunalari vositasida bolalar yozish qobiliyatini o'stirishning ob'ektiv va sub'ektiv omillari, tasdiqlangan ta'lim standartlariga muvofiq shakl va metodlari aniqlashtirilmagan. Bu esa ta'limda maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning yozish qobiliyatini rivojlantirish bilan bog'liq muayyan kamchiliklar mavjudligini ko'rsatadi. Tadqiqotda mazkur kamchiliklar aniqlashtirildi.

MTMda bola yozish qobiliyatining rivojlanishida adabiy ta'limni ko'zlovchi yozish darslarini maqsadga muvofiq tashkil qilish muhim ahamiyatga ega. Yozish darslari tarbiyalanuvchilarda tarbiya, jumladan, yozish qobiliyatini tarbiya ko'nikmalarini ham shakllantirishga xizmat qiladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar yozish qobiliyatini rivojlantirish maktabgacha ta'lim muassasalarida shu yo'nalishda olib borilgan amaliy ishlarga asoslanadi. Shunday ekan, maktabgacha ta'limda yozma qobiliyatni shakllantirish va

rivojlantirish borasidagi ishlarning integratsiyasini ta'minlash, dasturlardagi uzviylik va uzluksizlik masalalarini qaytadan ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Bunda, maktabgacha ta'limda yozma qobiliyatni shakllantirish bilan bog'liq: fikrni ifodalay olish, bog'liqli yozma qobiliyat ko'nikmalari; maktabgacha ta'limda esa uni rivojlantirish masalasiga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Adorno T., Horkheimer M. Aspects of Sociology. Beacon. 1973. – 210 с.; Бойярд Р.
2. Абдуллаева М. Ўйин машғулотларини бошқариш орқали мактабгача ва бошланғич таълим ёшдаги болалар фаоллигини ошириш. – Т. Фан ва технология, 2016. – 116 б.
3. Abdullayev Y. “Hamrohim” o'quv qollanma Toshkent “O'qituvchi” 1996.
5. 1.Bondarenko A.K. Bolalar bog'chasida didaktik o'yinlar: bolalar bog'chasi o'qituvchisi uchun qo'llanma. - M: Ma'rifat, 1985. - 176s.
6. Fellowes, J. va Oakley, G. (2014). Til, savodxonlik va erta bolalik ta'limi, 2-nashr. Melburn, Avstraliya: Oksford universiteti nashriyoti.
7. Uyda savodxonlik faoliyati va belgilari bolalarning rivojlanayotgan savodxonligi, 1993 va 1999. (NCES 2000-026). V.

BOSHLANG'ICH SINIF MATIMATIKA DARSLARIDA MEDIA TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING NAZARIY AHAMIYATI

Babadjanova M.R.

Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Tayanch so'zlar: media texnologiyalar, boshlang'ich maktab, matematika darslari, interaktiv o'quv, raqamli vositalar, multimediya, ta'lim texnologiyalari, pedagogik innovatsiyalar, o'qishga jalb qilish, muammolarni hal qilish ko'nikmalari.

Ключевые слова: медиа-технологии, начальная школа, уроки математики, интерактивное обучение, цифровые инструменты, мультимедиа, образовательные технологии, педагогические инновации, вовлеченность в обучение, навыки решения проблем.

Key words: media technologies, primary school, mathematics lessons, interactive learning, digital tools, multimedia, educational technologies, pedagogical innovations, learning engagement, problem-solving skills.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinif matematika darslarida media texnologiyalarni qo'llashning nazariy ahamiyati ko'rib chiqiladi. Asosiy e'tibor media texnologiyalarni o'quvchilarning faolligini oshirish, interaktiv o'quv muhitini yaratish va matematik konsepsiyalarni tushunishni yaxshilashdagi imkoniyatlariga qaratilgan. Tadqiqot raqamli resurslar, multimediya va interaktiv platformalarni matematika ta'limiga integratsiya qilishning afzalliklarini o'rganadi, bu esa turli o'quv uslublarini qo'llab-quvvatlash va dinamik va inklyuziv o'quv muhitini yaratish maqsadida amalga oshiriladi. Shuningdek, media texnologiyalarining yosh o'quvchilarda tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qanday hissa qo'shishi mumkinligi ham ko'rib chiqiladi. Zamonaviy texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilishning ahamiyati ta'kidlanadi, bu esa o'quvchilarni raqamli davrga tayyorlash uchun media texnologiyalarining strategik qo'llanilishini ta'minlaydi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается теоретическое значение использования медиа-технологий на уроках математики в начальной школе. Основное внимание уделяется потенциалу медиа-инструментов для повышения вовлеченности учеников, создания интерактивной учебной среды и улучшения понимания математических концепций. Исследование изучает преимущества интеграции цифровых ресурсов, мультимедиа и интерактивных платформ в преподавание математики, с целью поддержки различных стилей обучения и создания более динамичной и инклюзивной учебной обстановки. Также рассматривается, как медиа-технологии могут способствовать развитию критического мышления и навыков решения проблем у младших школьников. Подчеркивается важность интеграции современных технологий в учебный процесс для подготовки учащихся к цифровой

эпохе, обосновывая стратегическое использование медиа-технологий как неотъемлемой части образовательной практики.

SUMMARY:

This article examines the theoretical significance of using media technologies in primary school mathematics lessons. It focuses on the potential of media tools to enhance students' engagement, foster interactive learning environments, and improve the understanding of mathematical concepts. The research explores the benefits of incorporating digital resources, multimedia, and interactive platforms in mathematics instruction, aiming to support diverse learning styles and create a more dynamic and inclusive classroom environment. The article also discusses how media technologies can contribute to the development of critical thinking and problem-solving skills in young learners. The importance of integrating modern technologies in the curriculum to prepare students for the digital age is highlighted, making the case for the strategic use of media technologies as an integral component of educational practice.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim sohasida zamonaviy media texnologiyalarining roli ortib bormoqda. Ayniqsa, boshlang'ich sinf matematika darslarida media texnologiyalarni samarali qo'llash o'quvchilarning bilim olish jarayonini jonlantiradi va ta'limning samaradorligini oshiradi. Dunyoning rivojlangan davlatlari, xususan, Rossiya Federatsiyasi, Koreya, Germaniya, AQSH, Xitoy, Ispaniya universitetlari va ilmiy-tadqiqot markazlarida o'quvchilarning matematik savodxonligini rivojlantirish bo'yicha ijodiy texnologiyalar amaliyotga tatbiq etilmoqda. 2030 yilgacha belgilangan xalqaro ta'lim konsepsiyasida ana shunday ishlar bilan birgalikda "Hayot davomida sifatli ta'lim olish imkoniyatini yaratish" ustuvor vazifa etib belgilangan. Ta'limda o'quvchilarga keng imkoniyatlar yaratish, ta'lim jarayoniga AKT va elektron ta'lim resurslari ishtirokida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, fan va madaniyat materiallarini amaliyotga joriy etish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Dunyoning, jumladan, AQSh, Kanada, Britaniya Kolumbiyasi, Xitoy Xalq Respublikasi, Rossiya Federatsiyasining yetakchi ilmiy markazlari va oliy ta'lim muassasalarida boshlang'ich sinf o'qish darslarini tashkil etishda innovatsion yondashuvning nazariy asoslari, o'qish darslarini innovatsion pedagogik texnologiyalar yordamida tashkil etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha "Ma'rifiy, ilmiy va madaniy mazmundagi materiallarni olib kirish" to'g'risidagi Bitimida dunyo miqyosida o'quvchilarni o'qitish sifatiga nisbatan keng sharoitlar yaratish, ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish dolzarb vazifa qilib qo'yilmoqda.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Tadqiqot obyekti sifatida boshlang'ich sinf matematika darslarida media texnologiyalardan foydalanishning nazariy ahamiyati aniqlashtirish va asoslash jarayoni o'rganilgan

bo‘lib, bunda media texnologiyalarga asoslangan ta‘lim muhiti, ta‘lim kontenti va natijalari o‘rganilgan. Tadqiqot mavzusini yoritishda tasniflash, tavsiflash, kontekstual tahlil, qiyosiy tahlil usullaridan foydalanilgan. Ushbu maqola nazariy tadqiqot usuli asosida yozilgan bo‘lib, ilmiy adabiyotlar tahlili, o‘qitish usullarining zamonaviy texnologiyalari va pedagogik jarayonlarga oid materiallar o‘rganilgan. Tadqiqotda media texnologiyalarning matematikani o‘rgatishda qanday ishlatilishiga oid ilmiy maqolalar va amaliyotlar tahlil qilingan. Darslarni multimedia vositalari, interaktiv ta‘lim dasturlari, videolar, animatsiyalar va boshqa media texnologiyalar orqali qanday o‘tkazish bo‘yicha amaliy misollar keltirilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo‘lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo‘lgan yoshlarni ijodiy g‘oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning bilim, ko‘nikma va malakalarini davlat ta‘lim standartlari asosida shakllantirish hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini takomillashtirish muhim ahamiyatga egadir. Hozirgi kunda respublikamizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamdagi islohotlarning taqdiri yoshlarning yuksak ma‘naviy kamoloti, intellektual salohiyati va kasbiy fazilatlariga bog‘liq.

Respublikamizda boshlang‘ich sinf matematika kursining nazariy va amaliy asoslari Sh.R.Rayhonov N.M.Zayniddinova, R.Ibragimov, F.Qosimov, N.B.Ictomina, N.Bikbaeva, A.Raximov, M.Jumaev, E.Yangabaevalar, M.Toshpulatova ilmiy ishlarida tadqiq qilingan.

Dastlab “texnologiya” tushunchasining o‘zi nima? Shu haqida fikr yuritsak: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasida “texnologiya”ga quyidagicha ta‘rif beriladi:

Texnologiya (techno-san‘at, mohirlik, logos-fan) - sanoatqurilish, transport, qishloq xo‘jaligi va boshqa sohalarda mahsulotlar olish, ularga ishlov berish va ularni qayta ishlash usullari tartibga solingan tizim, shu usullarni ishlab chiqish, joriy qilish va takomillashtirish bilan shug‘ullanadigan fan[7].

“Texnologiya” deganda, odatda, “ashyolarni qayta ishlash metodlari va ishlab chiqarish jarayoni” hamda “ularning ilmiy tavsiflarining majmui” tushuniladi. Siyosiy lug‘atda “texnologiya”ga shunday izoh beriladi:

1) ishlab chiqarish jarayonida ashyolar, materiallar, yarim tayyor ashyolarni qayta ishlash, tayyorlash holati, xususiyati, shaklining o‘zgarish metodlari yig‘indisi;

2) ashyolar, materiallar va yarim xomashyolarga muvofiq ishlab chiqarish qurollari orqali ta‘sir o‘tkazish usullari to‘g‘risidagi fan.

“Qomusiy lug‘at”da shunga yaqin izoh beriladi, lekin uni birmuncha kengroq yoritadi: “Fan sifatida texnologiyaning vazifasi har tomonlama samarali va tejamlı ishlab chiqarish jarayonlarini aniqlash va amaliyotda undan foydalanish maqsadida fizika, kimyo, mexanika va boshqa qonuniyatlarini bajarish [8]”.

Bir so‘z bilan aytadigan bo‘lsak, “Texnologiya” yunoncha so‘z bo‘lib, “techno” - “san‘at, mahorat”, “logos” - “ta’limot” degan ma’nolarni bildiradi.

Axborot texnologiya deganda, ob‘ekt, jarayon yoki hodisaning (axborot mahsulotining) holati to‘g‘risidagi yangi sifatli axborotni olish uchun ma’lumotlarni (birlamchi axborotni) to‘plash, ishlab chiqish va uzatish vositalari va metodlari majmuini tushunamiz[9].

Ta’lim tizimida bolaning tafakkurini rivojlantirish boshlang‘ich ta’limdan boshlanadi. O‘quvchilar yosh xususiyatidan kelib chiqqan holda ko‘rgan har bir narsasini tushunadi, fikr bildiradi va ijodiy tahlil eta oladi. O‘quvchilarda ijodiy tahlil eta olish qobiliyatini shakllantira oladigan vosita bu axborot texnologiyalari sanaladi. Holbuki, ta’lim jarayoni o‘rganilganda axborot texnologiyalarning talqini, undan foydalanish, kerakli resurslarni yaratish yuzasidan qator muammolar borligini ko‘rish mumkin. Ta’lim jarayonida axborot texnologiyalarni kiritish, kerakli resurslarni yaratish bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Axborot texnologiyalari o‘quvchilarni qiziqarli olamga olib kirishda o‘qituvchining imkoniyatlarini kengaytiradi, bunda o‘quvchilar axborotlarni mustaqil ravishda izlab topadi, tahlil qiladi va boshqalarga yetkazadilar. Bolani axborot bilan ishlashga, o‘qishga o‘rgatish - zamonaviy boshlang‘ich ta’limning muhim vazifasi hisoblanadi.

Kuzatgan tajribamiz axborot texnologiyasining dars davomida qo‘llanilishi nechog‘lik muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatib berdi. Shu o‘rinda aytib o‘tish joizki, ko‘rgazmalilik faqatgina firklarashga undasin, dars davomida foydalanilgan axborot texnologiyalari o‘quvchi tafakkurini chegaralab qo‘ymasin. Har bir foydalanilgan axborot texnologiyasi bolalar yoshi va fiziologik xususiyatiga mos tarzda tanlanishi kerak.

Axborot texnologiyalarining boshlang‘ich sinf matematika darslarida foydalanish va uni darslarda joriy etishda quyidagi bir qator muammolar o‘z yechimini topishi kerakligi ta’kidlanadi:

1. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini matematikani o‘rgatishda o‘ziga xos innovatsion texnologiya turi bu - axborot texnologiyasi ekanligi;

Boshlang‘ich sinf matematika darslari jarayonida har bir innovatsion texnologiyalarning o‘z o‘rni bor. Ayniqsa, innovatsion texnologiyalarning bir turi sanalgan axborot texnologiyasi o‘quvchilar tafakkuri, dunyoqarashi va fikrlash qobiliyatini o‘stirish uchun xizmat qiladi. Axborot texnologiyasi

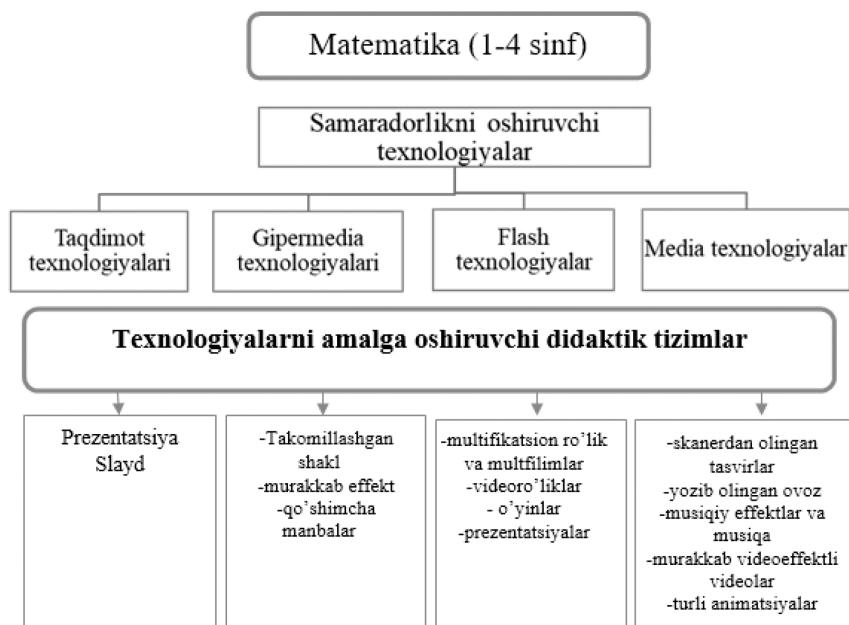
interfaol metodlar, didaktik o'yinlardan farqli o'laroq, barcha matematik tushuncha va mavzularni ekranda ko'rib, fikr yuritishda va tahlil qilish uchun yaxshi samara beradi. Matematika darslari axborot texnologiyalari va ularning turlaridan foydalanish eng yaxshi vosita ekanligi qayd etildi.

2. Boshlang'ich sinf matematika darslaridan axborot texnologiyalari orqali o'tishda ehtiyoj seziladigan mavzular bazasini shakllantirish lozim;

Boshlang'ich sinf matematika darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish belgilangan mavzu yuzasidan chuqur bilim olish, tasavvur, tushuncha hosil qilish uchun zamin yaratadi. Ayniqsa, kasr va harakatga doir masalalarni tushuntirishga doir axborot ta'lim resursini shakllantirish bolalarda mavhumlikdan aniqlikka borish uchun yo'l ochadi, qolaversa, bilimlarini mustahkamlashga, mavzuni chuqurroq tahlil etishga, keyinchalik yuqori sinf mavzularni ham qiyinchiliklarsiz o'zlashtirish uchun poydevorni mustahkamlashga asos bo'la oladi.

3. Axborot texnologiyalaridan boshlang'ich sinf matematika darslarida foydalanish uchun uni didaktik vositalari tizimini ishlab chiqish zarur;

Boshlang'ich sinf matematika darslari jarayonida yaxshi samara bera oladigan axborot texnologiya turlarini ajrata olish va undan foydalanishni tashkillashtirish. Boshlang'ich sinf matematika darsi jarayonida samaradorlikni oshirishda foydalanish mumkin bo'lgan texnologiyalar tizimini quyidagicha ajratish mumkin. 1-rasm.

1-rasm. Texnologiyalarni amalga oshiruvchi didaktik tizimlar.

4. O'qituvchi boshlang'ich sinf matematika darslarida axborot texnologiyalaridan qo'llashda didaktik vositalardan foydalanish uchun maxsus ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi zarur.

“Media texnologiyalar” atamasi turli axborot va ma'lumotlarni yaratish, saqlash, uzatish va tarqatishda foydalaniladigan texnologik vosita va usullarni anglatadi. Ushbu texnologiyalar raqamli, elektron va multimediya formatlariga asoslanadi va quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. **Raqamli vositalar:** Kompyuter dasturlari, mobil ilovalar, virtual va kengaytirilgan real platformalari.

2. **Interaktiv uskunalar:** Smart doskalar, interaktiv o'yinlar va simulyatsiyalar.

3. **Multimediya vositalari:** Video, animatsiyalar, podkastlar va grafik vizualizatsiya.

4. **Onlayn platformalar:** Ta'lim resurslari, virtual sinflar va ijtimoiy tarmoqlar.

Ta'lim sohasida “media texnologiyalar” asosan o'quv jarayonini boyitish, qiziqarli va samarali qilish uchun ishlatiladi. Masalan, o'quvchilar mavzularni vizuallashtirish, tajriba asosida o'rganish va real hayotga yaqinlashtirish imkoniyatini beradi.

Media texnologiyalar konstruktivistik ta'lim nazariyasiga asoslanadi. Bu yondashuvda o'quvchilarning faol ishtiroki va bilimni o'z tajribalari orqali olishiga katta e'tibor qaratiladi. Shu bois media texnologiyalar mavhum matematik tushunchalarni vizuallashtirishda, ularni real hayot bilan bog'lashda muhim vosita hisoblanadi.

Media texnologiyalarning afzalliklari.

1. **Qiziqishni oshirish:** Interaktiv darslar va vizual materiallar o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

2. **Yaxshiroq tushunish:** Virtual manipulyativlar va grafik vositalar murakkab matematik tushunchalarni osonroq tushunishga yordam beradi.

3. **Individuallashtirilgan yondashuv:** Sun'iy intellekt asosida ishlovchi platformalar har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos ta'lim berishga imkon beradi.

4. **Hamkorlikni rivojlantirish:** Guruhli vazifalar va muammolarni birgalikda yechish orqali o'quvchilar muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Boshlang'ich sinf matematika darslarida media texnologiyalarni qo'llash nafaqat darslarning samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarning mavzuga qiziqishini va matematik tushunchalarni chuqurroq o'zlashtirishini ham

ta'minlaydi. Zamonaviy ta'lim jarayonida media texnologiyalarni qo'llash o'qituvchilar uchun keng imkoniyatlar yaratib, an'anaviy metodlarga qaraganda yanada samarali yondashuvni ta'minlaydi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, boshlang'ich sinf matematika darslarida media texnologiyalarining qo'llanilishi o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularni faol ishtirok etishga undaydi va o'qitishning sifatini yaxshilaydi. Matematik tushunchalarni interaktiv vositalar orqali taqdim etish o'quvchilarning abstrakt fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va mavzularni o'zlashtirishni yengillashtiradi. Shuningdek, media texnologiyalar yordamida o'quvchilar vizual va audial materiallar orqali ko'proq ma'lumot olishadi, bu esa ularning ongida yangi bilimlarning mustahkamlanishiga yordam beradi.

Media texnologiyalarining boshlang'ich sinf matematika darslarida qo'llanilishi o'quvchilarni faollashtirish va ularning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Video va animatsiyalar yordamida matematik tushunchalar real hayotdagi misollar bilan bog'lanadi, bu esa o'quvchilarning mavzuni yaxshiroq tushunishiga yordam beradi. Bundan tashqari, media texnologiyalari ta'limni individuallashtirish va o'quvchilarning shaxsiy qobiliyatlariga moslashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, bu texnologiyalarni samarali qo'llash uchun o'qituvchilarning yuqori malakasi va tajribasi zarur.

Xulosa. Media texnologiyalar boshlang'ich sinf matematika darslarida o'quvchilar uchun qiziqarli va samarali ta'lim muhitini yaratadi. Ularning nazariy asoslari konstruktivistik tamoyillarga mos kelib, ta'limni yanada interaktiv va tushunarli qiladi. Shu sababli, media texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali matematik ta'lim sifati va samaradorligini oshirish mumkin. Boshlang'ich sinf matematika darslarida media texnologiyalarini qo'llash o'quvchilarning bilim olish jarayonini sifatli va samarali qilishga yordam beradi. Media vositalar ta'lim jarayoniga yangi ranglar va imkoniyatlar qo'shadi, bu esa o'quvchilarning matematikaga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi. O'qituvchilar uchun bu texnologiyalarni samarali qo'llash usullarini o'rgatish, shuningdek, texnologik resurslarni to'g'ri tanlash va ulardan optimal foydalanuvchi bo'lishni ta'minlash muhimdir. Bu holat ta'lim jarayonini takomillashtirishga va o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Smith J. (2019). Educational Media Technologies and Their Role in Teaching and Learning. Educational Technology Journal.

2. Johnson L., & Murphy, R. (2021). Integrating Multimedia into Primary Education. Educational Studies in Mathematics.
3. Brown T. (2020). The Impact of Interactive Learning Tools in Mathematics Education. Journal of Educational Research.
4. Karamov A., & Urazov, I. (2018). Media Technologies in Modern Pedagogy. Tashkent: Science Publishing House.
5. Roberts M., & Green, J. (2022). Creativity and Innovation in Education Through Technology. Journal of Educational Innovation.
6. Qosimov F.M. Matematikadan ijodiy topshiriqlarni yaratish jarayoni. Boshlang'ich ta'lim asoslari va usuliyoti. -Toshkent, 2013.-B.13-18.
7. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. -Тошкент, 2010. –Б. 349.
8. Қомусий луғат.- М, 1979. –Б. 201.
9. Azizxodjaeva N.N. O'quv jarayonining samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalar - Toshkent, 2007. B. 14-23.
10. YUNESKO xalqaro me'yoriy hujjatlari //O'zbekcha nashrining mas'ul muharriri L.Saidova. –T.: Adolat, 2004. –B. 19-62.
11. Inncheon declaration/Education 2030: Towards inclusive and euitable quality education ang lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MATEMATIK DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHDA SINERGETIK YONDASHUV MASALALARI

Mamasaidova M.A.

*FarDU boshlang'ich ta'lim uslubiyoti kafedrasi katta o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Odilova S.X.

FarDU boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Tayanch so'zlar: sinergetik yondashuv, boshlang'ich sinf, integratsiyalashgan ta'lim, pedagogik metodlar, guruhlarda ishlash, ta'lim innovatsiyalari, kreativlik, hamkorlik, pedagogik amaliyot, fanlararo integratsiya, o'quvchilarning rivojlanishi.

Ключевые слова: синергетический подход, начальная школа, интегрированное образование, педагогические методы, групповая работа, образовательные инновации, творчество, сотрудничество, педагогическая практика, междисциплинарная интеграция, развитие учащихся.

Key words: synergistic approach, primary school, integrated education, pedagogical methods, group work, educational innovations, creativity, collaboration, pedagogical practice, interdisciplinary integration, student development.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining dunyoqarashini shakllantirishda sinergetik yondashuvning ahamiyatini va uning ta'lim jarayonidagi o'rni ko'rib chiqiladi. Sinergetik yondashuv, o'quvchilarga bir nechta fanlarni birlashtirib, tizimli va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradigan ta'lim metodlari havola qilinadi. "Kreativ mavzular asosida guruhlarda ishlash va integratsiyalashgan darslar" metodining boshlang'ich sinf o'quvchilarida sinergetik ta'limni amalga oshirishda qanday qo'llanilishi ko'rsatilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается значение синергетического подхода в формировании мировоззрения учащихся младших классов и его роль в образовательном процессе. Синергетический подход относится к методам обучения, которые объединяют несколько дисциплин, чтобы помочь учащимся развить системное и творческое мышление. Показано, как метод «групповой работы и интегрированных уроков на творческую тематику» может быть использован для реализации синергетического образования с учащимися начальной школы.

SUMMARY:

This article examines the importance of the synergistic approach in shaping the worldview of primary school students and its role in the educational process. The synergistic approach refers to educational methods that help students develop systematic and creative thinking by combining

several subjects. It shows how the method of "Working in groups and integrated lessons based on creative topics" can be used to implement synergistic education with primary school students.

Hozirgi kunda ta'lim tizimi tubdan o'zgarib borayotgan jamiyat talablariga mos ravishda rivojlanmoqda. O'zgaruvchan dunyo sharoitida o'quvchilarning dunyoqarashi va fikrlashlarini shakllantirishda yangi yondashuvlarga ehtiyoj tobora ortmoqda. Sinergetika yondashuvi, ya'ni o'zaro bog'langan tizimlar va jarayonlarning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yangi dunyoqarashini shakllantirishda muhim ro'l o'ynaydi. Sinergetika ilm-fanining turli sohalaridagi tizimlarning o'zaro ta'siri va ularning bir butun sifatida ishlashini o'rganadi. Ta'limda sinergetik yondashuv o'quvchi va o'qituvchi, o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro bog'lanish, o'quv jarayonining integratsiyalashganligi va dinamik holatlarni hisobga olgan holda ta'lim jarayonini takomillashtirishni anglatadi. Bu yondashuv, o'quvchilarning faolligi, ijodkorlik va mustaqil fikrlashini rivojlantirishda samarali bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari dunyoqarashining asosiy shakllanishi boshlang'ich ta'lim jarayonida amalga oshadi. Bu yoshdagi o'quvchilar hali o'zlarini va atrofdagi dunyoni to'liq tushunmasalar ham, ular uchun ta'lim faqat bilim olishdan iborat emas, balki dunyoqarash, ijtimoiy qadriyatlar va etika asoslarini shakllantirish jarayonidir.

Sinergetik yondashuv asosida o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirishda bir qator metodik tamoyillarni qo'llash mumkin:

Integratsiyalashgan o'quv jarayonida o'qituvchi faqat fan o'rgatish bilan mashg'ul bo'lmasdan, o'quvchilarning bir biriga yaqin fanlarni bir-biri bilan bog'lab o'rganishlariga yordam beradi. Masalan, matematika va tabiatshunoslik fanlarini integratsiyalash, o'quvchilarning bir butun tizim sifatida dunyoqarashlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ijodiy va faol o'quvchi sifatida sinergetik yondashuvda o'quvchi faqat passiv axborot qabul qiluvchi emas, balki o'z fikrini bildirish, yangi g'oyalar yaratish va o'rganayotgan materialni turli tomondan tahlil qilishga o'rgatiladi. Bu jarayonda o'quvchi faolligi va ijodiy fikrlashini rivojlantirish juda muhimdir.

O'zaro ta'sir va hamkorlik asosida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida samarali kommunikatsiya, shuningdek, o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik va fikr almashish sinergetik yondashuvda asosiy o'rin tutadi. O'quvchilar o'zaro hamkorlikda ishlash orqali yangi fikrlar yaratadi, dunyoqarashlarini kengaytiradi va tizimli fikrlashni o'rganadilar.

Birlashgan qiymatlar va qadriyatlar orqali sinergetik yondashuvda ta'lim jarayoni faqat bilim olish bilan cheklanmaydi, balki o'quvchilarda ijtimoiy,

axloqiy, estetik va ekologik qadriyatlar rivojlantiriladi. Bu qadriyatlar o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirib, ular jamiyatga foydali, axloqiy jihatdan to'g'ri qarorlar qabul qila olishiga yordam beradi.

Sinergetik yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining dunyoqarashini shakllantirishda yangi metodlardan biri "Interaktiv integratsiyalashgan loyiha metodini" (IILM) taklif etamiz. Ushbu metod o'quvchilarga bir nechta fanlarni birlashtirib, o'zaro bog'liq tizim sifatida ko'rish va tahlil qilish imkoniyatini beradi. Bu metod, o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish, jamoaviy hamkorlik va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi.

IILM o'quvchilarga bir nechta fanlardan materiallarni o'rganishda, ular o'rtasidagi bog'lanishlarni va o'zaro ta'sirni tushunishga yordam beradi. Masalan, matematika, tabiatshunoslik, san'at va adabiyot kabi fanlarni birlashtirib, o'quvchilarni birgalikda loyiha yaratishga yo'naltiradi. Bu loyiha o'quvchilarga murakkab masalalarni birgalikda hal qilishni, o'zaro fikr almashishni va o'zlarining dunyoqarashlarini kengaytirishni o'rganishga imkon beradi.

Ushbu taklif etaytgan metodimizning maqsadi shundan iboratki bunda o'quvchilar turli fanlar o'rtasidagi bog'lanishlarni tushunish va bir-birini to'ldiradigan bilimlar asosida yangi g'oyalar yaratishga o'rganadilar. IILM o'quvchilarning ijodiy yondashuvini rivojlantiradi, ular yangicha qarorlar qabul qilishni va o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotga tatbiq etishni o'rganadilar. Loyiha jarayonida o'quvchilar o'zaro hamkorlikda ishlash, fikr almashish, mas'uliyatni bo'lishish va guruh sifatida maqsadlarga erishishni o'rganadilar.

Bu metodning asosiy qismi bu loyiha mavzusini tanlashdir. Bunda o'quvchilar bilan birgalikda sinfda o'rgatilayotgan mavzular bo'yicha muammo yoki loyiha mavzusi tanlanadi. Masalan, "Tabiat va inson: Ekologik muammolar" yoki "Matematika va san'at: Geometriya va rasm".

Tanlangan mavzu bo'yicha bir nechta fanlardan bilimlar integratsiyalashadi. Masalan, ekologiya haqida tabiatshunoslikda ma'lumot olingan bo'lsa, uni san'at orqali tasvirlash, matematik yondashuv orqali analitik tahlil qilish mumkin.

O'quvchilar loyiha davomida o'zlari o'rganayotgan materialni tahlil qilishadi, turli manbalarni o'rganadilar va yangi bilimlarni birlashtirib, masalani hal qilishga harakat qiladilar.

Loyiha yakunida o'quvchilar o'zlarining ishlarini guruh sifatida taqdim etadilar. Buning orqali o'quvchilar fikrlarini boshqalarga taqdim etish, tanqidiy

fikrlashni rivojlantirish va o'z bilimlarini amaliyotda ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

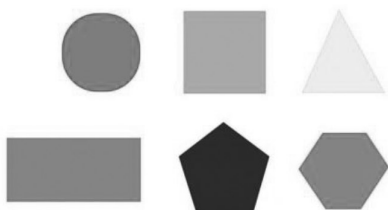
Ushbu metodning afzalliklari shundan iboratki, bu metodda o'quvchilar bilimlarni faqat alohida fanlar doirasida emas, balki bir butun tizim sifatida ko'rib chiqishadi. Bu ularga dunyoqarashni kengaytirish va yanada kengroq fikrlash imkonini beradi. O'quvchilar loyiha ishida faollik ko'rsatadilar, chunki ular amaliy masalalar bilan shug'ullanadilar va o'z bilimlarini real hayotda qo'llashadi. O'quvchilar o'zlari tanlangan mavzu bo'yicha ijodiy fikrlashadi, yangi g'oyalar va yondashuvlarni ishlab chiqadilar. Loyiha jarayonida o'quvchilar guruhlar shaklida ishlashadi, bu esa ularga bir-birlarini tinglash, yordam berish va birgalikda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi.

Matematika bo'yicha interaktiv integratsiyalashgan loyiha metodiga misol sifatida quyidagi loyiha mavzusini ko'rib chiqish mumkin:

Loyihaning nomi: "Shaharni qurish: Geometriya va hisob-kitoblar yordamida"

Loyihani amalga oshirish jarayoni: Maqsad: O'quvchilarga geometriya va hisob-kitoblarni amaliyotda qo'llashni o'rgatish, shaharni rejalashtirishda matematikaning qanday muhim rol o'ynashini tushuntirish.

O'quvchilar geometriya asoslari, masalan, shakllar, uzunlik, maydon va hajmni o'rganadilar. Bu bosqichda ular to'g'ri burchakli uchburchak, kvadrat, to'rtburchak, doira va boshqa shakllarning xususiyatlari haqida ma'lumot olishadi. Shahar rejalashtirish jarayonida ushbu geometrik shakllardan qanday foydalanish mumkinligini tushuntirish.

Hisob (o'lchov) so'zlar	
Og'irlilik o'lchovlari - Hozirda: milligramm, gramm, kilogramm, litr, tonna, sentner - Tarixiy: misqol, botmon, poya	Uzunlik o'lchov birliklari - Hozirda: millimetr, santimetr, detsimetr, kilometr - Tarixiy: chaqirim, qarich, yop och, qaz, qalam
Donalik o'lchov birliklari - Hozirda: dona, bosh, nafar, tup - Tarixiy: dona, bosh, nafar	Maydon o'lchovlari - Hozirda: sotix, gektar - Tarixiy: tanob

O'quvchilar shaharni qurish uchun maydonni tanlashadi. Ular hududning uzunligi, kengligi va maydonini hisoblab chiqadilar.

Misol: Maktab atrofi uchun kvadrat yoki to'rtburchak shaklida maydonni rejalashtirish. O'quvchilar bu maydonni qanday bo'laklarga ajratish va har bir bo'lakning maydonini hisoblashni o'rganishadi.

О‘quvchilar qurilishning turli qismlarini (masalan, ko‘chalarning kengligi, uylarning maydoni) hisoblashadi.

Har bir uy uchun kerakli joyni belgilashda, masalan, 3x4 metr o‘lchamdagi uylarning qancha joy egallashini, har bir uyning maydonini va qolgan yer maydonini hisoblash.

О‘quvchilar shaharni qurish uchun to‘rtburchaklar va doiralar shaklida joylarni ajratadilar va bu maydonlarni qanday hisoblashni amaliy ravishda o‘rganadilar.

О‘quvchilar shahar rejasini yaratadilar va uni taqdimot qilishadi. Har bir o‘quvchi yoki guruh o‘zining rejalashtirilgan shahar qismini taqdim etadi.

Taqdimotda o‘quvchilar maydonlarni hisoblash va geometrik shakllarni qo‘llash haqida so‘zlab beradilar. Bunda ular har bir elementning hisob-kitoblarini va shaharning umumiy strukturasi tushuntiradilar.

О‘quvchilar o‘zaro tahlil qilishadi va loyiha qanday ishlashini baholaydilar.

Loyiha yakunida o‘quvchilar, shahar qurishning har bir bosqichida qanday matematikani qo‘llaganliklarini va ularning amaliyotga qanday ta’sir ko‘rsatganini baholashadi.

Bu loyiha orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilari matematikani haqiqiy hayotda, ayniqsa shahar rejalashtirish va qurilish kabi amaliy faoliyatlarda qanday qo‘llash mumkinligini o‘rganadilar. Geometriya, maydon va hajm kabi tushunchalar aniq va foydali ko‘nikmalarga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Гончарова А. И. Синергетика: общие принцип и эго применениев педагогике. Москва: Педагогика. 2008.
2. Петров, В. П. Синергетическая педагогика: основий и принцип. Санкт-Петербург: Изд-во «Реч».
3. Abduqodirova S. Boshlang‘ich ta’limda sinergetik yondashuv. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti. 2015.
4. Shodmonov A. Ta’lim va tarbiya: integratsiyalashgan yondashuv. Toshkent: Fan va texnologiya. 2018.
5. Yusufov, B. Ta’limda tizimli yondashuv va uning amaliy qo‘llanilishi. Toshkent: Iqtisodiyot va ta’lim. 2016.
6. Mamasaidova M.A. Methodology for forming critical thinking skills in primary class students // Asian Journal of Multidimensional Research (ISSN: 2278-4853) India, 2022. – P. 48-55. (SJIF 2022 = 8.179).
7. Мамасайдова М.А. Муаммоли вазиятлар ёрдамида бошланғич синф ўқувчиларида сон тушунчасини шакллантириш // Муғаллим ҳам узликсиз билимлэндириў илимий-методикалық журнал.-Нөкис 2020. №1-Б.127-132,

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QISH SAVODXONLIGINI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH

Uteniyazov Z.B.

asssitent o'qituvchi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: o'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, axborot texnologiyalari, multimediya vositalari, animatsion filmlar, zamonaviy ta'lim, o'quv kompetensiyalari, vizual materiallar, ta'lim sifati, raqamli texnologiyalar.

Ключевые слова: грамотность чтения, начальное образование, информационные технологии, мультимедийные средства, анимационные фильмы, современное образование, учебные компетенции, визуальные материалы, качество образования, цифровые технологии.

Key words: reading literacy, primary education, information technologies, multimedia tools, animated films, modern education, learning competencies, visual materials, quality of education, digital technologies.

РЕЗЮМЕ

Maqolada boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini rivojlantirishda axborot texnologiyalarining ahamiyati tahlil etiladi. O'qish savodxonligi zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli ta'lim va hayotga tayyorgarlikning muhim omili ekanligi ta'kidlanadi. O'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini shakllantirishda multimediya vositalari, jumladan, animatsion filmlar va raqamli texnologiyalarning o'rni yoritiladi. Shuningdek, maqolada axborot texnologiyalarining o'qish kompetensiyalarini rivojlantirishga qo'shadigan hissi va innovatsion yondashuvlar muhokama qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируется значение информационных технологий в развитии читательской грамотности в начальных классах. Подчеркивается, что грамотность чтения является важным фактором успешного образования и подготовки к жизни в современном обществе. Освещается роль мультимедийных средств, в том числе анимационных фильмов и цифровых технологий в формировании навыков чтения учащихся. В статье также обсуждается вклад информационных технологий в развитие читательских компетенций и инновационных подходов.

SUMMARY:

The article analyzes the importance of information technologies in the development of reading literacy in primary grades. It is emphasized that reading literacy is an important factor in successful education and preparation for life in modern society. The role of multimedia tools, including animated films and digital technologies, in the formation of students' reading skills is highlighted.

The article also discusses the contribution of information technologies to the development of reading competencies and innovative approaches.

Bugungi kunda o'qish savodxonligi zamonaviy jamiyatda hayotga tayyorlikning eng muhim parametrlaridan biri ekanligi tobora ayon bo'lib bormoqda. O'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirmay boshlang'ich va o'rta maktablarda muvaffaqiyatli ta'lim olish mumkin emas. Adabiy ta'limda o'qishni o'rgatish masalalariga doimo katta ahamiyat berib kelinayotganiga qaramay, mazkur muammo zamonaviy maktab uchun yangi yo'nalish sanaladi. So'nggi paytlarda har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi oldiga ta'lim sifatini oshirish bo'yicha qo'yilayotgan yangicha talablar qatorida o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirish masalasi qo'yilayotgani ham bejiz emas, albatta. Uzlusiz ta'limning boshlang'ich sinflar "Milliy o'quv dasturi"da ham ushbu muammo doirasida aniq maqsad va vazifalar belgilangan. Zero, umumta'lim maktablari o'qituvchilari o'quv fanlari bo'yicha kuchli bilim beradilar, lekin ularni hayotda qo'llashni o'rgatishda ma'lum kamchiliklar mavjudligidan ko'z yumib bo'lmaydi. Bu esa, kompetentsiyaviy yondashuv asosida ta'lim berish masalasini dolzarblashtiradi.

Qadimdan o'qish-o'rganish bilan bog'liq qarashlarda savodxonlikning ilk elementlarini qanday kamol toptirish masalasi ustuvor sanalgan. Jumladan, buyuk alloma Abu Nasr Forobiy o'zida o'n ikki tug'ma xususiyatni birlashtirgan kishining axloqli bo'lishini ta'kidlaydi. Ular orasida o'qiganini tushunish, anglash, idrok qilish bilan bog'liq bilish jarayonlariga e'tibor qilish masalasi ham ilgari surilgan. Xususan, olimning yozishicha, "(ikkinchidan), barcha masalani, muhokama va mulohazani tezdan va to'g'ri tushuna oladigan, uning ma'nosini anglay oladigan, so'zlovchining maqsadi, aytilgan fikrining chinligini tezda payqay oladigan bo'lsin; (beshinchidan) so'zlar aniq bo'lsin, fikrini va aytmoqchi bo'lgan mulohazalarini ravon va ravshan bayon eta olsin; (oltinchidan), bilish va o'qishga muhabbati bo'lsin, o'rganmoqchi bo'lgan bilimni charchashni sezmasdan osonlik bilan o'zlashtira olsin". Ko'rinadiki, insonning o'z-o'zini tarbiyalashi savodxonlik bilan bog'liq holda yangi bilimlarni o'zlashtirishni talab etadi.

Boshlang'ich ta'lim o'quv dasturlari mazmuni va natijalariga qo'yiladigan talablarga muvofiq o'quvchilarda universal tarbiyaviy harakatlarni shakllantirish, meta-mavzuli universal ta'lim faoliyati orasida o'qish va axborotlar bilan ishlash alohida o'rin tutadi. Bu jihat o'quvchilarning o'qish kompetentsiyasini shakllantirish, o'zini savodli o'quvchi sifatida anglash, o'qish faoliyatidan foydalanish qobiliyatini rivojlantirish maqsadiga doir yondashuvlarning amaliyotga tatbiqi bilan belgilanadi. Axborot texnologiyalari asrida kitobning

o'rni o'zgardi, mutolaaga bo'lgan munosabat o'zgara boshladi. O'quvchilarda o'qishdan ko'ra televizor, video mahsulotlar, komp'yuter va turli dasturlardan foydalanish istagining ortishi, Internet tizimi imkoniyatlaridan maqsadsiz foydalanish hollari uzluksiz adabiy ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgani ham sir emas.

O'qish savodxonligini shakllantirishning asosiy predmeti o'qish savodxonligi darslari bo'lib, unda nafaqat tor mavzuga doir masalalar, balki barcha fanlar bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun umumiy rivojlanish vazifalarini ham hal qilish mumkin. O'qituvchining bu boradagi muhim faoliyati o'quvchilar o'qish savodxonligi darajasini aniqlash hisoblanadi.

"O'qish savodxonligi" tushunchasi 1991 yilda xalqaro test kontekstida paydo bo'lgan. U o'quvchidagi yozma matnlarni tushunish, undan foydalanishga oid bilimlar, ijtimoiy hayotda ishtirok etish, o'z maqsadiga erishish uchun o'qish bilan shug'ullanish imkoniyatlarini kengaytirish qobiliyatidir. Mazkur tushuncha mazmunini kengaytirib, o'qishga maktabdagi ta'lim faoliyatining asosiy turi sifatida tayanish uchun bitiruvchi matnlar bilan to'liq ishlash uchun zarur bo'lgan maxsus o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishi kerak degan xulosaga kelish mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 yanvardagi "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi Farmoyishida boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning o'qish madaniyati va mutolaa ko'nikmalarini shakllantirish masalasining qo'yilishi bevosita o'qish savodxonligini rivojlantirish bilan bog'liq usullarni qo'llashi taqozo etadi.

O'qish savodxonligi o'quvchilarda matnga asoslangan holda undan ma'lumot olish va shu asosda muayyan hayotiy xulosalarni shakllantirish masalasini ko'ndalang qo'yadi. Shuningdek, o'qiganlari bo'yicha o'z mulohazalariga asoslangan ko'nikmalar: matndagi ma'lumotlarni o'z bilimlari kontekstida birlashtirish, sharhlash va baholash; muallif tomonidan bevosita aytilmagan aloqalarni o'rnatish; ularni matnning umumiy g'oyasi bilan bog'liq holda izohlash; nafaqat matndagi ma'lumotlarga, balki uning rasmiy elementlariga (janr, shakl, mazmun, til) tayangan holda muallif niyatini qayta yaratish kabi faoliyat turlari ham e'tibor markazida bo'ladi.

O'qish savodxonligi darajalari boshlang'ich sinf bitiruvchilarining o'qish mustaqilligi sifat xususiyatlari bilan bog'liq. O'quvchi o'qish savodxonligining yuqori darajasi uzluksiz ta'limning keyingi bosqichiga tayyorligini ko'rsatadi. Bunday o'quvchilar kundalik tajriba va bilimlari doirasidan uzoqqa

chiqmaydigan adabiy va ogʻzaki axborot matnlardagi xabarlarini tushunish va baholashda koʻp yordamga muhtoj emas.

Oʻqish savodxonligi bu oʻqib tushunish, oddiy qisqa matnlar yaratish va oddiy arifmetik amallarni bajarish qobiliyati sifatida asosiy savodxonlikdan farqli oʻlaroq taʼlim oluvchining oʻquv jarayonidagi faoliyatini taʼminlaydigan bilim, koʻnikma va malakalar darajasidir. Shuningdek, atrofidagi muayyan madaniy muhitda oʻz xatti-harakatlarini amalga oshirish, zarur munosabatlarga kirishish uchun oʻzlashtirgan tajribalari yigʻindisi.

Oʻqish savodxonligi tushunchasining dolzarbligi shundan iboratki, boshlangʻich sinf oʻquvchilari semantik aloqalarni bilmasdan, materialni mexanik yodlashga moyil. Binobarin, ularning xotirasi, asosan, vizual va majoziy tabiatga ega. Shu bois qiziqarli, oʻziga xos va jonli materiallar mazmuni esida qoladi. Boshlangʻich taʼlim davrida oʻrganish tamoyillaridan biri koʻrsatmalilik sanaladi. Koʻrsatmali qurollar oʻquv materialini idrok etish va esda saqlashga yordam beradigan vositalardan biridir. Mavzuga oid ovozli, tabiiy yoki audio-video materiallar, hujjatli, badiiy yoki mulʼtiplikatsion filʼmlarni tomosha qilayotganda xotira beixtiyor “yodlash”ni boshlaydi. Vizual shaklda taqdim etilgan maʼlumotlar har qanday, xususan, boshlangʻich sinf oʻquvchilari uchun qulay, oson va tez oʻzlashtiriladi. Rus metodisti T.L.egorovning fikricha, “Vizual-sensorli idrokni maksimal darajada faollashtirgan holda, mulʼtilar bilimlarning majoziy-kontseptual yaxlitligi va hissiy ranglanishida osonroq va mustahkamroq oʻzlashtirilishini taʼminlaydi, dunyoqarashning shakllanishiga sezilarli taʼsir koʻrsatadi va mavhum-mantiqiy fikrlashning rivojlanishini ragʻbatlantiradi”.

Turli adabiy manbalar asosida dars mavzusi oʻrganilayotganda foydalanish mumkin boʻlgan koʻrsatmali materiallar mavjud. Ammo dars davomida oʻrganishga hamroh boʻladigan materiallar, jumladan, filʼmlar havolasi darslik yoki Internet tizimida topilmaydi. Oʻylaymizki, bunday yondashuv oʻquvchilarning bilim faolligini oshirishga yordamlashadi, yangi materialni oʻrganish jarayonini qiziqarli qiladi, eng muhimi, oʻqish savodxonligini rivojlantiradi. Zamonaviy boshlangʻich sinf oʻquvchisi mutlaqo yangi adabiy taʼlim muhiti, oʻrganish va rivojlantirish uchun yuqori texnologiyali axborot vositalari: audio-video, mulʼtimedia va virtual taʼlim texnologiyalari bilan tavsiflangan axborot tsivilizatsiyasi davrida yashamoqda. Ular, avvalo, vizual materiallar orqali maʼlumotni idrok etadilar va oʻzlashtiradilar, media taʼlim axborotining faol izlanuvchisiga aylanadi.

Boshlangʻich adabiy taʼlim dasturlariga muvofiq tashkil etiladigan zamonaviy darslar, albatta, mulʼtimedia imkoniyatlariga tayanishi bois turli texnik va

axborot vositalaridan foydalanish zaruratga aylanadi. Shunga asoslanib, tadqiqotimizda mul'timedia vositalari, mavzuli fil'mlarni tanlash va ularni qo'llash bo'yicha ishlar amalga oshirildi. Albatta, mul'timedia vositalarini tanlashda, bir tomondan, o'quvchilar yosh xususiyati, ikkinchi tomondan esa, ular mazmunining uslubiy muvofiqligi hisobga olinishi zarur. Zamonaviy kinosanoati mahalliy va xorijiy ishlab chiqarilgan turli xil fil'mlarning keng tanlovini taklif etadi. Nazarimizda, yuqoridagi talablarga ko'proq javob beradiganlar, asosan, mahalliy mul'tfil'mlardir. Zero, o'qish savodxonligi darslarida mul'timedia va axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish o'quvchilarni:

1. Mehr-oqibat, samimiylilik, mehnatsevarlik, moslashuvchanlik, do'stlik, hamdardlik va qiyinchiliklarni engishga o'rgatadi.

2. Tasavvuri, xotirasi va tafakkurini rivojlantiradi. Bu voqelikni idrok etish, tahlil qilish, taqqoslash, ularning ketma-ketligi mantiqini o'rnatish, shuningdek, ko'rilgan ob'ekt xususiyatlariga asoslanib fikr yuritish jarayonida sodir bo'ladi.

3. Dunyoqarashini kengaytiradi. Bugungi kunda bolalarni hisoblash, o'qish, ranglar, shakllar va raqamlarni farqlashga o'rgatadigan, matematik va moliyaviy savodxonlikni rivojlantirgan holda atrofimizdagi dunyo haqida hikoya qiluvchi ko'plab fil'mlar yaratilgan.

4. So'z boyligini to'ldirishga hissa qo'shadi, to'g'ri gapirish va fikrlarini savodli shakllantirishga o'rgatadi. Zero, bolalar ba'zi belgilardan xulq-atvor namunalarini, atrofidagi dunyo bilan muloqot qilish qobiliyatini qabul qiladilar.

5. Ijodkorligini rivojlantiradi. Yorqin, g'ayrioddiy rasmlarni ko'rishda tasavvur va fikrlash faollashadi, bu o'quvchi ijodkorligining boshlanishiga aylanishi mumkin. Ko'pincha, fil'mlar tomosha qilingandan so'ng, bolalar o'zlarini qahramonlar o'rniga qo'yib, ularning o'rnida nima qilishlari haqida o'ylashadi.

Fikrimizcha, animatsion fil'mlar zamonaviy ta'lim muammolarini hal qilish borasida qulay shart-sharoitlar yaratadi va keng imkoniyatlar beradi. Shu bois ularning mazmuni va qiymat-semantik kontekstiga juda ehtiyot bo'lish lozim. Negaki, deyarli har bir mahalliy mul'tfil'm – bu kichik masal bo'lib, hamma narsa yuzada aniq ko'rinmaydi.

Tadqiqot ishimizda mul'til'mlar bilan ishlash shaklini tanlash maqsadi boshlang'ich 3–4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini matematika, o'qish, tabiatshunoslik, moliyaviy savodxonlik, ijodiy fikrlash, global kompetentsiyalarni shakllantirishga hissa qo'shish tarzida belgilandi. Bunda quyidagi tartibda ish olib borish ahamiyatli ekanligi asoslandi:

1. Mul'tfil'mlardan foydalanish yo'llari. “O'qish savodxonligi” o'quv fanining bir qismi sifatida mul'tfil'mlardagi parchalarga murojaat etish ancha qulaylik tug'diradi. Ular darslik mazmunini yangi ma'lumotlar bilan to'ldiradi, o'quvchilar dars davomida hal qilishlari zarur bo'lgan muammoli vaziyatlarni yaratishga yordam beradi. Bunday turdagi vositalar bilimlarni yangilash va o'quv faoliyatini rag'batlantirish omili sifatida baholanadi.

O'qish savodxonligi darslarida mul'tfil'mlardan foydalanish uchun, avvalo, o'qituvchi tomonidan mavzular bankini yaratish jiddiy masala hisoblanadi. Masalan, quyida ularga namuna keltiriladi (1-jadvalga qarang):

1-jadval

O'qish savodxonligi darslarida uyg'unlikda o'rganiladigan badiiy asarlar mavzusi va mul'tplikatsion fil'mlar.

Mavzular	Mul'tfil'mlar nomi va ularning internetdagi havolasi
Rostgo'ylik	“Sher va Durroj” – https://youtu.be/D_852JlrmRk , “Qirq yolg'on” – https://youtu.be/BD3y-6HsbGU
Mehnatsevarlik	“Zumrad va Qimmat” – https://youtu.be/r9i-646a1-Q , “O'n ikki oy” – https://youtu.be/EFuvSv_BGN8
Ochko'zlik, nafsga berilmaslik	“Oltin tarvuz” – https://youtu.be/LMop0DT2W_A
Vatanparvarlik, mardlik	“Shiroq haqida afsona” – https://youtu.be/iasUcay_4zE
Do'stlik	“Do'stlar” – https://youtu.be/tKFHgKTPgbk
Har bir ishda o'ylab ish qilish	Zo'raki folbin – https://youtu.be/zEyd7cjLlik
Qahramonlik	“Kenja botir” – https://youtu.be/V0Oh2tt_ZRk , https://youtu.be/V0Oh2tt_ZRk
Birdamlik	“Birlashgan o'zar” – https://youtu.be/Gict-r4kapk , “Susambil” – https://youtu.be/iCuvmjduBLE
Ishyoqmaslik	“Dangasa” – https://youtu.be/MT3C8COTGP8
Isrofgarchilik, boshqalar mehnatini hurmat qilmaslik	“Nonni bosgan qiz haqida ertak” – https://youtu.be/rTNa6xllqyc
O'zboshimchalik	“Bo'g'irsoq” – https://youtu.be/BIRV0NUT46o va hk.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi boshqa darslarda ham turli xil fil'mlardan foydalanib o'qish savodxonligini integrativ yondashuv asosida rivojlantirish yo'llarini belgilashi mumkin. Xususan, matematika darslarida har doim hisoblash, solishtirish, o'lchash uchun amallar bajariladi. Bunda mavzuga tegishli fil'mdan parcha ko'rsatilib, o'quvchilarga undagi muayyan kadr 10–20 soniyaga taqdim etiladi. So'ngra pauza qilishadi va epizod haqida savollar berishadi. Jumladan, “Bo'g'irsoq” mul'tfil'mida nechta qahramon ishtirok etgani, Bo'g'irsoqning oldidan qaysi personajlar chiqqani hisoblanadi. Bo'ri Bo'g'irsoqqa yo'lida necha marta uchragani aniqlanadi. Jarayon davomida

o'quvchilar asar va muallif nomini aytadilar. Darsda mul'tfil'm parchasida ko'rgan va eshitgan mavzusiga oid so'zlarni yozish, jumla tuzish yoki qahramonlarning fikrini tugatish badiiy-esteti tahlilning muhim jihatlaridandir.

Badiiy asarlar tahlilida nafaqat, mul'tfil'mlar, balki asar asosida ishlangan fil'mlardan foydalanish ham tafakkur va tasavvur uyg'unligiga xizmat qiladi. Masalan, 3-sinfda "Kúldirgi sózler sínáp kórmekshimen" ruknidagi "Ómirbek laqqınıń sózleri" matni ustida ishlash jarayonida darslikda berilgan QR dan foydalanish maqsadga muvofiq. Bundan turli fil'mlar yoki mul'timedia mahsulotlari nafaqat bo'sh vaqtni tashkil etish, balki o'qish savodxonligini shakllantirishning samarali vositasi ekanligini ta'kidlash mumkin. Demak, axborot resurslarini adabiy ta'lim jarayoniga kiritish zamonaviy ta'limning maqsad va vazifalarini yanada yuqori darajada hal qilish, boshlang'ich sinf o'quvchilarining motivatsion sohasi darajasini oshirish, ularni ta'lim faoliyatiga jalb qilish imkoniyatini oshiradi.

2. "Mul'tfil'm yaratish" texnologiyasidan foydalanish yo'llari. Mazkur texnologiyani 3-sinfdan boshlab joriy qilish o'quvchilarning ijodiy faoliyatga qiziqishiga olib keladi. Texnologiyani qo'llash uchun o'quvchilar animatsiya tarixi bilan tanishishlari, kinostudiyalarga sayohat uyushtirishlari lozim. Bunda o'quvchilarga o'rganiladigan asar qahramonlari portreti, ularning xatti-harakatlari, matnda jonlantirilgan joylar, voqea-hodisalar tasvirini chizish taklifi beriladi.

Ish tartibi:

O'quvchilardan A 6 formatidan katta bo'lmagan rasm hajmini tanlash so'raladi (plastilindan qahramonlar tavsirini yasash mumkin). O'quvchilar guruhlariga bo'linadi. Ularga qahramonlarni tanlab chizishlari va chizmalarni kesishlari taklif etiladi. G'oyani amalga oshirishda telefon uchun stol usti tripodini va mikrofonli simli minigarnituralar zarur bo'ladi. Shtat stolga o'rnatiladi, telefon shtatga mahkamlanadi. Shundan so'ng u boshqa joyga ko'chirilmaydi. Suratga olish boshlanishidan oldin asar syujeti yangilanadi.

Tripod o'rnatilgandan so'ng birinchi guruh o'z rasmlari va kamera (telefon) bilan stolga taklif qilinadi. Suratga olish kadrlarda amalga oshiriladi. O'quvchilarga qahramonlar harakatlantirganda tez-tez kadrlarni olish, chet jismlar ramkaga tushmasligi lozimligi ta'kidlanadi. Qisqa parcha 50 yoki undan ortiq fotosuratlarini o'z ichiga oladi. Material suratga olinganidan so'ng videoni tahrirlashga ruxsat beriladi. Tajribamizda mobil telefon yoki planshetdan foydalanish qulayligi ma'lum bo'ldi.

Ilovaga barcha fotosuratlar olingan tartibiga ko'ra yuklanishi zarur. Dastlab birinchi rasm sana bo'yicha yuklanadi va yakunlanadi. Navbatdagi jarayonda

har bir fotosurat vaqti bir soniyagacha qisqartiriladi va ma'nosiga mos kuy qo'shiladi. Shu zaylda adabiy asarlar matnidan foydalanib, o'quvchilarning o'z qahramonlariga ovoz berishlari tashkillashtiriladi. Rasmga tushirishda bir xil algoritmdan foydalaniladi, keyingi jarayonda faqat ovoz yozish qo'shiladi. Bunda mikrofon bilan simli minigarnaturalarni ishlatish ma'qul. Matn tinch xonada sokin holda o'qiladi. Musiqa qo'shilishidan oldin audiotrek yuklab olinadi va video trek (fotosuratlar) bilan birlashtiriladi. Shu tariqa mul'tifilm tomosha qilishga tayyor ta'limiy mahsulot holiga keladi.

Umuman olganda, ushbu jarayonni komp'yuter imkoniyatlari asosida amalga oshirish qulayroq, lekin o'quvchilarning yosh xususiyati va tajribalariga asoslanishni ham taqozo etadi. Xulosa qilganda, filmlar o'qish savodxonligigi rivojlantirish uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratadi, lekin ularning mazmuni va qiymat-semantik kontekstiga juda ehtiyot bo'lishni talab etadi. Ushbu texnologiya boshlang'ich sinflar uchun video kutubxonalar yaratish imkoniyatini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Uzluksiz ta'limning "Milliy o'quv dasturi". – Toshkent: 2021. – 212 b.
2. Егорова Т.Л. Роль мультфильма в развитии функциональной грамотности учащихся начальной школы и применении мультипликативных технологий и уроках литературного чтения. <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/raznoe/2024/10/27/rol-multfilma-v-razvitii-funksionalnoy-gramotnosti>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 yanvardagi "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi Farmoyishi // Ma'rifat. – Toshkent, 2017, 14 yanvar. – № 4 (8965).
4. Forobiy, Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – Toshketn:Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – 223 b.
5. Эффективные приёмы и методы для формирования читательской грамотности младших школьников при обучении чтению // <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/materialy-mo/2024/04/30/effektivnye-priyomy-i-metody-dlya-formirovaniy>
6. S.Matchonov, Z.B. Uteniyazov, A.Y. Turumbetova Badiiy-estetik tahlil va talqin uyğunligining funksional asoslari. MONOGRAFIYA. – Toshkent: Zebo Prints, 2024. –108 b.
7. Hilola Boqiyeva Boshlang'ich sinflarda sōz ustida ishlash metodikasi. –Toshkent: Istiqlol, 2013, – 136b.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA ART TERAPIYANING AHAMIYATI

Atadjanova Sh.Q

Urganch davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Yusupova F.H.

Urganch davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: art-terapiya, tashxislash, diagnostika, moslashish, tuzatish, safarbar qilish, tartibga solish, rehabilitatsiya, profilaktika.

Ключевые слова: арт-терапия, диагностика, адаптация, коррекция, мобилизация, регуляция, реабилитация, профилактика.

Key words: art therapy, diagnosis, diagnostics, adaptation, correction, mobilization, regulation, rehabilitation, prevention.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada art-terapiyaning asosiy maqsadi o'zini namoyon qilish va o'zini o'zi qadrlash qobiliyatini rivojlantirish orqali shaxsning rivojlanishini uyg'unlashtirishdir. Ijodkorlikning har xil turlari bo'yicha mashg'ulotlar bola uchun o'z his-tuyg'ularini va tajribalarini ifoda etish, hissiy charchoqni bartaraf etishning ajoyib va samarali usullarini va afzalliklarini ko'rib chiqishdan iborat.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье основной целью арт-терапии является гармонизация развития личности посредством развития способности к самовыражению и самооценки. Занятия по различным видам творчества призваны предоставить ребенку прекрасные и эффективные способы и преимущества для выражения своих чувств и переживаний, а также снятия эмоционального истощения.

SUMMARY:

The main goal of art therapy in this article is to harmonize the development of the individual through the development of self-expression and self-esteem. The purpose of the study is to consider the wonderful and effective ways and benefits of various types of creative activities for the child to express his feelings and experiences, to relieve emotional exhaustion.

Kirish. Zamonaviy jamiyatni isloh qilish sharoitida o'qituvchilar oldida har bir bolani tarbiyalash va o'qitish uchun yetarli shart-sharoitlarni yaratish vazifasi turibdi. Bolalar bilan ishlashda psixoterapevtik ishning moslashuvchan shakllaridan foydalanish juda muhimdir. Bunday shakllardan biri art terapiyadir.

Art-terapiya - bu hayratlanarli darajada bolalar bilan ishlash uchun mos bo'lgan usul hisoblanadi.

So'nggi paytlarda art-terapiya hissiy buzilishlari bo'lgan bolalar bilan tuzatish va rivojlanish ishlariga tobora ko'proq kiritilmoqda va ijobiy natijalar bermoqda. Art-terapiya bolani san'atdan oldingi davrda uni o'rab olgan muhitga qaytarishga imkon beradi: so'zsiz qabul qilish, uning kuchli tomonlarini tan olish, uning ehtiyojlarini tushunish boshqa bolalar bilan muloqot qilganda, bola ijtimoiy munosabatlarga bo'lgan umidlarini o'zgartiradi. Nazorat borligi sababli, bolalar yangi usullarni o'rganishlari shart emas xulq-atvor va faoliyat o'z ahamiyatini yo'qotgan himoya mexanizmlari o'rnini egallaydi. Artterapiya jarayonida e'tirofga bo'lgan ehtiyoj, ijobiy e'tibor, shaxsiy muvaffaqiyat va muhimlik hissi qondiriladi. Psixologik energiya chiqariladi, bu odatda bola tomonidan samarasiz yo'nalishlarga sarflanadi. Bola o'zini xotirjam his qila boshlaydi va bo'shashadi. Ko'rgazmalilik, negativlik, tajovuzkorlik o'z o'rnini tashabbuskorlik va ijodkorlikka beradi.

Art-terapiya (inglizcha: art – «san'at» + terapiya- davolash) - san'at va ijodkorlikdan foydalanishga asoslangan psixoterapiya va psixologik korreksiyaning yo'nalishlaridan biri. So'zning tor ma'nosida art-terapiya odatda mijozning psixo-emotsional holatiga ta'sir ko'rsatishga qaratilgan vizual art terapiyani anglatadi .

Art-terapiyaning asosiy maqsadi: Turli yoshdagi insonlarning salbiy hissiy holatini oldini olish va tuzatish. O'zini namoyon qilish va o'zini o'zi bilish qobiliyatini rivojlantirish orqali ruhiy holatni uyg'unlashtirishdir. San'atdan terapevtik maqsadlarda foydalanishning ahamiyati shundaki, u turli xil his-tuyg'ularni: sevgi, nafrat, xafagarchilik, g'azab, qo'rquv, quvonch va boshqalarni ramziy ravishda ifodalash va o'rganish uchun ishlatilishi mumkin.

Art-terapiyaning asosiy vazifalari:

1. Psixologik xavfsizlik muhitini yaratish.
2. Emotsional holatni uyg'unlashtirish.
3. Sensor-motor muvofiqlashtirishni rivojlantirish.
4. Psixik funksiyalarning rivojlanishi.
5. Konkret-majoziy fikrlashni faollashtirish.
6. Bolaning muloqot qobiliyatini rivojlantirish.
7. Tizimlarda shaxslararo munosabatlarni optimallashtirishga hissa qo'shish "bola-bola", "bola-kattalar".
8. O'z-o'zini hurmat qilishni rivojlantirish.
9. O'ziga ishonchni shakllantirish.
10. Empatik qobiliyatlarni rivojlantirish.

11. O‘z his-tuyg‘ularini va tajribalarini ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish.
12. O‘z-o‘zini tartibga solishni rivojlantirish.
13. Ijodiy faoliyatni rivojlantirish
14. Spontanlikni rivojlantirish.
15. Xulq-atvorda og‘ishlarni tuzatish va oldini olish.
16. Nutq funksiyasini rivojlantirish.

Adrian Xill birinchi marta bu atamani 1938 yilda fanga kiritgan. Rivojlanish bilan bog‘liq holda san‘atdan foydalanish samaradorligi hamda maktabgacha yoshdagi bolaning his-tuyg‘ulari bilan ishlash, ularni ramziy darajada o‘rganish imkonini berishga asoslanadi.

Art-terapiya mustaqil amaliy faoliyat sifatida o‘tgan asrning 40-50-yillarida Buyuk Britaniya va AQShda shakllana boshladi. Ijtimoiy-madaniy faoliyat doirasida art-terapiyaning rivojlanishi alohida qiziqish uyg‘otadi. Shunga o‘xshash tajribalar ochiq studiya ishi shaklida dunyoning ko‘plab mamlakatlarida o‘nlab yillar davomida mavjud. Ochiq badiiy studiyalar faoliyati, eng avvalo, aholining turli qatlamlarining ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ularga psixologik yordam ko‘rsatishga qaratilgan. Sovet klublari faoliyatida keng tarqalgan an‘anaviy tasviriy san‘at studiyalaridan (badiiy studiyalardan) farqli o‘laroq, ochiq artterapiya studiyalari o‘z oldilariga tasviriy san‘at mahoratini o‘rgatish emas, balki, birinchi navbatda, odamlarning ijodiy salohiyatini ochib berish vazifasini qo‘ygan.

K.Jungning vizual ijodning mexanizmlari va tabiatini tushuntirishga bo‘lgan yondashuvdagi fikri ham vizual ijod psixikaning o‘z-o‘zini davolash imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishning nihoyatda muhim vositasi ekanligini anglatdi. Badiiy terapevtik yo‘nalishning uslubiy asosini K.Tisdeyl, O.Postachuk, M.Mauro, T.Boronska, K.Keys, M.Liebmman kabi psixolog va psixoterapevtlar yaratdilar.[1]

Art terapiyadan qachon foydalanamiz?

Bolalar art-terapiyasini o‘tkazishning bir qator ko‘rinishlari mavjud:

Qaysarlik, tajovuz, qo‘rquv, duduqlanish, kayfiyatning daqiqalar o‘zgarishi, aqliy va nutq rivojlanishining kechikishi, tengdoshlar yoki kattalar bilan muloqot qilishda qiyinchiliklar; yashash joyini o‘zgartirish, uyatchanlik va o‘ziga shubha, giperaktivlik kabilar. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda esa san‘at terapiyasining turli shakllari mavjud bo‘lib ulardan eng samaralisi- ijodkorlikdir. Ijod nafaqat zavq, balki tasavvur va faoliyat, o‘zini namoyon qilish, san‘at va go‘zallik uchun to‘liq erkinlikdir. Unda hech qanday qoidalar yoki qonunlar yo‘q.

Bola doimo o'sib boruvchi, rivojlanadigan, o'zgarib turadigan, yangi narsalarni o'rganadigan va hech qachon bir joyda o'tirmaydigan kichik kashshofdir. Har bir bola o'z his-tuyg'ulari va taassurotlari bilan alohida dunyo.

Bolalar ijodiyoti o'ziga xosdir, o'ziga xosligi shundaki, bolalar bilan ishlashda asosiy e'tibor faoliyat natijalariga emas, balki jarayonga qaratiladi. Bola ning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda ijodiy harakatning o'zi, o'zgarish jarayoni, yangi narsalarni yaratish muhim ahamiyatga ega. Bolalarning o'zlari uchun natija muhimroqdir va ular o'z ishlarini o'qituvchi tomonidan nishonlanganda, omma oldida namoyish etilganda, tanlovlarga yuborilganda va hokazolarda katta ko'tarilishlarni boshdan kechirishadi.

Ijodiy faoliyat bolani barcha go'zal narsalar bilan tanishtiradi, tasavvurni rivojlantiradi va dunyoni tushunishning samarali usuli hisoblanadi.

Ijodiy faoliyat jarayonida bolaga turli xarakter fazilatlarini: mehnatsevarlik, kuzatuvchanlik, qat'iyatlilik asta-sekin singdiriladi, uning aql-zakovati oshadi. Ijodiy faoliyat estetik idrokni, xotirani, fikrlashni, nozik vosita mahoratini, qo'l-ko'zni muvofiqlashtirishni rivojlantiradi va atrofimizdagi dunyoni batafsil tushunishga yordam beradi. Shuning uchun unga yoqadigan va nafaqat jismoniy, balki hissiy jihatdan ham faol rivojlanishiga yordam beradigan faoliyatni topish juda muhimdir.

Ijodkorlik yordamida siz qog'ozdan qiziqarli hunarmandchilik qilishni, bo'yoqlar bilan dunyoni yorqinroq qilishni, elastik plastilinni maydalashni va nafaqat karton uyning qismlarini, balki barmoqlaringizni ham yopishtirishni o'rganishingiz mumkin. Har bir bola ijodiy salohiyatga ega. Siz shunchaki yurishingiz uchun qulay va yoqimli bo'lgan yo'lni topishingiz kerak.

Badiiy ijod har bir bola uchun nafaqat uning estetik g'oyalarini shakllantirish uchun, balki hissiyotlarni "tarbiyalash" ga hissa qo'shadigan aqliy rivojlanish vositasi sifatida ham zarur ekanligiga ishonch hosil qildi.

Kollektiv ongsizlik dinamikasi bilan bog'liq yuqori ma'noga ega bo'lgan vizual ijod shaxsiy va universal o'rtasidagi ziddiyat manbai bo'lishi mumkin. Ushbu ziddiyatni bartaraf etish shakli - bu shaxsning shaxsiy va universal va maksimal ijtimoiy o'zini o'zi anglashining kuchayishiga olib keladigan individuallashtirish jarayoni.[2]

Klassik psixanaliz vakili nuqtai nazaridan, art-terapiyada tuzatish harakatining asosiy mexanizmi sublimatsiya mexanizmi hisoblanadi. K.Yungning fikricha, san'at, ayniqsa, afsonalar san'atdan foydalangan holda art-terapiya ongsiz va ongli "men" o'rtasida yetuk muvozanatni o'rnatish asosida shaxsiy o'z-o'zini rivojlantirishni individuallashtirish jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi.

Bola tomonidan yaratilgan mahsulotlar, uning dunyoga bo'lgan ta'sirchan munosabatini ob'ektivlashtiradi, muloqot qilish va boshqa muhim odamlar (qarindoshlar, kattalar, ota-onalar, tengdoshlar va boshqalar) bilan munosabatlarni o'rnatish jarayonini osonlashtiradi. Boshqalar tomonidan ijodkorlik natijalariga qiziqish, ular tomonidan ijodiy mahsulotlarni qabul qilish bolaning o'zini o'zi qadrlashini va uning o'zini o'zi qadrlash darajasini oshiradi.

Boshqa mumkin bo'lgan tuzatish mexanizmi sifatida ayniqsa, ikkala yo'nalish tarafdorlari uchun ijodiy jarayonning o'zi haqiqatni o'rganish, ilgari tadqiqotchidan yashirin bo'lgan yangi narsalarni bilish va ushbu og'ishlarni o'zida mujassam etgan mahsulotni yaratish deb qaralishi mumkin.

Art-terapiya usuliga xos bo'lgan psixologik tuzatishning ikkita asosiy mexanizmi mavjud.

Birinchi mexanizm - san'at konflikt-travmatik vaziyatni maxsus ramziy shaklda qayta qurish va sub'ektning ijodiy qobiliyatlari asosida ushbu vaziyatni qayta qurish orqali uning yechimini topish imkonini beradi.

Ikkinchi mexanizm estetik reaksiyaning tabiati bilan bog'liq bo'lib, bu sizga "og'riqli ta'sirdan zavqlanishga" ta'sirini o'zgartirishga imkon beradi.

Bolalar rivojlanishidagi ijodkorlikning afzalliklari:

- Ijodkorlikning har xil turlari bo'yicha mashg'ulotlar bolaning qiziqishi va ufqlarini rivojlantiradi.
- Ijodkorlikning har xil turlari bo'yicha mashg'ulotlar bola uchun o'z his-tuyg'ularini va tajribalarini ifoda etish, hissiy charchoqni bartaraf etishning ajoyib va samarali usulidir.
- Hech qachon bo'lmagan yangi narsalarni yaratish orqali bola o'zini, o'z qobiliyatini va moyilligini namoyon qilishi mumkin.
- Bola tafsilotlarga ko'proq e'tibor beradi, vizual ma'lumotlarning butun oqimidan asosiy va ikkinchi darajali narsalarni tanlashni o'rganadi.
- Rejalashtirish va narsalarni oxirigacha ko'rish qobiliyati nafaqat o'qish paytida, balki keyingi hayotda ham foydali bo'lgan fazilatlarini mukammallashtiradi.
- Kichik ijodkorlarning har bir ishi sabr-toqat, mehnatsevarlik va aniqlikni rivojlantiradi.
- Birgalikda ishlash jarayonida bolalar birgalikda ishlashni va bir-biriga yordam berishni o'rganadilar.
- Mehnat jarayonida bir-biri bilan muloqot qilish nutq va aqliy qobiliyatlarni rivojlantiradi, estetik qobiliyatlar va go'zallikni ko'rish va tushunish qobiliyati ham rivojlanadi;

- Ko'pgina tadqiqotlar ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish muntazam umumta'lim fanlari bo'yicha o'quv natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotladi.[3]

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy fikrlash. Inson faoliyatining har qanday turi ijodiy yondashuvga begona emas. Hamma she'r yozishi yoki qo'shiq kuylashi, mustaqil rassom yoki aktyor bo'lishi shart emas. Ijodiy yondashuv eng yaxshi va eng erkin namoyon bo'ladigan faoliyat turi va inson uni qay darajada namoyon qila olishi shaxsiyat turiga, odatlariga, hayot yo'lining xususiyatlariga bog'liq. Insonning barcha muhim kuchlarini birlashtirish, uning barcha shaxsiy xususiyatlarining harakatda namoyon bo'lishi individuallikni rivojlantirishga yordam beradi, ko'pchilik uchun umumiy xususiyatlar bilan bir qatorda uning o'ziga xos va takrorlanmas xususiyatlarini ham ta'kidlaydi.[4]

Maktabgacha yoshdagi ijodiy tasavvurni rivojlantirish. Maktabgacha yoshdagi ijodiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy pedagogik vazifasi assotsiativ, dialektik va tizimli fikrlashni shakllantirishdir. Chunki aynan shu fazilatlarining rivojlanishi fikrlashni moslashuvchan, o'ziga xos va samarali qiladi.

Tasavvur - bu hayotiy tajriba elementlaridan (taassurotlar, g'oyalar, bilimlar, tajribalar) yangi birikmalar va munosabatlar orqali ilgari idrok etilganidan tashqariga chiqib, ongda yangi narsalarni qurish qobiliyati.[5]

Tasavvur barcha ijodiy faoliyatning asosidir. Ijodkorlikning rivojlanishi asosan maktabgacha yoshdagi bolalarda shakllangan tasavvur darajasi bilan belgilanadi. Bu shaxsning paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalikning eng muhim yangi shakllanishi. Bolaning ijodiy faoliyati uchun yetarlicha mustahkam poydevor yaratish uchun uning tajribasini kengaytirish kerak, chunki tasavvurning ijodiy faoliyati bevosita oldingi tajribaning boyligi va xilma-xilligiga bog'liq.

Samarali ijodiy tasavvur nafaqat yaratilgan tasvirlarning o'ziga xosligi va tasavvurning boyligi kabi xususiyatlar bilan ham tavsiflanadi. Bunday tasavvurning eng muhim xususiyatlaridan biri g'oyalarni to'g'ri yo'nalishga yo'naltirish, ularni muayyan maqsadlarga bo'ysundirish qobiliyatidir. G'oyalarni boshqarish va ularni o'z maqsadingizga bo'ysundira olmaslik eng yaxshi rejalar va niyatlarning amalga oshirilmasdan yo'q bo'lib ketishiga olib keladi. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolaning tasavvurini rivojlantirishning eng muhim yo'nalishi - bu tasavvur yo'nalishini rivojlantirish hisoblanadi.

Kichik maktabgacha yoshdagi bolada tasavvur qilishda mavzuni kuzatib boradi. Kattalar bolaga shunchaki bo'lak-bo'lak tasavvur qilishni emas, balki

o'z rejalarini amalga oshirishni, kichik bo'lsa-da, lekin to'liq asarlar yaratishni o'rganishga yordam berishlari kerak.[5]

Maktabgacha yoshdagi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari.

1. Ishlab chiqarilgan obrazlar va yo'nalishlarning boyligi kabi fazilatlar bilan ajralib turadigan samarali ijodiy tasavvurni rivojlantirish.

1. Ijodkorlikni shakllantiruvchi tafakkur sifatlarini rivojlantirish, bunday sifatlar assotsiativlik, dialektiklik va tizimli fikrlashdir.

2. Maktabgacha ta'lim muassasasida ushbu yo'nalishlar tadbirlar majmuasi orqali amalga oshirilishi mumkin:

- bolalarning ijodiy tasavvurini va tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan tadbirlar.

- Tasviriy san'at, nutqni rivojlantirish, badiiy adabiyot, ijodiy vazifalar bo'yicha mashg'ulotlar

- Ijodkorlikni rivojlantiruvchi o'yinlardan foydalanish.

- Ota-onalar bilan ishlash.

Demak, shuni aytish mumkinki vizual ijodkorlikni vizual aloqaning universal vositasi deb atash mumkin. Aynan shu tilda badiiy terapevtik jarayon ishtirokchilarining dinamik o'zaro ta'siri hissiy g'amxo'rlik va qo'llab-quvvatlash muhitida sodir bo'ladi. O'z-o'zidan paydo bo'ladigan badiiy faoliyatning boy shifobaxsh salohiyati ana shunday ro'yobga chiqadi, shaxsning intellektual, hissiy va individual rivojlanishida ijobiy o'zgarishlar ro'y beradi. Endi biz ishonch bilan aytishimiz mumkinki, maqsadli o'qitish jarayonida ular faoliyatining xususiyatidan qat'iy nazar, bolalarda paydo bo'ladigan tasavvurning ba'zi umumiy xususiyatlarini shakllantirish mumkin edi. Ammo rivojlangan tasavvur, shuningdek, bunday rejani mustaqil ravishda yaratish va keyin uni izchil amalga oshirish qobiliyati bilan ajralib turadi. Albatta, bu tasavvurni rivojlantirishning eng qiyin bosqichi bo'lib, unga juda kam bolalar o'z-o'zidan kelishadi. Shuning uchun ham art terapiya bolaning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ismailova J. Muxamedova M. Zamonaviy jahon muzeyshunosligi. - T. PREMIER PRIENT, 2013.-312 b.
2. Ismailova J., Nishonova K., Muxamedova M. Muzey va jamiyat. - T Ismailova J. Muxamedova M. Zamonaviy jahon muzeyshunosligi. - T. PREMIER PRIENT, 2013.--312 b.
3. Ismailova J., Nishonova K., Muxamedova M. Muzey va jamiyat. -
4. Abdullaev N. San'at tarixi. -T.: San'at 2006. T. 2. - 192 b.
5. Egamberdiev A. Tasviriy san'at va me'morchilik tarixi. O'quv qo'llanma. - T.: O'qituvchi, 2007. - 160 b.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA INNOVATSION ISHLARNI TASHKIL QILISH

Jumayeva M.A.

*Termiz davlat pedagogika instituti,
Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'lim tizimi, bolalar psixologiyasi, rivojlanish, ta'lim, tarbiya, innovatsion texnologiyalar.

Ключевые слова: система дошкольного образования, детская психология, развитие, образование, воспитание, инновационные технологии.

Key words: preschool education system, child psychology, development, education, upbringing, innovative technologies.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada ta'limdagi innovatsiyalar takomillashtirish jarayonidir pedagogik texnologiyalar, usullar, uslublilar va vositalar majmui o'rganish yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье инновации в образовании – это процесс совершенствования педагогических технологий, методов, методов и инструментов.

SUMMARY:

In this article, innovation in education is a process of improving pedagogical technologies, methods, methods and tools.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti o'ziga xos bo'lgan ochiq, ijtimoiy, pedagogik tizim xususiyatlari, ularning tashkiliy tuzilishi. Maktabgacha ta'lim - bu umumiy ta'limning birinchi bosqichi, bundan tashqari, mustaqil, mavjud bo'lgandan tashqari, nazarda tutadi tuzilishi va shartlariga federal davlat talablari maktabgacha ta'lim tashkilotining asosiy umumiy ta'lim dasturini tashkil etish ta'lim, maktabgacha ta'lim sifatiga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqish, hamda tizim hali ham mukammallikdan yiroq tushunchadir. Bu maktabgacha ta'lim tashkiloti bilan bog'liq ta'lim butun ta'lim tizimida alohida maqomga ega bo'lib, jamiyatda maktabgacha ta'limning o'rni, roli va maqsadlari turlicha talqin qilinadi va baholanadi.

Innovatsiya – foydalanish uchun kiritilgan yangi yoki sezilarli darajada yaxshilangan mahsulot (tovar, xizmat va boshqalar) yoki jarayon, sotuvlarning

yangicha uslubi yoki ish amaliyotidagi, ish o‘rinlarini tashkil etishdagi va tashqi aloqalarni o‘rnatishdagi yangi tashkiliy uslub hisoblanadi. Innovation tushunchasi birinchi bo‘lib, XIX asrning ilmiy tadqiqotlarida paydo bo‘ldi. “Innovatsiya” tushunchasi o‘zining yangi hayotini “innovatsion kombinatsiyalar” ni tahlil qilish, iqtisodiy tizimlarning rivojlanishidagi o‘zgarishlar natijasida XX asrning boshida avstriyalik va amerikalik iqtisodchi Y. Shumpeterning ilmiy ishlarida boshlagan. Shumpeter 1900-yillarda iqtisodda ushbu terminni ilmiy qo‘llashga kiritgan dastlabki olimlardan edi. Innovatsiyaga har qanday turdagi yangilik sifatida emas, balki mavjud tizimning samaradorligini jiddiy ravishda oshiradigan omil sifatida qarashimiz lozim. Keng tarqalgan yangilish fikrlashlarga qaramasdan innovatsiyalar kashfiyotlardan farq qiladi. Innovatsiyalarning ilmiy kashfiyotlar va ixtirolardan farqi:

*Ilm-fan - bu ma’lum mablag‘larni bilimlar va g‘oyalarga aylantirish.

*Innovatsiyalar – bu bilimlar va g‘oyalarni mablag‘larga aylantirishdir.

Bugungi kunda pedagogik prognozlash nazariyasi va amaliyotining dastlabki bosqichida O‘zbekistonda uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirishga oid turli prognoz loyihalarni ko‘rib chiqish emas, balki shunga o‘xshash loyihalarni isbotlanganlik darajasini oshirish vositalari hamda usullarini izlash muhim o‘rin tutadi. Shu boisdan ham yagona pedagogika fani pedagogik prognozlash doirasida yangi yo‘nalishni, ya’ni barcha bo‘g‘inlarda uzluksiz ta’limning yaxlit, murakkab va dinamik tizimini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bashoratli tadqiqotlarning birinchi galdagi vazifalarini hal qilishga va shu bilan birga ana shunday tadqiqotlarni samaraliroq o‘tkazish uchun muayyan metodologik yo‘nalishlarni belgilab olishga diqqat - e’tiborni qaratish imkonini beradigan umumlashtirilgan, tartibga solingan ob’ektlarni aniqlash muhim.

Qanday pedagogik tarkibiy qismlar uzluksiz ta’limning yaxlit tizimini rivojlantirish istiqbollari belgilab beradi? Bunda, shubhasiz, muayyan pedagogik tizimning va shunga muvofiq ravishda umuman ta’lim tizimining pirovard natijasi bo‘lmish ta’lim sifatini shunday jihatlar sirasiga kiritish lozim. Boshqacha aytganda, ta’lim sifati muammosiga nisbatan olganda, quyidagilar: o‘quv-ta’lim tizimlari (ta’limning har bir bosqichida) va pedagogik tizim (umuman ta’lim tizimiga nisbatan olganda) pedagogik prognozlash ob’ektlari hisoblanadi. Ta’limning har qanday darajasida o‘quv-ta’lim tizimi bir qator o‘zaro bog‘langan tarkibiy qismlardan tashkil topgan prognozli tadqiqotlarning murakkab va ko‘p qirrali ob’ektidan iboratdir. Ularning har biri bashorat qilishning mustaqil ob’ekti sifatida xizmat qilishi mumkin. Bundan tashqari, tadqiqot maqsadida o‘quv-ta’limviy tizimni ta’limlash va rivojlantirish, hamda

o'qitish kabi ikkita kichik tizimga shartli ravishda bo'lish maqbul. Ushbu kichik tizimlarning har biri o'z navbatida, maqsadlari, mazmuni, usullari, vositalari va tashkiliy shakllari, berilgan yoki haqiqiy ta'lim sifati kabi tarkibiy qismlardan tashkil topgan. Aynan tarkibiy qismlar bashoratli tadqiqotlarning keyingi darajasida pedagogik prognozlash ob'ektlari bo'lib xizmat qilishi mumkin (prognoz tadqiqotlar haqida gap borganda, avvalo, ularning murakkabligini, ammo ilmiy buning ustiga, amaliy ahamiyatini emas, tafovutini nazarda tutamiz).

Kadrlar tayyorlash maqsadlari, sifati va mazmuni ta'lim tizimining tarkibiy qismlari qatorida prognozli asoslashni ancha ko'proq talab qiladi. Shu bilan birga, ularni oldindan prognozlash nisbatan oson kechadi. Ushbu tarkibiy qismlar yuzasidan qilingan prognozni asoslash va ularga muntazam ravishda tuzatishlar kiritish, asosan ta'lim usullari, vositalari va tashkiliy shakllarini tanlashga qay yo'sinda yondashishga bog'liqdir. Shu boisdan, kadrlar tayyorlash maqsadlari, sifati va mazmunini didaktik prognozlash pedagogik prognozni rivojlantirishning ushbu bosqichida pedagogik tadqiqotlarning eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bolalarni har tomonlama uyg'un rivojlantirish muammosi XXI asrning dastlabki 10 yilligida pedagogikaning yetakchi muammolaridan biriga aylandi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga ta'lim-tarbiya berishda ularni intellektual rivojlantirish maqsadi ustuvor o'rin egallashi kerak.

Innovatsion ta'lim dinamik yo'naltirilgan atrofda dunyodagi o'zgarishlar ta'limni tashkil etish usuli va ta'lim faoliyati, bu jarayonda eng ko'p maksimal rivojlanish uchun zamonaviy texnologiyalar va texnikalar qobiliyatlar, moyilliklar, kognitiv qiziqishlarni qondirish. Innovatsion ta'limning asosiy mezon - bu yangilik, ilmiy pedagogikani baholashda ham birdek dolzarbdir tadqiqot va o'qitishning mukammalligi.

Innovatsion ta'lim - bu qobiliyatli ta'lim o'z-o'zini rivojlantirishga va bu hammaning har tomonlama rivojlanishi uchun sharoit yaratadi ishtirokchilar, shuning uchun asosiy tezis: innovatsion ta'lim hisoblanadi ta'limni rivojlantirish va rivojlantirish.

Ta'limdagi innovatsiyalar takomillashtirish jarayonidir pedagogik texnologiyalar, usullar, uslublar va vositalar majmui o'rganish. Hozirgi vaqtda har qanday ta'lim tashkiloti hamda muassasalar innovatsion pedagogik faoliyat ta'lim faoliyatining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Bu nafaqat yangilik muayyan shaxsning raqobatbardoshligini yaratish uchun asos yaratadi. Bundan tashqari tashkilot, balki kasbiy o'sish yo'nalishini ham belgilaydi. Tarbiyachi, o'qituvchi va bolalarning ijodiy izlanishlari va albatta shaxsiy o'sishga hissa

qo'shadi. Shuning uchun innovatsiyalar bilan uzviy bog'liqdir.

Innovatsion jarayon - bu yaratish uchun murakkab faoliyat, innovatsiyalarni ishlab chiqish, ulardan foydalanish va tarqatishdan iborat. Innovatsion ta'lim ta'lim, o'quv dasturlari mazmuni, metod va usullari,

yo'llari ta'lim va ta'lim sohasidagi jarayon tushunchalarning yangilanishi va o'zgarishidir. Innovatsion jarayonlarning mohiyatini tushunishda ta'lim pedagogikaning ikkita asosiy muammosi bu – ilg'or pedagogik tajribani o'rganish, umumlashtirish va tarqatish, hamda psixologiya-pedagogika fanining yutuqlarini amaliyotga joriy etish muammosidir. Shuning uchun innovatsiya predmeti, mazmuni va mexanizmlari innovatsion jarayonlar ikkitasini birlashtirish tekisligida yotishi kerak hozirgacha ko'rib chiqilgan o'zaro bog'liq jarayonlar vaqt hali ham izolyatsiya qilingan, ya'ni ham nazariy, ham amaliy innovatsion jarayonlarning natijasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Aliyevna J. M. Independent musical activity in preschool organizations //Journal of Ethics and Diversity in International Communication. – 2021. – T. 1. – №. 1. – C. 9-10.
2. Jumayeva M. A. Problems of forming the artistic-aesthetic culture of pre-school children through games //Modern Scientific Research International Scientific Journal. – 2023. – T. 1. – №. 5. – C. 63-69.
3. Aliyevna J. M. et al. The development of preschool education in uzbekistan //pedagogika, psixologiya va ijtimoiy tadqiqotlar| journal of pedagogy, psychology and social research. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 203-206.
4. Jumayeva Malika Aliyevna. "Prthe importance of using multimedia educational technology in the process of activities in preschool educational organizations." Modern Scientific Research International Scientific Journal 1.5 (2023): 70-77.
6. Aliyevna J. M. et al. The development of preschool education in uzbekistan //Pedagogika, psixologiya va ijtimoiy tadqiqotlar| journal of pedagogy, psychology and social research. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 203-206.
7. G'afforova X. Y., Raximova X. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda oilaning o'rni va ahamiyati. educational research in universal sciences, 2(9), 195–198. retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/3726>
8. G'afforova X. Y., & Abdusalilova M. (2023). xorijiy tajribalar asosida maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish. Educational Research in Universal Sciences, 2(9), 199–203. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/3727>
9. G'afforova , X. Y., & Gulboyeva, S. (2023). maktabgacha katta yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirishda badiiy adabiyotning o'rni. Educational Research in Universal Sciences, 2(9), 204–207. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/3728>
10. Choriyevna C. S. Education and Education of Pre-School Children on the Basis of Steam Educational Technology. – 2023.

MDH DAVLATLARI PSIXOLOGLARINING "MEN" KONSEPSIYASI HAQIDAGI QARASHLARI

Yuldasheva G.S.

*Abu-Rayxon Beruniy nomli Urganch davlat universiteti
"Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: shaxs, "Men" konsepsiyasi, o'z-o'zini anglash, nazariya, individuallashuv, identifikatsiya, qobiliyat.

Ключевые слова: личность, концепция "Я," самосознание, теория, индивидуализация, идентификация, способность.

Key words: personality, "I" concept, self-awareness, theory, individualization, identification, ability.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada "Men" konsepsiyasi - bu individning o'zini, o'zining shaxsiyatini, qadr-qimmatini va boshqalar bilan aloqalarini qanday tushunishi va qabul qilishi haqida tasavvuri, psixologiya nuqtai nazaridan, bu tushuncha, odamning o'ziga bo'lgan munosabatini va o'zligini qanday anglashi va "Men" konsepsiyasi haqida MDH davlatlari psixologlar nazariyasi haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается концепция "Я" - это представление индивида о том, как он понимает и воспринимает себя, свою личность, достоинство и отношения с другими, с точки зрения психологии, это понятие, как человек понимает свое отношение к себе и свою идентичность, а также теория психологов стран СНГ о концепции "Я."

SUMMARY:

The article discusses the concept of "I" - how an individual understands and accepts themselves, their personality, dignity, and relationships with others, from a psychological perspective, this concept, how a person understands their attitude towards themselves and their identity, and the theory of psychologists from CIS countries about the concept of "I."

Kirish. «Bu borada, avvalambor, yoshlar va bolalarga e'tibor va amaliy g'amxo'rlik ko'rsatish, ularni jismoniy va ma'naviy barkamol etib tarbiyalashga alohida ahamiyat qaratmoqdamiz. Bolalarni kichik yoshdan boshlab rivojlantirish orqali kelajakda ularning o'zligini to'la namoyon etishiga mustahkam zamin yaratayapmiz. Zero, bu ezgu maqsadimiz yo'lida sarflangan investitsiyalar ertaga bir necha barobar ortig'i bilan qaytishiga shubha yo'q Shavkat Mirziyoyev.»

Shaxsning "Men" konsepsiyasi - bu shaxsning o'zini, o'z identifikatsiyasini, shaxsiyatini, o'zaro munosabatlaridagi rolini va o'ziga bo'lgan munosabatini anglash, tushunish va tasavvur qilish jarayonidir. Boshqacha aytganda, bu shaxsning o'zining kimligini va atrofdagi dunyoda o'z o'rnini qanday belgilashini ifodalaydi. "Men" konsepsiyasi shaxsning o'ziga xosligi, o'ziga bo'lgan hurmat va o'zlikni anglashni o'z ichiga oladi.

"Men" konsepsiyasining asosiy tarkibiy qismlari:

1. Haqiqiy "Men" (Real Self):

- Bu, shaxsning o'zini qanday tasavvur qilishi, ya'ni o'zining jismoniy, hissiy va aqliy xususiyatlarini qanday anglashini anglatadi. Haqiqiy "Men" shaxsning mavjud holatidir, ya'ni u o'zini qanday his qilishi, qanday qobiliyatlarga ega ekanini tushunishi.

2. Ideal "Men" (Ideal Self):

- Bu shaxsning o'ziga nisbatan ideal, orzu qilgan shakli yoki versiyasi. Shaxs, o'zining qanday bo'lishni istashi haqida tasavvurga ega bo'ladi. Ideal "Men" o'ziga xos yutuqlarni, muvaffaqiyatlarni, xulq-atvorni va hayotdagi maqsadlarni o'z ichiga oladi.

3. O'zlikni baholash (Self-Esteem):

- Bu shaxsning o'zini qanday baholashi va o'ziga bo'lgan munosabatidir. O'zlikni baholash yuqori bo'lsa, shaxs o'zini qadrlaydi va o'ziga ishonadi. Aksincha, o'zlikni baholash past bo'lsa, bu shaxsning o'ziga nisbatan salbiy munosabatlarini ko'rsatadi.

4. O'zlikni tushunish va qabul qilish (Self-acceptance):

- O'zlikni to'liq qabul qilish shaxsning o'zini barcha xususiyatlari bilan (kuchli va zaif tomonlari bilan) anglashini anglatadi. Bu shaxsni qabul qilish, o'zini sinovdan o'tkazish va rivojlantirishning muhim jihatlaridan biridir.

5. Shaxsiy chegaralar (Self-boundaries):

- Bu, shaxsning o'zining shaxsiy chegaralarini qanday belgilashi, boshqa odamlar bilan bo'lgan aloqalarida o'zini qanday himoya qilishini anglatadi. O'zlikni anglash, shaxsning o'zini boshqalardan ajratish va o'z yakkalik hududini yaratishiga yordam beradi.

"Men" konsepsiyasini rivojlantirish jarayoni:

1. Bolalik va o'smirlik davri:

- Bolalar o'zlikni anglashni oiladan, do'stlaridan va jamiyatdan olgan tajribalari orqali boshlaydilar. O'smirlik davrida bu tushuncha yanada aniqlanadi, chunki yoshlarda kimligini aniqlash va o'z o'rnini jamiyatda topish jarayoni boshlanadi.

- O'smirlar o'zini sinab ko'rishadi, o'zining ijtimoiy roli, qadriyatlari va shaxsiy belgilari ustida ishlashadi. Bu davrda identifikatsiya va rolni izlash muhim o'rin tutadi.

2. Yoshlar va kattalar davri:

- Yoshlar va kattalar o'zining "Men" konsepsiyasini yanada mustahkamlashadi, o'zlikni anglashni chuqurlashtirishadi va o'zlariga nisbatan xulq-atvor, qarorlar va maqsadlar bilan bog'liq turli tajribalarga duch kelishadi. Bu davrda o'z-o'zini takomillashtirish va o'zlikni tan olish jarayoni davom etadi.
- Shaxs o'zini va boshqalarni anglashni davom ettirib, o'zining ijtimoiy aloqalarini, ishdagi muvaffaqiyatlarini va shaxsiy qadrini aniqlaydi.

3. Keksayish davri:

- Keksaygan shaxs o'zlikni yanada chuqurroq anglashga harakat qiladi. O'zgaruvchan sharoitlarga moslashish, o'z hayotining maqsadlarini qayta ko'rib chiqish va o'zini yangidan anglash zarurati kutiladi.

"Men" konsepsiyasining ta'sir qiluvchi omillari:

1. Ijtimoiy va madaniy kontekst:

- Shaxsning "Men" konsepsiyasi ijtimoiy va madaniy omillarga, oilaviy tarbiyaga, jamiyatning qadriyatlari va normativlariga bog'liq. Masalan, individualistik madaniyatda shaxs o'zini mustaqil va o'ziga xos deb hisoblashi mumkin, kollektivistik madaniyatda esa shaxs jamiyatning ehtiyojlari va oilaviy bog'lanishlarga asoslanadi.

2. Oila va ta'lim:

- Oila va ta'lim tizimi shaxsning o'zlikni anglashiga katta ta'sir qiladi. Oila a'zolari, do'stlar va ta'lim muassasalarida olingan tajribalar shaxsning o'zini tushunish jarayoniga bevosita ta'sir qiladi.

3. Hayotiy tajribalar va ijtimoiy munosabatlar:

- Hayotdagi muvaffaqiyatlar va muvaffaqiyatsizliklar, shaxsning boshqalar bilan o'zaro aloqalari (do'stlar, ish va oiladagi munosabatlar) ham o'zlikni anglashni shakllantiradi. Ijtimoiy tajribalar, masalan, g'alabalar yoki mag'lubiyatlar, shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini yoki o'zini baholashini o'zgartirishi mumkin.

4. Emotsional va psixologik holat:

- Shaxsning psixologik holati va emotsional intellekti, uning o'zlikni qanday anglashini belgilaydi. O'ziga bo'lgan ishonch va o'zlikni qabul qilish, shaxsning ruhiy holati va o'zini anglash darajasiga bevosita ta'sir qiladi.

"Men" konsepsiyasining ahamiyati:

- **O'z-o'zini anglash:** Shaxsning o'zligini anglash uning hayotidagi qarorlarni qabul qilish, o'z maqsadlarini belgilash va atrofdagi dunyo bilan munosabatlarni o'rnatishda muhim rol o'ynaydi.
- **Shaxsiy rivojlanish:** O'zlikni anglash va qabul qilish, shaxsning o'zini rivojlantirishga, o'z maqsadlariga erishishga va hayotdan zavqlanishga yordam beradi.
- **Emotsional farovonlik:** O'zlikni to'liq anglagan shaxs o'zini baxtli, ishonchli va ruhiy jihatdan barqaror his qiladi.

Shaxsning "Men" konsepsiyasi uning o'zini qanday tasavvur qilishi va o'zini atrofidagi dunyo bilan qanday bog'lashini anglatadi. Bu tushuncha o'z-o'zini anglash, o'zlikni qabul qilish va rivojlantirish jarayonlari orqali shakllanadi va shaxsning o'ziga bo'lgan munosabatlarini belgilaydi.

Zamonaviy MDH (Markaziy Osiyo, Kavkaz, va Sharqiy Yevropa) davlatlaridagi psixologlar shaxsning "Men" konsepsiyasi haqida o'zining xususiyatlari, madaniy va ijtimoiy sharoitlar bilan bog'liq nazariyalarni ishlab chiqqanlar. Ushbu mintaqaning psixologlari shaxsning o'zligini shakllantirishda turli omillarni, jumladan madaniy, ijtimoiy va tarixi kontekstlarni hisobga olishadi.

Quyida Markaziy Osiyo va unga yaqin davlatlardagi psixologlar tomonidan ilgari surilgan ba'zi zamonaviy nazariyalar va yondoshuvlarni ko'rib chiqamiz:

1. Madaniy-kontekstual yondoshuv (Vygotskiy va madaniy psixologiya)

Vygotskiyning psixologiyasi ko'plab MDH davlatlarida katta ta'sir ko'rsatgan. Uning ta'kidlashicha, shaxsning o'zlik tushunchasi (Men konsepsiyasi) madaniy va ijtimoiy kontekstda shakllanadi. Vygotskiy va uning izdoshlari shaxsiy rivojlanishning asosiy jihatlarini madaniy va tarixiy omillar bilan bog'lab ko'rganlar.

- **Ijtimoiy o'zlik:** Vygotskiy nazariyasiga ko'ra, inson o'zligini atrofidagi ijtimoiy dunyo orqali tushunadi. Shaxs o'zining "Men" konsepsiyasini boshqa odamlar bilan muloqotda va ijtimoiy faoliyatda anglash orqali shakllantiradi. Bu, ayniqsa, jamiyatda kuchli oilaviy, diniy va an'anaviy aloqalar mavjud bo'lgan MDH davlatlarida ahamiyatlidir.

Tashqi vositalar: Vygotskiy shaxsning o'zligini anglashda madaniy vositalar (til, ramzlar, an'analar)ni muhim deb hisoblagan. MDH davlatlarida bu vositalar ko'pincha an'anaviy oila va diniy tizimlar orqali o'zgaradi.

Ivan Pavlov (1849–1936) va shaxsiyatning shakllanishi. Ivan Pavlovning asarlari, ayniqsa, shaxsiyatning shakllanishi va xulq-atvorini tushuntirishda muhim o'rin tutadi. Pavlov, asosan, shaxsiyatning reaksiyalarini va shaxsning tashqi muhitga bo'lgan javoblarini tadqiq etdi. Uning mashhur klassik shartli refleks kontsepsiyasi, shaxsning o'zini anglashidagi turli psixologik jarayonlarning asosini tashkil etadi.

- **Shartli reflekslar va "men":** Pavlovning ishlarida, "men"ning shakllanishi asosan shartli reflekslar va tashqi muhit bilan oʻzaro aloqalar orqali amalga oshiriladi. Unga koʻra, shaxsiyat va "men" har doim tashqi stimullarga javob sifatida shakllanadi va oʻzgaradi. Ivan Pavlovning shartli reflekslar haqidagi asosiy asari "Shartli reflekslar" nomi bilan 1903-yilda nashr etilgan. Bu asar Pavlovning "klassik shartli refleks" tushunchasini rivojlantirib, psixologiya va nevrologiya sohalarida katta taʼsir koʻrsatdi.

2. Shaxsiy va kollektiv identifikatsiya (Sovet davri psixologiyasi)

MDH davlatlarining koʻpchiligi Sovet Ittifoqining bir qismlaridan boʻlganligi sababli, Sovet davridagi psixologik taʼlimotlar ham yuksak ahamiyatga ega boʻldi. Sovet psixologiyasi shaxsni nafaqat individuallik, balki kollektivlik nuqtai nazaridan ham tahlil qilgan. Bu davrda shaxsning "Men" konsepsiyasi koʻproq jamiyatning ehtiyojlari, uning kollektiv qadriyatlari va normativlari bilan bogʻliq edi.

Boris F. Lomov - Sovet psixologi, psixologiya va pedagogika sohalarida katta hissa qoʻshgan, shaxsiyat va psixologik rivojlanish masalalarida oʻzining nazariyalari bilan tanilgan. Uning ishlari ijtimoiy psixologiya, xususan, shaxsiyatning kollektivistik jihatlari va shaxsning jamiyat bilan aloqalari haqida keng tahlillarni oʻz ichiga olgan.

- **Kollektiv identifikatsiya:** Sovet psixologiyasida shaxsning "Men" konsepsiyasi kollektiv ehtiyojlar va jamiyatning umumiy maqsadlariga qarab shakllanadi. MDH davlatlaridagi koʻplab psixologlar bu yondoshuvni oʻz madaniyati va ijtimoiy tizimiga moslashtirib oʻrgandilar.
- **Shaxsiy oʻzlik va jamiyatning talablari:** Sovet davrida shaxsning oʻzligini shakllantirishda jamiyatning talablari va normativlari katta rol oʻynadi. MDH davlatlarida ham oila, jamiyat va madaniy qadriyatlar shaxsning "Men" konsepsiyasiga jiddiy taʼsir koʻrsatadi.

3. Hissiy-intellektual yondoshuv va shaxsiy rivojlanish (MDH davlatlaridagi zamonaviy psixologiya)

Soʻnggi yillarda Markaziy Osiyo va Kavkaz mintaqasidagi psixologlar shaxsning "Men" konsepsiyasini **hissiy-intellektual** va **kognitiv** yondoshuvlar orqali oʻrganishga qaratmoqdalar. Bu yondoshuvlar shaxsning oʻzligini anglash jarayonini shaxsiy rivojlanish va his-tuygʻularni boshqarish qobiliyatlari bilan bogʻlaydi.

- **Oʻzlikni anglash va emotsional intellekt:** Hissiy-intellektual yondoshuvga koʻra, shaxsning oʻzligini anglashning muhim elementi emotsional intellektidir. Bolalar va yoshlar oʻz hissiyotlarini aniqlash, boshqarish va ularga mos javob berishni oʻrganish orqali "Men" konsepsiyasini rivojlantiradilar.
- **Kognitiv rivojlanish:** MDH davlatlaridagi baʼzi psixologlar kognitiv rivojlanish nazariyasiga asoslanib, bolalar va yoshlarning oʻzlikni anglash

jarayonini, ayniqsa, o'zini qanday baholash va tasavvur qilish orqali tushunishadi. Bu yondoshuvlar shaxsning o'zligini anglash va shakllantirishda aqliy va hissiy muvozanatni o'rnatishga intiladi.

4. Transmilliy va global madaniyat (globalizm va mahalliy madaniyatlar)

Globalizatsiya jarayonlari MDH davlatlarida ham o'z aksini topgan. Zamonaviy psixologlar shaxsning "Men" konsepsiyasini global madaniyat va mahalliy an'analar o'rtasidagi o'zaro ta'sirda tushunishga harakat qilmoqdalar.

- **Madaniyatlararo identifikatsiya:** MDH davlatlaridagi yoshlar global madaniyat bilan tanishar ekan, ularning shaxsiy identifikatsiyasi o'ziga xos tarzda shakllanadi. Shaxsning "Men" konsepsiyasi, ularning o'z madaniyatiga nisbatan qarashlari va global dunyoda o'z o'rnini qanday topishlari orqali o'zgaradi.
- **Madaniy o'zlik va global ta'sirlar:** MDH davlatlarida yoshlar o'z o'zligini global madaniyat bilan moslashtirishga harakat qilishadi, lekin shu bilan birga, o'z milliy va dini an'alarini ham saqlab qolishga intilishadi.

5. Shaxs va oilaviy psixologiya (oilaviy va ijtimoiy tizimlar)

Markaziy Osiyo va Kavkaz mintaqasida oilaviy va ijtimoiy tizimlar shaxsning "Men" konsepsiyasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Oila va jamiyatda shakllanadigan an'analar, mas'uliyatlar va ijtimoiy rollar shaxsning o'zlik tushunchasini shakllantiradi.

- **Oila va jamiyat ta'siri:** MDH davlatlarida oilaning o'rni juda muhim. Shaxs o'zini oila, jamiyat va uning qadriyatlari orqali anglashni boshlaydi. Shu bilan birga, jamiyatning ijtimoiy roli va ijtimoiy kutishlar shaxsning o'zlikni qanday tasavvur qilishiga ta'sir qiladi.

Xulosa. MDH davlatlarida shaxsning "Men" konsepsiyasi o'ziga xosdir, chunki u madaniy, oilaviy va ijtimoiy qadriyatlar bilan chambarchas bog'langan. Shu bilan birga, globalizm va madaniy o'zgarishlar bu jarayonni yanada murakkablashtiradi. Zamonaviy psixologlar, shaxsning o'zligini anglashni nafaqat individlarning ichki dunyosi, balki ularning ijtimoiy va madaniy kontekstlariga nisbatan ham tushunishga harakat qilmoqdalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Lev Vygotskiy "O'z-o'zini boshqarish va bola psixologiyasi" (The Psychology of the Child) 1930-y.
2. Lev Vygotskiy "O'zini boshqarish va til" (Thought and Language) asari 1934 y.
4. Ivan Pavlov "Shartli reflekslar" 1903-y.
5. Boris F. Lomov "Psixologiya va shaxsiyat" 1950-y.
6. kun.uz
7. www.ziyounet.com
8. pedagog.uz

DIZARTRIYA BO‘LGAN BOLALARDA KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISHDA LOGOPEDIK YORDAMNING O‘RNI

Mo'minova E.M

Kimyo xalqoro universiteti

Logopediya yo'nalishi MSPD-1U magistranti

Tayanch so'zlar: dizartriya, kommunikativ qobiliyatlar, logopedik yordam, ovoz chiqarish mashqlari, nutq faoliyati, interfaol mashqlar, o'yin metodlari, vizual materiallar.

Ключевые слова: дизартрия, коммуникативные навыки, логопедическая помощь, голосовые упражнения, речевая деятельность, интерактивные упражнения, игровые методы, наглядные материалы.

Key words: dysarthria, communicative skills, speech therapy assistance, voice production exercises, speech activity, interactive exercises, game methods, visual materials.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada dizartriya tashxisi qo'yilgan bolalarda kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishda logopedik yordamning o'rni tahlil qilinadi. Dizartriya so'zlashuv nutqi va nutq faoliyatining buzilishiga olib keladigan neyrolojik holat bo'lib, uning oldini olish va tuzatish uchun logopedik korreksiya zarur. Maqolada logopedik yordamning samarali metodlari, jumladan, ovoz chiqarish mashqlari, talaffuzni to'g'ri tashkil etish, og'zaki nutq va kommunikatsiya faoliyatini rivojlantirish usullari keltirilgan. Shuningdek, bolalarda nutqni tushunish, nutq faoliyatini rag'batlantirishda o'yin metodlari, interfaol mashqlar va vizual materiallardan foydalanishning muhimligi o'rganilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется роль логопедической помощи в развитии коммуникативных навыков у детей с диагнозом дизартрия. Дизартрия является неврологическим нарушением, которое влияет на речь и речевую деятельность, и требует логопедической коррекции для предотвращения и устранения проблем. В статье рассматриваются эффективные методы логопедической помощи, такие как упражнения на постановку голоса, коррекция произношения, развитие устной речи и коммуникативных навыков. Также исследуются важность использования игровых методов, интерактивных упражнений и визуальных материалов в развитии речи у детей с дизартрией.

SUMMARY:

This article analyzes the role of speech therapy support in developing communicative skills in children with dysarthria. Dysarthria is a neurological condition that affects speech and language functions, requiring speech therapy intervention for prevention and correction. The article discusses effective methods of speech therapy, such as voice exercises, pronunciation correction, oral speech development, and communication skills enhancement. The importance of using game

methods, interactive exercises, and visual aids in fostering speech in children with dysarthria is also explored.

Dizartriya - bu bolalardagi nutqni shakllantirishda to'g'ri bo'ladigan neyrolojik holatdir. Bu kasallik nutq mushaklarining ish faoliyatining buzilishi natijasida yuzaga keladi va bolalarni og'zaki va yozma nutqda qiyinchiliklarga duchor qiladi. Dizartriya bilan og'rigan bolalar tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishda, nutqni ravonlashtirishda va so'z boyligini kengaytirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, shuning uchun logopedik yondashuvlarning ahamiyati katta. Dizartriya bo'lgan bolalarning nutqini rivojlantirish uchun logopedik yordam ko'rsatilishi kerak, chunki bu ularning kommunikativ qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi.

Og'zaki nutqdagi qiyinchiliklar: Dizartriya bilan og'rigan bolalar tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishda, nutqni ravonlashtirishda va so'z boyligini kengaytirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Yozma nutqdagi qiyinchiliklar: Dizartriya bilan og'rigan bolalar yozma nutqda ham qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ular so'zlarni to'g'ri yozishda, gap tuzishda va matn yozishda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Dizartriya bo'lgan bolalarning nutqini rivojlantirish uchun logopedik yordam ko'rsatilishi kerak. Logopedik yondashuvlar bolalarning nutqiy qobiliyatlarini yaxshilash, ularning kommunikativ qobiliyatlarini oshirish va ijtimoiy moslashuvini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

Individual yondashuv: Har bir bola uchun individual logopedik dastur tuzish kerak. Bu dastur bolaning yoshi, nutqiy qobiliyati va individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda tuziladi.

Muntazam mashqlar: Logopedik mashqlar bolalarning nutqiy qobiliyatlarini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Bu mashqlar orqali bolalar tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, nutqni ravonlashtirish va so'z boyligini kengaytirishni o'rganishadi.

O'yin texnologiyalari: O'yinlar orqali bolalarning nutqiy qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin. O'yinlar bolalarni qiziqtiradi, ularning diqqatini jamlashga yordam beradi va o'quv jarayonini qiziqarli qiladi.

Dizartriya bolalarning talaffuzini, ovoz chiqishini va nutqni tushunishni qiyinlashtiradi. Nutqdagi bu buzilishlar bolaning jamiyatda o'z o'rnini topishiga to'sqinlik qiladi. Kommunikativ qobiliyatlarning rivojlanishi, shuningdek, so'zlashuvdagi aniq talaffuz va to'g'ri intonatsiyani o'z ichiga oladi. Bu jarayonlar uchun logopedik yordam zarur.

Logopedik yordam dizartriya bo'lgan bolalarda talaffuzni to'g'ri shakllantirish, nutqni aniq va tushunarli qilish uchun amalga oshiriladi. Mashqlar orqali bolalar o'zlarining ovoz chiqishi va talaffuzini to'g'ri bajarishni o'rganadilar. Shu

bilan birga, kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishda o'yin metodlaridan foydalanish muhimdir. Interfaol mashqlar, mantiqiy savollar, rasmlı kartochkalar va vizual materiallar yordamida bolalar nutqni anglash va jamiyat bilan muloqotda bo'lish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Dizartriya bolalarning so'zlashuv nutqida jiddiy buzilishlar keltirib chiqaradi, bu esa ularning jamiyat bilan muloqot qilish imkoniyatlarini cheklaydi. Nutqning shakllanishi uchun to'g'ri talqin va talaffuz juda muhimdir, chunki talaffuzdagi noaniqliklar kommunikativ qobiliyatlarni susaytiradi.

Dizartriya bo'lgan bolalar nutqini shakllantirishda talaffuzdagi noaniqliklar, o'z navbatida, ularning o'z fikrlarini aniq ifoda etishiga to'sqinlik qiladi. Nutqdagi buzilishlar, ayniqsa, tilda joylashgan tovushlar va so'zlarni noto'g'ri talaffuz qilish orqali namoyon bo'ladi. Bu esa bolaning jamiyatdagi o'rni va muvaffaqiyatli muloqotini murakkablashtiradi. Buning oldini olish uchun logopedik yordam, xususan talaffuzni to'g'ri shakllantirish, nutqni aniq va tushunarli qilish uchun zarurdir. Logopedik mashqlar orqali bolalar tovushlarni to'g'ri chiqarishni o'rganadilar va nutqni ravon aytish qobiliyatini oshiradilar.

Talaffuzdagi noaniqliklarni bartaraf etishning samarali yo'llaridan biri — bu artikulyatsiya mashqlaridir. Masalan, dizartriya bo'lgan bolalarga turli xil tovushlarni to'g'ri chiqara olishlari uchun og'zaki mashqlar, yuz mushaklarini bo'shatishga yordam beradigan maxsus usullar va nafas olish mashqlari taklif etiladi. Bu mashqlar bolaning artikulyatsiyasini yaxshilaydi va nutqdagi buzilishlarni kamaytiradi. Talaffuzni yaxshilashda ovoz chiqish mashqlari ham muhim ahamiyatga ega, chunki ovozning balandligi va tonaligi, shuningdek, tovushlarni aniq chiqarish kommunikatsiya samaradorligini oshiradi.

Talaffuzning aniq bo'lishi kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bolalar, to'g'ri talaffuz yordamida, o'zlarini tushuntirishda va boshqalar bilan muloqotda bo'lishda ko'proq ishtirok etadilar. Shuningdek, muloqotdagi to'g'ri talaffuz ularning ijtimoiy qobiliyatlarini, o'z-o'ziga bo'lgan ishonchlarini oshiradi. Agar bolalar talaffuzdagi qiyinchiliklarni yengib o'tsa, ular o'z fikrlarini ravon, aniq va tushunarli tarzda ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Dizartriya bilan og'rigan bolalar uchun logopedik yordam orqali nafaqat talaffuzni to'g'ri shakllantirish, balki ular o'zlariga bo'lgan ishonchni oshiradilar va jamiyatda faol ishtirok etish imkoniyatini kengaytiradilar. O'yin metodlari va interfaol mashqlarni qo'llash orqali, bolalar nutqni anglash va boshqalar bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu jarayon bolalarga o'z nutqini to'g'ri ifodalash va boshqalar bilan samarali muloqot qilishda yordam beradi.

Shuningdek, logopedik yordam bolalarga ogʻzaki nutqdan tashqari, yozma nutqni ham rivojlantirishga yordam beradi. Dizartriya bilan ogʻrigan bolalar uchun yozma nutqni oʻrganish va uni toʻgʻri tushunish juda muhimdir, chunki yozma ifoda ularning kommunikativ imkoniyatlarini yanada kengaytiradi. Masalan, soʻzlarni toʻgʻri yozish va ularni toʻgʻri shaklda tushunish, oʻquvchilarga oʻz fikrlarini yozma ravishda ifodalashni oʻrgatadi.

Logopedik yordamning asosiy maqsadi dizartriya boʻlgan bolalar nutqining rivojlanishiga ijobiy taʼsir koʻrsatish va ularning jamiyat bilan samarali muloqot qilish imkoniyatlarini oshirishdir.

Dizartriya kasalligi bolalarda miyaning neyromuskulyar tizimlaridagi nosozliklar natijasida yuzaga keladi. Ovoz va talaffuz tizimi, jumladan artikulyatsiya, ovoz balandligi va tonalligi, dizartriyali bolalarning nutq faoliyatiga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Shuning uchun, logopedik yordam orqali toʻgʻri artikulyatsiyani rivojlantirish, ovoz chiqarish va talaffuzni sozlash muhimdir.

Logopedlar dizartriya boʻlgan bolalar uchun turli xil mashqlarni qoʻllaydilar. Masalan, bolalar uchun talaffuz mashqlari «sh» va «r» tovushlarini chiqarishni oʻrganishdan iborat boʻlishi mumkin. Bu tovushlarni toʻgʻri chiqarishda bolalar aynan artikulyatorni aniq ishlatishga oʻrgatiladi. Bu jarayonni osonlashtirish uchun, bolalarga raqamlar, harflar yoki hayvonlarning nomlari bilan mashq qilish taklif etiladi. Misol uchun, «sher», «shamol» kabi soʻzlar bolalar uchun talaffuzni oʻrganish uchun mos keladi. Mashqlarni takrorlash orqali bolalar talaffuzda yengillik sezadilar.

Kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishda oʻyin metodlari: Logopediya oʻyinlarni ham muvaffaqiyatli metod sifatida qoʻllaydi. Oʻyinlar bolalarni jismoniy va ruhiy tarzda ragʻbatlantirib, nutqni rivojlantirishni osonlashtiradi. Interfaol mashqlar yordamida, masalan, bolalar guruhlariga boʻlinib, bir-birlariga savollar berib, qisqa va aniq javoblar olishlari mumkin. Bu metod yordamida bolalar nafaqat talaffuzni, balki muloqotda oʻzaro tushunishni ham rivojlantiradilar. Mantiqiy savollar yordamida bolalarga «Nima?» yoki «Nega?» kabi savollarni berish orqali, ularning muloqot qobiliyatlari kuchayadi. Shu bilan birga, rasmi kartochkalar va vizual materiallardan foydalanish, bolalarga soʻzlar va ularning maʼnolarini tasavvur qilishga yordam beradi. Masalan, kartochkada bir nechta hayvonning rasmlari boʻlishi mumkin, va bolalar bu rasmlar asosida nutqiy mashqlarni bajaradilar.

Masalan, bolalar «it», «mushuk» va «quyon» soʻzlarini talaffuz qilishni oʻrganayotganda, ularning har birini alohida-alohida aytishni va toʻgʻri intonatsiya bilan aytishni amaliyotda koʻrsatish kerak. Ularning har bir nutqiy mashqini

ko'rsatuvchi vositalar (rasmlar, karta) yordamida amalga oshirish juda samarali bo'ladi.

Yana bir misol sifatida, o'yin orqali «Kim qanday tovush chiqara oladi?» degan mashqni ko'rsatish mumkin. Bolalar «qo'ng'iroq», «konsert», «mol» kabi so'zlarni talaffuz qilishadi va ular bu so'zlarni o'zaro suhbat davomida ishlatishadi. Bu mashqlar nafaqat talaffuzni, balki nutqni tushunishni ham yaxshilaydi.

Nutqni rivojlantirishda o'yin metodlarining samaradorligi haqida ilmiy ma'lumotlar mavjud. Shunday qilib, o'yin metodlari bolalar nutqini rivojlantirishda muvaffaqiyatli natijalarga olib keladi, chunki o'yinlar bolalarni rag'batlantiradi va o'rganish jarayonini qiziqarli va interaktiv qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, logopedik yordamning muloqot faoliyatini yaxshilashdagi ahamiyatini ko'rsatadi, chunki o'yinlar bolalarda nutqni anglash va ularni boshqalar bilan muloqotda bo'lishga o'rgatadi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, Logopedik yordam, dizartriya bo'lgan bolalarda talaffuzni to'g'ri shakllantirish, nutqni aniq va tushunarli qilishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. O'yin metodlari va interfaol mashqlar orqali, bolalar nutqni tushunish, muloqot qilish va ijtimoiy faoliyatda ishtirok etish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Ushbu metodlarni qo'llash, bolalarda o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi va jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlaydi. Dizartriya bo'lgan bolalarda kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishda logopedik yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Logopedik yordam metodlari orqali bu bolalar nutq faoliyatida muvaffaqiyatlarga erishadilar. Ularning talaffuzini yaxshilash va kommunikatsiya qobiliyatlarini rivojlantirish orqali ular jamiyatda muvaffaqiyatli va faol a'zo bo'lishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sidorova N. A. (1986). "Logopediya dlya detey s narusheniyem rechi." - Moskva: Pedagogika.
2. Belov A. V. (1991). "Logopediya i psikhologiya." — Sankt-Peterburg: Rossiyskiy Universitet.
3. Abdullayev A. (2000). "Logopediya va uning asoslari." — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi ta'lim vazirligi.
4. Xolmuhamedova S. (2015). "Dizartriyali bolalar nutqini rivojlantirishda logopedik yondashuvlar." - Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
5. Nasirova M. (2010). "Dizartriya bilan og'rigan bolalar uchun logopedik yordamnoma." — Toshkent: Fan va ta'lim.
6. Eshmurodov B. (2018). "O'quvchilarning nutqini rivojlantirish metodlari." — Toshkent: O'zbekiston yoshlar nashriyoti.

NUTQIY KAMCHILIKLARGA EGA BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINING O'QUV MOTIVATSIYASINI OSHIRISHDA LOGOPEDIK MASHQLAR

Usmonxodjayeva N.

Kimyo xalqoro universiteti

Logopediya yo'nalishi MSPD-IU magistranti

Tayanch so'zlar: nutqiy kamchiliklar, logopedik mashqlar, o'quv motivatsiyasi, boshlang'ich sinf, so'z boyligi, talaffuz, o'yin texnologiyalari, innovatsion yondashuv, dislaliya, disgrafiya, interfaol metodlar, lingvistik rivojlanish.

Ключевые слова: речевой дефицит, логопедические упражнения, мотивация обучения, начальная школа, словарный запас, произношение, игровые технологии, инновационный подход, дислалия, дисграфия, интерактивные методы, языковое развитие.

Key words: speech deficits, speech therapy exercises, learning motivation, elementary school, vocabulary, pronunciation, game technologies, innovative approach, dyslalia, dysgraphia, interactive methods, linguistic development.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada nutqiy kamchiliklarga ega boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv motivatsiyasini oshirishda logopedik mashqlarni qo'llash muhimligi yoritiladi. Logopedik mashqlar bolalarning so'z boyligini oshirish, talaffuzni to'g'rilash va o'z fikrlarini ravon ifodalashiga yordam beradi. Ushbu maqolada logopedik mashqlarning turlari, ularning samaradorligi va ta'lim jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, motivatsiyani oshirish uchun innovatsion yondashuvlar va o'yin texnologiyalarining ahamiyati misollar bilan yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается важность применения логопедических упражнений для повышения учебной мотивации младших школьников с речевыми нарушениями. Логопедические упражнения помогают детям расширять словарный запас, исправлять произношение и свободно выражать свои мысли. В статье анализируются виды логопедических упражнений, их эффективность и влияние на учебный процесс. Также рассматривается значение инновационных подходов и игровых технологий для повышения мотивации, приведены примеры.

SUMMARY:

This article examines the importance of using speech therapy exercises to enhance the academic motivation of primary school students with speech impairments. Speech therapy exercises help children expand their vocabulary, correct pronunciation, and express their thoughts fluently. The article analyzes the types of speech therapy exercises, their effectiveness, and their impact on the educational process. Additionally, the significance of innovative approaches and game technologies in boosting motivation is discussed with practical examples.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy rivojlanishi ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Nutqiy kamchiliklar bola muloqotiga, o'quv faoliyatiga va ijtimoiy moslashuviga ta'sir qiladi. Ayniqsa, dislaliya, disgrafiya va boshqa nutqiy buzilishlarga ega bolalarda motivatsiyani oshirish uchun maxsus logopedik mashqlarni qo'llash muhimdir.

Nutqiy rivojlanishning nazariy asoslari Psixolingvistika va pedagogik lingvistika doirasida chuqur tadqiq qilingan. Vygotsky tomonidan ilgari surilgan "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasiga ko'ra, bola kattalar yoki tajribali hamkasblari yordamida murakkab nutqiy ko'nikmalarni egallaydi. Shu bilan birga, Luria tadqiqotlari nutq markazlari faoliyatini tushuntirib, logopedik mashqlarning neyropsixologik asoslarini yoritgan. Logopedik aralashuvda fonologik rivojlanishning bosqichlari va artikulyatsion jihatlar muhim ahamiyatga ega. Masalan, Markova nutqiy buzilishlarni tuzatishda o'yin metodlarining samaradorligini isbotlagan. Interfaol texnologiyalar va innovatsion metodlar esa motivatsiyani oshirishga katta hissa qo'shadi.

Logopedik mashqlar bolaning talaffuzini to'g'rilash, so'z boyligini oshirish va grammatikani o'zlashtirishga yordam beradi. Masalan, artikulyatsion gimnastika mashqlari til, lab va jag' harakatlarini rivojlantirish orqali aniq talaffuzga erishishga yordam beradi.

Bundan tashqari, fonematik eshitish mashqlari bolaning tovushlarni ajratish va to'g'ri talaffuz qilish qobiliyatini oshiradi. Misol uchun, "Tovushni top" o'yini bolaga berilgan tovushni gap ichida ajratib olishga o'rgatadi. Ushbu o'yin orqali bolalar nafaqat tovushlarni farqlash, balki eshitish orqali muloqot qilish ko'nikmalarini ham shakllantiradilar.

Fonematik eshitish mashqlari bolaning tovushlarni ajratish va to'g'ri talaffuz qilish qobiliyatini oshiradi. Ushbu mashqlar eshitish orqali nutqning to'g'ri shakllanishiga yordam beradi. Masalan, "Tovushni top" o'yini bolaga berilgan tovushni gap ichida ajratib olishga o'rgatadi.

Bunday mashqlar bolalarda fonologik idrokni rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, bolalarga "bolta" va "polka" so'zlari berilganda, ular bu so'zlar o'xshash tovushlarga ega ekanligini tushunib yetishlari lozim. Shuningdek, "Tovush qayerda?" mashqi orqali bolalar so'z ichida tovushlarning boshlanishi, o'rtasi yoki oxirini aniqlashga o'rganadilar.

Interfaol texnologiyalar bilan qo'shib olib boriladigan fonematik mashqlar, masalan, mobil ilovalar yoki multimediyaviy darsliklar, bolalarga qiziqarli shaklda mashq qilish imkonini beradi. Masalan, "Fonema tanlash" dasturiy ilovasi bolalarga tovushlarni eshitib, ularni yozma va og'zaki nutqda qo'llashni o'rgatadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, fonematik mashqlarni interaktiv tarzda olib borish bolalarning motivatsiyasini oshiradi va eshitish idrokini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Nutqiy kamchiliklarga ega boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun logopedik mashqlar motivatsiyani oshirishning muhim vositasi hisoblanadi. Fonematik eshitish mashqlari yordamida bolalar tovushlarni ajratish, so'z tarkibini tushunish va talaffuzni to'g'rilash ko'nikmalarini shakllantiradilar. Shu bilan birga, zamonaviy interfaol texnologiyalar bilan boyitilgan mashg'ulotlar bolalarning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Interfaol va didaktik o'yinlar logopedik mashqlar bilan uyg'unlashtirilsa, bolalar jarayonga faolroq jalb qilinadi. Masalan, "So'z zanjiri" o'yini bolalarning so'z boyligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu o'yinda bola bir so'zni aytgandan so'ng, boshqa o'quvchi o'sha so'zning oxirgi harfi bilan yangi so'z aytishi kerak. Bu mashq nafaqat nutqni rivojlantiradi, balki mantiqiy fikrlash va tezkor javob berish ko'nikmalarini ham shakllantiradi.

Zamonaviy interfaol metodlar, xususan, mobil ilovalar va virtual logopedik mashqlar nutqiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, "Speech Therapy Apps" ilovasi bolalarga individual yondashish va ularning ehtiyojlariga mos keladigan mashqlarni tanlash imkoniyatini beradi.

Interfaol va didaktik o'yinlar logopedik mashqlar bilan uyg'unlashtirilsa, bolalar jarayonga faolroq jalb qilinadi. Masalan, "So'z zanjiri" o'yini bolalarning so'z boyligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu o'yinda bola bir so'zni aytgandan so'ng, boshqa o'quvchi o'sha so'zning oxirgi harfi bilan yangi so'z aytishi kerak. Bu mashq nafaqat nutqni rivojlantiradi, balki mantiqiy fikrlash va tezkor javob berish ko'nikmalarini ham shakllantiradi.

Tovush zanjiri: O'quvchilar "Olma" so'zini aytgandan so'ng, keyingi o'quvchi "Anor" so'zini aytadi. Bu davom ettirilib, bolalar yangi so'zlarni topishga undaydi.

So'z bog'lash: Berilgan rasm yoki mavzuga oid so'zlarni topish va ular bilan gap tuzish. Masalan, "Maktab" so'zi berilsa, o'quvchi "Maktab – dars – kitob" kabi bog'langan so'zlarni topadi.

Tarif o'yini: O'qituvchi bir narsani tasvirlab beradi va bolalar shu so'zni topishadi. Masalan, "U dumaloq, qizil va shirin" – javob: "Olma".

Ritm va she'riy mashqlar: Qisqa she'rlarni yodlash va ularga mos ravishda ritmik harakatlarni bajarish.

O'yin metodlari nutqiy kamchilikka ega bo'lgan bolalarning faolligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. O'yinlar bolalarni qiziqtiradi, ularning diqqatini jamlashga yordam beradi va o'quv jarayonini qiziqarli qiladi. Bu esa bolalarning nutqiy qobiliyatlarini rivojlantirishda katta yordam beradi.

Lug‘at boyligini kengaytirish: O‘yinlar orqali bolalar yangi so‘zlar va tushunchalarni oson va qiziqarli tarzda o‘rganishlari mumkin. Misol uchun, "So‘z to‘plami" o‘yini bolalarga turli mavzular bo‘yicha so‘zlar o‘rgatadi va ularni qo‘llashni mashq qiladi.

Nutqiy faollikni oshirish: O‘yinlar bolalarni nutqiy faoliyatga undaydi. Ular o‘yin jarayonida so‘zlashish, savollarga javob berish va o‘z fikrlarini ifodalash imkoniyatiga ega bo‘lishadi.

Ijtimoiy moslashuvni yaxshilash: Interaktiv va guruhiiy mashg‘ulotlar orqali bolalar bir-birlari bilan muloqot qilish, guruhda ishlash va o‘zaro hamkorlik qilish qobiliyatlarini rivojlantirishadi. Bu esa ularning ijtimoiy moslashuvini yaxshilaydi.

Interaktiv va guruhiiy mashg‘ulotlar nutqiy kamchilikka ega bo‘lgan bolalarning ijtimoiy va nutqiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Guruhda ishlash qobiliyati: Guruhiiy mashg‘ulotlar orqali bolalar bir-birlari bilan muloqot qilish, guruhda ishlash va o‘zaro hamkorlik qilish qobiliyatlarini rivojlantirishadi. Bu esa ularning ijtimoiy moslashuvini yaxshilaydi.

Nutqiy faollikni oshirish: Interaktiv mashg‘ulotlar bolalarni nutqiy faoliyatga undaydi. Ular o‘yin jarayonida so‘zlashish, savollarga javob berish va o‘z fikrlarini ifodalash imkoniyatiga ega bo‘lishadi.

Ijtimoiy moslashuvni yaxshilash: Interaktiv va guruhiiy mashg‘ulotlar orqali bolalar bir-birlari bilan muloqot qilish, guruhda ishlash va o‘zaro hamkorlik qilish qobiliyatlarini rivojlantirishadi. Bu esa ularning ijtimoiy moslashuvini yaxshilaydi.

O‘yin metodlari nutqiy kamchilikka ega bo‘lgan bolalarning faolligini oshirish, lug‘at boyligini kengaytirish va ijtimoiy moslashuvini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Interaktiv va guruhiiy mashg‘ulotlar bolalarning nutqiy va ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantirishda katta yordam beradi. Shu bilan birga, ularning qo‘llanishi bolalarning motivatsiyasini oshirish va o‘quv jarayonini qiziqarli qilish imkoniyatini beradi.

Nutqiy kamchiliklarga ega boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun interfaol va didaktik o‘yinlar logopedik mashqlar bilan uyg‘unlashtirilishi motivatsiyani oshirishning samarali vositasi hisoblanadi.

Nutqiy kamchiliklarga ega boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun interfaol va didaktik o‘yinlar logopedik mashqlarni amalga oshirishda samarali yordamchi bo‘lishi mumkin. Mana, shunday mashqlardan ba‘zilari:

“So‘zlarni to‘g‘ri ayt” o‘yini: Bu o‘yin nutqni to‘g‘ri talaffuz qilishga yordam beradi. O‘quvchiga so‘zlar beriladi, ularni to‘g‘ri talaffuz qilish kerak. Masalan, "karta" so‘zini “korta” deb aytishni o‘rgatish.

“Tushunish va takrorlash” o‘yini: O‘qituvchi bir necha so‘zdan iborat jumalani aytadi, va o‘quvchi uni takrorlashga harakat qiladi. Bu mashq talaffuz va eslab qolish qobiliyatini rivojlantiradi.

“Ranglar va shakllarni aniqlash” o‘yini: O‘quvchilarga ranglar va shakllar tasvirlangan kartochkalar taqdim etiladi. Ular kartochkadagi tasvirni va uning nomini aytib, to‘g‘ri talaffuz qilishlari kerak.

“Hayvonlarni chaqirish” o‘yini: O‘quvchiga hayvonlarning nomlari beriladi, va ularni tovushlarini to‘g‘ri chiqarishga chaqiradi. Masalan, “sher” so‘zini aytishda “sh” va “r” tovushlarini to‘g‘ri talaffuz qilish kerak.

“So‘z yaratish” o‘yini: O‘quvchilarga ba’zi harflar yoki tovushlar beriladi, va ular bu harflardan so‘zlar yaratib, ularni to‘g‘ri talaffuz qilib aytishlari kerak. Bu mashq so‘z boyligini oshirishga va talaffuzni yaxshilashga yordam beradi.

Bu o‘yinlar nafaqat nutqni yaxshilashga yordam beradi, balki o‘quvchilarning qiziqishini ham oshiradi.

Mashqlar orqali nafaqat bolalarning so‘z boyligi oshadi, balki muloqot qobiliyatlari ham rivojlanadi. Kelajakda ushbu metodlarni yanada rivojlantirish va yangi innovatsion yondashuvlarni tadqiq qilish lozim, texnologik yondashuvlar an’anaviy usullarga nisbatan samaraliroq bo‘lib, bolalarning qiziqishini orttiradi va ularni mashg‘ulotlarga faolroq jalb qiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Nutqiy kamchiliklarga ega boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun logopedik mashqlar motivatsiyani oshirishning muhim vositasi hisoblanadi. Artikulyatsion gimnastika, fonematik eshitish mashqlari va o‘yin texnologiyalari yordamida bolalar nutqiy qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin. Interfaol metodlarning qo‘llanilishi esa ularning nutqiy kamchiliklarini bartaraf etishda an’anaviy usullarga nisbatan samaraliroq bo‘lishi mumkin.

Kelajakda ushbu sohadagi tadqiqotlar logopedik yondashuvlarni yanada takomillashtirishga va innovatsion texnologiyalarni kengroq joriy etishga yo‘naltirilishi lozim. Shuningdek, pedagoglar va logoped mutaxassislar zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanish orqali o‘quvchilarning lingvistik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashlari muhimdir. Ushbu sohadagi tadqiqotlar logopedik yondashuvlarni yanada takomillashtirishga va innovatsion texnologiyalarni kengroq joriy etishga yo‘naltirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте. М.: Просвещение.
2. Yo‘ldoshev H. Bolalarda nutqiy rivojlanish va uni shakllantirish metodikasi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
3. Jo‘raev B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy buzilishlarni bartaraf etish metodlari. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Norboyeva M. Logopediya asoslari va amaliyoti. Toshkent: Istiqlol nashriyoti.
5. Saidov, G. Nutqiy rivojlanish muammolari va ularning yechimlari. Toshkent: Ma‘naviyat.
6. Karimova N. O‘quvchilarning lingvistik rivojlanishi va pedagogik yondashuvlar. Toshkent: O‘qituvchi.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQIY KAMCHILIKLARNI BARTARAF ETISHDA INTERFAOL O'YIN TEKNOLOGIYALARINING SAMARADORLIGI

Abdullayeva O'.D.

Kimyo xalqoro universiteti

Logopediya yo'nalishi MSPD-1U magistranti

Tayanch so'zlar: nutqiy kamchiliklar, interfaol o'yinlar, so'zlashuv nutqi, so'z boyligi, talaffuzni to'g'rilash, raqamli texnologiyalar, pedagogik usullar, motivatsiya, samaradorlik

Ключевые слова: нарушения речи, интерактивные игры, разговорная речь, словарный запас, коррекция произношения, цифровые технологии, педагогические методы, мотивация, эффективность.

Key words: speech disorders, interactive games, spoken language, vocabulary, pronunciation correction, digital technologies, pedagogical methods, motivation, efficiency.

РЕЗЮМЕ:

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy kamchiliklarni bartaraf etishda interfaol o'yin texnologiyalarining samaradorligi mavzusidagi bu maqola zamonaviy pedagogikada raqamli texnologiyalarning ahamiyatini ko'rib chiqadi. Tadqiqotda interfaol o'yinlar bolalarning so'zlashuv nutqini shakllantirish, so'z boyligini oshirish va talaffuzni to'g'rilashdagi rolini o'rganadi. Maqolada an'anaviy usullar bilan zamonaviy texnologiyalarni solishtirish orqali ularning afzalliklari va cheklovlari tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

Данная статья посвящена эффективности интерактивных игровых технологий в устранении речевых недостатков у детей дошкольного возраста. Исследование рассматривает роль интерактивных игр в формировании разговорной речи, расширении словарного запаса и коррекции произношения. В статье проводится сравнительный анализ традиционных методов и современных технологий, выявляются их преимущества и ограничения.

SUMMARY:

This article explores the effectiveness of interactive gaming technologies in addressing speech deficiencies in preschool children. The study examines the role of interactive games in developing conversational skills, enriching vocabulary, and correcting pronunciation. The article provides a comparative analysis of traditional methods and modern technologies, highlighting their advantages and limitations.

Nutqiy kamchiliklar – insonning og'zaki yoki yozma nutqini shakllantirish va ifodalashdagi buzilishlar bo'lib, ular bola yoki kattalarning kommunikativ

qobiliyatlariga ta'sir qiladi. Ushbu kamchiliklar turli omillar (genetik, nevrologik, psixologik yoki ekologik) natijasida yuzaga kelishi mumkin. Quyida nutqiy kamchiliklarning asosiy turlari va ularning oqibatlari bayon etiladi.

Artikulyatsion fonetik buzilishlar. Bu turdagi nutqiy kamchiliklarda odam ayrim tovushlarni noto'g'ri talaffuz qiladi yoki umuman ishlatmaydi. Masalan, bolalar "r" va "l" tovushlarini noto'g'ri aytishi yoki ba'zi fonemalarni tushirib qoldirishi mumkin.

Oqibatlari: Talaffuzning buzilishi muloqot sifatini pasaytiradi, bola o'z fikrini to'g'ri ifodalashda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, o'ziga bo'lgan ishonchning pasayishi kuzatilishi mumkin.

Dislaliya. Dislaliya – bolalarda til, tish yoki jag' tuzilishidagi nuqsonlar natijasida yuzaga keladigan talaffuz kamchiligi. Bu buzilish organik yoki funksional sabablarga ko'ra rivojlanishi mumkin.

Oqibatlari: Bola noto'g'ri talaffuzlangan tovushlarni yozma nutqida ham xato qilib yozishi mumkin, o'quv jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishi ehtimoli ortadi, ijtimoiy muloqotda qiyinchiliklar paydo bo'lishi mumkin.

Disgrafiya va Disleksiya. Disgrafiya – yozma nutqning buzilishi bo'lib, harflarni noto'g'ri yozish, so'zlarni tushirib qoldirish yoki noto'g'ri tartibda joylashtirish bilan namoyon bo'ladi. Disleksiya esa o'qish jarayonidagi buzilish bo'lib, so'zlarni o'qishda qiyinchiliklar, harflarni chalkashtirib yuborish va matnni tushinishda muammolar bilan tavsiflanadi.

Oqibatlari: Akademik muvaffaqiyatning pasayishi, o'ziga bo'lgan ishonchning yo'qolishi va psixologik bosim, yozma va og'zaki ifoda qobiliyatining cheklanishi.

Dizartriya. Dizartriya – miyadagi motor markazlarning shikastlanishi natijasida yuzaga keladigan nutqning buzilishi. Bunda bola yoki kattalarda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, tovush balandligini nazorat qilish, ritm va intonatsiyani to'g'ri ishlatish bilan bog'liq muammolar kuzatiladi.

Oqibatlari: Nutqning noaniq bo'lishi muloqot jarayonini qiyinlashtiradi, logopedik yordam bo'lmasa, buzilishlar yanada chuqurlashishi mumkin, bolaning psixologik rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Alaliya. Alaliya – bolalarda markaziy asab tizimi shikastlanishi natijasida yuzaga keladigan nutqning rivojlanmasligi yoki kechikishi. Bu buzilish sensor yoki motor shaklda bo'lishi mumkin. Sensor alaliya eshitish tahlilchisi shikastlanganda nutqni tushunish qobiliyatining buzilishiga olib keladi. Motor alaliya esa nutq apparatining harakatlanish qobiliyatining sust rivojlanishi bilan bog'liq.

Oqibatlari: Bola muloqotga qiynaladi, bu esa ijtimoiy ajralishga sabab bo‘lishi mumkin, o‘quv jarayonida sezilarli qiyinchiliklar paydo bo‘ladi, aqliy rivojlanish jarayoniga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Stammering (Tutqanoq nutq, duduqlik). Duduqlik – nutqning ritmik va ravon bo‘lmasligi bilan tavsiflanadi. Bu buzilish stress, genetik omillar yoki nevrologik sabablarga ko‘ra paydo bo‘lishi mumkin.

Oqibatlari: Muloqotga bo‘lgan qo‘rquv va ijtimoiy chekinish., nutqni to‘g‘ri ifodalashda qiyinchiliklar, stress va psixologik muammolarning ortishi.

Nutqiy kamchiliklar turli shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin: fonetik (talaffuz muammolari), leksik (so‘z boyligining yetishmasligi) va grammatik (gap tuzish qoidalarini bilmaslik). Misol uchun, fonetik kamchiliklar bolalarning tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish qobiliyatini cheklaydi, leksik kamchiliklar esa ularning so‘z boyligini kambag‘illashtiradi.

Nutqiy muammolar bolalarning ijtimoiy hayotiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ular o‘z fikrlarini to‘liq ifodalay olmasliklari sababli, guruhdosh bolalar bilan muloqotda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Bu esa ularning o‘ziga ishonchsizligi va ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin.

Nutqiy kamchiliklar nafaqat bolaning lingvistik rivojlanishiga, balki ijtimoiy va psixologik holatiga ham katta ta‘sir ko‘rsatadi. Ularni erta aniqlash va logopedik hamda psixologik muolajalar bilan tuzatish bolaning sog‘lom muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, nutqiy muammolarni bartaraf etish uchun maxsus metodikalar va texnologiyalarni qo‘llash dolzarb hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy kamchiliklar ularning ijtimoiy va kognitiv rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Nutqiy muammolar bolalarning muloqot qobiliyatini pasaytiradi, o‘qishga tayyorgarlikni qiyinlashtiradi va kelajakdagi o‘quv yutuqlariga ta‘sir qiladi. An’anaviy logopedik usullar yordamida nutqni rivojlantirish uzoq vaqt talab qiladi va bolalarning qiziqishini uyg‘otish qiyin bo‘ladi. Bu esa ularning o‘qishga tayyorgarligini qiyinlashtiradi va kelajakdagi o‘quv yutuqlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Nutqiy rivojlanishning kechikishi bolalarning o‘ziga ishonchsizligi, ijtimoiy izolyatsiya va o‘quv jarayonida qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, zamonaviy pedagogikada interfaol o‘yin texnologiyalaridan foydalanish keng tarqalmoqda.

An’anaviy logopedik usullar, masalan, she’rlar, hikoyalar va maxsus mashqlar, nutqni rivojlantirishda ma’lum darajada samara beradi. Biroq, bu usullar ko‘pincha uzoq vaqt talab qiladi va bolalarning qiziqishini uyg‘otish qiyin bo‘ladi. Bolalar tezda zerikishlari va diqqatlarini jamlashda qiyinchiliklarga duch kelishlari sababli, an’anaviy usullar har doim ham samarali bo‘lmaydi.

Shu sababli, zamonaviy pedagogikada interfaol o'yin texnologiyalaridan foydalanish keng tarqalmoqda.

Interfaol o'yin texnologiyalari bolalarning nutqiy rivojlanishini yaxshilashda yangi imkoniyatlar yaratadi. Raqamli texnologiyalar, mobil ilovalar, virtual va kengaytirilgan realilik dasturlari bolalarning diqqatini jalb qiladi va ularni o'quv jarayoniga faol jalb qiladi.

- **So'z boyligini oshirish:** Interfaol o'yinlar bolalarga yangi so'zlarni o'rganish va ularni qo'llashni mashq qilish imkoniyatini beradi. Misol uchun, "So'z to'plami" o'yini bolalarga turli mavzular bo'yicha so'zlar o'rgatadi.
- **Talaffuzni to'g'rilash:** Virtual realilik texnologiyalari orqali bolalar tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni mashq qilishlari mumkin.
- **Grammatik qoidalarni o'zlashtirish:** O'yinlar orqali bolalar gap tuzish qoidalarni oson va qiziqarli tarzda o'rganishlari mumkin.

Interfaol o'yinlar bolalarning motivatsiyasini oshiradi, chunki ular o'quv jarayonini qiziqarli va o'yin shaklida olib borishadi. Bu esa bolalarning diqqatini uzoq vaqt saqlab qolishga yordam beradi.

Turli tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, interfaol o'yin texnologiyalari nutqiy kamchiliklarni bartaraf etishda an'anaviy usullarga qaraganda samaraliroq bo'lishi mumkin. Misol uchun, Xolmirzayev B.ning tadqiqotlariga ko'ra, raqamli o'yinlar bolalarning so'z boyligini 30% ga oshirishga yordam beradi.

Biroq, interfaol o'yin texnologiyalaridan foydalanishda quyidagi jihatlarni hisobga olish kerak:

- Bolalarning yoshi va individual ehtiyojlari.
- Texnologiyalarga kirish imkoniyatlari.
- O'yinlarning pedagogik jihatdan to'g'ri tanlanishi.

Kelajakda ushbu sohada ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish va yangi metodik yondashuvlarni ishlab chiqish zarur. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy kamchiliklarni bartaraf etishda interfaol o'yin texnologiyalaridan foydalanish zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Bu texnologiyalar bolalarning nutqiy rivojlanishini yaxshilash, ularning so'z boyligini oshirish va talaffuzni to'g'rilashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, ularning qo'llanishi bolalarning motivatsiyasini oshirish va o'quv jarayonini qiziqarli qilish imkoniyatini beradi.

Interfaol o'yinlar bolalarning diqqatini jalb qiladi, ularni faol qatnashishga undaydi va o'quv jarayonini qiziqarli qiladi. Raqamli texnologiyalar orqali bolalarning so'z boyligini oshirish, talaffuzni to'g'rilash va grammatik qoidalarni o'zlashtirish osonlashtiriladi. Misol uchun, mobil ilovalar va virtual

realilik dasturlari bolalarga interaktiv tarzda yangi soʻzlarni oʻrgatadi va ularni qoʻllashni mashq qiladi.

Bundan tashqari, interfaol oʻyinlar kognitiv rivojlanishga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, interfaol oʻyinlar orqali bolalar nafaqat lingvistik qobiliyatlarini rivojlantiradi, balki muammo yechish, mantiqiy fikrlash va ijodiy tafakkur kabi koʻnikmalarni ham shakllantiradi. Masalan, Swanson & Sachse tomonidan oʻtkazilgan tadqiqotda raqamli oʻyinlarning bolalarning vizual-idrok va eslab qolish qobiliyatiga ijobiy taʼsiri aniqlangan.

Bunday oʻyinlar orqali bolalar real hayotiy vaziyatlarda muloqot qilishni oʻrganishadi. Piaget va Vigotskiy nazariyalariga koʻra, interfaol faoliyatlar, ayniqsa, ijtimoiy muhitda kechadigan oʻyinlar bolalarning nutq rivojlanishiga sezilarli taʼsir koʻrsatadi. Virtual muhitda qoʻllaniladigan ovoqli va vizual stimullar esa bola nutqining tez shakllanishiga yordam beradi.

Neurologik tadqiqotlar ham shuni koʻrsatadiki, interfaol oʻyinlar miyadagi neyron bogʻlanishlarni faollashtiradi va nutqni qayta ishlash markazlarini ragʻbatlantiradi. Bavelier va boshqalar tadqiqotlariga koʻra, videooʻyinlar bilan shugʻullangan bolalarda eʼtibor, koʻrish-motor koordinatsiyasi va qaror qabul qilish qobiliyatlari rivojlanganligi kuzatilgan.

Bundan tashqari, interfaol oʻyinlarning lingvistik rivojlanishdagi samaradorligi soʻz boyligini oshirish, grammatik tuzilmani mustahkamlash va talaffuzni yaxshilashga bevosita bogʻliqdir. Masalan, Gupta va Richardson tadqiqotlari shuni koʻrsatadiki, interfaol raqamli dasturlar bolalarning yangi soʻzlarni tezroq oʻzlashtirishiga va ularni kontekstda toʻgʻri qoʻllashiga yordam beradi.

Shunday qilib, ilmiy tadqiqotlar interfaol oʻyinlarning nafaqat oʻyin sifatida, balki taʼlimiy vosita sifatida ham samaradorligini tasdiqlaydi. Bunday texnologiyalar bolaning nutq rivojlanishiga ijobiy taʼsir koʻrsatib, uni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Interfaol oʻyin texnologiyalari nutqiy kamchiliklarni bartaraf etishda anʼanaviy usullarga qaraganda samaraliroq boʻlishi mumkin. Biroq, ularni qoʻllashda bolalarning yoshi, individual ehtiyojlari va texnologiyalarga kirish imkoniyatlari hisobga olinishi kerak. Shu nuqtai nazardan, interfaol oʻyin texnologiyalarining nutqiy terapiyada qoʻllanilishi boʻyicha ilmiy tadqiqotlar ularning samaradorligini tasdiqlaydi. Masalan, Wren tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni koʻrsatdiki, raqamli vositalar orqali nutq mashqlarini bajargan bolalar anʼanaviy logopedik terapiya bilan shugʻullangan bolalarga nisbatan tezroq rivojlangan. Ayniqsa, talaffuzni toʻgʻrilash va fonologik xatolarni kamaytirishda interfaol texnologiyalar katta natijalar beradi. Smeets & Bus

tadqiqotlari shuni aniqladiki, bolalar uchun mo'ljallangan o'quv o'yinlari disleksiya, dislaliya va boshqa nutqiy buzilishlarni bartaraf etishda vizual va audio stimullar bilan ishlash orqali samarali bo'lishi mumkin. Tadqiqotchilar ayniqsa, virtual realistik mashg'ulotlarning sensor-motor koordinatsiyani yaxshilash orqali talaffuzni rivojlantirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlashgan.

Neurologik tadqiqotlar ham interfaol o'yinlarning miya faoliyatiga ta'sirini o'rganib, ulardan nutq terapiyasida foydalanishning ahamiyatini ko'rsatmoqda. Bavelier va Davidson tadqiqotlari natijalari shuni ko'rsatadiki, audio-vizual interfaol o'yinlar miyadagi Broka va Vernike hududlarini faollashtirib, nutqni ishlab chiqish va tushunish jarayonlarini tezlashtirishi mumkin. Ayniqsa, sun'iy intellektga asoslangan logopedik ilovalar bolaning individual ehtiyojlariga moslashib, shaxsiy rivojlanish trayektoriyasini yaratish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, interfaol o'yin texnologiyalarining samaradorligi bolalarning yoshi, o'quv uslubi va texnologiyalarga kirish imkoniyatlari bilan bevosita bog'liq. Masalan, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun vizual va ovoqli qo'llanmalar samaraliroq bo'lsa, katta yoshdagi bolalar nutqiy muammolarni bartaraf etishda real vaqt rejimida muloqot qilish imkonini beruvchi o'yinlardan yaxshiroq foyda ko'radi. Interfaol o'yin texnologiyalarining nutqiy terapiyada qo'llanilishi an'anaviy usullarga samarali alternativ hisoblanadi. Biroq, ularni qo'llashda har bir bolaning individual ehtiyojlari va ta'lim muhiti inobatga olinishi lozim. Bu esa texnologiyalarning maksimal samaradorligini ta'minlash va bolalarning nutqiy rivojlanishini yanada qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Kelajakda ushbu sohada ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish va yangi metodik yondashuvlarni ishlab chiqish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Леонтьев А.А. "Речевая деятельность и её формирование у детей дошкольного возраста". – М.: Просвещение, 2015.
2. Выготский Л.С. "Мышление и речь". – М.: Лабиринт, 2018.
3. Xolmirzayev B. "Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy rivojlanish muammolari". – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
4. Qodirova F. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning ahamiyati". – Toshkent: Fan, 2019.
5. Yusupova M. "O'yinlar orqali bolalarning nutqini rivojlantirish". – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
6. Toshpo'latov R. "Raqqamli o'yinlar va ularning ta'limdagi roli". – Samarqand: SamDU, 2022.

ILG'OR TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR YORDAMIDA KOXLEAR IMPLANTLI O'QUVCHILARNING NUTQ KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Aripova N.Sh.

Kimyo xalqoro universiteti

Logopediya yo'nalishi MSPD-IU magistranti

Tayanch so'zlar: Koxlear implant, nutq rivojlanishi, muloqot ko'nikmalari, pedagogik texnologiyalar, sun'iy intellekt, virtual reallik, gamifikatsiya, logopediya, kommunikativ yondashuv, sensor integratsiya, eshitish rehabilitatsiyasi, interaktiv ta'lim.

Ключевые слова: Кохлеарный имплант, развитие речи, коммуникативные навыки, педагогические технологии, искусственный интеллект, виртуальная реальность, геймификация, логопедия, коммуникативный подход, сенсорная интеграция, слуховая реабилитация, интерактивное обучение.

Key words: Cochlear implant, speech development, communication skills, pedagogical technologies, artificial intelligence, virtual reality, gamification, speech therapy, communicative approach, sensory integration, auditory rehabilitation, interactive learning.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada Koxlear implant foydalanuvchi bolalarning nutq va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda qo'llaniladigan ilg'or texnologiyalar va pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Zamonaviy sun'iy intellekt tizimlari, virtual reallik (VR), gamifikatsiya hamda logopedik dasturlar yordamida eshitish va talaffuzni yaxshilashning ilmiy asoslari yoritiladi. Ushbu maqolada ilg'or texnologiyalar va pedagogik metodlar yordamida Koxlear implantli bolalarning muloqot va nutq ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi ilmiy asosda yoritiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются передовые технологии и педагогические подходы, применяемые для развития речевых и коммуникативных навыков у детей, использующих кохлеарный имплант. Рассматриваются научные основы улучшения слуха и произношения с помощью современных систем искусственного интеллекта, виртуальной реальности (VR), геймификации и логопедических программ. В данной статье освещается проблема развития речевых и коммуникативных навыков у детей с кохлеарным имплантом с помощью инновационных технологий и педагогических методик.

SUMMARY:

This article analyzes advanced technologies and pedagogical approaches used to develop speech and communication skills in children with cochlear implants. The scientific foundations of hearing and pronunciation improvement through modern artificial intelligence systems, virtual reality

(VR), gamification, and speech therapy programs are examined. The article highlights the issue of developing speech and communication skills in children with cochlear implants using innovative technologies and pedagogical methods.

Koxlear implant (KI) – eshitish qobiliyatini yo‘qotgan yoki tug‘ma kar bolalar uchun yaratilgan ilg‘or tibbiy texnologiya bo‘lib, u tovush signallarini elektr impulslar orqali ichki quloqdagi eshitish nerviga uzatadi. Bu texnologiya eshitish qobiliyati butunlay yo‘qotilgan yoki eshitish apparati bilan ham yaxshi natija ololmaydigan bolalar uchun samarali yechim sanaladi, uning yordamida eshitish qobiliyatini tiklash va nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin. Biroq implantatsiyadan keyingi ta‘lim jarayoni murakkab bo‘lib, maxsus pedagogik yondashuvlarni talab etadi.

Koxlear implant eshitish va nutq rivojlanishi orqada qolgan bolalar uchun maxsus pedagogik yondashuvlarni talab qiladi. Tadqiqotlarga ko‘ra, erta yoshda implantatsiya qilingan bolalar nutq rivojlanishi bo‘yicha eshitish qobiliyati sog‘lom bolalarga yaqin natijalarga erishishlari mumkin. Bu texnologiya bolalarning eshitish va so‘z boyligini oshirish imkoniyatini beradi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, implantatsiyadan so‘ng maxsus pedagogik yondashuvlar va texnologiyalar yordamida nutq rivojlantirish yanada samarali kichadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, 2 yoshgacha Koxlear implant o‘rnatilgan bolalar 6 yoshga kelib, sog‘lom bolalar bilan teng nutq ko‘nikmalariga ega bo‘lishadi. 5 yoshdan keyin implantatsiya qilingan bolalar nutq rivojlanishida biroz sustroq natijalarga erishadilar, ammo pedagogik yondashuvlar yordamida yaxshi natijalarga erishish mumkin.

Koxlear implantatsiyadan so‘ng bolalar maxsus logopedik va pedagogik reabilitatsiyadan o‘tishlari zarur. Quyidagi usullar samarali hisoblanadi:

Logopedik mashg‘ulotlar – Tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rgatish.

Guruhli nutq terapiyalari – Ijtimoiy muloqotni rivojlantirish.

Oilaviy qo‘llab-quvvatlash dasturlari – Ota-onalarni o‘qitish va uy sharoitida mashg‘ulotlarni tashkil qilish.

Psixologik yordam – Ijtimoiy moslashuv va o‘ziga bo‘lgan ishonchni mustahkamlash.

Pedagogik ahamiyat jihatidan Koxlear implant quyidagi jihatlarda foydalidir:

Nutq o‘zlashtirish jarayoni tezlashadi – Koxlear implant tufayli bolalar tabiaty nutq muhitida eshitish qobiliyatini tiklab, so‘zlarni yaxshiroq anglay boshlaydilar.

Tinglab o‘rganish imkoniyati yaratiladi – Eshitish qobiliyati yo‘q bolalar uchun ovoz orqali o‘rganish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Muloqot ko‘nikmalari rivojlanadi – Bolalar atrofdagilar bilan muloqot qilishga ko‘proq harakat qiladilar, bu esa jamiyatga integratsiya qilishni osonlashtiradi.

Akademik yutuqlar oshadi – Eshitish qobiliyatiga ega bo‘lish bolalarning o‘qish, yozish va o‘qib tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirishiga yordam beradi.

Pedagogik yondashuvlar va metodikalar

Individual yondashuv: Har bir bola o‘ziga xos eshitish va nutq qobiliyatiga ega bo‘lganligi sababli, individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. Logopedlar va pedagoglar bolaning rivojlanish darajasiga mos holda shaxsiy dasturlar tuzishlari kerak.

Koxlear implant foydalanuvchilari uchun individual yondashuv Lev Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi va Brunerning o‘zaro ta’sirli o‘rganish modeli kabi ilmiy asoslarga tayanadi. Ushbu nazariyalarga ko‘ra, har bir bolaning o‘rganish jarayoni individual qobiliyat va ehtiyojlarga qarab moslashtirilishi kerak.

Individual yondashuvni amalga oshirish usullari quyidagilar:

Nutq va eshitish darajasini diagnostika qilish – Har bir bola uchun dastlabki bosqichda individual baholash o‘tkazilib, uning nutq va eshitish qobiliyati aniqlanadi.

Moslashtirilgan o‘quv materiallari va texnologiyalar – Sun’iy intellekt, interaktiv o‘yinlar va multimodal ta’lim usullari individual o‘rganish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlaydi.

Guruh va individual mashg‘ulotlarning kombinatsiyasi – Shaxsiy mashg‘ulotlar bolaning aniq ehtiyojlariga javob bersa, guruhli mashg‘ulotlar uning ijtimoiy moslashuvini ta’minlaydi.

Individual yondashuv Koxlear implant foydalanuvchilari uchun samarali ta’lim strategiyasidir. Shaxsiylashtirilgan o‘quv dasturlari, diagnostika asosida moslashtirilgan ta’lim texnologiyalari va bolaga mos keladigan moslashuvchan yondashuv orqali nutq va eshitish qobiliyatining rivojlanishiga katta yordam beriladi. Ushbu yondashuvning keng joriy etilishi bolalarning muloqot qobiliyatlarini yaxshilashga xizmat qiladi.

Ota-onalar ishtiroki: Ota-onalarning bolaning nutq rivojlanish jarayonida faol ishtirok etishi samaradorlikni oshiradi. Ular bolalar bilan muntazam ravishda nutq mashqlarini bajarsa, natijalar tezroq ko‘rinadi.

Ota-onalarning nutq rivojlanishidagi o‘rni

Kunlik muloqot va suhbatlar – Farzandlar bilan kunlik suhbatlar, ularga kitob o‘qib berish va savollarga javob berish orqali nutq qobiliyati rivojlantiriladi.

Nutq terapiyasi mashqlarini uyda qo'llash – Logopedlar tavsiyalariga ko'ra, ota-onalar bolalar bilan maxsus talaffuz mashqlarini bajarsa, eshitish va nutq rivojlanishi tezlashadi.

Bolani ijtimoiy muhitga jalb qilish – Ota-onalar bolalarni tengdoshlari bilan muloqot qilishga undashlari orqali real hayotiy nutqiy vaziyatlarda o'z fikrlarini aniq ifodalashga yordam beradilar.

Ota-onalar uchun maxsus trening va qo'llanmalar – Nutq terapiyasi bo'yicha o'qitilgan ota-onalar farzandlarining rivojlanish jarayonida yanada samarali ishtirok etishlari mumkin.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onalar faol ishtirok etgan bolalar nutq rivojlanishida 30-50% tezroq yutuqlarga erishgan. Shuningdek, ota-onalarning doimiy e'tibori va nutqiy mashg'ulotlarga qatnashishi bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Multisensor yondashuv: Nutqni rivojlantirishda ko'rish, eshitish va sezgi kabi bir necha hissiyotlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Masalan, vizual materiallar (rasmlar, videolar) va taktil usullar (teginish orqali o'rganish) bolalarning nutqini yaxshilashga yordam beradi.

Multisensor yondashuvning amaliy qo'llanilishi

Interaktiv texnologiyalar – Kengaytirilgan reallik (AR) va virtual reallik (VR) texnologiyalari multisensor muhit yaratishga yordam beradi.

O'yin elementlari orqali o'qitish – Gamifikatsiya asosida ishlab chiqilgan o'yinlar orqali bolalar bir vaqtning o'zida bir nechta hissiy tizimlarni ishga solib, o'rganish jarayonini tezlashtiradilar.

Logopedik mashg'ulotlar – Sensor stimulyatsiyaga asoslangan nutq terapiyasi metodlari orqali eshitish va ko'rish elementlari uyg'unlashtiriladi.

Multisensor yondashuv bolalarning nutq rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Vizual, audial va taktil metodlarni uyg'unlashtirish orqali bola nutqni yanada samarali o'zlashtiradi. Ushbu usullar logopedik terapiya va ta'lim dasturlarida keng qo'llanilishi tavsiya etiladi.

Innovatsion texnologiyalar va ularning samaradorligi

- **Sun'iy intellekt asosida ishlovchi ilovalar:** Nutq terapiyasida Google AI Speech Recognition va LinguaKid kabi dasturlar bolalarning talaffuzini baholash va to'g'rilash imkonini beradi. Nutq terapiyasida sun'iy intellekt (AI) texnologiyalaridan foydalanish so'nggi yillarda sezilarli rivoj topdi. Ayniqsa, Google AI Speech Recognition va LinguaKid kabi dasturlar nutq terapiyasi jarayonida talaffuzni avtomatik baholash va to'g'rilash imkonini beradi. Ushbu texnologiyalarning ilmiy asoslari nutq akustik modeli, fonologik tahlil va neyropastiklik nazariyalari bilan bog'liq.

- **Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR):** Bunday texnologiyalar real hayotga yaqinlashtirilgan interaktiv mashg'ulotlar orqali bolalarning eshitish va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari real hayotga yaqinlashtirilgan interaktiv mashg'ulotlar orqali bolalarning eshitish va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu texnologiyalar ayniqsa, eshitish qobiliyati cheklangan bolalar uchun moslashtirilgan o'qitish muhitlarini yaratishda katta ahamiyatga ega. Ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, VR va AR texnologiyalaridan foydalangan bolalar an'anaviy nutq terapiyasiga qaraganda 40-50% tezroq natijalarga erishgan. Shu bilan birga, maxsus VR dasturlaridan foydalangan bolalar ko'proq o'ziga ishonch bilan muloqot qilishga o'rgangan va real hayotiy vaziyatlarda nutq qobiliyatlarini samarali qo'llashga erishgan.
- **Gamifikatsiya va interaktiv o'yinlar:** Maxsus o'yinlar va animatsion mashg'ulotlar orqali bolalar nutqiy ko'nikmalarni mustahkamlaydi. Gamifikatsiya va interaktiv o'yinlar bolalarning nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu yondashuv, xususan, Koxlear implant foydalanuvchilari uchun, nutqni o'rganish jarayonini qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'yin asosidagi ta'lim usullari bolalarning motivatsiyasini oshirib, ularning muloqot va talaffuz ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gamifikatsiya asosida o'qigan bolalar an'anaviy usulda o'qiganlarga nisbatan 30-40% samaraliroq natijalarga erishgan. Bundan tashqari, interaktiv o'yinlardan foydalangan bolalar nutq terapiyasida o'rtacha 25% tezroq o'zgarishlarni namoyon qilgan.

Pedagogik metodlar (logopedik mashqlar, talaffuzni takrorlash, eshitish terapiyasi) bolalarning so'z boyligini oshirishga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy yondashuvlar interaktiv va multimodal yondashuv orqali bu jarayonni tezlashtirishga yordam beradi. Tadqiqotlarga ko'ra, texnologiyalardan foydalanilgan ta'lim jarayonlari an'anaviy usullarga nisbatan 30-50% samaraliroq ekanligi kuzatilgan.

Nutqni rivojlantirishga yo'naltirilgan an'anaviy metodlar Vygotskiyning ijtimoiy o'rganish nazariyasi va Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi asosida shakllangan bo'lib, bolalar o'z atrofidagi odamlardan o'rganishi va tajribalar orqali bilimlarni mustahkamlashiga tayanadi. An'anaviy logopedik mashqlar va talaffuzni takrorlash texnikalari nutq rivojlantirishda muhim

rol o'ynasa-da, zamonaviy interaktiv va multimodal yondashuvlar jarayonni tezlashtirishga va samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Koxlear implantli bolalar bilan ishlashda ilg'or texnologiyalar va innovatsion pedagogik metodlar katta samaradorlikka ega. Sun'iy intellekt, VR va AR texnologiyalari, gamifikatsiya hamda interaktiv mashg'ulotlar bolalarning nutq va muloqot ko'nikmalarini tezroq shakllantirishga yordam beradi. Ilmiy tadqiqotlar va amaliy natijalar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy yondashuvlar bilan innovatsion metodlarning integratsiyasi eng optimal natijalarni beradi, kelgusida logopedik va defektologik amaliyotlarda keng qo'llanilishi tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xodjayeva D. "Nutq buzilishlarini tuzatishning zamonaviy texnologiyalari." – Toshkent, 2019.
2. Karimova G. "Pedagogik defektologiya va innovatsion yondashuvlar." – Samarqand, 2020.
3. Ivanova T.V., Petrova S.A. "Koxlear implant va logopedik terapiya: zamonaviy texnologiyalar." – Moskva, 2021.
4. Safarova N. "Maxsus pedagogik ta'lim metodlari." – Toshkent, 2018.
5. Novikov A., Sokolova M. "Koxlear implant foydalanuvchilarida nutq reabilitatsiyasi." – Sankt-Peterburg, 2022.
6. Abdurahmonova Z. "Eshitish qobiliyatini tiklashda multimodal ta'lim tizimi." – Buxoro, 2023.
7. Sharma A., Dorman, M. F., & Spahr A. J. (2002). "Early cochlear implantation and language development: Neuroplasticity evidence."n2. Geers, A. E., Nicholas, J. G., & Sedey, A. L. (2009). "Language skills of children with early cochlear implantation."n3. Novikov, A. (2022). "Modern methods in speech therapy for cochlear implant users."

NUTQ RIVOJLANISHI ORQADA QOLGAN BOLALARDA QO‘LLANADIGAN INNOVATSION USULLARNING AN‘ANAVIY METODLARGA NISBATAN USTUNLIKLARI VA KAMCHILIKLARI

Axmedova N.M.

Kimyo xalqoro universiteti

Logopediya yo‘nalishi MSPD-IU magistranti

Tayanch so‘zlar: nutq rivojlanishi, innovatsion usullar, an‘anaviy metodlar, interfaol o‘yinlar, virtual realitat, shaxsiy yondashuv, ijtimoiy rivojlanish, individual mashqlar, nutqiy qobiliyat.

Ключевые слова: речевое развитие, инновационные методы, традиционные методы, интерактивные игры, виртуальная реальность, индивидуальный подход, социальное развитие, индивидуальные упражнения, речевые способности.

Key words: speech development, innovative methods, traditional methods, interactive games, virtual reality, individualized approach, social development, individual exercises, speech abilities.

РЕЗЮМЕ:

Nutq rivojlanishi orqada qolgan bolalar bilan ishlashda an‘anaviy metodlar uzoq yillar davomida samarali qo‘llanilib kelinmoqda. Biroq zamonaviy texnologiyalar rivojlanishi bilan yangi innovatsion usullar ishlab chiqilmoqda va bu usullar an‘anaviy yondashuvlarga nisbatan ko‘proq samaradorlikni ta‘minlay olishi mumkin. Ushbu maqolada innovatsion usullar va an‘anaviy metodlar o‘rtasidagi farqlar, ularning ustunliklari va kamchiliklari tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

В работе с детьми с задержкой речевого развития традиционные методы долгое время успешно применялись. Однако с развитием современных технологий разрабатываются новые инновационные подходы, которые могут обеспечить большую эффективность по сравнению с традиционными методами. В данной статье анализируются различия между инновационными и традиционными методами, их преимущества и недостатки. Рассматриваются такие аспекты, как использование интерактивных игр, виртуальной реальности и индивидуального подхода, а также их влияние на речевое и социальное развитие детей.

SUMMARY:

Traditional methods have long been successfully used in working with children with speech development delays. However, with the advancement of modern technologies, new innovative approaches are being developed that can provide greater effectiveness compared to traditional methods. This article analyzes the differences between innovative and traditional methods, their advantages, and disadvantages. It explores aspects such as the use of interactive games, virtual reality, and individualized approaches, as well as their impact on the speech and social development of children.

Nutq rivojlanishi orqada qolgan bolalar — bu yoshiga mos ravishda soʻz boyligi, grammatik tuzilishi, talaffuz yoki kommunikativ qobiliyatlari yetarlicha shakllanmagan bolalardir. Bu kechikish turli sabablarga koʻra yuzaga kelishi mumkin, jumladan:

Biologik omillar – tugʻma yoki orttirilgan nevrologik muammolar, miya faoliyatining buzilishi, eshitish qobiliyati pasayishi.

Psixologik omillar – autizm spektri buzilishlari, ruhiy rivojlanishning orqada qolishi, emotsional stress yoki zoʻriqish.

Ijtimoiy omillar – notoʻgʻri tarbiya, yetarli muloqot yetishmovchiligi, ikki yoki undan ortiq til muhitida yetarlicha til stimulining boʻlmasligi.

Genetik omillar – oilaviy nutq rivojlanishining kechikishi yoki genetik sindromlar.

Nutq rivojlanishini ragʻbatlantirish usullari:

Logopedik mashgʻulotlar – individual yoki guruh shaklida nutq terapevti bilan ishlash.

Multisensor yondashuv – eshitish, koʻrish, teginish va harakat orqali nutqni rivojlantirish (masalan, interaktiv oʻyinlar, AR/VR texnologiyalar).

Oʻyin terapiyasi – bolalarning qiziqishiga mos keladigan oʻyinlar orqali soʻz boyligini oshirish.

Mobil ilovalar va texnologiyalar – sunʼiy intellekt asosida ishlab chiqilgan interaktiv dasturlar yordamida nutqni ragʻbatlantirish.

Musiqaviy terapiya – ritm va qoʻshiqlar yordamida tovushlarni yaxshiroq tushunish va talaffuzni rivojlantirish.

Nutq rivojlanishi orqada qolgan bolalarda innovatsion usullar anʼanaviy metodlarga nisbatan koʻplab ustunliklarga ega. Innovatsion usullar, masalan, interfaol oʻyinlar, multimedia vositalari, virtual va kengaytirilgan realitat texnologiyalari, bolalarning nutqini rivojlantirishda qiziqishni oshiradi va shaxsiy yondashuvni taʼminlaydi. Biroq, innovatsion usullar qimmat texnika vositalarini talab qilishi, oʻqituvchilar uchun maxsus tayyorgarlikni zarur qilishi va baʼzi hollarda anʼanaviy metodlarning insoniy aloqaga asoslangan jihatlarini chetga surishi kabi kamchiliklari mavjud. Anʼanaviy metodlar esa, xususan, individual mashqlar, sheʼrlar va hikoyalar orqali nutqni rivojlantirish, bolalarning ijtimoiy va hissiy jihatdan rivojlanishiga yordam beradi. Innovatsion va anʼanaviy usullarni oʻzaro uygʻunlashtirish orqali nutq rivojlanishi orqada qolgan bolalarga yordam berish samaraliroq boʻlishi mumkin.

Bu usullar individual yondashuv bilan uygʻunlashtirilsa, bolaning nutq rivojlanishini sezilarli darajada yaxshilash mumkin.

Anʼanaviy metodlarning xususiyatlari

An'anaviy yondashuvlar quyidagi usullarni o'z ichiga oladi:

- **Logopedik mashg'ulotlar** – logopedlar tomonidan individual yoki guruh shaklida olib boriladi.
- **Nutq terapiyasi** – og'zaki muloqotni rivojlantirish uchun vizual va eshitish stimullaridan foydalanish.
- **Qo'lda yozish va o'qish mashqlari** – so'z boyligini oshirish va grammatikani mustahkamlash uchun ishlatiladi.
- **Psixomotor mashqlar** – tovush va talaffuzni rivojlantirish uchun jismoniy mashqlar va artikulyatsion gimnastikalar.

Ushbu metodlar uzoq yillar davomida samarali bo'lib kelgan bo'lsa-da, ularning ba'zi cheklovlari mavjud. Masalan, har bir bolaga individual yondashuv yetishmovchiligi va o'yin elementlarining kamligi bolalarni tez zeriktirishi mumkin.

Innovatsion usullarning xususiyatlari

Zamonaviy texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan innovatsion yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Sun'iy intellekt asosidagi dasturlar** – bolalar bilan individual ishlash uchun moslashtirilgan interaktiv dasturlar.
- **Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR)** – interaktiv muhitda muloqotni o'rganish va amaliy mashqlar bajarish imkonini beradi.
- **Sensorli texnologiyalar** – tovush va nutqni rivojlantirish uchun multisensor stimullarni qo'llash.
- **Gamifikatsiya va interaktiv o'yinlar** – bolalarning qiziqishini oshirish va faol ishtirokini rag'batlantirish uchun ishlab chiqilgan texnologiyalar.

Innovatsion usullarning ustunliklari

Innovatsion metodlar an'anaviy yondashuvlarga nisbatan quyidagi afzalliklarga ega:

- **Individual yondashuv** – sun'iy intellekt va interaktiv ilovalar har bir bolaning ehtiyojiga moslashishi mumkin.
- **Ko'proq vizual va eshitish stimullari** – AR/VR texnologiyalari orqali bolalar o'zini real nutq muhitida his qiladi. Olimlarning olib brogan izlanishlari natijasida nutq buzilishlari bo'lgan bolalar uchun VR-muhitda ishlash ularning til ko'nikmalarini rivojlantirishda 80% ga samaraliroq natijalar beradi.
- **O'yin elementlari** – bolalar uchun qiziqarli bo'lgan o'yinli mashg'ulotlar samaradorlikni oshiradi. O'yin asosidagi ta'lim bolalarda motivatsiyani oshiradi, chunki ular jarayonga qiziqish bilan yondashadi. Masalan, "Speech Blubs" va "MITA" kabi sun'iy intellekt yordamida ishlovchi

mobil ilovalar bolalarning og‘zaki va vizual stimullarga javob berishini oshirib, nutq rivojlanishiga ijobiy ta‘sir qiladi

- **Uzoq masofadan foydalanish imkoniyati** – onlayn platformalar va mobil ilovalar orqali mashg‘ulotlarni istalgan joydan amalga oshirish mumkin. Masalan, Google AI Speech Recognition yoki LinguaKid singari texnologiyalar bolalarning talaffuzini avtomatik baholaydi va individual mashg‘ulotlarni taklif qiladi

Innovatsion usullarning kamchiliklari Innovatsion usullarning ayrim kamchiliklari ham mavjud:

- Miyaga ortiqcha yuk tushishi. Innovatsion metodlar ko‘pincha multimodal (ko‘rish, eshitish, harakat) usullardan foydalanadi. Bu esa ayrim bolalar uchun ortiqcha axborot yukini yaratishi mumkin. Kognitiv yuk nazariyasi ga ko‘ra, bolalar ortiqcha stimullar tufayli axborotni yetarlicha qayta ishlay olmasligi mumkin.
- Sensor muvozanat buzilishi. Nutq rivojlanishi sust bolalar ko‘pincha sensor integratsiya buzilishlariga ega bo‘lishadi. Tovushli muhitlar yoki sun‘iy intellekt asosida ishlaydigan mashg‘ulotlar ayrim bolalar uchun haddan tashqari kuchli stimulyatsiya berib, diqqat buzilishiga va charchashga sabab bo‘lishi mumkin.
- Individual yondashuv muammosi. An‘anaviy metodlar (logopedik mashqlar, talaffuzni takrorlash, qo‘llab-quvvatlovchi nutq terapiyasi) har bir bola uchun moslashtirilishi osonroq. Innovatsion usullarda esa har bir bolaning o‘ziga xos nutq buzilishiga moslashuv qiyin bo‘lishi mumkin.
- Innovatsion metodlarning ko‘p vaqt talab qilishi. An‘anaviy metodlar bo‘yicha malakali mutaxassislar (logopedlar, defektologlar) allaqachon ishlab chiqilgan strukturaga ega bo‘lsa, innovatsion usullarni joriy qilish ko‘p vaqt talab qiladi.
- Raqamli texnologiyalarga qaramlik xavfi. Sun‘iy intellekt va VR asosidagi terapiyalar bolalarning texnologiyaga haddan tashqari bog‘lanib qolishiga sabab bo‘lishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘p vaqt ekranga tikilib turish bolalarning real muloqotga kirishish qobiliyatini pasaytirishi mumkin.
- Texnik nosozliklar va yuqori xarajat. Innovatsion texnologiyalar qimmat va murakkab bo‘lib, hamma joyda birdek qo‘llash qiyin bo‘lishi mumkin. Masalan, interaktiv sensor doskalar kabi texnologiyalar kichik ta‘lim muassasalari uchun mablag‘ yetishmovchiligi tufayli amaliyotga joriy etilishi cheklangan.

- Yuzma-yuz muloqot yetishmovchiligi. An'anaviy metodlar bola va mutaxassis (logoped yoki pedagog) o'rtasidagi bevosita insoniy muloqotga asoslangan. Innovatsion texnologiyalarga asoslangan metodlar esa ba'zan bolalarni insoniy muloqotdan uzoqlashtirishi mumkin.
- Motivatsiya tushib ketishi. Dastlab innovatsion usullar bolalar uchun qiziqarli tuyulishi mumkin, lekin vaqt o'tishi bilan o'quv motivatsiyasi pasayishi mumkin. Masalan, gamifikatsiya va raqamli texnologiyalarga asoslangan mashg'ulotlar bolalar uchun bir muncha vaqt samarali bo'lishi mumkin, ammo keyinchalik ular real hayotdagi nutqiy muammolarni hal qilishda sust ishlashi kuzatilgan.

Xulosa qilib aytganda, nutq rivojlanishi orqada qolgan bolalar uchun innovatsion yondashuvlar an'anaviy metodlarga nisbatan ko'plab afzalliklarga ega bo'lsa-da, har ikki usulning ham o'ziga xos xususiyatlari va cheklovlari mavjud. Eng samarali natijalarga erishish uchun innovatsion va an'anaviy metodlarni integratsiyalash orqali kompleks yondashuv qo'llanilishi lozim. Innovatsion va an'anaviy metodlarning integratsiyalashgan yondashuvi eng samarali yechim bo'lishi mumkin. Nutq rivojlanishi sust bolalar uchun texnologiyalar va jonli muloqotni uyg'unlashtirish muhim ahamiyatga ega. Kelajakda texnologik rivojlanish davom etishi bilan nutq terapiyasi sohasida yanada samarali va qulay metodlar ishlab chiqilishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xolmirzayev B. "Bolalar nutqini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish." Pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi. Toshkent, 2020.
2. Qodirova M. "Nutq rivojlanishi orqada qolgan bolalarda an'anaviy va zamonaviy usullar." O'zbekiston pedagogika jurnali, 2019.
3. Toshpo'latov A. "Multimedia vositalari orqali nutqiy qobiliyatni oshirish." Toshkent pedagogika universiteti ilmiy maqolalari, 2021.
4. Yusupova S. "Bolalar nutqini rivojlantirishda o'yinlarning ahamiyati." Xalq ta'limi jurnali, 2018.
5. Abdullayeva R. "Virtual realitat texnologiyalari va ularning nutq rivojlanishidagi o'rni." Zamonaviy ta'lim ilmiy-ma'rifiy jurnali, 2022.

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARUVINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Turg'unov N.S.

Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim, maktabgacha ta'lim, boshqaruv mexanizmlari, pedagogik innovatsiyalar, ta'lim tizimi, rivojlanish mexanizmlari, inkluziv muhit, boshqaruv strategiyalari, o'quv jarayoni, metodologiya.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дошкольное образование, механизмы управления, педагогические инновации, образовательная система, механизмы развития, инклюзивная среда, стратегии управления, учебный процесс, методология.

Key words: inclusive education, preschool education, management mechanisms, pedagogical innovations, education system, development mechanisms, inclusive environment, management strategies, learning process, methodology.

РЕЗИЮМЕ:

Maqola maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni tashkil etish va boshqaruvini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini o'rganishga bag'ishlanadi. Maktabgacha ta'lim tizimida inklyuziv ta'limning muhimligi va uning o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, inklyuziv ta'limni tashkil etishda pedagogik va boshqaruvning innovatsion yondashuvlari tahlil qilinadi. Maqolada inklyuziv ta'limni joriy etish uchun zarur bo'lgan psixologik, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlar, shuningdek, boshqaruv mexanizmlarining samaradorligini oshirish yo'llari ko'rib chiqiladi.

РЕЗИЮМЕ:

Статья посвящена изучению эффективных механизмов организации и управления инклюзивным образованием в дошкольных образовательных учреждениях. Рассматриваются важность инклюзивного образования в системе дошкольного образования, его особенности, а также инновационные подходы в педагогике и управлении при организации инклюзивного образования. В статье также обсуждаются необходимые психологические, социальные и экономические условия для внедрения инклюзивного образования, а также способы повышения эффективности управленческих механизмов.

SUMMARY:

The article is dedicated to studying the effective mechanisms for organizing and managing inclusive education in preschool educational institutions. The significance of inclusive education in the preschool education system and its specific characteristics, as well as innovative pedagogical and managerial approaches in organizing inclusive education, are analyzed. The article examines the necessary psychological, social, and economic conditions for implementing inclusive education, as well as ways to improve the effectiveness of management mechanisms.

Kirish. Inklyuziv ta'lim - davlat siyosati bo'lib, nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar o'smirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir. "Inklyuziv ta'lim" atamasi fransuzcha „inclusif“ so'zidan kelib chiqqan bo'lib, „o'z ichiga oladi“ deb tarjima qilinadi va maxsus ehtiyojlari bo'lgan va shartli ravishda sog'lom, ya'ni sog'ligi cheklanmagan odamlarning birgalikdagi ta'limini anglatadi. Inklyuziv ta'limning mazmun mohiyati to'g'risidagi bilim va ma'lumotlar hali jamiyatda yetarli emas. Mamlakatimizda ta'lim tizimiga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilmoqda. O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda o'sib borayotgan avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Shu bilan birga, olib borilgan tahlil, bolalarning maktabgacha ta'lim bilan qamrovini ta'minlash, maktabgacha ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv-metodik materiallar va badiiy adabiyotlar bilan to'ldirish, sohaga malakali pedagog va boshqaruv kadrlarini jalb qilish masalalarini hal etish zarurligini ko'rsatmoqda[1]. Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi[2]. Ushbu qarorda O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi. Inklyuziv ta'lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'i nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo'lishlari uchun oilada yashashlari va o'z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta'lim olishi, o'zlashtirishda qiynalayotgan bo'lsa, o'qish va yozishga o'rganish uchun maxsus yordamga ega bo'lishi, darslarga qatnamay qo'ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko'rsatilishini kafolatlaydi. Bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'i nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etilishi kerak.

Maktabgacha ta'lim tizimi jamiyatning ta'lim va tarbiya sohasidagi muhim bo'g'ini bo'lib, bolalarning ilk rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi. O'zbekiston

Respublikasida maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni tashkil etish va boshqaruvini rivojlantirish masalasi so'nggi yillarda alohida e'tibor qaratilayotgan yo'nalishlardan biridir. 2020-yil 13-oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi[3]. Mazkur hujjat inklyuziv ta'limni rivojlantirishning huquqiy asoslarini mustahkamlashga qaratilgan bo'lib, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligining 2020-yil 8-oktabrdagi PQ-4857-sonli qaroriga ko'ra, mamlakatimizda 7 104 ta maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyat yuritmoqda. Ularning 5 604 tasi (79 foiz) davlat, 63 tasi idoraviy va 1 437 tasi (21 foiz) nodavlat tashkilotlardir. 2022-yil 10-aprel holatiga ko'ra, O'zbekistonda 16 yoshgacha bo'lgan 250 000 ga yaqin nogiron bolalar mavjud bo'lib, ularning ta'lim olish ehtiyojlari mavjud. Shu bilan birga, maxsus ta'lim muassasalari soni cheklangan bo'lib, bu bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini cheklaydi. Inklyuziv ta'lim tizimini joriy etish orqali imkoniyati cheklangan bolalarning sog'lom tengdoshlari bilan birga ta'lim olishlari, ularning ijtimoiy integratsiyasi va rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratish mumkin. Biroq, bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun pedagogik va boshqaruvning innovatsion yondashuvlari, shuningdek, zarur psixologik, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarni yaratish muhim ahamiyatga ega[4]. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni tashkil etish va boshqaruvini rivojlantirishning samarali mexanizmlari tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'limning nazariy asoslari, uning amaliyotdagi qo'llanilishi, pedagogik va boshqaruvning innovatsion yondashuvlari, shuningdek, inklyuziv ta'limni joriy etish uchun zarur bo'lgan sharoitlar va mexanizmlar muhokama qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni tashkil etish va boshqaruvini rivojlantirish sohasidagi ilmiy adabiyotlar tahlili, ushbu jarayonning zamonaviy tendensiyalarini va muammolarini o'rganish orqali inklyuziv ta'limning amaliyotdagi o'rnini va samaradorligini aniqlashga qaratilgan. Inklyuziv ta'lim ta'lim olishda farqlarni qabul qilish va barcha bolalar uchun teng imkoniyatlarni yaratish jarayonidir. Bu yondashuv, nafaqat nogironligi bo'lgan, balki turli ijtimoiy va madaniy to'siqlarni bartaraf etish orqali, har bir bola uchun mos ta'lim muhitini ta'minlashga yo'naltirilgan. Maktabgacha ta'limda inklyuziv yondashuv, bolalar orasida tenglikni ta'minlash uchun individual yondashuvni va turli metodlarni qo'llashni talab qiladi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, dunyo bo'ylab nogiron bolalarning 10-15% foizi inklyuziv ta'lim tizimlaridan foydalanyapti, ammo bu raqamlar

hali ham past darajada qolmoqda, xususan rivojlanayotgan mamlakatlarda. Inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun pedagogik boshqaruvning ahamiyati katta. Boshqaruvning samarali tizimi, tarbiyachilarning malakasini oshirish, didaktik materiallarning xilma-xilligini ta'minlash va ota-onalar bilan hamkorlikni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Bu jarayonni boshqarishda nazariy jihatdan inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha bir qator metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Misol uchun, O'zbekistonning maktabgacha ta'lim tizimida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limning samarali tashkil etilishi uchun 65% hollarda individual o'quv rejalari ishlab chiqish, 25% hollarda maxsus texnologiyalarni joriy etish va 10% hollarda ota-onalar ishtirokini ta'minlash zarur. Shuningdek, inklyuziv ta'limni boshqarishning samarali mexanizmlarini joriy etish uchun hududiy muassasalar o'rtasida tajriba almashishni amalga oshirish tavsiya etiladi. O'rganilgan adabiyotlarga ko'ra, inklyuziv ta'limning rivojlanishi uchun keyingi yillarda raqamli texnologiyalarni yanada kengroq qo'llash va sog'lomlashtiruvchi yondashuvlarni joriy etish zarurati ko'rsatilgan. 2025-yilgacha inklyuziv ta'lim bo'yicha o'quv materiallari va metodlarni takomillashtirish, pedagogik xodimlar uchun maxsus kurslarni ishlab chiqish rejalashtirilgan. Maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni boshqarish tizimi, pedagogik va ijtimoiy talablar asosida yanada rivojlanishi kutilmoqda. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonning maktabgacha ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni qo'llash 2023-yilga kelib 30% ni tashkil etgan, ammo 2030-yilga qadar bu raqamni 60% ga oshirish maqsad qilinmoqda. Maktabgacha ta'limda inklyuziv ta'limni tashkil etish va boshqaruvini rivojlantirish mexanizmlari sohasidagi ilmiy tadqiqotlar, inklyuziv ta'limning amaliyotga joriy etilishining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ushbu jarayonni rivojlantirish uchun innovatsion yondashuvlar, malakali pedagogik kadrlar va keng qamrovli ijtimoiy hamkorlik zarur. Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy infrastrukturadagi o'zgarishlar inklyuziv ta'lim tizimining rivojlanishini tezlashtiradi. Maktabgacha ta'limda inklyuziv ta'limni tashkil etish va boshqaruvini rivojlantirish sohasida ilmiy ishlar olib borgan olimlar, jumladan, UNESCO, Tony Booth va Mel Ainscow, David Mitchell, O'zbekistonlik olimlar Zarifa Yunusova va Ravshan Shaykhov inklyuziv ta'limning samarali joriy etilishi uchun ta'lim tizimi, pedagogik boshqaruv, maxsus metodlar va resurslarni joriy etishni, shuningdek, pedagoglar va ota-onalarni tayyorlashni muhim ahamiyatga ega deb hisoblashadi. Xususan O'zbekistonda maktabgacha ta'lim va inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha bir qator tadqiqotlar olib borgan olimlardan biri Zarifa Yunusovadir. U inklyuziv ta'limni amalga oshirish uchun maktabgacha ta'lim tizimining boshqaruv

strukturasini va pedagogik metodlarini qayta ko'rib chiqishni taklif etadi. Yunusova pedagoglarni, ota-onalarni va jamiyatni inklyuziv ta'limga tayyorlash muhimligini ta'kidlagan. U, shuningdek, inklyuziv ta'limni amalga oshirishda maxsus texnologiyalar va o'quv materiallarining ahamiyatini kengaytirishni taklif qilgan. Shuningdek, Ravshan Shaykhov O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beruvchi olim sifatida tanilgan. U, o'z tadqiqotlarida, inklyuziv ta'lim tizimini joriy etish uchun kerakli boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqqan. Shaykhovning yondashuvi pedagogik kadrlarga ta'lim va metodik yondashuvlar asosida aniq qo'llanmalar berishga qaratilgan. U, shuningdek, hududiy maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun resurslar va maxsus dasturlarni joriy etishning ahamiyatini ko'rsatadi[5]. Ushbu tadqiqotlar, inklyuziv ta'limni global va mahalliy miqyosda rivojlantirish uchun zarur asoslarni yaratadi.

Metotologik qism. Maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni tashkil etish va boshqaruvini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotda bir nechta metodologiyalar qo'llanildi. Bularndan sifatli tahlil metodologiyasi inklyuziv ta'limning amalga oshirilishini, pedagoglarning yondashuvlarini va amaliy tajribalarini o'rganishga imkon berdi. Bunda inklyuziv ta'limning maktabgacha ta'lim muassasalarida qanday amalga oshirilishi, pedagoglarning inklyuziv ta'limga bo'lgan yondashuvlari va amaliy tajribalari haqida chuqur tushuncha hosil qilishga xizmat qiladi. Ushbu metodologiya orqali inklyuziv ta'limni amalga oshirishdagi yuzaga keladigan muammolar, pedagoglar va boshqaruv xodimlarining bu jarayonlarga bo'lgan munosabati, shuningdek, o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirishdagi qiyinchiliklar tahlil qilindi. Sifatli tahlil yordamida olingan ma'lumotlar, so'rovnomalar va intervyular orqali, inklyuziv ta'lim tizimidagi noaniqliklarni, mavjud resurslarning etishmasligini va ta'lim metodlarining samaradorligini aniqlash imkoniyati yaratildi. Bundan tashqari, miqdoriy tahlil metodologiyasi esa inklyuziv ta'limning samaradorligini baholashda aniq raqamlar va statistik ko'rsatkichlardan foydalanishga yordam berdi. Bu metotologiyada inklyuziv ta'limning samaradorligini baholashda, shuningdek, tadqiqot maqsadlariga erishish uchun aniq raqamlar va statistik ko'rsatkichlardan foydalanish imkonini beradi. Tadqiqotda so'rovnomalar, statistik ma'lumotlar va tahlillar yordamida inklyuziv ta'limning joriy etilishi darajasi va uning ta'lim tizimiga ta'siri o'rganildi. O'zbekistonda 2023-yilda maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni qo'llash darajasi 30% ni tashkil etgan bo'lib, bu raqamni 2030-yilgaborib 60% ga oshirish rejalashtirilgan.[6] Tadqiqotdabuma'lumotlarni tahlil qilish orqali inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan

choralar va takliflar ishlab chiqildi. Shuningdek, Intervyu va so'rovnomalar metodologiyasi inklyuziv ta'lim jarayonida qatnashayotgan pedagoglar, ota-onalar va boshqaruv xodimlari bilan bevosita muloqot o'rnatishga imkon berib, ularning fikrlarini yig'ish va tahlil qilishda qo'llanildi va ishtirokchilarning inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabatlarini, o'qituvchilarning tajribalarini, mavjud muammolarni va takliflarni to'plab, amaliy tahlil qilish mumkin bo'ldi. Tadqiqotda olingan intervyu va so'rovnoma natijalari inklyuziv ta'limning mavjud holatini yaxshilash uchun aniq tavsiyalar ishlab chiqishga yordam berdi. Dokument tahlili metodologiyasi esa, inklyuziv ta'limni rivojlantirishga doir mavjud normativ-huquqiy hujjatlar, davlat dasturlari va ta'lim strategiyalarini o'rganishga imkon berdi. Bu metodologiya inklyuziv ta'limni rivojlantirishda hukumatning pozitsiyasi, qonunchilik tizimining ta'siri va amaldagi normativ hujjatlar bilan tanishishga yordam berdi. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha Ta'lim Vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim dasturlari, inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalar va hukumatning davlat dasturlari tahlil qilindi. Bu jarayon davlat siyosatining inklyuziv ta'limga qaratilgan qarashlarini va ularning amaliyotda qanday qo'llanilayotganini aniqlash imkonini berdi. Ushbu metodologiyalar yordamida maktabgacha ta'limda inklyuziv ta'limni tashkil etish va boshqaruvini rivojlantirishga doir keng qamrovli tahlillar amalga oshirildi, natijalar inklyuziv ta'lim tizimini takomillashtirish uchun amaliy qo'llanmalar va tavsiyalarni ishlab chiqishga imkon berdi.

Natijalar. Maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni tashkil etish va boshqaruvini rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqot natijalari inklyuziv ta'limning joriy etilish darajasi, mavjud muammolar va takliflarni aniqlashga asoslangan. O'zbekistonning maktabgacha ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni qo'llash darajasi 2023-yilga kelib 30% ni tashkil etgan, bu esa inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish zarurligini ko'rsatadi. Pedagoglarning 55% inklyuziv ta'limga oid metodik qo'llanmalar va maxsus ta'lim metodlarini o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda, bu esa ta'lim jarayonining samarali amalga oshirilishiga to'sqinlik qilmoqda. Boshqaruv tizimi darajasida esa, 30% maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni boshqarish uchun zarur bo'lgan resurslar etishmasligi kuzatilgan, bu esa inklyuziv ta'limni kengaytirish uchun zarur resurslarning yetishmasligini anglatadi. Resurslar va infrastruktura bo'yicha 65% muassasalar maxsus texnik va metodik resurslarga ega emasligini bildirdi, bu inklyuziv ta'limni samarali amalga oshirish uchun texnologiyalar va materiallarni takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi. Jamiyat va ota-onalar

tomonidan inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabat ijobiy, ammo ota-onalarning 28% inklyuziv ta'limning afzalliklari va zarurligiga ishonmasliklari, bu esa jamiyatda tushuncha va ma'rifatni oshirishni talab etadi. Tadqiqotning kelajakdagi istiqbollari inklyuziv ta'limni 2030-yilga borib barcha maktabgacha ta'lim muassasalarida joriy etishni, pedagoglar va boshqaruv xodimlarini maxsus tayyorlashni, resurslar va texnologiyalarni takomillashtirishni va ota-onalar hamda jamiyatni inklyuziv ta'limning afzalliklari haqida kengroq ma'lumot bilan ta'minlashni ko'zda tutadi. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'limni to'liq amalga oshirish uchun zarur bo'lgan metodik yondashuvlar, boshqaruv tizimi, resurslar va pedagogik tayyorgarlikni rivojlantirishga qaratilgan aniq tavsiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi[7].

Muhokamalar. Maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish va boshqarishni rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limni keng joriy etish uchun bir qator muammolar mavjud bo'lib, ularning yechimi pedagogik, texnologik, boshqaruv va ijtimoiy sohalarida tizimli o'zgarishlarni talab qiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, maktabgacha ta'lim muassasalarining 30% dan ortig'ida inklyuziv ta'lim amaliyotda mavjud bo'lsa-da, bu daraja hali ham minimal bo'lib, inklyuziv ta'limni kengaytirish uchun zarur bo'lgan metodik qo'llanmalar, maxsus pedagogik texnologiyalar va jihozlarning etishmasligi ta'kidlanadi. Pedagoglarning 55% inklyuziv ta'limni qo'llashda metodik resurslar va maxsus o'quv materiallarining yetishmasligi haqida xabar berishdi, bu esa malakali pedagoglarni tayyorlash uchun alohida kurslar va o'quv dasturlarining ishlab chiqilishini talab etadi. Shu bilan birga, boshqaruv tizimida ham inklyuziv ta'limni to'liq amalga oshirish uchun zarur bo'lgan resurslar va infratuzilma mavjud emas, natijada, bu sohadagi rahbarlar va muassasa boshqaruvchilari uchun inklyuziv ta'limni boshqarish uchun maxsus ko'nikmalarni rivojlantirish zarurati mavjud. Ota-onalar va jamiyatning inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabati ijobiy bo'lishiga qaramay, ota-onalarining 28% inklyuziv ta'limning samaradorligiga ishonmasligini bildirgan, bu esa jamiyatda inklyuziv ta'limning ahamiyatini tushuntirish va ma'lumot berish ishlari olib borilishi kerakligini ko'rsatadi[8]. Tadqiqotda keltirilgan statistik ma'lumotlar, inklyuziv ta'limning O'zbekistonda 2030-yilga borib keng tarqalishining prognozlarini tasdiqlashga yordam beradi, ammo buni amalga oshirish uchun yuqorida aytib o'tilgan barcha muammolarni hal etish zarur. Shunday qilib, inklyuziv ta'limni joriy etish jarayonida davlat va jamiyatning birgalikdagi harakatlari, maktabgacha ta'lim tizimining samarali boshqaruvi, pedagogik resurslar va metodik materiallarning yetarlicha ta'minlanishi asosiy omil bo'lishi kerak.

Xulosa. Maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni tashkil etish va boshqaruvini rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotda olingan natijalar, inklyuziv ta'limning samarali amalga oshirilishi uchun mavjud bo'lgan asosiy muammolar va ularni hal qilish yo'llarini aniq ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limni maktabgacha ta'lim tizimiga kengroq joriy etish uchun metodik, pedagogik, texnologik va boshqaruv resurslari kabi bir qator tizimli chora-tadbirlar zarur. Maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limning hozirgi darajasi faqat 30% ni tashkil etadi va bu jarayonni kengaytirish uchun zarur bo'lgan resurslar va metodik qo'llanmalarning etishmasligi mavjud. Pedagoglarning inklyuziv ta'lim bo'yicha bilim va ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan kurslar va treninglar yetarli darajada tashkil etilmagan bo'lsa, boshqaruv tizimi ham inklyuziv ta'limni samarali boshqarishga qodir emas. Tadqiqotda shuningdek, ota-onalar va jamiyatning inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabati ijobiy ekanligi, ammo 28% ota-onalar bu ta'lim tizimiga to'liq ishonmasligini bildirganligi ko'rsatilgan. Bu esa jamiyatda inklyuziv ta'limning afzalliklarini yanada kengroq tushuntirish va ma'rifatni oshirishni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Marxabayevna S. A. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish va rivojlanish istiqbollari // *образование наука и инновационные идеи в мире*. – 2024. – T. 47. – №. 6. – C. 36-38.
2. Muhitdinovna B. M. Maktabgacha talim tashkiloti faoliyatini tashkil etish va boshqarish asoslar // *journal of international scientific research*. – 2025. – T. 2. – №. 3. – C. 133-136.
3. Jasur M. Respublikamizda “nurli maskan” tizimlarini shakllantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni o'qitishning yangicha usullari // *Fan, ta'lim va amaliyotning integratsiyasi*. – 2023. – C. 236-239.
4. Ergashbayev, S. (2025). Yoshlarning ma'naviyat dunyoqarashini rivojlantirishda uzluksiz ta'lim jarayonlarining o'rni (rivojlangan davlatlar tajribasi misolida). *Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal*, 2(2), 3–9.
5. Xamraeva A. F. Maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni ommalashtirish // *Сборники конференций НИЦ Социосфера*. – Vedecko vydavatelske centrum Sociosfera-CZ sro, 2016. – №. 33. – C. 170-171.
6. Shohbozbek E. Renewal of the social sphere and stable society system in the process of reforms // *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*. – 2024. – T. 4. – №. 09. – C. 16-20..
7. Sattorovna T. D., Dilshoda S. Maktabgacha ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni tashkil etishning mazmuni // *Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi*. – 2024. – T. 8. – №. 3. – C. 202-208.
8. Shohbozbek E. Renewal of the social sphere and stable society system in the process of reforms // *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*. – 2024. – T. 4. – №. 09. – C. 16-20.

TABIATGA BO'LGAN MUHABATNI O'QUVCHILAR ONGIGA SINGDIRISH VA TABIIY FANLAR DARSILIGINI O'QITISHDA INOVATSION METODLAR

Xalmatova M.M.

Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: tabiiy fanlar, tabiat, jamiyat, inson, ilmiy dunyoqarash, "Tarmoqlar" metodi, "6 x 6" metodi, "Aqliy hujum" metodi.

Ключевые слова: естественные науки, природа, общество, человек, научное мировоззрение, метод «Сети», метод «6 x 6», метод «Мозговой штурм».

Key words: natural sciences, nature, society, man, scientific worldview, "Tarmoqlar" method, "6 x 6" method, "Aqliy hujum".

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada tabiiy fanlar tarkibi, fanlarni o'rganishdan maqsad, fanlarni o'qitishda innovatsion metodlardan foydalanish haqida so'z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье говорится о составе естественных наук, целях изучения наук, использовании инновационных методов в преподавании наук.

SUMMARY:

This article discusses the composition of natural sciences, the purpose of studying sciences, and the use of innovative methods in teaching sciences.

Insoniyat yaralibtiki tabiat bilan bir butun, uzviylikda hayot kechiradi, boyliklaridan bahramand bo'ladi. Uning yaratgan inom'lari insonning butun borlig'ini qamarab olgan holda harcha ehtiyojlarini qondiradi ham. Tabiat yaratgan inom'larni asarab avaylab kelajak avlodlarga yetkazish ham hozirgi kunga kelib dolzarb masalaga aylanmoqda. Tabiatga e'htiyotkorona munosabatda bo'lish, uni asrab avalylashni yosh avolod ongiga singdirish dastlab oiladan boshlanadi. Ota bobolarimiz yoshligimizdan: suvga chiqidi tashlamanglar, xazonlarni yoqmanganglar, jonivorlarga ozor bermanglar deb uqtirishganini mana endi ma'no mazmunini anglab yetmoqdamiz. Farzandlarimizga bu kabi bilimlarni berishda nafaqat oila, mahalla, jamiyat shu bilan bir qatorda maktab ta'limi ham mas'ul hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga Tabiiy fanlar (SCIENCE) darsligi

qo'yg'anligi ham yoshlarimizni tabiat bilan bir butun tarbiyalashning boshlang'ich bo'g'inidir.

Tabiat bitmas-tuganmas xazinadir. O'simliklar dunyosi hayvonat olami yosh qalbning to'g'ri o'sib shakllanishida, tabiatda bo'ladigan voqea-hodisalarning sir asrorini o'rganib voyaga yetishida katta manba bo'lib xizmat qiladi. Tabiat bilan tanishtirish orqali barcha tarbiya turlari amalga oshiriladi. Har bir darslarini tashkil etishda ilg'or usullardan foydalanish umumiy ma'noda har bir o'quv mashg'ulotida mavzudan kelib chiqqan holda turli xil metodlardan foydalanish darslarining sifatli va o'quvchilarda yaxshiroq qolishiga erishishga xizmat qiladi.

Tabiiy fanlarni o'qitishda yangi ta'lim texnologiyalarini qo'llash orqali dars o'tishda o'quvchilarda insonparvarlik tuyg'ulari, ilmiy dunyoqarash, dunyoni anlash kabi fazilatlar shakllanib boradi. O'quvchi shaxsini shakllantirish va rivojlantirish yangi ma'lumotlarni "kashf etishga" yoki "Ixtirochilikka" qaratilgan o'z faoliyatini olib borish estetikasi rivojlantiradi.

Hozirgi kunda o'quvchilarga zamonaviy bilim berishda ularning ijodiy faolligi, individual qobiliyatlarini ochishga qaratilgan metodlar tobora ko'proq qo'llanilmoqda. Tabiiy fanlar bo'yicha mashg'ulotlarni sinfdan va maktabdan tashqari tadbirlar: ochiq havodagi o'yinlar, o'lkashunoslik sayyohatlari, yurishlar bilan chambarchas bog'lamoq zarur. Tabiiy fanlar darslari - bu mehnat tarbiyasi maktabi hamdir. Aniq misollarda o'quvchilarni odam mehnati - uning jismoniy va ma'naviy sihatligining manbai ekanligiga ishontirib, o'qituvchi mehnatga muhabbatni, astoydil mehnat qilish istagini, mehnat ahliga hurmatini tarbiyalaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari 1-sinfda maktab xodimlarining mehnatiga hurmat, maktabning yer maydonchasidagi ishlarda qarashish, 2-sinfda esa kun tartibidagi mehnatning turlari, maktab mulkiga ehtiyotlik munosabati, xona o'simliklarini parvarish qilish, qurilishlarda, zavod va fabrikalarda ishlovchi odamlarning kasblari bilan tanishish, 3- sinfda esa tabiatdan foydalanish va uni muhofaza qilish, odamlar mehnatini qadrlash, mehnat va dam olish tartibini o'rganish, dalada, polizda odamlar mehnatini kuzatish, 4- sinfda esa cho'larda, dashtlarda, o'rmonlarda, tog'larda, adirlarda odamlar mehnati bilan tanishish, yer osti boyliklari, suv, havo, o'simliklar, hayvonlarni muhofaza qilish mavzulari bilan tanishadilar. Ushbu mavzularni o'quvchilarga turli xil metodlar orqali o'rgatish oson va samarliroq bo'lib hisoblanadi va quyida ushu metodlardan ayrimlarini keltirib o'tamiz. "Tarmoqlar" metodi. Ushbu metod o'quvchilarga muammolar (mavzular) xususida erkin, ochiq o'ylash va shaxsiy fikrlarni bema'lol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradi. "Tarmoqlar" metodi turli xil g'oyalar o'rtasidagi aloqalar to'g'risida fikrlash imkoniyatini beruvchi tuzilmani aniqlashni talab etadi. Bu metod aniq obyektga yo'naltirilmagan fikrlash shakli hisoblanadi. Undan foydalanish inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan bog'liq ravishda

amalgam oshadi. “Tarmoqlar” metodidan o’quvchilar bilan yakka tartibda yoki guruh asosida tashkil etiladigan mashg’ulotlar jarayonida foydalanish mumkin. Guruh asosida tashkil etilayotgan mashg’ulotlarda ushbu metod guruh a’zolari tomonidan bildirilayotgan g’oyalarning majmuyi tarzida namoyon bo’ladi. Bu esa guruhning har bir a’zosi tomonidan ilgari surilayotgan g’oyalarni uyg’unlashtirish hamda ular o’rtasidagi aloqalarni topa olish imkoniyatini yaratadi.

“6 x 6” metodi. “6 x 6” metodi yordamida bir vaqtning o’zida 36 nafar o’quvchini muayyan faoliyatga jalb etish orqali ma’lum topshiriq yoki masalani hal etish, shuningdek, guruhlarining har bir a’zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. Bu metod asosida tashkil etilayotgan darsda har birida 6 nafari ishtirokchi bo’lgan 6 ta guruh o’qituvchi tomonidan o’rtaga tashlangan muammoni muhokama qiladi. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, o’qituvchi 6 ta guruhni qayta tuzadi. Qaytadan shakllangan guruhlarining har birida avvalgi 6 ta guruhdan bittadan vakil bo’ladi. Yangi shakllangan guruh a’zolari o’z jamoadoshlariga avvalgi guruhi tomonidan muammo yechimi sifatida taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur yechimlarni birgalikda muhokama qiladilar. “6 x 6” metodining afzallik jihatlari quyidagilardan iborat: - guruhlarining har bir a’zosini faol bo’lishiga undaydi; - ular tomonidan shaxsiy qarashlarning ifoda etilishini ta’minlaydi; - guruhning boshqa a’zolarining fikrlarini tinglay olish ko’nikmalarini hosil qiladi; - ilgari surilayotgan bir hecha fikrni umumlashtira olish, shuningdek, o’z fikrini himoya qilishga o’rgatadi. Eng muhimi, har bir o’quvchi qisqa vaqt (15-20 minut) davomida ham munozara qatnashchisi, ham ma’ruzachi sifatida faoliyat ko’rsatadi. Ushbu metod qo’llanilayotgan mashg’ulotlarda guruhlar tomonidan bir yoki bir necha mavzu (muammo) ni muhokama qilish imkoniyati mavjud. “6 x 6” metodidan ta’lim jarayonida foydalanish o’qituvchidan faollik, pedagogik mahorat, guruhlarni maqsadga muvofiq shakllantira olish layoqatiga ega bo’lishni talab etadi. Guruhlarining to’g’ri shakllantirilmasligi topshiriq yoki vazifalarning to’g’ri hal etilmasligiga sabab bo’lishi mumkin. Ushbu metod yordamida mashg’ulotlar quyidagi tartibda tashkil etiladi:

1. O’qituvchi mashg’ulot boshlanishidan oldin 6 ta stol atrofiga 6 tadan stul qo’yib chiqadi.

2. 6 ta varaqqa turli xil 6 ta topshiriq yozib chiqiladi. Varaqlarga I dan VI gacha rim raqami yozib qo’yiladi. Bu varaqlar 6 ta stolning har biriga qo’yib chiqiladi.

3. O’quvchilar o’qituvchi tomonidan 6 ta guruhga bo’linadilar. O’quvchilarni guruhlariga bo’lishda o’qituvchi quyidagicha yo’l tutadi. Har bir o’quvchiga 1 dan 36 gacha raqamlangan varaqchalardan birini olish taklif etiladi. Bu varaqlarda rim raqami bilan stol raqami ko’rsatilgan bo’ladi. Har bir o’quvchi o’zi tanlagan varaqchadagi rim raqami bilan ko’rsatilgan stol atrofiga qo’yilgan stuldan joy egallaydi.

4. O'quvchilar joylashib olganlaridan so'ng o'qituvchi stol ustiga qo'yilgan topshiriqlarni bajarish uchun ma'lum vaqtni (5-10 minut) belgilaydi, munozara jarayoni boshlanganini e'lon qiladi.

5. O'qituvchi guruhlarining faoliyatini kuzatib boradi, kerakli o'rinlarda guruh a'zolariga maslahatlar beradi, yo'l-yo'riqlar ko'rsatadi. Belgilangan vaqt tugagach, guruhlardan munozaralarni yakunlashlarini so'raydi.

6. Munozara uchun belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, o'qituvchi guruhlarini qaytadan shakllantiradi. Yangidan shakllangan har bir guruhda avvalgi 6 ta guruhning har biridan bir nafar vakil bo'lishiga alohida e'tibor qaratiladi.

O'quvchilar o'z o'rinlarini almashtirib olganlaridan so'ng belgilangan vaqt (5-10 minut) ichida guruh a'zolari avvalgi guruhlariga topshirilgan vazifa va uning yechimi xususida guruhdoshlariga so'zlab beradilar. Shu tartibda qabul qilingan xulosalarni muhokama qiladilar va yakuniy xulosaga keladilar. «6x6» metodini ayrim boblar yoki o'quv yili choragi bo'yicha o'tilgan mavzularni takrorlash va mustahkamlash maqsadida o'tkazish maqsadga muvofiq bo'ladi.

“Aqliy hujum” metodi muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo'llaniladigan metod hisoblanadi. Bu metod o'quvchilarni muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritish, shuningdek, o'z tasavvurlari va g'oyalaridan ijobiy foydalanish borasida ma'lum ko'nikma hamda malakalarni hosil qilishga rag'batlantiradi. Ushbu metod yordamida tashkil etilgan dars jarayonida ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha original yechimlarni topish imkoniyati tug'iladi. Mazkur metodni qo'llashdan ko'zlangan asosiy maqsad o'quvchilarni muammo xususida keng va chuqur fikr yuritishga rag'batlantirishdan iborat. Xulosa qiladigon bo'lsak o'quvchilarning tabiat to'g'risidagi ilmiy jihatdan boxabarligi ularning dunyoqarashlarini shakllantirish, tafakkurini rivojlantirishda tabiat qonunlarini asoslab berishda biologiya, tabiiyot va qonunlarini asoslab berishda ekologiya, biologiya, tabiiyot va geografiya, fizika, kimyo, iqtisodiy bilim asoslari va tadbirkorlik asoslari o'quv predmetlari muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Muxayyo X. Tabiatshunoslik togaraklarining xillari //Журнал естественных наук. – 2022. – Т. 1. – №. 2 (7). – С. 3-5.
2. Muratovna Xalmatova Muxayyo Botanika togaralarining xususiyatlari va uning talablarning bilimlarini mustahkamlashdagi o'rni //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 11. – S. 855-859.
3. Rahmonqulov U., Avalboyev O.N. O'zbekiston kovraklari (monografiya) // «Fan va texnologiya» nashriyoti, -Toshkent. 2016. 240-b.
4. Xalmatova Muxayyo Muratovna. "Ferula L. turkumi turlarining bioekologik xususiyatlarini o'rganish." Science and Education 4.4 (2023): 246-249.
5. Muratovna Xalmatova Muxayyo. "O'quvchilar bilimini mustahkamlash uchun interfaol metodlar." scientific approach to the modern education system 2.14 (2023): 126-129.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNING MATEMATIK FORMULALAR HAQIDAGI TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH.

Umirzoqova M.B.

Samarqand davlat universiteti

Kattaqo'rg'on filiali 3-bosqich talabasi

Tayanch so'zlar: sonli ifoda, harfiy ifoda, formula, sonli formula, harfiy formula, tenglik, ayniyat, tenglama, tengsizlik, arifmetik amallar, misol, masala.

Ключевые слова: числовое выражение, буквальное выражение, формула, числовая формула, буквенная формула, равенство, ситуация, уравнение, неравенство, арифметические действия, пример, задача.

Key words: numerical expression, literal expression, formula, numerical formula, literal formula, equality, situation, equation, inequality, arithmetic operations, example, problem.

РЕЗЮМЕ:

Ma'lumki, matematik formulalar barcha aniq va tabiiy fanlar o'quv materiallarining asosini tashkil etadi. Bu fanlar barcha muammolarini yechish ana shu matematik formulalar yordamida hal bo'ladi. Agar tabiatda va jamiyatda ro'y berayotgan har bir jarayonni formula ko'rinishida tasvirlangan mumkin bo'lsa, u vaqtda bu jarayonni kuzatish va hamma unga ta'sir etish imkonini paydo bo'ladi. O'quvchilarning matematik formula haqidagi tasavvurlarini boshlang'ich ta'limdan boshlab rivojlantirish masalasi boshlang'ich ta'limda matematika darslarining asosiy didaktik vazifalaridan biri hisoblanadi.

РЕЗЮМЕ:

Известно, что математические формулы составляют основу всех конкретных и естественнонаучных учебных материалов. Решение всех задач этих наук решается с помощью этих математических формул. Если каждый процесс, происходящий в природе и обществе, можно описать в виде формулы, то становится возможным наблюдать этот процесс и влиять на него. Проблема развития представлений учащихся о математических формулах начального образования является одной из основных дидактических задач занятий математикой в начальной школе.

SUMMARY:

It is known that mathematical formulas form the basis of all exact and natural science teaching materials. All problems of these sciences can be solved with the help of these mathematical formulas. If every process occurring in nature and society can be described in the form of a formula, then it becomes possible to observe this process and influence it. The issue of developing students' ideas about mathematical formulas starting from primary education is one of the main didactic tasks of mathematics lessons in primary education.

Asosiy qism. Barcha fanlarda, ayniqsa aniq va tabiiy fanlarda tekshirish obektiga tegishli kashf qilingan qonun va qoidalarni formulalar bilan ifodalash fundamental tekshirishlar olib borish imkoniyatini berdi.

Fan va texnika rivojlanishining dastlabki bosqichlarida ixtiro qilingan qonun va qoidalar faqat soʻzlar yordamida ifodalanib bu holat ularning xossalarini batafsil oʻrganishda baʼzi bir qiyinchiliklarni tugʻdirgan.

Nafaqat zamonasining hatto keyingi zamonlarining ham buyuk matematigi hisoblangan bobomiz Muso al-Xorazmiy chiziqli bir nomaʼlumli tenglamalarning koʻrinishini formula koʻrinishida ifodalab uning ildizini topish algoritmini ham yaratib bergan. Shundan keyin barcha olimlar ixtiro qilingan qonun va qoidalarni formula koʻrinishida tasvirlashga harakat qilingan va buning natijasida fundamental ishlarni amalga oshirganlar.

Agar biror ixtiyoriy (masalan fizik, kimyoviy, mexanik, matematik, biologik va h.k) jarayon formula koʻrinishida yozilgan boʻlsa, uni tekshirish, kuzatish hatto unga taʼsir etish ham mumkin boʻladi, qisqa qilib aytganda baʼzi hollarda uni boshqarish ham mumkin boʻladi.

Matematika faniga harfiy belgilashlar va matematik simvollarning kirib kelishi bilan matematika fani taraqqiyotida ulkan burilish boʻldi desak ayni haqiqatni aytgan boʻlamiz. Buning natijasida qilingan ixtirolar formula koʻrinishini ola boshladi.

Hozirgi zamon fanlarini va ularning kelajagini u xoh gumanitar yoki u xoh tabiiy fan boʻlsin formulalarsiz tasavvur qilib boʻlmaydi.

Formulalarninig matematik taʼlimdagi oʻrni ahamiyatidan va zaruratidan kelib chiqib boshlangʻich taʼlimning birinchi sinfidan boshlab kichik maktab yoshidagi oʻquvchilarga matematik formulalarni oʻrganishga katta ahamiyat qaratilgan. Masalan, Oʻquvchilar arifmetik amallardan birinchi boʻlib qoʻshish amali va uning xossalarini oʻrganish davomida sonlarni harfiy belgilash uchun (a, b, c) harflarga va qoʻshish amali belgisiga (+) zarurat sezadi.

Agar bizga ixtiyoriy ikkita natural son va ularning yigʻindisi berilgan boʻlsa, uni yuqoridagi zaruriy belgilashlar orqali quyidagicha $a+b$ koʻrinishida yozish mumkin.

Bu formula birinchi sinf oʻquvchilari oʻrganishni boshlagan birinchi matematik formuladir.

Qoʻshish amalining birinchi xossasi: yigʻindida qoʻshiluvchilarning oʻrni almashgan bilan yigʻindi oʻzgarmaydi - degan xossasini formula koʻrinishida $a+b=b+a$ (masalan $5+4=4+5$) yozishimiz mumkin boʻladi.

Ushbu yozilayotgan ilmiy-uslubiy maqolamizda matematik formulalarni kichik maktab yoshidagi oʻquvchilarga oʻrgatish zaruratidan kelib chiqib

matematik formulalarga olib keladigan matematik materiallarni qo'yidagi ketma-ketlikda o'rgatishga harakat qilamiz. Bunda o'qituvchi har bir matematik tushunchaning ta'rifini berganda kichik maktab o'quvchilarining matematik bilim darajasidan kelib chiqib sodda ta'riflashi lozim.

Sonli ifodalarning qiymatlari son bo'lganidan ular ustida barcha arifmetik amallar bajarish va ularni o'zaro taqqoslash ham mumkin bo'ladi.

Ta'rif-1 Agar ixtiyoriy haqiqiy sonlar arifmetik amallar bilan bog'langan bo'lsa, bunday formulaga sonli ifoda deyiladi. ($2 \cdot 3 + 5 - 2 + 28 : 7$; $2 \cdot 5$; $1 \cdot 9$)

Sonli ifodada amallarni ketma-ket (tartib bilan oldin ko'paytirish va bo'lish, so'ngra qo'shish va ayirish, bordiyu ifoda qavslar bilan berilgan bo'lsa oldin qavs ichidagi amallar keyin boshqalari bajariladi) bajarish natijasida uning son qiymati topiladi.

Ta'rif-2 Berilgan sonli ifoda tarkibida harflar ham qatnashgan bo'lsa, bunday ifoda harfiy ifoda deyiladi. Masalan: ($2a + 5 - 4b$)

Harfiy ifodalar ustida ham arifmetik amallar bajarish mumkin. Amallar natijasida yana harfli ifoda hosil bo'ladi, ba'zi hollarda sonli ifoda ham hosil bo'lishi mumkin. Masalan: $a + 4$ va $9 - a$ berilgan bo'lsa, ularning yig'indisi $a + 4 + (9 - a) = 4 + 9 = 13$.

Harfiy ifodalarni o'zaro taqqoslab bo'lmaydi, lekin ifoda tarkibidagi harflarning aniq berilgan qiymatida ularning son qiymatlarini topish va ularning o'zaro taqqoslash mumkin.

Kundalik amaliy hayotda shunday matematik muammolar bo'ladiki, ularning yechimini topish barobarida ularni o'zaro taqqoslashga zarurat seziladi.

Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, matematik muammoning yechimi harfiy ifodadagi harfning qiymatiga bog'liq bo'lib, uning ba'zi qiymatlarida berilgan ikkita harfiy ifoda o'zaro teng ba'zi qiymatlarida o'zaro teng bo'lmasligi yoki barcha qiymatlarda esa aynan teng bo'lishi ham mumkin.

Matematik muammoning yechimi ana shu harflarning ba'zi mavzusi bir qiymatlarida hal bo'ladi, ba'zi qiymatlarida bu muammo yechimga ega bo'lmaydi.

Harfiy ifodalarning o'zaro kattaligi (yoki o'zaro kichikligi) haqida ham yuqoridagidek mulohaza yuritishi mumkin.

Yuqoridagilar haqida biroz mulohaza yuritib boshlang'ich ta'lim matematika kursida o'rganiladigan ayniyat, tenglama va tengsizlik tushunchalarini ta'riflashda boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik bilim darajalariga mos qilib ifodalash imkoniyati yuzaga keladi.

Berilgan bo'lsin bizga barcha haqiqiy sonlar to'plamida ikkita mustaqil quyidagi $A(x)$ va $B(x)$ formulalari. Bu ikkita formulani tenglik ishoralari bilan o'zaro bog'lab quyidagi formulaga ega bo'lamiz.

$$A(x) = B(x) \quad (1)$$

Ta'rif-1: Agar bu (1) formula x -harfiy o'zgaruvchining barcha qiymatlarida tenglik ishorasini o'zida saqlab qolsa, u holda bu tenglikka ayniyat deyiladi va bu formula

$$A(x) = B(x) \quad (2)$$

ko'rinishida yoziladi. Masalan: $A(x) = 4x + 8$ va $B(x) = 4(x + 2)$ bularni tenglik ishorasi bilan bog'laymiz, natijada

$$4x + 8 = 4(x + 2)$$

hosil bo'ladi. Navbatdagi ishimiz bu hosil formulaning har ikki tomonini ixchamlashtiramiz ya'ni ayni shakl almashtirishlarni ketma-ket bajaramiz.

$$4(x + 2) = 4(x + 2)$$

Tenglikning har ikkala tomoni o'zaro teng bo'ldi. Bu tenglik x -harfiy o'zgaruvchining har qanday qiymatida tenglik ishorasini o'zida saqlab keladi. Demak, bu tenglik ayniyat ekan. Masalan: $(3x + 5 = 4x + 9 - 4 - x)$

Boshlang'ich ta'limda ham ayniyat tushunchasidan foydalanib harfiy ifodalarni soddalashtirishda va bir noma'lumli tenglamalarning yechimini topishda foydalanishadi.

Ta'rif-2: Agar (1) formula x -harfiy o'zgaruvchining ba'zi bir chekli sondagi qiymatlarida o'zining tenglik ishorasini saqlab qolsa, u holda bunday tenglikka tenglama deyiladi va tenglikni saqlab qoluvchi x -o'zgaruvchining qiymatlari tenglamaning yechimi yoki ildizi deyiladi.

$$\text{Masalan: } A(x) = 8x + 9; B(x) = 5x + 21;$$

$A(x) = B(x)$ dan $8x + 9 = 5x + 21$ hosil bo'ladi. Berilgan formulani ixchamlashtiramiz.

$$8x + 9 = 5x + 21$$

Bu formulada ayniy shakl almashtirishlarni bajaramiz. Ya'ni bobomiz al-Xorazmiy yaratib ketgan birinchi darajali bir noma'lumli chiziqli tenglamalarni yechish algoritmidan foydalanamiz.

$$8x - 5x = 21 - 9; 3x = 12; x = 4;$$

Natijada $x = 4$ ga ega bo'ldik, demak (1) formula tenglama bo'lib, bu tenglamaning yechimi $x = 4$ ekan.

O'qituvchi bundan tenglamalarni o'quvchilarga o'rgatganda tenglamalar yechiminig to'g'ri topilganligiga ishonch hosil qilish maqsadida tekshirib ko'rishni ham o'rgatish lozim. Bunday qilinganda o'quvchida o'ziga nisbatan ishonch hosil bo'ladi. Ishonchning ta'lim-tarbiyadagi o'rni juda kattadir.

Boshlang'ich ta'limda tenglama tushunchasi matnli matematik masalalarni yechishda katta ahamiyatga ega.

Ta'rif-3: Agar (1) formula x - o'zgaruvchining birorta ham qiymatida o'zidagi tenglik ishorasini saqlab qololmasa, u holda bunday tenglikka tengsizlik deyiladi va quyidagicha yoziladi:

$A(x) > B(x)$ (yoki $A(x) < B(x)$) Masalan $A(x) = 2x + 10$; $B(x) = 2(x + 15)$ bo'lsin. Bu ikki formuladan tenglik ishorasi yordamida quyidagi formulaga ega bo'lamiz.

$A(x) = B(x)$ dan $2x + 10 = 2(x + 15)$ ga ega bo'lamiz va tenglikni soddalashtirib $2x + 10 = 2(x + 15)$ dan $2(x + 5) = 2(x + 15)$ ga ega bo'lamiz.

$x + 10 = x + 30$ va bundan esa $x - x = 30 - 10$ ixchamlashtirsak

$0 = 20$ hosil bo'ladi.

Bunday bo'lishi mumkin emas, chunki bu o'zaro teng bo'lmagan ikkita formulani tenglashtirib bunday ma'nosiz natijaga keldik. Demak, bu ikkita formula teng emas ya'ni bundan mantiqan $0 < 20$ kleib chiqadi.

$A(x)$ va $B(x)$ formulalarga qarasak, ular x -o'zgaruvchining qiymatiga bog'liq bo'lmagan holda quyidagi tengsizlik bilan bog'langan.

$$2x + 10 < 2(x + 15)$$

Agar biz boshlang'ich sinf matematika darsligidagi matematik misollarda berilgan har bir sob va harfiy ifodalar kundalik amaliy hayotlarimizda turli-tuman matematik muammolarning yechimini ifodalaydi. Bu misollarni yaxshi o'rganishlari natijasida o'quvchilar o'qitishning dars bilan qanvhalik uzviy bog'liqlarni ongli tushunishi orqali ularning bu matematik materiallarni o'rganishga bo'lgan qiziqishlari ortadi. Shundan keyin dars sifati oshadi.

Bundan atshqari matematika darsliklarida yuqoridagilardan tashqari matematik masalalarning mazmunidan kelib chiqadigan jadvallar, matemayik chizmalar ham berilganligini ko'rish mumkin.

O'quvchilar matematika darslarida berilganlar asosida yechish shular asosida topiladigan matnli matematik masalalar tuzishni o'rganishadi. Buning natijasida bolalarning mantiqli matematik tafakkurlari rivojlanafi, matematik til boyligi mazmunan boyiydi.

Ushbu maqolada ko'rsatib o'tilgandek jamiyatimizdagi ko'plab muammolarning yechimi matematik formulalar yordamida hal bo'ldi. Ana shu formulalarni kashf etish va muammolarning yechimiga qaratish zamon talabi bo'lib qoldi.

Qanchadan-qancha ochilmayotgan kashfiyotlar, ixtirolarni topish uni formula ko'rinishiga keltirish va ulardan foydalanish masalasi fundamental

masala bo'lib uning yechimini topish hozirgi o'sib kelayotgan yoshlarning asosiy vazifasi bo'lmog'i darkor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning matematik formulalar haqidagi tasavvurlarini shakllantirish metodikasi. Tursunov Qo'chqor SamDUKF, dotsent, Sadinova Zarina Sirojiddin qizi SamDUKF, talabasi
2. "2017-2021- yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida" gi farmoni.
3. M. Jumayev va boshqalar. Matematika o'qitish metodikasi; Toshkent. "Ilm -ziyo" 2003.
4. Tursunov Q., Egamqulova N., Tursunova D. "Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion kasbiy tayyorgarligini oshirish muammolari. (Ilmiy-amaliy maqolalar to'plami) Samarqand-2019.
5. Matematika. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-sinfi uchun darslik, I-II-III-qismlar. I.V.Repyova -Toshkent:" Novda" nashriyoti, 2023. -128b.
6. E. E. Jumayev. Boshlang'ich matematika nazariyasi va metodikasi. (O'quv qo'llanma) "Turon-iqbol nashriyoti" 2010.
7. A.Rahmatullayev va boshqalar. Boshlang'ich ta'lim tizimida integratsiyalashgan texnologiya. Termiz-2017.
8. Ahmedov M. va boshqalar. O'qituvchi kitobi. Birinchi sinf matematika kitobi uchun o'quv qo'llanma. T-2008.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING DARS JARAYONLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH

Yo'ldosheva Sh.B.

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Tayanch so'zlar: innovatsiya, qiymatli, xarakter, Uchinchi faza , Tahlil, kreativ fikr, tanqid, dars samaradorligi, diqqatni jamlash, topqirlik, noan'anaviy metodlar.

Ключевые слова: инновации, ценность, характер , третья фаза, анализ, творческое мышление, критика, эффективность урока, концентрация, находчивость, нетрадиционные методы.

Key words: innovation, value, character , third phase, analysis, creative thought, criticism, lesson effectiveness, concentration, resourcefulness, unconventional methods.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv mashg'ulotlarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish mumkun, dars samaradorligining qay darajada oshirish yoritilgan. Shuningdek o'quvchining diqqatini jamlashda, topqirlik, kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishda noan'anaviy metodlardan foydalanish xususiyatlari haqida fikr-mulohazalar yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются возможности использования инновационных технологий в учебной деятельности учащихся начальных классов, повышение эффективности урока. Также была проведена обратная связь об особенностях использования нетрадиционных методов в развитии способностей школьника к концентрации внимания, находчивости, креативности.

SUMMARY:

In this article, it is possible to use innovative technologies in the educational activities of elementary students, to what extent the effectiveness of the lesson is enhanced. Also in the concentration of the student's attention, feedback on the features of the use of unconventional techniques in the development of resourcefulness, creativeness abilities was made.

Bugungi kunda respublikamiz ta'lim sohasida innovatsion va kreativ fikrlaydigan, zamonaviy kadrlar tayyorlash, yoshlarni vatanparvarlik ruhida, yuksak ma'naviyat egalari etib tarbiyalash, shu maqsadda ta'lim tizimini takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, 2019 yil 23-avgust kuni ta'lim tizimidagi muammolar yechimiga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishida Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev "Milliy tiklanishdan

– milliy yuksalish sari” degan tamoyilga asoslangan holda, milliy g’oya va uning mafkuraviy negizlarini puxta ishlab chiqish, yosh avlodni bolalikdan milliy g’urur va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash dolzarb ahamiyatga ega ekanini ta’kidladi.

Mamlakatimizda yosh avlod ta’lim-tarbiyasi, o’g’il-qizlarning zamonaviy bilim olishi, yuksak ma’naviyatli bo’lib ulg’ayishi uchun zarur sharoit yaratish borasidagi ishlar izchil davom ettirilmoqda. Predizentimiz rahbarligida maktablarda 11 yillik ta’lim qayta tiklanib, uning qoshida o’quv-kasb kursi tashkil etildi, kasbiy ta’lim tizimi takomillashtirildi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2017 yil 15-iyun kuni Toshkentda bo’lib o’tgan “Ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi” mavzusidagi anjumanda so’zlagan nutqida yosh avlod tarbiyasi haqida alohida to’xtalib o’tdi: “Bizni hamisha o’ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so’z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog’liq. Bugun zamon shiddat bilan o’zgaryapti. Bu o’zgarishlarni hammadan ham ko’proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o’z davrining talablari bilan uyg’un bo’lsin. Lekin ayni paytda o’zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug’ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o’zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan”, - deya ta’kidladi prezidentimiz.

Innovatsion jarayonni tashkil etuvchi yangiilik yaratish, o’zlashtirish, yangilikni qo’llash - hamkorlikda innovatika ob’ekti hisoblanadi. Pedagogik didaktikada esa o’qish jarayoni ilmiy tadqiqot ob’ekti bo’lib hisoblanadi. Ana shu bilan ular bir - biridan farqlanadi.

Innovatsion faoliyat - ta’limning u yoki bu bosqichida innovatsion jarayonni amalga oshirishga yordam beruvchi kompleks choralar bo’lib, u jarayon ichida kechadi.

Innovatsion faoliyatning asosiy funksiyasi pedagogik jarayonni komponentlarini, ya’ni ma’no, maqsad, ta’lim mazmuni, shakli, metodi, texnologiyasi, ta’lim vositalari, uni boshqaruvlarini o’zgartirishdan iborat. Innovatsion jarayonning o’ziga xosligi shundaki, u siklik xarakterli bo’lib, quyidagi etapli strukturada, yangilikni kirishi, vujudga kelishi, opponentlar bilan kurashda tezkorligi, yetilishi, o’zlashtirilishi, tarqalishi, yoki krizis, yoki finalga borishidan iborat.

Zamonaviy maktabning vazifalaridan biri pedagogik jarayonning barcha ishtirokchilarining imkoniyatlarini ochib berish, ularning ijodiy qobiliyatlarini namoyon qilish imkoniyatlarini ta’minlashdir. Ushbu muammolarni hal qilish ta’lim jarayonlarining o’zgaruvchanligini amalga oshirmasdan mumkin emas, bu

bilan bog'liq holda chuqur ilmiy va amaliy tushunishni talab qiladigan turli xil innovatsion tip va tipdagi ta'lim muassasalari mavjud.

Yangiliklar yoki innovatsiyalar har qanday kasbiy inson faoliyatiga xosdir va shuning uchun tabiiy ravishda o'rganish, tahlil qilish va amalga oshirish ob'ektiga aylanadi. Innovatsiyalar o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, ular alohida o'qituvchilar va butun jamoalarning ilmiy izlanishlari, ilg'or pedagogik tajribasi natijasidir. Bu jarayon o'z-o'zidan bo'lishi mumkin emas, uni boshqarish kerak. S.I.ning lug'ati. Ozhegova yangining quyidagi ta'rifini beradi: yangi - birinchi bo'lib yaratilgan yoki qilingan, paydo bo'lgan yoki yaqinda paydo bo'lgan, oldingi o'rniga, qayta kashf etilgan, yaqin o'tmish yoki hozirgi bilan bog'liq, etarlicha tanish bo'lmagan, kam ma'lum. Shuni ta'kidlash kerakki, atamaning talqini progressivlik, yangining samaradorligi haqida hech narsa aytmaydi.

Pedagogik jarayonga kelsak, innovatsiya deganda o'qitish va tarbiyalashning maqsadlari, mazmuni, usullari va shakllariga yangi narsalarni kiritish, o'qituvchi va talabaning birgalikdagi faoliyatini tashkil etish tushuniladi.

Pedagogik innovatsiya - pedagogik faoliyatdagi yangilik, o'qitish va tarbiya mazmuni va texnologiyasini o'zgartirish, ularning samaradorligini oshirishdir. Shunday qilib, innovatsion jarayon yangining mazmuni va tashkil etilishini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat.

Umuman olganda, innovatsion jarayon deganda innovatsiyalarni yaratish (tug'ilishi, rivojlanishi), ishlab chiqish, foydalanish va tarqatish bo'yicha kompleks faoliyat tushuniladi.

Innovatsiyalar qaysi mezon bo'yicha bo'linishiga qarab turli xil turlari mavjud. Ta'lim tizimini rivojlantirishda innovatsion jarayonlar quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi: yangi ta'lim mazmunini shakllantirish, yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish, yangi turdagi ta'lim muassasalarini yaratish. Bundan tashqari, bir qator ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilari pedagogik fikr tarixiga aylangan yangiliklarni amaliyotga joriy etish bilan shug'ullanmoqda. Masalan, XX asr boshidagi muqobil ta'lim tizimlari M. Montessori, R. Shtayner va boshqalar.

Hozirgi vaqtda maktab ta'limida turli xil pedagogik innovatsiyalardan foydalanilmoqda. Bu, birinchi navbatda, muassasaning an'analari va maqomiga bog'liq. Shunga qaramay, eng xarakterli innovatsion texnologiyalar quyidagilardir

1. Fanlarni o'qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT). O'quv jarayoni mazmuniga AKTni joriy etish turli fan yo'nalishlarini informatika bilan integratsiyalashni nazarda tutadi, bu esa o'quvchilar ongini axborotlashtirishga va ularning zamonaviy jamiyatdagi axborotlashtirish jarayonlarini (uning kasbiy jihatdan) tushunishiga olib keladi.

Maktabni axborotlashtirish jarayonida paydo bo'layotgan tendentsiyadan xabardor bo'lish juda muhim: maktab o'quvchilari tomonidan informatika bo'yicha asosiy ma'lumotlarni ishlab chiqishdan tortib, umumta'lim fanlarini o'rganishda kompyuter dasturlarini qo'llashgacha, so'ngra tuzilmani to'ldirish va to'ldirishgacha. texnologiyalarning mazmuni. Natijada maktab metodik tizimida yangi axborot texnologiyalari paydo bo'lib, maktab bitiruvchilari kelgusidagi mehnat faoliyatida yangi axborot texnologiyalarini o'zlashtirishga tayyorlanmoqda. Bu yo'nalish o'quv rejasiga informatika va AKTni o'rganishga qaratilgan yangi fanlarni kiritish orqali amalga oshiriladi. Maktablarda AKTdan foydalanish tajribasi shuni ko'rsatdiki:

a) ochiq maktabning axborot muhiti, shu jumladan masofaviy ta'limning turli shakllari, o'quvchilarning fan fanlarini o'rganishga, ayniqsa loyiha usulidan foydalanishga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi;

b) o'qitishni axborotlashtirish o'quvchi uchun jozibador, chunki maktab muloqotidagi psixologik stress "o'qituvchi-talaba" sub'ektiv munosabatlaridan "talaba-kompyutero'qituvchi" eng ob'ektiv munosabatlariga o'tish orqali olib tashlanadi, o'quvchilar mehnatining samaradorligi. ortadi, ijodiy mehnat ulushi ortadi, maktab devoridagi fan bo'yicha qo'shimcha ta'lim olish imkoniyati va kelajakda oliy o'quv yurti, nufuzli kasbni maqsadli tanlash amalga oshiriladi;

v) o'qitishni axborotlashtirish o'qituvchi uchun uning mehnat unumdorligini oshirish imkonini berishi, o'qituvchining umumiy axborot madaniyatini oshirishi bilan jozibador.

2. Fanni o'qitishda shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar bolaning shaxsini butun maktab ta'lim tizimi markaziga qo'yadi, uning rivojlanishi uchun qulay, ziddiyatli va xavfsiz sharoitlarni ta'minlaydi, uning tabiiy imkoniyatlarini amalga oshiradi. Ushbu texnologiyada bolaning shaxsiyati nafaqat mavzu, balki ustuvor mavzudir;

Bu ta'lim tizimining maqsadi bo'lib, har qanday mavhum maqsadga erishish vositasi emas.

Bu o'quvchilarning imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqishda namoyon bo'ladi.

3. Ta'lim jarayonini axborot-tahliliy ta'minlash va maktab o'quvchilari ta'lim sifatini boshqarish. Ta'lim sifatini boshqarishning axborot-tahliliy metodologiyasi sifatida bunday innovatsion texnologiyadan foydalanish har bir bolaning individual, sinf, parallel, umuman maktabda rivojlanishini ob'ektiv, xolisona kuzatish imkonini beradi.

Ba'zi o'zgartirishlar bilan u sinfni umumlashtiruvchi nazoratni tayyorlashda, o'quv rejasining istalgan fanini o'qitish holatini o'rganishda, individual o'qituvchining ish tizimini o'rganishda ajralmas vositaga aylanishi mumkin.

4. Intellektual rivojlanish monitoringi. Har bir talabanning ta'lim sifatini tahlil qilish va diagnostika qilish, rivojlanish dinamikasini sinovdan o'tkazish va grafikasini yaratish.

5. Ta'lim texnologiyalari zamonaviy talabani shakllantirishning yetakchi mexanizmi sifatida.

Bu zamonaviy ta'lim muhitining ajralmas omilidir. U o'quvchilarni shaxsni rivojlantirishning qo'shimcha shakllariga jalb qilish shaklida amalga oshiriladi: milliy an'analar, teatr, bolalar ijodiyoti markazlari va boshqalarga muvofiq madaniy tadbirlarda ishtirok etish.

6. Didaktik texnologiyalar ta'lim muassasalarining o'quv jarayonini rivojlantirish sharti sifatida. Bu yerda allaqachon ma'lum bo'lgan va tasdiqlangan texnikani ham, yangilarini ham amalga oshirish mumkin. Bular darslik yordamida mustaqil ishlash, o'yin, loyihalarni loyihalash va himoya qilish, audiovizual texnik vositalar yordamida o'qitish, "maslahatchi" tizimi, guruh, tabaqalashtirilgan o'qitish usullari - "kichik guruh" tizimi va boshqalardir. Odatda, bu usullarning turli kombinatsiyalari amalda qo'llaniladi. ...

7. Maktab ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etishni psixologik-pedagogik ta'minlash. Ayrim innovatsiyalardan foydalanishni ilmiy-pedagogik asoslash nazarda tutilgan.

Interfaol usullar tufayli boshqa talabalar bilan hamkorlikda bilimlarni samarali o'zlashtirish mavjud. Bu usullar o'qitishning jamoaviy shakllariga tegishli bo'lib, ular davomida o'quvchilar guruhi o'rganilayotgan material ustida ish olib boradi va ularning har biri bajarilgan ish uchun javobgardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. R.A. Mavlonova, N. H. Raxmonqulova, K.O. Matanazarova, M. K. Shirinov, S. Hafizov "Umumiy pedagogika". "Fan va texnologiya" nashriyo'ti T.: 2018 y.
2. N.N. Azizxo'jayeva "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" "O'zbekiston yozuvchilar uyishmasi Adabiyo'l jamg'armasi" nashriyo'ti T.: 2006
3. S.T. Turg'unov L.A., Maqsudova H.M. Tojiboyeva G.M. Nazirova, M.A. Umaraliyeva "Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, sifat va samaradorligini oshirish texnologiyalari" "O'zbekiston Respublikasi O'zPFITI" nashriyo'ti, T.:2014 y
4. J.G'. Yo'ldoshev M.K. Shirinov, F.I. O'hilov "Pedagogik diagnostika" o'quv metodik qo'llanma T.:2014 y.
5. O'tkir Tolipov, Dilnoz Ro'ziyeva "Pedagogik texnologiyalar va pedagogic mahorat" «Toshkent innovatsiya-ziyo» T.: 2019 y.
6. Xazratkul o'g'li B. S. et al. Children's literature (folklor) his students with the help of his works education in the spirit of national values //Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2024. – T. 4. – №. 3. – C. 87-92.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTURI TIZIMIGA TAYYORLASH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Xolmuminova D.X.

Jizzax davlat pedagogika universiteti sirtqi bo'lim o'qituvchi

Tayanch so'zlar: PIRLS xalqaro baholash dasturi, xorijiy tajribalar, ta'lim sifatini baholash, o'qituvchi, o'quvchi, ilg'or tajribalar, so'rovnomalar, ta'lim- tarbiya.

Ключевые слова: Программа международной оценки PIRLS, зарубежный опыт, оценка качества образования, Учитель, ученик, передовой опыт, опросы, образование.

Key words: PIRLS International Assessment Program, foreign experiences, quality assessment of education, teacher, student, advanced experiences, questionnaires, education.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilarini PIRLS xalqaro tadqiqotga tayyorlash masalalari haqida ma'lumotlar berilgan va shuningdek bu borada amalga oshirilishi kerak bo'lgan ishlar ham ko'rsatib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье представлена информация о подготовке учащихся начальных классов общеобразовательных школ к международным исследованиям PIRLS, а также описывается работа, которую необходимо провести в этом отношении.

SUMMARY:

This article provides information on the issues of preparing primary school students of general secondary schools for PIRLS international study, and also outlines the work to be done in this regard.

So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarida malakali kadrlar va yetuk mutaxassilarga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Bu o'z-o'zidan o'quvchilarimizning darslarga qiziqish xususiyatini oshirish va o'qituvchilarning har tomonlama ta'lim- tarbiyaga e'tiborini kuchaytirishni talab etadi. Yuqoridagi talablarning ta'lim tizimi uchun juda muhim ekanligi, aksariyat xorijiy davlatlardagi kabi ta'lim va fan sohaları rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg'or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirish

yo'lida xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish, xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyatga ega.

Respublikamizda qo'yilayotgan amaliy qadamlarga xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarning tashkil etilishi to'g'risida hukumat qarorining qabul qilinishi Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasidek (IEA-International Association for the Evaluation of Educational Achievement) nufuzli tashkilot bilan hamkorlik aloqalarining yo'lga qo'yilishini misol sifatida keltirish mumkin. IEA(Talim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasi) tashkiloti tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarning aksariyati o'quvchilarning akademik faoliyatini bir yoki bir nechta fanlardan yoki fanlararo uyg'unlik asosida baholashni o'z ichiga oladi, bu esa dunyo bo'yicha umumiy va har bir mamlakat kesimida ta'lim jarayonlarini chuqur tahlil qilishga yordam beradi. O'quvchilarning erishgan yutuqlarini o'rganishda barcha o'quvchilardan emas, balki ushbu qatlamning vakillari sifatida tanlab olingan o'quvchilardan obyektiv testlarni o'tkazish orqali baholanadi. Shuningdek, maktab direktorlari, o'qituvchilar, o'quvchilar, hattoki ota-onalardan so'rovnomalar o'tkazilib, maktabdagi ta'lim sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, jumladan, maktab resurslari, o'quvchilarning ta'lim olishga oid qarashlari, o'qitish usullari hamda uy sharoitida o'quvchilarning bilim olishi qanchalik darajada qo'llab-quvvatlanayotganligiga doir qimmatli ma'lumotlar to'planadi. Ushbu tadqiqotlar yuqori texnik va ilmiy talablar asosida o'tkaziladi. Shuningdek, o'rganilayotgan holatlarning xususiyatidan kelib chiqib, amaliy tadqiqotlar bilan birga kuzatuv kabi samarali usullardan ham foydalaniladi.

Ushbu dasturning ko'p yillar davomida muvaffaqiyatli faoliyat olib borayotganiga 2021-yilda 20 yil to'ladi. Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS) – boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini baholash uchun; Boshqacha qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o'qish va o'qitishni yaxshilash uchun ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga oid ma'lumotlarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturidir. Shuningdek, PIRLS, yosh o'quvchilar tomonidan maktabda va maktabdan tashqarida ta'lim olishning katta qismini tashkil etuvchi, ya'ni badiiy tajriba orttirish, ma'lumot olish va undan foydalanish ko'nikmalarini baholash kabi ikkita keng qamrovli maqsadlarni ifodalaydi. Yana shuni aytish mumkinki, ushbu dastur zamon bilan hamnafas qadam tashlaydi hamda o'zining baholash mezonlarini zamonaviy talablarga muvofiq ravishda takomillashtirib boradi. Bunga misol sifatida, 2021-yilda o'tkaziladigan tadqiqotda o'quvchilarga birinchi marta raqamli formatdagi topshiriqlarni taqdim etishni rejalashtirganini aytish o'rinnidir.

Raqamli formatga o'tish bilan birga, internet muhitida boshqariladigan PIRLS onlayn o'qishni kompyuterda baholash kabi o'zgarishlar ham ko'zda tutilgan. O'zbekiston Respublikasi VM ning 2018-yil 8-dekabrdagi "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish choratadbirlari to'g'risida" gi 997-sonli qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi qoshida "Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi" tashkil etildi. [2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmonida 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan. [1]. PIRLSda rossiyalik boshlang'ich sinf o'quvchilarining yuksak yutuqlarga erishishlariga ta'sir ko'rsatuvchi omillar.

Ushbu dasturning ko'p yillar davomida muvaffaqiyatli faoliyat olib borayotganiga 2021-yilda 20 yil to'ladi. Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS) – boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini. baholash uchun; Boshqacha qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o'qish va o'qitishni yaxshilash uchun ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga oid ma'lumotlarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturidir. Shuningdek, PIRLS, yosh o'quvchilar tomonidan maktabda va maktabdan tashqarida ta'lim olishning katta qismini tashkil etuvchi, ya'ni badiiy tajriba orttirish, ma'lumot olish va undan foydalanish ko'nikmalarini baholash kabi ikkita keng qamrovli maqsadlarni ifodalaydi. Yana shuni aytish mumkinki, ushbu dastur zamon bilan hamnafas qadam tashlaydi hamda o'zining baholash mezonlarini zamonaviy talablarga muvofiq ravishda takomillashtirib boradi. Bunga misol sifatida, 2021-yilda o'tkaziladigan tadqiqotda o'quvchilarga birinchi marta raqamli formatdagi topshiriqlarni taqdim etishni rejalashtirganini aytish o'rinlidir. Raqamli formatga o'tish bilan birga, internet muhitida boshqariladigan PIRLS onlayn o'qishni kompyuterda baholash kabi o'zgarishlar ham ko'zda tutilgan.

O'zbekiston Respublikasi VM ning 2018-yil 8-dekabrdagi "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish choratadbirlari to'g'risida" gi 997-sonli qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi

qoshida “Ta’lim sifatini baholash bo’yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi” tashkil etildi. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida»gi PF-5712-son Farmonida 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg’or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o’quvchilarning o’qish, matematika va tabiiy yo’nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo’naltirilgan ta’lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan. PIRLSda rossiyalik boshlang’ich sinf o’quvchilarining yuksak yutuqlarga erishishlariga ta’sir ko’rsatuvchi omillar.

PIRLSda rossiyalik boshlang’ich sinf o’quvchilarining yuksak yutuqlarga erishishdagi o’sish nuqtalari. Har bir sinfda ta’limni differensiyalashga kuchli e’tibor berilishi zarur, bu borada aksariyat birinchi sinf o’quvchilarining muvaffaqiyatli boshlash uchun zarur bo’lgan ko’nikmalarga ega bo’lmagan maktablarga alohida e’tibor berilishi lozim. Yana ikkita muammolarni yodda tutish kerak:

1) Eng kuchli o’quvchilarga kelgusidagi rivojlanishiga ko’maklashish.

2) O’g’il bolalarga yordam berish, chunki ularning natijalari qizlarning natijalaridan ko’ra yomonroq degan fikrlarni ko’rib chiqib aynan mana shu vazifalarni boshlang’ich sinf o’quvchilarining PIRLSda yuksak yutuqlarga erishishdagi o’sish nuqtalari deb belgilangan. Boshlang’ich ta’lim tizimi oldidagi ustuvor vazifalar sifatida esa ta’lim jarayonida turli xil matnlardan foydalanishni ta’minlash zarur: yaxlit, yaxlit bo’lmagan, murakkab (ko’plik), turli xil matnlarni o’qish uchun turli strategiyalarni ishlab chiqish, tushunib o’qishni shakllantirish va baholashning turli shakllaridan foydalanish (qog’oz va kompyuter shakllari) kabi vazifalar qo’yilgan. Rossiyada boshlang’ich sinf o’quvchilarning o’qish savodxonligi bo’yicha olib borilayotgan ishlarda PIRLS darslari. O’qish tezligini nazorat qilishdan ko’ra tushunib o’qishga urg’u berish kuzatildi. O’qish savodxonligi funksional savodxonlikning integrativ komponenti sifatida anglatmoqda. Rossiyada bu davlat hujjatlari darajasida qayd etilgan (FDAS UBT 2009-y.) Matematik, lingvistik, tarixiy, tabiiy-ilmiy va ma’lumotnomalarni o’qishni o’rgatishda o’ziga xoslik ishlab chiqarilmoqda. O’qish savodxonligini baholashning turli modellari metapredmet natijasi sifatida yaratiladi.[4].

Respublikamizning xalqaro tadqiqotlarda boshlang’ich sinf o’quvchilarining o’qish savodxonligini baholash Ta’lim inspeksiyasi huzuridagi “Ta’lim sifatini baholash bo’yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi” xodimlari tomonidan ishlab chiqilgan metodik qo’llanmada PIRLS tadqiqoti, uning o’ziga xos xususiyatlari, nazorat-sinov materiallarining ishlab chiqilishi haqida umumiy

ma'lumotlar berilgan. Shu bilan birga, PIRLS tadqiqotining topshiriqlaridan, ya'ni matnlar va savollaridan bir nechta namunalar hamda ularning baholash mezonlari keltirilgan. Shuningdek 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash bo'yicha o'tkaziladigan PIRLS xalqaro tadqiqotiga tayyorgarlik ko'rish uchun PIRLSda berilgan matnlarning har biriga alohida mashq daftarlari ishlab chiqilgan. Mazkur ish daftari o'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirish, o'qiganlarini tahlil qilish, talqin qilish hamda to'g'ri xulosa chiqara olish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qo'shimcha didaktik material hisoblanadi. Ushbu daftarni tayyorlashda PIRLS (Progress In International Reading And Literacy Study) tadqiqotining ochiq manbalaridan foydalanilgan.[6].

Ushbu tadqiqot sinovi har 5 yilda bir marta o'tkazishga mo'ljallangan bo'lib, 2021-yil uchun mo'ljallangan tadqiqotlarda O'zbekistonning boshlang'ich sinf o'quvchilari ham ishtirok etishi o'qituvchilariga katta mas'uliyat yuklaydi. Bu muhim vazifani amalga oshirish o'qituvchidan ta'limga yangicha yondashuvni va faollikni talab etadi. O'quvchini xalqaro baholash darajasini belgilovchi PIRLSga tayyorlashda o'qish darsi jarayonida darslikda berilgan har bir matn yuzasidan o'quvchi o'zi mustaqil ravishda ushbu matndan kelib chiqib savollar tuzish vazifasi qo'yilsa, har bir bolaning berilgan matnni qay darajada o'zlashtirganligini uning tuzgan savollari orqali bilib olish mumkin. Bunda o'quvchining dunyoqarashi, mustaqil fikrlashi va obrazli tafakkuri har bir dars davomida rivojlantirilib boriladi. Dars jarayonida bola to'g'ri yoki noto'g'ri fikrini tinglab, to'g'ri xulosani hayotiy faktlar orqali chiqarishga o'rganib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-sonli farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida” 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori.
3. “Xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish – inson kapitalini rivojlantirish omilidir” mavzusidagi xalqaro vebinar. Sidorova Galina Aleksandrovna, Rossiya ta'lim akademiyasining ta'limni rivojlantirish strategiyasi instituti, ta'lim sifatini baholash markazining katta ilmiy xodimi, pedagogika fanlari nomzodi. e-mail: centeroko@mail.ru Veb-sayt www.centeroko.ru
4. “PIRLS 2021 xalqaro solishtirma tadqiqoti doirasida o'qish savodxonligini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari” nomli taqdimot. Kuznetsova Marina Ivanovna, Rossiya ta'lim akademiyasi Ta'limni rivojlantirish strategiyalari instituti Boshlang'ich ta'lim markazi yetakchi ilmiy xodimi. e-mail: centeroko@mail.ru Veb-sayt www.centeroko.ru
5. Ta'lim inspeksiyasi huzuridagi Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi saytlari. E-mail: markaz@tdi.uz Veb-sayt: <http://www.markaz.tdi.uz/> Telegram: <https://t.me/milliymarkaz>
6. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash (Boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo'llanma). Ta'lim inspeksiyasi huzuridagi Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi. Toshkent, 2019-yil.

MAKTABGACHA TA'LIMDA CHET TILLARINI GENDER YONDASHUVI ASOSIDA O'QITISHNING AFZALLIKLARI

Mo'ydinova X.K.

Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: gender yondashuvi, interfaol usullar, ta'lim, tarbiya, rivojlanish, takomillashuv, umumiy ta'lim.

Ключевые слова: гендерный подход, интерактивные методы, образование, воспитание, развитие, совершенствование, общее образование.

Key words: gender approach, interactive methods, education, upbringing, development, improvement, general education.

PEZIOME:

Respublikamiz hukumati tomonidan olib borilayotgan ijtimoiy islohotlarda yosh avlodning barkamolligiga erishish masalalari, xususan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida chet tillarini o'qitishda gender yondashuvining afzalliklariga alohida e'tibor berib kelinmoqda. O'sib kelayotgan yosh avlodga jahonning yetuk davlatlari tillarini o'qitishning interfaol usullarini yaratish va amaliyotga tadbiq qilishda gender xususiyatlarini inobatga olib yondashish hozirgi kunda hal qilinishi kerak bo'lgan dolazarb masalalardan biri hisoblanadi.

PEZIOME:

В социальных реформах, проводимых правительством нашей республики, особое внимание уделяется вопросам достижения зрелости молодого поколения, в частности, преимуществам гендерного подхода при обучении иностранным языкам в дошкольных образовательных учреждениях. Создание и внедрение интерактивных методов обучения молодого поколения языкам развитых стран мира с учетом гендерных особенностей является одним из важнейших вопросов, требующих решения сегодня.

SUMMARY:

In the social reforms carried out by the government of the Republic, special attention is paid to the issues of achieving the perfection of the younger generation, in particular, the advantages of the gender approach in teaching foreign languages in preschool educational organizations. The approach of the growing younger generation to the creation and implementation of interactive methods of teaching the languages of the mature countries of the world, taking into account gender characteristics, is one of the current issues that need to be solved.

Kirish. Ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish, fan sohasidagi yangiliklarni amaliy hayotga tatbiq etish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish davlat

siyosatining ustuvor vazifalaridan hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida chet tillarini o'qitishda bolalarning gender xususiyatlarini inobatga olgan holda yondashish bolalarga ta'lim-tarbiya berishning ustuvor yo'nalishlarida biridir.

Adabiyot tahlili va metodologiya. Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalanildi. Maktabgacha ta'limda chet tillarini o'qitishda gender yondashuvining ahamiyati qisqacha tahlil qilindi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yilning 8-may kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarorga muvofiq maktabgacha ta'limda chet tillarini o'qitishda gender yondashuvi asosida o'qitishning yangi usullari haqida izlanildi.

Muhokama. Chet tili bilan aloqa sohasidagi ilmiy tadqiqotlarda ijtimoiy va ijtimoiy-madaniy funktsiyalari bag'rikenglik, o'z-o'zini hurmat qilish, qadr-qimmat, sharaf kabi shaxsiy fazilatlarni shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan chet tilining ta'lim salohiyatiga e'tibor qaratiladi. Bolaning jinsiy roli va tarbiyasi yoshligidan boshlanadi. Ushbu davrning o'ziga xos xususiyati shundaki, bu jarayonda xulq-atvor ko'nikmalarini rivojlantirish va shakllantirish, shaxslararo o'zaro ta'sir va aloqa ko'nikmalarini rivojlantirish sodir bo'ladi. Bolaning xulq-atvorining umumiy xususiyatini, uning atrof-muhitga bo'lgan munosabatini belgilaydigan psixikaning nafaqat fazilatlari va xususiyatlari, balki gender tushunchasi ham shakllanadi; ma'lum bir yosh davrining oxiriga kelib erishilgan psixologik neoplazmalarda namoyon bo'ladi. Aqliy rivojlanishning o'ziga xos yosh imkoniyatlarini amalga oshirish yoshga mos faoliyat turlarida - o'yin, nutq aloqasi, vizual faoliyat va boshqalarda sodir bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning chet tilidagi muloqotini o'rgatish bolalarning ijtimoiylashuviga va o'g'il bolalar va qizlar o'rtasidagi aloqa madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi, ular quyidagi jarayonlarda namoyon bo'ladi:

- o'quv jarayonida tender farqlari hisobga olinadi;
- o'g'il va qizlarning birgalikdagi ishtirokida jamoaviy samarali faoliyat uchun sharoit yaratilmoqda;
- chet tilida muloqot qilishni o'qitishda gender yondashuvini amalga oshirishning maxsus ishlab chiqilgan metodologiyasi qo'llaniladi.

Natija. Gender stereotiplarining bolalarni tarbiyalashga ta'sirini ochib beradi va katta maktabgacha yoshdagi bolalarning chet tilidagi muloqotini o'qitishning samarali tashkiliy shakllari, mazmuni va usullarini ochib beradi, bu esa real sharoitlarni yaratishni ta'minlaydigan gender yondashuvi kontekstida namoyon bo'ladi: ta'lim jarayonidagi gender farqlarini hisobga olgan holda katta maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq faoliyatini rivojlantirish va bolalarning

individual farqlariga e'tibor qaratgan holda umumiy madaniyat, maktabgacha ta'lim muassasasida uslubiy ish yo'llari aniqlashdir.

Xulosa. So'nggi paytda maktabgacha ta'lim tizimida gender ta'limi mavzusi dolzarblashmoqda. Shuni ta'kidlash kerakki, gender ta'limi har doim olimlar o'rtasida munozara mavzusi bo'lib kelgan. Ularning aksariyati jinsiy rol tarbiyasi yoshligidan boshlab amalga oshirilishi kerakligini ta'kidlaydilar. Bunday qarash tasodifiy emas va ushbu tadqiqot doirasida tahlil qilingan ob'ektiv omillar bilan bog'liq. Chet tillari gender ta'limi va shaxsni rivojlantirish uchun samarali vosita ekanligi haqidagi qarashlarga binoan, maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni gender ta'limi bilan bog'liq masalalarni o'rganish natijalarini tahlil qilish, ta'limning barcha bosqichlarida ggender ta'limining rivojlanishiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-madaniy va psixologik omillarni aniqlash, ularni amaliyotga tatbiq qilish, ta'lim salohiyatini ochish vazifalari qo'yilgan gender yondashuvini amalga oshirish jarayonida chet tilini o'rganish va katta maktabgacha yoshdagi bolalarni gender xususiyatlari asosida o'qitish metodikasini sinab ko'rishdir. Ushbu muammolarni hal qilish bugungi kunda gender yondashuvi asosida qurilgan maktabgacha ta'lim tizimida mavjud bo'lgan bir qator qarama-qarshiliklarni bartaraf etishga imkon beradi. Savollar doirasini o'rganish jarayonida tadqiqotning maqsad va vazifalariga mos keladigan usullar qo'llanildi. Maqolada bolalarning jinsiy-rol tarbiyasi masalalari bo'yicha mavjud bo'lgan barcha tadqiqotlar va ishlar tahlil qilinadi, gender yondashuvi tushunchasi, uning maktabgacha ta'lim tizimidagi o'rni va roli ochib beriladi va uni maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish amaliyotiga joriy etishning eng samarali usullari aniqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Гендерные различия в обучении иностранного языка детей школьного возраста. [Электронный ресурс] URL: <http://pedsovet.org. core/file/get/id/602992>.
2. Земская Е.А., Китайгородская М.А., Розанова Н.И. Особенности мужской и женской речи // Русский язык в его функционировании/ Под ред. Е.А. Земской и Д.Н. Шемелева. –М., 1993.
3. The use of an integrative approach in the formation of basic competencies in students as a socio-didactic necessity. JCR, 7(12), 3115-3120.5
4. Sharifzoda S. O., Xudoyberganov, D. Y. O. G. L., & Safayeva, D. H. Q. (2022). Umumiy o'rta ta'li o'quvchilarida tayanch kompetensiyalarni shakllantirishda integrativ yondashuvdan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(6), 199-205.
5. Sardorbek O., Sharifzoda, L., & Karimov, H. Q. (2022). Gender yondashuv asosida o'quvchi-qizlarda ijtimoiymadaniy kompetentlikni rivojlantirishomillari. Academic research in educational sciences, 3(7), 371-375.
6. Sharifzoda S. U. (2021). Pedagogical aspects of the process of formation of basic competencies using integrated learning materials. ISJ Theoretical & Applied Science, 06 (98), 760-763.
7. Sardorbek Sharifzoda factors for preparing students for pedagogical activities aimed at socialization on the basis of a gender approach International Conference on Management, Economics & Social Science 2023/5/1;

STEAM TA'LIM TEXNOLOGIYASINI BOSHLANG'ICH TA'LIMDA QO'LLASHNING ME'YORIY-USLUBIY ASOSLARI

Qudratova Sh.B.

Toshkent maliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi

Sa'dullayeva M.N.

Toshkent maliy fanlar universiteti talabasi

Tayanch so'zlar: konsepsiya, dastur, ta'lim-tarbiya, me'yoriy-uslubiy asos, loyihalashtirish, kompetensiyaviy yondashuv.

Ключевые слова: концепция, программа, образование, нормативно-методическая база, проектирование, компетентностный подход.

Key words: concept, program, education, normative and methodological framework, design, competency-based approach.

РЕЗЮМЕ:

STEAM ta'lim texnologiyasi asosida boshlang'ich yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishdagi ahamiyatga molik jihatlar bor. STEAM ta'lim texnologiyasini boshlang'ich ta'limda qo'llashning me'yoriy-uslubiy asoslari tegishli tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ushbu maqolada o'quvchilarga kerakli ko'nikmalarni o'rgatishda asosiy yo'nalishlarni belgilash haqida fikrlar muhokama etiladi.

РЕЗЮМЕ:

Существуют важные аспекты обучения детей начальной школы на основе образовательных технологий STEAM. Нормативно-методическая база использования образовательных технологий STEAM в начальном образовании разработана соответствующими организациями, и в данной статье рассматриваются идеи по определению основных направлений обучения учащихся необходимым навыкам.

SUMMARY:

There are important aspects of educating primary school children based on STEAM educational technology. The normative and methodological framework for using STEAM educational technology in primary education has been developed by relevant organizations, and this article discusses ideas for determining the main directions in teaching students the necessary skills.

Kirish. Respublikamizda ta'lim bosqichlarini modernizatsiyalash jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish hamda boshlang'ich sinf o'quvchilarining tabiiy-ilmiy savodxonligini shakllantirishga qaratilgan fanlararo integratsiyasini ta'minlash, amaliy izlanishli faoliyatga yo'naltirilgan STEAM - ta'lim texnologiyasini joriy etishga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston

Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son farmonida “STEAM fanlarni va tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil ishlash va tahlil qilish kompetensiyalari hamda malakalarini rivojlantirishga alohida urg‘u berishini hisobga olgan holda, zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan umumta’lim dasturlari va yangi davlat ta’lim standartlari joriy etish” kabi vazifalar aniq belgilab berilgan. STEAM - ta’lim texnologiyasini boshlang‘ich ta’limga, xususan tabiiy fanlarni o‘qitishga joriy etish mazkur jarayonni amalga oshirish modeli va metodik shart-sharoitlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Boshlang‘ich ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi va milliy o‘quv dasturi bo‘yicha boshlang‘ich yoshdagi bolalarga ta’lim-tarbiya berish masalalari.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8-maydagi PQ - 4312 sonli “Boshlang‘ich ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi.

Boshlang‘ich ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi 5 bobdan iborat bo‘lib, Boshlang‘ich ta’lim tizimining joriy holati va uni rivojlantirishdagi mavjud muammolar, boshlang‘ich ta’lim tizimini rivojlantirishning maqsadlari va ustuvor yo‘nalishlari, konsepsiyani amalga oshirishdan kutilayotgan natijalar hamda amalga oshirishini monitoring qilish belgilab qo‘yilgan.

Adabiyotlar sharhi. O‘zbekiston Respublikasi Boshlang‘ich ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 30 sentabrdagi “Boshlang‘ich ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3955-son qarorini ijro etish maqsadida ishlab chiqilgan bo‘lib, 2030 yilgacha Boshlang‘ich ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi.

Konsepsiya O‘zbekiston Respublikasida Boshlang‘ich ta’limni rivojlantirishning maqsadlari, vazifalari, ustuvor yo‘nalishlari, o‘rta va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlarini belgilaydi hamda boshlang‘ich ta’lim sohasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan dasturlar va kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun asos bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’limni rivojlantirish sohasidagi muammolariga boshlang‘ich yoshdagi bolalarning to‘liq qamrab olinishini ta’minlash uchun boshlang‘ich ta’lim tashkilotlari sonining bazaning yetarli emasligi, qishloq joylarida boshlang‘ich ta’limning past darajada rivojlanganligi, boshlang‘ich ta’lim muassasalarining moddiy-texnik holati lozim darajada emasligi, boshlang‘ich ta’lim tashkilotlarining malakali pedagog kadrlar bilan jamlanmaganligi,

boshlang'ich ta'lim tizimida boshqaruv kadrlarining tanqisligi va ular malakasining pastligi, ota onalarning bola shaxsining shakllanishida boshlang'ich ta'limning ijobiy jihatlari va foydasi haqida yetarlicha ma'lumotga ega emasligi, zamonaviy o'quv-metodik materiallar va ko'rgazmali qurollarning yetishmasligi, alohida ehtiyojli bolalar uchun mavjud boshlang'ich ta'lim muassasalarining texnik jihozlanishi va uslubiy ta'minoti darajasining pastligi sabab bo'lmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Milliy Konsepsiyaning maqsadi bola hayoti va faoliyatining barcha sohalarini rivojlantirishni ta'minlovchi muhim manba bo'lgan sifatli boshlang'ich ta'limdan foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Boshlang'ich ta'lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari quyidagilardir:

- boshlang'ich ta'lim sohasidagi me'yoriy-huquqiy bazani yanada takomillashtirish;
- boshlang'ich ta'lim tizimiga xodimlarni tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish;
- boshlang'ich yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish;
- bolalarni sifatli boshlang'ich ta'lim bilan qamrab olish ko'lamini oshirish, undan teng foydalanishi imkoniyatlarini ta'minlash, mazkur sohada davlat-xususiy sherikchilikni rivojlantirish;
- bolalarni sifatli boshlang'ich ta'lim bilan qamrab olish ko'lamini oshirish, undan teng foydalanishi imkoniyatlarini ta'minlash, mazkur sohada davlat-xususiy sherikchilikni rivojlantirish;
- boshlang'ich ta'lim tashkilotlarida bolalarni sog'lom va balanslashtirilgan oziq-ovqat, sifatli tibbiy parvarish bilan ta'minlash;
- boshlang'ich ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;
- boshlang'ich ta'limni boshqarish tizimini takomillashtirish, boshlang'ich ta'lim tashkilotlari faoliyatini moliyalashtirishning shaffofligi va samaradorligini ta'minlashdir.

Shunday ekan, birgina boshlang'ich ta'lim tizimiga innovatsiyalarni joriy etishda STEAM ta'lim texnologiyasi samarali natijalarni ko'zlaydi.

Konsepsiyani amalga oshirishdan kutilayotgan natijalar - barcha bolalarga sifatli boshlang'ich ta'lim olish uchun bir xil imkoniyatlarni ta'minlovchi boshlang'ich ta'limning samarali innovatsion tizimining shakllanishi, boshlang'ich ta'limni insonning butun hayoti davomidagi uzluksiz ta'limning birinchi bosqichi sifatida belgilash, bolani shaxs sifatida jismoniy, intellektual va

axloqiy jihatdan barkamol qilib tarbiyalashda uning roli oshirilishi, boshlang'ich ta'lim muassasalarining namuna va turlari xilma-xilligi asosida boshlang'ich ta'lim tizimida institutsional o'zgarishlar amalga oshirilishi, mazkur sohada sog'lom raqobat muhitining yaratilishi.

Zamonaviy energiya va resurs tejovchi texnologiyalarni joriy etish asosida boshlang'ich ta'lim muassasalarining bino va inshootlarini qurish, rekonstruksiya qilish va kapital ta'mirlashning kengaytirilishi, ularning o'quv-metodik, didaktik materiallar, rivojlantiruvchi o'yinlar va o'yinchoqlar, badiiy adabiyotlar, mebel, kompyuter texnikasi, o'quv uskunalari bilan jihozlanishi.

Boshlang'ich ta'lim sohasiga xususiy sektorning jalb qilinishi, uning ijtimoiy javobgarligi oshirilishi, moliyalashtirish manbalarining kengaytirilishi va boshlang'ich ta'lim xizmatlari turlarining ko'payishini amalga oshirilishini ta'minlaydi.

Boshlang'ich ta'limda jamoaviy ta'lim texnologiyasi - bu o'quvchilar kichik guruhlarda hamkorlik qilish, o'zaro ta'sir o'tkazish va muammolarni mustaqil hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish usuli. Bu bolalarning ijtimoiy va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga, shuningdek o'quv materiallarini chuqurroq o'zlashtirishga qaratilgan yondashuv.

Jamoaviy o'qitish texnologiyasini qo'llashning me'yoriy-uslubiy asoslari:

Davlat ta'lim standartiga muvofiq, boshlang'ich ta'limning asosiy vazifalaridan biri kognitiv, kommunikativ va shaxsiy ko'nikmalarni o'z ichiga olgan universal ta'lim faoliyatini rivojlantirishdir. Jamoa ta'limi bunga yordam beradi, chunki u guruhda ishlash, maqsadlarga birgalikda erishish va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan.

O'qituvchilar bilan uslubiy ishlar doirasida jamoaviy ta'lim shakllarini joriy etish bo'yicha turli tavsiyalar ishlab chiqilmoqda STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at, matematika) ta'lim texnologiyasini boshlang'ich ta'limda qo'llash muhim e'tiborni qozondi, chunki u o'qitishga kompleks yondashuvni targ'ib qiladi, talabalarga tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodkorlik va hamkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. STEAMni boshlang'ich ta'limda joriy etishning me'yoriy-uslubiy asoslari bir necha asosiy tamoyillar orqali bayon qilinishi mumkin:

- Milliy ta'lim standartlari va o'quv dasturlari: STEAMning boshlang'ich ta'limga integratsiyalashuvi milliy ta'lim standartlari va o'quv dasturlariga mos kelishi kerak. Ushbu ramkalar odatda erishish kerak bo'lgan mavzular, vakolatlar va o'quv natijalarini aks ettiradi. STEAM yondashuvining mavjud ta'lim tizimini to'ldirishi yoki takomillashtirishini ta'minlash uni muvaffaqiyatli qo'llash uchun juda muhimdir.

Ko'pgina mamlakatlar va ta'lim tizimlari adopni qabul qilmoqda yoki allaqachon mavjud STEAM ta'lim texnologiyasi - bu fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani birlashtirgan integratsiyalangan o'qitish yondashuvi bo'lib, boshlang'ich ta'limda ta'lim jarayonini takomillashtirishda samarali vosita hisoblanadi. STEAM o'qitishining asosiy maqsadi bolalarga bugungi kunda zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'rgatish, ularni kreativ fikrlash, muammoni hal qilish va jamoada ishlash kabi ko'nikmalarni rivojlantirishdir. Bu yondashuvning me'yoriy-uslubiy asoslari quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

STEAM ta'limini samarali qo'llash uchun o'qituvchilarning tegishli malakaga ega bo'lishi va texnologik asbob-uskunalar bilan ishlashga tayyor bo'lishi muhim. Bu pedagoglar uchun malaka oshirish kurslari, treninglar va seminarlar tashkil etishni talab qiladi.

1. Bolaning rivojlanish sohalari kompetensiyalari:

- "Jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzini shakllantirish" sohasi kompetensiyalari (kichik sohalari: yirik motorika, mayda motorika, sensomotorika va sog'lom turmush tarzi va havfsizlik)

- "Ijtimoiy-hissiy rivojlanish" sohasi kompetensiyalari (kichik sohalari: ijtimoiy rivojlanishda ijtimoiylashuv kattalar va tengdoshlari bilan muloqot, hissiy rivojlanishda hissiyot va ulami boshqarish va "Men" konsepsiyasini anglashi)

- "Nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari" sohasi kompetensiyalari (kichik sohalari: nutq va til, o'qish malakalari va qo'l barmoqlari mayda motorikasi)

- "Bilish jarayonining rivojlanishi" sohasi kompetensiyalari (kichik sohalari: intellektual bilish malakalari, elementar matematik malakalar, tadqiqiy bilish va samarali refleksiv faoliyat)

- "Ijodiy rivojlanish" sohasi kompetensiyalari (kichik sohalari: dunyoni badiiy tasavvur etish, badiiy-ijodiy qobiliyatlar) Quyidagi keltirilgan kompetensiyalar boshlang'ich yoshdagi bolalarning rivojlanishiga individual yondashuv, ularni jamoaviy hamkorlikka undash, bola shaxsini hurmat qilish, uning noyoblighi va takrorlanmasligini his etish, ularning manfaatlari, ehtiyojlari va rivojlanish darajasini hisobga olish, hissiy qulaylik borasida g'amxo'rlik qilish, erkin ijodiy o'z-o'zini ko'rsata olishi uchun yetarli shart sharoitlar yaratish asosida shakllantirilib boriladi.

Kompetensiyalarni o'quvchi boshlang'ich yosh davrida egallab borishini pedagoglar kuzatib nazorat qilib boradilar va shu orqali bolaning maktabga tayyorlik darajasi belgilanadi. Bola boshlang'ich ta'lim tashkilotida har tomonlama tayyorlanadi.

Amalda davlat o'quv dasturida boshlang'ich yoshdagi bolalarning bilim, ko'nikma va malaka, kompetensiyalari alohida ko'rsatib o'tilgan. Joriy qilingan

kompetensiyaviy yondashuv asosidagi davlat o'quv dasturi mazmunida ilmiy-tadqiqot muammosini boshlang'ich yoshdagi bolalarni kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish masalasini o'rganish natijasida shunga ishonch hosil qildikki, Boshlang'ich ta'lim jarayonida bolaning kommunikativ faolligi, aqliy tarbiyasi, bilish jarayonlarining rivojlanishi, rivojlanish markazlarida bolalarning mustaqil faoliyati, o'zaro tengdoshlari bilan hamkorlikdagi muloqoti, kattalar bilan munosabatini o'rganishga alohida e'tiborga olingan.

STEAM ta'lim texnologiyasi asosida boshlang'ich yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish muammolari.

STEAM ta'lim yondashuvi - ta'limning modulli yo'nalishi bo'lib, uning maqsadi bolaning intellektual qobiliyatlarini ilmiy va texnologik ijodkorlikka jalb qilish imkoniyati bilan rivojlantirishdir. STEAM ta'lim texnologiyasi - individual mavzularni o'rgatmaydigan ta'lim, lekin ularni keng qamrovli ta'lim loyihalari doirasida bir-biri bilan birgalikda o'rganish imkonini beradi.

STEAM ta'lim texnologiyasi asosida boshlang'ich yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning o'ziga xos xususiyatlari:

- ▶ bolalarning intellektual rivojlanishiga ta'sir qiladi;
- ▶ tarbiyachiga boshlang'ich yoshdagi bolalarning ta'lim-tarbiya va rivojlanishini o'yin rejimida birlashtirishga imkon beradi;
- ▶ kognitiv faoliyatni shakllantiradi, ijtimoiy-faol shaxsni tarbiyalashga yordam beradi, muloqot va ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantiradi;
- ▶ o'yinni tadqiqot va eksperimental faoliyat bilan birlashtiradi;
- ▶ o'yin shaklida bolalar hisoblash, o'lchash, solishtirishni o'rganadilar;
- ▶ zarur matematik, muhandislik qobiliyatlarini rivojlanishiga yordam beradi.

STEAM ta'lim texnologiyasi asosida boshlang'ich yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishda quyidagi muammolar hal etiladi:

Steam hozirda butun dunyo bo'ylab eng yaxshi deb tan olingan loyiha va disiplinlararasi yondashuvni birlashtiradi.

STEAM ta'limi bolalar hayotda olingan ma'lumotlardan qanday foydalanishi mumkinligini namoyish etadi. Bolalar faqat mavhum ma'lumotlarni emas, balki muayyan loyihani o'rganadilar, keyin esa ma'lum bir mahsulotni ishlab chiqib, uning loyahasini yaratadilar.

Bolalar tajriba, o'xshashlik va umumlashma asosida - qiyin vaziyatlarda ham mustaqil ravishda harakat qilish va yordamisiz muammolarni hal qilishni o'rganishlari kerak.

G'oyaning amaliy tadbiri axloqiy mamnuniatni ta'minlaydi va bolaning o'zini o'zi qadrlashini oshiradi.

Bolalar birgalikda ishlashadi, o'z g'oyalari va takliflarini ifoda etadilar, bahslashadilar, o'z pozitsiyalarini oqlaydilar va birgalikda ma'lum xulosalariga erishadilar.

Bolalarda ilmiy va texnik ijodkorligini rivojlantirish.

Innovatsiya - bu zamonaviy texnologiya, raqamli texnologiyalar va aniq fanlarni o'rganish va amaliy qo'llash imkonini beruvchi integratsion yondashuv hisoblanadi.

Xulosa va munozara. STEAM ta'lim texnologiyasini boshlang'ich ta'limda qo'llash me'yoriy-uslubiy asoslari pedagoglar uchun yangi yondashuvlarni yaratish, zamonaviy texnologiyalarni o'qitishda qo'llash va o'quvchilarga kerakli ko'nikmalarni o'rgatishda asosiy yo'nalishlarni belgilaydi. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh. Qudratova – The system of using international experiences in organizing educational activities for primary education students in higher education institutions. // Proceedings of the Republican scientific-practical conference on "Preschool education in New Uzbekistan: past, present, and future." Pages 155-162.
2. S. M. Konyushenko – STEAM education: The future of mathematics and informatics teachers' professional training. Baltic State Academy of the Fleet, Department of Psychology and Pedagogy. – 2019. No. 4(50). Pages 185-189.
3. R. I. Semenova – STEAM-information technologies in education and employment: Digital transformation adaptation factors in Russia's regional economies. // Innovatsiya. – 2019. No. 10. Pages 58-64.
4. Digital Companies Need More Liberal Arts Majors (Why tech companies need more humanities specialists). - URL: <https://hbr.org/2016/01/digital-companies-need-more-liberal-arts-majors> (Accessed: 15.08.2021).
5. Sh. Qudratova & D. To'rabekova (2023) – The role of STEAM education in shaping the future teacher's personality. Modern Science and Research, 2(9), Pages 40-44.
6. Sh. Qudratova (2023) – System of using international experiences in organizing lessons for students of pedagogical educational institutions. Modern Science and Research, 2(6), Pages 706–710. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/21138>
7. Sh. B. Qudratova & T. B. Qudratov (2021) – International experiences in education. Vestnik magistratury, (1-3 (112)), Pages 66-67.
8. Shaxnoza Qudratova & Kuzyev Aziz Akramjanovich (2024) – STEAM Technologies. Eurasian Journal of Academic Research, 4.7S, Pages 494-497.
9. Sh. Q. B. qizi & K. A. Akramjanovich (2024) – STEAM Technologies. Eurasian Journal of Academic Research, 4(7S), Pages 494-497.
10. Sh. Qudratova & S. Tilovboyeva (2024) – System for the use of international experience in organizing classes for students. Academic Research in Modern Science, 3(48), Pages 160–164. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/arims/article/view/61931>
11. Sh. Qudratova & S. Tilovboyeva (2024) – Providing modern knowledge to primary school students. Modern Science and Research, 3(12), Pages 378–382. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/54161>
12. Sh. B. Qudratova, J. D. Atenov, & S. Z. Normurodov (2025) – General foundations, subjects, and tasks of STEAM education in primary education. Inter Education & Global Study, (2), Pages 142-153.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA TARBIYAGA OID TUSHUNCHALARNI RIVOJLANTIRISH

Abdullayeva X.A.

Toshkent maliy fanlar universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: tarbiya, ma'naviyat, tashabbus, kitob mutolaasi, axborot – kommunikatsiya texnologiyalar, ma'rifat markazi, medioxona, kitobxonlik madaniyati.

Ключевые слова: воспитание, духовность, инициатива, чтение, информационно – коммуникационные технологии, центр просвещения, медиахолдинг, культура чтения.

Key words: upbringing, spirituality, initiative, book reading, information and communication technologies, educational center, mediocre, reading culture.

РЕЗЮМЕ:

STEAM ta'lim texnologiyasi asosida boshlang'ich yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishdagi ahamiyatga molik jihatlar bor. STEAM ta'lim texnologiyasini boshlang'ich ta'limda qo'llashning me'yoriy-uslubiy asoslari tegishli tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ushbu maqolada o'quvchilarga kerakli ko'nikmalarni o'rgatishda asosiy yo'nalishlarni belgilash haqida fikrlar muhokama etiladi.

РЕЗЮМЕ:

Существуют важные аспекты обучения детей начальной школы на основе образовательных технологий STEAM. Нормативно-методическая база использования образовательных технологий STEAM в начальном образовании разработана соответствующими организациями, и в данной статье рассматриваются идеи по определению основных направлений обучения учащихся необходимым навыкам.

SUMMARY:

There are important aspects of educating primary school children based on STEAM educational technology. The normative and methodological framework for using STEAM educational technology in primary education has been developed by relevant organizations, and this article discusses ideas for determining the main directions in teaching students the necessary skills.

Kirish. Respublika ma'naviyat va ma'rifat markazi tashabbusi bilan keng aholi, jumladan, yoshlar o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, ularning bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish maqsadida Telegram mobil messengerida "Ma'naviyat kutubxonasi" kanalining ochilishi va ushbu sahifa orqali foydalanuvchilar uchun elektron kitoblar va audiokitoblarni bepul yuklab olish

imkoni yaratib berilganligi mutolaa madaniyatini takomillashtirish yo'lida olib borilayotgan jadal islohotlarning xos ko'rinishidir

Yurtimizda so'nggi yillarda kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish borasida jiddiy o'zgarish va intilishlar yuzaga kelib, jamiyat ma'naviy hayotining yangilanishi va yaxshilanishiga imkon yaratib bermoqda. Bu boradagi har bir faoliyat hamisha dolzarb va davomli bo'lib qoladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan 5 ta muhim tashabbusning to'rtinchisi sifatida yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish belgilangan. Shundan kelib chiqib, bu borada tizimli ishlar amalga oshirib kelinmoqda.

Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 2016 yil 19 oktabrdagi ma'ruzasida bildirilgan ayrim fikrlari xususida to'xtalmoqchi edik. Ma'ruzada bugungi kunda axborot – kommunikatsiya texnologiyalari, Internet tizimini keng rivojlantirmasdan turib, mamlakatimizni modernizatsiya qilish va yangilash, barqaror taraqqiyotga erishish haqida so'z yuritish mumkin emasligiga e'tibor berilgan. "Ayni paytda, - deydi Shavkat Miromonovich, - axborot-kommunikatsiya sohasidagi oxirgi yutuqlarni o'zlashtirish bilan birga, yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishga, ularni kitob bilan do'st bo'lishga, aholining kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Buning uchun, avvalo, milliy adabiyotimiz va jahon adabiyotining eng sara namunalari ijtimoiy tarmoqlarga joylashtirish va ularni keng targ'ib qilishga alohida e'tibor berishimiz muhim ahamiyat kasb etadi". So'nggi yillarda kutubxonalarni axborotlashtirish ishlariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Elektron o'quv xonalari, medioxonalar ochilmoqda. Bunday maxsus xonalar audiovizual materiallardan to'liq foydalanish uchun ixtisoslashgan uskunalar bilan jihozlanadi. O'quvchilar bilan ishlaydigan kutubxonachi o'z mutaxassisligi bo'yicha kutubxonalik, metodik, tadqiqot va boshqaruvchilik faoliyatlariga tayyor bo'lishi lozim. Kutubxonachi insoniylik, bolalarga muhabbat, pedagogik fikrlash kabi fazilatlariga ham ega bo'lishi lozim. O'quvchilarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda kutubxonachilar o'qituvchilar bilan hamkorlik qilish uchun quyidagilarni yaxshi bilishi kerak:

- bolalar uchun yozilgan kitoblarni haqida ma'lumotga ega bo'lishi;
- o'quvchilarni kitob o'qishga odatlantirishda ko'zlanadigan pedagogik maqsad va vazifalarni to'g'ri anglab etishi;
- o'quvchilarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirish usul va yo'llarini o'zlashtirgan bo'lishi;

- o'quvchilarga kitob o'qishni o'rgatishning turli usul, shakl, metodlarini tanlash va qo'llashni bilishi, bu jarayonda pedagogik texnologiyalarni qo'llay olishi;

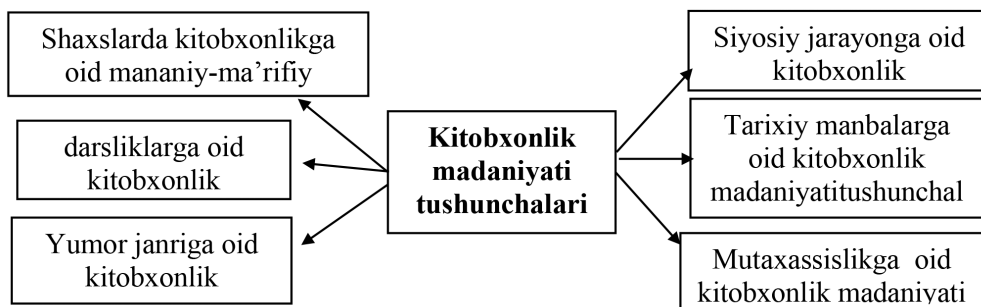
- pedagogik bilimlarga, badiiy asarni pedagogik va badiiy tahlil qilish ko'nikmalarini egallagan, badiiy va o'quv adabiyotlarining barcha turlaridan ma'lumotga ega bo'lishi, ushbu bilimlarni o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish jarayonida qo'llay olishi;

- o'quvchilar bilan pedagogik muloqot qilish metodlaridan foydalanish, notiqlik ko'nikmalari hamda ifodali o'qish malakasiga ega bo'lishi;

- o'quvchilarning badiiy-ijodiy faoliyat xususiyatlarini bilishi hamda bu bilimlarni ularda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda qo'llashi;

- avtomatlashtirilgan ish jarayonida hamda zamonaviy texnik vositalar bilan ishlashni bilishi.

Adabiyotlar sharhi. Kitob o'qish barchamizning ma'naviy olamimizni boyitadi, so'zlashuv madaniyatimizni oshiradi. Ayrim hollarda muqaddas o'zbek tilimizdagi ayrim vatandoshlarimiz "xizmati" tufayli dag'allashib, kambag'allashib borayotganligining oldini olish uchun ham kitob o'qish lozim. Vaholanki, bizning o'zbek tilimiz dunyodagi eng boy tillar qatoriga kiradi. A.S.Pushkin butun ijodi davomida jami 21197 ta so'z qo'llagan bo'lsa, Shekspir asarlari tilida jami 20 mingdan ortiq so'z qo'llanilgan. Ispan olimlari Servantesning ijodida 18 ming so'z qo'llanilgani haqida ma'lumot berganlar. Buyuk bobomiz Alisher Navoiy asarlarida qo'llanilgan so'zlar soni esa 26000dan ortiq ekan. Ana shuncha milliy boyligimizni avaylab-asrash uchun ham kitob o'qish lozim. Darhaqiqat, kitobxonlik madaniyatini oshirish davr talabi va tushunchalar. Kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish yo'lida. Kitob, avvalo, hayotiy maktab, ma'naviyat manbai. U kitobxonni hayot bilan tanishtiradi, unda hayotni sevish, yashash mohiyatini anglash hislarini tarbiyalaydi. Atrof-muhitga, tabiatga ijobiy munosabatini shakllantiradi, inson xarakterining murakkabliklarini tushuntiradi, ruhiy qiyofaning rangin qirralarini kashf qilish qobiliyatini, ona Vatanga, xalqiga sadoqatli bo'lish tuyg'usini o'stiradi. Badiiy

adabiyot o'qish orqali kitobxonning badiiy idroki, mustaqil fikrlash qobiliyati, mutolaa madaniyati, Vatan taqdiri uchun javobgarlik tuyg'usi tarbiyalanadi. Badiiy asar qaysi tur va janrga mansubligidan qat'i nazar, uning mohiyatida inson shaxsini kamol toptirish, mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish, odamiylik sifatlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan bir qator didaktik xususiyatlar, estetik tamoyillar

Badiiy asarning eng muhim xususiyati shundaki, u inson qalbini mayinlashtiradi, tuyg'ularini o'tkirlashtiradi, ma'naviy-ruhiy barkamollikni tarbiyalaydi.

Badiiy adabiyot insoniyat hayotini charog'on yetishi, inson umriga nurafshonlik baxsh yetib, ma'naviy olamini shakllantirishi va yuksaltirishi, porloq kelajak uchun munosib to'g'ri yo'lni tanlashga yordam berishi, kitobning insoniyat tomonidan yaratilgan eng buyuk kashfiyot ekanligi bois har qanday davr va zamonda kitob o'qish, kitobxonlik madaniyatini targ'ib qilish dolzarb ahamiyat kasb yetib kelgan. Ayniqsa, bugungi kunda davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev tashabbusi bilan mazkur masalalarga davlat siyosati darajasida qaralib, samarali ishlar yo'lga qo'yildi. Jumladan, 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi asosida barcha soha va tarmoqlarda amalga oshirilayotgan ulkan o'zgarishlar, avvalo, xalqning ijtimoiy turmushini yaxshilashga, ma'naviy-ma'rifiy tafakkurini yuksaltirishga, barchaga birdek go'zal va farovon hayotiy muhit yaratishga erishishga qaratildi. Jamiyat hayotida ezgu qadriyat va an'analarni chuqur qaror toptirishga, xususan, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlodning ma'naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona Vatani hamda xalqiga muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishga jiddiy ahamiyat berildi. Bu yurtimiz rahbari Sh.Mirziyoyevning quyidagi fikrlarida ham yaqqol aks etgan: "Ayni paytda, axborot-kommunikatsiya sohasidagi oxirgi yutuqlarni o'zlashtirish bilan birga, yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishga, ularni kitob bilan do'st bo'lishga, aholining kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Buning uchun, avvalo, milliy adabiyotimiz va jahon adabiyotining eng sara namunalari ijtimoiy tarmoqlarga joylashtirish va ularni keng targ'ib qilishga alohida e'tibor berishimiz muhim ahamiyat kasb yetadi". Prezidentning 2017 yil 12 yanvardagi "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi F-4789-sonli Farmoyishi bu borada keng ko'lamli

islohotlarni amalga oshirishga zamin yaratdi. 2017 yil 13 sentyabrda “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risidagi” PQ-3271-sonli qarorning qabul qilinishi va uning doirasida belgilangan vazifalar ham yurtimizda kitob mahsulotlarini chop etish, aholining kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish borasida katta o‘zgarishlarga zamin yaratdi. Shu munosabat bilan kitob chop etish va tarqatish, kitob xarid qilish sohasidagi jiddiy kamchilik va muammolarga yechim topildi, kitobxon jamiyatni tarkib toptirishga, ma‘naviy-ma‘rifiy taraqqiyotga ildam qadam tashlandi. Mazkur farmoyish va qaror ijrosini ta‘minlash maqsadida barcha davlat va nodavlat tashkilotlari hamda ularning bo‘limlarida qarorda belgilangan vazifalarni hal etishga qaratilgan chora-tadbirlar dasturi asosida rejali va maqsadli ishlar yo‘lga qo‘yildi. Xususan, mamlakat bo‘ylab “Yosh kitobxon”, “Eng faol kitobxon guruh”, “Eng kitobxon oila” tanlovlarining tashkil qilinishi va g‘olib kitobxonlar turli darajadagi qimmatbaho sovg‘alar bilan taqdirlanishi; yirik nashriyotlar tomonidan o‘zbek xalqi va jahon adabiyotining durdona asarlari qayta tahrirlanib, yanada sifatli nashr etilishi, ijtimoiy-ma‘naviy ko‘makka muhtoj fuqaro va oilalarga badiiy-estetik salmoqdor kitoblar, badiiy adabiyotlarning tuhfa qilinishi ushbu qonunlarda belgilangan vazifalar ijrosi bo‘lishi bilan bir qatorda aholi, xususan, yosh avlodning mutolaa madaniyatini kamol toptirishga, ma‘naviy-ma‘rifiy tafakkurini yuksaltirishga keng imkoniyatlar yaratib bermoqda. Shuningdek, Respublika Ma‘naviyat va ma‘rifat markazi tomonidan aholi o‘rtasida kitobxonlikni targ‘ib etish, yosh avlod qalbida vatanparvarlik hissini yuksaltirish, joylarda ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar ta‘sirchanligini oshirishga qaratilgan bir qator tadbirlar tashkil qilinib, bu tadbirlar davomida turli ko‘rinishdagi kitob ko‘rgazmalari uyushtirilib, Respublika Ma‘naviyat va ma‘rifat markazi tomonidan chop etilgan bir qancha kitoblarning tadbir ishtirokchilari, keng o‘quvchilar ommasiga bepul va beg‘araz sovg‘a sifatida taqdim qilinishi ham bu boradagi samarali faoliyatlardan biridir.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Respublika Ma‘naviyat va ma‘rifat markazi tashabbusi bilan keng aholi, jumladan, yoshlar o‘rtasida kitobxonlikni targ‘ib qilish, ularning bo‘sh vaqtlarini mazmunli o‘tkazish maqsadida Telegram mobil messenjerida “Ma‘naviyat kutubxonasi” kanalining ochilishi va ushbu sahifa orqali foydalanuvchilar uchun elektron kitoblar va audiokitoblarni bepul yuklab olish imkoni yaratib berilganligi mutolaa madaniyatini takomillashtirish yo‘lida olib borilayotgan jadal islohotlarning xos ko‘rinishidir. Yurtimizda so‘nggi yillarda kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish borasida jiddiy o‘zgarish va intilishlar yuzaga kelib,

jamiyat ma'naviy hayotining yangilanishi va yaxshilanishiga imkon yaratib bermoqda. Bu boradagi har bir faoliyat hamisha dolzarb va davomli bo'lib qoladi.

Yoshlarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish. Bugungi insoniyat erishgan texnika taraqqiyoti jamiyatlar hayotiga kirib borayotgan axborot texnologiyalar va elektron qurilmalar umrning asosiga aylanib ulgurdi desak mubolag'a bo'lmaydi. Lekin insoniyatning shu davrgacha erishgan bilimlari jamlangan kitoblar jamiyat va ayniqsa yosh avlod uchun, ahamiyatlilik darajasini qo'ldan boy bermoqda. Lekin mamlakatimizda, ayniqsa, yoshlar orasida kitobxonlik an'anasining yo'lga qo'yilishi, kitob mutolaasiga keng e'tibor qaratish, uni rag'batlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan sayharakatlar diqqatga sazovordir. E'tibor qiling, inson olovni kashf qilgandan boshlab, g'ildirakni ixtiro qilishigacha million yil vaqt o'tdi. G'ildirakdan bosma qog'ozgacha bo'lgan vaqt atigi bir necha ming yilni tashkil etdi. Oradan bir necha yuz yil o'tgach, teleskop bunyod bo'ldi. Keyingi asrlarda, juda qisqa vaqt oralig'ida, bug' mashinasidan benzinda yuruvchi avtomobillarga, undan raketalar yaratishga muvaffaq bo'ldik. Bizning zamonamizda har oy ilmiy yangilik qilinadi. Yana biroz muddat o'tgach, bugungi eng tezkor superkompyuter ko'zimizga almisoqdan qolgan hisoblash mashinasi bo'lib ko'rinadi. Eng zamonaviy jarrohlik usullari yovvoyilik tuyiladi va ilg'or energiya manbalari ajdodlarimiz foydalangan shamdek taassurot uyg'otadi. Shundan ham ko'rinib turibdiki, insoniyat texnika va texnologiyalarni kundankunga yangilab boraverishi mumkin lekin, jamiyat o'zi uchun qadrdon bo'lgan bilim olish manbaasi bo'lgan kitobdan uzulishi mumkin emas. Yangi axborot texnologiyalarining rivojlanishi hamda yuqori sur'at bilan kirib kelishi esa kitobxonlikning jamiyatdagi ahamiyatini yanada oshiradi. Bunga misol qilib O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 13-sentabrdagi PQ-3271-son "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi qarorlarini keltirishimiz mumkin. Lekin bir haqiqatni to'g'ri anglab yetishimiz kerak-ki, jamiyat doim oldinga intiluvchi mexanizm hisoblanadi. Shuning uchun bugun deyarlik kamchilik kutubxonalarga va kitobga oshno bo'lishga intilayotgan bo'lishi mumkin. Lekin bu asosiy faoliyati o'qish, bilim olish bo'lgan jamiyat qatlamiga taaluqli emas. Shuning uchun bugun kitoblar va uni mutolaa qilish maskanlarini ham zamonaviylashtirish kerak. Bu degani, kitoblarni qog'oz shakldan elektron shaklga, kutubxonalarni esa, elektron kitoblar maskaniga aylantirish davr taqazosi. Shuning uchun bu jihatni yoshlarni shakllantirish

uchun boshlang'ich bo'g'inlar oila va maktabni ham o'z ichiga olgan alohida tizim shaklida harakatlarni muvofiqlashtirish maqsadga muvofiqdir. O'qish va o'qish savodxonligi tushunchalari yillar davomida o'zgarib, jamiyat, iqtisodiyot, madaniyat va texnologiya sohalarida o'z aksini topdi. O'qish faqatgina ta'limning dastlabki bosqichlarida, bolalikda o'zlashtiriladigan qobiliyat, deb hisoblanmay qo'ydi. Bugungi kunda bu qobiliyat shaxs butun umri davomida turli xil kontekstlarda o'z tengdoshlari va keng jamoatchilik bilan muloqot qilish asosida rivojlantirib boradigan bilim, ko'nikma va malakalar, usullar jamlanmasi sifatida ta'riflanadi. O'qish savodxonligini shakllantirishga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan bir qator omillar mavjud:

- maktab omili;
- o'qituvchi omili;
- o'quvchi omili;
- oilaviy muhit.

Xulosa va munozara.

Darhaqiqat, bola yillar davomida ta'lim muassasasida turli xildagi ilmiy va badiiy kitoblarni o'qib tarbiyalanadi va sayqallanib boradi. O'quvchilar maktab darsliklaridan nazariy ma'lumotlarni egallasa, badiiy adabiyotlar ularning komil inson bo'lib shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy kitoblarni o'qishda o'quvchilar voqealar, voqea joylari, obrazlar, oqibatlar, personajlar, asar muhiti, hissiyotlar va g'oyalar bilan yo'g'rilgan matnni o'qiydi va matn tilidan huzurlanadi. Adabiyotni tushunish va uni qadrlash uchun, har bir o'quvchi matnda (asarda) sodir bo'ladigan voqealar, hissiyotlar, tildan foydalanish san'ati hamda badiiy shakl haqida bilimni o'z xayolidan o'tkazishi kerak. Adabiyot yosh o'quvchilar uchun o'zlari hali boshidan kechirmagan holatlar va hissiyotlarni kashf etish imkoniyatini beradi. Badiiy asarda tasvirlangan voqealar, harakatlar xayoliy voqealar bo'lsada, o'quvchiga ular real hayotda sodir bo'layotgandek tasavvur uyg'otadi va o'quvchiga ularni xayolan boshidan kechirish imkonini beradi. O'qituvchi esa dars va mashg'ulotlar davomida o'quvchilarni badiiy adabiyotga qiziqitirib boradi. Shuningdek, bolalarni kitobxonlikka qiziqitirish, ularda kitobga mehr uyg'otishda oilaviy muhit, ya'ni oila davrasida oilaviy kitobxonlik asosida amalga oshirilganda ham samarali va kutilgan natijaga erishiladi. Yoshlardagi kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda albatta hukumat tomonidan amalga oshirilayotgan tadbirlar yani, kitobxonlik tadbirlari ularda turli xildagi vaziyatlarni idrok etish va ularni bartaraf imkonini beradi. Ayniqsa, oila davrasida birgalikda o'qish va o'qilgan ma'lumotlarni tahlil qilish bir qancha afzalliklarni keltirib chiqaradi. O'rganishlar asosida bolalarda oila va maktab hamkorligida quyidagi ishlar amalga oshirilsa, o'smir yoshlarning

kitob va kitobxonlikka bo‘lgan qiziqishi ortib samarali natijalarga erishish mumkin. Kitobxonlik madaniyatini shakllantirish bilan birga, yoshlarda vatanparvarlik, sadoqat, qadriyatlarga sodiqlik kabi jihatlarni shakllantirishi bilan ahamiyatlidir. Bundan tashqari, kitoblarni tanlash, maqsadga muvofiqligi va sohaviy tegishliligi bo‘yicha klassifikatsiyalash zarurati ham paydo bo‘lmoqda. Shu sohalarni ham hisobga olsak kitobga qiziqish va uni o‘qishdagi qulayliklar yaratilgan bo‘lar edi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qodirov P. Til va el.-Toshkent, 2010-127 bet.
2. Qudratova S., & Tilovboyeva, (2024). Boshlang‘ich ta’limda tahsil oluvchi talabalarga zamonaviy bilimlar berish. *Modern Science and Research*, 3(12), 378–382. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/54161>
3. Ma’rifatparvar ajdodlarimiz merosi - Milliy ta’lim -tarbiya asosi. (2024). *Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments*, 2(2), 60-66. <https://euroasianjournals.org/index.php/pc/article/view/178>
4. Qudratova S., & Tilovboyeva S. (2024). System for the use of international experience in the organization of classes for students. *Академические исследования в современной науке*, 3(48), 160–164. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/arims/article/view/61931>
5. Qudratova Sh.B., & Qudratov T.B. (2021). Ta’limda xalqaro tajribalar. *Вестник магистратуры*, (1-3 (112)), 66-67.
6. Qudratova, S. (2023). System of using international experiences in organizing lessons for students of pedagogical educational institutions. *Modern Science and Research*, 2(6), 706–710. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/21138>
7. Sh. B. Qudratova, J. D. Atenov, & S. Z. Normurodov (2025) – General foundations, subjects, and tasks of STEAM education in primary education. *Inter Education & Global Study*, (2), Pages 142-153.

KO'P TARMOQLI MAKTABGACHA TALIM TASHKILOTLARIDA TARBIYALANUVCHILARNI O'QUV- TARBIYAVIY JARAYONGA MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Alchurazova N.B.

*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish instituti mustaqil tadqiqotchisi*

Tayanch so'zlar: ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim, moslashuv, pedagogik jarayon, ijtimoiy-psixologik rivojlanish, didaktik strategiya, innovatsion yondashuv, psixologik qulaylik.

Ключевые слова: многопрофильное дошкольное образование, адаптация, педагогический процесс, социально-психологическое развитие, дидактическая стратегия, инновационный подход, психологический комфорт.

Key words: multi-profile preschool education, adaptation, pedagogical process, socio-psychological development, didactic strategy, innovative approach, psychological comfort.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning o'quv-tarbiyaviy jarayonga moslashuv jarayoni tahlil qilinadi. Muallif pedagogik jihatlarni, psixologik muhitni yaratish ahamiyatini hamda ota-onalar bilan hamkorlikning rolini yoritadi. Ta'lim jarayoni muvaffaqiyati integrativ yondashuv va bola xususiyatlarini inobatga olishga bog'liq ekani ta'kidlanadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается процесс адаптации воспитанников к учебно-воспитательной среде в многофункциональных дошкольных образовательных учреждениях. Автор подчеркивает значение создания благоприятной психологической обстановки, профессиональной компетенции педагогов и сотрудничества с родителями. Успешная интеграция детей в новый коллектив определяется комплексным подходом и учетом индивидуальных особенностей ребенка.

SUMMARY:

This article examines the adaptation of preschoolers to the educational environment in multi-profile early childhood institutions. The author highlights the importance of a supportive psychological setting, educators' professional competence, and collaboration with parents. Successful integration of children into new conditions depends on a comprehensive approach and consideration of individual characteristics.

Ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlari zamonaviy ta'lim tizimining muhim bo'g'inlaridan biri sifatida tobora rivojlanib bormoqda. Ushbu turdagi muassasalarning asosiy xususiyati shundaki, ular o'z tarkibida bir nechta yo'nalish yoki ixtisosliklarni mujassam etadi. Natijada bolalarga an'anaviy dasturlar bilangina cheklanib qolmay, balki ma'lum sohalarida chuqurlashgan yoki turli fanlar kesimida uyg'unlashgan dasturlarni ham taklif qilish imkonini beradi. Bunday muhitda tarbiyalanuvchilar turli xil faoliyat turlari bilan tanishadi, qobiliyatlarini kashf etadi hamda bu jarayonda ijtimoiy, intellektual va psixologik moslashuv jarayonlari yanada murakkab, lekin samarali shaklda kechadi.

Ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni o'quv-tarbiyaviy jarayonga moslashtirish, avvalo, pedagogik texnologiyalarni to'g'ri tanlashni talab qiladi. Bunda har bir yo'nalishning didaktik maqsadi, uning yosh xususiyatlariga mosligi va amaliy ahamiyati inobatga olinadi. Turli tarmoqlarning uyg'unlashuvi bolalarda keng qamrovli dunyoqarash shakllantirish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish hamda bir fan doirasida olingan bilimni boshqasiga tatbiq etishni o'rganish imkonini beradi. Shu bois, pedagoglar integratsion, interfaol va shaxsga yo'naltirilgan metodlarni qo'llashlari lozim bo'ladi.

O'quv-tarbiyaviy jarayonga moslashtirishda eng avvalo bolalarning psixologik holatini e'tiborga olish zarur. Ba'zi bolalar notanish faoliyat yoki yangi muhitga tez kirisha olsalar, boshqalari uzoqroq moslashuv davrini boshdan kechirishadi. Shuning uchun pedagoglar va tarbiyachilar dastlabki bosqichda motivatsion suhbatlar, ijodiy o'yinlar, guruhiiy mashg'ulotlar yordamida tarbiyalanuvchilarda ishonch muhitini shakllantirishi lozim. Ayniqsa, ko'p tarmoqli tashkilotlarda guruhlar turli yo'nalishlarga bo'linib, bolalarning qiziqishlari yoki qobiliyatlariga mos dasturlarga jalb qilinadi. Bunday paytda, bola o'zini tanlagan faoliyat doirasida erkin his qilishi va o'zicha tajriba o'tkazishga intilishi muhim. Shu bilan birga, boshqa tarmoqlar bo'yicha ham umumiy tasavvur hosil qilish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Ko'p tarmoqli muassasalar bolalarda dastlabki kasbga yo'naltirish elementi sifatida ham xizmat qiladi. Zero, bolalik davrida ongli ravishda kasbni tanlashdan avval, o'sha faoliyat haqida oddiy, ammo yetarli ma'lumotga ega bo'lish zarur. Masalan, musiqaga qiziqqan bola san'at tarmog'ida dastlabki tushunchalarni olishi mumkin, lekin shu bilan birga, tabiatshunoslik yoki texnika tarmoqlarini ham qisman o'rganib, o'z qobiliyatlarini solishtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunday ko'pqirrali tajriba bolalarning kelajakdagi ta'lim bosqichlarida ijtimoiy moslashuviga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'quv-tarbiyaviy jarayonga moslashtirishdagi yana bir muhim pedagogik jihat – bu oilaviy hamkorlikning ta'minlanishidir. Ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlari ota-onalarni muntazam ravishda jarayonga jalb etish, farzandining qiziqish va intilishlarini birgalikda kuzatish, zaruriy paytda psixologik va metodik ko'mak ko'rsatish mas'uliyatiga ega. Ta'lim muassasasi, bolalar va ota-onalar orasida ochiq va samarali muloqot bo'lishi, bolalarning moslashuv davrini sezilarli darajada yengillashtiradi. Bu borada pedagog va tarbiyachilarning maxsus seminarlari, ota-onalar bilan o'tkaziladigan suhbatlar, mashg'ulotlarda ularning ishtiroki kutilgan natijaga erishish imkoniyatini oshiradi.

Moslashuv davridagi individual yondashuv ham katta ahamiyatga ega. Ba'zi bolalar ijodiy mashg'ulotlarga qiziqsa, boshqalari musiqiy, sport yoki texnik faoliyatga ko'proq e'tibor qaratishi mumkin. Shu sababli, har bir tarmoqdagi pedagog tarbiyalanuvchilarning o'ziga xos rivojlanish xususiyatlarini inobatga olib, ularning muvaffaqiyatli o'sishi uchun qulay sharoit yaratadi. Agar bola ma'lum turdagi faoliyatga hali tayyor bo'lmasa yoki qiziqish bildirayotgan bo'lsa-da, malakasi yetarli bo'lmasa, pedagog unga mos murakkablikdagi topshiriqlarni tanlashi va zarur uslubiy ko'nikmalarni bosqichma-bosqich o'rgatishi lozim. Bu jarayonda bola o'zini ortda qolayotgan yoki xato qilayotgan kabi his qilmasligi, balki ijobiy rag'bat va amaliy yordam orqali rivojlanishi muhimdir.

Ko'p tarmoqli muassasalarda tarbiyalanuvchilarni o'quv-tarbiyaviy jarayonga moslashtirishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ham dolzarb hisoblanadi. Masalan, multimediyadan foydalanish, raqamli platformalarda qiziqarli interaktiv o'yinlar va modullar tuzish, robototexnika asoslarini o'rgatuvchi mashg'ulotlar bolalarda juda katta qiziqish uyg'otishi mumkin. Bunday texnologik yondashuv, bir tomondan, bolalarning zamon bilan hamnafas o'sishini ta'minlasa, boshqa tomondan, an'anaviy uslubdagi faoliyat bilan ham uyg'unlashadi. Natijada tarbiyalanuvchilar son-sanoqsiz malakalarni o'zida sintez qilgan holda keng dunyoqarashga ega bo'lib boradilar.

Mazkur jarayonda psixologik-pedagogik monitoringni olib borish katta ahamiyat kasb etadi. Har bir tarmoq doirasida bolalarning rivojlanish dinamikasini, emotsional holatini, ijtimoiy moslashuv darajasini muntazam kuzatish va tahlil qilish zarur. Bu ma'lumotlar asosida ayrim bolalar bilan qo'shimcha ishlar olib boriladi, ota-onaga tegishli maslahatlar beriladi va metodik tavsiyalar takomillashtiriladi. Shu tariqa, o'quv-tarbiyaviy jarayonga samarali moslashuvga erishish uchun uzluksiz monitoring va tahliliy yondashuv zarurligi yana bir bor o'z isbotini topadi.

Shuningdek, guruhiy hamkorlik, ya'ni tarbiyalanuvchilar orasida jamoaviy mashg'ulotlar, qo'shma loyihalar va o'yinlar o'tkazish muhim omil hisoblanadi. Ko'p tarmoqli muassasada bolalar turli dasturlar kesimida birlashib, o'zaro fikr almashadilar, muammolarni hal qilishda bir-biridan o'rganadilar. Bu esa shaxsiy faollikni oshirish bilan bir qatorda, jamoaviy mas'uliyat va o'zaro hurmat hissini shakllantiradi. Natijada ular keyinchalik maktab muhitiga kirib borish jarayonida ham ijtimoiy moslashuvni osonroq boshdan kechiradilar.

Xulosa qilib aytganda, ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarni o'quv-tarbiyaviy jarayonga moslashtirishning pedagogik jihatlarini bir nechta omillar uyg'unligida kechadi. Birinchi navbatda, bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda integratsion metodlar tanlanadi. Ikkinchidan, ota-onalar bilan muntazam hamkorlik, pedagogik va psixologik monitoring olib borish jarayonida e'tibordan chetda qolmasligi lozim. Uchinchidan, innovatsion texnologiyalarning qo'llanishi bolalarda qo'shimcha rag'bat, ijodiy izlanish va zamonaviy ko'nikmalarni rivojlantiradi. To'rtinchidan esa, guruhiy faoliyat va ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali bolalar jamoaga kirishish, hamkorlik qilish, o'z nuqtai nazarini ilgari surish va murosaga kelish kabi ijtimoiy ko'nikmalarni egallaydilar. Bularning barchasi maktabgacha ta'lim bosqichidagi tarbiyalanuvchilar kelajakda maktab muhitiga yanada oson moslashishida, shuningdek, ijtimoiy-psixologik jihatdan yetuk shaxs sifatida shakllanishida muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Allayorova N.N. Maktabgacha ta'limda pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2018. – 264 b.
2. Shodmonov R.S. Psixologik muhit va pedagogik jarayon: maktabgacha ta'lim tajribalari. – Samarqand: Zarafshon, 2021. – 200 b.
3. Виноградова М.В. Теория и методика дошкольного воспитания. – М.: Академия, 2020. – 280 с.
4. Колосинский Я.Л. Психология дошкольника: адаптация, развитие, социализация. – СПб.: Питер, 2019. – 256 с.

INTEGRATION YONDASHUV ASOSIDA BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASH MASALASINING ISTIQBOLLARI (KATTA VA TAYYORLOV GURUHLAR MISOLIDA)

Abdusamatova N.J.

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti

Tayanch so'zlar: integratsiya, tayyorgarlik, maktab ta'limi, katta guruh, tayyorlov guruhi, innovatsiya, rivojlanish

Ключевые слова: интеграция, подготовка, школьное образование, старшая группа, подготовительная группа, инновация, развитие

Key words: integration, readiness, school education, older group, preparatory group, innovation, development.

РЕЗИЮМЕ:

Ushbu maqolada katta va tayyorlov guruhlarini misolida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash bo'yicha integratsion yondashuvning nazariy va amaliy asoslari tahlil etiladi. Yondashuvning afzalliklari, innovatsion texnologiyalar bilan uyg'unligi hamda bolalarning psixologik xususiyatlariga mosligi ko'rsatiladi. Xulosa o'rnida, kelajakda bu metodning rivojlanish istiqbollari yoritiladi.

РЕЗИЮМЕ:

В статье рассматриваются теоретические и практические основы интеграционного подхода в подготовке детей старших и подготовительных групп к школе. Описаны преимущества данной методики, особенности её сочетания с инновационными технологиями и учёт психологических характеристик детей. Делается вывод о перспективности дальнейшего развития данного подхода в контексте современных требований дошкольного образования.

SUMMARY:

This article analyzes the theoretical and practical foundations of an integrative approach to preparing children in older and preparatory groups for school. It highlights the benefits of this methodology, its compatibility with innovative technologies, and the consideration of children's psychological traits. The conclusion underscores its future prospects in preschool education.

Maktab ta'limiga tayyorgarlik jarayoni bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalarining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki bola maktabga qadam qo'yar ekan, uning psixologik, ijtimoiy va aqliy rivoji yangi bosqichga ko'tariladi. Shu boisdan, integratsion yondashuv metodlaridan foydalanish bola rivojining turli tomonlarini uyg'unlashtirish, malakali

murabbiy va pedagoglar yordamida bolani maktabga keng qamrovli tayyorlash imkonini beradi. Integratsiya, avvalo, ta'lim jarayonida fanlararo bog'liqlikni keltirib chiqarib, bolaning tafakkurini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi.

Integratsion yondashuv, metodik nuqtayi nazardan, bolalar faoliyatining bir necha turini bir yo'la qo'shib yuborish yoki birlashtirish orqali ularda ham ijodiy, ham analitik, ham mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishni ta'minlaydi. Bunda katta guruh (5-6 yosh) va tayyorlov guruhi (6-7 yosh) bolalarini maktabga tayyorlash masalasi alohida e'tibor talab qiladi. Aynan shu davrlarda bolada asosiy hayotiy ko'nikmalar va ijtimoiy moslashuv jarayonlari shakllana boshlaydi. Shuningdek, bu bosqichda bolaning nutq madaniyati, mulohaza yuritish layoqati va emotsional barqarorligi mustahkam poydevor sifatida shakllanadi. Shu sababli, metodik usullarni samarali tanlash va ularni integratsion shaklga keltirish tayyorgarlik jarayonining pirovard natijasiga ta'sir qiladi.

Yosh psixologiyasi tamoyillariga ko'ra, har bir bola o'z individual xususiyatlariga ega. Shuning uchun integratsion yondashuv pedagogdan har bir bolaning rivojlanish tezligi, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini loyihalashtirishni talab qiladi. Bu yondashuvda mashg'ulotlar o'yin, ijodiy topshiriqlar, kuzatish va tajribaviy faoliyat tarzida olib boriladi. Masalan, matematika bo'yicha raqamlarni o'rganish bilan bir qatorda, atrof-muhitni o'rganish, tabiat hodisalari va san'at darslarini bog'lab o'tish mumkin. Bunday uyg'unlashgan metod bola ongiga bilimlarni buzib ko'rsatmaydi, balki izchil ravishda berib boradi. Natijada bola matematik savodxonlikdan tashqari, amaliy tajriba orttiradi, kreativ tafakkurini rivojlantiradi va bir sohada olgan bilimini boshqasiga tatbiq qilishga o'rganadi.

Katta guruh va tayyorlov guruhidagi bolalar bilan ishlashda eng muhim tamoyillardan biri – izchillik va bosqichma-bosqichlikdir. Integratsion yondashuvda, masalan, haftaning ma'lum kunlarida tabiiy fanlar, musiqa, rasm chizish va til o'rganish darslarini bir mavzu atrofida bog'lash mumkin. Shu tariqa mavzuni turli burchaklardan yoritish, bola ongida yaxlit tasavvur uyg'otadi. Boshlang'ich maktabda zarur bo'lgan o'qish, yozish, nutq, hisoblash va mantiqiy fikrlash ko'nikmalari ayni paytda ijodiy faoliyatlar bilan boyitilib boriladi. Bola o'zi uchun qiziqarli bo'lgan mavzuga chuqur sho'ng'igan holda, qandaydir matnni nafaqat o'qib tushunadi, balki uni tasvirlash, musiqada aks ettirish va tajribaga tadbiq qilish orqali mustahkam xotirada saqlab qoladi.

Integratsiya jarayonida bolalarning psixologik xususiyatlarini ham yodda tutish muhim. Katta guruhdagi bolalar, qoida tariqasida, atrof-muhitni bilishga

ishtiyiqi baland bo'lgan yoshlar bo'lib, ular tezda o'zaro hamkorlikka tayyor bo'ladi. Tayyorlov guruhi bolalarida esa mustaqil faoliyatga bo'lgan intilish kuchayadi, ular o'zaro muloqotda barqaror mantiqiy izchil fikr yuritishni boshlaydi. Bunday bosqichlarda integratsion yondashuv asosida loyihalashtirilgan darslar bolalarga har tomonlama ko'mak beradi: o'z qobiliyatlarini sinab ko'rish, hamfikrlar bilan hamkorlik qilish va mustaqil xulosa chiqarish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Shu yo'l bilan ularda ijtimoiy-emotsional rivojlanish ham ro'y beradi, chunki dars davomida jamoaviy tadbirlar, suhbatlar va bahs-munozaralar o'tkazilib, bola muloqot madaniyatini ham o'zlashtiradi.

Innovatsion texnologiyalarni jalb qilish ham integratsion yondashuvning zamonaviy shakllaridan biridir. Interaktiv doskalar, audio-video materiallar, qiziqarli mobil ilovalar va e'tiborli onlayn resurslar orqali darslarni olib borish katta va tayyorlov guruhlaridagi bolalar uchun ajib yangilik bo'lishi mumkin. Raqamli resurslardan to'g'ri foydalanish ularning diqqatini jalb qilish, materialni yaxshiroq tushunish va mustahkamlashda katta yordam beradi. Masalan, matematika bo'yicha sodda masalalarni yechishda multimedia materiallari bolani qiziqish bilan mashg'ul qiladi, tabiatshunoslik bo'yicha esa jonli videoroliklar orqali mavzuning haqiqiy hayotdagi aksini namoyon etish mumkin. Bu jarayon o'yin shaklida kechar ekan, bolalar o'zlarini majburiyat emas, balki kashfiyot muhiti ichida his qiladilar.

Integratsion yondashuvning yana bir afzalligi shundaki, bu jarayon nafaqat bolalar, balki ularning ota-onalarini ham faol ishtirokchi sifatida jalb etishi mumkin. Masalan, uyga beriladigan topshiriqlarda muayyan dars mavzusi bilan bog'liq amaliy vazifalar beriladi. Ota-onalar farzandi bilan birgalikda ushbu topshiriqlarni bajarib, bola rivojlanishidagi o'zgarishlarni yanada chuqurroq kuzatishi, tarbiyachi va pedagoglar bilan hamkorlikni mustahkamlashi mumkin. Shu tarzda bola atrofida "kengaytirilgan" ta'lim muhiti yaratiladi, bu esa katta yoki tayyorlov guruhidagi bola uchun maktabdagi darslarga puxta zamin hozirlashga yordam beradi.

Bugungi global tendensiyalar maktabgacha ta'lim jarayonida aks etishi zarur bo'layotganligi, integratsion yondashuvni jahon amaliyotidan kelib chiqib yanada takomillashtirishni talab qiladi. Ko'p davlatlarda katta va tayyorlov guruhlarida STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi, o'yin texnologiyalari va loyihalashtirish metodlaridan foydalangan holda bolalarni maktabga tayyorlash samarali yo'lga qo'yilmoqda. O'zbekiston sharoitida ham bu tajriba o'ziga xos moslashuv bilan keng qo'llanilmoqda. Katta guruh va tayyorlov guruhlaridagi bolalarga bunday integratsion usullarni tatbiq

etish, ularning kelgusida maktabga o'tayotganda duch keladigan muammolarni sezilarli darajada kamaytiradi. Shuningdek, bolalarda tabiiy bilimga intilish, ijodiy fikrlash va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishga zamin hozirlaydi.

Xulosa qilib aytganda, integratsion yondashuv asosida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash masalasi zamonaviy talablarga javob beradigan eng istiqbolli usullardan biri hisoblanadi. Bu yondashuv bola rivojining jismoniy, psixologik, ijtimoiy hamda aqliy jihatlarini yaxlit ravishda qamrab olib, katta va tayyorlov guruhlarida ijodiy, mustaqil va hamkorlikka tayyor shaxslarni yetishtirishni ta'minlaydi. Aynan shu sababli, bu masalada tadqiqotlar va metodik yangiliklar izchil davom ettirilib, amaliyotga keng joriy etilishi lozim. Zero, maktabga qadam qo'yayotgan bola intellektual salohiyatning poydevori hamda kelajak ijtimoiy taraqqiyotining asosi sifatida shakllanishi uchun integratsiya jarayonlari bebaho yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Педагогика, 1982. – 352 с.
2. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
3. Qodirov A. Maktabgacha ta'lim metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 180 b.
4. Zokirova N. Katta va tayyorlov guruhlarda pedagogik jarayonni samarali tashkil etish. – Toshkent: Fan, 2021. – 220 b.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA HAVFSIZ OVQATLANTIRISHNI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY USULLARI VA MUAMMOLARI

Sadullayeva D.M.

Toshkent amaliy fanlar universiteti

“Maktabgacha ta'lim metodikasi” kafedrasi katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: MTT (maktabgacha ta'lim tashkiloti), injener-texnolog, dietolog, autsorsing xizmati, autsorser, brakeraj komissiyasi, taom resepturasi.

Ключевые слова: МТТ (организация дошкольного образования), инженер-технолог, диетическая комиссия, комиссия по аутсорсингу, аутсорсер, браслер, пищевой рецепт.

Key words: MTT (pre-school education organization), engineer-technologist, dietist, outsourcing commission, outsourzer, bracerage, food receptaureate.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada maktabgacha va maktab yoshidagi bolalar ovqatlanishini zamonaviy usullarda tashkil etish bosqichlari va sohadagi bugungi kundagi muammolar to'g'risida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ:

В статье расскажут о стадии дошкольного и школьного питания по современным способам и сегодняшним проблемам в этой области.

SUMMARY:

The article will talk about the stages of preschool and school-age nutrition in modern ways and today's issues in the field.

Ovqatlanish odamning, xususan yosh bolaning sog'lom o'sishida muhim shartsharoitlardan biri hisoblanadi. Hukumatimiz tomonidan maktabgacha ta'lim tashkilotlari va umumta'lim maktablarida bolalarning sog'lom va havfsiz ovqatlanishlari, doimo lazzatli, vitaminlarga boy turli xil taomlar iste'mol etishlari uchun barcha tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda. Bunga misol qilib O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil 2 maydagi “Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida sog'lom ovqatlanishni tashkil etishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” 132-sonli qarori, hamda 2019 yil 25 iyuldagi “Davlat maktabgacha ta'lim muassasalarida sog'lom ovqatlantirish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida” 626-sonli qarorlarini keltirish mumkin. Mazkur qarorlarda bizning

kelajagimiz bo‘lgan yosh avlodni ovqatlantirishni tashkil etishning talablari va bu yo‘nalishda amalga oshirilishi zarur bo‘lgan tizimli vazifalar belgilab berilgan.

O‘zbekistondagi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida 2018 yildan boshlab tarbiyalanuvchilar uchun sog‘lom ovqatlantirishni tashkil etish maqsadida, autsorsing usulida eksperiment tarzida ovqatlantirish joriy etildi. Bugungi kunda respublika bo‘yicha 542 ta maktabgacha ta’lim tashkilotida 112 540 nafar tarbiyalanuvchilar uchun 84 ta Autsorser korxonalar tomonidan sog‘lom ovqatlantirish tashkil etib kelinmoqda.

Autorsoring hizmati deganda, korxona yoki tashkilotga ma’lum bir tadbirkorlik sub’ekti tomonidan kirib belgilangan ish yoki hizmatlarni ko‘rsatilishi tushuniladi. Ovqatlantirishning bu kabi zamonaviy usullari afzalliklaridan biri maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilar uchun sotib olingan oziq-ovqat mahsulotlari tashkilotga kirib kelib tayyor taom holida tanovvul qilinguncha bo‘lgan oraliqdagi mas’uliyat va javobgarlik ta’lim tashkiloti rahbari, xamshira, ombor mudiri va oshpaz zimmasidan tadbirkorlik sub’ekti zimmasiga o‘tkaziladi. Bundan tashqari davlat byudjetidan oylik maosh oluvchi oshpaz, oshpaz yordamchisi va oshhona yordamchisi kabi xodimlar ta’lim tashkilotidan ishdan bo‘shab, tadbirkorlik sub’ektiga o‘tkaziladi. Bu esa davlat byudjetining tejalishiga olib keladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotiga kirib kelgan tadbirkorlik sub’ekti ya’ni autsorser tarbiyalanuvchilarni sog‘lom va havfsiz ovqatlantirishi uchun quyidagi talablarni bajarishi zarur[2]:

- muassasalar oshxonalarida o‘z faoliyatini sanitariya qoidalari, normalari va gigiena normativlariga muvofiq amalga oshirish;
- tarbiyalanuvchilarni sog‘lom ovqatlantirish xizmatini muassasa oshxonasining o‘zida to‘liq va sifatli tashkil etish;
- O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi tomonidan belgilangan texnik vazifalar asosida autsorsing usulida muassasada sog‘lom ovqatlantirishni tashkil etish loyihasini ishlab chiqish va taqdimotini o‘tkazish;
- taomlar tayyorlash texnologiyasi bo‘yicha mutaxassislar (injener-texnolog, dietolog, oshpazlar malaka razryadlari) bilan ta’minlash;
- sanitariya qoidalari, normalari va gigiena normativlariga amal qilinishini ta’minlash tadbirlarini amalga oshirish;
- taomnomalar, tayyor taomlarning vazni, narxi, tarkibidagi mahsulotlar miqdorlari, texnologik kartalarning mavjudligini ta’minlash;
- bitta tarbiyalanuvchi uchun yil davomida sarflanadigan mablag‘ miqdorini ko‘rsatish;

- taom tayyorlash uchun sarflangan xarajatlarni (oshxona va oshxona jihozlarini ta'mirlash, xodimlar ish haqi, inventarlar, oshpazlar uniformasi, oshxonada ishlatiladigan zararsizlantirish va yuvish vositalari, olinadigan sof foyda) qoplash uchun ustama miqdorlarini ko'rsatish (foizda);

- umumiy ovqatlanishni tashkil qilish sohasidagi ish tajribasi hamda bo'sh aylanma mablag'lari mavjudligi.

Bugungi kunda barcha mtt larda ovqatlanishni tashkil etish bo'yicha asosiy masu'llardan biri, ovqatlanish faoliyatini tashkil etish bo'yicha deyarli bilimga ega bo'lmagan o'rta maxsus tibbiyot hodimi ya'ni tibbiyot hamshiralari tomonidan taomnomalarning shakllantirilishi ushbu yo'nalishda sodir bo'layotgan salbiy oqibatlarining sabablaridan biri bo'lib qolmoqda. Aslida esa bunday vazifalarni ovqatlanirishni tashkil etish bo'yicha injener-texnolog, dietolog kabi mutaxassislar bajarishi lozim. Lekin bunday mutaxassislar va shu soxada kadrlar tayyorlovchi ta'lim maskanlari deyarli mavjud emas.

Sanitariya talablariga muvofiq ayrim ta'lim tashkilotlari oshxonalarining jihozlar bilan to'liq ta'minlanmaganligi, mavjudlari esa ma'nan eskirganligi, nosozligi, ichimlik suvining tashib keltirilishi kabi holatlar oqibatida yosh bolalar o'rtasida ovqatdan zaxarlanish holatlari keliib chiqmoqda[3].

Sanitariya qoida va me'yorlarida belgilanishicha mtt larda tayyorlanayotgan taomlar taom tayyorlash texnologiyasiga amal qilingan holda, taomning resepturasiga asosan tayyorlanishi zarur. Lekin hozirgi paytda kunlik taomnomalar shakllantirilishi jarayonida taomning hujjati ya'ni resepturasidan umuman foydalanilmayabti. Bu esa o'z navbatida taomning sifatiga va unga sarflanadigan mahsulotlarning bir me'yorda sarflanmasligiga sabab bo'lmoqda.

Sohada faoliyat olib borayotgan oshpazlarning o'z kasbiga oid maxsus ma'lumotga ega emasligi hamda ularning oylik maoshlari o'ta pastligi natijasida ularning kasbiga va ish faoliyatiga bo'lgan ishtiyoqi juda pastligicha qolmoqda.

Ta'lim maskanlarida tibbiyot hamshirasi va bir necha mas'ul hodimlardan iborat bo'lgan brakeraj komissiyasi tuziladi. Bu komissiyaning vazifasi tashkilotga kirib kelayotgan oziq-ovqat mahsulotlarining va tayyor taomlarning sifatiga baho berishdan iborat. Lekin afsuski bugungi kunda bu kabi komissiyalarning faoliyati faqatgina qog'ozda rasmiylashtirilmoqda xolos.

Kelajak avlodimiz bo'lgan bolajonlarimizning har tomonlama rivojlanishida sog'lom ovqatlanishning ahamiyatini anglagan holda nima uchun bunday holatlarga ko'z yumishimiz kerak?

Yuqoridagilarni inobatga olib bu kabi muammolarning echimi sifatida quyidagi takliflarni kiritish mumkin: [2]

- oliy ta'lim muassasalarida umumiy ovqatlanish faoliyatini tashkil etish injener texnologiy va dietolog mutaxassisliklari bo'yicha kadrlar tayyorlash hajmini oshirish hamda bunday mutaxassislarni ta'lim muassasalariga birlashtirish;

- ichimlik suvi tashib keltiriladigan ta'lim muassasalari oshxonalariga o'rta va yirik hajmdagi suv sig'imlarini o'rnatish;

- har bir tayyorlanayotgan taomlarning taom resepturasiga asosan tayyorlanayotganligiga jiddiy e'tibor qaratish;

- ta'lim tashkilotlari oshxonalarida faoliyat olib borayotgan oshpazlarning oylik maoshlarini oshirish bo'yicha takliflar kiritish va ularning o'z kasbiga oid hujjat bilan faoliyat olib borishlarini ta'minlash;

- ta'lim tashkilotlarida tashkil etilgan brakeraj komissiyasi faoliyatini qat'iylashtirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ovqatlanirishni tashkil etish va me'yoriy hujjatlarning yuritilishi A.R.Sodiqov, A.M.Mirzaahmedov.Toshkent "ILM ZIYO" 2008.

2. Maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarni ovqatlanirish A.R.Sodiqov, A.M.Mirzaahmedov. Toshkent "ILM ZIYO" 2008.

3. Lex.Uz sayti.

MAKTAB O'QUVCHILARIDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK–PEDAGOGIK OMILLARI

Sadullayeva D.M.

Toshkent amaliy fanlar universiteti

“Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: o‘quvchi, sog‘lom turmush, rivojlanish, ziddiyat, stressli muhit, himoya mexanizmlari, valeologik omil, profilaktik tadbirlar.

Ключевые слова: студент, здоровый образ жизни, конфликт, стрессовая среда, механизмы защиты, ценные факторы, профилактическая деятельность.

Key words: student, healthy living, conflict, stressful environment, protection mechanisms, valetor factors, preventive activities.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada maktab o‘quvchilarida sog‘lom turmush tarzini rivojlantirishning psixologik–pedagogik omillariga to‘xtalar ekanmiz, unda jamiyatdagi o‘quvchi-yoshlarning ta’lim jarayonida ziddiyatli, stressli muhit mavjudligi sababli u bezovtalanadi va natijada inson himoya mexanizmlarining turli xil ta’siri tufayli o‘z sog‘lig‘ining qadr-qimmatini anglash qiyinlashadi. Shu munosabat bilan, o‘quvchilarda Sog‘lom turmush tarzi rivojlanishining tizimli o‘rganish lozimligi batafsil ko‘rsatib berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье психологические и педагогические факторы учащихся в школе в этой статье обеспокоены образовательным процессом в образовательном процессе, и в результате различных эффектов механизмов защиты человека трудно понять ценность их здоровья. В связи с этим студенты подробно подробно описали необходимость изучения систематического изучения здорового образа жизни.

SUMMARY:

In this article, psychological and pedagogical factors of students in the school in this article are disturbed by the educational process in the educational process, and as a result of the different effects of human protection mechanisms become difficult to understand the value of their health. In this regard, students detailed in detail the need to study a systematic study of healthy lifestyles.

Jamiyatning muhim ijtimoiy guruhi sifatida o‘quvchilarning sog‘lig‘i nafaqat mamlakatning mavjud ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining, balki kelajakdagi mehnat, iqtisodiy, madaniy va mudofaa salohiyati amaliyotiga tatbiq etilgan sog‘liqni saqlashni qo‘llab-quvvatlash muammosi, balki sog‘lom

turmush tarzini targ'ib qilish va kengroq ma'noda odamlarning umumiy farovonlik darajasini oshirish balkim, jahon sog'liqni saqlash tashkiloti, Evropa byurosining "Barchaga salomatlik" deklaratsiyasida aholining sog'lig'ini mustahkamlashdan, individual shaxsda Sog'lom turmush tarzini rivojlantirish bo'yicha yirik loyihalar amalga oshirilmoqda.

Jahondagi psixologik tadqiqotlarda shaxsning salomatlikka nisbatan valeologik omil sifatidagi munosabatini o'rganishning ustuvorligi zamonaviy inson hayot tarzining o'zgarishi va har xil kasalliklar bilan xastalanishning yuqori darajasi sabablarini aniqlash. Inson turmush tarzining ijtimoiy va psixologik omillarini o'rganish, insonlarda Sog'lom turmush tarzini oshirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga shaxsning psixik salomatligi, o'quvchilarning faolligi salomatlik mezonini, salomatlik ijtimoiy qadriyat, shaxsning o'z sog'lig'iga munosabati qadriyat sifatida tadqiq etish kabi tadqiqotlarga alohida ahamiyat berib o'quvchi-yoshlar ma'lum psixologik salomatlikka ega, ammo ta'lim jarayonida ziddiyatli, stressli muhit mavjudligi sababli u bezovtalanadi va natijada inson himoya mexanizmlarining turli xil ta'siri tufayli o'z sog'lig'ining qadr-qimmatini anglash qiyinlashadi. Shu munosabat bilan, o'quvchilarda Sog'lom turmush tarzi rivojlanishining psixologik-pedagogik determinantlarini tizimli o'rganish lozimligi mazkur ilmiy-tadqiqot va ilmiy-amaliy muammoga yuqori dolzarblik baxsh etadi.

Mamlakatimizda salomatlikni saqlashga alohida e'tibor berish aholiga tibbiy xizmat ko'rsatish uchun indistirial, mamlakatda sog'liqni saqlash tizimini isloh qilish va fuqarolarni ijtimoiy himoya qilishning meyoriy asoslari yaratildi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasida "Ijtimoiy sohani rivojlantirish"ning belgilangan muhim samarali vazifalarini amalga oshirish uchun shaxsning Sog'lom turmush tarzini rivojlantirish hayotiy zarurat bo'lib hisoblanadi. Jamiyat istiqbolida valeologik madaniyatga ega, intellektual, jismonan va psixologik sog'lom kadrlarga zaruriyat tug'iladi. Shaxsning valeologik madaniyati tushunchasi salomatlik, uni shakllantirish, mustahkamlash va muhofaza etish yoo'llari va metodlarini qamrab olgan bilimlarga tayanadigan va kishilarning hayotiy faoliyat jarayonida xulqini idora qiluvchi tizimni ifodalaydi.

Bu borada o'quvchi sog'lom turmush tarzi rivojlanishiga ta'sir etuvchi psixologik himoya mexanizmlari determentlarini takomillashtirish, yoshlarni o'z salomatligiga munosabatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ilmiy izlanishlarni chuqurlashtirish maqsadga muvofiq.

O'quvchilarda Sog'lom turmush tarzi rivojlanishining psixologik xususiyatlari 2016 yil 14 sentyabrda qabul qilingan O'RQ-406-son "Yoshlarga

oid davlat siyosati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2019 yil 29 yanvardagi "O'zbekistonda sog'lom turmush tarzini keng targ'ib qilish va aholini jismoniy tarbiya va ommaviy sportga jalb etish to'g'risida"gi qarorlar, "O'zbekiston yoshlari – 2030" konsepsiyasi hamda mamlakat aholisini sog'lig'ini saqlashga doir boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Bugungi kunda yosh avlod salomatligini saqlash nafaqat sog'liqni saqlash tashkilotining balki, tarbiyachi pedagoglarning ham oldidagi eng muhim aktual muammolaridan biridir.

Shu bilan birga, ma'lumki, har qanday kasallik yoki sog'lom turmush tarzidan chetlashish, hatto qisqa bo'lsa ham, organizmning reaktivligini o'zgartiradi, markaziy asab tizimining funktsional holatini yomonlashtiradi, ish qobiliyatining pasayishiga, yuqori charchashga va , natijada o'quv natijalarini pasaytirishga sabab bo'ladi. Mavjud xavotirli vaziyat bolalar ta'limi jarayonida ularning sog'lig'ini saqlash va shu bilan uning muvaffaqiyatini ta'minlash, shuningdek sog'lom turmush tarzi asoslarini rag'batlantirish uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha yangi, nostandart yondashuvlarni izlashni talab qiladi.

Sog'lomlashtirish ta'sirining vositalari o'smirlar sog'lig'ini etarli darajada ta'minlay olmaydi degan farazdan kelib chiqqan, chunki ular ushbu bosqichda etakchi bo'lgan ta'lim faoliyatini psixologik, pedagogik va tashkiliy qo'llab-quvvatlashga ta'sir qilmaydi. O'quvchilarni, motivlarni, yo'nalishlarni va munosabatlarni ro'yobga chiqarishga qaratilgan o'quv faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishda maxsus, psixologik va psixofiziologik asoslangan vositalardan foydalanish nafaqat o'smirlarning sog'lig'ini yaxshilaydi, bir vaqtning o'zida ta'lim samaradorligini ham oshiradi, balki shakllanishini optimallashtiradi.

Maktab o'quvchilarida sog'lom turmush tarzini rivojlantirishning psixologik–pedagogik omillaridan yana birisog'lom turmish tarzidir.

Turmush tarzi – bu aniq sharoitdagi dialektik tushunchalar hosilasi bo'lib, insonning aniq jamiyatda, muhitda ifodalangan hayot, mehnat, dam olish va hokazolarini o'z ichiga olgan tushunchadir. Uning tarkibiy qismlariga faqat ijtimoiy-siyosiy va ishlab chiqarish faoliyatigina emas, balki ishlab chiqarishdan tashqari vaqtdagi faolliqi, ijtimoiy-madaniy faoliyati ham kiradi. Tibbiy faollik ham uning bir turidir. Turmushda odam turli hil taassurotlar, nojo'ya holatlar va sharoitlarga tushib qolishi mumkin. Bular esa o'z navbatida salomatlik, turmush tarzini sog'lomlashtirish haqida to'la bilimga ega bo'lishga majbur

qiladi, aholining o'z salomatligiga bo'lgan munosabatlarini tarbiyalash va tibbiy bilimlarni targ'ib qilishni taqozo etadi.

Sog'lom turmush tarzi keng ma'noli tushuncha bo'lib, unumli mehnat qilish, faol dam olish, badantarbiya va sport bilan shug'ullanish, organizmni chiniqtirish, shaxsiy va psixogigienaga rioya qilish, oqilona ovqatlanish, zararli odatlardan o'zini tiyish va har yili shifokor ko'rigidan o'tib turishdan iborat. Jamiyatning har bir a'zosi shularni turmushida tadbiq etsa, sog'lom hayot kechiradi.

Harakat va salomatlik. Sog'lom turmush tarzini shakllantirish va kasalliklarning oldini olishning asosiy yo'li to'g'ri tashkil etilgan jismoniy faollikdir.

Harakat natijasida odamning turli a'zo va tizimlarining faoliyati me'yorlashadi, buzilgan faoliyatlari esa tiklanadi, aqliy va jismoniy mehnatga bo'lgan faolligi oshadi. Har qanday yoshdagi odam uchun harakat to'laqonli hayot va faoliyat ko'rsatkichidir. Harakat natijasida quvvat sarfi oshadi, to'qimalarning qon, kislorod va oziq moddalar bilan ta'minlanishi yaxshilanadi. Yurak muskullari tolalarining tuzilishi mustahkamlanadi, organizmni idora etuvchi gormonal va nerv sistemasining ishi faollashadi. Harakat va jismoniy mashqlar suyaklar tizimini mustahkamlaydi, mushak kuchini oshirib, ularning bir xil shaklini saqlaydi. Go'daklar va maktab yoshidagi bolalar uchun harakatning ahamiyati juda katta bo'lib, u bola organizmining shakllanishiga, tayanch-harakat apparati, yurak-qon tomir sistemasi, endokrin va organizmdagi boshqa sistemalarning rivojiga yaxshi ta'sir qiladi.

Kundalik turmush har kuni ertalab badan tarbiya, ishlab chiqarish gimnastikasi kanda qilmaslik, sport bilan shug'ullanish, jismoniy mehnat qilish, ko'proq piyoda yurish zarur. Bunda jismoniy tarbiyaning ahamiyati juda muhim bo'lib, kishi har jihatdan intizomli bo'ladi, kuchlilik, chaqqonlik, irodalikni o'zida shakllantiradi. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari juda xilma-xil bo'lib, gimnastika, yurish, suzish, velosiped haydash, turli sport o'yinlari, aerobika, chang'i, terrenkur, trenajerlar va boshqalarni o'z ichiga toladi.

Mustaqil O'zbekistonning birinchi Konstitusiyasida bizning respublikamizda yosh avlod salomatligini shakllantirishning zaruriy sharoitlarida inson, oila huquqlarini himoya qilish, fuqarolar sog'lig'ini saqlashga tegishli erkin fuqarolik jamiyatining huquqiy asoslari aniq belgilab berilgan.

Halqaro xayriya jamg'armalari - "Sog'lom avlod uchun", "Ekosan", "Qizil yarim oy jamiyati", xotin-qizlar qo'mitasi, "Ibn Sino", "Bolalar", "Mahalla", "Nuroniy", "Mehr nuri", "Sen yolg'iz emassan", "Kamolot yoshlar ijtimoiy xarakati", "Ma'naviyat va ma'rifat" Respublika markazi, "SOS – O'zbekiston

bolalar shaharchasi”, “Oila” Respublika ilmiy-amaliy markazi aholini sogʻlomlashtirish jarayonlariga yoʻnaltirilgan, bolalar va oʻsmirlarni sogʻlom tarbiyalashda aniq maqsadga ega boʻlib, oʻz faoliyatini rivojlantirmoqda.

Shunday qilib, oʻtgan davr mobaynida sogʻlom avlodni tarbiyalash gʻoyasining oʻziga xos namunasi yaratildi, hamda bu andoza koʻplab davlatlarga yoyildi va ular tomonidan qoʻllab quvvatlandi. Soʻngi yillarda aholining sogʻlom genofondini ularni turli kasalliklar, shu jumladan, katta qiziqish, jiddiy munosabatda boʻlishsa bu holda bola ham ularning kayfiyatiga sherik boʻladi, ish va tashvishlariga qoʻshiladi, muvofiq ravshda ahloqiy meʼyorlarni oʻzlashtiradi. Oilaviy mikroiklim koʻp jihatdan pedagogik taʼsirlar (agar doʻstlik, ishonch, oʻzaro hurmat muhitida oʻssa, bola koʻproq tarbiyaviy taʼsirlarga moil boʻladi)ning samaradorligiga bogʻliq boʻladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Arziqulov R.U. Sogʻlom turmush tarzi asoslari. T.; 2005.- 256 bet.
2. Brexman I.I. Valeologiya – nauka o zdorove. – M.: Fizkultura i sport, 1988. – S. 108.
3. Vayner E.N. Valeologiya. – Uchebnik dlya vuzov. –M: Nauka,2002.- 416 s.
4. Iskandarov T.I.. Isaxanov V.I. Zdoroviy obraz jizni: vostochnie tradisii i sovremennost. – T., 1989. - S.118.
5. Kolbanov V.V.. Boshlangʻich maktablarda valeologik taʼlim.// J. Boshlangʻich maktab. №4, – M.: 1999 y.
6. Safarova D. va boshk. Valeologiya. -T.:2006.- 196 b.

DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK ASOSIDAGI NODAVLAT MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA JAMOATCHILIK NAZORATI SAMARADORLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Xusanova D.B.

Toshkent amaliy fanlar universiteti

“Maktabgacha ta'lim metodikasi” kafedrasi katta o'qituvchisi

Tayanch soʻzlar: mexanizm, sheriklik, maktabgacha ta'lim, nazorat, takomillashtirish, ta'lim, samaradorlik, tajriba, munosabat.

Ключевые слова: механизм, партнерство, дошкольное образование, контроль, совершенствование, образование, эффективность, опыт, отношение.

Key words: mechanism, partnership, preschool education, control, improvement, education, efficiency, experience, attitude.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida jamoatchilik nazorati samaradorligini oshirish mexanizmlari borasida yozilgan bo'lib, davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirish talablari ko'rsatib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются механизмы повышения эффективности государственного контроля в негосударственных дошкольных образовательных организациях на основе государственно-частного партнерства, а также излагаются требования к совершенствованию деятельности негосударственных дошкольных образовательных организаций на основе государственно-частного партнерства.

SUMMARY:

This article is written about mechanisms for increasing the effectiveness of public oversight in non-governmental preschool educational organizations based on public-private partnerships, and outlines the requirements for improving the activities of non-governmental preschool educational organizations based on public-private partnerships.

Dunyo tajribasida bolalar salomatligini mustahkamlash, ularda ijtimoiy-hissiy, intellektual va ijodiy qobiliyatlarning shakllanishini ta'minlash hamda samarali maktabga tayyorlash maqsadida maktabgacha ta'lim tizimini keng

rivojlantirish va uning boshqaruv samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. BMT tomonidan

2030-yilgacha belgilangan Barqaror rivojlanish maqsadlarida “kichik yoshdagi bolalarni rivojlantirish, parvarishlash va ularning maktabgacha ta'limdan bemalol foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash” dolzarb vazifa sifatida qayd etildi.

Ta'lim tizimida natijaviylikni ta'minlash uchun bolalarni maktabga tayyorlashning moslashuvchan ta'lim modellari va muqobil shakllarini yaratish tendensiyasi yetakchilik qilmoqda. Bu jarayon esa maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishning samarali mexanizmlarini joriy etish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Davlat va nodavlat, xususan, davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tashkil etishning turli modellari hayotga tatbiq etish rivojlangan mamlakatlar tajribasida keng qo'llaniladi. Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini faoliyatini boshqarish va tartibga solishda davlat hamda xususiy sherik munosabatlarini yo'lga qo'yish, boshqaruv jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy qilish masalalariga qaratilgan ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishga jamoatchilik nazorati mexanizmlarini tatbiq etish, gorizontol va vertikal boshqarishni takomillashtirish, boshqaruv faoliyatini baholash, boshqaruv jarayonining algoritmik hisoblarini ishlab chiqish kabi muammolar faol o'rganilmoqda.

Maktabgacha 3 – 7 yoshdagi bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish, ularning dunyoqarashini kengaytirish, keng qamrovli kamol toptirish va kichikligidan yangi bilimlarni o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini tarkib toptirish vazifalari ta'limning keyingi bosqichi – maktab ta'limiga tayyorlashda muhim o'rin tutadi.

Shu nuqtayi nazardan O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalarini belgilash, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining variativ shakllarini hayotga joriy etish, ularda o'qitish mazmuni va metodik ta'minotni takomillashtirish, tarbiyalanuvchilarning salomatligi va hayot xavfsizligi va sog'ligi uchun kerakli sharoitlarni yaratish maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qamrovni oshirish omili ekanligini ta'kidlaymiz. Ushbu muhim islohotlarni amalga oshirish uchun zaruriy me'yoriy-huquqiy asos takomillastirildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-5198-son Farmoni

bilan Maktabgacha ta'lim vazirligi va uning hududiy bo'linmalari tashkil etildi hamda sohada yagona davlat siyosatini yuritish muhiti yaratildi.

Xorij tajribasiga nazar soladigan bo'lsak, maktabgacha ta'lim tizimida davlatxususiy sheriklik munosabatlari keng miqyosda amalga oshiriladi. Masalan, qardosh mamlakat Qozog'iston maktabgacha ta'lim tizimida keyingi yillarda xususiy sektor va davlat-xususiy sheriklik munosabatlariga keng e'tibor qaratilmoqda. Mazkur jarayonda har bir tarbiyalanuvchilar uchun moliyalashtirishni joriy etish, ushbu sektorda faoliyat yuritish uchun beriladigan majburiy litsenziyalarni bekor qilish shular jumlasidandir. Qo'shni davlatda maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun sanitariya-gigiyena talablari va qurilish me'yorlariga yengilliklar kiritish hisobiga maktabgacha ta'limga bolalar qamrovi sezilarli darajada ko'tarilgani e'tirof etiladi[1].

Davlat-xususiy sheriklik asosida tashkil etilgan Amerika Qo'shma Shtatlaridagi nodavlat maktabgacha tashkilotlariga munitsipalitetlar va ota-onalar tomonidan katta moliyaviy-moddiy yordam beriladi. Ushbu turdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qamrab olingan kam ta'minlangan oilalar farzandlarini parvarish qilganligi uchun subsidiyalar ajratiladi, qolgan tarbiyalanuvchilar uchun xarajatlar esa ota-onalar tomonidan qoplanadi[3].

Bu borada ijodiy ish muhiti yaratilishi nazarda tutilib, maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartiga muvofiq davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari ta'lim dasturlarini tanlash, shuningdek, mustaqil o'z dasturlarini ishlab chiqish belgilandi. Tashkilotdagi ta'lim sifatining holati tanlangan maktabgacha ta'lim dasturining belgilangan ta'lim standartiga muvofiqligi va uni amalga oshirish darajasiga bog'liq. Mazkur holat davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlariga tashkilotning rivojlanishi va kelajak istiqboli uchun ko'plab vazifa va majburiyatlarni yuklaydi. Bundan xulosa qilish mumkinki maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlari boshqaruvning ilmiy asoslarini bilishi, o'z tashkilotidagi shart-sharoitlar va ko'zlangan maqsadlarga mos keladigan boshqaruv mexanizmini ishlab chiqishi lozim.

Ilmiy adabiyotlarni o'rganishimiz shuni dalillaydiki, ta'lim tashkilotlari va undagi jarayonlarni boshqarish bo'yicha ko'plab tadqiqot ishlari olib borilgan, biroq nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish bo'yicha kam sonli tadqiqotlar olib borilgan.

Yurtimizda ta'lim menejmenti, ta'lim sifatini boshqarish masalalarida Sh.Qurbonov, E.Seytxalilov, R.Sh.Ahlidinov, R.X.Djurayev, U.Inoyatov, S.T.Turg'unov, M.A.Yuldashev, D.Temirov, N.Ahmedova, A.Radjiyev kabi olimlar tadqiqot ishlarini olib borganlar.

Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkiloti ta'sischi va direktori tashkilotning tashkiliy-huquqiy, o'quv-tarbiyaviy, ma'naviy-ma'rifiy va moliyaviy-xo'jalik faoliyatining tashkil etilishi uchun bevosita mas'ul hisoblanadi.

Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkiloti direktori lavozimiga qo'yiladigan malaka talablari ta'sischi tomonidan belgilanadi. Davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkiloti direktori:

nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotiga umumiy rahbarlik qiladi; salohiyatli kadrlarni jalb qilish va ularning zaxirasini shakllantirish ishlarini amalga oshiradi;

pedagoglar va boshqa xodimlarga o'z faoliyatini amalga oshirishi uchun zarur. [2]

Yuqoridagi tahlillardan ma'lum bo'ladiki, davlat-xususiy sheriklik asosida tashkil etilgan nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarining boshqaruvida quyidagi jihatlarini takomillashtirish davr talabidir:

1. Davlat-xususiy sheriklik asosida tashkil etilgan nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari tuzuvchilari, ya'ni ta'sischilarining aksariyat holatlarda tashkilotni boshqarish bo'yicha kompetensiyalari yetarli emas. Mazkur masalaga ijobiy yechim topish maqsadida tadbirkorlarda ta'lim tashkilotini boshqarishning tashkiliy, huquqiy, pedagogik jihatlarini bo'yicha kompetensiyalarini rivojlantirish zarur.

2. Davlat-xususiy sheriklik asosida tashkil etilgan nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatiga boshqaruvning vertikal tizimini rivojlantirish metodini ham qo'llash maqsadga muvofiq. Mazkur maqsadda DXSh asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini boshqarishga ilmiy-uslubiy jihatdan yordam berishga qaratilgan axborot beruvchi elektron platforma yaratish lozim.

3. Davlat-xususiy sheriklik bitimida belgilangan tarbiyalanuvchilar soniga nisbatan davlat ulushining o'rnatilgan hajmlarda bo'lishi va unga muvofiq xo'jalikmoliyaviy masalalarni yuritishni takomillashtirish.

4. Sifat menejmentini yo'lga qo'yish orqali ta'lim-tarbiya sifatini takomillashtirish.

5. Bolalar hayoti va salomatligini saqlash, sog'lom ovqatlantirishni rivojlantirish bilan bog'liq majmuaviy masalalarni hal qilish.

6. Tashkilotga kadrlarni tanlab olish, ularning uzluksiz malakasini oshirishini va ijtimoiy himoyasini tashkil etish.

Davlat-xususiy sheriklik asosida tashkil etilgan nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini o'quv-metodik va didaktik tarqatma materiallar bilan ta'minlashda davlatning minimal majburiyatlarini aniq belgilab qo'yish.

Xulosa o‘rnida davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotining tadbirkorlik subyekti sifatida doimiy foyda olishi uchun statistik ko‘rsatkichlari, maktabgacha ta’limga qamrab olinmagan bolalar soni, ota-onalarning moliyaviy imkoniyatlaridan kelib chiqib qo‘shimcha ta’lim xizmatlariga bo‘lgan ehtiyojlarini, ta’lim xizmatlari bozorida raqobatchilarning faoliyati va yutuqlarini doimiy tahlil qilib borishiga yuqorida keltirilgan talablarni amalga oshirish orqali uning faoliyatini takomillashtirish mumkin bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Ta’lim menejmenti, 2013-y., №4.
2. Yuldashev M.A. Xalq ta’limi xodimlarining malakasini oshirishda ta’lim sifati menejmentini takomillashtirish: p.f.d.diss. – T.: O‘zPFITI, 2016. – 309 b.
3. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. – T.: “O‘qituvchi”, 1993. – 264 b.

MAKTABGACHA TA'LIMDA TARBIYALANUVCHILARNING KO'ZGA TASHLANUVCHI FIZIOLOGIK, PSIXOLOGIK VA IJTIMOIY OG'ISHLARNING OLDINI OLISH VA QAYTA TIKLASH

Rizayeva Z.O.

Toshkent amaliy fanlar universiteti

“Maktabgacha ta'lim metodikasi” kafedrasi katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: tarbiya, psixologik o'g'ish, ijtimoiy o'g'ish, gigiena qoidalari, tibbiy nazorat, maktabgacha ta'lim, tarbiyalanuvchi.

Ключевые слова: воспитание, психологическое воспитание, социальное воспитание, правила гигиены, медицинское наблюдение, дошкольное образование, воспитанник.

Key words: upbringing, psychological upbringing, social upbringing, hygiene rules, medical supervision, preschool education, pupil.

РЕЗЮМЕ:

Tarbiyalanuvchilarning fiziologik jihatdan to'g'ri rivojlanishlari maktabgacha ta'lim muassasasida faoliyat yurituvchi tibbiyot xodimi bilan hududda joylashgan poliklinika jamoasi o'rtasida mustahkam aloqa o'rnatish asosida doimiy nazorat qilib borish, tarbiyalanuvchilarda ko'zga tashlanuvchi fiziologik, psixologik va ijtimoiy og'ishlarning oldini olish va qayta tiklashning ahamiyati haqida makolada fikr yuritiladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье обсуждается важность постоянного контроля за физиологически правильным развитием детей на основе установления прочной связи между медицинским персоналом, работающим в дошкольном образовательном учреждении, и коллективом поликлиники, расположенной на территории, а также предупреждение и восстановление заметных физиологических, психологических и социальных отклонений у детей.

SUMMARY:

The article discusses the importance of constant monitoring of the physiologically correct development of children based on the establishment of strong communication between the medical staff working in the preschool educational institution and the team of the polyclinic located in the area, and the prevention and restoration of noticeable physiological, psychological and social deviations in children.

Maktabgacha ta'lim yoshi bolalarida fiziologik, psixologik va ijtimoiy og'ishlar yuzaga kelishining oldini olish muhim. Bunda ular organizmining to'g'ri rivojlanishini nazorat qilib borish, salbiy psixologik va ijtimoiy

omillar ta'sir ko'rsatishining oldini olish chora-tadbirlarini ko'rish maqsadga muvofiqdir.

Tarbiyalanuvchilarning fiziologik jihatdan to'g'ri rivojlanishlari maktabgacha ta'lim muassasasida faoliyat yurituvchi tibbiyot xodimi bilan hududda joylashgan poliklinika jamoasi o'rtasida mustahkam aloqa o'rnatish asosida doimiy nazorat qilib boriladi. Tibbiy nazoratni olib borishda tarbiyalanuvchilarning fiziologik rivojlanish darajasi, ularda ma'lum kasallik belgilarining kuzatilishi, umumiy holati inobatga olinadi. Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarining fiziologik jihatdan to'g'ri rivojlanishlarini ta'minlashda bir qator shartlarga amal qilish talab etiladi.

Bola turadigan xona yorug', shinam bo'lishi, doimo shamollatib turilishi (qishda sutkada 3-4 marta, yozda esa havo yaxshi bo'lganida deraza yoki deraza tirqishlari doim ochiq turishi) lozim, xona harorati 18-200 bo'lishi kerak.

Bolaning qaddini qanday tutishiga, stol atrofida qanday o'tirishiga doim qarab turish kerak. Rasm chizganda, kitob o'qiganda ko'z bilan stol o'rtasidagi oraliq 30-35 sm bo'lishi lozim. Bola xonasidagi mebel imkoni boricha yoshiga to'g'ri kelishi zarur. Agar mebel bola yoshiga mos bo'lmasa, uni iloji boricha moslashtirish av bir qadar qulay qilib berish kerak. Bu yoshda yassi oyoqlikning oldini olish uchun bolani poshnasi normal poyafzal qiyishga o'rgatib borish zarur.

Maktabgacha ta'lim yoshi bolalarini gigiena qoidalariga o'rgatish, ularni tozalikka va osoyishtalikka odatlantirish katta e'tibor qaratish lozim. Bolani qo'l yuvishga, tishini tozalashga va hokazolarga o'rgatish kerak. Sovun, sochiq, tish cho'tkasi, tish poroshogi yoki pastasi kabi narsalarni bolaning qo'li etadigan qilib qo'yish lozim. 3-4 yashar bolalarni haftada kamida 2 marta, 4-5 yoshdagilarni esa kamida 1 marta cho'miltirish zarur. 6 yoshgacha bo'lgan bola kunduzi bir mahal uxlashi lozim.

Shuningdek, tarbiyalanuvchilar o'rtasida jismoniy tarbiyani tashkil etish, unda bolalarni jismoniy harakat va faollikka undovchi mashqlardan foydalanish kutilgan samaraga erishishga yordam beradi. Jismoniy mashqlarning imkon qadar ochiq havoda, tabiat qo'ynida o'tkazilishi bolalar salomatligini mustahkamlash bilan birga ularning tabiat bilan yaqinlashtiradi. Jismoniy mashqlarni bajarish chog'ida bolalarning qisqacha tanaffus qilib olishlariga imkon berish, toliqishlariga ham yo'l qo'ymaslik maqsadga muvofiqdir.

Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarida bolalik davrida kuzatiladigan asab buzilishlari kelib chiqishining oldini olish maqsadga muvofiqdir. Nevrolog olim Z.R.Ibodullaev bilan suhbat jarayonida mutaxassisning ta'kidlashicha, mazkuryosh davri bolalarida asab buzilishlarining

kelib chiqish sabablari noto'g'ri tashkil etilgan tarbiya yoki muayyan kasallik oqibati bo'lishi mumkin. Zero, bolaning miyasi nafaqat anatomik jihatdan kattalashib va shakllanib boradi, balki tashqarida bo'layotgan barcha salbiy va ijobiy ma'lumotlar ham uning xotirasida saqlanib qoladi. Bolaning yashash tarzi asosan taqlidga asoslangan. U taqlid qiladigan holatlarining barchasi ham birdek ijobiy mazmun kasb etmaydi. Ularning orasida bolaning xulq-atvoriga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar ko'p bo'lishi mumkin. Hatto yaxshi ota-onalar ham bolasini to'la nazorat qila olmay qolishi va uning farzandi noqobil va bezori bo'lib voyaga etishi mumkin. Bolaga bo'lgan e'tiborning pasayishi, turli inijliklar, ota-onalar yoki oila a'zolarining inijliklarga ortiqcha ahamiyat qaratishlari, bolani haddan tashqari erkalatish, televidenie yoki kompyuter orqali namoyish etilayotgan jangari, ochiqdan ochiq agressivlikni targ'ib qiluvchi tomoshalar, qo'l telefoni orqali uzatilayotgan bema'ni SMSlar va fotosuratlar, Internetning ommaviy saytlarida ham reklama sifatida aks etuvchi behayo holatlar voyaga etmagan bolalarda asab buzilishlarning kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda.

Mutaxassis sifatida Z.R.Ibodullaevning fikrlariga ko'ra, bugungi kunda o'z bolalari uchun tinchlantiruvchi yoki xotirani yaxshilashga yordam beruvchi dorilarni yozib berishni so'rovchi ota-onalarning soni keskin ko'paygan. Ota-onalarning aksariyati bunday holatni keltirib chiqargan omillar - bolalar va o'smirlar turmush tarzining muayyan rejimga asoslanmaganligi, etarli darajada dam olmaslik, kun davomida uzoq muddat harakatsiz o'tirish, yosh, psixologik va fiziologik imkoniyatlardan tashqari televizor yoki kompyuter o'yinlarini tomosha qilish kabilardan iboratligidan bexabarlar. Ota-onalarning barchasi asabni tinchlantiradigan, yurakni baquvvat qiladigan va xotirani mutahkamlaydigan darmon - bu jismoniy tarbiya va sport ekanligini unutmasliklari lozim.

Tibbiyotga oid manbada ko'rsatilishicha, asab kasalliklarining homiladorlik davridagi kasalliklar, tug'riq paytida va go'daklik davrida ro'y bergan bosh miya jarohatlari, surunkali vitamin (ayniqsa V guruh vitaminlari) etishmovchiligi, virusli infeksiyalar, yallig'lanish kasalliklari ham erta rivojlanuvchi asabiy-ruhiy buzilishlarning asosiy sabablari hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarini ruhiy qo'llab-quvvatlash ularni turli ruhiy va ijtimoiy salbiy ta'sirlardan muhofazalashga imkon beradi. Tadqiqotchi Sh.A.Sodiqova o'z tadqiqotida ruhiy qo'llab-quvvatlash tarbiyalanuvchilarni turli salbiy ijtimoiy ta'sirlardan muhofazalash, ularda mazkur ta'sirlarga nisbatan immunitetni kuchaytirish, shuningdek, oila va mikromuhitda ular duch kelayotgan ziddiyatlarni bartaraf etishdan

iboratligiga urg'u beradi. Muallifning fikricha, maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilarining bolalarni ruhiy jihatdan qo'llab-quvvatlay olishlari ulardagi o'ta ta'sirchanlik, jizzakilik, tushkunlikka tushish, ruhan ezilish, yig'loqilik, o'ziga bo'lgan ishonchsizlik, agressivlik, atrofdagilardan nafratlanish, ularga nisbatan muhabbatli bo'lmaslik va ular bilan chiqisha olmaslik kabi salbiy odatlarni bartaraf etish, aksincha, ijobiy fazilatlar - xotirjamlik, oila a'zolari, tengdoshlari va atrofdagilar bilan ijobiy munosabat o'rnatish, ularning xatti-harakatlari, xulq-atvorlariga nisbatan toqatli, bardoshli bo'lish, har narsadan ta'sirlanavermaslik, ruhiy tushkunlikka tushmaslik, o'z-o'ziga ishonch kabi sifatlarning shakllanishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hakimova M. (2020). Ta'lim jarayoniga innovasion texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlari. Arxiv nauchnix issledovaniy, (32).
2. Dushanov R. X., & Farfiyev Yo. A. (2014). Kasbiy psixologiya. "Oriental Art and Culture" Scientific Methodical Journal / <http://oac.dsmi-qf.uz> Volume 4

STEAM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA VALEOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH

Karimova N.S.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Tayanch so'zlar: STEAM yondashuvi, boshlang'ich sinf, valeologik madaniyat, valeologik madaniyat, integratsiyalashgan ta'lim, valeologik ta'lim, sog'lom turmush tarzi, innovatsion pedagogika.

Ключевые слова: STEAM-подход, начальная школа, валеологическая культура, интегрированное образование, валеологическое образование, здоровый образ жизни, инновационная педагогика.

Key words: STEAM approach, primary school, valeological culture, valeological culture, integrated education, valeological education, healthy lifestyle, innovative pedagogy.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida valeologik-va valeologik madaniyatni shakllantirishning zamonaviy pedagogik asoslari o'rganilgan. STEAM yondashuvi asosida valeologik va valeologik ta'limni tashkil etishning innovatsion yo'nalishlari ko'rib chiqilgan. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning valeologik madaniyatni shakllantirish va sog'lom turmush tarziga bo'lgan mas'uliyatini oshirishda fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani integratsiyalashgan holda qo'llash samaradorligi asoslab berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются современные педагогические основы формирования валеологии и валеологической культуры у учащихся младших классов. Рассмотрены инновационные направления организации валеологического и валеологического образования на основе STEAM-подхода. Обоснована эффективность комплексного использования естествознания, технологий, инженерии, искусства и математики в начальном образовании в формировании валеологической культуры и повышении ответственности учащихся за здоровый образ жизни.

SUMMARY:

This article examines the modern pedagogical foundations of the formation of valeological and valeological culture in primary school students. Innovative directions for the organization of valeological and valeological education based on the STEAM approach are considered. The effectiveness of the integrated use of science, technology, engineering, art and mathematics in the formation of valeological culture and increasing responsibility for a healthy lifestyle among students in primary education is substantiated.

Kirish. Bizga ma'lumki, boshlang'ich maktablarda san'atsiz faoliyat yuritish o'quvchilarning kreativlik qobiliyatini rivojlantirishda va fikrlash jarayoniga muvaffaqiyatli ta'sir ko'rsatmaydi. Ushbu jarayonlarni inobatga olgan holda, STEMga STEAM atamasini qo'shimcha kiritish maqsadga muvofiq hisoblanadi. STEAM – tanqidiy fikrlash, tadqiqot vakolatlari va guruhda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish vositasi sifatida bir nechta fan sohalarini birlashtirgan yangi ta'lim texnologiyasi hisoblanadi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida valeologik madaniyatni shakllantirish global muammolarni hal qilishda, jumladan atrof-muhitni muhofaza qilish, barqaror rivojlanish va jamiyatning valeologik madaniyatni yuksaltirishda muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda o'sib kelayotgan avlodni valeologik mas'uliyatli, sog'lom turmush tarzi tamoyillariga asoslangan madaniyatga ega bo'lishini ta'minlash zarurati dolzarb hisoblanadi. STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) yondashuvi esa boshlang'ich ta'limda valeologik va valeologik madaniyatni shakllantirishda innovatsion pedagogik vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Ushbu yondashuv o'quvchilarning ijodkorligi, tanqidiy fikrlash qobiliyati va valeologik madaniyatni rivojlantirish imkonini beradi. - Respublikamizda valeologik xavfsizlik masalalari, xususan, Orol dengizining qurishi, cho'llanish jarayonlari va valeologik inqiroz ta'sirini bartaraf etish uchun yoshlarda valeologik madaniyatni shakllantirish muhimdir. - Bolalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish va valeologik madaniyatni rivojlantirish orqali ularning umumiy salomatligi va samarali rivojlanishiga erishish zarur. - Boshlang'ich ta'limda integratsiyalashgan yondashuvlardan foydalanish, jumladan, STEAM asosida valeologik va valeologik bilimlarni berish, nazariy va amaliy o'quv jarayonini birlashtiradi. Bu esa o'quvchilarning valeologik va valeologik madaniyatini amaliy faoliyat orqali mustahkamlaydi. - Xalqaro ta'lim tajribasi STEAM yondashuvining ta'lim jarayonida samaradorligini ko'rsatmoqda. Bu yondashuvning milliy ta'lim tizimimizga moslashtirilishi nafaqat dolzarb, balki zaruratdir.

Mazkur mavzu boshlang'ich sinf o'quvchilarida valeologik madaniyatni shakllantirishning zamonaviy metodologik asoslarini ishlab chiqish va ta'lim-tarbiyada innovatsion yondashuvlarni joriy etish imkoniyatlarini taqdim etadi. Prezident Sh.M.Mirziyoev BMT Bosh assambleyasining 75-sessiyasida ta'kidlaganidek, "Biz Orol bo'yi mintaqasini valeologik innovatsiya va texnologiyalar hududi, deb e'lon qilish haqida BMT Bosh Assambleyasining maxsus rezolyusiyasini qabul qilishni taklif etadi. Ushbu muhim hujjat tasdiqlangan sanani "Xalqaro valeologik tizimlarni himoya qilish va tiklash

kuni” sifatida joriy qilish va amalga oshirish maqsadga muvofiq bo‘lardi”¹. STEAM yondashuvi asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida valeologik-va valeologik madaniyatni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqish hamda ushbu jarayonni samarali tashkil etishning ilmiy-metodik yo‘nalishlarini aniqlash. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida valeologik-va valeologik madaniyatni shakllantirishga qaratilgan ushbu tadqiqotning metodologiyasi quyidagi asosiy yondashuvlar va tamoyillarni o‘z ichiga oladi:

Innovatsionlik: Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, jumladan, AKT (axborotkommunikatsiya texnologiyalari) vositalaridan foydalanish.

Tadqiqot metodologiyasi. STEAM o‘quv dasturi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini fanlararo va amaliy yondashuv yordamida o‘qitish g‘oyasiga asoslanadi. Beshta fanning har birini alohida o‘rganish o‘rniga, STEAM ularni bitta o‘quv sxemasiga birlashtiradi. Boshlang‘ich sinflardagi har qanday dars singari, texnologiya darsi ham an‘anaviy va noan‘anaviy bo‘lishi mumkin. So‘nggi o‘n yillikda darslarning nostandart shakllari o‘quv jarayonida o‘z o‘rnini mustahkam egalladi. Sxematik tavsifda ularning tasnifi quyidagicha ifodalanishi mumkin: STEAM ta’lim yondashuvi asosida integratsiyalashgan darslar (diintegratsiyalashgan, poliintegratsiyalashgan);

- O‘zgaruvchan (transformatsiyalanadigan) darslar (nazariy, amaliy, imtihon);
- Dars tarkibini nostandart qurish asosidagi darslar (o‘yin, muammoli va modulli tarkib);
- Nostandart jihozlangan (rasmiylashtirilgan) darslar (ekskursiya, sayohat, ertak).

Tadqiqot usullari: Nazariy tadqiqot usullari: Valeologik va valeologik madaniyatni shakllantirishga doir ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish. STEAM yondashuvining nazariy asoslarini o‘rganish. Empirik tadqiqot usullari: Kuzatish: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining valeologik va valeologik faoliyatini kuzatish. Eksperiment: STEAM asosida valeologik-va valeologik madaniyatni shakllantirishning amaliy tajribasini sinovdan o‘tkazish. So‘rovnoma va suhbatlar: O‘qituvchilar va o‘quvchilar bilan muloqot orqali samaradorlikni aniqlash. Matematik-statistik usullar: Tadqiqot natijalarini qayta ishlash va samaradorlikni baholash uchun statistik usullardan foydalanish. Tizimli yondashuv: Valeologik-va valeologik madaniyatni shakllantirish jarayonini STEAM yondashuvi doirasida yaxlit tizim sifatida o‘rganish va bu tizimning har bir komponenti (fan, texnologiya, muhandislik, san‘at, matematika) o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni aniqlash. Mazkur metodologiya valeologik va valeologik ta’limni boshlang‘ich ta’lim tizimida samarali

tashkil etish, o'quvchilarni ijodiy fikrlashga undash va ularning valeologik madaniyati bilan sog'lom turmush tarziga oid ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. STEAM yondashuvi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida valeologik-va valeologik madaniyatni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqish hamda ushbu jarayonni samarali tashkil etishning ilmiy-metodik yo'nalishlarini aniqlash. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida valeologik-va valeologik madaniyatni shakllantirishga qaratilgan ushbu tadqiqotning metodologiyasi quyidagi asosiy yondashuvlar va tamoyillarni o'z ichiga oladi:

Nazariy-metodologik asoslar:

Pedagogik tamoyillar:

Amaliy yo'naltirilganlik:

Innovatsionlik: Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, jumladan, AKT (axborotkommunikatsiya texnologiyalari) vositalaridan foydalanish.

Tadqiqot usullari: Nazariy tadqiqot usullari: Empirik tadqiqot usullari: Kuzatish: Boshlang'ich sinf o'quvchilarining valeologik va valeologik faoliyatini kuzatish. Eksperiment: STEAM asosida valeologik-va valeologik madaniyatni shakllantirishning amaliy tajribasini sinovdan o'tkazish. So'rovnomalar va suhbatlar: O'qituvchilar va o'quvchilar bilan muloqot orqali samaradorlikni aniqlash. Matematik-statistik usullar: Tadqiqot natijalarini qayta ishlash va samaradorlikni baholash uchun statistik usullardan foydalanish. Tizimli yondashuv: Valeologik-va valeologik madaniyatni shakllantirish jarayonini STEAM yondashuvi doirasida yaxlit tizim sifatida o'rganish va bu tizimning har bir komponenti (fan, texnologiya, muhandislik, san'at, matematika) o'rtasidagi o'zaro aloqalarni aniqlash. Mazkur metodologiya valeologik va valeologik ta'limni boshlang'ich ta'lim tizimida samarali tashkil etish, o'quvchilarni ijodiy fikrlashga undash va ularning valeologik madaniyati bilan sog'lom turmush tarziga oid ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. STEAM yondashuvi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida valeologik-va valeologik madaniyatni shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu yondashuv valeologik madaniyatni rivojlantirish, sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirish va ijodiy fikrlashni rag'batlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari valeologik va valeologik ta'limni samarali tashkil etish, o'quvchilarning atrof-muhitga mas'uliyatli munosabati va sog'lom hayot tarzi intilishlarini shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, o'qituvchilar uchun ta'lim jarayonini zamonaviy talablarga mos ravishda tashkil etishda muhim metodik asos yaratadi. STEAM yondashuvining joriy etilishi boshlang'ich ta'limda valeologik va valeologik madaniyatni rivojlantirishda istiqbolli yo'nalish ekanligini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yuldashovich K. A. STEAM integrated educational technology in enhancing eco-learning effectiveness //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 01-05.
2. Kuchkinov AY Boshlangich sinf o'quvchilarini tabiatni ezozlash ruhida tarbiyalash //O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma–T.: „Fan va texnologiya. - 2012. - T. 88.
3. Sousa, D. A., & Pilecki, T. (2013). From STEM to STEAM: Using braincompatible strategies to integrate the arts. Thousand Oaks: Corwin Press.
4. Abduqodirov A.A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste'dod, 2008. – 180 b.
5. Abduraimova G. Methodical Training of Elementary School Teachers in Technology Subject // Eastern European Scientific Journal, Düsseldorf, Germany, 2018. Vol. 2. – B. 285–288. (13.00.00; №20).
6. Abduraimova G. Methodological Training of Primary School Teachers on the Technologic Subject // International Conference “Science and Practice: A New Level of Integration in the Modern World”. Conference Proceedings. – London, 2018. – B. 155–157.

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

DIZAYN (LIBOS VA GAZLAMALAR) YO'NALISHI TALABALARI ISHLAB CHIQUARISH AMALIYOTINI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Azimova Sh. G'.

Qarshi davlat universiteti, San'atshunoslik fakulteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: amaliyot, amaliy ko'nikma, dizaynerlik faoliyati, kiyimlarni loyihalash, konstruksiyalash, konstruktiv-texnologik ishlov berish, kasbiy muhit, kasbiy kompetensiya.

Ключевые слова: практика, практические навыки, проектная деятельность, проектирование одежды, конструирование, конструктивно-технологическая обработка, профессиональная среда, профессиональная компетентность

Key words: practice, practical skills, project activity, design of clothing, construction, constructive-technological processing, professional competence

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida Dizayn(libos va gazlamalar)yo'nalishi talabalari uchun o'tkaziladigan ishlab chiqarish amaliyotini tashkil etishning nazariy, uslubiy asoslari yoritilgan, uni samaradorligini ta'minlovchi omillar o'rganilgan va o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются теоретические и методические основы организации производственной практики студентов специальности «Дизайн (одежды и текстиля)» в системе высшего образования, изучаются факторы, обеспечивающие ее эффективность, анализируются ее особенности.

SUMMARY:

The article examines the theoretical and methodological foundations of organizing industrial practice for students majoring in Design (Clothing and Textiles) in the higher education system, studies the factors that ensure its effectiveness, and analyzes its features.

Insonlarning turli dizayndagi zamonaviy kiyim-kechakka bo'lgan ehtiyojining o'sib borishi tikuvchilik tarmog'i oldiga mas'uliyatli vazifalarni qo'ymoqda. Tikuvchilik buyumlari assortimentining kengayotgani va qisqa vaqt ichida tez yangilanayotgani hamda moda tarmog'ida raqobatning keskin kuchayotgani yetarli bilimlarga ega bo'lgan, ijodkor va tashabbuskor, kiyimlarni loyihalashtirishning avtomatlashtirilgan tizimlaridan xabardor bo'lgan zamonaviy mutaxassislarni taqozo etadi.

Taraqqiyotning bugungi bosqichida zamonaviy tikuv hamda tikuv-trikotaj korxonalari faoliyatida kiyim dizaynerlari, konstruktorga, texnologlarga talab yuqori, sabab moda mahsulotlarini yaratuvchi va ularni iste'molchilarga taqdim etuvchilar zamonaviy moda tendensiyalari, moda olamidagi yangiliklarni yaxshi bilgan holda, tez qayta moslashuvchan ishlab chiqarish sharoitlarida insonlar didiga mos, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarib, korxonaning iqtisodiy nufuzini oshirishlari lozim.

Dizayn (libos va gazlamalar) yo'nalishida kadrlar tayyorlash bo'yicha oliy ta'lim oldiga qo'yilgan vazifalar talabalarga libos va gazlamalar dizayni sohasida muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat ko'rsatishi uchun zarur bilim va ko'nikmalarni berishga qaratilgan. Ushbu vazifalar yuqori sur'atlarda rivojlanayotgan moda va dizayn sanoatida ishlash uchun zarur bo'lgan nazariy tayyorgarlik va amaliy ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

Nazariy tayyorgarlik talabalarga moda tarixi, ishlab chiqarish texnologiyalari, materialshunoslik, rangshunoslik, kompozitsiya va boshqa fanlar bo'yicha chuqur nazariy bilimlar berishga qaratilgan bo'lib, ular liboslarning noyob kolleksiyalarini yaratishda kiyim dizaynining klassik asoslarini, modaning yangi tendentsiyalari va yo'nalishlarini o'rgatadi.

Bo'lajak kiyim dizaynerlariga amaliy ko'nikmalarni shakllantirish - kiyim yangi modellarning dizayn-loyihasini ishlab chiqish, ularga materiallar tanlash, matolar bilan ishlash, kiyim konstruksiyasi va andoza tayyorlash, tikuv texnologiyalari, shuningdek, kiyim-kechak ishlab chiqish jarayonida faol qo'llaniladigan 3D modellash dasturlari kabi kompyuter texnologiyalarini o'zlashtirishni o'z ichiga oladi.

Talabalarni yuqori malakali mutaxassislar sifatida tayyorlashda hamda amaliy kasbiy ko'nikmalarini shakllantirishda malakaviy amaliyot (ishlab chiqarish amaliyoti) muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda bo'lajak mutaxasislarning amaliy kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish uchun ishlab chiqarish amaliyotlarini tashkil etishning tashkiliy, uslubiy jihatlarini takomillashtirish va amaliyot samaradorligini ta'minlash – dolzarb muammolaridan hisoblanadi. Oliy ta'limda malakaviy amaliyot o'quv jarayonining muhim bir qismi bo'lib, bu davrda talabalarga o'qitilgan nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyati yaratiladi, kasbiy soha yo'nalishida ish yuritish xususiyatlari bilan tanishtiriladi.

Ishlab chiqarish amaliyotining maqsadi – talabalarning auditoriyada olgan nazariy bilimlar bilan ushbu bilimlarni ishlab chiqarish amaliyoti doirasida qo'llash bo'yicha amaliy faoliyat o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlash, nazariy

bilimlarni tizimlashtirish, mustahkamlash va chuqurlashtirish hamda kasbiy faoliyat tajribasini orttirishdir.

Dizayn (libos va gazlamalar) yo'nalishi talabalari uchun ishlab chiqarish amaliyoti oldida qo'yilgan vazifalar o'ziga xos jihatlariga ega bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- kiyimlarni loyihalash va konstruksiyalash sohasiga o'quv jarayonida olingan umumiy kasbiy bilim va malakalarni kengaytirish va chuqurlashtirish;
- talabalarning ijodkorligi va tashabbuskorligini, ularning badiiy va ijodiy ehtiyojlarini hamda dunyoni estetik idrok etishini rivojlantirish;
- umumiy madaniy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish;
- dizayn sohasida kasbiy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish;
- amaliy topshiriqlarni bajarishda tadqiqot va loyiha tajribasini egallash;
- dizayn fikrlashni, ilhomlanishni, intuitsiyani shakllantirish,
- dizaynerlik kasbiga doimiy qiziqish va uni tanlashning to'g'riligiga ishonchni rivojlantirish;
- korxonadan tayinlangan murabbiy yoki amaliyot rahbari boshqaruvida mijozlar bilan muloqot qilish hamda individual buyurtmalarni bajarish bo'yicha tajriba orttirish va xokazolar.

Dizayn (libos va gazlamalar) yo'nalishidagi 3-kurs talabalarining ishlab chiqarish amaliyotini o'tkazishni quyidagi bosqichlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Korxona bilan tanishish bosqichi (tuzilmasi, bo'limlarni joylashuvi, tartib intizom, xavfsizlik qoidalari)
2. Tikuvchilik buyumini loyihalash bosqichi (loyiha ishlab chiqish, loyiha taklifini tayyorlash).
3. Tikuv buyumiga konstruktiv-texnologik ishlov berish (tayyorlash) bosqichi.
4. Hujjatlarni rasmiylashtirish bosqichi (texnik hujjatlarni ishlab chiqish, amaliyotdagi faoliyati bo'yicha fikr-mulohazalarni olish, ish bosqichlari yoki natijalarini suratga olish va xokazolar).

Amaliyotning 1-bosqichida amaliyotchilar korxona menejeri va texnika xavfsizligi bo'yicha muhandis bilan uchrashib, korxonaning tuzilishi, korxonada ishlaydigan xodimlarning lavozimiy majburiyatlari, qisqacha tarixi, ishlab chiqariladigan mahsulotlar assortimenti bilan tanishadilar, ichki tartib-qoidalar, texnika xavfsizligi bo'yicha yo'riqnoma va mehnatni muhofaza qilish haqida tushunchaga ega bo'ladilar.

2-bosqichda amaliyotchilar moda tendentsiyalarini mustaqil ravishda yoki model'yer (rassom-stilist) rahbarligida o'rganadilar, korxonada kolleksiyalar va liboslar yangi modellarining eskizlarini yaratish, materiallar va furnituralar assortimenti, matolar uchun rangli takliflar (konfeksion kartalari) ishlab chiqish jarayonlari bilan tanishadilar.

Ushbu bosqich individual mijozlarga xizmat ko'rsatishni ham o'z ichiga oladi, bunda: mijozlar bilan muloqot qilish, ular bilan muayyan kostyum modellarini muhokama qilish; mijozdan kerakli o'lchovlar olish hamda ularning qomati, tana tuzilishi va nisbatlari aniqlash, buyurtma pasportini to'ldirish bo'yicha ko'nikmalar shakllantiriladi. Shuningdek, yangi model dizayni va eskizlarini ishlab chiqish hamda unga mato va materiallarni tanlash amalga oshiriladi.

Tikuv buyumiga konstruktiv- texnologik ishlov berish bosqichi(3-bosqich) quyidagi ishlarni o'z ichiga oladi:

- yangi modelning bazaviy konstruksiyasini qurish;
- uni texnik va konstruktiv modellashtirish;
- modelni bichish uchun andozalarni ishlab chiqarish va rasmiylashtirish;
- bo'laklarni qirqish va bichiqlarni tekshirish;
- kiyimni kiyib ko'rish uchun tayyorlash va xokazolar.

Bunda talabalar zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida tikuvchilik buyumlari konstruksiyasini yaratish va tayyorlash jarayonlari bosqichlarini, tikuvchilik buyumlarini badiiy bezash usullarini kuzatadilar, yangi model uchun me'yoriy-texnik hujjatlarni tuzish qoidalarini o'rganadilar hamda ushbu ishlab chiqarishda qo'llaniladigan texnologiyalar bilan tanishadilar.

Kiyimni kiyib ko'rish uchun tayyorlash – ushbu bosqichining eng muhim tarkibiy qismidir. Mahsulotni zamonaviy texnologiyaning asosiy talablariga muvofiq tikish, ishlab chiqarish jarayonida tikishning joriy va yakuniy sifatini nazorat qilishni o'rganish talabalarda kasbiy tajriba to'plashga yordam beradi.

Amaliyotni so'nggi, hujjatlarni rasmiylashtirish bosqichi texnik hujjatlarni (TH) ishlab chiqish bo'yicha quyidagi ishlarni o'z ichiga oladi:

- yangi model uchun texnik shartlarni (andozalar, bichiq detallari) tuzish;
- yangi modelga tavsif berish;
- kiyimga texnologik ishlov berish ketma-ketligini tuzish;
- matoga andazalarni joylashtirish sxemasini tuzish (bo'rlama tayyorlash) va xokazolar.

Shuningdek, bu bosqichda amaliyotchilar tomonidan amaliyot kundaligini rasmiylashtirish ishlari yakunlanadi, korxonadan amaliyotchining faoliyati yuzasidan fikr-mulohazalar olinadi. Amaliyotchilar korxona va amaliyot rahbarining talablariga muvofiq texnik hujjatlar va amaliyot hisobotini tayyorlaydilar. Bajarilgan ishlar (yaratilgan model eskizlari, namunalarni) suratga olinadi, tugallangan ishlar taqdimoti va himoyasi tashkil etiladi.

Dizayn (gazlama va liboslar) yo'nalishdagi talabalar ishlab chiqarish amaliyotining o'ziga xosligi shundaki, amaliyot davrida talabalar amalga oshiradigan faoliyat turlari: ishlab chiqarish va texnologik; ilmiy-tadqiqot; loyihalash; tashkiliy va boshqaruv ishlarini o'z ichiga oladi. Bu faoliyatlarni chuqur o'zlashtirish bo'lajak mutaxassislarning kelajarda o'z lavozimiy vazifalarini sidqidildan bajarishlariga, o'zi tanlagan kasbga qiziqishning yanada ortishiga va ishlab chiqarish muhitiga oson moslashishiga hamda korxona iqtisodiy-ijtimoiy faoliyatiga zarur bo'lgan yondashuvlarni shakllanishiga yordam beradi.

Ishlab chiqarish va texnologik faoliyat tikuvchilik ishlab chiqarish jarayoni bilan bog'liq bo'lib, unda talabalar tikuvchilik korxonalaridagi mavjud turli ishlab chiqarish texnologiyalari, qo'llaniladigan matolar, konstruksiyalash va modellashtirish, andozalar tayyorlash jarayonlarini amaliy kuzatadilar, o'rganadilar va mustaqil ravishda muayyan kolleksiya yoki mijoz tanlagan modeli uchun o'z go'ylarini taqdim etib, eskiz tayyorlash hamda konstruktiv-texnologik vazifalarni bajaradilar. Bu faoliyatni amalga oshirishda talabalarning kiyim-kechak yaratishda tajriba o'rttirishlari va butun ishlab chiqarish zanjirini: kiyim uchun yangi g'oyani yaratishdan tortib seriyali ishlab chiqarishgacha bo'lgan texnologik jarayonni kuzatishlari, o'rganishlari va kiyimlarni tayyorlash jarayonida bevosita ishtirok etishlari ko'zda tutiladi.

Loyihalash va ilmiy tadqiqot faoliyatlarini amalga oshirish uchun talabalar amaliyot ob'yektidagi kiyim kolleksiyalarini ishlab chiqish bo'yicha loyiha ishlari bilan tanishadilar, kontseptsiya tuzish ustida mustaqil kichik ilmiy-tadqiqot ishlarini olib boradilar, o'z g'oyalarini eskizlar orqali namoyish etib, uning ilmiy, amaliy va iqtisodiy jihatlarini asoslashga o'rganadilar. Shuningdek, talabalarda mato va materiallarni tanlashga ilmiy-amaliy yondashuv ko'nikmalari shakllanadi (matoning tolaviy tarkibi, o'lcham xarakteristikalar, fizikaviy-mexanik xususiyatlari, rang mustahkamligi, ranglar birikmasi va xokazolar).

Talabalarning tashkiliy va boshqaruv faoliyati korxonada o'tkaziladigan turli ilmiy seminarlar, badiiy kechalar, ilg'or, tajribali ishchi-xodimlar, mehnat veteranlari bilan uchrashuvlar hamda ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etishda va bevosita qatnashish vaqtida amalga oshiriladi. Bu faoliyat bo'lajak mutaxassislarning tashkiliy, boshqaruv kompetensiyalarini shakllanishiga yordam beradi.

Amaliyot davrida bo'lajak dizaynerlarning professional muhitga kirishi uchun sharoit yaratiladi. Talabalar moda sanoatidagi ish jarayonlari bilan tanishadilar, dizayn studiyalari, atel'yelar hamda kiyim-kechak ishlab chiqaruvchi kompaniyalar qanday ishlashini, dizaynerlar va boshqa mutaxassislarning ishi qanday tashkil etilishini turli tashriflar, ekskursiyalar orqali o'rganishlari va taqqoslash orqali tasavvur olamlarini boyitishlari mumkin.

Talabalarda shakllangan kasbiy (kasbiy-amaliy) kompetensiyalar amaliyot natijalarini belgilaydi. Ishlab chiqish jarayonida amaliyot dasturida belgilangan vazifalarni bajarish natijasida bo'lajak dizaynerlarda asosiy kasbiy kompetensiya shakllanadi - bu kelajakdagi mutaxassisning kiyim va aksessuarlarning zamonaviy ishlab chiqarish shartlarini hisobga olgan holda dizayn namunasi yoki tayyor mahsulot ko'rinishidagi loyiha g'oyasini konstruktiv va texnologik amalga oshirish qobiliyatidir.

Amaliyot bo'lajak mutaxassisni kasbiy (professional) muhitga kirishiga, moda sanoati qanday ishlashini va mutaxassislarga qanday talablar borligini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Shuningdek, amaliyot davrida talabalar o'zlarining portfoliolarini yaratishlari, kengaytirishlari va yaxshilashlari mumkin, bu ularga kelajakda ish qidirishda ko'mak beradi.

Amaliyotning yana bir ahamiyatli xususiyati – talabalarga potentsial ish beruvchilar, hamkasblar va boshqa dizaynerlar bilan tanishish imkoniyatini beradi, bu esa ularda kelajakda yangi martaba imkoniyatlarini ochishga imkon yaratadi.

Fikrimizcha, amaliyot jarayonining samarali bo'lishi bir qancha omillarga bog'liq:

- amaliyot ob'yektining to'g'ri tanlanishi (ta'lim yo'nalishiga mos keladigan, zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan jihozlangan, ishlab chiqarish jarayonlari bosqichlari to'liq amalga oshiriladigan ob'yektlarni tanlash va ular bilan hamkorlik shartnomalarini tuzish);

- amaliyot ob'yektida amaliyotchilar uchun yaratilgan shart-sharoitlar (kerakli sharoitlar bilan ta'minlangan xona ajratilishi; adabiyotlar, texnik

va boshqa hujjatlardan foydalanish imkoniyati; ish joylari bilan ta'minlash; o'z g'oyalarini amalga tatbiq etish uchun mato yoki jihozlardan foydalanish imkoniyati, ya'ni resurslarning cheklanmasligi; korxonadan amaliy tajribaga ega bo'lgan, yoshlar psixologiyasini yaxshi biladigan bilimli mutaxassislarni amaliyot rahbari etib ta'yinlash va xokazolar);

- o'quv-uslubiy ta'minotning talab darajasida bo'lishi(amaliyotni o'tkazish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar, amaliyotni taqvim rejasi, kundalik daftar, amaliyotchilar ish o'rnini almashtirish jadvali, yakka tartibdagi topshiriqlar varag'i va xokazolar);

- malakaviy amaliyotlarni tashkil etishda o'qitishning innovatsion texnologiyalardan foydalanish(talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltiradigan modulli texnologiyalardan, Keys-stadi topshiriqlari va testlardan foydalanish) va xokazolar.

Amaliyot davrida amaliyot rahbarlari oldida bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyat muhitiga moslashtirishdek muammoli va mas'uliytli vazifa turadi. Ko'pchilik talabalar uchun haqiqiy ish muhitiga tezda moslashish qiyin kichadi, jamoa bilan muloqot qilish, muhit talablariga ko'nikma hosil qilish uchun korxonaning ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarida ishtirok etish alohida ahamiyat kasb etadi.

Ishlab chiqarish amaliyoti dizayn ob'ektlarini loyihalash jarayoniga amaliy yondashuvni ta'minlab, talabalarda quyidagi kasbiy ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga yordam beradi:

- kiyim dizayni loyihasiga qo'yiladigan talablarni tahlil qilish va aniqlash qobiliyati;

- muammolarning mumkin bo'lgan yechimlarini tanlash tajribasi va kiyim dizayni loyihasini amalga oshirishga yondashuvlar;

- chizmachilik ko'nikmalarini eskizlar yaratish amaliyotida qo'llash qobiliyati;

- gazlama va materiallarning tarkibi va xossalarini aniqlash tajribasi;

- mato va materiallarga texnologik ishlov berishni tanlash tajribasi;

- dizayn loyihasi uchun to'liq hujjatlar to'plamini tayyorlash qobiliyati va xokazolar.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bo'lajak dizaynerlarning kasbiy faoliyatida ishlab chiqarish amaliyoti muhim o'rin tutib, o'ziga xos xususiyatlari bilan ularda moda olami yangiliklaridan xabardor bo'lish, kiyim modellarini yaratishga amaliy jihatdan ijodiy yondashuvni shakllantirish, kiyimni tayyorlash jarayoni bosqichlari bilan yaqindan

tanishish hamda turli amaliy va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishda imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бердник Т.О., Саяпина Л.Ю. Графические модели учебных практик в Институте Архитектуры и Искусств Южного федерального университета // Известия Южного федерального университета. Педагогические науки. – 2012. – № 9. – С. 114-121.
2. Azimova Sh.G'. Oliy ta'limda malakaviy ishlab chiqarish amaliyoti samaradorligini ta'minlovchi omillar. Qardu xabarлари. № 3/2(52) 2022
3. Azimova Sh.G'. Saydullayeva M.X. Oliy ta'lim tizimida ishlab chiqarish amaliyotini o'tkazishga innovatsion yondashuv. Zamonaviy ta'lim jurnali. № 9(94)2020. 34 bet
4. Azimova Sh.G'. Innovative approach to production practice in higher education system. In Volume 3, Issue 5 of Web of Scientist: International Scientific Research Journal (WoS) May, 2022.
5. Исакова И.А., Мигунова А.В. Студенческая практика в системе практико-ориентированного обучения // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2014, № 3 (4), с. 71-77..
6. <https://goaravetisyan.ru/uz/prakticheskaya-podgotovka-organizatsiya-i-rukovodstvo-prakticheskoi>
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsiya-proizvodstvennoy-praktiki-dlya-studentov-spetsialnostey-hudozhestvennoe-proektirovanie-kostyuma-dizayn-kostyuma>.
8. <https://cyberleninka.ru/article/n/proizvodstvennaya-praktika-kak-effektivnaya-forma-razvitiya-motivatsii-studentov-spo-buduschih-dizaynerov>

TALABA-YOSHLARNI TADBIRKORLIK FAOLIYATGA TAYYORLASH MASALALARI

Alyaminov X.

pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.

Qoraqalpoq davlat universiteti, Arxitektura kafedrası

Tayanch soʻzlar: yoshlar tadbirkorlik faoliyati, innovatsion tadbirkorlik, kichik va oʻrta tadbirkorlik tuzulmalari, yakka tartibdagi tadbirkorlik, xususiy tadbirkorlik, jamoa tadbirkorligi, aralash tadbirkorlik.

Ключевые слова: молодежное предпринимательство, инновационное предпринимательство, малые и средние предпринимательские структуры, индивидуальное предпринимательство, частное предпринимательство, коллективное предпринимательство, смешанное предпринимательство.

Key words: youth entrepreneurship, innovative entrepreneurship, small and medium-sized business structures, individual entrepreneurship, private entrepreneurship, collective entrepreneurship, mixed entrepreneurship.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada Oliy taʼlim muassasalari talabalari tadbirkorlik faoliyatini boshlashda nima narsalarga ahamiyat berish kerakligi haqidagi maʼlumotlar bilan tanishtirib borish, oʻz shaxsiy biznesini boshlamochi boʻlgan talaba - tadbirkor kimlar uchun tovar(yoki xizmatlar) ishlab chiqarishini yaxshi bilishi zarurligi, shuningdek, qanday tovar ishlab chiqarish kerakligini va buning uchun qanday ishlab chiqarish omillari(kapital, xom ashyo, ishchilar, bino va hakazo) borligini aniqlashi zarurligi, boʻlgʻusi tadbirkor oʻz biznesini ochishda bozor iqtisodiyotining tamoyillaridan foydalanishi lozimligi yoritib beriladi.

РЕЗЮМЕ:

Целью данной статьи является ознакомление студентов высших учебных заведений с информацией о том, на что следует обращать внимание при начале предпринимательской деятельности, а также выделение необходимости для студента-предпринимателя, желающего открыть собственное дело, хорошо знать, для кого он будет производить товары (или услуги), а также определять, какие товары необходимо производить и какие факторы производства (капитал, сырье, рабочие, здания и т. д.) имеются для этого, а также необходимость использования будущим предпринимателем принципов рыночной экономики при открытии своего дела.

SUMMARY:

The purpose of this article is to familiarize students of higher education institutions with information about what to pay attention to when starting an entrepreneurial activity, as well as to highlight the need for a student entrepreneur who wants to start his own business to know well for whom he will produce goods (or services), as well as to determine what goods need to be produced and what

factors of production (capital, raw materials, workers, buildings, etc.) are available for this, as well as the need for a future entrepreneur to use the principles of a market economy when starting his own business.

Respublikamizda so'nggi yillarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning o'ziga xosligini hisobga olish muhimligi vazifa sifatida belgilanib, me'yoriy asoslari yaratilmoqda. «Aholida tadbirkorlik sohasida zaruriy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan o'qitish tizimini joriy etish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, aholini va boshqa kichik biznes vakillari salohiyatini ro'yobga chiqarish orqali ular faoliyatini kengaytirish va rivojlantirishga qaratilgan tizimini yaratish»[1] dolzarb vazifa sifatida belgilanib, bu borada ilmiy izlanishlarni chuqurlashtirish talab etilmoqda.

Mamlakatimizda tadbirkorlikning davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning maqsadi sifatida- tadbirkorlik muhitini shakllantirish va rivojlantirish uchun zarur shart-sharoit yaratish, ya'ni kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab quvvatlash va himoya qilish, ular faoliyatiga erkinlik berish aniq huquqiy kafolatlanadi.

Tadbirkorlikning huquqiy asoslari uning uchta asosiy:

- huquqiy;
- sarmoyaviy;
- shaxsiy omillari bilan bog'liq.

Tadbirkorlik uchun erkin iqtisodiy faoliyat yuritish, tijorat bilan shug'ullanish huquqiga ega bo'lish, tadbirkorlik kafolati qonun bilan mustahkalangan bo'lishi shart.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohatlar sharoitida yoshlar tadbirkorlik faoliyatini davlat tomonidan qo'llab quvvatlanayotganligini ko'rishimiz mumkin. Chunki, mamlakatimiz ijtimoiy-demografik jihatidan yoshlar mamlakati hisoblanadi. Bu esa islohatlar sharoitida yoshlar siyosatiga alohida e'tibor qaratishni talab qiladi. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyev yoshlarning tadbirkorlik madaniyatini yuksaltirish masalasiga alohida to'xtalib, «Hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aynalishi kerak»[2] deb ta'kidlaydi.

Oliy ta'lim muassasalari talabalari tadbirkorlik faoliyatini boshlashda nima narsalarga ahamiyat berish kerakligi haqidagi ma'lumotlar bilan tanishtirib borish maqsadga muvofiqdir. Bunda o'z shaxsiy biznesini boshlamoqchi bo'lgan talaba -tadbirkor kimlar uchun tovar(yoki xizmatlar) ishlab chiqarishini yaxshi bilishi zarur. Shuningdek, qanday tovar ishlab chiqarish kerakligini va buning uchun qanday ishlab chiqarish omillari(kapital, xom ashyo, ishchilar, bino va

hakazo) borligini aniqlashi zarur. Bo'lg'usi tadbirkor o'z biznesini ochishda bozor iqtisodiyotining tamoyillaridan foydalanishi lozim. Ular quyidagilar:

- birinchidan, mahsulotga bo'lgan talabni aniqlash va uni qondirishga harakat qilish. Tadbirkor foyda olish maqsadida tovar ishlab chiqaradi va o'zgalar ehtiyojini qondiradi;

- ikkinchidan, mahsulotni nisbatan past harajat sarflab, ishlab chiqishi, aksincha, bozor ularni inkor etishi, natijada tadbirkor bu mahsulotlarni sota olmasligi mumkin;

- uchinchidan, tadbirkor o'z ishlab chiqarilayotgan o'z tovarlariga narx belgilashda bozordagi raqobat iste'molchilarining talabi hamda bozorning to'yinish darajasini inobatga olmog'i lozim.

Talaba-yoshlarni tadbirkorlik faoliyatiga tayyorlash samaradorligini oshirish ko'p omillarga bog'liq. Bunday omillar sirasiga O'zbekistonda o'tkazilayotgan iqtisodiy islohatlarni kiritish mumkin. Mamlakatimiz aholisining moddiy forovonligini oshirish davlat siyosati darajasidagi ustivor vazifalardan sanaladi. Bu esa o'z navbatida yoshlardan o'z ishiga sobitqadamlik va ma'suliyat bilan yondashishni talab qiladi. Chunki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida yoshlar muhim o'rin tutadi. Omillardan yana biri yoshlarni maktab davridan boshlab tadbirkorlik fazilatlarini shakllantirish, tadbirkorlik faoliyatiga qiziqishini oshirish muhimligi davr talablaridan biri ekanligidadir.

A.A.Krilov tadbirkorlik faoliyatini ilmiy tahlil etib "Bozor munosabatlarining xarakterli jihatlaridan biri –tadbirkorlikdir. Tadbirkorlik bu- fuqaroning qonunchilik doirasida, foyda olish uchun o'z javobgarligi ostida tavakkal qilishga yo'naltirilgan faoliyati" deya ta'rif bergan[3] va uni rivojlantirishning asosiy omillari sifatida: 1. davlat siyosatining xususiy biznesga bo'lgan munosabati; 2. Ommaning madaniyati va uning davlatga bo'lgan munosabati; 3. Biznesti tashkil etishda psixologik madad berish; 4. Tadbirkorning psixologik qiyofasini o'rganish muammosi deb hisoblaydi.

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida talabalarda innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirishda quyidagi omillarga e'tibor qaratish mumkin:

1. Ishlab chiqish samaradorligini oshirishda yangi texnikani joriy yetish;
2. O'ngi texnikani o'zlashtirish, ishlab chiqishning texnik darajasini ko'tarish, ixtirochi va ratsionalizatorlar ijodini ommaviy rivojlantirish;
3. Iqtisodiy faoliyatning turli sohalarida innovatsiyalarni qo'llashga ko'maklashuvchi ishlab chiqarishning intensiv omili rolini oshirish;

4. Kichik va o'rta tadbirkorlik tuzilmalari innovatsiya faoliyatini qo'llab-quvvatlash, raqobatbardosh mahsulotlarning yangi turlarini ishlab chiqish va ishlab chiqarishni rag'batlantirish;

5. Innovatsion tadbirkorlik yangi ratsionalizatorlik yo'nalishlarini topish va resurslarni foydali tomonga yo'naltirish, yangi bozorni egallash, yangi mahsulotlar yaratish zarur.

Hozirgi kunda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda bir qator ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal etish maqsadga muvofiqdir:

Birinchidan, tadbirkorlik faoliyati ichki bozorni zarur tovar va xizmatlar bilan to'ldiradigan, iqtisodiyotning tarkibiy negizini belgilab beradigan eng muhim sektor hisoblanib, aholini ish bilan ta'minlashda hamda uning daromadlarini oshirishda eng asosiy omil va manba bo'lib xizmat qiladi.

Ikkinchidan, hozirgi kunda bozorlarda raqobat keskinlashib borayotgan bir paytda, tadbirkorlik faoliyati o'zining harakatchanligi, kam sarmoya talab qilishi hisobidan ishlab chiqarishni oson va tez modernizatsiya qilish, ishlab chiqarilayotgan mahsulot turlarini yangilash imkoniyatiga ega ekani va shu tariqa bozor iqtisodiyotining o'zgaruvchan talablariga yaxshi moslasha olishidir.

Uchinchidan, tadbirkorlik faoliyati bugungi kunda aholi bandligini ta'minlaydigan va uning asosiy daromad manbai bo'lgan muhim bo'g'in hisoblanib, tadbirkorlik faoliyati rivojlanishi bilan mamlakat tayanchi va suyanchi bo'lgan mulkdorlarning o'rta sinfini shakllantirish vazifasi bevosita hal etiladi.

Avstraliyalik iqtisodchi Y.Shumpeter tadbirkorlik tushunchasiga quyidagicha: "tadbirkor bu innovator, iqtisodiy tenglikni yo'q qiluvchi va rivojlanishini tezlashtiruvchidir" deb ta'rif bergan va katta mablag'ni sarflay oladigan insonlarga tavakkalchilikka moyil bo'ladi deb keltirib o'tgan[4]

Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish shart-sharoitlari va omillarini tadqiq etishga yo'naltirilgan qator ilmiy izlanishlarda innovatsion faoliyatga ustuvorlik berish bilan bog'liq ilmiy xulosalar muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, mazkur jarayonning nazariy-uslubiy jihatdan tadqiq etishda S.Jose va D.Mauricio ilmiy izlanishlari muhim o'rin egallaydi. Tadqiqot natijalari davomida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda texnologiyalarga ustuvorlik berish talab etiladi.

O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlikning quyidagi shakllari mavjud:

- yakka tartibdagi tadbirkorlik;
- xususiy tadbirkorlik;
- jamoa tadbirkorligi;
- aralash tadbirkorlik.

Yakka tartibdagi tadbirkor o'z faoliyatini yuridik shaxs tashkil qilmay amalga oshirishi mumkin. Ular odatda mayda ishlab chiqarish bilan shug'ullanadi va o'z navbatida ikki turga bo'linadi:

- shaxsiy tadbirkorlik;
- birgalikdagi tadbirkorlik.

Xususiyl tadbirkorlikda ish yurituvchilar o'z faoliyatini yollanma ishchi kuchi yordamida olib boradilar.

Jamoa tadbirkorligi bir guruh fuqarolarining o'zlariga ma'qul bo'lgan mulkchilik shakllarida jamoalarga birlashib, jamoa korxonalarini tashkil etish hisoblanadi.

Tadbirkorlikning eng muhim va eng murakkab vazifasi yangi g'oyalarni izlash va ularni tatbiq etish hisoblanadi. Chunki, tadbirkordan nafaqat ijodiy fikrlash va yangi yechimlarni topish, balki istiqbolli fikrlash, kelajakdagi jamiyatning ehtiyojlarini ko'ra olish xususiyatlarini ham talab etadi.

Tadbirkorlikning alohida quroli sifatida "innovatsiya"ni keltirish mumkin. Har qanday innovatsion faoliyat tadbirkorlikdir, zero, u yangi g'oyalar va zarur resurslarni izlash; ma'lum bir korxonani yaratish va boshqarish; moddiy daromad olish, natijalaridan shaxsan qoniqishga asoslanadi. Lekin, har qanday tadbirkorlikni innovatsion deya olmaysiz, yaratilish natijasida tadbirkorlik daromadini, innovatsion mahsulotning diffuziyasini ishlatishga imkoniyat beruvchilarnigina innovatsiya deyishimiz mumkin. Mana shu innovatsion faoliyatni amalga oshiruvchi tashkilotlar innovatsion tadbirkorlik sub'ektlari hisoblanadi.

Butunlay innovatsiyaga asoslangan innovatsion tadbirkorlik faoliyatining natijasi yangi mahsulot yoki asosan yangi tavsiflar va xususiyatlarga ega bo'lgan yangi mahsulot yoki yangi texnologiyalar bo'lishi mumkin. Shuningdek, bozorga an'anaviy mahsulotlarni ishlab chiqarishni tashkil etish, ishlab chiqarishning texnik elementlari yoki ishlab chiqarishdan tovar sifati tavsifi o'zgarishi bilan bog'liq qandaydir yangi elementlari yoki usullarini qo'llash bilan ham amalga oshirilishi mumkin.

Sh.Sh.Boltayev, A.A.Raxmatovlar o'z tadqiqotlarida innovatsion tadbirkorlikning rivojlanish zaruratini quyidagi omillar bilan shakllantirish mumkinligini keltirib o'tadi[5]:

- iqtisodiy faoliyatning barcha sohalarida innovatsiyalarni qo'llashga ko'maklashuvchi ishlab chiqarishning intensiv omili rolini oshirish;
- ishlab chiqish samaradorligini ko'tarishda fanning muhim roli va yangi texnikani joriy etish;

- yaratish muddatlarini sezilarli qisqartirish zarurati, yangi texnikani o‘zlashtirish, ishlab chiqarishning texnik darajasini ko‘tarish, ixtirochi va ratsionalizatorlar ijodini ommaviy rivojlantirish zarurati;

- natijalarning noaniqligi, tadqiqotlarning ko‘p variantlilik, tavakkalchilikning mavjudligi va salbiy natijalarga erishish mumkinligi bilan ifodalanuvchi ilmiy-texnikaviy ishlab chiqarish jarayonining o‘ziga xosligi;

- sarf-harajat ortishi va yangi mahsulotni o‘zlashtirishda korxonalarning iqtisodiy ko‘rsatkichlari pasayishida; texnika va texnologiyaning shiddatli ma‘naviy eskirishida;

- yangi texnika va texnologiyani tezkor tatbiq etishning ob‘ektiv zarurati bilan va h.k.

Innovatsion tadbirkorlikning rivojlanishi iste‘molchilar tomonidan innovatsiyalarga, milliy iqtisodiyotning ilmiy-texnik salohiyati rivojlanishi, tavakkal innovatsion faoliyatni moliyalashtiruvchi venchur firma va investorlar faoliyatiga bog‘liq. Odatda, tadbirkorlik faoliyati zahirida yangi ehtiyojlarni qondirishga imkon beruvchi, yangi bozorni barpo etish, mahsulot yoki xizmatlar sohasiga yangilik kiritishdir. Innovatsiyalar – tadbirkorlikning maxsus quroli bo‘lib, bunda innovatsiyalar o‘z holicha emas, balki yangiliklarni yo‘naltirilgan tashkiliy izlash, ularga tadbirkorlik tarkiblarining muntazam qaratilganligidir.

Biz o‘z tadqiqotimiz davomida oliy ta‘lim muassasalarida talabalarning innovatsion tadbirkorlik faoliyatiga tayyorgarlikning to‘rtta jihatini ajratib o‘tishga harakat qildik:

- Motivatsion. Bunda motivatsion jihati sifatida: sabab, ehtiyoj, maqsad sari harakat qilish va qadriyatlar yig‘indisini nazarda tutildi;

- Kognitiv. Talabalarning iqtisodiy va innovatsion tadbirkorlik faoliyat to‘g‘risidagi bilimlar yig‘indisi;

- Faoliyatli. Talabalardagi innovatsion tadbirkorlik faoliyatining har xil turlari asosida shakllantiriladigan ko‘nikmalar va malakalar;

- Innovatsion. Har bir talabaning funktsional vazifasi sifatidagi ijtimoiy-psixologik sifatлари.

Mazkur komponentlar ichidagi eng muhimi faoliyatli komponent hisoblanib, ular: iqtisodiy hayotga bevosita ishtiroki, talabalarning ta‘lim jarayonidagi innovatsion tadbirkorlikga oid bilimlarni o‘zlashtirish darajasi, innovatsion tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishda zarur bo‘lgan ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lish hisoblanadi.

OTMlarda talabalarning innovatsion tadbirkorlik faoliyatiga tayyorgarligini kognitiv komponentlik mohiyati:

- tadbirkorlikni rivojlantirish;

- talabalarning tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi shaxslar faoliyati haqidagi bilimlar;

- Har xil turdagi tovarlarni ishlab chiqarish texnologiyalarini bilishi hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarni innovatsion tadbirkorlik faoliyatiga yo'naltirib o'qitishda bir qancha zamonaviy yondashuvlarni keltirib o'tishni joiz topdik: shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar, aksiologik ya'ni qadriyatli yondashuv, yakka tartibdagi, faoliyatli, kasbiy-texnologik va kontekstli yondashuvlar.

Fikrimizcha, mamlakatimizda OTMlarda talabalarning tadbirkorlik faoliyatini innovatsion rivojlanish yo'nalishlarini shakllantirishda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- tadbirkorlik sub'ektlarining innovatsiyalarga maksimal darajada ta'sirchanligini ta'minlaydigan sharoitlarni yaratish;

- ilg'or texnologiyalarni tijoratlashtirish sohasidagi mavjud vaziyatni tubdan o'zgartirish zaruriyatini shakllantirishga ta'sir ko'rsatuvchi innovatsion infratuzilmalar faoliyatini shakllantirish;

- ta'lim jarayonida talabalarni fanlarning amaliy mashg'ulotlarida Startap loyihalariga ishlanmalarni tayyorlashga jalb etish;

- talabalar tomonidan yaratilgan tadbirkorlikga oid yangi g'oya va mahsulotlarni bozor sharoitida realizatsiya etish uchun marketing yordamchi bo'limlarni tashkil etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 2020 йил 13 октябрдаги ПҚ-4862-сон «Аҳолини тadbirkorликка жалб қилиш тизимини такомиллаштириш ва тadbirkorликни ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарорлари/<https://lex.uz/acts>

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 29 декабрь 2020 йил.

3. А.А.Крылов. Психология:учебник/2-е изд., перераб.и.доп. М., 2011.752 ст

4. Шумпетер, Й. А. Теория экономического развития / Й. А. Шумпетер. – Москва : Директ-Медиа, 2007. – 400 с].

5. Болтаев Ш.Ш, Рахматов А.А. Тadbirkorликни инновацион ривожлантиришнинг айрим жиҳатлари. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. № 5, октябрь, 2019 йил “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий журнали. №2, апрель, 2021 йил. ISSN: 2181-1016

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОБУЧЕНИЯ РИСОВАНИЮ ПОРТРЕТА В ШКОЛЕ: СПОДХОДЫ И МЕТОДЫ

Очилов Ф. Э.

Каршинский государственный университет.

*Профессор кафедры Изобразительное искусство и инженерная графика, к.т.н.,
профессор*

Хамраев А. Б.

Каршинский государственный университет, студент

Таянч сўзлар: таълим, расм чизиш, портрет, кузатувчанлик, ижодий тафаккур, эстетик идрок, замонавий таълим технологиялари, рақамли воситалар, график планшетлар, компьютерда чизма чизиш дастурлари.

Ключевые слова: обучения, рисования, портрет, наблюдательность, творческое мышление, эстетическое восприятие, современные технологии обучения, цифровые инструменты, графические планшеты, программы для рисования на компьютере.

Key words: Keywords: learning, drawing, portrait, observation, creative thinking, aesthetic perception, modern learning technologies, digital tools, graphic tablets, computer drawing programs.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада мактабда тасвирий санъат дарсларида портрет чизишни ўргатишни такомиллаштириш масаласи атрофлича ўрганилган: аввалда олимлар ва педагоглар томонидан ўтказилган тадқиқотлар таҳлили қилинган, жараёни такомиллаштириш бўйича янги, замонавий усуллар ва ёндошувлар таклиф қилинган, амалий тавсиялар берилган

РЕЗЮМЕ:

В статье изучены вопросы усовершенствование обучения рисования портрета в школе: проанализированы исследование вопроса учеными и педагогами, предложены новые и современные подходы и методы усовершенствование процесса, рекомендованы практические пособие.

SUMMARY:

The article examines the issues of improving the teaching of portrait drawing in school: the research of the issue by scientists and teachers is analyzed, new and modern approaches and methods for improving the process are proposed, and practical guidelines are recommended.

Рисование портрета — это один из самых сложных, но в то же время увлекательных видов изобразительного искусства. Оно требует не только технических навыков, но и глубокого понимания анатомии,

пропорций, света и тени, а также эмоциональной выразительности. В школьной программе обучение портретному рисунку играет важную роль, так как процесс выполнения портрета развивает у учащихся наблюдательность, творческое мышление и эстетическое восприятие. Однако традиционные методы обучения часто оказываются недостаточно эффективными. В статье рассмотрим, подходы и методы усовершенствования процесса обучения рисованию портрета в школе.

Изучение вопросов, связанных с обучением рисованию портрета в школе, является важной темой в педагогике и методике преподавания изобразительного искусства. Этой проблемой занимались как отечественные, так и зарубежные специалисты в области художественного образования. Интересно рассмотреть основные направления и подходы, которые разрабатывались учеными-исследователями и педагогами как в нашей стране, так и за рубежом.

Многие педагоги и художники подчеркивают, что обучение портретному рисованию должно начинаться с освоения базовых принципов: пропорций, анатомии, светотени и композиции. Российский педагог и художник Павел Чистяков еще в XIX веке разработал методику обучения рисованию, которая акцентирует внимание на изучении формы и конструкции. Его подход предполагает постепенное освоение навыков — от простых геометрических форм к сложным, таким как человеческое лицо. Современные методисты, такие как Н.Н. Ростовцев [1] и Г.В. Беда [2], также подчеркивают важность систематического подхода в обучении. Они предлагают начинать с набросков и зарисовок, постепенно переходя к детализированным портретам.

Вопрос психолого-педагогические аспекты художественного образования исследован Б.М. Неменским [3], по мнению которого обучение рисованию портрета должно учитывать возрастные особенности учащихся. Для младших школьников важно развивать наблюдательность и эмоциональное восприятие, а для старшеклассников — углублять понимание анатомии и техники. Психологи также отмечают, что портретное рисование способствует развитию эмпатии, так как требует внимательного изучения и понимания другого человека.

С развитием и использованием современных цифровых технологий появились новые подходы к обучению. Исследователи, такие как Е.А. Ермолаева-Томина, изучают возможности интеграции цифровых инструментов (графических планшетов, программ для рисования) в

школьное художественное образование. Эти технологии позволяют ученикам экспериментировать с разными техниками и стилями, не боясь испортить работу.

Многие педагоги, в том числе автор книг Изобразительное искусство в школе Л.Г.Савенкова, для российских школьников, предлагают интегрировать обучение портретному рисованию с другими предметами: историей, литературой, биологией. Это позволяет ученикам глубже понимать контекст, в котором создаются портреты, и развивать кругозор.

А.А. Унковский, один из исследователей в области художественного образования разработал практические рекомендации для учителей, суть которого включает следующие:

- начинать с простых упражнений (рисование отдельных частей лица).
- использовать наглядные материалы (схемы, фотографии, гипсовые модели).
- поощрять эксперименты с разными материалами (карандаш, уголь, акварель).
- организовывать выставки и конкурсы для мотивации учащихся.

Зарубежные исследователь, автор книги «Откройте в себе художника» Бетти Эдвардс, предлагал уникальные методики обучения рисованию. Ее подход основан на развитии правого полушария мозга, что помогает ученикам лучше воспринимать формы и пропорции. Этот метод успешно применяется в школах и художественных студиях по всему миру.

Современные технологии открывают новые возможности для обучения. Использование цифровых инструментов, таких как графические планшеты, программы для рисования, например, Adobe Photoshop, Procreate и 3D-моделирование, может значительно облегчить процесс изучения портрета. Ученики могут экспериментировать с разными техниками, не боясь испортить работу, так как в них можно будет внести исправление на любом этапе процесса, а также изучать анатомию лица с помощью интерактивных 3D-моделей.

Кроме того, онлайн-курсы и видеоуроки от профессиональных художников могут стать отличным дополнением к школьной программе. Учителя могут использовать эти ресурсы для демонстрации техник и приёмов, которые сложно объяснить на словах.

Одной из главных трудностей в рисовании портрета является правильное построение лица. Ученики часто допускают ошибки в пропорциях, что делает портрет неестественным. Чтобы избежать этого, важно уделять больше внимания изучению анатомии лица, учителям при этом следует использовать наглядные материалы, такие как схемы, плакаты и манекены, чтобы показать, как устроено лицо человека.

Практические упражнения, такие как рисование отдельных частей лица и их расположение на листе, помогут ученикам лучше понять пропорции. Также, полезно изучать работы великих мастеров портрета, таких как Леонардо да Винчи, Рембрандт или Альбрехт Дюрер, чтобы понять, как они справлялись с этими задачами.

Рисование портрета — это не только техническое мастерство, но и умение передать характер и эмоции человека. Для развития этого навыка важно учить детей наблюдать за людьми, замечать особенности их мимики, жестов и выражения глаз. Упражнения, такие как быстрые наброски с натуры или рисование по памяти, помогут ученикам научиться схватывать суть образа.

Также полезно обсуждать с учениками, как эмоции влияют на черты лица. Например, как меняется форма глаз или губ, когда человек улыбается или грустит. Это поможет сделать портреты более живыми и выразительными.

Каждый ученик имеет свои сильные и слабые стороны в рисовании. Одни лучше справляются с построением, другие — с передачей света и тени, третьи — с эмоциональной выразительностью. Учителю важно учитывать эти особенности и предлагать индивидуальные задания, которые помогут каждому ученику развить свои навыки.

Кроме того, важно создавать в классе атмосферу поддержки и взаимного уважения. Рисование портрета — это сложный процесс, и ученики могут испытывать разочарование, если что-то не получается. Учитель должен поощрять их старания, помогать исправлять ошибки и показывать, что каждый шаг в обучении важен.

Рисование портрета требует постоянной практики. Учителя могут организовывать дополнительные занятия, мастер-классы и конкурсы, чтобы у учеников была возможность оттачивать свои навыки. Также важно поощрять эксперименты учеников карандашом, углем, акварелью, маслом, а также разными стилями, такие как, реализм, импрес-

сионизм, абстракция. Это поможет ученикам найти свой уникальный стиль и развить творческий потенциал.

Обучение рисованию портрета можно интегрировать с другими школьными предметами. Например, на уроках истории можно изучать портреты известных исторических личностей, на уроках литературы — анализировать, как писатели описывают внешность своих героев, а на уроках биологии — углубляться в анатомию человека. Такой междисциплинарный подход сделает обучение более интересным и осмысленным.

Работа, проделанная автором, по исследуемой тематике имеет определенная значения, где испробованы различные подходы обучение изобразительному искусству [4, 5, 6, 7, 8, 9]

Исходя из проделанную работу можно сделать следующие выводы:

1. Определены, что вопросы изучения и преподавания портретного рисования в школе продолжают оставаться актуальными, а современные исследования и методики направлены на то, чтобы сделать обучение более эффективным, интересным и доступным для учащихся разного возраста;

2. Установлены, интеграция традиционных и инновационных подходов в школе, а также учет психологических и возрастных особенностей учеников позволяют создавать условия для развития их творческого потенциала;

3. Подчеркнуто, что усовершенствование обучения рисованию портрета в школе требует комплексного подхода, который сочетает в себе традиционные методы и современные технологии, при этом важно не только развивать технические навыки учеников, но и учить их видеть красоту и уникальность каждого человека.

4. Определены, что рисование портрета — это не просто искусство, это способ познания мира и самого себя, а задача школы при этом — помочь каждому ученику раскрыть свой творческий потенциал и найти радость в создании портретов.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Н.Н. Ростовцев. Методика преподавания изобразительного искусства в школе // Издательство "Рандеву-АМ", М.: - 2000 г. – 234 с.
2. Г.В. Беда. Основы изобразительной грамоты // - М.: Просвещение, 1989, - 192 стр.
3. Б.М. Неменский. Педагогика искусства. Видеть, ведать и творить: книга для учителей общеобразовательных учреждений // — Москва.: Просвещение, 2012. — 240 с.

4. Очилов, Ф. Э. (2023). Развитие изобретательности и творчества у детей средствами изобразительного искусства. *Journal of new century innovations*, 30(4), 56-58.
5. Очилов, Ф. Э., & Туракулов, Ж. Р. (2023). Назначение изобразительное искусство в школе. *PEDAGOGS jurnali*, 34(1), 8-11.
6. Очилов, Ф. Э. (2023). РАЗВИТИЕ ПРОСТРАНСТВЕННОГО ВОООБРАЖЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ РАЗЛИЧИЕ ЦВЕТОВ. *Journal of new century innovations*, 30(3), 165-167.
7. Очилов, Ф. Э. (2023). РАБОТА СО ЦВЕТАМИ В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ. *Journal of new century innovations*, 31(2), 9-11.
8. Очилов, Ф. Э. (2023). ИЗУЧЕНИЕ ПРАВИЛ И ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ ВЫПОЛНЕНИЯ ЖИВОПИСИ МАСЛОМ. *Journal of new century innovations*, 30(3), 200-202.
9. Очилов, Ф. Э., Тўраев, Э. И., & Эгамбердиев, М. Ф. (2016). МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРНИНГ ТАСВИРИЙ САЪНАТГА ҚИЗИҚИШЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. In *Сборники конференций НИЦ Социосфера* (No. 2, pp. 57-60). Vedecko vydavateľské centrum Sociosfera-CZ sro.

РАБОТА НАД ЭМОЦИОНАЛЬНЫМ СОСТОЯНИЕМ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ВЫПОЛНЕНИЕ ПЕЙЗАЖА В ДХШ

Очилов Ф.Э.

Профессор Университета экономики и педагогики.

Дустмурадова Н.Р.

студент Белгородского государственного национально исследовательского университета (Россия)

Таянч сўзлар: пейзаж, эмоционал ҳолат, табиат, пленэр, эмоциональ ҳолат тасвири, композиция, ранг, ижод орқали ўз эмоционал ҳолатини тасвирлаш, тасвирий маҳорат.

Ключевые слова: пейзаж, эмоциональное состояние, природа, пленэр, эмоциональное выразительность, композиции, цвета, выражать свои эмоции через творчество, художественное мастерство.

Key words: landscape, emotional state, nature, plein-air, emotional expressiveness, compositions, colors, expressing their emotions through creativity, artistic skill.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада ёш рассомларнинг ижодий ишларида табиатнинг турли ҳолатларини тасвирлаш-ни ўрганишда алоҳида таъкидланган пленэрда пейзаж бажаришда ўқувчиларнинг эмоционал ҳолати масалалари ўрганилган. Пленэр амалиётида бевосита табиат қўйнида ишлаш воситасида ўқувчиларнинг эмоционал ҳолатини ривожлантири усуллари ва йўллари таклиф этилган.

РЕЗЮМЕ:

В статье изучены вопросы эмоционального состояния учащихся в процессе выполнения пейзажа во время пленэра, которое подчеркивает, важность для юных художников научиться видеть некоторые природные явления впечатляемые в их творческих работах. Предложены пути и методы развития эмоциональные состояния учащихся средствами пленэрная практики, позволяющая непосредственно работать на природе, погружаясь в её атмосферу.

SUMMARU.

The article studies the issues of the emotional state of students in the process of creating a landscape during plein air, which emphasizes the importance for young artists to learn to see for some natural phenomena impressed in their creative works. The ways and methods of developing the emotional state of students by means of plein air practice are proposed, allowing them to work directly in nature, immersing themselves in its atmosphere.

Эмоциональное восприятие окружающего мира играет ключевую роль в художественном образовании. Особенно важно развивать умение пере-

давать эмоциональные состояния через пейзаж, что делает процесс обучения в детской художественной школе (ДХШ) более глубоким и осмысленным. Пленэрная практика — это уникальная возможность для учащихся развивать как технические навыки, так и эмоциональную выразительность.

Вопрос изученности особенностей работы над эмоциональным состоянием в пейзаже в детской художественной школе охватывает несколько аспектов, которые были частично исследованы в теории искусства, педагогике и психологии творчества. Однако эта тема остается относительно узко специализированной, что открывает возможности для дальнейших исследований. При этом изучение особенностей работы над эмоциональным состоянием в процессе выполнения пейзажа в ДХШ необходимо рассмотреть в следующих аспектах:

- Изучение теоретических аспекты.

Эмоциональный аспект пейзажа исследован в контексте работ величайших мастеров пейзажной живописи мира. Это позволяет понять, как художники создавали эмоциональный настрой в своих картинах, что может стать основой для преподавания в ДХШ;

Теоретики художественного образования, ученые и педагоги, подчеркивали важность эмоционального компонента в воспитании у детей эстетического восприятия. Однако конкретные методики работы с эмоциональным состоянием в контексте пейзажа освещены не столь глубоко;

- Практические аспекты проблемы.

В практической педагогике в ДХШ работа с пейзажем зачастую сводится к освоению технических приемов (перспектива, цвет, композиция), оставляя эмоциональный аспект на уровне интуиции преподавателя;

Существуют отдельные методические разработки, ориентированные на развитие эмоционального восприятия у детей, но их интеграция в процесс создания пейзажа требует систематизации, которое отсутствует и текущий период.

- Аспект психология творчества.

Психологи подчеркивают значимость искусства как способа выражения эмоций, особенно у детей. Однако исследования чаще сосредоточены на общем влиянии художественной деятельности на эмоциональное состояние ребенка, нежели на особенностях пейзажной живописи;

Некоторые работы касаются использования природы как источника вдохновения и эмоциональной разгрузки, что может быть связано с изучением пейзажа.

- Аспект отсутствие систематических исследований.

Вопрос эмоционального состояния в работе над пейзажем остается недостаточно изученным именно в контексте образовательного процесса в ДХШ;

Отсутствует единой системы педагогических подходов, направленных на развитие эмоциональной выразительности в пейзаже.

- Потенциальные направления дальнейшие исследований.

При этом разработка методик, интегрирующих эмоциональный компонент в процесс обучения пейзажной живописи, исследование влияния эмоциональной составляющей на результаты художественной деятельности учащихся, изучение роли учителя в формировании эмоционального восприятия пейзажа и его передачи в работе, анализ интеграции междисциплинарного подхода (музыка, литература, фотография) для усиления эмоционального восприятия.

Таким образом, ознакомление изученности особенностей работы над эмоциональным состоянием в пейзаже в детской художественной школе, несмотря на наличие отдельных теоретических и практических разработок, остается открытым и требует более детального и систематического изучения, что и является основанием для углубленного изучения данного вопроса.

Пейзаж — это не только изображение природы, но и передача внутреннего состояния художника, его отношения к изображаемому. В пейзажной живописи ключевым становится умение выразить настроение: радость, спокойствие, грусть, восхищение или даже тревогу. Эти эмоциональные оттенки помогают зрителю глубже понять замысел художника.

Для юных художников важно научиться видеть за видимыми формами природы её эмоциональное содержание: драматичность грозового неба, умиротворённость вечернего заката или лёгкость утреннего тумана. Это не только развивает их художественное мышление, но и учит внимательности к миру вокруг. При этом, пленэр следует рассмотреть, как инструмент развития эмоциональной выразительности. Пленэрная практика предоставляет ученикам возможность работать непосредственно на природе, погружаясь в её атмосферу.

Предлагаем пути развития эмоциональных состояний у учащихся в процессе выполнения пейзажа, в пленэрной практики, в ДХШ, которое способствует развитию таких навыков как, наблюдательность, эмоциональное восприятие, композиционное мышление, работа со светом.

Наблюдательность у учащихся проявляется, когда они учатся замечать мельчайшие изменения в освещении, цвете и фактуре при постоянно меняющемся в природе.

На пленэре учащиеся погружаются в атмосферу места, что помогает им глубже прочувствовать его настроение, тем самым у учащихся развивается эмоциональное восприятие.

Выбор ракурса, линии горизонта и акцентов позволяет создать эмоционально насыщенный образ при композиционном мышлении учащихся.

Умение у учащихся подбирать цветовые сочетания для передачи настроения — один из ключевых аспектов эмоциональной выразительности в процессе работы с цветом и светом.

Предлагаем некоторые методические приемы для развития эмоционального восприятия на пленэре:

- Перед началом работы преподаватель может предложить обсуждение: какое настроение вызывает данный пейзаж? Какие ассоциации возникают при взгляде на него? Это помогает настроить детей на эмоциональное восприятие.
- Работа с этюдами позволит сосредоточиться на отдельных аспектах пейзажа: цвете, освещении, атмосфере. Такие быстрые зарисовки учат не только технике, но и передаче настроения.
- Использование художественных примеров, анализ работ великих мастеров пейзажа (Иван Шишкин, Исаак Левитан, Алексей Саврасов, Клод Моне и др.) помогает детям понять, как разные художники передавали эмоциональное состояние природы.
- Попробовав разные техники — акварель, пастель, уголь, иначе говоря, проведя эксперименты с различными материалами, учащиеся могут найти наиболее выразительные средства для передачи настроения.
- После завершения пленэрной практики важно провести совместный анализ работ, где ученики смогут поделиться своим видением и услышать мнение сверстников и преподавателя.

Регулярная пленэрная практика с акцентом на эмоциональную составляющую помогает учащимся достичь определенных результатов и влияние на их развитие, при этом они глубже осознают связь между природой и искусством, развивают чувство композиции, цвета и света, научатся выражать свои эмоции через творчество, повысить уровень художественного мастерства. Кроме того, этот процесс способствует личностному росту

— дети становятся более внимательными, чувствительными и открытыми к восприятию окружающего мира.

Исходя из выше проделанных работ, можно сделать следующие вывод:

Собран, проанализирован и систематизирован материалы по изучение работы над эмоциональным состоянием в процессе выполнение пейзажа в ДШХ, которое может быть эффективно использован при проведение подобных исследованиях;

Предложен методические приемы для развития эмоционального восприятия учащихся ДХШ на пленэре, в результате которого им удастся достичь определенные результаты, при этом они глубже осознают связь между природой и искусством, развивает чувство композиции, цвета и света, научиться выражать свои эмоции через творчество, повысить уровень художественного мастерства;

Предлагаем в дальнейшем вести научные исследование в направлении по углубленному развитию эмоциональные состояния учащихся в процессе пейзажа с натуры.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Е.В. Гаврилова Особенности изучения эмоционального компонента творческого процесса в современной экспериментальной психологии // Современная зарубежная психология. № 1 / 2013, стр 22-33
2. В.С. Собкин, Т.А. Лыкова Взаимосвязь эмоционального интеллекта и личностных особенностей (по материалам обследования студентов театрального колледжа) // Национальный психологический журнал. <http://npsyj.ru> ISSN 2079-6617 Print ISSN 2309-9828 Online. Lomonosov Moscow State University, 2015 № 2 [18] 2015. – 56-65 стр.
3. Орзигул, Журакулова, Фарход Эгамбердиевич Очиллов. "Аспекты взаимосвязанности изобразительного искусства и природоведения". European science 3 (71) (2024): 32-35.
4. Сулаймонова М. Б. и др. Достижение эстетической и нравственной зрелости обучающихся изобразительному искусству //European science. – 2021. – №. 3 (59). – С. 53-56.
5. Очиллов Ф. Э., Рашидова Л. Повышение творческих способностей детей дошкольного возраста: ключевые аспекты развития //Science and Education. – 2024. – Т. 5. – №. 8. – С. 135-140.
6. Очиллов Ф. Э., Бахриддинова Ш. Роль искусства в патриотическом воспитании молодёжи // European science. – 2024. – №. 2 (70). – С. 52-55.
7. Очиллов Ф. Э. Пленэр на объектах историко-культурного наследия—как средства развития профессионально-творческий деятельности и патриотическое воспитание студентов //Inter education & global study. – 2024. – №. 4 (1). – с. 229-240.
8. А. В. Урожаева Особенности понимания эмоций, отражённых в сюжетном и пейзажном произведениях живописи, младшими школьниками с задержкой психического развития // КОРРЕКЦИОННАЯ ПСИХОЛОГИЯ. Онлайн-доступ к журналу: <http://journal.iro38.ru> 421-422 стр.

СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

BOLA TARBIYASIDA OILANING O'RNI MASALALARI

Abdurashidov A.A.

*Qo'qon davlat pedagogika instituti dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha Falsafa doktori (PhD)*

Tayanch so'zlar: bola, tarbiya, oila, gamxo'rlik, muloqot, o'yin, hamkorlik, o'zaro yordam, tarbiyaviy maqsadlar

Ключевые слова: ребенок, воспитание, семья, забота, общение, игра, сотрудничество, взаимопомощь, образовательные цели.

Key words: child, education, family, care, communication, play, cooperation, mutual assistance, educational goals.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada bola tarbiyasida oilaning o'rnini, bolalarning ijtimoiy va axloqiy tarbiyasi, maktabgacha yoshdagi bolalarning axloqiy rivojlanishining xususiyatlari va bu borada A. S. Makarenko fikrlari bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

в статье рассматривается роль семьи в воспитании детей, социальном и нравственном воспитании детей, особенности нравственного развития детей дошкольного возраста, взгляды А.С. Макаренко на эту проблему.

SUMMARY:

The article examines the role of the family in raising children, social and moral education of children, the peculiarities of moral development of preschool children, and the views of A.S. Makarenko on this problem.

Pedagoglar bolaning ijtimoiy va axloqiy tarbiyasi haqida g'amxo'rlik qiladilar, ular bolani fikrini to'g'ri ifoda etishga, kattalar bilan muloqot qilishga, haqiqatni gapirishga o'rgatadi, barcha bolalar bilan o'ynaydi, mehnat va o'zaro yordam odatini rivojlantiradi. Bolalarning ijtimoiy va axloqiy tarbiyasi quyidagicha amalga oshirilishi kerak:

- bolalarga ertak o'qiyotganda, ota-onalar muhokamaga erishishlari kerak;
- bolalar bu vaziyatda kim haq va kim aybdor ekanligi haqida o'ylashsin;
- xulq-atvor qoidalarini aniq, qisqa va aniq tushuntirib, nima uchun bunday yo'l tutish kerakligini bahslashish;

- bolalar bilan hamkorlik va o'zaro yordamni o'rgatadigan o'yinlarni tez-tez o'ynash.

Bolalarning ijtimoiy va axloqiy tarbiyasi yomon odatlarning rivojlanishiga to'sqinlik qilishini unutmang. Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarning axloqiy rivojlanishining xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- birinchi axloqiy mulohazalar va baholarni shakllantirish;
- axloqiy me'yorning ijtimoiy ma'nosini dastlabki tushunish;
- axloqiy g'oyalar samaradorligini oshirish;
- ongli axloqning paydo bo'lishi, ya'ni bolaning xulq-atvori axloqiy me'yor vositasida bo'la boshlaydi.

Bolaning ota-onalarning tarbiyaviy maqsadlari va g'oyalariga muvofiq rivojlanishi asosan ota-onalarning shaxsiyati, ularning fe'l-atvorining xususiyatlari, oiladagi hayotni mazmunli tashkil etish istagiga bog'liq. Qanday qilib bola bo'lish, birinchi navbatda, ota-onalarning o'zlari tomonidan hal qilinadi, ammo bu yolg'iz emas, balki jamiyatdagi boshqa ta'lim kuchlari bilan yaqin hamkorlikda. Ta'lim bermochi bo'lgan kishi buni nima uchun va qanday qilish kerakligini bilishi kerak - axir, shundagina bizning istaklarimiz amalga aylanganda mo'jizalar yaratadi. Ota-onalar farzandlarining kelajagi haqidagi orzu-umidlarini mujassam etgan go'zal qiyofani, beg'ubor odob-axloqli, tarbiyali shaxs timsolini faqat ota-onalarning o'zlari olib borgan maqsadli tarbiyaviy ishlari bilan amalga oshirish mumkin. Bu yoshda bolalarda shakllanadigan axloqiy tuyg'ular, g'oyalar va ko'nikmalar, ularda to'plangan axloqiy tajriba ularning keyingi axloqiy rivojlanishining asosini tashkil qiladi. Bola shaxsini axloqiy shakllantirishda maktabgacha yoshdagi davr nihoyatda muhimdir. Axloqiy tarbiya usullari va vositalaridan kompleks foydalanish har bir bolani axloqiy tarbiyalash va rivojlantirish muammolarini muvaffaqiyatli hal qilishga yordam beradi.

Bolalar tarbiyasi hayotimizning eng muhim sohasidir. To'g'ri tarbiya - bu bizning baxtli qarilik, yomon tarbiya - bu bizning kelajak g'amimiz, bu bizning ko'z yoshlarimiz, bu bizning boshqa odamlar, butun mamlakat oldidagi aybimiz.

A.S.Makarenko Bir oila asosiy institut hisoblanadi ta'lim. Nima bola bolalik davrida egallaydi oila, u keyingi hayoti davomida saqlab qoladi. Oila shaxsning asoslari qo'yiladi bola, va u maktabga kirganida, u allaqachon shaxs sifatida yarmidan ko'pi shakllangan edi. Bir oila o'ynaydigan alohida turdagi jamoadir ta'lim asosiy va asosiy roli.

Har birida oila har doimgidan yiroq, ma'lum bir ongli tizim shakllanadi ta'lim 4 tur ta'lim(4 turdagi munosabatlar):

1. Diktat - manfaatlar va fikrlarni mensimaslik bola, muntazam ravishda ovoz berish huquqidan mahrum qilish
2. Vasiylik - barcha ehtiyojlarni qondirish bola, uni har qanday tashvish, harakat va qiyinchiliklardan himoya qiling, ularni o'z zimmasiga oling
3. "Aralashmaslik" - kattalarning bolalardan mustaqil mavjudligi.
4. Hamkorlik - in oila birgalikdagi faoliyatning umumiy maqsad va vazifalari, uni tashkil etish va yuksak ma'naviy qadriyatlar.

Oila tarbiyasi chuqurdir., hissiy, samimiy xarakter. Oila ota-ona ota-onadir bolalarga bo'lgan muhabbat va bolalarning o'zaro his-tuyg'ulari ota-onalar. Oilaning samaradorligi ta'lim asosan uning barcha a'zolarini bog'laydigan hissiy rishtalar bilan belgilanadi, buning natijasida bolalar o'zlarini atrofidagi dunyoning noma'lum va xavf-xatarlaridan himoyalangan his qilishadi.

"Hatto mohiyatan olijanob va ezgu tabiat, lekin ota-ona nazoratidan mahrum bo'lgan kishi yaxshi mevalar bilan birga ko'plab yomonlarni ham keltiradi - dehqon omochida ishlov berilmagan boy tuproq kabi" Plutarx Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolaning sog'lig'ini mustahkamlash, uning jismoniy fazilatlarini, axloqiy his-tuyg'ularini, xatti-harakatlarining odatlari va motivlarini, aql-zakovatini rivojlantirish, madaniyat bilan tanishish uchun eng qulay imkoniyatlar oilada yaratilgan. Oilaviy ta'lim - bu ota-onalar va bolalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoni bo'lib, bu, albatta, har ikki tomonni ham xursand qilishi kerak.

O'z farzandlarini eng yaxshi tarzda tarbiyalashni istagan har bir oilada maktabgacha yoshdagi bolalarni axloqiy va mehnat tarbiyasi uchun juda muhim bo'lgan umumiy xususiyatlar, shart-sharoitlar mavjud. Avvalo, bu ota-onaning bolalarga, bolalarning ota-onalarga bo'lgan chuqur qon mehridir. Ammo agar ona, ota, boshqa voyaga etgan oila a'zolari tomonidan sevgi qurbon bo'lib qolsa (bola uchun hamma narsa va undan hech narsa) yoki o'ta nomuvofiq bo'lib qolsa (ba'zida ular juda ko'p zavqlanishadi, ba'zida ular chidab bo'lmas narsani talab qiladilar), bolalar xulq-atvorida xudbinlik tendentsiyalarini rivojlantiradilar. . Va aksincha, bolalarda sevgi etishmasa, ertami-kechmi bu ularning ruhiy va neyropsik rivojlanishiga keskin ta'sir qiladi.

Har bir bola beixtiyor va ongsiz ravishda ota-onasini takrorlaydi, ota va onaga, bobo va buviga taqlid qiladi. Shuning uchun ota-onalar kundalik munosabatlar madaniyatiga g'amxo'rlik qilishlari, namuna bo'lishlari kerak. Maktabgacha yoshdagi bola uchun ota-onaning hokimiyati boshidanoq mavjud va shubhasizdir. Dadam va onasi uning uchun "eng, eng" - go'zal,

aqlli, jasur va boshqalar. Maktabgacha yoshdagi bolalarning tortishuvlarida eng ishonchli dalil "dadam shunday dedi", "onam buni qiladi". Ota-onalarning xatti-harakatlari va qarorlari tanqid qilinmaydi. Lekin bola ulg'ayadi, kuzatadi, tahlil qiladi, qiyoslaydi va ba'zan otasi va onasi o'zi o'ylagandek mukammal emasligini tan olishga majbur bo'ladi. Turli xil ekologik hodisalar, shu jumladan salbiy, bolaning ruhiyati va xatti-harakatlariga ta'sir qilishi mumkin. Xavotirli bolalar tashvishli onalar bilan o'sib ulg'ayishi kuzatilgan. Shuhratparast ota-onalar ko'pincha o'z farzandlarini bostirishadi, bu esa bolani tarbiyalashda oilaning rolini ko'rsatadi. Natijada ularda pastlik kompleksi rivojlanadi. Bundan tashqari, tez-tez o'zini yo'qotib qo'yadigan ota, ongsiz ravishda o'z farzandlarida xuddi shunday xatti-harakatni shakllantiradi. Qo'pollik, hurmatsizlik, asabiylashish bolalar tomonidan xuddi xayrixohlik kabi qabul qilinadi. Siz o'zingizning yomon kayfiyatingizni yaqinlaringizga, ayniqsa bolaga olib tashlay olmaysiz. Bolalar ota-onalar oiladan tashqarida duch keladigan qiyinchiliklardan bexabar bo'lishlari mumkin emas, lekin bu ularning kattalar muammolari bolaning yelkasiga o'tib, uyda zo'ravonlik muhitini yaratishi mumkin degani emas. Bundan tashqari, muhim yoki ahamiyatsiz sabab ota-onalarning ma'lum his-tuyg'ularini keltirib chiqarganmi, ifodalangan his-tuyg'ular sodir bo'lgan narsaga mos keladimi yoki yo'qligini ajratish muhimdir. Misol uchun, o'g'li plastinkani sindirib tashladi. Shu munosabat bilan siz baqirishingiz, bolaning yana bir nechta xatolarini eslashingiz, kun bo'yi o'zaro norozilik muhitini yaratishingiz mumkin. Tuyg'ularning intensivligi sodir bo'layotgan voqealarning mohiyatiga mos keladimi? Albatta yo'q. Bolaga nima sodir bo'lganligining sababini tushuntirish (shoshilinch, e'tiborsizlik, baxtsiz hodisa va h.k.), buzilgan plastinkaga pushaymon bo'lish va unga chek qo'yish yaxshiroqdir.

Bola tabiatan faol va izlanuvchan, u atrofida ko'rgan va eshitgan hamma narsani osongina o'zlashtiradi, atrofida sodir bo'layotgan voqealar, kattalarning kayfiyati va holati unga uzatiladi. Bola uchun qanday hissiy taassurotlar olishi muhim: ijobiy yoki salbiy; u kattalarning qanday ko'rinishlarini kuzatadi: samimiylik, g'amxo'rlik, muloyimlik, mehr, do'stona chehralar, xotirjam ohang, hazil yoki shov-shuv, ota-onalarning tezkorligi, o'zlarining kuchli tomonlariga, imkoniyatlariga ishonchsizlik. Bularning barchasi his-tuyg'ularning o'ziga xos alifbosi - kelajakdagi bolaning shaxsiyatini qurishda birinchi g'ishtdir.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, chaqaloq uchun oila - bu axloq va odamlarga munosabatning asoslari qo'yilgan dunyo. Ota va ona, shuningdek,

oilaning boshqa a'zolari - bobo va buvi, katta aka-uka va opa-singillar bolaning shaxsiyatini yoshligidan shakllantiradilar. Keksa avlodda ko'proq sabr-toqat, ko'proq donolik bor, ular bolaning ruhiga juda ko'p narsalarni qo'yishadi, shuning uchun keksa oila a'zolari bilan ko'proq muloqot qilish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Назирова, Г. М., and Ф. М. Рахимова. "Методологические основы формирования творческой деятельности будущих педагогов-воспитателей." Экономика и социум 1-1 (104) (2023): 334-339.
2. Raximova Feruzaxon Muxammadjonovna, and Zoya Mixaylovna Burdina. "Issues of organization and management of inclusive education and upbringing in uzbekistan." International Academic Research Journal Impact Factor 7.4 1.6 (2022): 112-118.
4. Raximova F. M. "Processes of formation of intellectual abilities of preschool children by means of innovative technologies." Экономика и социум 1-1 (104) (2023): 54-57.
5. Mukhammadzhonovna Rakhimova Feruzakhon. "Problems of development of creative abilities in preschoolers." International Journal of Early Childhood Special Education 14.7 (2022).
6. Mukhammadjonovna Rakhimova Feruzakhon. "Development of pedagogical activities with preschool children in need of inclusive education." Asia pacific journal of marketing & management review issn: 2319-2836 Impact Factor: 7.603 11.12 (2022): 423-427.
7. Turakulova Feruza Aminovna Abdulla Avloni's services in the field of education.Procedia of Theoretical and Applied Sciences Volume 12 | Oct 2023
ISSN: 2795-5621 Available: <http://procedia.online/index.php/applied/index>
8. Feruza Aminovna Turakulova. Free Time of Students in Qualification Practicecontent Organization Technology. Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress (JARSP) Volume: 02 Issue: 10 | 2023 ISSN: 2751-7551 <http://innosci.org/>

PEDAGOGIK MENEJMENT O'QUV JARAYONINI BOSHQARISH NAZARIYASI VA AMALIYOTI SIFATIDA

Tojialiyeva I.X.

Moskva texnologiya va boshqaruv instituti magistri

Tayanch so'zlar: pedagogic boshqaruv, ta'lim tizimlari, o'quv jarayonini boshqarish, ta'limda menejment, yetakchi turlari.

Ключевые слова: управление педагогического менеджмента, образовательные системы, управление процессом обучения, образовательный менеджмент, типы лидерства.

Key words: pedagogical management, educational systems, management of educational process, management in education, leadership types.

РЕЗИОМЕ:

Maqolada pedagogik menejment o'quv jarayonini boshqarish nazariyasi va amaliyoti sifatida fikr yuritilib, taklif va tavsiyalar berilgan.

РЕЗИОМЕ:

В статье рассматривается педагогический менеджмент как теория и практика управления образовательным процессом, даются предложения и рекомендации.

SUMMARY:

The article examines pedagogical management as a theory and practice of managing the educational process, and recommendations.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, jumladan, ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan. Ta'lim sifatini amalga oshirish muammosi ta'lim muassasasining barcha turlari uchun asosiy vazifalardan biridir.

O'zbekiston Respublikasini 2022-2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev takliflari asosida ko'plab hozirgi ehtiyojlari boshqaruv faoliyatining sifat xususiyatlari uchun yangi shart-sharoitlarni amalga oshirish va ijtimoiy ahamiyatga ega natijalarga erishishni ta'kidlaydi.

Zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan boshqaruv madaniyatini shakllantirish usullaridan biri bu pedagogik menejment nazariyasi bo'lib, u xodimlarning kasbiy faoliyati samaradorligini oshirishga va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga

qaratilgan pedadogik tizimlarni boshqarishning prinsiplari, usullari, tashkiliy shakllari va texnologik usullari to'plamidir. Pedagogik menejmentda odamlar bilan muloqot qilish san'ati, maxsus boshqaruv mahorati va tashkilotchilik qobiliyati alohida ahamiyatga ega. Bugungi kunda «Pedagogik menejment» tushunchasini yangi ijtimoiy hodisa sifatida davlat va munitsipal boshqaruv tizimida davlat mansabdor shaxslarining ta'limini tashkil etish, rivojlantirish, o'qitish va boshqaruv malakasini shakllantirish sifatida qarash va talqin qilish mumkin. Zamonaviy ijtimoiy hayotning ehtiyojlari faoliyatining yangi shakllarni, kasbiy faoliyatni pedagogik boshqarish, shuningdek davlat va shahar hokimiyati tizimida pedagogik boshqarish, shuningdek, davlat va shahar hokimiyati tizimida pedagogik boshqaruv kabu yangi ish yo'nalishlarini izlashni talab qiladi. Bundan tashqari, har kuni boshqa odamlar bilan aloqada ishlaydigan mansabdor shaxslar, munitsipal xodimlar va menejerlar o'zlarining dedaktik qobiliyatlarini rivojlantirishlari va shaxsiy salohiyatlarini oshirishlari kerak. Yetakchi tashkilot va korporatsiyalarning rivojlanish tajribasi shuni ko'rsatadiki, pedagogik menejment nazariyasi va amaliyotini qo'llash doirasida samarali menejmentni shakllantirish mansabdor shaxslarning ta'lim salohiyatini nafaqat universal bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni egallashga, balki olingan bilimlarni amaliy faoliyatda ijodiy qo'llash va kasbiy madaniyatni oshirishga qodir shaxsni rivojlantirishga yo'naltirish imkonini beradi.

Pedagogik menejment deganda umumiy ma'noda ma'lum maqsadlarga erishish uchun inson, moddiy va moliyaviy resurslarni tashkil etish jarayoni tushunilari. Pedagogikada menejment-bu boshqaruv (rejalashtirish, tartibga solish, nazorat qilish), pedadodik ishlab chiqarishni boshqarish, uni tashkil etishdir. Bu shuningdek, ko'zlangan maqsadlarga erishish uchun usullar, shakllar va boshqaruv vositalari to'plamidir. Pedagogik menejment ta'lim tizimi va jarayonlarini boshqarish fani sifatida pedagogikaning bir tarmog'i bo'lib, uning predmeti ta'lim sohasida va ta'lim muassasalarida boshqaruvni tashkil etishdir. Ta'lim tizimini boshqarish va boshqarishning manbalari-menejment fanining zamonaviy yutuqlari, qonunchilik, maktab ishlarini tashkil etish amaliyoti, ta'lim sohasidagi boshqaruv tajribasi, tarixiy meros va boshqalar. Pedagogikaning bir tarmog'i bo'lganligi va uning yutuqlariga tayangan holda, ta'limni boshqarish nazariya va amaliyot sifatida bir qator boshqa fanlar bilan bog'liq: umumiy boshqaruv nazariyasi, iqtisod, ijtimoiy psixologiya, fiziologiya, maktab gigienasi va boshqalar. Pedagogik boshqaruvning vakolat doirasi sifatida ta'lim tizimini boshqarish vazifalari turli xil tadbirlarning butun majmuasini o'z ichiga oladi, zamonaviy ta'lim vat a'lim muassasalari sharoitida ta'lim jarayonining samarali va barqaror ishlashini ta'minlashga

qaratilgan. Ular orasida tashkiliy, uslubiy, didaktik, ta'lim, kadrlar, rejalashtirish, moliyaviy, ta'minlash, axborot, tasvir, nazorat va monitoring va boshqalar eng ko'zga ko'ringan. Bu butun ishlar va faoliyat majmuasi faoliyatining bevosita mazmunini va maxsus qurilgan pedagogik boshqaruv tufayli yaxlit va tartibli jarayonga aylanib ketadigan ta'lim voqeligi fenomenologiyasini tashkil qiladi.

Pedagogik boshqaruv tuzilmasi quyidagi darajalarni o'z ichiga oladi:

- 1) Pedagogik jamoa faoliyatini boshqarish;
- 2) O'qituvchining faoliyatini boshqarish;
- 3) Talabalar faoliyatini boshqarish.

Pedagogik voqelik – vertical va gorizontal ravishda bir-biri bilan ierarxik bog'langan tizimlar yig'indisidir (tizim- bu o'rtasida ma'lum munosabatlar paydo bo'ladigan elementlar to'plami). Masalan, didaktik tizim umumiy pedagogic tizimining bir qismi bo'lib, unda sodir bo'layotgan jarayonlarini yaxshiroq tushunish uchun biz uni ajratib olamiz va nisbatan mustaqil deb hisoblaymiz. Pedagogik jarayonlarning tizimliliigi asosiy o'lchovlarda pedagogik boshqaruvning tizimli xususiyatiga mos keladi. Vertikal ravishda quyidagi tizimlar va boshqaruvning tegishli darajalari ajratiladi: bir butun sifatida ta'lim va tarbiyaning davlat tizimi (davlat boshqaruvi darajasi); hududiy ta'lim tizimlari (mintaqaviy boshqaruv darajasi); ta'lim muassasalarining hududiy (tuman) tarmoqlari (boshqaruvning hududiy va hududiy darajasi); ta'lim muassasalari va tegishli boshqaruv darajasi; ta'lim muassasalarining bo'linmalari va tegishli boshqaruv darajasi. Malakali boshqaruvning quyidagi darajalari gorizontal ravishda belgilanadi: o'quv mashg'ulotlari, mustaqil sinfdan tashqari ishlar; o'qituvchining professionalligi va boshqalar aytishimiz mumkin.

Pedagogik loyihalarni boshqarish alohida takidlangan. Pedagogik loyihalar muayyan maqsadda amalga oshiriladigan faoliyatning nisbatan ajratilgan sohalari (qismanlari)dir. Shunday qilib maktab yoki universitet darajasiga quyidagi pedagogik loyihalar bo'lishi mumkin: o'qituvchilarning ilmiy tadqiqotlari, talabalarning ilmiy izlanishlari; o'quv mashg'ulotlari; turli ta'lim tadbirlari, nashriyot loyihalari, talabalar va o'qituvchilar almashinuvi; imtihon sessiyalari, bayramlar, ko'ngilochar tadbirlar.

Pedagogik tizimlarning muhim va doimiy tarkibiy qismlari orasida quyidagilar ajralib turadi:

- Tizim faoliyatining maqsadlari (ma'nosi). Asosiy maqsad shakllantirish.
- Zamonaviy sharoitlarda hayotga tayyor erkin, mas'uliyatli va ijodiy shaxs;
- Jarayonlar va kichik jarayonlarning mazmuni;
- tashkiliy (shakl va usullari) jarayon;

- pedagogik fanlar ishtirokchilarini rag'batlantirish, yuqori natijalarga erishish jarayonlari;

- tizim mahsulotlari (natijalari).Ularning miqdori va sifatini nazorat qilish muhim ahamiyatga ega.

Pedagogikaning tarkibiy qismlari sifatida tadqiqotchilar quyidagi tarkibiy qismlar komponentini aniqlaydilar:

- ta'lim komponenti, ta'lim va tarbiyaviy munosabatlarda ta'lim va tarbiya jarayonini boshqarish tamoyillari, usullari, vositalari va shakllari bilan bog'liqlikda tashkil etish;

- motivatsion komponent, qo'shimcha mehnat jarayonining individual ishtirokchilari uchun maqsadlarni belgilashni ta'minlash;

- faoliyat komponenti, ilmiy pedagogik yondashuvlar, ta'lim tushunchalari va inson omilidan foydalanish doirasida foydalanish;

- ijodiy komponent, unga ko'ra o'qituvchilik faoliyati ishining ijodiy xususiyatiga, maqsadlarni belgilashga va ularga erishish yo'llarini ishlab chiqishga asoslanadi;

- axborot (konativ), axborotni pedagogik faoliyatining predmeti sifatida belgilovchi komponent;

- integratsion komponent, uning yordamida ta'lim faoliyatini boshqarish funktsiyasi o'quv jarayoning sub'yektlari bilan birgalikda ishlab chiqilgan maqsadlar va ularga erishish yo'llarini belgilash orqali amalga oshiriladi.

Maktab yoki oily o'quv yurtining o'quv jarayonini ta'minlovchi menerjerning vazifalari quyidagalardan iborat:

1) kadrlar tayyorlashga muhtojlarni aniqlashvatopish (bozor iqtisodiyoti rivojlangan aksariyat mamlakatlarda majburiy ta'lim to'g'risida qonun yo'q);

2) zarur malakaga ega kadrlarni tanlash, yuqori kasbiy tajribaga ega mutaxassislarni yollash;

3) o'qitish va o'qitish sub'yektlarini bir joyda (universitetlar, maktablar, maktab xonalari) jamlash;

4) jarayonni boshlash va uni barcha zarur vositalar bilan ta'minlash;

5) kerakli sifatga erishgan holda jarayonni rag'batlantirish, nazorat qilish;

6) resurslarni olish, ularni ish haqi va ishlab chiqarishni rivojlantirish uchuntaqsimlanishi.

Pedagogik boshqaruv sohasining o'ziga hosligi ta'lim faoliyatining tabiati bilan belgilanadi. Ta'lim va tarbiya boshqa sanoat va faoliyat sohalari mahsulotlaridan farqi o'laroq juda noyob mahsulot yaratadi. Maktab mahsuli – bu shaxs, shuning uchun “pedagogik ishlab chiqarish” ko'p xususiyatlarga ega

va pedagogik tizimlarda boshqaruv muayyan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ta'lim va tarbiya sohasidagi boshqaruv quyidagi bir qator xususiyatlarga ega:

- ta'lim jarayonini sub'ekti o'rtasidagi bevosita va shaxsan ishtirok etgan o'zaro ta'sir;

- ta'lim xizmatlarini individuallashtirish, farqlash zarurati;
- tashkilot faoliyatining istemolchilar xatti-xarakatlariga bog'liqligi;
- zahiralarni yaratishning qiyinligi (va ko'pincha mumkin emasligi);
- sifat parametrlarini aniqlashda qiyinchilik;
- iste'molchilar bilan ishlashda ilg'or ko'nikmalarga ega bo'lish zarurati;
- xodimlarning ish faoliyatini aniqlashda qiyinchilik;
- jarayonning borishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan bir qator mahalliy kuzatuvchilarning mavjudligi.

Ko'rinib turubtiki, pedagogik menejmentda kundalik amaliyot sifatida yetakchi rol ta'lim muassasasi rahbariga, ya'ni u o'z faoliyatini tashkil etuvchi boshqaruv falsafasi va motivatsiyasiga yuklangan. Demak, ta'lim muassasasi rahbari o'z tashkilotida yetakchi bo'lishi kerak.

Xulosa qilib aytishimiz mumkin, yuqoridagi tavsiyalarga amal qilish orqali pedagogik menejment o'quv jarayonini boshqarish nazariyasi va amaliyoti sifati rivojlanishiga erishish mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF-60-sonli Farmoni.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017. - 478 b.
3. Pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismlar. V.P.Bespalko (1989)- 128 b.
4. Boshqaruv va maktabichidagi boshqaruv. Pedagogika 192 b. Y.A.Konarjevskiy (2000)- 96 b.
5. Menejment asoslari. M.H.Meskon (1997)- 116 b.
6. Pedagogik menejment. Ta'limdagi fan (darslik) V.P.Simonov (2009)- 158 b.

BOZORNI O'RGANISHDA MARKETINGNI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Irgashyev T.I.

*Chirchiq davlat pedagogika
universiteti "Turizm kafedrasi" o'qituvchisi.*

Tayanch so'zlar: strategiya, modernizatsiya, diversifikatsiya, bozor, marketing, iqtisodiyot, kompaniya, talabni, taklif, bozor, tovar, kon'yunktura, ayirboshlash, narx, diversifikatsiya, iste'mol, sanoat.

Ключевые слова: стратегия, модернизация, диверсификация, рынок, маркетинг, экономика, компания, спрос, предложение, рынок, товар, конъюнктура, обмен, цена, диверсификация, потребление, промышленность.

Key words: strategy, modernization, diversification, market, marketing, economy, company, demand, supply, market, product, market conditions, exchange, price, diversification, consumption, industry.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada Bozorni o'rganishda marketingni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida fikr yuritilib, taklif va tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются особенности развития маркетинга в исследовании рынка, а также предлагаются рекомендации и советы.

SUMMARY:

The article discusses the specific features of marketing development in market research and provides recommendations and suggestions.

Yangi O'zbekistonda jadal rivojlanayotgan iqtisodiyot tarmoqlari qatoriga yorqin ijtimoiy xususiyatlarga ega bo'lgan, aholi faravonligini va hayot turmush darajasini oshirishga yo'naltirilgan ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohasini ko'rsatishimiz mumkin.

2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi yettita ustivor yo'nalishi bo'yicha «Tarkibiy o'zgarishlarni chuqurlashtirish, uning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish: uning tarkibida sanoat, xizmat ko'rsatish ulushini kengaytirish hisobiga milliy iqtisodiyot raqobat bardoshligini oshirish» zarurligi ta'kidlangan. Ishlab-

chiqarish va xizmatlar sohasi hozirgi kunda jiddiy o'zgarishlarni boshdan kechirib, bunda biznesni yuritish bo'yicha an'anaviy usullar hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalari, turizm, konsalting xizmatlar singari usullar qo'llanilmoqda.

Hozirgi vaqtda firma, korxona kompaniyalar avvalgi davrlarda uchratilmagan juda qattiq raqobat kurashiga to'qnashmoqdalar. Bu kurashda g'olib chiqish uchun, ular iste'molchilarni egallashi va o'zlarining raqobatchilaridan ustun kelishlari zarur. Buning uchun ular o'z faoliyatida tovar va sotish falsafasini emas, balki marketing va iste'molchi falsafasini qo'llashlari kerak. Bugungi kunning zamonaviy bozorlarida muvaffaqiyatlarga erishayotgan firmalar tovarlarni yaratuvchi emas, balki iste'molchilarni yaratuvchi strategiyasini ishlab chiquvchi va foydalanuvchi haqiqiy ustalardir. Demak, zamonaviy firmalar faoliyati bozorga yo'naltirilgan bo'lishi kerak, ya'ni ular bir vaqtning o'zida diqqat bilan o'zining iste'molchilarini va shuningdek, raqobatchilarini kuzatib borishlari kerak.

Bozorda talab bilan taklifni o'zaro ta'siri - bu alohida shaxslar yoki guruhning xohish-ehtiyojlarini uzluksiz qondirish jarayoni bo'lib hisoblanadi. Bu jarayon o'z navbatida, shunday ijtimoiy-iqtisodiy kategoriyalarni o'zaro ta'siriga asoslanadi, ya'ni ularga muhtojlik, ehtiyoj (xohish), talab, xarid qilish (ayirboshlash, bitim) va aniq tovar va xizmatlarni iste'moli (ishlatilishi) kiradi.

Marketingni asosiy kategoriyalari, uning tushunchasi, mohiyatini aniqlashga imkon beradi.

Muhtojlik – kishini biron bir narsani etishmasligini his etishidir.

Ehtiyoj – individ shaxsning madaniy darajasiga asosan maxsus shaklga muhtojlikdir.

Talab – bu xarid quvvatiga ega bo'lgan ehtiyoj.

Talab – mavjud, potensial hamda xohish talabiga bo'linadi.

Tovar – bu ehtiyojni yoki muhtojlikni qondira oladigan hamda bozorga e'tiborni tortish, sotib olish, ishlatish yoki iste'mol qilish maqsadida taklif etilgan barcha narsalardir.

Ayirboshlash – biron bir shaxsdan o'ziga kerakli bo'lgan ob'ektni olish uchun, uning evaziga boshqa narsani taklif etadi.

Marketingni mohiyati tovarni ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish albatta iste'molchiga, talab, ishlab chiqarish imkoniyatlarini mo'ljallashdan iborat.

Hozirgi davrda jahon adabiyotida marketingga berilgan ikki mingdan ortiq ta'rif bor. Mutaxassislar o'rtasida marketingning takror ishlab chiqarish jarayonida ishtiroki masalasida yagona fikr yo'q. Hozir ko'pgina chet ellik marketologlar zamonaviy marketing tushunchasi ishbilarmonlikka kiradigan

faoliyatni o'z ichiga olmog'i kerak deb hisoblaydilar. Boshqalari esa bunday izohlarni tanqid qilib, ayriboshlashning hamma turlari ham marketing tusiga ega emasligini va marketing prinsiplarini hamma vaziyatlarga ham tatbiq qilib bo'lmashligini ta'kidlaydilar. Marketingga ta'rif berishda bunday xilma-xillikning sababi bor.

Birinchidan, marketing konsepsiyasi mazmuni bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarish usuli rivojlanishi bilan o'zgarib keldi va uning mohiyatini aks ettirdi,

Ikkinchidan, boshqarish tizimida marketingdan foydalanish maqsadlari, xususiyatlari, miqyosiga qarab, undagi tashkiliy qismlarning ahamiyati va boshqaruv tizimidagi ahamiyati o'zgarib boradi. Bundan tashqari, mutaxassislar marketingni biznes xizmati va falsafasi tarzida baholaydilar. Xizmat sifatida marketing ishlab chiqarish, savdo, reklama, texnika xizmati ko'rsatish va boshqa sohadaqi tadbirlar majmuidan iborat.

Bugungi kunning zamonaviy bozorlarida muvaffaqiyatlarga erishayotgan firmalar tovarlarni yaratuvchi emas, balki iste'molchilarni yaratuvchi strategiyasini ishlab chiquvchi va foydalanuvchi haqiqiy ustalardir. Demak, zamonaviy firmalar faoliyati bozorga yo'naltirilgan bo'lishi kerak, ya'ni ular bir vaqtning o'zida diqqat bilan o'zining iste'molchilarini va shuningdek, raqobatchilarini kuzatib borishlari kerak.

Zamonaviy marketing – bu bozor raqobati sharoitida bozorni kompleks tadqiq etish orqali, iste'molchilarni real talab, ehtiyojlarini maksimal qondirishga qaratilgan xo'jalik faoliyatini boshqarishni tashkil etish tizimi muhimdir.

Marketing asosida bozorni har taraflama o'rganish yo'nalishlarining asosiylaridan quyidagilarni ko'rsatamiz:

- talabni o'rganish;
- bozor tarkibini aniqlash;
- tovarni o'rganish;
- raqobat sharoitlarini tadqiq qilish;
- sotish shakli va uslublarni tahlil etish.

Marketing quyidagilarni o'rgatadi:

- bozorni o'rganishni;
- uni taqsimlashni;
- tovarlarni joylashtirishni;
- marketing siyosatini olib borishni;
- tovar siyosatini;
- narx siyosatini;
- taqsimot siyosatini;

- siljitish (yoʻnaltirish) siyosatini;
- yuksalish, qoʻshimcha xizmatlarni (Plus) - (bunga marka, sotishdan keyingi xizmat, kafolat va texnik yordam, etkazib berish, assortiment, shaxsiy iste'mol va boshqalarni kiritish mumkin).

Marketing korxonalarining bozorda ishlash uslubi, bozor metodologiyasi boʻlib, iste'molchilar va ularning talab istaklarini oʻrganish, ularga mos tovarlar yaratish, narx belgilash, tovarlarni etkazib berish, taqdim etish, sotish, xizmat koʻrsatishni uyushtirish usullari, vositalari, tartib-qoidalar majmui hisoblanadi. Bularning hammasi birinchi asosiy maqsadga talab bilan taklifni oʻzaro muvofiqlashtirishga xizmat qiladi.

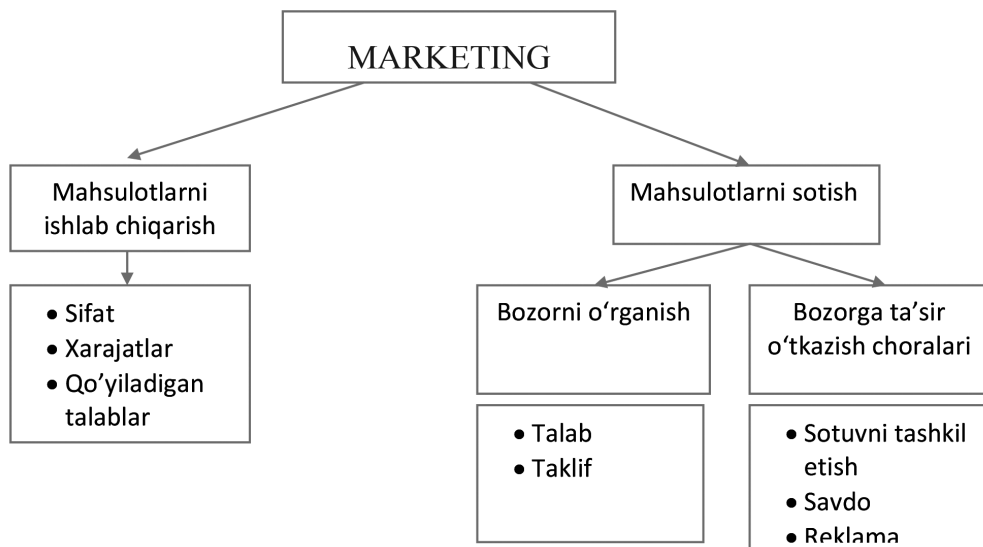
Marketing - bozorda vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlarni faollashtirish uslublarini, tovarlarni ishlab chiqarish hamda sotish muammolarini yaxlit, tizimli yechish uslublarini, bozorda vujudga keladigan oʻzgarishlarga tezda moslashish, iste'molchilarga tabaqali yondashish, raqobatbardosh yangi tovarlarni vujudga keltirish va ularni ishlab chiqarishni tashkil etish, kon'yunkturani oʻrganish va bashorat qilish hamda ta'sirchan reklamani rivojlantirish masalalarini oʻrganishni maqsad qilib qoʻygan.

Bunga erishish uchun marketingda quyidagi muhim vazifalarni hal etishi lozim:

- xaridorlar ehtiyojini oʻrganish va aniqlash;
- narxning faoliyatini xaridorlar ehtiyojiga moslashtirish;
- talab va taklif toʻgʻrisida olingan ma'lumotlar asosida bozorni oʻrganish;
- tovarlar reklamasini tashkil etish, xaridorlarni tovarlarni sotib olishga qiziqishini orttirish;
- tovar yaratuvchi yoki uni sotuvchi narx tadqiqotlarini amalga oshirish uchun ma'lumotlar toʻplash va tahlil qilish;
- tovarni bozorga chiqarishdagi barcha xizmatlar toʻgʻrisida ma'lumotlar olish;
- toʻldiruvchi tovarlar va oʻrnini bosuvchi tovarlar toʻgʻrisida axborot yigʻish;
- tovarlarga boʻlgan talabni istiqbollash, ularni amalga oshirishni nazorat qilishdan iboratdir.

Marketingni vazifalari quyidagilar.

Marketingni bosh vazifasi korxonaning mavjud va potensial imkoniyatlarini baholash va amalga oshirish hamda bozorda talab va taklifni muvofiqlashtirish maqsadida imkoniyatlarni aniqlashdan iborat boʻladi.

Marketing yoki tadbirkorlik faoliyati aniq natijaga erishish maqsadida amalga oshiradi. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, yuqoridagi tavsiyalarga amal qilish orqali Bozorni o'rganishda marketingni yanada rivojlantirishga erishish mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF-60-sonli Farmoni.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017. - 478 b.
3. Ergashxodjaeva Sh.J., Qosimova M.S., Yusupov M.A. Marketing. Darslik. T.:Iqtisodiyot, 2018. - 223 b.
4. Ergashxodjayeva Sh.Dj., Samadov A.N., Sharipov I.B. Marketing.Darslik.T.: Iqtisodiyot, 2013. -246 b.
5. Yusupov M.A., Abduraxmonova M.M. Marketing. - T.: Iqtisodiyot,2012.-170 b.

BOXSSHÍ ISKERLIGINÍ FIZIOLOGIYALÍQ XARAKTERISTIKALARÍ

Allanazarov I.G.

*Ózbekstan mámleketlik dene tárbiyasí hám sport universiteti
Nókis filialí oqıtıwshısı*

Tayanch soʻzlar: jismoniy sifatlar, bellashuvlar va sparringlar, vegetativ funktsiyalar, analizatorlar, dam alish, qon aylanishi, ovqatlanish, fiziologik va bioximik mexanizmlar, yurak-qon tomir tizimi.

Ключевые слова: физические качества, соревнования и спарринги, вегетативные функции, анализаторы, отдых, кровообращение, питание, физиолого-биохимические механизмы, сердечно-сосудистая система.

Key words: physical qualities, competitions and sparring, vegetative functions, analyzers, rest, blood circulation, nutrition, physiological and biochemical mechanisms, cardiovascular system.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boks sportining fiziologik harakteri, yani u yerdagi tezlik -kuch oʻzgachaligi, boksining mashgʻulotlarda va musobaqalarida mashqlarning oʻzgachaligi, boksilar uchun mushaklar kuchi, tezlik va chidamlilik kabi sifatlarining fiziologik mexanizmi. Boksining kuch mashgʻulotlarini qoʻllash natijasida boksilarda mushak tolalarining qalinlashishi yuz berishi va harakat tezligi saviyasi markaziy nerv tizimi va nerv-mushak qurilmasining funktsional xususiyatlari. Mashq va musobaqa yuklamalarida boksilarning yurak-qon tomir tizimida ham dam olish funktsiyasidagi katta oʻzgarishlar haqqida malumot keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассмотрена физиологическая природа видов спорта бокса, то есть разница между скоростью и силой, различия упражнений боксеров на тренировках и соревнованиях, физиологический механизм таких качеств, как мышечная сила, скорость и выносливость у боксеров. Утолщение мышечных волокон и уровень скорости движений у боксеров в результате силовой тренировки являются функциональными характеристиками центральной нервной системы и нервно-мышечного аппарата. В тренировочных и соревновательных нагрузках имеются сведения о существенных изменениях сердечно-сосудистой системы боксеров и функции покоя.

SUMMARY:

In this article, the physiological nature of boxing sports, that is, the difference between speed and strength, the differences in exercises for boxers in training and competitions, the physiological mechanism of qualities such as muscle strength, speed and endurance for boxers. The thickening of muscle fibers and the level of movement speed in boxers as a result of strength training are functional characteristics of the central nervous system and neuromuscular apparatus. In training and competition downloads, there is information about significant changes in the cardiovascular system of boxers and the resting function.

Boks atciklik sport túrleri qatarına kiredi. Ondaǵı háreketler tez-kúsh ózgesheligine iye bolıp, ózgeriwshen tezlik penen ámelge asırıladı. Bellesiw maydanında jumıstıń kúshi - submaksimal. Boksshınıń hámme háreketleri, ol yáki bul soqqılardıń yáki qorǵanıwlardıń qollanıwı, olardıń kúshi qarsılastıń minez-qulqları hámde ringte júzege kiyatırǵan jaǵday menen belgilenedi. Bokstaǵı iskerliginiń ayrıqsha ózgesheligi sonnan ibarat, túrli soqqı ótkerip jiberiw qáwpi bar ekenligi sebepli hámme fizikalıq júklemeler joqarı emocional qozǵalıwshı tiykarında orınlanadı.

Boksshı shınıǵıwlarda hám jarıslarda shınıǵıwlardıń ózgesheligi, kúshi hám dawam etiw waqtına muwapıq halda óz organizmniń funkcional múmkinshiliklerin baǵdarlay alıwı kerek. Boks shınıǵıwları tásirinde tek ǵana háreket sapaları (kúsh, shıdamlılıq, tezlik, shaqqanlıq, iyiliwshenlik, bekkem teń turıw qábileti), bálki vegetativ funkciyalar - qan aylanıwı, dem alıw, awqat as sińiriw h.t.b.da rawajlanadı hám rawajlandırılıp baradı.

Boksshılar ushın bulshıq et kúshi, tezlik hám shıdamlılıq sıyaqlı sapalar júdá zárúrli esaplanadı. Bul sapalardı tárbiyalaw usılları, quralları hám rejimlerin tuwrı tańlaw maqsetinde sportshılar hámde trenerler kórinıwdiń fiziologiyalıq hám bioximiyalıq mexanizmlerin jaqsı biliwleri kerek. Bulshıq et kúshi rawajlandıratuǵın bulshıq et kernewi dárejesi menen xarakterlenedi. Ol fiziologiyalıq, bioximiyalıq, biomexanikalıq ayrıqshalıqlarǵa hámde nerv basqarıwı qásiyetlerine baylanıslı. Sonıń menen birge, háreket waqtında shıdamlılıq kúshleniwlerdi (umtılw-háreketlerdi) kórsetiw dárejesi de oǵan tásir kórsetedi.

Boksshılarda kúshtiń kórinıw mexanizmin kórip shıǵamız.

Kúsh úlkenligi bulshıq ettiń fiziologiyalıq keseligine hám jumısqa tartılǵan bulshıq et talshıqları muǵdarına baylanıslı. Kúsh shınıǵıwların qollaw nátiyjesinde boksshılarda bulshıq et talshıqlarınıń qalınlasıwı júz beredi, olardıń kapıllıarlasıwı jaqsılanadı, bunıń nátiyjesinde bulshıq et talshıqlarınıń gipertrofiyasi, sonıń menen birge, olardıń bóleklerge bóliniwı esabına kesesine keńeyedi. Bir bulshıq ettiń ózinde neyromotor birikpeler birdey emes. Birdeyi tez fazalı háreketler ushın, basqaları uzaq waqt dawam etetuǵın kernewler ushın tánlasqan. Bunda fazalı talshıqlar “tez” yáki “áste” bolıwı hám birewlik innervaciya processleri tezligi, tarqalıp atırǵan háreket potensialı hám qısqaırıw tolqınıń generaciyalaw qábileti boyınsha parıqlanıwı múmkin. Bulshıq ettiń kernew kúshi bulshıq etlerde keshetuǵın processlerdiń reflektor basqarıwına baylanıslı. Eger háreketleniw asabi arqalı keletuǵın impulslerdiń tezligi optimal bolsa, bulshıq et kúshi artadı. Bulshıq etlerdegi kúshtiń qalıplesiwi ushın funkcional birlikler qısqaırıwındaǵı bulshıq etler ishki koordinaciyası

úlken áhmiyetke iye. Trofik impulslardıń tiyisli ózgeshelikinde múmkin bolǵan maksimal muǵdardaǵı hámme funkcional birliklerdiń bir waqıtta qısqaırıwı processinde, barlıq sharayatlar teń bolǵanda, kúshtiń eń joqarı úlkenligine erisiw múmkin. Bioximiyalıq kózqarastan bulshıq et kúshi qısqaratuǵın beloklar: miozin, aktin, aktomiozin hám miostromin muǵdarına hám qásiyetlerine baylanıslı. Bulshıq etler kúshi artıwı menen olardaǵı glikogen muǵdarı da artadı.

Organizmniń biomekanikalıq qásiyetleri: jelke richagları uzınlıǵı, háreketi eń iri bulshıq etlerden paydalanıw esabına orınlaw múmkinshiligi h.t.b. kórinetuǵın kúsh dárejesine tásir kórsetedi. Onnan tısqarı, boksshınıń atqarılıp atırǵan háreket dúzilisine muwapıq halda joqarı bulshıq etler aralıq koordinaciyaǵa bolǵan qábileti, yaǵnıy háreket texnikasın ózlestiriwdiń joqarı dárejesi kórinetuǵın kúsh úlkenligine saldamlı tásir kórsetedi.

Tezlik degende háreketi (soqqını) maksimal qısqa waqıt ishinde atqara alıw qábileti túsiniledi. Tezlik háreket reaksiyasınıń latent waqıtı, birewlik háreket tezligi, háreket tezliginde kórinedi. Olar bir-birine baylanıslı bolmaydı. Háreket reaksiyasınıń latent waqıtı (signal payda bolıwınan tap juwap háreketi baslanǵansha bolǵan waqıt) bir neshe strukturalıq bóleklerden payda boladı hám olardıń hár birindegi nerv processleriniń keshiw tezligine baylanıslı boladı: receptorda qozǵalıwdıń payda bolıwı - qozǵalıwdıń oraydan qashıwshı nerv jolları arqalı oraylıq nerv sistemasına uzatılıwı - oraylıq nerv sistemasında alınǵan signaldıń beriliwi signaldıń orayǵa umtılıwshı nerv jolları arqalı bulshıq etke uzatılıwı – bulshıq ettiń qozǵalıwı.

Boksshınıń maksimal tez birewlik háreketleri óziniń fiziologiyalıq xarakteristikalarına kóre aste háreketlerden parıqlanadı, sebebi orınlawdıń eń úlken tezliginde sensor ońlawlardı ámelge asırıw qıynlastıradı. Bul soǵan baylanıslı, impulsaciyani ámelge asırıp atırǵan reflektor sheńber “jumısqa túsiwge” úlgermeydi. Sol sebepli boksshıda maksimal tezlikte atqarılatuǵın soqqılardıń anıqlıǵı jamanlasadı. Tezlik, eger ásirese ol soqqılar seriyaların beriwdiń maksimal tezliginde ańlatılса, háreket nerv oraylarınıń qozǵalıw jaǵdayınan tormozlanıw jaǵdayına hám kerisinshe ótiw tezligine, yaǵnıy nerv processleriniń háreketleniwine baylanıslı.

Boks penen shuǵıllanǵandaǵı fiziologiyalıq ózgerislerdi óz-ara úyreniw gerek:

tikkeley júkleme-shınıǵıw hám bellesiw tásirinde boksshı organiziminde gúzetiletuǵın funkcional ózgerisler hám uzaq waqıt úzliksiz dawam etetuǵın shınıǵıwlar tásirinde júz bolatuǵın ózgerisler.

Qan aylanıwı. Shınıǵıw hám jarıs júklemeleri boksshılardıń júrek-qan tamır sistemasında úlken ózgerislerdi keltirip shıǵaradı. Bellesiw sharayatlarında 1-raundtıń 2-minuttan baslap tamır urıwı minutına $190, 8 \pm 6, 9$ soqqıǵa shekem artadı hám az-azdan ósip barıp, 4-raund aqırına kelip maksimum - minutına

$202, 0 \pm 7, 0$ soqqıǵa shekem jetedi. Tamır urıwınıń bunday joqarı kórsetkishleri nerv sistemasınıń maksimal dárejede qozǵalıw sharayatlarında atqarılatuǵın fizikalıq jumısqa baylanıslı. Biraq shınıǵıwlarda da arnawlı júkleme bulshıq et iskerliginiń arnawlı bir sharayatlarına uqsas halda vein keltirip shıǵaradı. Erkin bellesiw hám sparringlardan keyin ol ayqın anıq boladı. Maksimal tamır urıw kórsetkishleri: a) saya menen bellesiwde - minutına 150 - 170 soqqı; b) toldırma hám pnevmatikalıq aspa qapta - minutına 170 soqqıǵa shekem; v) qopda - minutına 186 soqqıǵa shekem; g) trener menen tegis qolǵapda - minutına 192 soqqıǵa shekem; d) erkin bellesiwler hám sparringlarda - minutına 220 soqqıǵa shekem.

Sistolik arterial basım diastolik basımınıń bir waqıtta túsip ketiwi menen baqlanadı hám sinap ústininiń 20 - 55 mm.ge asıradı. Kóbinese sparringlar hám erkin bellesiwlerden keyin “sheksiz dawıs” fenomenini belgilep ótildi.

Boksshılarda tınısh jaǵdayda da júrek-qan tamır iskerliginde ayırıqsha ózgerisler baqlanadı. Olarda shınıqqanlıq ósip barǵan sayın tamır urıwı tezligi minutına 42 soqqıǵa shekem azayadı (tamır urıwdıń eń tómen azayıwı - minutına 36 soqqı). Arterial basım da simap ústininiń ortasha 100/50 mm.ge shekem tómenleydi. Bunda júrektıń soqqı urıw kólemi artadı, minutlıq kólemi bolsa solayınsha qaladı yáki azayadı, buǵan tınısh jaǵday funkciyasına uqsas bolǵan jumıstıń puxtalıǵı retinde qaraw kerek.

Dem alıw. Boks penen úzliksiz shuǵıllanıw sistemaların funktsional múmkinshilikleri zárúrli dárejede asıwına alıp keledi. Bul organizmde kislorodtıń jetip keliwi hám utilizaciyası menen baylanıslı. Háreket iskerligi qásiyetleri hám qarsılastıń dem alıwdı “teń salmaqlılıqtan shıǵarıwshı” soqqılarna ushıraw múmkinshiligi bar ekenligi sebepli boksshılardıǵa aritmik sırtqı dem alıw tán bolıp tabıladı.

Boksshı dem alıwınıń tereńligi hám tezligi bir qansha sebeplerge baylanıslı: onıń shınıqqanlıǵına, bellesiwdiń kúshi hám jedelligine, manyovr alıp barıw ózgesheligine, qarsılas háreketlerine h.t.b. jılıp júriwlerde, shegine turıp soqqı beriwlerde dem alıw tereńligi hújim hám qorǵanıwlar waqtındaǵıǵa qaraǵanda kóbirek boladı. Soqqılar seriyaları berilgen waqıtta dem alıw júzeki, tez-tez bolıwı baqlanadı. Jaqsı “jolǵa qoyılǵan” kúshli soqqıǵa iye joqarı tájiriybeli boksshılar mudamı keskin dem shıǵarıw waqtında dem alıwdı aqırǵı basqışhda tezde toqtatıp turıp soqqı beredi. Ósip baratıwın kúsh penen hám izinen templi

soqqı beriw arqalı ámelge asırılutıǵın soqqılar seriyası tolıq dem shıǵarıw waqtında atqarıladı.

Oraylıq nerv sisteması. Boksshı tárepinen bellesi w waqtında hár túrlı izbe-izlilikke qollanılutıǵın háreket iskerligi formalarınń hár túrliligi nerv processleriniń joqarı jıldamlıǵın talap etedi. Arnawlı shınıǵıwlar daǵı koordinaciyalasqan háreket tezligi ámelge asırılıp atırǵan háreket - soqqılar anıqlıǵı hám kúshi hámde qorǵanıwlarınń nátiyjelerin belgilep beredi. Nerv processleriniń qabıq hám basqa oraylardaǵı jıldamlıǵınıń joqarı dárejesi qozǵalıw hám tormozlanıw dıń tez alısıp turıwın anıqlaydı, bunda bulshıq etlerdegi qısqaırıw hám eljirewler ushın qolay sharayatlar jaratıladı, hár qıylı qozǵawtıwshılar tásirinde juwap reaksiyaları tezlesedi. Reaksiya jasırın dáwiriniń azayıwı háreket koordinaciyasınıń jaqsılanıwı menen parallel halda júz beredi. Tán alıw kerek, boksshı geyde qarsılasınıń kútilmegen háreketlerine juwap retinde avtomat halda óte quramalı bolǵan háreketlerdi payda etedi.

Boks shınıǵıwları tásirinde nerv-psixikalıq tarawda da unamlı ózgerisler júz beredi: teńlik, óz jumısına bolǵan isenim, miynetsúyiwshilik, qatańlıq, batırılıq payda etiledi, xojalıq basqınshılıq azayadı h.t.b.

Analizatorlar. Oraylıq nerv sistemasınıń analiz-sintez iskerligi háreketler dıń ózgeriwshen bellesi w sharayatlarına sáykesligin anıqlaydı. Bunday sharayatlarda sportshılardıǵa kóplegen hár túrlı qozǵawtıwshılar tásir etedi. Boksshılarda shınıqqanlıq jaǵdayı ósip barǵan sayın boks háreketleriniń (súńgiwler, iyiliwler, arqaǵa iymeyiwler) sonıń menen birge, soqqılardıń vestibulyar apparatqa tási ri kúsheyedi hám arnawlı bolmaǵan háreketler tási ri azayadı. Iskerlik sharayatlarına iykemlesiw processlerinde arnawlı háreketler menen baylanıslı bolǵan funkciyalardıń rejedilligi arnawlı bolmaǵan funkciyalar rejedilliginiń tómennlewi esabına puxtalıq principine tiykarınan artadı. Boksshılardıń vestibulyar teń salmaqlılıq kórsetkishleri hám olardıń tayarlıq dárejesi ortasında anıqlanǵan bir táreplemelik baylanıslılıq - jánede joqarı vestibulyar teń salmaqlılıq sportshılardıń jaqsı shınıqqanlıq jaǵdayında baqlanadı.

Analizatorlardıń boksshınıń ayrıqsha qásiyetlerine iykemlesiw soqqılardıǵa ushrayutıǵın teri bólimleriniń awırıwlı hám taktıl seziwsheńligi tómennlewinde de anıq boladı. Bul organizmdı awırıwlı isiwler tási rlerinen qorǵanıwshi iykemlesiw reaksiyası esaplanadı.

Tayanış-háreket apparatı. Boksshılar shtangashı, gúressheń, gimnastikashınıń bulshıq etlerinen parıqlanatuǵın, jaqsı rawajlangan bulshıq etlerge iye boladı. Bulshıq etler dıń ishki dúzilisi kúsh hám qısqaırıw tezliginiń qalıplesiwine járdem beretuǵın bioximiyalıq, morfologiyalıq hám funkcional

özgerislerge ushıraydı. Boksshılarda bilek búgiwshi, jelke jazıwshı, san búgiwshi hám jazıwshı, baltır jazıwshı, ayaq tabanı búgiwshi bulshıq etler jetekshi bulshıq et toparları esaplanadı. Basqa qánigeliktegi sportshılardan boksshılar nerv-bulshıq et apparatınıń joqarı dárejede qozǵalıwshańlıǵı hám ózgeriwshenligi menen ajralıp turadı. Ayaq qoldıń buwınlarındaǵı jıldamlıqtı úyreniw sonı anıqlawǵa járdem berdi, boksshılarda, basqa qánigeliktegi sportshılardıń qaraǵanda, háreketlerdiń eń úlken amplitudası tirsek ($143, 32 \pm 0, 92^\circ$) hám kókirek - san ($155, 24 \pm 1, 86^\circ$) buwınlarında baqlanadı.

PAYDALANIǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Gorstkov Ye. N. Analiz trenirovochnoy i sorevnovatel'noy deyatel'nosti bokserov tyajelıx vesovix kategoriy / Ye. N. Gorstkov // Boks: Yejegodnik.- M.: FiS, 1983.-S. 43-46.
2. Gradopolov K. V. Trenirovka boksera v sorevnovatel'nom periode: uchebnoe posobie dlya trenerov / K. V. Gradopolov, V. I. Ogurenkov.- M.: FiS, 1963.- 305 s.
3. Karimov M.A., Xalmuxamedov R.D., Quyashematov I.Yu., Tajibaev S.S.Boksshılardıń sport -pedagogikalıq sheberligin asırıw. T., 2011. 478 b.
4. Sherbakov S.I. Issledovanie sorevnovatel'noy deyatel'nosti v bokse / S.S.Naumov, V.A.Kiselev // Sb. molodix uchenix i studentov RGAFK.- M.: FON, 2000.- S. 61-65.
5. R.D.Xalmuxamedov, V.D.Anashov, P.M.Adilshaev, I.G.Allanazarov. Boks teoriyası hám metodikası 2023.j 372-381 b.

BOKSDA MUSOBAQALARNING TURLARI VA MUSOBAQA FAOLIYATI

Allanazarov I.G.

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
Nukus filiali o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: boksda musobaqalarning turlari, vazifalari, musobaqa faoliyati, havaskor boks, asosiy musobaqalar.

Ключевые слова: виды соревнований по боксу, задачи, соревновательная деятельность, любительский бокс, основные соревнования.

Key words: types of boxing competitions, tasks, competition activities, amateur boxing, main competitions.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada tayyorlik, nazorat, saralash, asosiy, esga olmoq, bellashuv uchrashishlari, tasniflik musobaqalari, yaqinlashtiruvchi (model) musobaqalari, musobaqa faoliyati, musobaqalarning asosiy vazifalari, sportchilarning tayyorgarlik darajisini baholash, musobaqalar davomida sportchilarning texnik va taktik o'zlashtirish darajisini aniqlash haqida malumotlar keltiritgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье содержатся сведения о подготовке, контроле, отборе, основных, отзыве, соревновательных встречах, классификационных соревнованиях, примерных (модельных) соревнованиях, соревновательной деятельности, основных задачах соревнований, оценке уровня подготовки спортсменов, определении уровня технической подготовки. и тактическое мастерство спортсменов во время соревнований принесли

SUMMARY:

This article contains information about preparation, control, selection, main, recall, competition meetings, classification competitions, approximate (model) competitions, competition activities, main tasks of competitions, evaluation of the level of training of athletes, determination of the level of technical and tactical mastery of athletes during competitions brought.

Olimpiada sport o'yinlari tarkibida sport musobaqalari markaziy element hisoblanib, bu sportchilarning musobaqalar natijaviy faoliyati uchun talab qilinuvchi barcha tashkiliy, uslubiy va tayyorgarlik tizimlari tavsiflarini belgilab beradi. Musobaqalarsiz sportning o'zining ham mavjud bo'lishi qiyin hisoblanadi. Shu sababli olimpiada sporti sezilarli darajada musobaqalarning

funksiya bajarishi va rivojlantirilishini ta'dqlashga yo'naltirilgan bilimlar va faoliyat sohasi sifatida qarab chiqilishi mumkin.

Belgilangan maqsad va vazifalari, tashkillashtirish shakli, ishtirokchilar tarkibiga bog'liq holda sport musobaqalarini har xil turlarga ajratib chiqish mumkin.

Yirik rasmiy musobaqalaruzoqvaqtdavomiyligidagi tayyorgarliklarko'rilishi samaradorligini o'zida aks ettirib, sportchilar va jamoaning tayyorgarligi joriy tizidaqi baholash imkonini beradi. Boshqa musobaqalar esa nisbatan muhim ahamiyatga ega hisoblangan musobaqalar uchun sportchi-larning ishtirokini aniqlashda munosib sportchilarni tanlab olish masalasini hal qilishni ta'dqlab beradi, shuningdek, sportchilarning har tomonlama tayyorgarligi takomillash-tirilishining muhim samarali vositasi hisoblanadi.

Tayyorgarlik, nazorat, yaqinlashtiruvchi (model), saralish va asosiy musobaqalar ajratib ko'rsatiladi.

Tayyorgarlik musobaqalari. Ushbu musobaqalarda asosiy vazifa – sportchilarning musobaqalar faoliyatida oqilona texnika va taktikani takomillashtirish, organizmning turli xil tizimlarini musobaqalarga tegishli yuklamalarga moslashtirish va boshqalardan tashkil topgan. Bunda sportchilarning mashq qilish darajasi oshiriladi, ularda musobaqalarga bo'lgan tajriba va ko'nikmalari shakllantiriladi.

Nazorat musobaqalari sportchilarning tayyorgarlik darajasini baholash imkonini beradi. Bu musobaqalar davomida sportchilarning texnika, taktikani o'zlashtirish darajasi, harakatlarga oid sifatlarning rivojlanish darajasi, musobaqalar yuklamalarga nisbatan psixik jihatdan tayyorlik darajasi tekshiriladi. Nazorat musobaqalarining natijalari tayyorgarlik jarayoni tuzilishiga o'zgartirishlar kiritish imkonini beradi. Nazorat musobaqalari maxsus tashkil qilingan, shuningdek turli xil darajadagi rasmiy musobaqalar ko'rinishlarida amalga oshirilishi mumkin.

Yaqinlashtiruvchi (model) musobaqalar. Ushbu musobaqalarning asosiy vazifasi – sportchilarni makrotsikldagi, yillik, to'rt yillik davomidagi asosiy musobaqalarga olib kelish, yo'naltirish hisoblanadi. Bu musobaqalar sportchilarning tayyorgarligi tizimi tarkibida maxsus tashkil qilingan musoba-qalar ko'rinishida, shuningdek, rasmiy taqvim musobaqalar shakllarida bo'lishi mumkin. Ular oldinda turgan musoba-qalarni to'liq yoki qisman modellashtirishi talab qilinadi.

Saralash musobaqalari sportchilarni terma jamoa tarkibiga tanlab olish va yuqori darajadagi musobaqalar uchun ishtirokchilarni saralab olish maqsadlarida amalga oshiriladi. Bu ko'rinishdagi musobaqalarning o'ziga xos

farqlanib turuvchi jihatlari – tanlash sharoitlari bilan belgilanadi, ya’ni nazorat normativlarini bajarishda ma’lum bir o’rinlarni egallash amalga oshirilib, o’z navbatida bu holat asosiy musobaqalarda chiqish imkonini beradi. Saralash tavsiflari rasmiy, shuningdek, maxsus tashkil qilingan musobaqalar tavsiflariga ega bo’lishi mumkin.

Asosiy musobaqalar. Asosiy musobaqalar sportchilarning sport takomillashish-ning ushbu bosqichida nisbatan yuksak natijalar ko’rsata olishi imkoni beruvchi musobaqalar hisoblanadi. Ushbu musobaqalarda sportchilarda mavjud bo’lgan texnik-taktik va funksional imkoniyatlar to’liq holatda yo’naltirilishi talab qilinadi, jumladan bunda nisbatan yuqori natijalarga erishish uchun maksimal darajada maqsadlar qo’yilishi, psixik jihatdan ham yuqori darajada tayyorgarlik namoyon bo’lishi qayd qilinadi.

Tabiiyki, to’liq holatda olimpiada sport turida markaziy o’rinni kompleks holatdagi musobaqalar tashkil qiladi, jumladan Olimpiya o’yinlari va qishki Olimpiya o’yinlari, jahon chempionati, yirik daqtaqaviy va hududiy miqyosdagi musobaqalar, shuningdek, Butunjahon universiadasi kabi yirik kompleks musobaqalar qayd qilib o’tiladi.

Har xil turdagi musobaqalarda sportchilar tomonidan qabul qilinuvchi startlar soni sezilarli darajada keng oraliqlarda tebranishi kuzatiladi. Nisbatan ko’p sondagi startlar tayyorlash, nazorat va yaqinlashtiruvchi (model) musobaqa turlarida qayd qilinadi.

Belgilangan vazifalarga bog’liq holatda musobaqalar turli xil shaklarda amalga oshiriladi.

Tumanlar, shaharlar, viloyatlar, Respublika, KSJ va idoralar miqyosidagi sport to’garaklari, jismoniy tarbiya jamoalari, o’rtasidagi birinchilik uchun o’quv-mashg’ulotlar amalga oshiriladi va nisbatan kuchli bokschilar, jamoalar, tashkilotlar aniqlanadi.

Xotira musobaqalari davomida sport yoki ijtimoiy tashkilotlar, gazeta tahririyat-lari, vazirliklar va idoralar miqyosida ilg’or davlat arboblari yoki buyuk sportchilar xotirasiga bag’ishlangan, shuningdek, bayramlar munosabati bilan musobaqalar tashkil qilinishi amalga oshiriladi.

Bellashuv uchrashuvlari ko’rinishidagi musobaqalarda esa shahar, respublika miqyosidagi sport jamiyatlari, jismoniy tarbiya jamoalari to’garaklari, sportchilar guruhlar o’rtasida mahoratni takomillashtirish, sportchilarda vatanparvarlik va o’z jamoasiga, shahar va o’z respublikasiga sodiqlikni tarbiyalash maqsadlarida amalga oshiriladi.

Saralash musobaqalari terma jamoa tarkibini yig’ish maqsadlarida kuchli bokschilar orasidan tanlab olishni amalga oshirish uchun o’tkaziladi.

Tasnifiy musobaqalar («*ochiq ring*») – kichik razryadlardagi sportchilarni tayyorlashning asosiy shakli hisoblanib, ularning kelgusida katta ringga chiqish imkoniyatlarini ta’daqlaydi.

Musobaqalar ko’lami va o’tkazilish miqyosiga ko’rarazryad, yosh va og‘irlik toifalari bo’yicha hududiy, idoralararo, xalqaro, yopiq, ochiq musobaqalarga ajratiladi.

Hududiy miqyosdagi musobaqalar jismoniy tarbiya va sport ishlari qo’mitasi tomonidan tashkil qilinib, shahar, tuman, viloyat, respublika miqyosida boksning holatini va rivojlanishini tekshirish maqsadlarida, KSJ va idoralarga mansubligidan qat’i nazar tegishli hududda istiqomat qiluvchi alohida sportchilar va sport jamoalarining ishtirokini hisobga olgan holatda o’tkaziladi.

Idoralararo musobaqalar joylarda ishlash holatini tekshirish maqsadlarida KSJ va idoralar tomonidan tashkil qilinadi.

Xalqaro musobaqalar O’zbekiston Respublikasi miqyosida Sport vazirligi tomonidan tashkil qilinib, shuningdek, KSJ va idoralar tomonidan horijiy bokschilarni jalb qilish asosida tashkillashtiriladi. Olimpiada, jahon birinchiligi va Yevropa birinchiligi musobaqalari AIBA va EABA tomonidan tashkil qilinadi.

Yopiq musobaqalar faqat tegishli tashkilotlar a’zolari o’rtasidagina tashkil qilinadi.

Ochiq musobaqalar – barcha taklif qilinganlar uchun tashkil qilinadi.

O’tkazilish tavsiflariga ko’ra musobaqalar quyidagi turlarga ajratiladi:

a) *shaxsiy* – bu musobaqalarda faqat har bir og‘irlik toifalari bo’yicha shaxsiy o’rin aniqlanadi;

b) *shaxsiy-jamoaviy* – bu musobaqalarda har bir bokschining alohida, shaxsiy natijalari aniqlanib, keyin esa ularning shaxsiy natijalari asosida jamoaviy natijalar, o’rinlar belgilanadi;

c) *jamoaviy* – bu musobaqalarda jamoa a’zolari – har bir bokschining shaxsiy natijalari asosida faqat tegishli jamoalarning egallagan o’rni aniqlanadi.

Boks bo’yicha musobaqalar quyidagi uchta tizimdan biri bo’yicha amalga oshirilishi mumkin:

a) *yutqazganlarning chiqib ketishi*, ya’ni bunda ishtirokchi (jamo) birinchi marta yutqazgan vaziyatda musobaqani tark etadi;

b) *yutqazganlarning chiqib ketishi*, ya’ni bunda ishtirokchi (jamo) ushbu musobaqada belgilangan va mavjud tegishli qoidalarga binoan ikkinchi marta yutqazgan vaziyatda musobaqani tark etadi;

с) *aylanma tartibda* (faqat jamoalar uchun) – bunda musobaqada ishtirok etuvchi jamoalar o'zaro bir martadan uchrashishlari va har bir ishtirokchining ikkitadan ortiq yutqazishlarga ega bo'lmasligi belgilanadi.

Musobaqa faoliyati Boks – bu musobaqalar faoliyati tuzilishiga ko'ra, murakkab koordinatsion sport turi hisoblanib, bunda tezkor-kuchga oid atsiklik xususiyatda ega harakatlar bajariladi. Ushbu yakkakurash sport turida alohida o'ziga xos talablar (*«portlovchan, to'satdan»*) namoyon bo'luvchi kuch, tezkorlik va faollik, tezlik-kuchga oid chidamlilik kabi jismoniy sifatlar) qo'yiladi. Bir vaqtning o'zida boks shunday sport turi hisoblanadiki, bunda uning ishtirokchilari doimiy ravishda zarba berishga intilishi bilan birgalikda doimiy tarzda zarba qabul qilib olish xavfi ostida bo'ladi, bu esa bokschilarda sezilarli darajada emotsional zo'riqishlar bilan bog'liq tavsiflarga ega bo'lishni belgilab beradi va sportchilardan psixik sifatlarga nisbatan yuqori talablarni qo'yadi.

Boksda sport faoliyatning o'ziga xosligi, boshqa yakkakurash sport turlarida kuzatilgani kabi uning vaqt cheklanishi (*limit*) sharoitida amalga oshirilishi bilan belgilanadi, ushbu vaqt davomida raqibga faol tarzda qarshilik ko'rsatishni uddalash, yetarlicha darajada avtomatlashtirilgan tarzda va shu bilan bir vaqtda variativ texnik ko'nikmalar asosida harakat qilish talabi yuzaga keladi. Bunda birinchi o'ringa perseptiv-intellektual va emotsional-irodaviy jarayonlar olib chiqilib, bu jarayonlar uzluksiz tarzda o'zgaruvchan faoliyat sharoitlarida amalga oshadi, o'z navbatida, talab qilingan vaziyatlarda qisqa vaqt oralig'ida yuzaga kelgan vaziyatni his qila olish va musobaqa kurashni olib borish usullari va yo'llari haqida ijodiy yechimlar va qarorlarga kela olish, ularni amalga oshirish talab qilinadi. Raqibga nisbatan faol tarzda qarshilik ko'rsatish sportchida doimiy ravishda fikrlar (bevosita aloqa) va harakatlarni samarali tarzda bajarish natijalari haqidagi axborotlar o'rtasida (aks teskari aloqa) muvofiqlik yuzaga kelishini talab qiladi, bu esa psixik regulatsiya jarayonlari faollashishi ehtiyojini yuzaga keltiradi.

Boksda sport faoliyatning o'ziga xosligi umumiy holatda «yakkakurash» nomi bilan ifodalanuvchi boshqa sport turlaridagi kabi, o'z navbatida sportchining amalga oshiruvchi bitta harakati mavjud ziddiyatli vaziyatni «yumshatishga» olib kelmasligi, balki faqat uni o'zgartirishi yoki yangi vaziyatni yuzaga keltirishiga olib kelishida namoyon bo'ladi. Shu sababli bunda sportchilarning o'ziga xos tavsiflari ta'sirlarga chidamlilik, ziddiyatli vaziyatlarning salbiy ta'sirlariga nisbatan bardoshlilik, ushbu vaziyatlarda maksimal darajada taktik jihatdan o'z foydasiga ishlash bilan belgilanadi. Bu bilan sportchilarning

baza sifatidagi intellektual faoliyati ustidan barpo qilingan «qurilma» sifatida axborotlar jarayonlarning ahamiyati muhimligi belgilanadi.

Bokschi jangovar vaziyatni aniq holatda his qila olishi va baholay olish ko'nikmalariga ega bo'lishi talab qilinadi, shuningdek, vaqt va masofalarni aniq hisoblay olishi, zarba berish va himoyaga o'tish uchun kerakli lahzalarni aniq topa olishi, muskullariga zo'r berishlarni optimal taqsimlay olishi va manyovrlarni amalga oshirish, hujumga o'tish va himoyaviy harakatlarni bajarish davomida zo'riqishlar va bo'shashishlarni oqilona tarzda ketma-ketlikda joylashtira olishi, daqimal qiymatdagi vaqt oraliqlarida tezkorlikdagi yechimlarga kela olish, muhim qarorlar qabul qila olishi talab etiladi.

Bokschi faoliyati tuzilishi tarkibida raqibning qarshiligi, shuningdek, musobaqa faoliyatining sharoitlari va tuzilishi amalga oshishi bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos xususiyatlar ham mavjud bo'lib, bokschi mahoratida yetakchi omillardan biri hisoblanadi. Mashg'ulot faoliyatining ichki o'zaro bog'liqliklarini aniqlash, umumiy va maxsus mashg'ulotlar vositalarining birligi bokschi mahoratining qaror topishini belgilab beradi.

Ushbu ko'rinishda, murakkab taktik vaziyatlarda bokschi mo'ljal olishi bilan bog'liq «ideal» holatdagi faoliyati ushbu ko'rinishdagi vaziyatlarning dinamik rivojlanishini baholash va tezkorlikda qabul qilinuvchi (taktik) yechimlarga kelish bevosita kuch jihatidan deyarli teng bo'lgan raqibni jismoniy jihatdan yengish bilan bog'liq faol tarzdagi motor faoliyati orqali amalga oshiriladi. Zamonaviy boksning rivojlanishida qayd qilinuvchi qonuniyatlar quyidagilardan tashkil topgan:

- asosan musobaqaga oid faoliyat tarkibidagi komponentlarda o'sib boruvchi dinamik tavsiflar sharoitida jangovar harakatlarning navbatdagi bosqichlarning intensivliklari (jadallashishi) kuzatiladi;
- zamonaviy boks uchun har bir raundlar davomida o'sib boruvchi ko'rinishdagi jangni olib borish sur'atining oshirilishi tavsifi qayd qilinadi;
- yetarlicha darajadagi zichlik kuzatiluvchi jang davomida bokschi o'yinlarning maqsadga erishishga qaratilgan beriluvchi zarbalari juda yuqori foiz qiymatlarda bo'lmasligi qayd qilinadi;
- chidamlilik koeffitsiyentining yuqori qiymatlarga egaligi shundan dalolat beradiki, yuqori malakaga ega ushbu bokschi jangni yuqori sur'atda olib borishlari va jangni yakuniy qismida o'z foydasi tomoniga yo'naltirish holatida ushlab turish qobiliyatiga ega hisoblanadi;

- ko'pgina yuqori malakaga ega bo'lgan bokschilar to'g'ridan beriluvchi zarbalardan foydalanishadi, bunda ko'p vaziyatlarda – uzoq masofalardan zarba berish qayd qilinadi;
- yaqin masofalardan jangni olib borish masalasi hozirgi kunga qadar dolzarbligicha qolishi kuzatilib, bu holat bokschilarning yon tomondan beriluvchi va ayniqsa pastdan beriluvchi zarbalardan yetarlicha darajada foydalanmasliklari bilan belgilanadi;
- bokschilar ko'p holatlarda qo'llari yordamida himoyaga o'tishadi, kam holatlardagina gavda yordamida himoyalanishadi;
- turli xil masofalarda turishlar holatlarini tahlil qilish ko'rsatishicha, bokschilar «jangovar vaqt»ning yarmisidan ko'prog'ini uzoq masofada o'tkazishni maqsadga muvofiq deb bilishadi;
- turli xil masofalarda turib hujumga o'tish samaradorligi koeffitsiyenti ko'rsatkichlari bokschilarning raqibga faol tarzda yaqinlashishga intilishini oldindan bashorat qilish imkonini beradi, bu holat jangning faol tarzdgagi hujumga o'tish tavsiflarini belgilab beradi;
- zamonaviy jangning makon-vaqt tavsiflarini tahlil qilish natijalari ko'rsatishicha, jangning to'xtatilishi soni birinchi raunddan so'nggi raundgacha ortib borishi qayd qilinadi.

Bokschilarning sport faoliyati «tashqi ko'rsatkichlarini» tavsiflash orqali quyidagi ko'rsatkichlarni ajratib ko'rsatish qabul qilingan:

- *jang zichligi* – jang davomida beriluvchi zarbalarning umumiy soni bilan aniqlanadi;
- *zarbalarning samaradorligi koeffitsiyenti* – nishongacha yetib boruvchi zarbalarning jang davomida beriluvchi umumiy zarbalar soniga nisbati bilan ifodalanadi;
- *texnik harakatlarning zichligi* – nishonga yetib boruvchi zarbalar sonining jang davomiyligiga nisbati bilan ifodalanadi;
- *himoyaning ishonchliligi koeffitsiyenti* – qaytarilgan zarbalar sonining raqibning jang davomida bergan zarbalari umumiy soniga nisbati bilan aniqlanadi;
- *hujumlar oraliq'i* – jang davomiyligining jang davomida berilgan umumiy zarbalar soniga nisbati bilan aniqlanadi.

Havaskorlik boksiga elektron hakamlikning joriy qilinishi jang shiddatini pasaytirishi kuzatilib, ayniqsa uzoq davomiylidagi zarbalar seriyalari chastotasi kamayishi hisobiga ushbu vaziyat yuzaga kelishi qayd qilinadi. Jumladan, bunda qo'llaniluvchi texnika va himoya elementlarining soni deyarli o'zgarishsiz qoladi. Biroq umumiy holatda sportchilar jang davomida faqat «elektron

hakamlık» tizimi hisobga olishi mumkin bo'lgan jang elementlaridangina foydalanishlari qaror topishi kuzatiladi.

Hulosa. Tumanlar, shaharlar, viloyatlar, Respublika, KSJ va idoralar miqyosidagi sport to'garaklari, jismoniy tarbiya jamoalari, o'rtasidagi birinchilik uchun o'quv-mashg'ulotlar amalga oshiriladi va nisbatan kuchli bokschilar, jamoalar, tashkilotlar aniqlanadi va Respublikamizning bayrog'ini yuksaklarga kotarishga hissa qo'shadigan boksshilarni tayyorlashimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Gorstkov Ye. N. Analiz trenirovochnoy i sorevnovatel'noy deyatel'nosti bokserov tyajeliox vesoviox kategoriy / Ye. N. Gorstkov // Boks: Yejegovodnik.- M.: FiS, 1983.-S. 43-46.
2. R.D.Xalmuxamedov, V.D.Anashov, P.M.Adilshaev, I.G.Allanazarov. Boks teoriyasi hám metodikasi 2023. 557 b
3. Karimov M.A., Xalmuxamedov R.D., Quyashematov I.Yu., Tajibaev S.S. Boksshilardın sport -pedagogikalıq sheberligin asırıw. T., 2011. 478 b.
4. Sherbakov S.I. Issledovanie sorevnovatel'noy deyatel'nosti v bokse / S.S.Naumov, V.A.Kiselev // Sb. molodiox uchenix i studentov RGAFK.- M.: FON, 2000.- S. 61-65.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ПРОФЕССОР - ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ОРҚАЛИ ИШ УНУМДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Усмонов М.Қ.

*ТИСУ Жисмоний маданият кафедраси мудири,
п.ф.ф.д. (PhD), доцент*

Таянч сўзлар: олий таълим муассаса, профессор-ўқитувчилар, жисмоний тарбия, иш унумдорлиги, соғлом турмуш тарзи, стресс, руҳий саломатлик.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, преподаватели, физическое воспитание, производительность труда, здоровый образ жизни, стресс, психическое здоровье.

Key words: higher education, teachers, physical education, work productivity, healthy lifestyle, stress, mental health.

РЕЗЮМЕ:

Мазкур илмий мақолада олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларининг жисмоний тарбия орқали иш унумдорлигини ошириш йўллари таҳлил этилган. Замонавий олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларининг иш юклагаси ва стресс даражаси юқорилиги, уларнинг жисмоний ва руҳий саломатлигига салбий таъсир кўрсатиши муаммоси кўриб чиқилган. Жисмоний фаолликнинг профессор-ўқитувчиларининг иш унумдорлиги, ижодий ва руҳий ҳолатига ижобий таъсири илмий манбалар асосида тасдиқланган. Мақолада олий таълим муассасаларда жисмоний тарбияни ташкил этишнинг самарали усуллари, шу жумладан, мунтазам спорт машғулотлари, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш ва жисмоний фаоллик учун қулай шароитлар яратиш бўйича тавсиялар келтирилган.

РЕЗЮМЕ:

В научной статье анализируются пути повышения производительности труда профессорско-преподавательского состава высших учебных заведений (ВУЗов) посредством физического воспитания. Рассматривается проблема высокой загруженности и стрессоустойчивости профессорско-преподавательского состава современных вузов, которые негативно сказываются на их физическом и психическом здоровье. Положительное влияние физической активности на производительность труда, креативность и психическое состояние профессоров и преподавателей подтверждено научными источниками. В статье представлены рекомендации по эффективным методам организации физического воспитания в высших учебных заведениях, включающим регулярные спортивные тренировки, пропаганду здорового образа жизни, создание благоприятных условий для занятий физической культурой.

SUMMARY:

This scientific article analyzes ways to increase work productivity of professors and teachers of higher education institutions through physical education. The problem of the high workload and stress level of professors in modern HEIs and the negative impact on their physical and mental

health was considered. The positive effect of physical activity on the productivity, creative and mental state of professors and teachers is confirmed on the basis of scientific sources. The article presents recommendations on effective methods of organizing physical education in HEIs, including regular sports training, promoting a healthy lifestyle, and creating favorable conditions for physical activity.

Мавзунинг долзарблиги. Ҳар қандай таълим муассасасида профессор-ўқитувчиларнинг иш унумдорлиги таълим сифати ва талабаларнинг билим олиш жараёнига бевосита таъсир кўрсатади. Олий таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган педагоглар учун жисмоний тарбия нафақат шахсий соғлиқни сақлаш воситаси, балки меҳнат фаолиятининг самарадорлигини ошириш йўли ҳам ҳисобланади. Зеро, жисмоний фаоллик киши организмнинг умумий ҳолатига ижобий таъсир кўрсатиб, руҳий барқарорликни таъминлайди, ишчанлик қобилиятини оширади ҳамда стресс ва чарчоқни камайтиришга ёрдам беради. Шу боис, профессор-ўқитувчилар учун жисмоний тарбиянинг аҳамиятини ўрганиш ва уни уларнинг кундалик фаолиятига интеграция қилиш долзарб масала ҳисобланади. Замонавий олий таълим тизими педагоглардан доимий равишда юқори интеллектуал ва эмоционал юкламаларни талаб қилади. Кўплаб тадқиқотлар шуни кўрсатадики, жисмоний фаоллик паст даражада бўлса, инсоннинг иш унумдорлиги пасайиши, руҳий ва жисмоний чарчоқ ортгани кузатилади. Шунингдек, доимий стресс ва жисмоний фаолликнинг етишмаслиги профессор-ўқитувчиларда юрак-қон томир касалликлари, умуртқа муаммолари ва бошқа саломатлик муаммоларининг пайдо бўлишига сабаб бўлиши мумкин. Шу сабабли, жисмоний тарбия орқали педагогларнинг ишчанлик қобилиятини ошириш механизмларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш таълим жараёнининг самарадорлигини оширишда муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Тадқиқот мақсади. Ушбу тадқиқотнинг мақсади – олий таълим муассасалари (ОТМ) профессор-ўқитувчиларининг иш унумдорлигини оширишда жисмоний тарбиянинг аҳамиятини аниқлаш, уларнинг жисмоний фаоллигини рағбатлантиришга қаратилган самарали усуллар ва механизмларни ишлаб чиқиш.

Тадқиқот вазифалари. ОТМ профессор-ўқитувчиларининг жисмоний фаоллиги ва иш унумдорлиги ўртасидаги боғлиқликни ўрганиш – жисмоний тарбиянинг ишчанлик қобилиятига ва умумий саломатлик ҳолатига таъсирини таҳлил қилиш.

- профессор-ўқитувчилар учун жисмоний тарбияга асосланган самарали дастурларни ишлаб чиқиш – уларнинг жисмоний фаоллигини оширишга йўналтирилган махсус тадбирлар ва методикаларни таклиф этиш.

- олий таълим муассасаларда жисмоний тарбияни ривожлантириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш – профессор-ўқитувчилар ўртасида жисмоний тарбия маданиятини шакллантириш ва уни мунтазам тарзда қўллаш механизмларини аниқлаш.

Адабиётлар шарҳи. Олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларининг жисмоний тарбия орқали иш унумдорлигини ошириш мавзуси бўйича бир қатор илмий ишлар ва тадқиқотлар олиб борилган. Ушбу адабиётлар шарҳи мазкур масаланинг долзарблиги, илмий ёндашувлар, жисмоний фаолликнинг таълим жараёнидаги аҳамияти ва уни амалга ошириш йўллари ҳақида кенг маълумот беради.

Ш. Абдусаматова (2018) ўз тадқиқотида замонавий ахборот-коммуникация технологияларининг жорий этилиши ва унинг олий таълим тизимида таъсирини ўрганган. У таълим жараёнида инновацион технологияларнинг қўлланилиши профессор-ўқитувчиларнинг иш унумдорлигини оширишга ёрдам беради, бироқ бунда жисмоний фаолликни сақлаш ҳам муҳим аҳамият касб этишини таъкидлайди [1]. Шунингдек, Б.Ш. Усмонов ва ҳаммуаллифлар (2017) таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси орқали иш самарадорлигини ошириш масалаларини муҳокама қилганлар. Уларнинг тадқиқотида кўра, таълим тизимида инновацион ҳамкорлик ва фан-технологияларнинг ривожланиши профессор-ўқитувчиларнинг профессионал ривожланишига ёрдам беради, бу эса ўз навбатида жисмоний фаолликка ҳам таъсир кўрсатади [2].

Халқаро тадқиқотлар ҳам ушбу мавзуда кенг қўламли ёндашувларни таклиф қилади. Масалан, V.G. Iyer ва N.E. Mastorakis (2003) профессор-ўқитувчиларнинг иш унумдорлигини ошириш учун самарали методлар ҳақида тадқиқот олиб борган. Улар ўқитувчилар фаолиятида стрессни камайтириш ва уларнинг меҳнат самарадорлигини ошириш учун жисмоний фаолликни жорий этиш муҳимлигини таъкидлайди [3]. Шунингдек, М.А. Bhatti ва ҳаммуаллифлар (2022) Саудия Арабистонидаги олий таълим муассасаларида тадқиқот маданияти ва профессор-ўқитувчилар фаолиятига таъсирини ўрганган. Улар олий таълим муассасаларидаги тадқиқот инфратузилмаси ва иш жараёнидаги стресс омилларини камайтиришда жисмоний тарбиянинг аҳамиятини муҳокама қиладилар [4].

Жисмоний тарбиянинг замонавий таълим жараёнидаги ўрни ҳақида Н.В. Фомичева ва ҳаммуаллифлар (2013) ишлаб чиққан технология ва ёндашувлар муҳим аҳамият касб этади. Уларнинг тадқиқоти профессор-ўқитувчилар учун жисмоний тарбия машғулотларининг педагогик жараёнга интеграция қилинишига оид услубий ёндашувларни ўз ичига олади [5]. Шунингдек, Т.А. Михайлова ва Я.А. Карелина (2022) Россияда жисмоний тарбия тизимидаги ўзгаришларни ва унинг талабалар ва профессор-ўқитувчиларга таъсирини ўрганган [6].

Технологияларнинг ривожланиши билан бирга, уларнинг инсон саломатлигига таъсири ҳам муҳим масала сифатида кўтарилмоқда. Масалан, А.Л. Димова (2022) ахборот-коммуникация технологияларининг салбий оқибатларини бартараф этиш бўйича тадқиқот олиб борган ва профессор-ўқитувчиларнинг жисмоний фаоллигини сақлаш зарурлигини таъкидлайди [7]. Шунингдек, Г.Б. Холодова ва ҳаммуаллифлар (2016) жисмоний машқлар пайтида юрак-қон томир тизимига юкланишни назорат қилиш усуллари ишлаб чиққан бўлиб, улар профессор-ўқитувчилар учун ҳам фойдали бўлиши мумкин [8].

Шунингдек, С.А. Медведева ва бошқа олимлар (2016) ўз тадқиқотларида профессионал-педагогик фаолиятда жисмоний тарбияни сақлаш бўйича самарали моделлар ва ёндашувларни ишлаб чиқиш муҳимлигини таъкидлайди. Уларнинг фикрича, профессор-ўқитувчилар учун жисмоний маданиятни ривожлантириш, уларнинг иш унумдорлигини ошириш билан бирга умумий соғлиғига ҳам ижобий таъсир кўрсатади [9].

Юқоридаги адабиётлар таҳлили шундан далолат берадики, ОТМ профессор-ўқитувчилари учун жисмоний тарбиянинг аҳамияти катта бўлиб, у ишчанлик қобилиятини ошириш, стрессни камайтириш ва умумий ҳаёт сифатига ижобий таъсир кўрсатишнинг муҳим омили ҳисобланади. Бундай тадқиқотлар жисмоний тарбияни педагогик фаолиятга интеграция қилиш, инновацион ёндашувлардан фойдаланиш ва профессор-ўқитувчиларнинг жисмоний фаоллигини ошириш бўйича илмий асосланган таклифларни ишлаб чиқишга ёрдам беради.

Тадқиқот методологияси. Олий таълим муассасалари (ОТМ) профессор-ўқитувчиларининг жисмоний тарбия орқали иш унумдорлигини ошириш йўллари ўрганиш мақсадида тадқиқот турли методологик ёндашувлар асосида олиб борилди. Тадқиқот жараёнида комплекс ёндашув қўлланилиб, турли илмий ва амалий усуллардан фойдаланилди.

Назарий таҳлил. Тадқиқотда жисмоний тарбия ва меҳнат унумдорлиги ўртасидаги боғлиқликни замонавий таълим методлари ва олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари учун самарали жисмоний фаоллик бўйича илмий ишлар ўрганилди.

Эмпирик тадқиқот. Тадқиқот натижаларининг ишончлилигини таъминлаш учун куйидаги усуллар қўлланилди. Интервью: Олий таълим муассасаси профессор-ўқитувчилари ўртасида жисмоний фаоллик даражаси ёшига нисбатан, машғулотлардан фойдаланиш ҳолати ва уларнинг меҳнат унумдорлигига таъсирини аниқлаш мақсадида интервьюлар ўтказилди ва профессор-ўқитувчиларнинг эрталабки бадан тарбия, умумий жисмоний тарёргарлигини доимий сақлаб туришга доир қандай машқлар мажмуалари ва ёшига нисбатан уларнинг кундалик жисмоний фаоллиги иш фаолиятига қандай таъсир кўрсатишини, профессор-ўқитувчиларнинг жисмоний фаоллиги ва меҳнат унумдорлиги ўртасидаги боғлиқлик ҳақида сўровлар амалга оширилди.

Олинган натижалар асосида олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари учун жисмоний тарбияни ривожлантириш ва спорт меъёрлари машқларни жадвалда келтирилганларни қўллаш натижасида, ёши тоифаланган профессор-ўқитувчиларнинг умум жисмоний таёргарлиги ҳамда меҳнат унумдорлиги ёшига нисбатан сезиларли даражада ўсканлиги кузатилди. 40 ёшдан 44 ёшгача, 45 ёшдан 49 ёшгача, 50 ёшдан 54 ёшгача, 55 ёшдан 59 ёшгача ва 60 ёшдан 64 ёшгача, 65 ёшдан 69 ёшгача амалий тавсиялар ишлаб чиқилди. Ушбу таклифлар профессор-ўқитувчиларнинг кундалик иш фаолиятига жисмоний машқларни интеграция қилишни осонлаштириш ва уларнинг иш унумдорлигини оширишга қаратилган.

№	Талаб (синов) турлари	Спорт меъёрлари					
		40 ёшдан 44 ёшгача			45 ёшдан 49 ёшгача		
		(III) даража	(II) даража	(I) даража	(III) даража	(II) даража	(I) даража
Эркаклар махсус талаб (синов)лари							
1	30 м. га югуриш (с)	7,9	7,3	5,6	8.1	7.6	6.0
2	60 м. га югуриш (с)	12.8	12.0	9.6	14.4	13.5	11.1
3	Турникда тортилиш (марта)	4	6	9	3	5	8

4	Баскетбол тупи ни 3 м.дан саватга ташлаш (6 та имкониятдан)	1	2	3	1	2	3

№	Талаб (синов) турлари	Спорт меъёрлари					
		40 ёшдан 44 ёшгача			45 ёшдан 49 ёшгача		
		(III) даража	(II) даража	(I) даража	(III) даража	(II) даража	(I) даража
Аёллар махсус талаб (синов)лари							
1	30 м. га югуриш (с)	8.5	7.9	6.2	8.7	8.2	6.5
2	60 м. га югуриш (с)	13.8	13.2	11.5	14.9	14.00	11.6
3	90 см пастки тур- никда ётган холда тортилиш (марта)	6	8	14	5	7	12
4	Баскетбол тупи ни 3 м.дан саватга ташлаш (6 та имкониятдан)	1	2	3	1	2	3

№	Талаб (синов) турлари	Спорт меъёрлари					
		50 ёшдан 54 ёшгача			55 ёшдан 59 ёшгача		
		(III) даража	(II) даража	(I) даража	(III) даража	(II) даража	(I) даража
Эркаклар махсус талаб (синов)лари							
1	Турникда тортилиш (марта)	2	4	7	2	3	6
2	90 см пастки турник- да ётган холла тор- тилиш (марта)	4	7	15	3	5	12
3	Ерга таянган холла кулларни букиб ёзиш (марта)	9	12	24	7	10	18
4	500 гр.спорт анжо- мини улоктириш	10	15	20	7	9	13

№	Талаб (синов) турлари	Спорт меъёрлари					
		50 ёшдан 54 ёшгача			55 ёшдан 99 ёшгача		
		(III) даража	(II) даража	(I) даража	(III) даража	(II) даража	(I) даража

Аёллар махсус талаб (синов)лари							
1	90 см пастки тур- никда ётган холда тортилиш (марта)	4	6	10	3	5	9
2	Ерга таянган холда кулларни букиб ёзиш (марта)	3	5	8	2	4	7
3	300 гр. спорт анжо- мини улоктириш	7	9	13	7	9	13
4	3 000 м пиёда ши- молий (скандинав- ча) юриш (дак, с)	31.00	30.00	28.00	32.00	31.00	29.00

№	Талаб (синов) турлари	Спорт меъёрлари					
		60 ёшдан 64 ёшгача			60 ёшдан 64 ёшгача		
		(III) даража	(II) даража	(I) даража	(III) даража	(II) даража	(I) даража
Аёллар Махсус талаб (синов)лари							
1	2 000 м.га югуриш (аралаш ҳаракат) (дак, с)	23.00	21.00	18.00	25.00	23.00	20.00
2	3 000 м пиёда ши- молий (скандинав- ча) юриш (дак, с)	33.00	23.00	30.00	35.00	34.00	32.00
3	90 см пастки тур- никда ётган холда тортилиш (марта)	4	6	8	4	5	7
4	Гимнастика скамейкасига таянган холда кулларни букиб ёзиш (марта)	3	5	7	3	5	7

Тадқиқот натижалари ва муҳокамаси. Тадқиқот давомида олиб борилган сўровномалар ва кузатишлар натижасида аниқландики, олий таълим муассасаси профессор-ўқитувчилари орасида жисмоний фаоллик даражаси анча паст. Сўровномада иштирок этган 97 нафар профессор-ўқитувчидан 48 нафари ҳафтасига икки мартадан кам жисмоний машқлар билан шуғулланишини билдирган. Уларнинг асосий сабаблари қуйидагилар:

Вақт танқислиги (54%), Жисмоний фаолликка бўлган қизиқишнинг пастлиги (22%), Олий таълим муассасаларда жисмоний машғулотлар учун шароитларнинг етарли эмаслиги (16%), тиббий кўрсатмаларга кўра жисмоний машқларни чеклаш (8%).

Бу натижалардан келиб чиқиб, жисмоний фаолликни ошириш учун олий таълим муассасаларда машғулотларни осон ва қулай шаклларда жорий этиш муҳим эканлиги аниқланди.

Бир ой давомида олиб борилган юқорида кўрсатиб ўтилган жисмоний тайёргарлик даражаси спорт синовлари жадвалдаги машқлар, соғлом шахслар учун ихтиёрий ва махсус талаб(синов)лар кузатишлар ва таҳлиллар шу натижаларни кўрсатадики, профессор-ўқитувчиларда кунлик чарчоқ даражаси 18% га камайди, иш самарадорлиги ўртача 12% га ошди (маруза ўтказиш сифатининг яхшиланиши, талабалар билан ўзаро муносабатнинг фаоллашиши), Уларнинг ишга бўлган мотивацияси сезиларли равишда ошгани кузатилди ва стресс даражаси нисбатан 20% га камайган.

Бу натижалар профессор-ўқитувчилар орасида жисмоний фаолликнинг аҳамиятини тасдиқлайди ва уни тарғиб этиш зарурлигини кўрсатади.

Тадқиқот натижалари асосида жисмоний тарбияни тарғиб этиш ва унинг самарадорлигини ошириш учун қуйидаги тавсиялар ишлаб чиқилди:

- жисмоний фаолликни кундалик иш жараёнига яъни дарслар оралиғида қисқа танаффус машқларини ташкил қилиш, махсус спорт машғулотлар жорий этиш, олий таълим муассаса профессор-ўқитувчилари учун фитнес, йога, югуриш, сакраш, улоқтириш миллий халқ ўйинлари ва спорт ўйинлари билан шуғулланиш имкониятларини яратиш;

- маданий-оммавий спорт тадбирларини ўтказиш: ҳар йили камида 6 та спорт мусобақаларини ташкил этиш ва жисмоний имкониятларини рағбатлантириш;

- олий таълим муассасаларда қулай жисмоний фаоллик муҳитини шакллантириш: спорт заллари, югуриш йўлаклари улоқтириш, сакраш ва пиёда юриш учун қулай жойларни барпо этиш.

Халқаро тажрибалар билан таққосланса. Тадқиқот давомида хорижий тажрибалар ҳам ўрганилди. Масалан, Европа ва АҚШ ОТМларида профессор-ўқитувчиларга иш вақти давомида жисмоний фаолликка руҳий ва моддий қўллаб-қувватлаш тизими мавжуд. Германия ва

Финляндиядаги университетларда профессор-ўқитувчилар учун спорт мажмуалари ва фитнес клубларига имтиёзли обуналар берилгани уларнинг жисмоний фаоллигига ижобий таъсир кўрсатган.

Бу тажрибаларни маҳаллий олий таълим муассасаларга татбиқ қилиш орқали профессор-ўқитувчиларнинг иш унумдорлигини ошириш ва уларнинг умумий саломатлигини яхшилаш мумкинлиги кўрсатиб ўтилди.

Хулоса. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларининг жисмоний фаоллиги уларнинг иш унумдорлиги, руҳий саломатлиги ва касбий фаолиятига ижобий таъсир кўрсатади. Жисмоний машқлар стресс даражасини камайтириш, кунлик чарчоқни олдини олиш ва мотивацияни оширишда муҳим аҳамият касб этади. Тадқиқот давомида жисмоний фаолликка эга бўлган профессор-ўқитувчиларда кунлик иш самарадорлиги 12-15% га ошгани ва уларнинг ўқув жараёнидаги фаоллиги кучайгани кузатилди.

Шу асосда, олий таълим муассасаларда профессор-ўқитувчиларнинг жисмоний тарбияга жалб этилишини ошириш мақсадида бир қатор тавсиялар ишлаб чиқилди. Жумладан, иш жадвалига мос равишда жисмоний машғулотлар учун вақт ажратиш, спорт тўғраклари ташкил этиш, университет миқёсида спорт тадбирлари ўтказиш ва жисмоний фаолликни рағбатлантирувчи дастурларни жорий этиш самарали йўллар сифатида тавсия этилади. Шунингдек, халқаро тажрибалардан келиб чиқиб, профессор-ўқитувчилар учун спорт иншоотларидан фойдаланиш имкониятларини яхшилаш ва уларга моддий ва маънавий рағбат тизимларини ишлаб чиқиш таклиф этилади.

Тадқиқот натижалари жисмоний тарбияни кундалик ҳаёт тарзига айлантириш олий таълим муассаса профессор-ўқитувчиларининг умумий иш унумдорлигини оширишда муҳим омил эканлигини кўрсатди. Шу сабабли, мазкур йўналишдаги чора-тадбирларни тизимли равишда амалга ошириш таълим сифатини янада юксалтиришга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ш. Абдусаматова замонавий ахборот-коммуникация технологияларининг жорий этилиши: амалиёт ва истикболлар| илмий-амалий конференция материаллари, -Тошкент: Университет, 2018 йил 25 октябрь. –392 бет. Конференция ПЗ-20170929789-сонли Ўзбекистонда олий таълим муассасаларининг ўқув жараёнида илғор педагогик ва замонавий ахборот.

2. Б.Ш. Усмонов, Ф.Х. Рахимов, М.Х. Дусмухамедова Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси ва инновацион ҳамкорлик //Т.: Adabiyot uchqunlari. 2017й.-75 бет. – 2017.

3. V.G. Iyer, N.E. MASTORAKIS Efficient methods to improve the productivity of a teacher and quality of lectures in teacher educational institutions //Proceedings of the National Seminar on Innovative Practices and Experiments in School Education and Teacher Education and All India Competition on Innovative Experiments and Practices. – 2003.
4. M.A. Bhatti, M. Alyahya, A.A. Alshiha Research Culture among Higher Education Institutions of Saudi Arabia and its impact on faculty performance: Assessing the Role of Instrumentality, Research Infrastructure, and Knowledge Production //Educational Sciences: Theory & Practice. – 2022. – Т. 22. – №. 2.
5. Н.В. Фомичева и др. Технологии и подходы к организации учебного процесса по физической культуре в современной системе физкультурного образования //Сибирский педагогический журнал. – 2013. – №. 6. – С. 61-64.
6. Т.А.Михайлова, Я.А. Карелина Современный комплекс гто в системе физического воспитания студентов //международный форум молодых исследователей. – 2022. – С. 287-291.
7. А.Л. Димова Теоретические основы подготовки будущих учителей к предотвращению негативных последствий использования информационных и коммуникационных технологий в образовательном процессе: дисс.... д. пед. н //Москва. – 2022.
8. Г.Б. Холодова, Т.М. Михеева, В.Ю. Зиямбетов Самоконтроль интенсивности физической нагрузки на основе пульсометрии в процессе занятий физическими упражнениями //Вестник Оренбургского государственного университета. – 2016. – №. 2 (190). – С. 72-77.
9. С.А. Медведева и др. Здоровьесберегающая физическая культура в профессионально-педагогическом вузе. – 2016.

FAN, TA'LIM VA SPORT O'RTASIDAGI INTEGRATSIYA MUAMMOLARI

Begimqulov O.J.

*Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Jismoniy madaniyat kafedrası professori*

Tayanch so'zlar: integratsiya, fan, ta'lim, sport, jismoniy tarbiya, innovatsiya, metodologiya, O'zbekiston, xalqaro tajriba, muammolar, echimlar.

Ключевые слова: интеграция, наука, образование, спорт, физическая культура, инновации, методика, Узбекистан, международный опыт, проблемы, решения.

Key words: integration, science, education, sports, physical education, innovation, methodology, Uzbekistan, international experience, problems, solutions.

PEZIOME:

Ushbu maqolada fan, ta'lim va sport o'rtasidagi integratsiya muammolari tahlil qilinadi. Zamonaviy jamiyatda jismoniy tarbiya va sport sohasining rivojlanishi uchun fan va ta'lim jarayonlari bilan uzviy bog'liqlik muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada integratsiya kontseptsiyasi, uni amalga oshirish mexanizmlari va ushbu jarayonda yuzaga keladigan muammolar muhokama qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajriba va O'zbekiston sharoitidagi holat o'rganilib, muammolarni hal etish yo'llari taklif etiladi.

PEZIOME:

В данной статье анализируются проблемы интеграции науки, образования и спорта. В современном обществе развитие сферы физического воспитания и спорта требует тесной связи с научными и образовательными процессами. В статье рассматриваются концепция интеграции, механизмы её реализации, а также возникающие в этом процессе проблемы. Кроме того, изучен международный опыт и ситуация в Узбекистане, предложены пути решения выявленных проблем.

SUMMARY:

This article analyzes the problems of integration between science, education, and sports. In modern society, the development of physical education and sports requires a close connection with scientific and educational processes. The article discusses the concept of integration, the mechanisms of its implementation, and the challenges that arise in this process. Additionally, international experience and the current situation in Uzbekistan are examined, and possible solutions to the identified problems are proposed.

Kirish. Hozirgi kunda jamiyat taraqqiyotining barqarorligini ta'minlashda fan, ta'lim va sport sohalarining o'zaro integratsiyasi katta ahamiyat kasb etmoqda. Jahon miqyosida innovatsion rivojlanish modellari ushbu uchta

yo'nalishning bir-biriga bog'liqligini kuchaytirishga qaratilgan bo'lib, bu, o'z navbatida, jismoniy tarbiya va sport sohasida yangi uslubiy yondashuvlarni joriy etish, ilmiy tadqiqotlar asosida samarali ta'lim tizimini shakllantirish va yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash imkonini beradi.

Fan, ta'lim va sport o'rtasidagi integratsiya – bu nafaqat nazariy g'oya, balki amaliy zaruratdir. Bu jarayonda ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalarning jismoniy tarbiya va sport sohasiga tatbiq etilishi, shuningdek, ta'lim dasturlarining ilmiy asoslanganligi va amaliyotga yo'naltirilganligi katta ahamiyatga ega. Olimlar va murabbiylar tomonidan olib borilayotgan ilmiy izlanishlar sport natijalarini yaxshilashga, metodik tavsiyalarni takomillashtirishga va sportchilarning funktsional imkoniyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois, jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishda ta'lim va fanning o'rnini aniqlash va ularning o'zaro bog'liqligini chuqur tahlil qilish zarur.

Shu bilan birga, ushbu integratsiya jarayonida qator muammolar ham mavjud. Xususan, fan, ta'lim va sport sohalari o'rtasidagi hamkorlikning etarlicha rivojlanmaganligi, ilmiy tadqiqot natijalarining ta'lim va sport amaliyotiga joriy etilishidagi qiyinchiliklar, zamonaviy texnologiyalarni sportga tatbiq etishdagi muammolar shular jumlasidandir. Shuningdek, fan va ta'limdagi innovatsion yondashuvlarni sportga joriy etish uchun tegishli infratuzilma va resurslar ham talab etiladi.

Mazkur maqolada fan, ta'lim va sport o'rtasidagi integratsiyaning dolzarb masalalari, ushbu sohalar o'rtasidagi bog'liqlikning ilmiy-metodik asoslari, xalqaro tajriba va O'zbekiston sharoitidagi holat tahlil qilinib, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari haqida takliflar ilgari suriladi.

Adabiyotlar sharhi. Fan, ta'lim va sport o'rtasidagi integratsiya muammolarini tadqiq qilishda bir qator ilmiy ishlarda ushbu mavzuga oid muhim masalalar ko'tarilgan. Mazkur sharhda asosiy manbalar tahlil qilinib, ularning ilmiy va amaliy ahamiyati ko'rsatib o'tiladi.

Do'sanov N.E. (2022) o'z tadqiqotida jismoniy tarbiya va sport ta'limining uzviylik tamoyili asosida rivojlanishi masalasini yoritadi. Muallif ta'lim va sport o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlashda uzviylik printsipini amalga oshirish muhimligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, ta'lim jarayonida fan va sportning uyg'unlashuvi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashga xizmat qiladi.

Salaxutdinova M.I. va hammualliflar (2019) oliy ta'limda psixologik tadqiqotlar natijalarining amaliyotga integratsiyasi muammolarini tahlil qiladilar. Ularning tadqiqotlari ta'lim jarayonida fanning amaliy qo'llanilishi, xususan, sport psixologiyasi sohasidagi tadqiqotlarning real sport muhitiga tatbiq etilishidagi to'siqlarni aniqlashga yo'naltirilgan. Ushbu ishda ta'lim-

amaliy integratsiya mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

Erdonov O.L. va Maxmudov V.V. (2022) kredit-modul tizimining jismoniy tarbiya ta'limiga joriy etilishidagi muammolarni o'rganadilar. Ular ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar va sport sohasi uchun kadrlar tayyorlashda modulli tizimning afzalliklari hamda muammolarini ko'rib chiqishgan. Mualliflar fikriga ko'ra, kredit-modul tizimi ta'lim samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynashi mumkin, biroq uning to'liq ishlashi uchun infratuzilmaviy va tashkiliy muammolar hal qilinishi lozim.

Shopulatov A.N. (2022) jismoniy tarbiya va sport sohasida malakali mutaxassislar tayyorlash tizimini takomillashtirish mezonlari haqida tadqiqot o'tkazgan. Muallif ta'lim dasturlarini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, amaliyotni nazariya bilan uyg'unlashtirish va ilmiy tadqiqotlarni ta'lim jarayoniga joriy etish zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, u (2021) jismoniy tarbiya va sport ta'limi muassasalari o'rtasida hamkorlik aloqalarini rivojlantirish borasidagi tadqiqotida ta'lim muassasalari va ilmiy markazlar o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyatini ko'rsatadi. Bu hamkorlik fan, ta'lim va sport integratsiyasini kuchaytirishda muhim vosita ekanligi qayd etilgan.

Boltaboev M.R. va hammualliflar (2018) "Sport" erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etish g'oyasini muhokama qilib, bu orqali sport infratuzilmasini yaxshilash, fan va ta'lim integratsiyasini kuchaytirish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Mualliflarning fikriga ko'ra, maxsus iqtisodiy zonalar orqali ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar sport sohasiga joriy qilinishi osonlashadi.

Axmedov I.A., Ziyadullaev K.Sh. va Xudoyberdiev J.J. (2022) raqamli asrda sport marketingi mavzusida tadqiqot olib borib, raqamli texnologiyalarning sportdagi o'rnini o'rganganlar. Ularning ishlarida ta'lim va fanning sport industriyasi bilan integratsiyasi, axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari keng yoritilgan.

Xulosa qilib aytganda, mazkur manbalarda fan, ta'lim va sport o'rtasidagi integratsiyaning turli jihatlarini o'rganilgan. Ba'zi tadqiqotlar ta'lim jarayonida innovatsiya va metodik yondashuvlarni takomillashtirishga, ayrimlari esa infratuzilmaviy va tashkiliy masalalarni hal etishga qaratilgan. Biroq, ushbu masala bo'yicha kompleks yondashuv hali to'liq shakllanmaganligi ko'rinadi. Shu bois, kelgusida fan, ta'lim va sport o'rtasidagi integratsiyani yanada chuqurroq tadqiq qilish, mavjud muammolarni ilmiy-amaliy jihatdan hal etish muhim vazifa sifatida dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Fan, ta'lim va sport o'rtasidagi integratsiya muammolarini tadqiq qilish jarayonida bir qator muhim natijalar

aniqlandi. Jumladan, jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirishda fan va ta'limning o'zaro bog'liqligi ta'lim sifatini oshirish, sport natijalarini yaxshilash va mutaxassislar tayyorlashda muhim omil ekanligi tasdiqlandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, fan va ta'lim sport bilan uzviy bog'liq bo'lmagan sharoitda, ya'ni integratsiya etarli darajada ta'minlanmagan holda, jismoniy tarbiya va sport sohasida qator muammolar kelib chiqadi. Bular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Jismoniy tarbiya va sport ta'limida ilmiy yondashuvlarning etishmovchiligi – jismoniy tarbiya mutaxassislari tayyorlash jarayonida zamonaviy ilmiy metodlardan foydalanish hali to'liq ta'minlanmagan. Ayniqsa, zamonaviy sport psixologiyasi, fiziologiya va biomexanika sohalaridagi ilmiy izlanishlar amaliyotga kamroq joriy qilinmoqda.

- Integratsiyaning institutsional mexanizmlari etarlicha rivojlanmagan – ta'lim muassasalari, tadqiqot institutlari va sport tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlari to'liq shakllanmaganligi fan, ta'lim va sportni birlashtirishda to'siq bo'lmoqda.

- Innovatsion texnologiyalarning sport va ta'limga tatbiq etilishidagi muammolar – raqamli texnologiyalar va innovatsion trenajyorlardan foydalanish hali cheklangan bo'lib, bu esa sport natijalarini yaxshilash imkoniyatini susaytiradi.

- Sportchilar uchun ta'lim va ilmiy tadqiqotlarda ishtirok etish imkoniyatlarining cheklanganligi – sportchilarning ta'lim olishi va ularning ilmiy tadqiqotlarga jalb etilishida muayyan cheklovlar mavjud. Bu esa ularning intellektual va kasbiy rivojlanishini sekinlashtiradi.

Mahalliy va xalqaro tajriba tahlili

Tadqiqot davomida xalqaro tajriba o'rganildi va undan quyidagi asosiy saboqlar chiqarildi:

- Evropa mamlakatlarida fan, ta'lim va sport integratsiyasi uzluksiz ta'lim tizimi orqali amalga oshirilmoqda. Jismoniy tarbiya va sport universitetlarida sport tibbiyoti, fiziologiyasi va psixologiyasi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar amaliy sportga integratsiya qilingan.

- AQShda sport psixologiyasi va fiziologiyasi sohasida ilmiy tadqiqotlar olib borilib, ularning natijalari sportchi tayyorlash jarayoniga keng tatbiq qilinmoqda.

- Yaponiya va Janubiy Koreyada innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali jismoniy tarbiya va sport sohasiga ilm-fanning ta'siri kuchaytirilmoqda.

O'zbekiston tajribasi tahlil qilinganda, fan, ta'lim va sportni integratsiya qilish bo'yicha muayyan harakatlar mavjud bo'lsa-da, ushbu yo'nalishda

qator kamchiliklar borligi aniqlandi. Xususan, fan-ta'lim-sport uyg'unligini kuchaytirish uchun ilmiy tadqiqot institutlari, universitetlar va sport federatsiyalari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, sport psixologiyasi va sport tibbiyoti sohasidagi tadqiqotlarning amaliyotga tatbiq etilishini ta'minlash lozim.

Muammolarni hal etish bo'yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- Fan va ta'limni sport amaliyoti bilan uyg'unlashtirish – ta'lim dasturlariga zamonaviy ilmiy tadqiqotlarning natijalarini integratsiya qilish, olimlar va sport murabbiylari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zarur.

- Ta'lim-sport-fan markazlarini tashkil etish – sport tadqiqotlari va innovatsiyalarni amaliyotga joriy qilish maqsadida ixtisoslashtirilgan markazlar tashkil etish samarali bo'ladi.

- Raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarni joriy etish – sportda trenajyor texnologiyalari, biomexanik tahlil usullari va sport psixologiyasining yangi metodlarini tatbiq etish orqali sportchilarning samaradorligini oshirish mumkin.

- Ta'lim va sportni integratsiya qiluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish – O'zbekistonda sport ta'limi va fan sohasini birlashtiruvchi huquqiy baza ishlab chiqilishi lozim.

Xulosa. Ushbu tadqiqot fan, ta'lim va sport o'rtasidagi integratsiyaning jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Ilmiy tadqiqotlarning sport sohasida amaliyotga tatbiq etilishini kuchaytirish, ta'lim dasturlarini innovatsion metodlar bilan boyitish va sportchilarning ilmiy tadqiqotlarda faol ishtirok etishini ta'minlash integratsiya muammolarini hal qilishda asosiy yo'nalishlar bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Axmedov I. A., Ziyadullaev K. Sh., Xudoyberdiev J. J. Raqamli asrda sport marketingi G'G'Fan-Sportga. – 2022. – №. 4. – S. 73-76.
2. Boltaboev M. R. i dr. " Sport" erkin iktisodiy zonalarini tashkil etish-davr talabi G'G'Fan-Sportga. – 2018. – №. 4. – S. 63-67.
3. Do'sanov N. E. Jismoniy tarbiya va sport ta'limini uzviylik tamoyili asosida rivojlantirish muammolari G'G'Fan-Sportga. – 2022. – №. 7. – S. 68-69.
4. Salaxutdinova M. I. i dr. Oliy ta'limda psixologik tadqiqot natijalari ning amaliyotga integratsiyasi muammosi G'G'Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan). – 2019. – №. 3 (76). – S. 32-36.
5. Shopulatov A. N. Jismoniy tarbiya va sport sohasida malakali mutaxassislar tayyorlash tizimini takomillashtirish mezonlari G'G'Fan-Sportga. – 2022. – №. 1. – S. 36-40.
6. Shopulatov A. N. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi ta'lim muassasalari o'rtasida hamkorlik aloqalarini rivojlantirish yo'nalishlari G'G'Fan-Sportga. – 2021. – №. 8. – S. 66-69.
7. Erdonov O. L., Maxmudov V. V. Sovremenno'e problemo' vnedreniya kreditnomodulnoy sistemo' v obrazovatelno'y protsess po fizicheskomu vospitaniyu v vuzax Respubliki Uzbekistan G'G'Fan-Sportga. – 2022. – №. 1. – S. 23-26.

BADMINTON DARSLARIDA TALABALARNI JISMONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Nizambayev M.A.

Namangan impuls tibbiyot inistituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: pedagogik texnologiyalar, badminton, sport, mashg'ulot, rivojlantirish, jismoniy sifat, ta'lim, tarbiya, maqsad, jarayon, o'quvchi.

Ключевые слова: педагогические технологии, бадминтон, спорт, тренировка, развитие, физическое качество, воспитание, тренировка, цель, процесс, ученик.

Key words: pedagogical technologies, badminton, sport, training, development, physical quality, education, training, goal, process, student.

РЕЗЮМЕ:

Badminton sport turi uncha murakkab jarayon bo'lsa ham yoshlarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishda yordamchi mashg'ulotdir. Odatda, sport- insonning ham aqliy ham jismoniy imkoniyatlarini rivojlantirar ekan, batmintonda ham sportchi shunday fazilatlarini ortadi. Maqolada ham badminton mashg'ulotlarida qo'llanilayotgan pedagogik texnologiyalardan foydalanishning amaliy ahamiyati xususida so'z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ:

Бадминтон – это не сложный процесс, а вспомогательное упражнение в развитии физических качеств юношей. Обычно, поскольку спорт развивает как умственные, так и физические возможности человека, в бадминтоне такие качества спортсмена усиливаются. Также в статье говорится о практической значимости использования педагогических технологий, применяемых в тренировках по бадминтону.

SUMMARY:

Badminton sport is not a complicated process, but it is an auxiliary exercise in the development of physical qualities of young people. Usually, as sports develop both mental and physical capabilities of a person, such qualities of an athlete also increase in badminton. The article also talks about the practical importance of using pedagogical technologies used in badminton training.

Kirish. Sport-shiddat zavqidan goh tana rohatlansa, gohida shu zavq ostida buyuk maqsadlar sari dadil qadam bosiladi. Ham jismoniy chiniqish xosil qilinsa, ham aqliy faoliyat chiniqadi. U kurashmi, futbol, boks - maqsadi bir: do'stlikni ulug'lash, sog'lom hayot tarzi, sog'lom muhitni shakllantirish. Boshqa fanni bilmadikku, sport murabbiysining oldida katta vazifalar qo'yiladi. Ham

amaliy, ham aqliy faoliyatini rivojlantirish sport murabbiysi uchun murakkab jarayon emas. Bir vaqtlar o'ziham chempion bo'lgan murabbiy kun kelib, yetuk shogirdni voyaga yetkaza oladi. Sababi, xatosi qayerdaligini bilmagan, yutqizib qo'ygan shogird ham, maydonda raqibini yenggan shogird ham murabbiyning tajribalariga suyanadi[4].

Demakki, pedagogikada sport murabbiylarining ham taktikasi, ham pedagoglik qobiliyati yurtimizda bo'lg'usi chempionlarni tayyorlashda dasturi amaldir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Avvalo, badminton haqida, Badminton (inglizcha badminton) - o'yin sport turlaridan biri. Musobaqa 13.40x6.10 m (juftlik uchun) yoki 13.4x5.2 m (bitta o'yin uchun) bo'lgan maydonda bo'lib, u yarmiga to'rga bo'linadi (balandligi 1.55 m). Ekstremal chiziqlar (o'ng va chap), shuningdek orqa chiziqlar bo'yicha o'yin maydonidir. Bunga qo'shimcha ravishda, to'rdan 1,98 m masofada, orqa chiziq bilan bir qatorda, xizmat ko'rsatish zonasini markaziy chiziq bilan ajratilgan xizmat ko'rsatish liniyasi mavjud. O'yin saytning qarama-qarshi tomonlarida joylashgan ikkita sportchini (yoki ikkitadan ikkita jamoa) ishtirok etadi. Odatda 3 yoki 5 o'yindan iborat bo'lgan o'yin 15 ballgacha o'ynaladi (agar bolalar va ayollar o'ynashsa - 11 ochko). Manbalarda keltirilishicha, ba'zi tadqiqotchilar Hindistonni badmintonning vatani deb bilishadi, boshqalari bu o'yin Malayziyada, keyinchalik u Osiyoning boshqa mamlakatlarida paydo bo'lgan, deb ta'kidlashadi. Ehtimol, Hindistonda Angliyadan bo'lgan Baffort gertsogi zamonaviy badmintonning "pune" ("pune") o'yini bilan tanishgan. 1873 yilda u Gloucestershirdagi (Londondan 100 km uzoqlikda) Badminton uyi uyiga qaytib keldi va o'zi bilan qanotli to'p va bir nechta raketka olib ketdi. Birinchi qoidalar Britaniyalik ofitserlar Hindistonda bo'lgan paytida yozgan g'alati o'yin darhol jamoatchilik e'tiborini tortdi va ko'plab muxlislarni topdi. 1887 yilda ushbu o'yin muxlislarining birinchi klubi tashkil qilindi va 1893 yil 13 sentyabrda 14 badminton klubi birinchi ingliz badminton uyushmasini (BAE) tashkil qildi. Xuddi shu yili ushbu o'yin qoidalari rasmiy ravishda o'rnatildi. Birinchi Butunjahon ochiq chempionati 1899 yilda, badminton bo'yicha xalqaro musobaqalar 1902 yilda Irlandiyaning Dublin shahrida bo'lib o'tgan. Ushbu o'yinda faqat ikkita jamoa ishtirok etdi - Angliya va Irlandiya. 1934 yil 5-iyulda to'qqiz shtat (Angliya, Shotlandiya, Daniya, Gollandiya, Irlandiya, Uels, Frantsiya, Kanada va Yangi Zelandiya) Xalqaro Badminton Federatsiyasini (IBF) ta'sis etdi, unga 147 mamlakat vakillari kiritilgan. Evropa Badminton Ittifoqi (EBU) 1967 yil 24 sentyabrda 11 mamlakat tomonidan tashkil etilgan va bir yil o'tib, Bochumda (Germaniya) ushbu sport turi bo'yicha

birinchi Evropa Badminton chempionati bo'lib o'tdi. Badminton bo'yicha erkaklar o'rtasida.

Tomas kubogi (IBFning birinchi prezidenti, ingliz Jorj Tomas nomi bilan atalgan) 1947 yildan beri o'ynab kelmoqda va ayollar sportchilari Uber kubogi uchun 1955 yildan beri kurash olib borishmoqda (amerikalik badmintonchi Betti Uber sharafiga). 1977 yildan beri Badminton bo'yicha jahon chempionati o'tkazib kelinmoqda. Ushbu sport turidagi musobaqalar to'g'risida ma'lumotga ega bo'lish uchun barcha uchrashuvlarga shaxsan qatnashishning hojati yo'q edi - 1951 yildan beri turli chempionatlarning televizion ko'rsatuvlari bo'lib o'tdi va 1972 yilda "Jahon badminton" ixtisoslashgan jurnali nashr etildi, u 1999 yilga qadar mavjud bo'lgan. Badminton o'ynash uchun zarur jihozlar: shtutnik (frantsuzcha volantdan - "uchuvchi", "engil", "harakatchan") - teri bilan qoplangan mantiyadan yasalgan mayda tukli to'p va raketka (frantsuzcha raquettadan, - bu so'zlar, o'z navbatida, arabcha raxatdan olingan - "xurmo") cho'zilgan va tutqichli yumaloq halqadan iborat. Dastlab tabiiy materiallardan yasalgan iplar (ko'pincha ox bo'zlari) endi o'zaro bog'langan sintetik mikrofiberlar (ko'pincha neylon yoki aramid) bo'lib, yadro elastik tolalardan yasalgan va ortiqcha oro bermay va niqobi ostida bardoshli materiallardan tayyorlangan [3, 5, 6, 7].

Mulohaza va takliflar. Badminton - bu oson o'yin, qiziqarli o'yin-kulgi. Havaskorlar darajasida kassetani havoda ushlab turishga harakat qilish kifoya, ammo g'alaba qozonish uchun professional ar ay yorlik, moslashuvchanlik, chidamlilik, mukammal muvofiqlashtirish, ajoyib kuch va chaqqonlik, yuqori tezlikni rivojlantirish va etarlicha uzoq vaqt davomida tezkor hujumlarni amalga oshirish qobiliyatini namoyish etishlari kerak.

Yurak-qon tomir kasalliklari bo'lgan keksa odamlar badminton o'ynay olmaydilar. Professional sport haqida gap ketganda, bu gap to'g'ri. Biroq, havaskor badminton - bu boshqa masala. Bundan tashqari, mutaxassislarning ta'kidlashicha, balog'at yoshida badminton o'ynash, o'yin davomiyligi kamida yarim soat bo'lsa, umr ko'rish davomiyligini kamida 2-3 yilga oshirishi mumkin. Bundan tashqari, ushbu sport bilan shug'ullanish yurakning bazal tezligini va qon bosimini pasaytirishga yordam beradi, shuning uchun gipertenziv bemorlar uchun juda foydali. Tadqiqotchilar jismoniy mashqlar qon tomirlarini toraytiradigan tanadagi ayrim xolesterol (triglitsidlar, past va juda past zichlikdagi lipoproteinlar) miqdorining kamayishiga olib kelishini ko'rsatdi. Natijada, badmintonchilar yurak xastaligini rivojlanish ehtimoli kamroq. Va bu o'yin davomida yurak mushaklarining holati yaxshilanadi va natijada miyokard infarkti xavfi kamayadi. Yurak kasalligi bilan og'rigan odamlar ham badminton

o'ynashlari mumkin, ammo bu holda darsni shifokor nazorati ostida o'tkazish kerak. Bundan tashqari, badminton suyaklarni mustahkamlashga yordam beradi, suyak to'qimasining hujayralararo moddasida kaltsiyning so'rilishini faollashtiradi va shu bilan osteoporozning oldini oladi. Va nihoyat, ushbu o'yin saraton xavfini (ayniqsa ko'krak va ichak saratoni) kamaytiradi.

Xulosa. Badmintonda ko'plab boshlanuvchilar uchun noqulay bo'lib tuyulgan to'g'ri tutish o'yin samaradorligini yanada oshiradi. Va badmintonni mustaqil o'rganishga urinish natijasida olingan noto'g'ri tutish tez-tez zarba berish texnikasining kamligiga olib keladi.

Badmintonda asosiy narsa ajoyib texnikadir. Ha, lekin oyoq ishlashning ahamiyatini e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Axir, bu aniq va tezkor harakatlar, o'yinchiga zarbani texnik jihatdan to'g'ri zarba bera oladigan joyda kerakli vaqtda bo'lishiga imkon beradi. Shuning uchun, mashg'ulot paytida siz sayt atrofida harakat qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Saodat Z. (2020). Teaching Foreign Languages with Interactive Methods. *International Engineering Journal for Research and Development*, 5(1), 222-226.
2. Krivosheyeva G., Zuparova, S., & Shodiyeva, N. (2020). Interactive way to further improve teaching listening skills. *Academic Research in Educational Sciences*, 1 (3), 520- 525.
3. Zuparova S., Shegay, A., & Orazova, F. (2020). Approaches to Learning English as the Source of All. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(5).
4. Zuparova S. (2021). Modern methods and problems of teaching English. *Экономика и социум*, 11, 135-145.
5. Зупарова, С. Ш., Каюмова, Г. А. (2021). Из истории методов обучения иностранным языкам. *Экономика и социум*, 7, 272-284.
6. Zuparova S. S. (2021). Using Didactic Games in Teaching Foreign Languages. *Academic research in educational sciences*, 2(3), 909-913.
7. Zuparova S., Shegay, A. (2021). Methods of Teaching Foreign Languages. *Eastern European Scientific Journal*, 1(7), 141-143.

BADMINTON SPORTINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Nizambayev M.A.

Namangan impuls tibbiyot inistituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: jismoniy, badminton, sport, vosita, yaxlit, ta'limot, axloqiy, jismoniy, uzviy, mashq, individual, xaxira, sog'lom turmush tarzi, raketka, volan.

Ключевые слова: физический, бадминтон, спорт, преподавание, доктрина, мораль, физический, неразрывный, здоровый образ жизни, Волан.

Key words: physical, badminton, sport, teach, doctrine, moral, physical, inextricable, healthy lifestyle, volan.

PEZIOME:

Maqolada jismoniy tarbiya va salomatlik borasidagi Sharq mutaffakkirlarining pedagogik qarashlari xususida so'z yuritiladi. Badminton sportining pedagogik va psixologik jihatlari hamda boshlang'ich sinf o'quvchilariga mazkur sport turining ta'siri haqida ma'lumotlar keltirilgan.

PEZIOME:

Статья содержит педагогические взгляды на физическое воспитание и восточные СМИ. Педагогические и психологические аспекты спорта и информации о бадминтоне о влиянии этого спорта на учащихся начальных школ.

SUMMARY:

The article contains pedagogical views of physical education and oriental media. Pedagogical and psychological aspects of Badminton Sport and information on the influence of this sport to the primary school students.

Badminton juda keng tarqalgan sport o'yini hisoblanadi. Dunyoning barcha qit'alarida, turli yoshdagi millionlab odamlar o'ynaydigan sport turi. Bu o'yin uskunalarini sotib olish uchun katta moliyaviy xarajatlarni talab qilmaydigan juda qulay va jozibador sportdir. Mazkur o'yin har qanday joyda hattoki eng kichik zal, hovli yoki istirohat maydonchasida ham o'ynalishi mumkin. Har qanday boshqa sport turlari kabi badminton ham sog'lom turmush tarzi, faol dam olish turidir. Kelajak avlodning sog'lom turmush tarzi esa zamonamizning eng dolzarb muammolaridan biridir. Har bir davlat o'z kelajak avlodini sog'lom, mehnatga layoqatli, Vatanni himoya qiladigan, jamiyatning faol a'zosi bo'lishini ko'zda tutadi. Ma'lumki, insonlar o'z imkoniyatidan

kelib chiqib, muayyan faoliyat bilan shug'ullanadi. Jismoniy tarbiya hamma uchun foydali va qiziqarli bo'lishi kerak. Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlarida ham bola shaxsini sog'lom bo'lishi haqida g'oyalar ilgari surilgan. Dunyoda ikkinchi muallim deb tan olingan faylasuf olim Forobiy ma'rifatli etuk odamning obrazini tasvirlar ekan, bunday deydi: "Har kim ilm hikmatini o'rganaman desa, uni yoshligidan boshlasin, salomatligi yaxshi bo'lsin, axloq va odobli bo'lsin, so'zining uddasidan chiqsin, yomon ishlardan saqlansin, barcha qonun-qoidalarni bilsin, bilimdon, notiq bo'lsin, ilmi va dono kishilarni xurmat qilsin, ilm ahlidan mol-dunyosini ayamasin, barcha real moddiy narsalar to'g'risida bilimga ega bo'lsin"[4].

Ibn Sino aqliy, ahloqiy tarbiya bilan bir qatorda inson kamolotida jismoniy tarbiyaning muhim ahamiyatini ham nazariy, ham amaliy jihatdan tahlil etadi. Ibn Sinogacha insonning kamolga etishida jismoniy tarbiyaning ta'siri haqida bir butun, yaxlit, ta'limot yoritilmagan edi. Ibn Sino birinchi bo'lib jismoniy tarbiyaning ilmiy pedagogik jihatdan bir butun tizimini yaratdi. Jismoniy mashqlar, to'g'ri ovqatlanish, uyqu, badanni toza tutish tartibiga rioya etish inson sog'lig'ini saqlashda muhim omillardan ekanligini ham ilmiy ham amaliy jihatdan asosladi. Ibn Sino bolada axloqiy xususiyatlarni mehnat, jismoniy tarbiya bilan uzviy birlikda shakllantirishni, uni inson qilib kamol toptirishda asosiy omil deb biladi [5]. Darhaqiqat boshlang'ich sinf o'quvchilarini sog'lom qilib tarbiyalash va sportga qiziqtirishda badminton o'yinining o'rni muhim. O'yinda bolalarning butun tana qismi harakatda bo'ladi. Abu Ali ibn

Sino jarrohlik aralashmay davolanadigan kasalliklarning barchasi davrlar kelib faqat harakat vositasi bilan davolanishini bashorat qilish bilan cheklanmay, jismoniy madaniyat nazariyasi paydo bo'lmay turib, tarbiya vositasi - jismoniy mashqlarning klassifikasiyasini yaratgan [3].

Mirzo Ulug'bek o'z pedagogik qarashlarida bolalarning jismonan sog'lom, harbiy hunarni puxta egallagan, jasur, mard bo'lib etishuviga alohida ahamiyat beradi. Uning fikricha "odam sog'lom va baquvvat bo'lishi uchun yoshlik chog'idayoq jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishi, ta'lim – tarbiyada poraxo'rlik, qalloblik bo'lmasligi uchun mudarrislar odil va halol bo'lishi kerak"[4]

Bugungi zamonaviy ta'limda o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim ustuvor bo'lib, pedagoglar dars jarayonida o'quvchilarning qiziqishi, jismoniy va aqliy potensialini inobatga olishi muhim.

Kaykovus “Qobusnoma” asarida jismoniy tarbiyaga ham katta ahamiyat bergan. Zero, Kaykovus asarini juvonmardlar tarbiyasiga bag‘ishlar ekan, ularning eng avvalo jismonan sog‘lom bo‘lib kamolga etishini alohida ta’kidlaydi. Inson salomatligida to‘g‘ri va oqilona ovqatlanish ham katta ahamiyatga ega. Kaykovus inson o‘z tanasining toza, pokiza bo‘lishiga ham e’tibor berishi kerakligini ta’kidlaydi[5].

Amir Temur jismoniy tarbiyaga ham katta e’tibor bergan. Sharqda dilovalik tarbiyasi, ya’ni yoshlarda mardlik, jasurlikni tarbiyalash asosiy masalalardan sanalgan. Yigitlar bolalikdan merganlik, chavandozlik, suvda suzish, ovchilik, qilichbozlik, shaxmat o‘yini kabilarni mohir murabbiylardan o‘rganib, bu borada mashq qilar edilar [5]. Inson organizmining kasallanishini oldini olishda sog‘lomlashtirish jarayoni harakatlarsiz kechmasligi, ularning organizmga funksional ta’siri hozirgacha o‘rganilmoqda.

Jismoniy mashqlarning markaziy asab tizimiga sog‘lomlashtirish ta’siri XIX asrdayoq tadqiq etilgan. Akademiklar I.M.Sechenov va I.A.Pavlovlar mushaklar ishlagan paytda miyaga keladigan impulslar bosh miya po‘stloq qismida sodir bo‘ladigan jarayonlarga katta ta’sir qilishini isbotlagan. Bugungi kunga kelib, badminton olimpiya o‘yinlarining bir qismi (1992 yil) bo‘lgan maxsus jismoniy va texnik tayyorgarlikni talab qiladigan ajoyib va nafis sport o‘yini sifatida tanilgan. Ammo shuni ta’kidlash kerakki, badmintonda o‘ziga xos tibbiy yo‘nalish ham paydo bo‘lgan, chunki raketka va raketka bilan o‘ynash shifolash maqsadlarida qo‘llaniladi. Badmintondan yurak-qon tomir, metabolik va asab tizimi kasalliklari bilan og‘rigan odamlarni davolashda foydalaniladi. Raketka va volan bilan o‘yinlar suyak-bo‘g‘in apparatini mustahkamlaydi, qo‘llarning mayda mushaklarini mashq qildiradi, qon aylanishini, nafas olishni yaxshilaydi, ko‘zni rivojlantiradi, epchillik, tezlik, chidamlilik, qat’iyatlilik sifatlarini rivojlantiradi, chiniqish va xarakterni tarbiyalaydi. Ushbu o‘yinining afzalliklari shundaki, jismoniy faollik asta-sekin oshirilishi mumkin. Bu o‘yin ishtirokchilarga og‘irlik qilmaydi, balki ularga quvonch baxsh etadi. Fiziologlarning ta’kidlashicha, sport o‘yinlari o‘quvchilarning o‘sishiga yordam beradi. Badminton o‘ynash charchoq, zo‘riqishdan xoli bo‘lgan ajoyib vositadir va uchib ketayotgan volanni kuzatish ko‘zlar uchun foydali gimnastikadir [1].

Badminton turli harakatni muvofiqlashtiradi, individual zaxira imkoniyatlarini aniqlashga va shu bilan birga kichik maktab o‘quvchilarining jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarligi samaradorligini sezilarli darajada oshirishga imkon beradi.

V.Gyote fikricha “tabiat o‘z harakatlaridan bir dam to‘xtamaydi va har qanday faoliyatsizlikni (aqliymi, jismoniymi) jazolaydi”.

Amerikalik olim D.Volfning (1986) tadqiqotlari orqali kam harakatlanish bilan hayot kechiruvchilar, ayniqsa, aqliy mehnat bilan shug‘ullanuvchilar jismoniy mehnat qiladiganlar yoki sog‘lom turmush tarzi jismoniy madaniyatiga egalariga nisbatan 10 marta ko‘proq kasallikka uchrashishini aniqladi.

P.F.Lesgaft jismoniy tarbiya fanining asoschisi bo‘lib, fan nazariyasi va jismoniy mashqlar tasnifini yaratgan. Inson jismini mashqlantirish uchun harakatlarni sog‘lomlashtirish trenirovkasi vositasi sifatida tasniflagan [2]. Demak, jismoniy tarbiya va sog‘lom turmush tarzi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini barkamol bo‘lib etishishlarida muhim omil hisoblanadi.

Badminton yugurish, sakrash, aerob va anaerob sport turlarining kombinasiyasi bo‘lib, ular barcha yoshdagi odamlarga mos keladi, Bundan tashqari, bu sport zamonaviy va nafis hisoblanadi. Badminton mashg‘ulotlarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining barcha bo‘g‘imlari va mushaklari rivojlanadi va cho‘ziladir, volanning traektoriyasini kuzatish esa ko‘zning charchashini kamaytiradi. Sha Xaysya badminton o‘g‘il bolalarda mushak massasini oshirishga, shuningdek, qizlarda tanadagi yog‘ miqdorini kamaytirishini aniqlagan. Shu bilan birgalikda qo‘l harakatlari yaxshilangan, elka kamari mustahkamlanadi va tananing to‘g‘ri nafas olish funksiyasida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar yuz berishini asoslagan [6].

Xulosa tariqasida badminton sport turi jismoniy tarbiya sifatida asosiy muammoni hal qilishga yordam beradi. Shuningdek, o‘quvchilarning sog‘lig‘ini saqlash, jismoniy va aqliy fazilatlarini har tomonlama rivojlantirish, sog‘lom turmush tarzini tashkil etishda samara beradi. Badminton mashg‘ulotlari har tomonlama rivojlanish imkonini beradi. O‘quvchilarda barqaror motivlar va ehtiyojlarni shakllantiradi. Inson tanasiga ta’sir qiladi, kuch-quvvat, chidamlilik, harakatni muvofiqlashtirishni rivojlantiradi, bo‘g‘inlarda harakatchanlikni yaxshilaydi. Harakat qobiliyatlarini egallash va irodaviy sifatlarni mustahkamlaydi. Eng muhimi badminton ko‘rish qobiliyatini rivojlantiradi. Tananing maydondagi harakatlar tezligini ta’minlaydi. Badmintondan umumiy jismoniy tayyorgarlik guruhlarida va maxsus tibbiy guruhdagi mashg‘ulotlarda reabilitasiya vositasi sifatida foydalanish mumkin. Badminton o‘quvchilarning jismoniy holatini yaxshilashda muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, u o‘quvchilarning sport tadbirlari va mashg‘ulotlarida

faol ishtirok etishga qiziqishini oshiradi. Natijada o'quvchilarning jismoniy salomatligi darajasi tubdan yaxshilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kolisnichenko J. A. Boshlang'ich maktab o'quvchilariga badminton o'rgatish asoslari: Xarkov: NUA nashriyoti, 2019 yil. -24-bet
2. Matveev L.P., . Novikova A.D. Teoriya i metodika fizicheskogo vospitaniya. Izd. 2-e, ispravlennoe i dopolnennoe. Pod.obsh., red. doktora ped. nauk, professora M., FiS, 1976
3. Norqobilov M.N.,. Mirxodjaeva Z.S, Maxmudov V.V. Jismoniy madaniyat va sport mashg'ulotlarida sog'lom turmush talabalar ongiga singdirishda pedagogik yondashuvlar. Monografiya .T TIQXMMI,2019,138 b. 49-50 betlar.
4. Uljaeva Sh. Sharq mutafakkirlarining farzand tarbiyasi haqidagi fikrlari 2.02.2019 .<https://www.factbook.com> 2.02.2019.
5. Xoshimov K.,Nishonova S. Pedagogika tarixi.Darslik. T.: 2005-357 b 147 bet
6. Xaysya Sh. Badmintonning kollej o'quvchilarining jismoniy xolatiga ta'siri // Magistrlik dissertatsiyasi / Szilinya universiteti, 2010. - B. 5-6

DZYUDO SPORT TURIDA JISMONIY TAYYORGARLIK BOSQICHLARI

Kaipov S.B.

Ajiniyaz nomidagi NDPI tauanch doktoranti

Tayanch soʻzlar: dzyudo, jismoniy tayyorgarlik, harakat, funksiya, bosqich, oʻquv-mashgʻulot, koʻnikma, malaka.

Ключевые слова: дзюдо, физическая подготовка, движение, функция, этап, тренировка, навык, квалификация.

Key words: judo, physical fitness, movement, function, stage, training, skills, qualification.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada dzyudo sportida olib boriladigan oʻquv-mashgʻulot bosqichlari, sportchilarning jismoniy tayyorgarliklari toʻgʻrisida maʼlumotlar keltirib oʻtilgan. Yana dzyudochilarning jismoniy tayyorgarlik vazifalari, harakat funksiyalari ham aytib oʻtilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье представлена информация об этапах обучения дзюдо и физической подготовке спортсменов. Упоминаются также задачи физической подготовки и двигательные функции дзюдоистов.

SUMMARY:

This article provides information about the stages of training in judo, the physical training of athletes, and the tasks and movement functions of judo athletes.

Dzyudochilar bilan olib boriladigan oʻquv-mashgʻulot bosqichida har tomonlama jismoniy tayyorlikni egallashga, sogʻlikni mustahkamlash va garmonik oʻsishga, xilma-xil koʻnikma va malakalarni egallab olishga, dzyudodagi bellashuv texnik-taktik harakatlarining boshlangʻich asoslariga oʻrgatishga qaratilgan vositalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Dzyudochilarning jismoniy tayyorgarlikning vazifasi dzyudochilarning harakat funksiyalarini kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik va epchillik, shuningdek oʻz harakatlarini vaqt oraligʻida, muskullarning zoʻr berish darajasiga koʻra boshqara bilish harakat funksiyasining asosiy komponentlarini shakllantirishdan iborat boʻladi. Dzyudochilarning harakatlar tezligini rivojlantirishga bolalik yoshida ana shu jismoniy sifatni tarbiyalash uchun keng imkoniyatlar mavjuddir. Shuning uchun maxsus tezkor-kuchni rivojlantirishda

sur'ati va katta muskul kuchini talab etadigan harakatlar chastotasini maksimal ravishda oshirishga harakat qilish kerak. Bunda tabiiy harakatlarga ko'proq o'rin berish lozim. Bellashuv, musobaqa formasida bajariladigan mashqlar ham juda katta yordam ko'rsatishi mumkin.

Mashg'ulot yuklamalarini bajarish kurashchi musobaqada g'alabaga erishish uchun maksimal kuch sarflashga majbur etadi. Mashg'ulot yuklamalarini umumiy vaqtning 50% ni egallashi kerak. Har bir mashq qisqa vaqt ichida (10-15 soniya) bir necha seriyali usulda bajariladi, dam olish intervali 10-15 min bo'ladi. Maksimal tezlik bilan qayta yugurish muhim ahamiyatga ega, bu 20 m gacha masofada estafeta usulida bajariladi. Mashg'ulotlarga estafetalardagi tashkari 10-15 m ga yugurish bo'yicha teng mashqlarni kiritish ham tavsiya etiladi. Murakkab harakat reaksiyasini va harakatlar chastotasini rivojlantirish uchun turli sport holatidan yuguriladigan tezkorlik mashqlaridan keng foydalanish kerak. Bu mashqlar turli xil ko'ruv signallariga binoan, yugurish yo'nalishini o'zgartirib bajariladi. Bu esa o'yin jarayonida vujudga keladigan murakkab vaziyatlarni modellashtirib, signallarning har biriga javob harakatlari bilan reaksiya ko'rsatish imkonini beradi.

Boshlang'ich sport ixtisoslashuvi bosqichida keng ko'lamdagi o'yinlar, o'yin mashqlarini qo'llashdan tashqari asosiy jismoniy sifatlarni, avvalo, tezkorlik va kuchni rivojlantiruvchi maxsus tayyorgarlik mashqlari komplekslaridan foydalanish mumkin. Bu har tomonlama jismoniy tayyorgarlikning mustahkam bazasini yaratish uchun qulay-shart-sharoit yaratadi. Ko'proq tezkorlikni rivojlantirishga qaratilgan komplekslarni trenirovka'sning asosiy qismlarida qo'llanish kerak, shundan so'ng bu sifadni takomillashtirishga yordam beruvchi mashqlarni qo'llanish lozim. Kuch talab qiluvchi tegishli mashqlari kompleksiga, shuningdek, chidamlilik ko'rsatishni talab etadigan mashqlar komplekslariga ancha kam vaqt ajratiladi. Ular tegishli trenirovkaning o'rtasida va oxirida o'tkaziladi[3].

Jismoniy qobiliyatlar ularning namoyon bo'lishinigina emas, ularni bajarishning muayyan rejimini ham talab qiladigan faoliyat jarayonida rivojlanadi. Rejim deganda, bir mashg'ulot yoki mashg'ulotlar tizimi doirasida qandaydir jismoniy mashqlarning bajarilishi va ular orasidagi dam olish tushuniladi. Kerakli tartibni o'rnatishda, eng avvalo, insonning ish qobiliyatidagi bosqichlar tebranishi muhim ahamiyatga ega. Jismoniy mashqlarni bajarish jarayonida organizmning quvvat va funksional zahiralari sarfi bilan bog'liq holda ishchanlik qobiliyati darajasi pasayadi.

Har bir mashq dam olishning qaysi bosqichida takrorlanishiga qarab, harakat faolligining uch asosiy rejimini ajratib ko'rsatish mumkinki, ular jismoniy sifatlarning rivojlanishiga har xil taʼsir ko'rsatadi[1].

1. Trenirovkadagi har bir at en mashq qisqa muddatli dam olish oraliqlari bilan, yaʼni kuch sifati to'la tiklanmagan bosqichda takrorlanadi. Ishchanlik qobiliyatining barcha ko'rsatkichlari muntazam pasayib boradi. Ish va dam olishning bunday navbatlashish rejimi chidamlilikning rivojlanishiga mosdir.

2. Mashq organizmning bir qancha funksional ko'rsatkichlarini faoliyat ko'rsatishdan avvalgi darajaga qaytaradigan dam olish oraliqlari bilan, yaʼni ishchanlik qobiliyati to'la tiklangan bosqichda takrorlanadi. Bunday rejim tezkorlik, kuch va muvofiqlash imkoniyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan darslarga xos bo'ladi.

3. Mashq ishchanlik qobiliyati ortig'i bilan tiklangan bosqichga mos keluvchi ancha uzoq muddatli dam olish oraliqlari bilan takrorlanadi. Bunday rejimda mashq takrorlangani sayin insonning harakat imkoniyatlarida xar tomonlama o'zgarishlar kuzatiladi – mushak kuchi va tezkorlik oshib, chidamlilik pasayadi.

Kuch dzyudochining raqib qarshiligini yengib o'tish yoki mushak kuchlanishi hisobiga unga qarshilik ko'rsatish qobiliyati tushuniladi. Kuchning quyidagi turlarini ajartish qabul qilingan: umumiy va maxsus, mutlaq va nisbiy, tezkor va portlovchan, kuch chidamliligi. Umumiy kuch – bu kurashchining maxsus harakatlariga taaluqli bo'lmagan holda kurashchi tomonidan namoyon qilinadigan kuch. Maxsus kuch musobaqa harakatlariga mos bo'lgan maxsus harakatlarda kurashchi tomonidan namoyon bo'ladi. Mutlaq kuch kurashchining juda katta xususiyatiga ega harakatlarida namoyon bo'ladigan kuch imkoniyatlari bilan tavsiflanadi[2].

Kurashchilarning kuch bellashuvlarda muhim ahamiyatga ega. Nisbiy kuch, yaʼni sportchining bir kg vazniga to'g'ri keladigan kuch kurashchining shaxsiy og'irligini yengib o'tish imkoniyati ko'rsatkichi hisoblanadi. Bu usullarning tezkorlik bilan bajarilishida muhim ahamiyatga ega.

Tezkor kuch mushaklarning nisbatan kichik tashqi qarshilikni yengib o'tish bilan bog'liq harakatlarni tez bajarishga bo'lgan qobiliyatida aks etadi. Portlovchan kuch qisqa vaqt ichida o'z shiddatiga ko'ra katta kuchlanishlarni namoyon qilish qobiliyatini tavsiflaydi.

Xulosa. Kuch chidamliligi – bu sportchining nisbatan uzoq vaqt davomida mushak kuchlanishlarini namoyon qilishga bo'lgan qobiliyatidir. Kurashchining kuch imkoniyatlarini rivojlantirish uchun quyidagi uslublar qo'llaniladi: takroriy kuchlanishlar; qisqa muddatli maksimal kuchlanishlar; tobora o'sib

boradigan og'irliklar, zarbdor, birgalikda taʼsir ko'rsatish; variantlilik; izometrik kuchlanishlar uslublari.

Takroriy kuchlanishlar uslubi shundan iboratki, sportchi mashqni “so'nggi nafasgacha” bajarishda maksimal og'irlikdan 70-80% ga teng bo'lgan og'irliklar bilan mashqlarni takroran bajaradi. Ushbu uslub kuch mashqini seriyalab bajarishni nazarda tutadi. Har bir seriya “so'nggi nafasgacha”, hammasi bo'lib 3-4 seriya, seriyalar o'rtasidagi dam olish oralig'i 3-4 daqiqadir.

Takroriy kuchlanishlar uslubining bir turi dinamik kuchlanish uslubi hisoblanadi. U mashqlarni maksimumdan 20-30% og'irlikda chegaradagi tezlikda bajarish bilan tavsiflanadi. Bunda katta mushak zo'riqishi og'irlik vazni hisobiga emas, balki yuqori tezlikdagi harakat hisobiga erishiladi. Qisqa muddatli maksimal kuchlanish uslubi hozirgi paytda mushaklarning mutlaq kuchini oshirish uchun eng samarali hisoblanadi. U chegaradagi va chegaraga yaqin bo'lgan og'irliklar bilan ishlashni nazarda tutadi. Mushaklar mashqida maksimal kuchlanishlar uslubi trenajerlarda va bitta yondashishda bitta-ikkita harakatlar yordamida, katta og'irlikdagi shtanga bilan bajariladigan mashklarda (jim, siltab kutarish, dast ko'tarish, o'tirib-turish) namoyon bo'ladi.

Ushbu maqolada dzyudo sportida olib boriladigan o'quv-mashg'ulot bosqichlari, sportchilarning jismoniy tayyorgarliklari to'g'risida ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Yana dzyudochilarning jismoniy tayyorgarlik vazifalari, harakat funksiyalari ham aytib o'tilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh.X. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Toshkent-2005
2. Голковский Н.М. Керимов Ф.А. Волная борьба. Т, 1993.
3. Turaboyev B.S., Daminov I.A. “Dzyudo” T.2014 4. www.google.uz

BOLALAR VA O'SMIRLAR SPORT MAKTABLARIDA DZYUDO SPORT MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH TAMOYILLARI

Kaipov S.B.

Ajiniyaz nomidagi NDPI tauanch doktoranti

Tayanch so'zlar: dzyudo, jismoniy tayyorgarlik, harakat, funksiya, bosqich, o'quv-mashg'ulot, ko'nikma, malakab tamoyil.

Ключевые слова: дзюдо, физическая подготовка, движение, функция, этап, тренировка, навык, квалификация, принцип.

Key words: judo, physical fitness, movement, function, stage, training, skills, qualification, principle.

PEZIOME:

Ushbu maqolada bolalar va o'smirlar sport maktablarida dzyudo sport mashg'ulotlarini tashkil etish tamoyillari borasidagi fikrlar ta'kidlab o'tilgan.

PEZIOME:

В этой статье указывается принципы организации спортивных дзюдо в детских и молодежных спортивных школах.

SUMMARY:

This article states the principles of the organization of judo sports in children's and youth sports schools.

Yurtimizda sog'lom va borqamol avlodni voyaga etkazish, davlat siyosatining o'stivor yo'nalishlaridan biri bo'lib, millat genafondini asrash, oilada, jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya va madaniyat darslarining sifatini yaxshilash, maktabdan tashqari ishlarni tashqil qilish va ularni samaradorligini oshirish, sport turlarini rivojlantirish va ommaviyligini oshirish, iqtidorli dzyudochilarni tanlash hamda yuqori malakali murabbiylarni tayyorlash dolzarb masalalardan biridir.

Umuminsoniy madaniyatning tarkibiy qismi xisoblangan milliy madaniyatimizni, yoshlarning axloqiy tarbiyasini ongli ravishda yondashishsiz tasavvur etish qiyindir. Inson ijtimoiy xayotda ongli ravishda o'z o'rnini egallashi uning voyaga etishi, farzandlik burchini, otaonalik burchini ato etishi, o'zidan

keyin ma'lum bir iz qoldirishi jamiyat taraqqiyotini belgilaydi. Shundan kelib chiqib Yosh dzyudochi o'quvchilarni dzyudoga o'rgatish jarayonida umumiy va maxsus jismoniy tarbiyalash muamosiga yanada chuqurroq kirib borishga va bu muammoga ilmiy-amaliy jihatdan oydinlik kiritishga asos bo'la oladi[1].

Muhim falsafiy tarkibiy qismga ega bo'lgan dzyudo uchta asosiy tamoyilga asoslanadi: katta taraqqiyotga erishish uchun o'zaro yordam va tushunish, tana va ruhdan eng yaxshi foydalanish va g'alaba qozonish uchun. Dzyudochilar an'anaviy tarzda jismoniy tarbiya, qo'l jangiga tayyorgarlik ko'rish va ongni takomillashtirish maqsadlarini qo'yadilar, bu esa intizom, qat'iyatlilik, o'zini tuta bilish, odob-axloq qoidalarini, muvaffaqiyat va unga erishish uchun zarur bo'lgan harakatlar o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishni talab qiladi.

Hozirgi vaqtda xalqaro miqyosda o'tkaziladigan va Olimpiya o'yinlari dasturiga kiritilgan an'anaviy dzyudo (Kodokan dzyudo va boshqa bir qator dzyudo maktablari tomonidan taqdim etilgan) va sport dzyudosi parallel ravishda rivojlanmoqda. Xalqaro dzyudo federasiyasi (IJF) tomonidan ishlab chiqilgan sport dzyudoda raqobatbardosh komponentga ko'proq e'tibor qaratiladi, an'anaviy dzyudoda esa o'z-o'zini himoya qilish va falsafaga qo'shimcha e'tibor qaratilgan bo'lib, bu musobaqa qoidalari va ruxsat etilgan usullardagi farqlarga ta'sir qilgan.

O'quvchilarda dzyudoning tarbiyaviy ahamiyati to'g'risida ulug'allomalarimizning qoldirgan noyob asarlari va ularning o'gitlariga bog'liq bo'lib, ularning ulkan xizmatlarini o'rganish va uni amalga tatbiq etish bo'gungi kunning, ayniqsa jismoniy tarbiya fanining dolzarb vazifasi hisoblanadi.

Shu ma'noda dzyudo mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazishda uning o'ziga xos tamoyillari mavjud bo'lib, unga aloxida e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Tamoyil tushunchasi keng ma'noni anglatadi, jismoniy tarbiya va sportda ma'lum ma'nodagi yo'l-yo'riqlar va ko'rsatmalar ma'nosini beradi. Tamoyil sportchi va murabbiyga sport mashqi bilan qanday shug'ullanish, qanday talablarga amal qilish va nimalarni amalga oshirish lozimligini belgilab beradi. Sport mashg'ulotlari tamoyillari sportchini tayyorlashga bo'lgan qarashlar, yondashuvlar, vosita va usullar majmuini umumlashtirgani holda sportchi tayyorgarligining butun bir strukturasini aks ettiradi va tayyorgarlik jarayoniga muayyan talablar qo'yadi. Sport mashqi tamoyillari amaliy ahamiyatga ega bo'lib, sportchi tayyorgarligi jarayonining mantiqiy ketma-ketligi, uzviyligi va tizimlilikini ta'minlaydi. Dzyudo mashg'ulotlarini tahkil etish va yuqori sport natijalarini qo'lga kiritishi bevosita umumiy sport nazariyasio qonuniyatlariga asoslanadi. Tamoyillar mazmuni va ularning xususiyatlari quyidagilarga bo'linadi:

1. Uzlüksizlik tamoyili – sport mashqi doimiy va muntazam mashg'ulotlar va tayyorgarlik olib borishni talab etadi. Uning bu xususiyati bevosita sportda qandaydir natija ko'rsatishga imkon beradi. Sportda yuqori natijalarni qayd etishning muhim sharti sifatida uzluksiz mashq qilish jarayonini tashkil qilish lozim. Sportda qandaydir harakat amallarini o'zlashtirish, texnikani o'rganish, musobaqa imkoniyatini oshirishning eng muhim xususiyati sifatida sportda uzluksizlik tamoyili katta ahamiyat kasb etadi[3]. Tartibsiz, rejalashtirilmagan va muntazam tashkil qilinmaydigan mashg'ulotlar orqali sport mashqi o'zining mazmunini to'la anglatmaydi, ya'ni, o'z ahamiyatini yo'qotadi. Yuqori malakali sportchilar uzoq yillar davomida, uzluksiz mashq qilish natijasida yuqori natijaga erishishini bugun sport amaliyoti va sportda olib borilayotgan tadqiqotlar to'laqonli tasdiqladi. Aksariyat hollarda, 4-6 yil va hatto undan ham ko'proq davr mobaynida mashq qilish natijasi o'laroq sport kamolotiga erishilmoqda. Bugunga kelib sport ilmining rivojlanishi, sportda olib borilayotgan izlanishlar natijasida sportda ma'lum bir natijani qayd qilish uchun ketgan vaqtni nisbatan qisqartirmoqda[2]. Ammo, unga teskari ravishda sportda raqobat ortib bormoqda. Natijada sport bilan uzluksiz mashg'ul bo'lmasdan turib natija ko'rsatish ehtimoli ortmoqda. Sport mashqi jarayonida uzluksizlik tamoyilining xususiy jihatlar bor. U quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- sportda mashq qilish jarayoni tanlangan sport turida butun yil bo'yi yoki ko'p yillar davomida sport natijasini qo'lga kiritish maqsadida davom etadi;

- navbatdagi mashg'ulot o'tgan mashg'ulotning mantiqiy davomi bo'lib, ilgari o'tgan mashg'ulotni qisman yoki to'la takrorlaydi;

- mashg'ulotlar o'rtasidagi dam olish oralig'i sportchining ish qobiliyatini tiklash va o'stirishni kafolatlaydigan darajada bo'lishini ko'zda tutadi. Ba'zan sportchi ish qobiliyati to'la tiklanmay turib mashg'ulotlar o'tkazishga yo'l qo'yiladi[3].

2. Yuklamalarning asta-sekin ortib borishi – sport natijalarining o'sishi mashq talablarining asta-sekin va yuqori darajada ortib borishini taqozo qiladi. Sport mashqi jarayonida jismoniy yuklamalar hajmi ham, texnik, taktik yoki iroda tayyorgarligi ko'lam ham tobora ortib boradi[3]. Mashg'ulot jarayonida yuklamalarning asta-sekin va maksimal darajagacha ortib borishi deyilganda ko'pincha haddan tashqari ko'p, charchatib tashlaydigan yuklama tushuniladi. Ushbu yuklamani sportchi organizmi funksional qobiliyatlari chegarasidagi va uning moslashuv imkoniyatlari doirasidan chiqmaydigan yuklama deyish to'g'riroq bo'lardi. Maksimal yuklama deyilganda sportchi imkoniyat darajasidagi, uning funksional imkoniyatlari doirasidagi yuklamani tushunish kerak. Xoh jismoniy bo'lsin, xoh ruhiy bo'lsin, keragidan ortiqcha

yuklama sportchiga salbiy ta'sir o'tkazadi. Yuklamalarning ortib borishi haqida gapirganda shuni aytilish kerakki, bu jarayon sport tayyorgarligining barcha bosqichlarida birdek bo'lmaydi. Mashg'ulotlarning ma'lum davrlarida yuklama hajmi nisbatan ortsa, ba'zan esa shiddatlilik ortib boradi. Jismoniy yuklamalar birdek, parallel ravishda bormaydi. Demak, mashg'ulotlarda jismoniy yuklamalar asta-sekinlik bilan o'sib boradi va sportchi imkoniyatlari chegarasigacha yetishi kerak. Jismoniy yuklamalarning asta-sekinlik bilan ortib borish tamoyili sportchi tayyorgarligining eng muhim ko'rsatkichlaridan biridir.

3. Sikllilik tamoyili – sikllilik sport mashqi uchun xos jihatlardan sanaladi. Ma'lum mashg'ulotlarning, bosqichlarning va davrlarning nisbatan to'la yoki qisman takrorlanib turishi sport mashqi strukturasi uchun xarakterlidir. Sport nazariyasi va amaliyotida sport mashqining katta, o'rta hamda kichik sikllari mavjudligi e'tirof etiladi. Sport mashqining mazkur prinsipi o'zida katta ma'noli, keng faoliyat tushunchasini birlashtirgan. Mashg'ulotlarning har bir sikl bo'yicha xususiyatlarini tushuntirib o'tish kerak. Mutaxassislarning fikriga ko'ra butun bir sport mashg'ulotlari jarayoni 3ta asosiy sikllardan tashkil topadi. Ular kichik (mikro) sikl, o'rta (mezo) sikl va katta (makro) sikllardan iboratdir. Mikrotsikl bir necha kun davom etadigan mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi. Ularning tuzilishiga sabab bo'ladigan faktlarni keltirib o'tish o'rinlidir. Mikrotsikllar yuklamalar dinamikasining kichik to'liqlarini hosil qilib, asosan ma'lum bir vazifalarning takrorlanishi va ular samarasini aniqlash jarayonini o'z ichiga oladi. Masalan, kurash turlarida mashg'ulotlar samaradorligini aniqlashda hafta oxirida nazorat bellashuvlari tashkil qilinadi. Bu birinchidan, mashg'ulot mikrotsiklida sportchi tomonidan o'zlashtirilgan usullar darajasini bevosita belgilab bersa, ikkinchidan, mashg'ulotning kelgusi yo'nalishini qay yo'sinda tashkil qilishni ko'rsatadi.

Yuqorida keltirilgan tamoyillar bu sportning dzyudo kurashi bilan shug'ullanish va shug'ullantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa mazkur sport turini o'zlashtirish jarayoniga o'z xissasini qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullaev A.,Xonkeldiev Sh.X. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiati. Toshkent-2005
2. Голковский Н.М. Керимов Ф.А. Волная борьба. Т, 1993.
3. Turaboyev B.S., Daminov I.A. "Dzyudo" T.2014 4. www.google.uz

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA MERITOKRATIK BOSHQARUVINI TASHKIL ETISHNING ILMIY ASOSLARI

Yusupova X.I.

Toshkent amaliy fanlar universiteti

“Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrasi mudiri PhD., v.b. professor.

Kosimova L.U.

Toshkent amaliy fanlar universiteti

“Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: maktabgacha ta’lim tashkilotlari, meritokratik, boshqaruv, pedagog xodimlar, rahbarlar, ta’lim oluvchilar, globallashuv jarayonlari, baholash, moddiy va ma’naviy rag‘batlantirish.

Ключевые слова: дошкольные образовательные организации, меритократия, менеджмент, педагогический коллектив, руководители, учащиеся, процессы глобализации, оценка, материальное и моральное стимулирование.

Key words: preschool educational organizations, meritocracy, management, teaching staff, managers, students, globalization processes, assessment, material and moral incentives.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida meritokratik boshqaruv bilan bog‘liq ijtimoiy munosabatlar tahlilga tortilgan. Xususan, meritokratik boshqaruv tushunchasi, mohiyati o‘rganilgan. U bilan bog‘liq ayrim muammolar aniqlashga harakat qilingan. Yakunda muayyan xulosalarga kelingan.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируются общественные отношения, связанные с меритократическим управлением в дошкольных образовательных организациях. В частности, было изучено понятие и сущность меритократического управления. Были предприняты попытки выявить некоторые связанные с этим проблемы. В итоге были сделаны определенные выводы.

SUMMARY:

The article analyzes social relations associated with meritocratic management in preschool educational organizations. In particular, the concept and essence of meritocratic management was studied. Attempts have been made to identify some of the problems involved. As a result, certain conclusions were drawn.

Bugungi kunda O‘zbekistonning davlat boshqaruvi sohasida davlat rahbari tomonidan meritokratiya nazariyasini qo‘llash bo‘yicha bir qancha maqsadli

ishlar olib borilmoqda, bulardan meritokratk boshqaruv bo'yicha zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, rahbarlik lavozimlariga zaxira kadrlarni shakllantirish, maqsadli o'qitish va tayyorlash samaradorligini oshirish va rahbar xodimlarini rotatsiya qilish mexanizmini joriy qilish, adolatli va xolisona baholashni nazarda tutuvchi meritokratiya tamoyillarini qo'llash, rahbarlik lavozimlariga tayinlashda gender tengligi tamoyillariga qat'iy rioya qilish kabi bir qancha vazifalar qonuniy asosda belgilab qo'yilishi bunga yaqqol misol bo'la oladi.

Takidlash joyizki, o'tgan yillar davomida O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimidagi boshqaruv kadrlar zaxirasini lavozimlarga tayinlash maqsadida bosqichma-bosqich o'qitish ishlari amalga oshirilgan bo'lib, hozirgi kunda maktabgacha ta'lim sohasida pedagog xodimlar salohiyatidan foydalanish, ularning vazifa va vakolatlari taqsimotini oqilona va samarali yo'lga qo'yish, xolisona baholashni nazarda tutuvchi meritokratiya tamoyillarini joriy etish kabi muammolar ko'zga tashlanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida meritokratik boshqaruv tushunchasi maktabgacha ta'lim sohasida barqaror rivojlanish va sifatli ta'limni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Meritokratik boshqaruvni so'nggi yillarda ko'plab sohalarda, jumladan ta'lim tizimida va davlat boshqaruvida qo'llanilayotganiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Jumladan, maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlarining malaka va qobiliyatlariga asoslangan tanlovlarni yo'lga qo'yish orqali ta'lim-tarbiya jarayonini sifatni oshirishga erishilmoqda. Biroq, bu yondashuvning amaliyotdagi muammolari ham bor, masalan, ijtimoiy tengsizlik, baholashdagi xatolar va boshqaruvning qiyinchiliklari kabi mavjud masalalar ham tahlil qilinishi kerak. Bundan kelib chiqadiki, meritokratik boshqaruv tushunchasini zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarda amalga oshirish yo'llarini o'rganish hali ham dolzarb vazifa hisoblanadi.

Pedagogik entsiklopediyaga ko'ra, "meritokratiya – bu insonlarning qobiliyatlari, bilimlari va ko'nikmalariga asoslangan holda ijtimoiy mavqeini aniqlovchi boshqaruv tizimi yoki ijtimoiy tartibdir. Ushbu tizimda, shaxslar o'zlarining ish faoliyatidagi muvaffaqiyatlariga ko'ra baholanadi va unvonlarga, lavozimlarga yoki ijtimoiy resurslarga ega bo'ladi" [5].

M. Young "meritokratiya tushunchasini birinchi bo'lib kiritgan olimlardan biri sifatida, meritokratiyani shaxsiy qobiliyat va muvaffaqiyatga asoslangan ijtimoiy tuzilma" [5], - deb tarif beradi. U ta'lim tizimida har bir inson

imkoniyatlari va bilimlari asosida muvaffaqiyatga erishishi kerakligini ta'kidlaydi.

B.Guy Peters, “meritokratik boshqaruvni davlat ta'lim tizimlarida rahbarlik lavozimlariga eng malakali va qobiliyatli insonlarni tayinlash tizimi” [2], - deya ta'riflaydi. U, bunday yondashuv ta'lim sifatini oshirishga, shuningdek, qarorlar qabul qilishda malakali rahbarlarga ishonchni kuchaytirishga yordam berishini ta'kidlaydi.

Charles Murray, “meritokratik boshqaruvni pedagoglar, rahbarlar va ta'lim oluvchilar o'rtasidagi ijtimoiy ko'prik” [3], - deya tarif beradi. U, bu boshqaruv tizimi orqali ta'lim tizimida pedagoglarning reyting himoyasini kuchaytirish, ularni o'z mutaxassisliklarida obyektiv baholash orqali takomillashtirish mumkinligini aytadi.

Jozef Baxter “pedagoglarning malakasini oshirish va qobiliyatini baholashda meritokratik boshqaruv tamoyillarini qo'llashni tavsiya qiladi. U, ta'lim tizimida pedagoglarni tanlash jarayonida obyektiv baholash tizimlari va ilg'or tajribalarni qo'llashning ahamiyati” ni [4] ta'kidlaydi.

Meritokratik boshqaruv birinchi marta 19-asrda ingliz olimi Gerbert Spenser tomonidan taklif qilingan bo'lib, u “jamiyatni eng yaxshi va eng yorqin odamlar ijtimoiy ierarxiyada eng yuqori o'rinlarni egallashi uchun tashkil etilishi kerak” [3] deb hisoblagan. Shuningdek, S.T.Turg'unovning kuzatishlari natijasida ta'lim tashkiloti rahbarining boshqaruv tushunchasi yettita bosqichdan iborat ekanligi ta'kidlanadi:

- pedagogik jarayonning holati to'g'risida ishonchli axborotlar to'plash, qayti ishlash va obyektiv baholash;
- boshqaruv faoliyati maqsadini belgilash; boshqaruv faoliyatini oldindan ko'rish va rejalashtirish; kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo'yish; jamoa faoliyatini nazorat qilish va tashxis;
- jamoa a'zolarining faoliyatlarini muvofiqlashtirish; tashkilot faoliyatining rivojlanish moyilligi va dinamikasini aniqlash.

Sh.N.Qosimovanning “Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlarining shaxsiy qobiliyatlari va fazilatlarini rivojlantirish” borasidagi tadqiqotida maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishda rahbar shaxsi xususiyatlariga ko'ra shaxsning aniq fazilatlariga bo'lib o'rganadi. Bunda tadqiqotchi “maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorining kasbiy-ishbilarmonlik, kasbiy-pedagogik, tashkiliy, prognostik, ijtimoiy-ruhiy va kommunikativ fazilatlariga” to'xtalib o'tadi.

Tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, meritokratik boshqaruv maktabgacha ta'lim tashkilotlariga yuqori malakali pedagoglarini jalb qilish va saqlab

qolishga yordam beradi, ammo bu ularning faoliyatini adolatli va ob'yektiv baholash uchun shart-sharoyitlar shuningdek, ularning kasbiy o'sishi va rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratishni talab qiladi.

Ushbu nazariyalarga tayangan holda, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining meritokratik boshqaruvida direktorlarining shaxsiy qobiliyatlari va fazilatlarini belgilash mumkin:

Kasbiy ishbilirmonlik fazilatlari – meritokratik boshqaruvda rahbarlarning kasbiy-qobiliyatlari muhim hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarining kasbiy-ishbilirmonlik qobiliyatlari, ularning muammolarni hal qilish, resurslarni boshqarish va samarali ish yuritish qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Rahbarning professionalligi ta'lim sifatini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi;

Kasbiy pedagogik fazilatlar – direktorlar ta'lim jarayonining samaradorligini nazorat qila olishlari, pedagogik fikrlash va innovatsion yondashuvlarni qo'llashlari zarur. Meritokratik boshqaruvda ta'lim berish va o'rganish jarayonini ehtiyojlarga mos ravishda bajarish muhimdir. Ularning pedagogik malakasi ta'lim oluvchilarni motivatsiyalash va qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi;

Tashkiliy fazilatlar – direktor o'z tashkilotini samarali boshqarish, resurslarni taqsimlash va jamoani boshqarish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Tashkiliy qobiliyatlar ta'lim muhitida innovatsion o'zgarishlarni amalga oshirish, strategiyalar ishlab chiqish va o'zgarishlarga javob berish uchun zarur. Bu yondashuv, tashkilotning o'zgarib borayotgan davr talablariga moslasha olishini ta'minlaydi;

Prognostik fazilatlar – maktabgacha ta'lim tizimida direktorlarning kelajakni ko'ra olish qobiliyati ularning strategik rejalashtirish va prognozlash qobiliyatlari bilan bog'liq. Boshqaruv jarayonida raqobatbardoshlikni oshirish va zamon bilan hamnafas bo'lish uchun prognostik qobiliyatlarni rivojlantirish juda muhimdir;

Ijtimoiy ruhiy fazilatlar – maktabgacha ta'lim direktorlari o'z jamoasining ruhiyatini va ijtimoiy aloqalarini boshqarish bo'yicha ham qobiliyatli bo'lishlari kerak. Meritokratik boshqaruv rahbarning ijtimoiy va psixologik qobiliyatlarini qanchalik o'zlashtirishga va ta'lim ishida muhim ijtimoiy aloqalarni o'rnatishga yo'naltirilgan;

Kommunikativ fazilatlar – direktorlarda mavjud kommunikativ qobiliyatlar jamoadagi hamkorlikni rivojlantirish, o'qituvchilar va ta'lim oluvchilar bilan muvaffaqiyatli muloqot qilish uchun muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim tashkilotlariga meritokratik boshqaruv xodimlarning innovatsion faoliyatini rag'batlantirishda muhim omil sanaladi. Innovatsiyalarni tan olish va rag'batlantirish uchun shart-sharoitlar, shuningdek, kasbiy o'sish imkoniyatlarini yaratish orqali meritokratiya maktabgacha ta'lim sifatini oshirishga va xodimlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Baxter, J. (2013). Meritocratic Leadership in Education: Concepts and Implications.
2. Peters, B. G. (1996). The Future of Governing: Four Emerging Models. University Press of Kansas.
3. Murray, C. (2003). Human Accomplishment: The Pursuit of Excellence in the Arts and Sciences, 800 B.C. to 1950. HarperCollins.
4. Robert Klitgaard "Choosing Elites".
5. Young M. The Rise of the Meritocracy. – L.: Transaction, 1994. – P.9.

ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN JISMONIY TARBIYA DARSARIDA FOYDALANISH

Shamsiyev R.M.

O'zFPI Jismoniy madaniyat va sport kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: sport, pedagogik texnologiyalar, uslublar, mezonlar, amaliy darslar, jismoniy tarbiya, dars, pedagogika.

Ключевые слова: спорт, педагогические технологии, методы, критерии, практические занятия, физическое воспитание, урок, педагогика.

Key words: sports, pedagogical technologies, methods, criteria, practical lessons, physical education, lesson, pedagogy.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada jismoniy tarbiya va sport darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati, dunyoqarash hamda tafakkur ko'lamini hosil qilish, jismoniy, ma'naviy va axloqiy sifatlarni shakllantirish bo'yicha ayrim tavsiyalar berilgan muxokama qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается важность использования современных педагогических технологий на уроках физической культуры и спорта, даются рекомендации по развитию мировоззрения, кругозора, формированию физических и духовно-нравственных качеств.

SUMMARY:

The article discusses the importance of using modern pedagogical technologies in physical education and sports lessons, provides some recommendations for developing a worldview and a range of thinking, and for the formation of physical, spiritual, and moral qualities.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasida shakllanayotgan milliy istiqlol g'oyasi Respublika Konstitutsiyasida e'tirof etilgan insonparvar, demokratik, huquqiy davlat va jamiyatni barpo etish, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy rivojlanishning yuqori bosqichlariga ko'tarish, jahon hamjamiyati safidan munosib o'rin egallashga yo'naltirilgan ezgu maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Ushbu maqsadlarning ijobiy natijaga ega bo'lishi eng avvalo, yosh avlodga ilmiy bilimlarasoslarini puxta o'rgatish, ularda keng dunyoqarash hamda tafakkur ko'lamini hosil qilish, jismoniy, ma'naviy va axloqiy sifatlarni shakllantirish borasidagi ta'limiy tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etishga bog'liqdir. Zero,

yurtning porloq istiqbolini yaratish, uning nomini jahonga keng yoyish, ulug' ajdodlar tomonidan yaratilgan milliy-madaniy merosni jamiyatga namoyish etish, ularni boyitish, mustaqil O'zbekiston Respublikasining rivojlangan mamlakatlar qatoridan joy egallashini ta'minlash yosh avlodni xar tomonlama komil inson hamda malakali mutaxassis qilib tarbiyalashga bog'liqdir.

O'qituvchilar o'qitish uslublarini mujassamlashtirgan holda, mashg'ulotlar o'tkazishga tayyorlanishi, turli o'quv qurollaridan samarali foydalanishi hamda o'quv rejasi va dasturlarini metodologiyasini ochib berishi lozim. Biroq, shuni unutmaslik lozimki, o'qitish va o'rgatish jarayonlarini boshqarish, mavjud o'quv vositalaridan samarali foydalanish va o'quv mashg'ulotarida o'quvchilarga imkon qadar manfaatli bo'lishini ta'minlash va shu kabi boshqa ko'pgina vazifalar o'qituvchining zimmasiga to'liq yuklatiladi[3]. Fanlarni o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish; o'qituvchi o'qitish va o'rgatish, shuningdek, mavjud imkoniyat va sharoitlardan unumli foydalanish uchun mas'ul shaxs hisoblanadi. Bu vazifani bajarish uchun o'qituvchi o'qitish jarayoni hamda o'qitiladigan fanlarning ilmiy va texnik jihatlarini to'liq bilishi lozim.

Bundan maqsad shuki, o'qitish uslubi shunday yo'lga qo'yilsinki, bunda o'quvchilar o'qitilayotgan fanni to'liq o'zlashtira olishsin.

O'qitish usullarining o'quvchilar talabiga mos kelishini aniqlashda o'qituvchi o'z dasturining quyidagi oltita asosiy tarkibiy qismini hisobga olishi zarur:

1. Rejalashtirish
2. Imkoniyat va sharoitlar
3. Uslublar
4. Faoliyatlar
5. Teskari aloqa
6. Nazorat

O'qitish uslubini aniqlash yo'llaridan biri bu yuqorida keltirilgan oltita omilning har biriga tegishli bo'lgan savollar ro'yxatini tuzishdir. Ta'kidlash joizki, har bir tarkibiy qism talablarining to'liq bajarilishini ta'minlash hamda unga amal qilish tanlangan o'qitish uslubining samaradorligini oshiradi. Rejalashtirish; O'qitish uslubi quyidagilarni o'z ichiga oladi, ya'ni [2]:

- malakalar va ko'zlangan asosiy maqsadlar tahlili;
- guruh tarkibi;
- zarur bo'lgan malakalar;
- o'rganilishi lozim bo'lgan fanlar;
- o'rganishga ruhlantiruvchi omillar;
- o'rganish turlari va imkoniyatlari;

- o'quv materiali va uning zamonga mosligi;
muammolarni aniqlash va echimlarni topishda tajribalarni umumlashtirish zarurati;

- o'quv materialini taqdim etish usullariga bo'lgan ehtiyoj; O'qish uchun quyidagi sharoitlar mavjud bo'lishi zarur:

- o'quv xonalari;
- o'quv qurollari;
- audio-video materiallari;
- turli model va jihozlar;
- amaliy mashg'ulotlar uchun namunaviy qurollar;
- mavzuga oid topshiriq va vazifalar;
- guruh bo'lib yoki yakka tartibda o'qitish uslublari;
- baholash materiallari. Uslublar;

O'qituvchi quyidagi o'qitish uslublaridan xabardor bo'lishi kerak: - ishini bajarish bo'yicha ko'rsatmalar berib, o'qitish;

- maxsus kompyuter dasturlari yordamida o'qitish;
- ma'ruza qilib, o'qitish;
- namoyish qilish va tajriba o'tkazish;
- loyiha asosida ishlash;
- algoritm va turli tahlil uslublaridan foydalanish;
- holatni o'rganish;
- rol o'ynash, muhokama qilish va rag'batlantirish mashg'ulotlari; - kompyuter yordamida o'qitish.

O'qitishning quyidagi qaysi bir uslubini qo'llash orqali eng yaxshi natijaga erishish mumkin?

- mustaqil ish o'tkazish;
- tinglovchilar talabiga asoslangan o'qitish;
- yakka tartibda o'qitish;
- mehnat tajribasini orttirish imkoniyatini yaratish.

Jismoniy tarbiya darslarida o'qitish uslublarini mujassamlashtirgan holda, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash samaradorligini oshirish metodi va vositalari. Hozirgi kunda barcha pedagoglar singari jismoniy tarbiya o'qituvchilariga ham darslarni zamonaviy pedagogik talablar asosida tashkil etish, darsga innovatsion yondashuvni, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishni dars davomida shakllantirish kabi ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanishni talab etadi[1].

Interfaol metod - ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasidagi faollikni oshirish orqali o'quvchilarni jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarida,

bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Interaktiv (interfaol)-inglizcha so'z bo'lib, "interakt" "inter"-bu, o'zaro, "akt"-bu – harakat qilmoq - ma'nosini anglatadi.

Umumlashtirganda esa – interaktiv (interfaol) – o'zaro harakat qilmoq ma'nosini anglatadi. noananaviy hamda interfaol dars orasidagi farqlar

1. O'quv rejadagi mavzularni o'qitishda, qaysi mavzular bo'yicha inter faol darslar

tashkil qilish maqsadga muvofiqligini hisobga olish zarur.

Bunda bir mavzu bo'yicha mashg'ulotning maqsadiga to'liq erishishni ta'minlaydigan interfaol yoki an'anaviy mashg'ulot turlaridan foydalanish ko'zda tutiladi.

2. Interfaol mashg'ulotning samarali bo'lishi uchun o'quvchilar yangi mashg'ulotdan oldin, uning mavzusi bo'yicha asosiy tushunchalarni va dastlabki ma'lumotlarni bilishlarini ta'minlash zarur.

3. Interfaol mashg'ulotda o'quvchilarning mustaqil ishlashlari uchun an'anaviy mashg'ulotga nisbatan ko'p vaqt sarflanishini hisobga olish zarur.

Interfaol ta'lim usuli - har bir o'qituvchi tomonidan mavjud vositalar va o'z imkoniyatlari darajasida amalga oshiriladi. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi o'quvchilarning muayyan shart-sharoitlari darajasini bilsagina, ularning bilish va o'rganish faolligini oshirishga erisha oladi. Buning uchun o'quvchilarning interfaol o'quv mashg'ulotga tayyorlash, o'tilgan mavzuni o'zlashtirib olishlari, xamda o'quv mashg'ulotiga tayyorlanib kelishlari, dars jarayonida o'qilgan yoki tinglangan matn yuzasidan muhokamalar o'tkaza bilishlari, ijodiy, amaliy xarakterdagi topshiriqlarni osonlikcha bajarishlari zarur.

Ta'lim jarayoni faqat o'qituvchi tomonidan boshqariladigan jarayon emas, u o'quvchilar faoliyati bilan ham chambarchas bog'langan. O'quvchining o'z-o'zini boshqarishi natijasida o'quv jarayoni faollashadi. Jismoniy tarbiya va sport darslarida o'quvchining o'z xatti-harakatini o'zi nazorat qilishi, yo'l qo'ygan xatolarini o'zi aniqlashi va bartaraf etishi, mustaqil holda xulosalar chiqarishi, reproduktiv, qisman izlanuvchanlik va ijodiy topshiriqlarni bajarishda ishtirok etishi, o'quvchi faolligini oshiradi va uni amalga tadbqiq etilishiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Jismoniy tarbiya va sportning nazariy, amaliy darslarida, interfaol metodlardan foydalanishning afzalligi:

1. O'quvchilarni mavzularni chuqur o'zlashtirilishi;
2. O'qituvchi tomonidan o'quvchilarni nazorat qilishning qulayligi;
3. O'quvchilarni qisqa vaqt ichida ko'proq malumot olishi;

4. O'quvchilarni ko'nikma va malakalarini maksimal rivojlanishi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, interfaol ta'lim bir vaqtda bir nechta masalani hal etish imkoniyatini beradi. Bulardan asosiysi o'quvchilarning muloqot olib borish bo'yicha ko'nikma va malakalari rivojlanadi, o'quvchilar orasida emotsional aloqalar o'rnatilishiga yordam beradi, ularni jamoa tarkibida ishlashga, o'z o'rtoqlarining fikrini tinglashga o'rgatish orqali tarbiyaviy vazifalarning bajarilishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Piraxunova F.N., Nazirov A.X. O'qitishning yangi pedagogik texnologiyalari. Uslubiy qo'llanma. -T.: "IQTISOD-MOLIYA" 2008, 3-48 bet.
2. Бордовская Н.В. Диалектика педагогического Исследования. -М.; 2001.
3. Селевко Г. Современные образовательные технологии: Учеб. пособ. -М. 2009 год.

YOSH VOLEYBOLCHILARNI TANLAB OLISH DAVRLARI VA METODLARI

Berdiev Sh.O.

*Toshkent farmasevtika instituti Tibbiy, biologik fanlar va jismoniy
tarbiya kafedrasi dosenti*

Tayanch so'zlar: jismoniy tarbiya, mexanizm, g'oya, pedagog, intellektual, bilim, ko'nikma, malaka, voleybol, mashg'ulot, o'quvchi, metod.

Ключевые слова: физическое воспитание, механизм, идея, учитель, интеллектуал, знание, умение, квалификация, волейбол, обучение, ученик, метод.

Key words: physical education, mechanism, idea, teacher, intellectual, knowledge, skill, qualification, volleyball, training, student, method.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqola yosh voleybolchilarni tanlab olish davrlari va metodlari borasida yozilgan bo'lib, unda yosh voleybolchilarni tanlab olish tartiblari va qoidalari ta'kidlangan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются периоды и методы отбора юных волейболистов, освещаются процедуры и правила отбора юных волейболистов.

SUMMARY:

This article is written about the periods and methods of selecting young volleyball players, highlighting the procedures and rules for selecting young volleyball players.

Mustaqil O'zbekistonda yuz berayotgan tub islohotlar jamiyatimizning faqat hozirgi kunini emas, balki uning kelajagini, ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etishdek ezgu g'oyani amalga oshirishga qaratilgandir. Ana shu ezgu g'oyani amalga oshirish uchun avvalo salohiyatli, ijodkor, jamiyat oldida o'z mas'uliyatini his eta oladigan, istiqloq g'oyalariga sadoqatli shaxsni shakllantirishni taqozo etadi.

Keyingi yillarda qilingan ishlarida, tanlash tashkiliy jihatlarini ko'rib chiqishda, ayrim mualliflar fikriga ko'ra, yosh sportchilarni tanlash to'rt davrga ajratiladi[2]:

1. Bolalar va o'smirlarni dastlabki tanlash (birlamchi);

2. Tanlab olingan shug‘ullanuvchilarni tanlangan sport turida muvafaqqiyatli ixtisoslashishiga qo‘yiladigan talablarga mosligini chuqur tekshirish davri (ikkilamchi tanlov davri);

3. Sport yo‘nalishi davri;

4. Terma jamoalarga tanlash davri. Tanlash ushbu davri, sport maktablaridan tashqarida amalga oshirilishi mumkin. Shu bilan birga har bir bosqichga, mana shu bosqichda hal etiladigan masalalarga qarab, o‘z xususiyatlariga ega bo‘ladi.

Tanlovni amalga oshirish amaliy masalalari Yu.D.Jeleznyak tomonidan yanada chuqurroq berilgan. Voleybolchilarni ko‘p yillik tayyorlash tizimi maqsadli ko‘rsatmalarini hisobga olib tanlashda, muallif to‘rtta bosqichni ko‘rsatadi.

Bu bosqichda (10-14 yosh) - voleybol o‘yini ko‘nikmalarini muvafaqqiyatli egallab olish imkoniyatlariga ega bo‘lgan bolalar aniqlanadi.

Kuzatishlar va tajribalar ilmiy metodlaridan foydalanmay, sport takomillashishi yaroqliligini ozmi-ko‘pmi to‘g‘ri diapazonga qo‘yish uchun, tajribali murabbiydan kamida ikki yil talab etilishini ko‘rsatadi. Shuning uchun hatto ilmiy metodlarga asoslangan tanlashda ham, ko‘pchilik xatolarga aynan mana shu davrda yo‘l qo‘yiladi. Shuning uchun dastlabki tanlov jarayoni, tashkiliy mazmunda eng murakkab hisoblanadi. Va murabbiydan tanlovning nazariy, metodologik, pedagogik, tashkiliy hamda metodik jihatlarini bilishni talab etadi. Dastlabki tayyorlov guruhlariga tanlov o‘tkazishda, 10-12 yoshli bolalarning sport takomillashishlari maqsadga muvofiqligini aniqlab olish muhimdir. Baholashning murakkabligiga sabab, ularning bo‘lajak natijalarini 8-12 yil oldindan tahlil qilinishi bilan bog‘liq[3].

Qaysi xususiyatlar va ularning birligi voleybolchilar uchun juda xos bo‘lishini bilish kerak. Shundan kelib chiqqan holda, tanlash amaliyotida metodlar to‘plamini tanlash o‘rganilayotgan ko‘rsatkichlarga rasmiylik va muhit omillari, inson rivojlanish turli davrlaridagi ta’sirlari va ahamiyati bir xil davrli omillarni hisobga olib amalga oshirishi kerak[1].

Yoshi o‘sib borishi bilan muhit omillari roli ortib borishini, bu birinchi navbatda, sport tayyorgarligiga moslashishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkinligini esda saqlash kerak. Tanlovni amalga oshirib, hatto genetik asosdagi xususiyatlari ham albatta, meros bo‘lib o‘tmasligini ham esda tutish kerak. Shu bilan birga ko‘p sonli tadqiqotlar natijalari asosida va ko‘p sonli adabiyotlar ma’lumotlarini umumlashtirib qator omillar meroslilik holatlarini xuddi sport mashqlariga bo‘lgani kabi yoki hatto ko‘proq ahamiyat berish kerakligi to‘g‘risidagi xulosaga keldilar. Bu tanlash va tayyorlashning dastlabki davrlarida ayniqsa, muhimdir. Shu bilan birga, sportning bir turidan, sportchining asab tizimiga

qattiq talablar qo'yilishini, boshqa turlarida esa, kuch-quvvatni ta'minlash sistemasiga, uchinchi holatda morfologik xususiyatlariga, to'rtinchisidan, organizmning kompleks imkoniyatlari tizimiga talablar qo'yilishini esdan chiqarmaslik kerak. Ba'zi tadqiqotlar sportchilarning morfologik xususiyatlari ko'p tomondan chidamliligi, harakatlari tezligi, kuchi imkoniyatlari va boshqalar bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Biroq voleybol va boshqa sport o'yinlarida foydalanish mumkin bo'lgan o'yin faoliyati uchun alohida, o'ziga xos testlar ushbu muammo bo'yicha umumiy qabul qilingan tasavvurlarni ancha kengaytiradi. Mana shu mazmunda harakatli o'yinlar, o'yinli mashqlar katta ahamiyatga ega. Bu esa o'z navbatida zamonaviy voleybolchilar, shug'ullanuvchilar organizmiga qo'yiladigan talablarni bilishi- yuksak malakali o'yinchilarni samarali tayyorlash muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Shuning uchun yosh voleybolchilarni tayyorlash birinchi va ikkinchi bosqichlarida foydalaniladigan vositalar tayyorlash uchunchi va to'rtinchi bosqichiga qaraganda, kamroq xosliklarga egaligi boshlang'ich tayyorlash davrining muhim xususiyatlari hisoblanadi. Shu bilan birga boshlang'ich davr uchun yosh voleybolchilarga me'riy talablar faqat jismoniy va texnik tayyorgarlik bo'yicha ko'zda tutilgan. Faqatgina ancha keyingi bosqichlarida asosan, musobaqalashish faoliyati natijalari bo'yicha taktik harakatlarni baholashdan foydalaniladi.

Boshlang'ich o'rgatish davrida sport tayyorgarligi mazmuni xususan jismoniy sifatlarini rivojlantirishga (tizimli, koordinasion qobiliyati, epchilligi va boshqalar) shu jumladan, voleybol o'yini texnikasi asoslarini egallashga qaratilgan maxsus jismoniy sifatlari va qobiliyatlarini tarbiyalashga yordam beruvchi vositalardan foydalanishdan iborat bo'lishi kerak. Mana shu masalalarni hal etish uchun qator mutaxassislar jismoniy mashqlar bilan bir qatorda xalq harakatli o'yinlardan voleybol sport turiga tayyorgarlik sifatida foydalanishni tavsiya etadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Latipov R.I. Jismoniy madniyat (1-qism). O'quv qo'llanma. TDPU nashriyoti. Toshkent-2018 y.
2. Nigmanov B.B, Xo'jaev F, Raximqulov K.D "Sport o'yinlari va uni o'qitish metodikasi" o'quv qo'llanma Ilm-Ziyo nashriyoti Toshkent 2011 y.
3. Пулатов А.А., Исроилов Ш.Х. Волейбол назарияси ва услубияти. Ўқув қўлланма. ЎзДЖТИ нашриёти. Тошкент-2007 й.

JISMONIY MADANIYAT MUTAXASSISLARINI TAYYORLASHDA REFERAT ISHLARINNG TAYYORLASH PARAMETRLARI

Maxmudov B.A.

*Toshkent amaliy fanlar universiteti, Maktabgacha ta'lim
metodikasi kafedrası dotsenti, (PhD).*

Tayanch so'zlar: jismoniy tarbiya o'qituvchisi, innovasiya, modernizasiya, mexanizm, g'oya, pedagog, intellektual, bilim, ko'nikma, malaka, model, raqobat.

Ключевые слова: учитель физической культуры, инновация, модернизация, механизм, идея, педагог, интеллектуал, знания, умения, квалификация, модель, конкуренция.

Key words: physical education teacher, innovation, modernization, mechanism, idea, pedagogue, intellectual, knowledge, skills, qualification, model, competition.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisini kasbiy faoliyatga tayyorlashda mustaqil ilmiy ishlarni tashkil etishga bag'ishlangan bo'lib unda dastlabki, referat hamda mustaqil ish tayyorlash tartibi va unga qo'yiladigan talablar borasida firlar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

Статья посвящена организации самостоятельной научно-исследовательской работы при подготовке будущих учителей физической культуры к профессиональной деятельности, в ней представлена информация о порядке подготовки исходной, реферативной и самостоятельной работы и требованиях к ней.

SUMMARY:

The article is devoted to the organization of independent research work in the preparation of future physical culture teachers for professional activity, it provides information on the procedure for preparing the initial, abstract and independent work and the requirements for it.

Bugungi kunda nafaqat jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi balki boshqa ta'lim yo'nalishlarida ham talabalar tomonidan olib boriladigan qator (referat, mustaqil ish, kurs ishi, bitiruv malakaviy ishi hamda pedagogik amaliyot) ishlarni amalga oshirishda talabalik faoliyatida muammolarga duch kelmoqdalar. Buning asosiy sababi talabalar tomonidan bajariladigan ishlarni amalga oshirish mexanizmini tushunmaganliklari bois qanday tartibda rasmiylashtirish borasida yetarlicha bilimga ega emasliklaridadir. Shuningdek, talabalar tomonidan mustaqil bajariladigan referat, mustaqil ish,

kurs ishi va bitiruv malakaviy ishlari avvalo, biron fan tarkibida alohida mavzu sifatida o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki, har qanday insondan o'zi bilmagan va anglab yetmagan bilim yoki tajribani so'rashni mantiqsizlik bilan tenglashtirish mumkin. Shu bois mazkur jarayonni amalga oshirishda, talabalar bilimini takomillashtirishda har bir fan mazmunidan kelib chiqib, referat, mustaqil ish, kurs ishi va bitiruv malakaviy ishlari qay tartibda rasmiylashtirish va bajarish jarayonida nimalarga e'tibor berish lozimligini izohlash lozim.

Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi talabalarining ma'lum sabablarga ko'ra, ushbu yo'nalish o'quv rejasida belgilangan fanlardan qoldirilgan o'quv mashg'ulotlarini o'zlashtirish yuzasidan yoziladigan dastlabki (kichik) izlanish turi hisoblanadi[2].

Referat tayyorlashda talaba o'z fikrlarini yozma bayon qilish jarayonida ko'rib chiqilayotgan muammoni nazariy jihatdan anglash, ijtimoiy hayot, voqea va hodisalar tahlilida o'z bilimlarini ishlata olish, mavzuni idrok etishda mustaqil tushunchaga ega bo'lish, manba va adabiyotlar bilan ishlash ko'nikmasini egallash, jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi o'quv rejasi bo'yicha o'rganilayotgan fanning aniq bir muammosini o'rganib chiqib, uni bexato bayon qilishga o'z e'tiborini qaratishi kerak. Talaba xulosa, umumlashtirish, tavsiyanomalarni bayon qila bilishi, shuningdek ilmiy-ma'lumot qismini to'g'ri yoritish talakasiga ega bo'lishi lozim.

Referat mavzusini tanlash ishning juda mas'uliyatli bosqichidir. Talabaga kafedra tomonidan tavsiya etilgan o'rganilayotgan fanga aloqador boshqa mavzularni mustaqil tanlash huquqi beriladi. Bu holda referat mavzusi ma'ruzachi yoki seminar olib boruvchi o'qituvchi bilan kelishilishi kerak. Bu talabaga referat rejasini, asosiy maqsadini va adabiyotni to'g'ri tanlashga yordam beradi.

Mavzu tanlashda uning dolzarbligi, muammoning ilmiy ishlab chiqilish darajasi, talabaning bilimi va qiziqishlari, o'qish jarayonida vujudga kelgan shaxsiy moyilligi bosh omil hisoblanadi.

Puxta ishlab chiqilgan referat rejasi, uning muvaffaqiyatli yozilishining kafolatidir. Talaba referat mavzusini tanlayotganda tadqiqot negizini tashkil qilgan muhim vazifalarni o'ylab ko'radi va ilmiy rahbar bilan maslahatlashadi. Manbalarni chuqur o'rganish jarayonida oldindan asosiy konsepsiya va referat rejasi ishlab chiqiladi. Referatning konsepsiyasi talaba tanlagan muammoni, uni dolzarbligi, o'rganish uslubiyati va yechish yo'llarini naqadar chuqur anglaganligini ko'rsatadi.

Referatning rejasida uning ichki tuzilishi va mundarijasi aniqlanadi. U sodda va murakkab bo'lishi mumkin. Reja tarkibiga 3-4 savol tuzish tavsiya etiladi. Referat kirish va xulosa qismlariga ega bo'lishi shart. Reja bilan ishlaganda asosiy e'tiborni mavzu mohiyatini ochib berishda muhim hisoblangan masalalarga qaratish kerak. Munozara talab savollardan qochmaslik kerak. Tadqiqotning bu bosqichida talabaga ilmiy rahbarning maslahatlari katta yordam ko'rsatadi.

Talabalar tomonidan referat yozish tartibi o'zlashtirilgandan so'ng, uni kichik ilmiy izlanish sifatida e'tirof etish mumkin. Bu esa keyingi o'quv jarayonlarida tashkil etiladigan o'quv mashg'ulotlaridan tayyorlanadigan mustaqil ishlarni bajarishda fundament vazifasini o'taydi[2].

Yuqorida keltirilgan, ya'ni referat va mustaqil ishni tayyorlashda jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi professor-o'qituvchilarining nazoratida belgilangan tartibda amalga oshirilsa, talabalarni keyingi bosqich, ya'ni kurs loyihasini tayyorlash bo'yicha muammolar yuzaga kelmasligi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ураков Ш.Р. Олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашнинг компетент ёндашувга асосланган педагогик тизимини такомиллаштириш. Авто реф.п.ф.ф.д. Самарканд-2018 й. 15 б.
2. Ямалетдинова Г. А. Педагогика физической культуры и спорта. Екатеринбург-2014 г. С – 28.
3. Махмудов Б.А. Жисмоний тарбия ўқитувчиларини касбий фаолиятга тайёрлашнинг методологик асослари // Молодой ученый международный научный журнал, - Казан, 2020, № 52 (342). С – 459-461

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA BARKAMOL AVLODNI AXLOQIY-AXLOQIY-ESTETIK TARBIYALASHDA HARAKATLI O'YNLARNING O'RNI

Raxmonova G.U.

Qarshi davlat universiteti dosenti

Tayanch so'zlar: jismoniy tarbiya, dars, pedagogika, tarbiya, ta'lim, axloq, jarayon, tizim, muammo, o'quvchi.

Ключевые слова: физическое воспитание, урок, педагогика, воспитание, образование, этика, процесс, система, проблема, ученик.

Key words: physical education, lesson, pedagogy, upbringing, education, ethics, process, system, problem.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqola uzluksiz ta'lim tizimida barkamol avlodni axloqiy-axloqiy-estetik tarbiyalashda harakatli o'ynlarning o'rni borasida fikrlar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье излагаются соображения о роли подвижных игр в нравственно-этическом и эстетическом воспитании всесторонне развитого поколения в системе непрерывного образования.

SUMMARY:

This article presents ideas on the role of active games in the moral-ethical-aesthetic education of a well-rounded generation in the system of continuing education.

Mamlakatimizda ma'naviyat va ma'rifatni yuksaltirishga, bolalarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga katta e'tibor qaratilmoqda. Shu bilan bir qatorda, hayotning o'zi oldimizga sog'lom avlodni tarbiyalashdek muhim va yangi vazifalarni qo'yimoqda.

Uzluksiz ta'lim tizimida barkamol avlodni tarbiyalash jarayoni ta'lim bosqichlari hamda ta'lim sohalari o'rtasida uzviylik pritsipiga amal qilgan sharoitda samarali kechadi. Qolaversa, ta'lim va tarbiyaning uzviyligi ham barkamol avlod tarbiyasining muhim shartlaridan biridir. Shu ma'noda jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarning jismoniy sifatlari turlari harakatli o'yinlar yordamida o'quvchilarni axloqiy-estetik tarbiyalash vazifalarini amalga

oshirish murakkab va uzoq davom etadigan jarayondir. Bunda hech qanday tasodifiy va shoshilinch narsalar bo'lishi mumkin emas.

Harakatli o'yinlar insonni har tomonlama tetik, hushyor qobiliyatli bo'lib kamolga yetkazadiki, bunda "axloqiy-axloqiy-estetik anglash tarbiyasi" asosiy o'rinlardan biriga aylanadi[2]. Tabiat qo'ynida yoki ozoda-shinam sport zalida o'quvchilarning harakatli o'yinlar bilan shug'ullanishi, bularning hammasi ularda nafosatini, his-tuyg'usini, aqliy tushunchasini va didini tarbiyalaydi. Shubha yo'qki, xilma-xil, aniq, ifodali bajarilgan harakatli o'yinlar axloqiy-estetik kechinma hislarini yuzaga keltiradi. Harakatli o'yinlarni o'ynash jarayonida, harkatlar va maqsadning mazmun jihatidan bir-biriga mos kelishi uning go'zalligini ta'minlaydi. Go'zallik va axloq bu avvalo, harakatlarning sodda, yengil, izchil va tugal bo'lishidirki, o'qituvchi ham o'quvchi ham bunga intilsalar, nafosatga erishadilar[1].

O'quvchilarda harakatli o'yinlarning axloqiy-estetik jihatlari o'z-o'zidan rivojlanmaydi, buning uchun o'quvchilarni harakatli o'yinlar bilan doimo tizimli ravishda shug'ullanishiga zarur sharoit yaratish va yoshiga hamda fiziologik imkoniyatlariga mos tushadigan harakatli o'yinlarni tanlab olinishi kerak. Bu esa o'z navbatida o'quv dasturda berilgan o'yinlar jumlasiga kiradi. O'quvchilar harakatli o'yinlarni o'ynashi va jarayonida o'yinning axloqiy-estetik zavqli chiqishi ko'p jihatdan o'yinni to'g'ri tanlab olinishiga bog'liq.

Pedagog o'quvchilarga o'rgatayotgan dasturdagi harakatli o'yinlarni o'zi hojlaganicha o'zgartiraverishi mumkin emas, shuning uchun dasturda belgilangan o'yinlardan foydalanish tanlangan o'yinni o'quvchilar ongida shakllantirish hamda uni go'zalligini xis qilidirish orqali o'quvchilarda ko'nikma va malakalarni hosil qilish qat'iy tizimi bo'lishi shart[3]. Jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilar milliy harakatli o'yinlaridagi axloqiy-estetik faoliyatni anglashi bu ularning bir qator sifatlarini shakllantiradi.

Jumladan, balog'at yoshidagi o'quvchilarning faolligi, atrofdagi narsalarga juda qiziquvchanligi, sinchkovligi, har bir narsaga ishonishi va taqlid qiluvchanligidan o'qituvchi mohirona foydalansa, yo'naltira bilsa, axloqiy-estetik odatlari tez mustahkamlanib borishiga yordam beradi. O'qituvchining shaxsiy o'rnagi madaniy xulqatvori o'quvchilarda axloqiy-estetik ko'nikmalarni to'g'ri shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi, chunki o'quvchilar unga astoydil taqlid qiladilar.

O'quvchilar harakatli o'yinlardan turli ko'nikmalarni, shu bilan birga chiroyli harakatlarni egallab olishlari uchun to'g'ri harakat qilish usullarini bilishi, harakatlarni ahamiyatini, uni go'zalligini va zarurligini tushunishi, keyinchalik esa, bu o'yinlar mobaynida uni o'ziga singdira bilishi kerak. Buning uchun

pedagog u yoki bu harkatli o'yinlarning axloqiy-estetik usullarni ko'rsatishi, uni o'quvchilarga aniq tushuntirishi, o'yinlardagi go'zallikni ko'rsata bilish, to'g'ri bajarilishini kuzatib borish lozim.

O'quvchilari ilk maktab ostonasiga qadam qo'yishar ekan umumta'lim fanlari sifatida jismoniy tarbiya darslari o'tiladi. Jismoniy tarbiya darslarining asosini esa harakatli o'yinlar tashkil etadi. Darsni boshlanishidan oldin salomlashish va xayrlashishga va so'ngra o'quvchilar buni o'zlashtirganlaridan keyingina ularni rahmat aytishga o'rgatish to'g'ri kelmaganidek, ba'zan zarur bo'lgan taqdirda bir necha qoidalarni bir vaqtini o'zida qo'llanilishiga to'g'ri keladi. Agar ko'p o'quvchilar bu qoidalarni buza boshlasalar, hamma o'quvchilarni e'tiborini uni qanday va nima uchun bajarish kerakligini tushuntirish va jalb etish lozim. Tushuntirish va topshiriq berishdan tashqari ba'zi o'quvchilar oldiga qat'iy talablar ham qo'yish kerak bo'ladi. Qoida bir necha bor takrorlansa ham, o'quvchi o'z joyidan ajrab qolishni istamaydi yoki qiziq o'yindan ketgisi kelmaydi. Ana shunday paytlarda pedagogik mahoratdan foydalanish talab etiladi. O'yin jarayonida esa o'quvchilarni o'yin qoidalariga, undagi axloqiy-estetik talablarga rioya qilishga odatlantirish uchun o'qituvchidan chidam, sabot va qat'iyat, elementli harakatlarga ham e'tibor berish, o'z harakatlarini doimo kuzatib borish ham zarurdir.

O'quvchilarning o'yindagi xatti-harakatlariga o'quvchilarning bir-biriga axloqiy-estetik jihatdan baho berishi, ularning o'z harakatlarining tushinib olishiga yordam beruvchi imkoniyatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Насриддинов Ф.Н., Қосимов А.Ш. Ўзбек халқ миллий ўйинлари. I-тўплам – Т.: 2008. –27 б.
2. Султонов Р., Тўрабаев Э.Ю., Миллий спорт ўйинларини оммалаштириш ва жисмоний тарбия дарсларида жорий этиш муаммолари.// “Баркамол авлод тарбиясида жисмоний тарбия ва спортнинг ўрни”. Республика илмий–амалий анжумани. – Жиззах: 2001. – 57-б.
3. Туленова Х.Б. Мактабгача тарбия муассасаларида 5-7 ёшли болалар жисмоний тарбиясини такомиллаштириш. Пед.фан. номзод. илм.дараж. олиш учун ёзил.дис. – Т.: 2000. – 125 б.

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARINING KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH PARAMETRLARI

Karimov B.B.

*Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM
“Jismoniy madaniyat va sport” kafedrası dotsenti*

Tayanch so‘zlar: jismoniy tarbiya o‘qituvchisi, innovasiya, modernizasiya, mexanizm, g‘oya, pedagog, intellektual, bilim, ko‘nikma, malaka, model, raqobat.

Ключевые слова: учитель физкультуры, инновации, модернизация, механизм, идея, педагог, интуиция, знания, умение, компетентность, модель, конкуренция.

Key words: physical education teacher, innovation, modernization, mechanism, idea, pedagogogue, intuitive, knowledge, skill, competence, model, competition.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashning parametrlarini takomillashtirish borasida asosli fikrlar keltirilgan bo‘lib, unda bugungi kunning jismoniy tarbiya o‘qituvchisini tayyorlash yuzasidan bajarilishi lozim bo‘lgan ma‘lumotlar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

Эта статья дает хорошее представление об улучшении параметров профессиональной деятельности будущих учителей физкультуры, в которой излагается информация, которая должна быть сделана для подготовки учителя сегодняшнего физического воспитания.

SUMMARY:

This article gives a good idea of the improvement of the parameters of the professional activities of future physical education teachers, which outlines the information that must be made to prepare the teacher of today's physical education.

Dunyo miqyosida oliy ta'lim muassasalari tahsil oluvchilarining bilim, ko‘nikma, malaka egallashlarini takomillashtirish, intellektual va jismoniy kamolotini rivojlantirish, ta'lim sifatini oshirish, uni insonparvarlashtirish, o‘quv predmetlariga sog‘lomlashtiruvchi texnologiyalarni joriy etish, uzviyligi va uzluksizligi, rivojlantiruvchi va ijtimoiylashtiruvchi maqsadlarini ta'minlash, mutaxassislarni, shu jumladan jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kreativligi, ijodkorligini oshirish vazifalari qo‘yilmoqda.

Mamlakatimizda o‘qituvchi ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil qilar ekan, uni boshqaradi, davlat ahamiyatiga molik vazifalarni amalga oshiradi,

davlat maqsadlari asosida yangi avlodni jamiyat uchun shakllantiradi[1]. Shunga ko'ra, o'qituvchi o'z faoliyatini yangi uslubda tashkil qilishga tayyor bo'lsagina, hali kashf qilinmagan kashfiyotlarga boy bo'lgan kasbiy pedagogik jarayonni tashkil qiladi hamda har tomonlama barkamol shaxs shakllanishi uchun zarur pedagogik shart-sharoitni yaratadi. Demak, ta'lim tizimida sifat va samaradorlikni oshirishda ilk qadamlaridan biri bu – o'qituvchilarni kasbiy pedagogik jarayonga tayyorligini ta'minlashdir.

Respublikamizda ta'lim sohasida faoliyat yuritayotgan jismoniy tarbiya o'qituvchilarining ish uslubini takomillashtirishda optimal-pedagogik usullar izlanmoqda. Ammo bu urinishlar quyidagi kamchiliklar tufayli natijasiz bo'lib qolmoqda:

- bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda mutaxassislik fanlari blokiga kiruvchi "Jismoniy tarbiya" darslari zamonaviy modifikasiyalashtirilmayapti;

- tadqiqot doirasida pedagogik jarayon talabalar ta'lim ehtiyojlarini qondirishga moslashtirilmagan;

- jismoniy tarbiya o'qituvchilari talabalarga zamonaviy bilim berishda jismoniy mashqlarni loyihalash texnologiyasidan foydalanish imkoniyatlariga etarlicha baho berishmayapti; talabalar ta'lim ehtiyojlarini shakllantirishga, uni qoniqtirish uchun sharoitlar yaratishga intilish etarli darajada emas;

- talabalarga jismoniy yo'nalishdagi didaktik vaziyatli topshiriqlaridan foydalanish tartibli va muntazam ravishda olib borilmayapti; bu mazmundagi auditoriyadan tashqari jismoniy -madaniy-oqartuv ishlarining olib borilishi talab darajasida emas;

- talabalarga kelgusi mutaxassisliklari bo'yicha jismoniy madaniyat sohasiga oid loyihalash texnologiyasi ko'pincha, tasodifiy mashqlardan foydalanish evaziga amalga oshirilmogda (ularning mazmuni shaklidan tashqarida qaraladi, o'zaro bog'liq holda ifodalanmaydi, shakli esa - mazmunidan alohida olib borilishi kuzatiladi);

- bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari – ertangi kun umumiy o'rta ta'lim maktab o'qituvchilari mazkur muammoning zamonaviy metodologik hamda nazariy asoslari (ayniqsa, - nazariy-pedagogik) bo'yicha tavsiyalarga ehtiyoj sezadilar[3].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, bugungi kunda bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlashda kasbiy faoliyatni tashkil qilish texnologiyasi alohida tadqiqot predmeti sifatida o'rganilmaganligini ko'rsatib o'tish mumkin.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisini kasbiy faoliyatga tayyorlash quyidagicha kechadi: mo'ljallangan yangilikni yalpi va uning alohida

bosqichlari muvaffaqiyatini bashorat qilish; yangilikni boshqa innovasiyalar bilan qiyoslash, ulardan samaradorini tanlab olish, ularning eng ahamiyatli va aniqlik darajasini aniqlash; yangilikni tatbiq etishning muvaffaqiyatlilik darajasini tekshirish. O'qituvchilarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligi uch bosqichda amalga oshiriladi:

1 Yangilikni pedagogik faoliyatda qo'llashdan oldingi davrdagi o'qituvchi faoliyatini tahlil qilish.

2. Kasbiy faoliyatning faol shakllanish davrini tahlil qilish.

3. Pedagogik jarayonga yangilik kiritilib bo'lgandan keyingi davrdagi faoliyatni tahlil qilish[2].

Kasbiy faoliyatda o'qituvchi ilg'or, sermaxsul ijodiy shaxs, keng qamrovli qiziqish, ichki dunyosi boy, pedagogik yangilikka o'ch bo'lishi lozim. Kasbiy faoliyat motivasion, texnologik va refleksiv qismlardan tashkil topadi[4]. Mazkur jarayon ikki yo'nalishda amalga oshiriladi: yangilikni idrok qilishga kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish va yangicha harakat qilishga o'rgatish. Kasbiy faoliyatni tashkil etishda tahsil oluvchilarning bilish faoliyati va uni boshqarish alohida ahamiyatga ega.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy faoliyati natijasida talabalarning jismoniy tayyorligi, individual-psixologik xususiyatlari, ularning motivlar sohasi atroficha o'rganilib chiqiladi, maktab va sinfdan tashqari tadbirlarda jismoniy chiniqishga mo'ljallangan uzluksiz didaktik tizimni ta'minlaydigan metodik majmualar yaratiladi; turli musobaqalar, sog'lom turmush tarzini reklama qiluvchi tarbiyaviy tadbirlar: suhbatlar, kechalar, sport-shoular uyushtirilib, o'quvchilarning sport turlariga qiziqishlari inobatga olinadi, sport to'garaklariga jalb qilinadi, tahsil oluvchilarning jismoniy, ruhiy hamda intellektual qobiliyatlari o'stiriladi; oiladagi, sinf va maktabdagi pedagogik hamda psixologik muhit atroficha o'rganilib, ularning hamkorligi rivojlantiriladi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashdan maqsad – o'qituvchining yangilikka intiluvchanligini, mustaqil o'z ustida ishlash ko'nikmasi va malakasini shakllantirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlardan foydalanib, dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarni o'tkazish malakasini takomillashtirishdan iborat ekan unda jismoniy tarbiya o'qituvchisi kasbiy faoliyatda quyidagi qobiliyatlarini namoyon etishi lozim:

-dars mashg'ulotlarida ijodiy motivasiyani qo'llaydi, kasbiy faoliyatni baholaydi;

-talabalarning ijodiy o'zaro faoliyatiga hamkorlik qiladi;

-qat'iyatlik, mas'uliyatlik va halollik bilan ishini tashkil etadi;

- kasbiy faoliyatga bo'lgan zaruratni aniqlaydi;
- ijodiy faoliyatga jalb qilishga tayyorgarlik ko'radi;
- shaxsiy maqsadlarni kasbiy faoliyat bilan moslashtiradi va boshqalar.

Shuningdek, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisini kasbiy faoliyatga tayyorlashda quyidagi funksiyalarni amalga oshirish nazarda tutiladi:

- milliy g'oya, umummilliy qadriyatlarga oid tushunchalarni jismoniy tarbiya darslari tarkibiga singdirish;

- bo'lajak kasbiy faoliyatga ongli yondashuv tahlili, me'yorlarga nisbatan tanqidiy yondashuv;

- kasbiy yangiliklarga nisbatan ishtiyoqmandlik; ijodkorlikni shakllantirish;
- o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, sog'lom turmush tarzi va intilishlarini kasbiy faoliyatida mo'jassam qilish;

- samarali va ahamiyatli meyorlarni belgilaydigan yangi texnologiyalarni topish; shaxsning o'z taqdirini o'zi belgilash va o'zini o'zi namoyon qila olishi asosida o'z rivojlanishini ta'minlash;

- ta'lim va tarbiyani uyg'un olib borish, yoshlarni nafaqat jismonan, balki, ma'naviy, ahloqiy jihatdan etuk shaxs sifatida voyaga etkazish bo'yicha ta'sirchan pedagogik choralarni belgilash;

- ta'lim muassasalarida sog'lom ijodiy muhitni yaratish, ta'lim va tarbiya jarayoniga ilg'or kasbiy, pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish orqali o'qitish sifatini yangi bosqichga ko'tarish;

- yoshlarning dunyoqarashi, tafakkuri, mustaqil mushohada qilish qobiliyatlarini rivojlantirish;

- yoshlarni diniy-ekstremistik g'oyalar, turli axborot hurujlari ta'siridan himoya qilish, ularda vatanparvarlik, yurtga sadoqat va uning taqdiriga daxldorlik tuyg'ularini tarbiyalash;

- maktabdan tashqari ta'limning shakllari va mazmunini tubdan yangilash, hududlarning xususiyatlari, tahsil oluvchilarning qiziqishlari, xohish-istaklari asosida bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirish;

- pedagogika sohasidagi innovasiyalar ko'lamini kengaytirish, pedagogik diagnostika, talaba shaxsiga individual yondashishga doir tadqiqotlarga keng yo'l ochish, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash mexanizmini joriy etish;

- pedagogik (ta'lim, tarbiya) jarayonida talaba faoliyatini boshqarish uchun loyihalangan jismoniy tarbiya darslarining barkamol shaxs tarbiyasiga yo'naltirish tendensiyasining kuchaytirish.

Ushbu faoliyatni amaliyotda qo'llash parametrlari takomillashtirilsa, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini kasbiy faoliyatini samaradorligi oshishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ш.М. Мирзиёевнинг 2016 йил 8 октябрдаги фармойиши. Lex.uz
2. Мишагин В.Н., Личностно-ориентированный подход к организации профессиональной подготовки будущего учителя физической культуры. Кан.пед.наук. Дисс. Автореф. Саратов, – 2001. – 190 с.
3. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М., Академия, 2000. – 480 с.
4. Эргашев Р.Н. Педагогик техниканинг эстетик хусусиятлари. // Узулсиз таълим тизимида инновацион технологиялар: муаммолар ва ечимлар.Республика илмий-амалий материаллари. – Гулистон: 2010. – 43–44-б.

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARINI INNOVASION FAOLIYATGA TAYYORLASH MUAMMOLARI VA ECHIMLARI

Karimov B.B.

*Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM
“Jismoniy madaniyat va sport” kafedrasida dotsenti*

Tayanch so‘zlar: jismoniy tarbiya o‘qituvchisi, innovasiya, modernizasiya, mexanizm, g‘oya, pedagog, intellektual, bilim, ko‘nikma, malaka, model, raqobat.

Ключевые слова: учитель физкультуры, инновации, модернизация, механизм, идея, педагог, интуиция, знания, умение, компетентность, модель, конкуренция.

Key words: physical education teacher, innovation, modernization, mechanism, idea, pedagogue, intuitive, knowledge, skill, competence, model, competition.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini innovasion faoliyatga tayyorlashning mexanizmini takomillashtirish borasida asosli fikrlar keltirilgan bo‘lib, unda bugungi kunning jismoniy tarbiya o‘qituvchisini tayyorlash yuzasidan bajarilishi lozim bo‘lgan ma'lumotlar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье дается представление об улучшении подготовки будущих учителей с использованием инновационной деятельности; содержится информация, которая будет полезна для подготовки современного учителя физического воспитания.

SUMMARY:

The article gives an idea of improving the preparation of future teachers using innovation; contains information that will be useful for the preparation of a modern teacher of physical education.

Jahondagi globallashuv jarayonlari va ijtimoiy-iqtisodiy qarashlar o‘rtasidagi mavjud chuqur raqobat muhiti mutaxassislarni ham favqulodda shunga tayyor bo‘lishlarini talab etadi. Ular nafaqat o‘z g‘oyalarni rivojlantirish va yaratilgan nazariy modellarini amalda joriy etish uchun qulay sharoitlarni ta’minlaydilar, shu bilan birga, iqtisodiyotning innovasion rivojlanishi uchun ham muhim intellektual omil hisoblanadi.

Qisqa davri ichida O‘zbekistonda ta’lim-tarbiya sohasini modernizatsiyalash, unga yaratuvchilik sifatlarini kiritish, innovasion g‘oyalarni joriy qilish borasida ulkan yutuqlar qo‘lga kiritildi. O‘zbekiston Respublikasida uzluksiz ta’lim

tizimini rivojlantirish, uning sifat va samaradorligini oshirish davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Yuqori darajadagi bilimga ega, ma‘naviy boy, sog‘lom, barkamol avlodni tarbiyalash “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da ko‘zda tutilgan asosiy maqsadlardan biridir.

Shu o‘rinda, ta’lim muassasalarida rahbar va pedagog kadrlar malakasini oshirishga innovasion yondashuv texnologiyalarini joriy etish, ta’lim jaryonlarini rivojlantirish bilan birgalikda bo‘lajak mutaxassislarni, jumladan, jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini nazariy va amaliy jihatdan innovasion faoliyatga tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirish, yosh avlodni jismonan tarbiyalashda samaradorlikka erishish muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, faqat jismoniy barkamol shaxsgina o‘zining intellektual salohiyatini, ma‘naviy imkoniyatlarini to‘laqonli namoyon etish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning 2016 yil 8 oktyabrdagi farmoyishi [1] asosida tuzilgan Ishchi guruh tomonidan oliy ta’lim tizimidagi mavjud holatni o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatdiki, qator oliy ta’lim muassasalarida ilmiy-pedagogik salohiyat hanuz past darajada qolmoqda, ta’lim jarayonining o‘quv-metodik va axborot ta’minoti zamonaviy talablarga mos emas, moddiy-texnika bazasi tizimli ravishda yangilanishga muhtoj ekanligi aniqlandi. Oliy ta’lim tizimida o‘quv jarayoniga ilg‘or xalqaro tajribani keng joriy etish, etakchi xorijiy turdosh ilmiy-ta’lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalarini yo‘lga qo‘yish orqali pedagog va ilmiy kadrlar malakasini oshirish borasidagi ishlar talab darajasida olib borilmayotganligi aniqlandi.

Qabul qilingan qarorga ko‘ra, quyidagilar oliy ta’lim tizimini kelgusida kompleks rivojlantirish va inovasion tashkil qilishning eng muhim vazifalari etib belgilandi:

har bir oliy ta’lim muassasasi tomonidan xorijdagi etakchi turdosh ilmiy-ta’lim muassasalari bilan istiqbolli hamkorlik aloqalarini yaqindan yo‘lga qo‘yish, o‘quv jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan eng zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ta’lim dasturlari va o‘quv-metodik materiallarni keng joriy etish, ilmiy-pedagogik faoliyatga yuqori malakali chet el o‘qituvchilari va olimlarini jalb etish;

oliy ma'lumotli kadrlarni tayyorlashning maqsadli mezonlarini shakllantirish, oliy ta'lim muassasalaridagi ixtisoslik yo‘nalishlari va mutaxassisliklarni hududlar va sohalar bo‘yicha joriy etilayotgan dasturlarning talab va ehtiyojlari, iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarni kompleks taraqqiy ettirish istiqbollarini inobatga olgan holda optimallashtirish;

yangi avlod o‘quv qo‘llanmalarini yaratish va oliy ta’lim tizimiga keng tatbiq etish, oliy ta’lim muassasalarini zamonaviy o‘quv-metodik va ilmiy adabiyotlar

bilan ta'minlash, jumladan, eng yangi xorijiy adabiyotlarni sotib olish va tarjima qilish negizida axborot-resurs markazlari fondlarini muntazam yangilab borish;

pedagog kadrlarning kasb malakasi va mahoratini sifat jihatidan muntazam oshirib borish, pedagog va ilmiy xodimlarning stajirovkadan o'tishini yo'lga qo'yish, oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini PhD dasturi va xorijiy magistratura dasturlari asosida o'qitish;

oliy ta'lim muassasalarining ilmiy salohiyatini mustahkamlash, oliy ta'lim tizimida ilmiy tadqiqotlarni yanada rivojlantirish, ularning akademik ilm-fan bilan integrasiyasini kuchaytirish, professor-o'qituvchilar tarkibining ilmiy faoliyati samaradorligini oshirish, iqtidorli talaba-yoshlarni ilmiy faoliyat bilan shug'ullanishga jalb etish;

oliy ta'limning ma'naviy-axloqiy mazmunini kuchaytirish, talaba-yoshlarning qalbi va ongiga milliy istiqloq g'oyasini, xalqimizning yuksak ma'naviyati va insonparvarlik an'alariga sadoqat tuyg'usini chuqur singdirish, biz uchun mutlaqo yot va begona bo'lgan g'oyalarga nisbatan ularda mustahkam immunitet va tanqidiy munosabatni shakllantirish;

oliy ta'lim muassasalari moddiy-texnika bazasini ularning o'quv va ilmiy-laboratoriya binolarini, sport inshootlari va ijtimoiy-muhandislik infratuzilmalarini qurish, kapital ta'mirlash va rekonstruksiya qilish orqali yanada mustahkamlash, zamonaviy ilm-fan sohalarining ustuvor yo'nalishlari bo'yicha o'quv-ilmiy laboratoriyalar bazasini zamonaviy asbob-uskunalar bilan ta'minlash;

oliy ta'lim muassasalarini zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalari vositalari bilan ta'minlash, talabalar, o'qituvchi va yosh tadqiqotchilarning jahondagi ilg'or ta'lim resurslari, ilmiy adabiyotlar va ma'lumotlar bazasi bo'yicha elektron kataloglarga kirish imkoniyatini kengaytirish kabi muammolar borasida fikr yuritildi.

Shu o'rinda hozirda oliy ta'lim tizimida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini innovasion faoliyatga tayyorlash zamon talabiga aylanib bormoqda. Chunonchi, ularning ta'lim amaliyotida tajriba nuqtai nazaridan olib qaraganda bilim, ko'nikma va malakalari etarli darajada emasligi, ularni kelgusi innovasion faoliyatga tayyorlashning modernizatsiyalangan tizimini ishlab chiqishni talab etadi. Shuningdek, bu jarayonda talabalarni innovasion faoliyatga tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi.

“Innovasion faoliyat o'qituvchining o'z faoliyatidan qoniqmasligidan kelib chiqadi. U o'qituvchi tomonidan u yoki bu pedagogik vazifani hal qilishda qandaydir to'siqqa duch kelinib, uni muvaffaqiyatli hal etishga intilish asosida yuzaga keladi” [3]. Innovasion faoliyat yangi g'oyani izlashdan boshlanadi. Pedagogik innovasiya ta'lim – tarbiya jarayonidagi muhim va murakkab masala echimiga yo'naltirilganligi sababli o'qituvchidan yangicha yondashuvni talab

qiladi. Shu ma'noda mamlakatimizda jismoniy tarbiyalash tizimining tarixiy tajribalarini qiyosiy-tahliliy o'rganish, amaliy tajribalarini tanqidiy mushohada qilish, umumlashtirish asosida jismoniy tarbiya o'qituvchilarining innovasion faoliyatini to'g'ri tashkil qilish, uning istiqbol strategiyasini aniqlash imkonini beradi. Buning uchun maqsadli pedagogik tadqiqotlarni amalga oshirish zarurati kelib chiqadi.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilariga jismoniy tarbiya mazmunini ilmiy asosda o'rgatish, uning tashkiliy va texnologik asoslarini modernizatsiyalash, kelajakda rivojlanish tendensiyalarini ishlab chiqish pedagogika fani oldida turgan dolzarb masalalardan biridir. Bunda innovasion faoliyatning maqsadi jamiyat tomonidan belgilanishi hamda uning natijasi jamiyat manfaatlariga bilan bog'liqligi, yoshlarni ijtimoiy munosabatlar tomon yo'llashi, ijtimoiy tajriba o'rtirish uchun insondagi tabiiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarishga zamin yaratadi.

Bugungi kunda pedagogika sohasida yangi ilmiy yo'nalish – pedagogik innovatsiya va ta'lim jarayonini yangilash g'oyalarining paydo bo'lishi natijasida o'qituvchining pedagogik faoliyatida ham yangi yo'nalish - "o'qituvchining innovasion faoliyati" tushunchasi paydo bo'ldi[4].

O'qituvchining innovasion faoliyati – uzluksiz ravishda yangiliklar asosida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishdan iborat, muayyan vaqt davomida shakllanib, takomillashib boradigan jarayon. Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining innovasion faoliyatining asosiy belgilari quyidagilarda o'z ifodasini topadi:

- ijodiy faoliyat falsafasini jismoniy tarbiya konsepsiyalari bilan uyg'unlashtirish;

- pedagogik tadqiqot metodlarini egallash;
- mualliflik konsepsiyalarini yaratish qobiliyati;
- hamkasabalar bilan xamkorlik;
- fikr almashish va metodik yordam ko'rsata olishlik;
- ziddiyatlarning oldini olish va bartaraf etish;
- yangiliklarni jismoniy tarbiya darslariga tatbiq etish, ularni o'z sharoitiga moslashtira olish[2].

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini innovasion faoliyatga tayyorlashda talabalar faoliyatini yangilashga yo'naltirilgan muayyan shart-sharoitlarni yaratish, jismoniy tarbiya o'qituvchilari orasida pedagogik jarayonga yangilik kiritishning mohiyatini ochib berishga qaratilgan maxsus o'quv seminarlarini tashkil etish, ta'lim jarayoniga yangiliklarni tatbiq etishning ilmiy asoslarini puxta o'zlashtirilishiga erishish, ta'lim-tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishga nisbatan ijodiy yondashuv malakalarini shakllantirish, ijodiy ishlash borasidagi mahoratini oshirish va o'quv faoliyati samaradorligini ta'minlash talab etiladi.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kelgusidagi faoliyatini tashkil etishga yo'naltiruvchi va muhim qo'llanma bo'la oladigan manba yaratilishini davr taqozo etmoqda. Shu tariqa ularning innovasion faoliyatga tayyorlashda quyidagilarga e'tibor qaratilishi lozim: -bўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини илғор педагогик технология, инновация, инновацион таълим назарияси, унинг моҳияти, педагогик фаолиятни лойиҳалаш борасидаги билимларни ўзлаштиришига эришиш;

- talabalarda texnik vositalar va axborot texnologiyalari xizmatidan samarali foydalanish borasidagi amaliy ko'nikma va malakalarni hosil qilish;

- ularda tahsil oluvchilar jamoasi bilan muvaffaqiyatli muloqotni tashkil etish, pedagogik faoliyatga nisbatan ijodiy yondashuvni shakllantirish;

- psixologik- pedagogik vaziyatlarni baholay olish va ularga mutanosib xatti - harakatni tashkil etish malakalarini shakllantirish;

- pedagogik faoliyat mazmuni, ko'lam va samaradorligini oshirish vositalarini ko'rsatish va jismoniy tarbiya o'qituvchisining raqobatbardoshlik sifatleri haqida ma'lumot berish;

- jismoniy tarbiya fani bo'yicha tashkil etiladigan mashg'ulotlar loyihasini ishlab chiqish, tahsil oluvchilar faoliyatini nazorat qilish, nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarini baholash hamda ta'lim jarayonining samaradorligini aniqlashga imkon beruvchi dasturlarni ishlab chiqish kerak. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari maktab manfaatlarini shaxsiy qiziqishlari bilan muvofiqlashtira olishi lozim.

Xulosa tariqasida shuni ta'kidlash lozimki, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kelgusidagi innovasion faoliyatga tayyorlashda uning faoliyatini tashkil etishda muhim qo'llanma bo'la oladigan manbalarni yaratish va mazkur tizimni modernizatsiyalash orqali ushbu faoliyatni to'g'ri tashkil qilish, uning istiqbol strategiyasini aniqlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ш.М. Мирзиёевнинг 2016 йил 8 октябрдаги фармойиши. Lex.uz
2. Мишагин В.Н., Личностно-ориентированный подход к организации профессиональной подготовки будущего учителя физической культуры. Кан.пед.наук. Дисс. Автореф. Саратов, – 2001. – 190 с.
3. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М., Академия, 2000. – 480 с.
4. Эргашев Р.Н. Педагогик техниканинг эстетик хусусиятлари. // Ўзулсиз таълим тизимида инновацион технологиялар: муаммолар ва ечимлар.Республика илмий-амалий материаллари. – Гулистон: 2010. – 43–44-б.

JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARI JARAYONIDA HARAKATLI O'YINLARDAN FOYDALANISH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

Sultonov Sh. U.

QarDU, Jismoniy tarbiya va sport kafedrası mudiri p.fn., dosent

Tayanch soʻzlar: jismoniy tarbiya, harakatli oʻyinlar, gender xususiyat, mexanizm, oʻquvchi, pedagogik jarayon, taʼlim, tarbiya, boshlangʻich sinf.

Ключевые слова: физическая культура, подвижный игры, пол, механизм, студент, педагогический процесс, образование, воспитание, начальная школа.

Key words: physical culture, action games, gender, mechanism, student, pedagogical process, education, upbringing, elementary school.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada jismoniy tarbiya jarayonida harakatli oʻyinlardan foydalanish mexanizmini takomillashtirish borasida fikrlar keltirilgan boʻlib, unda boshlangʻich sinf oʻquvchilarida jismoniy tarbiya darslari jarayonida oʻquvchilarni gender xususiyatlarini hisobga olish borasida maʼlumotlar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье представлены идеи по улучшению использования подвижных игр в физическом воспитании, а также информация о гендерной идентичности учащихся начальной школы на уроках физкультуры.

SUMMARY:

This article presents ideas for improving the use of mobile games in physical education, as well as information on the gender identity of elementary school students in physical education classes.

Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida barkamol insonni tarbiyalash eng asosiy, kechiktirib boʻlmaydigan muhim vazifalardan biridir. Prezidentimiz SH.Mirziyoyevning 2017-2021 yillarda Oʻzbekiston Respublikasining rivojlantirishning harakatlar strategiyasi 4.4. bandida oʻquvchilarni jismoniy rivojlanishi borasida qator asosili fikrlar keltirilgan[1]. Shu jihatdan olganda, mamlakatimizda sogʻlom avlod dasturi harakatining keng tus olgani, taʼlim-tarbiya tizimining tubdan isloh etilayotgani ham ana shu ulugʻvor vazifani amalga oshirish yoʻlidagi muhim qadamlardandir.

Huquqiy demokratik davlatimiz, ochiq fuqarolik jamiyatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri sanalmish ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi, bu jarayonning sifati va samaradorligini oshirishga karatilgan tadbirlar majmuasidan iborat. Shu boisdan, mamlakatimizda yosh avlodning tarbiyasiga, sog'ligiga alohida e'tibor qaratila boshlandi. Prezidentimiz tomonidan 5 ta tashabbusni ilgari surilishi o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish va foydali mashg'ulotlar bilan ta'minlash, yoshlarning jismoniy kamoloti masalasiga alohida e'tibor qaratilgan.

Kuzatish va tajribalarning tahlillari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun jismoniy tarbiya yosh avlodni taraqqiy ettirishda muhim vosita hisoblanadi[2]. Tana a'zolarining mo'tadil faoliyati uchun harakat juda zaruriydir. Buyuk hakim, mutafakkir Abu Ali ibn Sino: «Badan tarbiya-sog'liqni saqlashda ulug'vor usuldur» - deydi, bu fikr xalq pedagogikasidagi: «Kimki qilsa harakat-sog'ligida bo'lar barakat» degan naqlni eslatadi.

Jismoniy tarbiyaga e'tiborni kuchayganligini umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilari o'rtasida «Umid nihollari» sport musobaqalarining tashkil etilganligi va muntazam o'tkazilib kelinayotganligida, yoki sportning ko'plab turlari bo'yicha O'zbekistondan Olimpiada va jahon chempionlari etishib chiqib, mamlakatimiz dovrug'ini butun dunyoga tarannum etishida ham ko'rish mumkin. Bundan tashqari barcha maktablarda, mahallalarda ham turli sport musobaqalari tashkil etilmoqda, ayrim oilaviy musobaqalar ham o'tkazish yo'lga qo'yilib borilmoqda.

Jismoniy tarbiya-bu sof sport musobaqalaridan iborat bo'lgan soha emas. Bu tarbiya orqali bolalarda ko'plab axloqiy-irodaviy xislatlar tarkib toptiriladi. Mashqlarni bajarish davomida bolalarda iroda, tezlik, chaqqonlik, chidamlilik tarbiyalanadi, ularning sog'ligi mustahkamlanadi, ish qobiliyatlari, aqliy faolligi oshiriladi, jasurlik, halollik, qat'iylik, mustaqillik kabi axloqiy xulq meyorlari tarkib topadi, etuklik sari qadam tashlanadi[3]

Maktab o'quvchilarida axloqiy fazilatlarni harakatli o'yinlar orqali shakllantirish jamiyatimizdagi madaniy-ma'rifiy sohalarida ilgari bosilgan qadam bo'lib hisoblanadi.

Milliy tavsifga ega bo'lgan jismoniy mashqlar, sport va harakatli o'yinlarning xilma-xilligi ularni o'quv-tarbiya jarayonining juda ko'p sohalarida qo'llash imkonini beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga jismoniy tarbiya darslarida harakatli o'yinlardan foydalanishning maqsadi har tomonlama etuk: chiniqqan, sof fikrli, mard, sabotli, qat'iyatli, kelajakda Vatanni himoya qila oladigan shaxslarni kamol toptirishdan iborat. Shu nuqtai nazardan, umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida harakatli o'yinlardan foydalanishning

didaktik asoslarini yaratish ta'lim-tarbiya mazmunini yangilash va boyitish mavzui doirasida muhim ahamiyat kasb etadi, xususan, jismoniy tarbiya darslarida xalq pedagogikasida keng talqin qilingan milliy harakatli o'yinlardan foydalanish masalalarining bugungi kunda salmoqli ahamiyatga ega bo'lib borishi qonuniy va zaruriy bo'lib, uning dolzarbligi quyidagilar bilan izohlanadi:

-birinchidan, ijtimoiy hayotimizning barcha sohalaridagi singari ta'lim tizimining barcha bosqichlarida, jumladan, umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida o'quvchilarga zamon talablari va jahon andozalari asosida jismoniy sifatlarni shakllantirish bilan birga, ularda yuksak ma'naviy madaniyat, axloq va ma'rifat fazilatlarini singdirish va tarbiyalash muammolarining echimini davr taqozo etishi;

-ikkinchidan, jismoniy va ruhiy jihatdan sog'lom, Vatan sarhadlarini himoya qilish uchun jismonan chiniquqan, fidoyi insonni tarbiyalash, ta'lim va maorif tizimini takomillashtirish, milliy istiqloq g'oyasi asosida ma'naviy va ruhiy jihatdan yangi avlodni voyaga etkazishga ijtimoiy zarurat tug'ilishi;

-uchinchidan, milliy ma'naviyatimizni tiklash borasida olib borilgan, davom etayotgan ishlar, xalq ta'limining tubdan isloh qilinayotgani jamiyatimizda har tomonlama barkamol, sog'lom avlod tarbiyasiga keng e'tibor qaratilishini kuchayishi;

-to'rtinchidan, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan harakatli o'yinlarning o'quvchilar yoshi va ularning gerder xususiyatlarini inobatga olish zaruratining tug'ilishi.

Xulosa tariqasida shuni ta'kidlash joizki boshlang'ich sinf o'quvchilarini harakatli o'yilar mexanizimini ta'komillashtirishda nafaqat o'quvchilarning jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarligiga, shuningdek, ularning gender xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish b'uyicha Harakatlar strategiyasi t'ug'risida" gi farmoni.
2. Maxmudov B.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarni milly harakatli o'yinlar vositasida estetik tarbiyalashni dididak imkoniyatlari. p.f.f.d.diss. Nukus -2018 y. 65-66 b.
3. .Salimov G`. boshlang'ich sinflarda jismoniy tarbiya darslarida harakatli o'yinlardan foydalanish . p.f.n. diss. O'zDJTI. Toshkent – 2008 y. 17-18 b.

JISMONIY MADANIYAT MUTAXASSISLARINI TAYYORLASH MEXANIZMI MAZMUNINI MODERNIZATSIYALASHNING TASNIFIY XUSUSIYATLARI

Zokirov F.M.

O'zFPI Jismoniy madaniyat va sport kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: ta'lim, tarbiya, modernizatsiya, mutaxassis, mazmun, mohiyat, tasnif, mexanizm, jismoniy madaniyat, jarayon.

Ключевые слова: образование, подготовка, модернизация, специалист, содержание, сущность, классификация, механизм, физическая культура, процесс.

Key words: education, training, modernization, expert, content, essence, classification, mechanism, physical culture, process.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqola jismoniy tarbiya mutaxassislari bo'yicha tahsil oluvchi talabalarning o'quv-metodik ta'minotini takomillashtirishda uning mazmunini qayta ko'rib chiqish orqali ta'lim tizimini yangilash borasidagi fikrlar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье описаны идеи обновления системы образования путем пересмотра ее содержания для улучшения учебно-методического обеспечения студентов, изучающих физическое воспитание.

SUMMARY:

This article describes the ideas of updating the educational system by revising its content to improve the educational and methodological support of students studying physical education.

2019–2023-yillar davrida O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish konsepsiyasida “Yangilangan o'quv rejalari va dasturlar talablarini, shuningdek, yetakchi jahon sport markazlarining ilg'or tajribasini, innovatsion rivojlanishning tegishli ustuvorliklarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan sifati va mazmuniga ko'ra zamonaviy o'quv, o'quv-metodik va ommaviy adabiyotlarni, yangi avlod normativ hujjatlarni tayyorlash va nashr etishni tashkil etish” belgilab qo'yilgan [1].

Jismoniy tarbiya mutaxassislari tayyorlash zamonaviy ta'limning asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, mazkur sohada amalga oshirilayotgan ishlar, mazmun jihatidan pedagogik faoliyatda qo'llanilayotgan samarali

yondashuvlarni ilg'or tajribalar asosida boyitib borish, ta'lim mazmunini modernizatsiyalash vositasida jismoniy tarbiya bo'yicha milliy ta'limning maktabgacha ta'lim tashkiloti, umumiy o'rta ta'lim maktablari, o'rta maxsus ta'lim tizimi singari barcha bosqichlarini takomillashtirish o'ziga xos pedagogik muhitni yuzaga keltiradi.

Jismoniy madaniyat bo'yicha pedagogik kadrlarning kasbiy tayyorgarligini yaxshilash, pedagog jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, fan yutuqlarini hisobga o'lish, ta'limni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish, jismoniy tarbiyani sog'lomlashtiruvchi fan sifatida o'quvchi shaxsiga yo'naltirish, uni milliyalashtirishga asoslangan mutaxassislarni kasbiy faolitga tayyorlash kun tartibida turgan eng muhim masala hisoblanadi [2].

Zamonaviy sharoitda jismoniy tarbiya o'qituvchilarining pedagogik faoliyati sifat jihatidan yangi mazmun bilan to'ldirib borilmoqda. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, muayyan omillar sababli barcha o'qituvchilar o'zgaruvchan sharoitda pedagogik faoliyatni samarali amalga oshira olmaydi. O'quvchilar bilan munosabatlarning shakllangan stereotiplari, ba'zida o'zaro hurmat va pedagogik hamkorlikning yetishmasligi, o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish imkoniyatlarini hisobga olmaslik, jismoniy tarbiya saboqlariga o'quvchi shaxsini shakllantirish vositasi sifatida qarash istagi yo'qligi bu samarasizlikka omil bo'ladi. Ta'lim tizimida jismoniy tarbiya darslari samarasini oshirish masalasini amaliy hal etish, birinchi navbatda, tashkiliy jihatdan o'qituvchining pedagogik faoliyatga tayyorlik darajalarini ko'tarishga bog'liq. Ushbu muammoni hal qilish uchun o'qituvchining kasbiy fazilatlarini modellashtirish talab etiladi.

Modellashtirish ilmiy bilishning usuli sifatida falsafiy, psixologik, pedagogik adabiyotlar hamda jismoniy tarbiya sohasidagi ilmiy-metodik manbalarda tadqiq etilgan. Uning mohiyati o'rganilayotgan obyektning tuzilishi soddarog'i bilan almashtirilishi va asliga mos keladigan obyektning o'rganishdan iboratdir. Model nafaqat obyekt haqida yangi bilimlarni olish, balki ularni tuzatish vositasi hamdir [3].

Dastlabki sifat-tavsif modeli jismoniy tarbiya o'qituvchisining professiogrammasi, ya'ni uning asosiy vazifalari, zamonaviy maktab o'qituvchisiga qo'yiladigan talablar, nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar, integratsiyalashgan kasbiy va shaxsiy sifatlar aks ettirilgan ko'rsatkichlar bilan belgilanadi. Shuning uchun jismoniy madaniyat sohasidagi pedagog uchun, ayniqsa, jismoniy tarbiya o'qituvchisiga bakalavr ta'lim yo'nalishida olib boriladigan bloklar bo'yicha bilimlar majmuasini egallashi ularning mustaqil pedagogik faoliyatida erishishi lozim bo'lgan natijani belgilab beradi.

Bugun ta'limga oid ma'lumot va bilimlarning muttasil kengayishi, yangilanib borishi ularning tezda eskirishini ham anglatadi. Shuning uchun har bir pedagog,

shu jumladan jismoniy tarbiya o'qituvchisi uzluksiz ta'lim tizimidagi yangiliklar to'g'risida yetarli ma'lumotga ega bo'lishi talab etiladi.

Jismoniy tarbiya sohasidagi innovatsiyalar ta'lim samaradorligini oshirishning eng samarali usuli va vositasidir. Shu bois rivojlangan mamlakatlar ta'limga iloji boricha ko'proq innovatsiyalarni kiritishga intiladilar. Ilgari jamiyat va ta'lim-tarbiya tizimlari faqat ayrim pedagoglar tomonidan ta'lim jarayoniga kiritilgan yangiliklardan xabardor bo'lishi mumkin edi. 20-asrning 80-yillarida Shatalov va Sh.Amonashivililar tajribasi hammabop yangilik sifatida qabul qilingan. Bugungi kunda innovatsiyalar xususiy emas, balki uyushgan, rejalashtirilgan, ommaviy munosabatlarni talab qiladi.

Jamiyatdagi o'zgarishlar ta'lim-tarbiya va tarbiya tizimiga ham tegishli o'zgarishlar kiritishni talab qiladi. Ayni paytda ta'lim jamiyatdagi voqealar va yangiliklarni passiv kuzatuvchisi emas, balki pedagogik innovatsiyalar yangi istiqbollarga yo'naltirilishi lozim.

Ta'lim va tarbiya sohasidagi innovatsiyalarni modernizatsiya qilish va amalga oshirish jismoniy tarbiya o'qituvchilariga ham tegishli. Bugungi kunda jismoniy tarbiya o'qituvchilari ishtirokisiz tashkil etilgan har qanday tadbir samarasiz bo'lib qolishi oydinlashib bormoqda. O'qituvchi – o'rganishning asosiy omili va shuning uchun ham yangilikning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchining yangiliklarni o'zining innovatsion faoliyatiga tatbiq etish kompetensiyasiga bog'liqdir. Ushbu funksiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'qituvchi nafaqat o'z intizomi, balki psixologiya va ta'lim texnologiyalari bo'yicha ham yetarli darajadagi bilimlarga ega bo'lishi lozim hisoblanadi. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida ta'lim texnologiyasining to'g'ridan-to'g'ri tashuvchisi sifatida o'qituvchi puxta tayyorlangan bo'lishi uchun esa unga kasbiy faoliyatga oid yo'naltiruvchi ko'rsatma berilgan bo'lishi talab etiladi. Agar o'qituvchi mutaxassislik kasbiga yetarlicha tayyor bo'lmasa, kelgusi faoliyatida turli innovatsiyalarni joriy etishda muvaffaqiyatsizlikka uchrashi mumkin. Uning faoliyatida o'zining irodasi, bilimlari va sohaga oid innovatsiyon yangiliklarni qo'llash qobiliyati hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu sifatlariga ega bo'lishi uchun esa o'qituvchi yaxshi tayyorgarlik ko'rgan bo'lishi lozim. Bunday tayyorgarlik, shubhasiz, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisining o'qitiladigan fanning Davlat ta'lim standartlari, malaka talablari, o'quv rejasi hamda fan dasturi orqali amalga oshiriladi.

Jismoniy madaniyat mutaxassislarini kasbiy faoliyatdagi o'zgarishlar ta'lim muassasasi tomonidan unga qo'yiladigan zamonaviy talablarni to'g'ri qabul qilishi, sodir bo'layotgan yangiliklarga o'z munosabatini bildirishdan boshlanadi. Boshqa tomondan, o'qituvchining qarashlari jamiyatning ijtimoiy imkoniyatlariga mos kelmasa, unda jamiyat va o'qituvchi o'rtasida ziddiyat kelib chiqadi.

Aynan shu yerda har ikki taraf o'z qadriyatlarini qayta ko'rib chiqib, qarashlarini o'zaro muvofiqlashtiradi [2].

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, jismoniy madaniyat mutaxassislarini tayyorlashda jismoniy madaniyat ta'lim sohasini o'qitish jarayonida ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun, avvalo o'qitish mexanizmini qayta ko'rib chiqish va uning mazmunini takomillashtirish talab etiladi.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorligini ta'minlash ta'lim ilg'or mahalliy va xorijiy tajribalar asosida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning o'quv-metodik ta'minotini zamonaviy talablarga muvofiqlashtirish zarur. Demak, o'quv-metodik ta'minot jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishida tahsil oluvchi talabalarni kelgusi kasbiy faoliyatga tayyorlashning muhim omillaridan biridir. Shuningdek, o'quv-metodik ta'minot ta'lim muassasasidagi ta'lim-tarbiya jarayonini to'liq va samarali tashkil etish hamda o'tkazishga asoslangan Davlat ta'lim standarti, malaka talabi, o'quv reja va dasturlar, shunga muvofiq tayyorlangan o'quv-uslubiy majmualar, o'qituvchilar uchun mo'ljallangan zamonaviy yondashuvlar asosida o'quv materiallar (darslik, o'quv qo'llanma, uslubiy qo'llanma, metodik tavsiya, didaktik materiallar, o'quv-metodik vositalar) majmuasi tarzida taqdim etilishi lozim. Shu tariqa bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini kasbiy kompetentligini oshirishda o'quv-metodik ta'minotning jamlanmasi kelgusida amaliyotda qo'llaniladigan ta'lim jarayonini tizimli tashkil etish uchun zaruriy pedagogik shart-sharoit yaratadi.

Ayni paytda ta'kidlash joizki, jismoniy madaniyat ta'lim tizimida qo'llaniladigan o'quv-metodik kompleksning tashkiliy-pedagogik komponentlari, mazmuni va boshqa jihatlari ta'limiy islohotlar asosida modernizatsiyalashtirib borilishi lozim, ya'ni o'quv-metodik ta'minot o'qitish jarayonida turli-tuman bo'lishi, zamon talabiga ko'ra uning komponentlari o'zgarib, yangilanib turilishi ta'lim dasturlarining o'zgaruvchanligiga moslashishi, olingan bilim ko'nikma va malakalarni amaliyotga tatbiq eta olishlariga imkon bera oladigan didaktik yondashuv ham talab qilinadi. Mazkur masala yuzasidan olib borilgan ilmiy izlanishlar mavjud o'quv-metodik ta'minotning tahlili, shuningdek, ta'lim tizimidagi islohotlarni bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari oldiga qo'yilgan talablarga asoslangan holda umumiy o'rta ta'lim maktablarining jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy kompetensiyalari bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini o'quv jarayoniga tayyorlashning muhim sharti sifatida amalga oshirildi.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini mutaxassislik faoliyatiga tayyorlash mazmunini takomillashtirishning meyoriy asoslari ham jarayonning muhim omillaridan biridir. Jumladan, mutaxassis chiqaruvchi 60112200–Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishining DTS, malaka talabi (klatsifikator) kabi hujjatlarda

bitiruvchi mutaxassis kelgusi faoliyatini qanday va qayerlarda amalga oshirish mumkinligini belgilab beradi. Shuning uchun ham bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisiga qo'yiladigan talablarni inobatga olgan holda mutaxassislarni kelgusi kasbiy faoliyatga tayyorligini baholovchi talablar quyidagilardan iborat bo'ladi:

- jismoniy tarbiya ta'limning samaradorligini ta'minlashda o'qituvchining shaxsiy sifatлари va pedagogik mahorati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bo'lg'usi jismoniy tarbiya o'qituvchisi barcha psixologik-pedaogik vositalarni qo'llagan holda, o'quvchilarda yaxlit tarzda o'quv faoliyatini shakllantirish hamda ularning salomatligini ta'minlay olish xususiyatiga ega bo'lishi kerak;

- zamonaviy jismoniy tarbiya nazariyasida o'qituvchining mavqei o'quv-tarbiya jarayonining boshqaruvchisi sifatida tavsiflangan. Demak, jismoniy tarbiya o'qituvchisi pedagogik jarayonni to'g'ri boshqara bilishi uchun chuqur bilim va kasbiy kompetensiyaga ega bo'lishi lozim. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi ko'p jihatdan o'quvchilar uchun o'rnak hisoblanadi. Shuning uchun ham u, birinchi navbatda, o'quvchilarni o'ziga jalb eta olishi kerak;

- shaxsga yo'naltirilgan hamda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil etishni nazarda tutgan holda o'qituvchining shaxsiy sifatлари, kasb mahorati hamda bilim darajasini tashxislash asoslari ishlab chiqilishi zarur. Tashxislash natijalari asosida jismoniy tarbiya o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash mexanizmining samaradorligini oshirish mazmuni va texnologiyalari uzluksiz takomillashtirishi lozim.

Xulosa tariqasida shuni ta'kidlash joizki, jismoniy madaniyat mutaxassislarni tayyorlash mexanizmi mazmunini modernizatsiyalashda yuqoridagi fikrlarga tayangan holda hamda zamonaviy tkndensiyalarga yondashib uning mazmunini takomillashtirilsa, kelgusida kasbiy komponentga ega raqobatbardosh jismoniy madaniyat mutaxassisini tayyorlash imkoniyati yuzaga keladi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 13 февралдаги 2019-2023 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва оммавий спортни ривожлантириш концепцияси 118-сон қарори.
2. Махмудов Б.А. Жисмоний маданият мутахассисларини тайёрлаш механизмини такомиллаштириш. Монография/ Чирчиқ-2023 й. 142 б.
3. Махмудов Б.А. Жисмоний маданият мутахассисларини тайёрлашнинг дидактик параметрлари ва уни стратегиясини белгилаш. Молодой учёный-Казан-2021 г. 112-114 с.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI HARAKAT FAOLIYATINI JISMONIY VOSITALAR ORQALI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI

Nuriddinov B.Sh.

QarDU Sport fakulteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: jismoniy tarbiya, boshlang'ich sinf, o'quvchi, vosita, shakl, harakat, muskul, sport, vaqt, o'qituvchi, ta'lim.

Ключевые слова: физическое воспитание, начальная школа, ученик, мотор, форма, движение, мышцы, спорт, время, учитель, воспитание.

Key words: physical education, elementary school, student, motor, form, movement, muscles, sports, time, teacher, education.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqola bugungi kunda mamlakatimizda boshlang'ich sinf o'quvchilari harakat faoliyatini jismoniy vositalar orqali shakllantirish jarayoniga zamonaviy yondashuvlar asosida o'quvchilar faoliyatini takomillashtirish yuzasidan ma'lumotlar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье представлена информация о том, как повысить успеваемость учащихся на основе современных подходов к процессу формирования физической активности учащихся начальной школы в нашей стране сегодня.

SUMMARY:

This article provides information on how to improve student performance based on modern approaches to the process of shaping the physical activity of elementary school students in our country today.

Bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim tizimini takomillashtirish, Vatan ravnaqini ta'minlaydigan yosh avlodni voyaga yetkazish masalalariga jiddiy e'tibor berilmoqda. Yuksak ma'naviy-ahloqiy qadriyatlarni o'ziga jam qilgan, har tomonlama yetuk, barkamol insonni tarbiyalab yetishirish, o'sib kelayotgan yosh avlod salomatligini mustahkamlash borasida Hukumatimiz tomonidan barcha shart-sharoitlar yaratilmoqda.

Yangi avlodga ta'lim berish va tarbiyalash taraqqiyoti har bir insonning har tomonlama va barkamol rivojlanishi zarurligini ko'zda tutishni hisobga olib davlatimiz maktab yoshidagi o'quvchilarni ma'naviy va jismoniy tarbiyalash

kerak bo'lgan jismoniy madaniyat va sportni mana shu jarayonlarga, albatta, kiritilishiga katta ahamiyat beradi.

Maktab yoshidagi o'quvchilarni jismoniy tarbiyalashning asosiy vazifalaridan biri ularning sog'liklarini mustahkamlash, jismoniy tayyorgarliklarini yaxshilash, kasallanishni kamaytirish hisoblanadi. Harakatlanish ehtiyoji zarur biologik ehtiyoji bo'lib, o'quvchi organizm o'sishi va rivojlanishi muhim omili hisoblanadi. g'harakatlanish o'quvchining funksional imkoniyatlari va ish bajarish qobiliyatini belgilaydi.

Butayev V.K. tadqiqotlarida maktab yoshidanoq harakatlanish faoliyati yetarli emasligi, ya'ni gipodinamiya (ortiqcha vaznga ega bo'lish) kuzatilishini aniqladi. Bu o'quvchilar sog'lig'i holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Mana shuning uchun o'quvchi jismoniy mashqlar; yugurish, harakatli o'yinlar, sport an'anaviy turlari elementlari bilan shug'ullanishlari zarur[3].

Harakatlanish faolligini oshirish organizmning barcha asosiy fiziologik funksiyalarini faollashtirishga yordam beradi, qon-tomir va nafas olish sistemalari faoliyati kuchayadi, moddalar almashinuvi oshadi.

Faol muskulli faoliyati va suyak muskuli hamda bo'g'inlar apparati rivojlanishiga yordam beradi. Harakatlar koordinatsiyasining muvofiqligini yaxshilaydi. Markaziy asab sistemasining funksiyalarini takomillashtiradi. O'quvchilarning nafas olish faolliklarini oshirishda, butun yil davomida ochiq havoda o'tkaziladigan jismoniy mashqlar, yugurish, sakrash alohida ahamiyatga ega. Bunday mashg'ulotlar o'quvchi organizmi chiniqishiga, sog'lomlashtirilishiga shamollash kasalliklariga qarshilik qilishni amalga oshirishga ko'p jihatdan yordam beradi.

Boyboboyev B.G. olgan ma'lumotlar bo'yicha ochiq havoda jismoniy tarbiya bilan shug'ullangan o'quvchilar tengdoshlariga nisbatan 2-3 marotaba kamroq shamollash bilan og'riganlar [2].

Shu bilan bir qatorda o'zini oqlamagan hozirgacha mavjud bo'lgan aholini jismoniy tarbiyalash tizimi, shu jumladan mintaqaviy etik sharoitlarni va ularning an'alarini hisobga olmagan mana shu tizimga asoslangan o'quv yurtlari uchun jismoniy tarbiya dasturi oldimizda turgan vazifalarni hal etishni ta'minlay olmaydi.

Demak, jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish zarur Bunday uchun uning mohiyati, maqsadi, mazmuni va tashkil etilishini qayta ko'rib chiqishga asoslangan bo'lishi kerak. Maktab yoshidagi o'quvchilarni jismoniy tarbiyalash – sog'lomlashtirish imkoniyatlaridan foydalanib, o'quvchilar yoshi va jinsiy xususiyatlarini hisobga olib uslubiy to'g'ri tanlab olingan jismoniy

tarbiya vositalari, shakllari va uslublari asosida har bir maktab muassasalarda qo'llanilishi kerak (konsepsiya).

O'quvchini jismoniy tarbiyalash – bu oson ish emas. Hozirgi kunda zamonaviy sharoitlarda bolalar va o'smirlarda harakatga hayotiy ehtiyoj katta emas. Maktab yoshidagi o'quvchilar ko'p vaqtni televizor va kompyuter oldida hamda rasm chizish, topshiriqlarni bajarish, turli hikoyalarni tinglash va shu kabilar bilan o'tkazadilar.

Shug'ullanuvchilar harakatlanish faoliyatlarini faollashtirish uchun barcha ishlarni bajaruvchi jismoniy tarbiya mutaxassisiga o'quvchilar qiziqib ishlayaptilarmi, har bir o'quvchi o'rganish jarayoni bilan qamrab olinganmi yoki o'qish uchun befarq qoldiradimi, umuman qiziqmaydilar.

Ko'p vaqt davomida harakatlanish o'yinlari va o'yinli mashqlar o'quvchilarga eng ko'p yoqadigan mashg'ulotlar bo'lib qoladi. Bu mashg'ulotni qiziqirli va odatdan tashqari o'yinlar shaklida o'tkazishga imkon beradi. Amaliyot ko'rsatishicha, jismoniy sifatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan yaxshi tanlangan va to'g'ri tuzilgan o'yin mashqlari o'quvchilarning jismoniy rivojlanishlariga foydali ta'sir ko'rsatadi. Ularga syujetli mashqlardan “Bog'da sayr”, “Yuguruvchi” va “Sakrovchi”, “Hamma narsani biluvchi” va shu kabi o'yinli mashqlarni kiritish mumkin.

Shaxsning bilimlar va ishonchi, qadriyatli va motivatsion – ehtiyojni tizimlari doirasi uni idrok etish va amaliy faoliyatga tashkil etadi va yo'naltiradi. Jismoniy tarbiyaga faol-ijobiy munosabatini, jismoniy mashqlar bilan kundalik shug'ullanishga shakllangan ehtiyojini sog'lom turizm va jismoniy mukammallikka yo'nalganligini ko'rsatadi[1].

Shaxsning jismoniy mukammalligi uning faol yaratuvchilik, ietimoiy-ahamiyatli faoliyati asosini tashkil etadigan jismoniy rivojlanish, psixofiziologik va jismoniy imkoniyatlarini sog'lig'i darajasini ko'zda tutadi.

Maktab yoshidagi o'quvchilarni jismoniy tarbiyalash muammosi ushbu bosqichda eng muhim vazifalardan biri. Bu – insonni takomillashishi, mustahkam bo'lishi va kelajakda saqlanib qolishini ta'minlovchi jismoniy sog'lig'i va madaniy ko'nikmalarini shakllanishida inson hayotining muhim davri hisoblanadi. aynan mana shuning uchun maktab yoshidagi jismoniy tarbiyaning natijasi o'quvchi sog'ligi yuksak darajasi va bo'lajak inson jismoniy madaniyati poydevorini yaratish bo'lishi kerak va u quyidagilarni o'z ichiga oladi o'quvchilarni jismoniy mashqlar va o'yinlarga chiniqtiruvchi amallarga va tabiatni sog'lomlashtirish kuchlari ta'siriga, shaxsiy gigiyena qoidalari, kun tartibiga amal qilishiga emotsional- ijobiy munosabati.

umumiy rivojlantirish xususiyatiga ega tabiiy harakatlar maktabi boshlang'ich ko'nikmalari, musiqiy-ritmik bilimdonlik asoslari, gavdani to'g'ri tutish, atrofda o'zini tutishni bilish, jamoali harakatlarda ishtirok etish (o'yinlar, raqslar, bayramlarda, xulqi madaniyatini, mustaqillik, uyushqoqlik, intizomlilikni namoyon etishni bilish.

o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishni ko'nikmalari va mashg'ulotlar uchun uskuna, moslamalardan foydalanish ko'nikmalari.

Bundan ko'rinib turibdiki, boshlang'ich sinfdagi o'quvchilar uchun mashg'ulotlarda safda yurish mashqiga asosiy e'tibor qaratiladi. Biroq o'quvchi uchun bu yoshida yugurish, baqirib, chaqirib sakrash zarurligi bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Арнст Ш.В., Пономарев В.В. Двигательная подготовленность детей дошкольного возраста. ТипФК № 7. – 2016. 19-20 с.
2. Бойбобоев Б.Г. Жисмоний тарбия дарсларида 11-14 ёшли ўғил болалар учун нагрузкани меъ-ёраш. 13.00.04. – п.ф.н., дисс. Тошкент – 1999 й. 74-б.
3. Бутаев В.К. Влияние физической нагрузки на технику движений, требующих целевой точности.: Автореф. Дис.... канд.пед.наук – М., 1991. – 24 с.

JISMONIY TARBIYA JARAYONIDA HAKATLI O'YINLARDAN FOYDALANISH MEKANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

Berdiyev F.O.

TAFU, Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrasi katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: jismoniy tarbiya, harakatli o'yinlar, gender xususiyat, mexanizm, o'quvchi, pedagogik jarayon, ta'lim, tarbiya, boshlang'ich sinf.

Ключевые слова: физическая культура, экшн-игры, пол, механизм, студент, педагогический процесс, образование, воспитание, начальная школа.

Key words: physical culture, action games, gender, mechanism, student, pedagogical process, education, upbringing, elementary school.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada jismoniy tarbiya jarayonida harakatli o'yinlardan foydalanish mexanizmini takomillashtirish borasida fikrlar keltirilgan bo'lib, unda boshlang'ich sinf o'quvchilarida jismoniy tarbiya darslari jarayonida o'quvchilarni gender xususiyatlarini hisobga olish borasida ma'lumotlar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье представлены идеи по улучшению использования мобильных игр в физическом воспитании, а также информация о гендерной идентичности учащихся начальной школы на уроках физкультуры.

SUMMARY:

This article presents ideas for improving the use of mobile games in physical education, as well as information on the gender identity of elementary school students in physical education classes.

Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida barkamol insonni tarbiyalash eng asosiy, kechiktirib bo'lmaydigan muhim vazifalardan biridir. Prezidentimiz SH.Mirziyoyevning 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasining rivojlantirishning harakatlar strategiyasi 4.4. bandida o'quvchilarni jismoniy rivojlanishi borasida qator asosli fikrlar keltirilgan[1]. Shu jihatdan olganda, mamlakatimizda sog'lom avlod dasturi harakatining keng tus olgani, ta'lim-tarbiya tizimining tubdan isloh etilayotgani ham ana shu ulug'vor vazifani amalga oshirish yo'lidagi muhim qadamlardandir.

Huquqiy demokratik davlatimiz, ochiq fuqarolik jamiyatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri sanalmish ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi, bu jarayonning sifati va samaradorligini oshirishga karatilgan tadbirlar majmuasidan iborat. Shu boisdan, mamlakatimizda yosh avlodning tarbiyasiga, sog'ligiga alohida e'tibor qaratila boshlandi. Prezidentimiz tomonidan 5 ta tashabbusni ilgari surilishi o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish va foydali mashg'ulotlar bilan ta'minlash, yoshlarning jismoniy kamoloti masalasiga alohida e'tibor qaratilgan.

Kuzatish va tajribalarning tahlillari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun jismoniy tarbiya yosh avlodni taraqqiy ettirishda muhim vosita hisoblanadi[2]. Tana a'zolarining mo'tadil faoliyati uchun harakat juda zaruriydir. Buyuk hakim, mutafakkir Abu Ali ibn Sino: «Badan tarbiya-sog'liqni saqlashda ulug'vor usuldur» - deydiki, bu fikr xalq pedagogikasidagi: «Kimki qilsa harakat-sog'ligida bo'lar barakat» degan naqlni eslatadi.

Jismoniy tarbiyaga e'tiborni kuchayganligini umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilari o'rtasida «Umid nihollari» sport musobaqalarining tashkil etilganligi va muntazam o'tkazilib kelinayotganligida, yoki sportning ko'plab turlari bo'yicha O'zbekistondan Olimpiada va jahon chempionlari yetishib chiqib, mamlakatimiz dovrug'ini butun dunyoga tarannum etishida ham ko'rish mumkin. Bundan tashqari barcha maktablarda, mahallalarda ham turli sport musobaqalari tashkil etilmoqda, ayrim oilaviy musobaqalar ham o'tkazish yo'lga qo'yilib borilmoqda.

Jismoniy tarbiya-bu sof sport musobaqalaridan iborat bo'lgan soha emas. Bu tarbiya orqali bolalarda ko'plab axloqiy-irodaviy xislatlar tarkib toptiriladi. Mashqlarni bajarish davomida bolalarda iroda, tezlik, chaqqonlik, chidamlilik tarbiyalanadi, ularning sog'ligi mustahkamlanadi, ish qobiliyatlari, aqliy faolligi oshiriladi, jasurlik, halollik, qat'iylik, mustaqillik kabi axloqiy xulq meyorlari tarkib topadi, yetuklik sari qadam tashlanadi[3]

Maktab o'quvchilarida axloqiy fazilatlarni harakatli o'yinlar orqali shakllantirish jamiyatimizdagi madaniy-ma'rifiy sohalarida ilgari bosilgan qadam bo'lib hisoblanadi.

Milliy tavsifga ega bo'lgan jismoniy mashqlar, sport va harakatli o'yinlarning xilma-xilligi ularni o'quv-tarbiya jarayonining juda ko'p sohalarida qo'llash imkonini beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga jismoniy tarbiya darslarida harakatli o'yinlardan foydalanishning maqsadi har tomonlama yetuk: chiniqqan, sof fikrli, mard, sabotli, qat'iyatli, kelajakda Vatanni himoya qila oladigan shaxslarni kamol toptirishdan iborat. Shu nuqtai nazardan, umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida harakatli o'yinlardan foydalanishning

didaktik asoslarini yaratish ta'lim-tarbiya mazmunini yangilash va boyitish mavzui doirasida muhim ahamiyat kasb etadi, xususan, jismoniy tarbiya darslarida xalq pedagogikasida keng talqin qilingan milliy harakatli o'yinlardan foydalanish masalalarining bugungi kunda salmoqli ahamiyatga ega bo'lib borishi qonuniy va zaruriy bo'lib, uning dolzarbligi quyidagilar bilan izohlanadi:

-birinchidan, ijtimoiy hayotimizning barcha sohalaridagi singari ta'lim tizimining barcha bosqichlarida, jumladan, umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida o'quvchilarga zamon talablari va jahon andozalari asosida jismoniy sifatlarni shakllantirish bilan birga, ularda yuksak ma'naviy madaniyat, axloq va ma'rifat fazilatlarini singdirish va tarbiyalash muammolarining yechimini davr taqozo etishi;

-ikkinchidan, jismoniy va ruhiy jihatdan sog'lom, Vatan sarhadlarini himoya qilish uchun jismonan chiniquqan, fidoyi insonni tarbiyalash, ta'lim va maorif tizimini takomillashtirish, milliy istiqloq g'oyasi asosida ma'naviy va ruhiy jihatdan yangi avlodni voyaga yetkazishga ijtimoiy zarurat tug'ilishi;

-uchinchidan, milliy ma'naviyatimizni tiklash borasida olib borilgan, davom etayotgan ishlar, xalq ta'limining tubdan isloh qilinayotgani jamiyatimizda har tomonlama barkamol, sog'lom avlod tarbiyasiga keng e'tibor qaratilishini kuchayishi;

-to'rtinchidan, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan harakatli o'yinlarning o'quvchilar yoshi va ularning gerder xususiyatlarini inobatga olish zaruratining tug'ilishi.

Xulosa tariqasida shuni ta'kidlash joizki boshlang'ich sinf o'quvchilarini harakatli o'yilar mexanizimini ta'komillashtirishda nafaqat o'quvchilarning jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarligiga, shuningdek, ularning gender xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги фармони.

2.Maxmudov B.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarni milly harakatli o'yinlar vositasida estetik tarbiyalashni dididak imkoniyatlari. p.f.f.d.diss. Nukus -2018 y. 65-66 b.

3.Salimov G' boshlang'ich sinflarda jismoniy tarbiya darslarida harakatli o'yinlardan foydalanish . p.f..n. diss. O'zDJTI. Toshkent: – 2008 y. 17-18 b.

YILLIK SIKLDA PARASUZUVCHILAR TAYYORGARLIGINI TASHKIL QILISH

Baymurotov I.A.

*Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash
va malaka oshirish instituti Nukus filiali*

Tayanch so'zlar: parasuzish, S-9 va S-10 toifasidagi parasuzuvchilar, jismoniy yuklama, yuklama hajmi, yuklama shiddati, shiddat zonasi, tayyorgarlikning yillik sikli.

Ключевые слова: парашютизм, парашютисты категорий S-9 и S-10, физическая нагрузка, объем нагрузки, интенсивность нагрузки, зона интенсивности, годовой цикл подготовки.

Key words: paraswimming, paraswimmers of categories S-9 and S-10, physical activity, volume of load, intensity of load, intensity zone, annual training cycle.

РЕЗИЮМЕ:

Maqolada yillik siklda S/SM-9 va S/SM-10 toifasidagi parasuzuvchilar trenirovka yuklamalarni tahlil qilish asosida tayyorgarlik jarayonini korrektirovka qilish, jismoniy yuklamalar hajmi va shiddatini nazorat qilish bayon qilingan. Muayyan sport natijasiga erishish va ushbu natijani ushlab turishda yuklamalarni shiddat zonalarida muvofiqlashtirish bo'yicha tavsiyalar batafsil yoritilgan.

РЕЗИЮМЕ:

В статье рассмотрена коррекция тренировочного процесса, контроль объема и интенсивности физических нагрузок на основе анализа тренировочных нагрузок парашютистов категорий S/SM-9 и S/SM-10 в годичном цикле. Подробно изложены рекомендации по координации нагрузок в зонах интенсивности для достижения и поддержания определенного спортивного результата.

SUMMARY:

The article considers the correction of the training process, control of the volume and intensity of physical activity based on the analysis of training loads of paraglider pilots of categories S/SM-9 and S/SM-10 in the annual cycle. Recommendations for coordination of loads in intensity zones to achieve and maintain a certain sports result are presented in detail.

Dolzarbligi. Parasuzish bo'yicha sportchilar yuqori sport natijalariga erishishlari uchun sportchilar tayyorgarligining turli jihatlarini chuqur o'rganish talab etiladi. Parasuzish bo'yicha sportchilar o'ziga xos harakat qobiliyatlari, maxsus mahorat va qobiliyatlarni etarli darajada rivojlantirish bilan birgalikda yuqori umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikka ega bo'lishi kerak [2].

Jahonda parasuzuvchilar tayyorgarligini ularning nogironlik toifalariga qarab tashkil qilish, toifalarning funksional ta'lluqliligi bo'yicha sportchilarni individual yondashuvlar asosida tayyorlash bilan bog'liq bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan [2]. Biroq parasuzuvchilar ko'p yillik tayyorgarlik jarayonida sportchilar holatini kompleks nazorat qilish, ilmiy asoslangan nazorat me'yorlarini tayyorgarlik jarayoniga tatbiq qilish, quruqlikdagi va suvdagi mashqlarni tayyorgarlik vazifalaridan kelib chiqqan holda qo'llash nisbatlari hamda sportchilar tayyorgarligini tayyorgarlik bosqichlari vazifalaridan kelib chiqqan holda amalga oshirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarning yetarli emasligi ushbu tadqiqot ishining dolzarbligini belgilab beradi.

Tadqiqotning maqsadi – tayyorgarlikning yillik siklida S/SM-9 va S/SM-10 toifasidagi parasuzuvchilar tayyorgarligida jismoniy yuklamalarni optimallashtirish va muvofiqlashtirish.

Tadqiqot vazifalari – 1) S/SM-9 va S/SM-10 toifasidagi parasuzuvchilar tayyorgarlik vositalarini tahlil qilish;

2) S/SM-9 va S/SM-10 toifasidagi parasuzuvchilar tayyorgarligining yillik siklidagi yuklamalar nisbatlarini muvofiqlashtirish;

3) Olingan natijalarni qiyosiy va matematik-statistik tahlil qilish.

Tadqiqot uslublari va uni tashkil qilish. Ilmiy va ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish, tasniflash, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatuv, pedagogik tajriba, testlash, matematik-statistika uslublari. Tadqiqotlar Qoraqalpog'iston Respublikasida joylashgan sport maktablarida shug'ullanuvchi S/SM-9 va S/SM-10 toifasidagi parasuzuvchilar tayyorgarlik jarayonlarini tahlil qilish va tavsiya qilingan uslubiyatni tayyorgarlik jarayoniga tatbiq qilish asosida amalga oshirildi.

Tadqiqot natijalari va uning muhokamasi. Tadqiqotlar pedagogik nazoratning parasuzuvchilar tayyorgarligini ilmiy-metodik ta'minlashning ajralmas qismi sifatida asosligini ko'rsatdi. Bunda pedagogik nazorat paralimpiyachilar tayyorgarligining turli jihatlarini ob'ektiv baholashni, shuningdek, o'quv vositalari, usullari va qo'llaniladigan o'quv yuklama parametrlarining samaradorligi hamda yetarililigini ta'minlaydigan tadbirlar tizimi sifatida ahamiyatga ega [3].

Ko'p yillik tayyorgarlik tizimida tayyorgarlik to'g'ri tashkil qilinganda, ya'ni samarali ilmiy-uslubiy va tibbiy ta'minot bo'lganda, yuqori malakali trenerlar, zamonaviy moddiy-texnik baza mavjud bo'lgan taqdirda yuqori natijalarga tayyorgarlik ko'rish, individual imkoniyatlarni maksimal amalga oshirish va oliy sport mahoratini saqlab qolish bosqichlarida shug'ullanayotgan 10%-20% gacha sportchilar yirik xalqaro musobaqalarda, shu qatorda Jahon

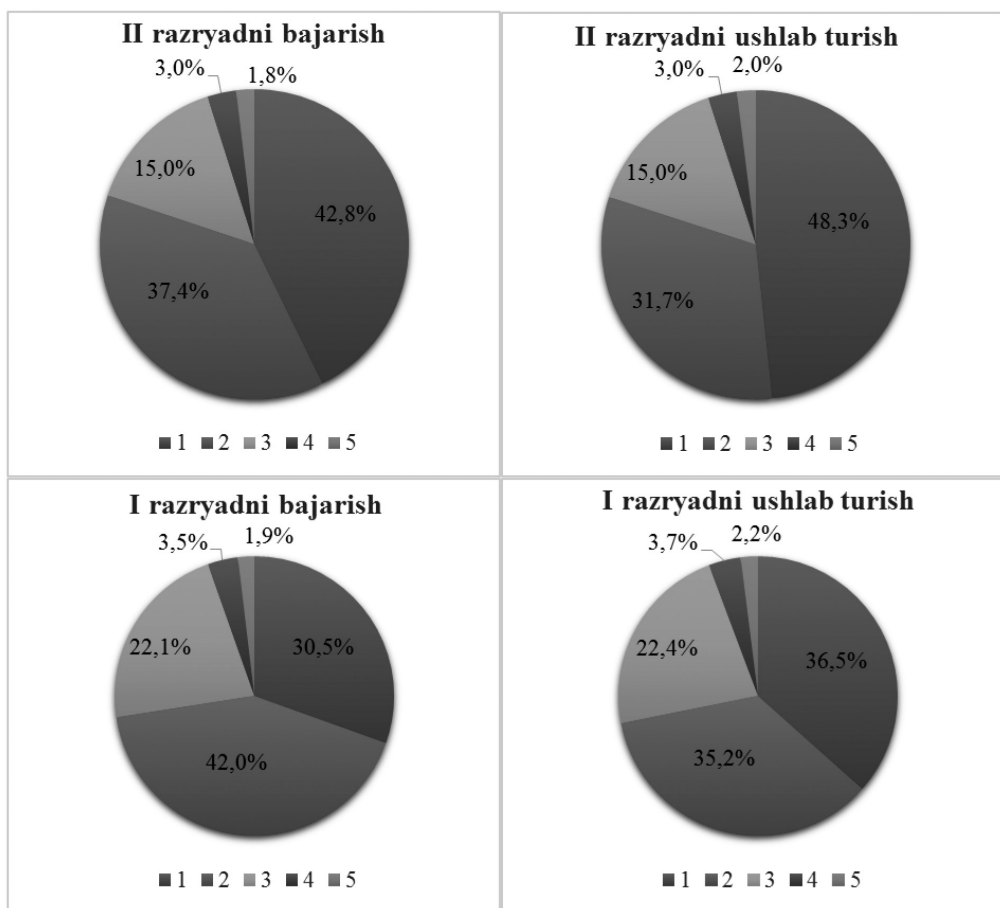
championatlarida yuksak sovrinlar uchun kurashishga imkon beruvchi natijalarga erishishga qodir bo'ladilar.

Trenirovka jarayoni tuzilishi trenirovka rejalarini amalga oshirish jarayonida yechiladigan har xil vazifalar qo'yish orqali belgilanadi. Bu vazifalar asosiy maqsadga erishish imkonini beruvchi, bir-biriga bog'liq va ierarxik tuzilishdagi oraliq vazifalardan tashkil topadi. Asosiy vazifalar ikkita bo'lishi mumkin:

1. Belgilangan sport natijasi darajasiga erishish (masalan, sport razryadi yoki malakaviy me'yorlarni bajarish);

2. Avval erishilgan sport natijalari darajasini (sport formasini) ushlab turish.

Trenirovka mashg'ulotlari yillik rejasida har xil yo'nalishdagi yuklamalar hajmi va ularning nisbatlari trenirovka maqsadi (o'suvchi yoki ushlab turuvchi)

4.1-rasm. S9 va S10 toifasidagi parasuzuvchilar sport malakasi va mashg'ulot vazifasini hisobga olgan holda trenirovka yuklamasining namunaviy hajmi. Trenirovka yuklamasi yo'nalishi: 1-aerob, 2-ustuvor aerob, 3-aralash aerob-anaerob, 4-glikolitik anaerob, 5-aralash alaktat-glikolitik.

bilan birga shug'ullanuvchilar tayyorgarlik darajasi bilan ham bog'liq. Quyidagi 1-rasmda o'quv-mashq guruhi S/SM9 va S/SM10 toifasidagi parasuzuvchilar yillik yuklama yo'nalishining namunaviy hajmi ko'rsatilgan.

Shug'ullanuvchilar tayyorgarlik darajasidagi farq avvalo aralash aerob-anaerob (III-zona) yuklamalar ulushini oshirishda yuzaga chiqadi: II razryadli parasuzuvchilarda bu yo'nalishdagi mashqlar hajmi 15% bo'lsa, I razryadli parasuzuvchilar tayyorgarligida 22% ni tashkil qiladi. Glikolitik-anaerob yo'nalishdagi (IV zona) mashqlarda farq nisbatan kam – 3% dan 3,5-3,7% gacha, ustuvor aerob (II zona) yo'nalishda II razryadli parasuzuvchilar tayyorgarligida 32-37% bo'lsa, I razryadli parasuzuvchilar tayyorgarligida 35-42% ni tashkil qiladi. Shunga alohida ahamiyat berish zarurki, I razryadli parasuzuvchilar yuklamasining umumiy hajmi nisbatan past malakali suzuvchilar yuklamalari umumiy hajmidan 40-50% ko'p. Trenirovka mashg'uloti yangi razryadni egallash va uni ushlab turishga o'zgarishida faqat trenirovka yuklamalarining umumiy hajmi sezilarli o'zgaradi. Har xil shiddat zonasidagi yuklamalar nisbati deyarli o'zgarishsiz qoladi. Faqat aerob almashinuv chegarasi (II zona) yaqinida yuklamalar biroz oshiriladi.

Trenirovka yuklamalari kattaligi va yo'nalishi yillik tayyorgarlik jarayonida rejali o'zgarishi mumkin. II va III razryadli parasuzuvchilar tayyorgarligi darajasida u odatda takrorlanuvchi ikki yoki uchta makrosiklga ajratiladi. Bunday katta siklda tayyorgarlik, musobaqa va o'tish davrlari belgilanadi.

Tayyorgarlik davrining asosiy vazifasi – sportchi organizmini oldinda turgan maxsus trenirovkalarga tayyorlash hisoblanadi. Davr boshida har xil yordamchi umumiy tayyorgarlik mashqlari keng qo'llaniladi. Trenirovka parasuzuvchining umumiy jismoniy tayyorgarligi darajasini oshirishga, organizmning asosiy funksional tizimlari imkoniyatlarini kengaytirishga, zaruriy sport-texnik sifat va ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltiriladi. Qoida tariqasida, bu bosqichda quruqlikda bajariladigan mashqlarga ko'proq diqqat qaratiladi. Agar bu makrosikl uzoq muddatli (6-8 haftalik) o'tish davridan so'ng boshlangan bo'lsa, dastlabki 3-4 hafta “tortuvchi” shaklda, yuklamalar hajmi va shiddati past va sekin o'suvchi bo'ladi.

Musobaqa davrining asosiy vazifasi – maxsus tayyorgarlik darajasini oshirish va uni musobaqada amalga oshirish hisoblanadi. Bunga musobaqa mashqlariga yaqin yo'nalishdagi mashqlarni keng qo'llash orqali erishiladi. Yuklama hajmi pasaytiriladi (muntazam va ohista yoki zinama-zina). Yuklama hajmi maksimalning 60-70% gacha kamaytirilishi davrning birinchi qismida shiddat oshirishining “cho'qqi” siga erishiladi.

Musobaqa davrining ikkinchi qismida asosiy musobaqalarga tayyorgarlik ko'rayotgan sprinter va o'rta masofalarga suzuvchilar uchun muhim bo'lgan "torayish" amalga oshiriladi. Trenirovka ishi umumiy hajmi va shiddatining sezilarli kamayishi "torayish" ning asosiy ko'rinishi hisoblanadi. Musobaqa davrining umumiy davomiyligi 6-8 haftani tashkil qiladi.

O'tish davrining asosiy vazifasi – o'tgan makrosikldagi trenirovka va musobaqa yuklamalaridan keyin to'laqonli dam olish hamda navbatdagi makrosikl boshlanishiga sportchi tayyorgarligini ushlab turish hisoblanadi. Jismoniy va psixologik tiklanishga alohida ahamiyat berish zarur. Bu vazifalar o'tish davrining davomiyligini, qo'llaniladigan vosita va uslublar tarkibini hamda yuklamalar dinamikasini belgilaydi.

O'tish davri ikki haftadan sakkiz haftagacha davom etishi, ayrim hollarda umuman bo'lmasligi ham mumkin. Uning davomiyligi parasuzuvchining individual xususiyatlari, asosiy musobaqa darajasi va murakkabligi, yil davomida tayyorgarlikni rejalashtirish va shu kabi jihatlarga bog'liq.

Xulosalar. Parasuzuvchilar trenirovka mashg'ulotlarini tashkil qilish va ularni mas'uliyatli musobaqalarga samarali tayyorlashda birinchi navbatda kompleks nazorat tizimini yaratish va bu orqali sportchilar tayyorgarligining individual profilini yaratishga qaratilishi zarur. Bu o'z o'rnida tayyorgarlik dasturini joriy muvofiqlashtirish va trenirovka mashg'ulotlarining samarasini oshirish imkonini beradi. Yuqori malakali parasuzuvchilar tayyorgarlik jarayonining o'ziga xosligi sportchining individual xususiyatlari, sport trenirovkasining individual dasturining ishlab chiqilganligi, o'quv-trenirovka jarayonining individual rejasi yaratilganligi, sportchining yuqori natijalarga erishishini ta'minlovchi mezonlar va omillar yoritilganligi bilan belgilanadi.

Trenirovka mashg'uloti yangi razryadni egallash va uni ushlab turishga o'zgarishida faqat trenirovka yuklamalarining umumiy hajmi sezilarli o'zgaradi. Har xil shiddat zonasidagi yuklamalar nisbati deyarli o'zgarishsiz qoladi. Faqat aerob almashinuv chegarasi (II zona) yaqinida yuklamalar biroz oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бондарев И.П. Руководство по спортивно-функциональной классификации пловцов с поражениями опорно-двигательного аппарата. – М.: Советский спорт, 2012. – 112 с.
2. Зоитова Г. М., Специфика физической подготовки спортсменов высокого класса в паравлаании //Сборник республиканской научно-практической конференции «Проблемы развития водных видов спорта». – 20.04.2024. – С. 364-367.
3. Оздоровительное и спортивное плавание для людей с ограниченными возможностями: монография / под ред. Булгаковой Н.Ж. – Москва: ИНФРА-М, 2022. – 313 с.

ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ФИЛОСОФСКИХ ТЕЧЕНИЙ: ОТ АНТИЧНОСТИ ДО СОВРЕМЕННОСТИ

Салимов У.Ш.

(PhD) д.ф.п.н., доцент

Термезский университет экономики и сервиса

Tayanch soʻzlar: jismoniy tarbiya, falsafiy yoʻnalishlar, qadimgi davr, Platon, Aristotel, oʻrta asr falsafasi, Uygʻonish davri, Maʼrifatparvarlik, tana, mukammal rivojlanish, sogʻlom turmush tarzi, zamonaviylik, maʼnaviy kamolot, axloqiy tarbiya, jismoniy madaniyat evolyusiyasi, sport falsafasi, ijtimoiy qadriyatlar, ekologiya, raqamlashuv.

Ключевые слова: физическое воспитание, философские течения, античность, Платон, Аристотель, средневековая философия, Возрождение, Просвещение, телесность, гармоничное развитие, здоровый образ жизни, современность, духовное совершенство, нравственное воспитание, эволюция физической культуры, философия спорта, общественные ценности, экология, цифровизация.

Key words: physical education, philosophical traditions, antiquity, Plato, Aristotle, medieval philosophy, Renaissance, Enlightenment, corporeality, harmonious development, healthy lifestyle, modernity, spiritual perfection, moral education, evolution of physical culture, philosophy of sport, social values, ecology, digitalization.

РЕЗЮМЕ:

Maqola turli falsafiy anʼanalar doirasida jismoniy tarbiya toʻgʻrisidagi tasavvurlar evolyusiyasini oʻrganishga bagʻishlangan. Muallif Platon va Aristotel kabi qadimgi faylasuflarning jismoniy rivojlanish hamda mukammal shaxsni shakllantirish oʻrtasidagi bogʻliqlik haqidagi qarashlarini tahlil qiladi. Ular jismoniy kamolotni maʼnaviy va axloqiy idealga erishishning muhim omili sifatida koʻrsatgan. Maqolada oʻrta asr falsafasi taʼsiri oʻrganilib, unda jismoniy tarbiya koʻpincha diniy-zuhdlik ideallari bilan soyalangani, shuningdek, Uygʻonish va Maʼrifatparvarlik davrida tanaga boʻlgan qiziqishning qayta tiklangani koʻrib chiqiladi. Zamonaviy falsafiy yondashuvlarga alohida eʼtibor qaratilib, jismoniy tarbiya global muammolar, masalan, sogʻlom turmush tarzi, ekologiya va jamiyatning raqamlashuvi kontekstida tahlil qilinadi. Muallif jismoniy tarbiya insoniyat madaniyatining ajralmas qismi boʻlib, u ijtimoiy qadriyatlar va ilmiy paradigmalardagi oʻzgarishlarni aks ettirgan holda falsafiy tahlilning dolzarb mavzusi boʻlib qolayotgani haqida xulosa qiladi.

РЕЗЮМЕ:

Статья посвящена исследованию эволюции представлений о физическом воспитании в рамках различных философских традиций. Автор рассматривает, как античные философы, такие как Платон и Аристотель, видели связь между физическим развитием и формированием гармоничной личности, подчеркивая важность телесного совершенства для достижения

духовного и нравственного идеала. В статье анализируется влияние средневековой философии, где физическое воспитание часто уступало место религиозно-аскетическим идеалам, а также рассматривается возрождение интереса к телесности в эпоху Возрождения и Просвещения. Особое внимание уделяется современным философским подходам, которые интегрируют физическое воспитание в контекст глобальных вызовов, таких как здоровый образ жизни, экология и цифровизация общества. Автор приходит к выводу, что физическое воспитание, будучи неотъемлемой частью человеческой культуры, продолжает оставаться актуальным предметом философского осмысления, отражая изменения в общественных ценностях и научных парадигмах.

SUMMARY:

The article is devoted to the study of the evolution of ideas about physical education within various philosophical traditions. The author examines how ancient philosophers such as Plato and Aristotle perceived the connection between physical development and the formation of a harmonious personality, emphasizing the importance of bodily perfection for achieving spiritual and moral ideals. The article analyzes the influence of medieval philosophy, where physical education was often overshadowed by religious and ascetic ideals, as well as the revival of interest in corporeality during the Renaissance and Enlightenment. Particular attention is paid to modern philosophical approaches that integrate physical education into the context of global challenges such as a healthy lifestyle, ecology, and digitalization of society. The author concludes that physical education, as an integral part of human culture, continues to be a relevant subject of philosophical reflection, reflecting changes in social values and scientific paradigms.

Введение. Физическое воспитание как неотъемлемая часть человеческой культуры и общественной жизни всегда находилось в тесной взаимосвязи с философскими идеями и мировоззренческими установками своей эпохи. Начиная с античных времен, когда философы впервые задумались о гармонии тела и духа, и до современности, где физическое развитие рассматривается в контексте глобальных вызовов, таких как здоровый образ жизни, экология и цифровизация, - отношение к телесности и физической активности отражает глубинные изменения в общественном сознании.

Античные философы, такие как Платон и Аристотель, видели в физическом воспитании не только средство укрепления тела, но и важный элемент формирования нравственной и интеллектуальной личности. В эпоху Средневековья акцент сместился в сторону духовного совершенства, а телесное развитие часто воспринималось как второстепенное. Однако с наступлением Возрождения и Просвещения интерес к физической культуре возродился, что было связано с новыми гуманистическими идеалами и стремлением к всестороннему развитию человека.

В современном мире физическое воспитание приобретает новые измерения, становясь частью глобальных дискуссий о здоровье, экологии, технологическом прогрессе и социальной справедливости. Изучение эволюции представлений о физическом воспитании в контексте философских

течений позволяет не только проследить исторические трансформации, но и глубже понять современные вызовы и перспективы развития физической культуры. Данная статья ставит своей целью рассмотреть, как менялись подходы к физическому воспитанию под влиянием различных философских идей, и показать их актуальность для современного общества.

Цель исследования: исследовать эволюцию представлений о физическом воспитании в контексте философских течений от античности до современности, выявив ключевые идеи и их влияние на формирование подходов к физической культуре и воспитанию личности.

Задачи исследования:

1. Проанализировать основные философские концепции физического воспитания в античности, Средневековье, эпоху Возрождения и Просвещения, выделив их характерные черты и влияние на общественные идеалы.

2. Рассмотреть современные философские подходы к физическому воспитанию в условиях глобальных вызовов, таких как здоровый образ жизни, экология и цифровизация, и определить их роль в формировании новых парадигм физической культуры.

Обзор литературы: Физическое воспитание как феномен культуры и философской мысли всегда находилось в центре внимания исследователей, стремящихся раскрыть его связь с духовным, нравственным и социальным развитием человека. В данной статье представлен анализ ключевых работ, посвященных эволюции представлений о физическом воспитании в контексте философских течений от античности до современности.

Исследования Болдырева И. И., Бугакова Н. И. и Монастырева С. Н. (2023) подчеркивают, что античные философы, такие как Платон и Аристотель, рассматривали физическое воспитание как неотъемлемую часть формирования гармоничной личности. В их работах отмечается, что античность заложила основы понимания единства тела и духа, где физическое развитие было направлено на достижение калокагатии - идеала совершенства. Павлов В. (2013) также акцентирует внимание на том, что античные идеи стали образцом для последующих эпох, повлияв на формирование европейской философии спорта и физической культуры.

В эпоху Средневековья, как отмечает Белых С. И. (2015), физическое воспитание утратило свою значимость на фоне доминирования религиозно-аскетических идеалов. Однако с наступлением Возрождения произошел возврат к античным идеалам гармонии тела и духа. Стойчева С. С.

(2015) в своей работе подчеркивает, что в этот период физическое воспитание стало рассматриваться как способ выражения человеческой индивидуальности и свободы, что отразилось в искусстве и философии того времени.

Ковылин М. М. и Передельский А. А. (2012) анализируют философские и педагогические аспекты физического воспитания, отмечая, что в эпоху Просвещения оно стало частью образовательных программ, направленных на формирование всесторонне развитой личности. Мирошниченко Н. А. и Дубова О. И. (2020) подчеркивают, что в этот период физическое воспитание начало рассматриваться как основа целостного развития человека, сочетающего в себе физическое, интеллектуальное и нравственное начало.

В современной философии физическое воспитание приобретает новые измерения. Алиев И. Т., Токтогулова Г. Т. и Тиленчиев Ю. Р. (2020) рассматривают его в контексте глобальных вызовов, таких как здоровый образ жизни, экология и цифровизация. Они отмечают, что современные философские подходы к физической культуре направлены на интеграцию традиционных и инновационных методов воспитания. Лукманова А. Т. и Тимербаева Г. Р. (2017) в своем исследовании философии йоги подчеркивают, что восточные практики стали важным элементом современного физического воспитания, способствуя гармонизации тела и духа.

Селеверстов Р. Е. и Андоне А. Е. (2018) в своей работе «Философия спорта» рассматривают спорт как социально-философский феномен, который не только способствует физическому развитию, но и формирует эстетические и этические ценности. Они подчеркивают, что спорт становится площадкой для выражения человеческого потенциала и культурных идеалов. Титов П. Б. (2017) в статье «Эстетика и эстетическое воспитание в философии спорта» акцентирует внимание на том, что физическое воспитание и спорт обладают значительным эстетическим потенциалом, способным влиять на формирование вкуса и восприятия прекрасного у человека. Эти исследования показывают, что спорт и физическая культура выходят за рамки чисто утилитарных задач, становясь важным элементом культурного и эстетического развития общества.

Хорькова А. С. и Малкова М. Д. (2017) в своей работе «Зарождение теоретических знаний о физическом воспитании» исследуют исторические и философские предпосылки формирования научного подхода к физической культуре. Они отмечают, что уже в античности и Средневековье начали складываться первые теоретические представления о роли физи-

ческого воспитания в жизни человека, которые позже были систематизированы и развиты в эпоху Просвещения и Нового времени. Эти идеи легли в основу современных педагогических и философских концепций, направленных на интеграцию физического, интеллектуального и духовного развития личности.

Сяоянь У. (2022) анализирует традиционную китайскую философию тела, которая легла в основу физического воспитания и спорта в современном Китае. Автор отмечает, что такие практики, как цигун и тайцзи, сочетают в себе физические упражнения и философские принципы, направленные на достижение баланса между человеком и природой. Эти идеи становятся все более актуальными в условиях экологического кризиса и поиска устойчивых моделей развития. Автор отмечает, что интеграция восточных традиций в современные системы физического воспитания позволяет создать более целостный подход к развитию личности.

Анализ литературы демонстрирует, что физическое воспитание на протяжении всей истории человечества было тесно связано с философскими идеями и культурными ценностями. От античных идеалов гармонии тела и духа до современных подходов, учитывающих глобальные вызовы, — эволюция представлений о физической культуре отражает изменения в общественном сознании и ценностях. Современные исследования, такие как работы Алиева, Белых, Болдырева, Ковылина, Лукмановой, Мирошниченко, Павлова, Сяоянь У. и других авторов, показывают, что физическое воспитание продолжает оставаться важным элементом формирования личности и общества. В условиях глобализации и технологического прогресса оно приобретает новые измерения, интегрируя традиционные и инновационные подходы, что делает его актуальным предметом философского и научного осмысления.

Результаты исследования: Исследование философских взглядов на физическое воспитание показывает, что отношение к телесному развитию человека претерпевало значительные изменения на протяжении истории. Разные философские школы по-разному трактовали его значение: от идеи гармонии тела и духа в античности до современных концепций трансгуманизма, рассматривающих возможность радикального усовершенствования человеческого тела с помощью технологий.

Физическое воспитание в античной философии: идеал гармонии

В античности физическое воспитание занимало центральное место в философских концепциях о развитии человека. Древнегреческие философы рассматривали физическую активность не только как средство укреп-

пления тела, но и как важнейший элемент нравственного и интеллектуального воспитания.

- Калокагатия – синтез красоты и добра. В Древней Греции существовало понятие калокагатии – идеала гармоничного сочетания физической силы и нравственного совершенства. Этот принцип стал основой античного представления о физическом воспитании.
- Платон: физическое воспитание как средство подготовки идеального гражданина. Платон в «Государстве» подчеркивал, что физическое воспитание наряду с музыкой играет решающую роль в формировании личности. Гимнастика необходима для укрепления тела, но она должна быть уравновешена интеллектуальным развитием, чтобы не превратить человека в бездушного воина. В «Законах» он также подчеркивал, что физическая подготовка граждан важна для защиты государства.
- Аристотель: баланс физического и интеллектуального развития. Аристотель в «Политике» и «Никомаховой этике» рассматривал физическое воспитание как один из ключевых аспектов образования. Он подчеркивал, что чрезмерное увлечение физическими упражнениями без умственного развития приводит к деградации личности, а игнорирование телесного воспитания – к слабости и болезни.
- Римская философия: физическое воспитание как средство военной подготовки. В Древнем Риме физическое воспитание рассматривалось более утилитарно. Стоики, такие как Сенека и Марк Аврелий, видели в физических упражнениях способ укрепления характера и выработки самообладания. Военные тренировки стали основой римской системы воспитания, что отличало римский подход от греческого, где преобладали идеалы гармоничного развития.

Средневековье: приоритет духовного над телесным

Христианская философия: аскетизм и ограничение телесных потребностей. С распространением христианства в Европе отношение к физическому воспитанию изменилось. Средневековая философия, во многом основанная на трудах Августина Блаженного и Фомы Аквинского, подчеркивала превосходство духа над телом.

- в монастырской традиции тело рассматривалось как «сосуд души», требующий умеренности и контроля.
- физический труд и посты заменили спортивные соревнования.
- гимнастика и состязания считались греховными, так как могли способствовать гордыне и плотским удовольствиям.

Однако полностью физическое воспитание не исчезло. В рыцарской культуре оно получило новый смысл – как подготовка к военному служению и защите христианских ценностей.

Исламская философия: физическая активность как часть религиозного долга. В отличие от христианства, ислам сохранял позитивное отношение к физической активности. Авиценна и Аль-Фараби подчеркивали важность умеренных физических нагрузок для поддержания здоровья. Пророк Мухаммед поощрял занятия борьбой, верховой ездой и плаванием.

Восточные философские системы: баланс энергии и движения

Буддизм и даосизм рассматривали физическое воспитание как способ управления энергией ци. В Китае развивались боевые искусства (ушу, кунг-фу), которые сочетали физические упражнения с медитативными практиками.

В эпоху Возрождения интерес к физическому воспитанию возродился. Гуманисты (Леонардо да Винчи, Монтень) снова стали рассматривать тело как важный элемент человеческой природы.

- появляются системы гимнастики, ориентированные на гармоничное развитие тела и разума.
- спортивные игры становятся частью образовательных программ.
- развивается медицина, что способствует научному пониманию влияния физической активности на здоровье.

Новое время и XIX век: от рационального воспитания к социальным концепциям спорта

Руссо: естественное физическое воспитание. Жан-Жак Руссо в «Эмиле» подчеркивал важность физической активности для воспитания ребенка. Он считал, что движение – это естественная потребность человека, а ограничение телесных нагрузок ведет к физической и моральной деградации.

Кант и Шиллер: эстетика движения. Иммануил Кант подчеркивал важность физических упражнений для формирования дисциплины, а Фридрих Шиллер считал спорт способом выражения эстетических и нравственных качеств личности.

Фридрих Ницше: физическое совершенствование как проявление воли к власти. Ницше отвергал идеи равенства и видел в физическом воспитании средство для достижения сверхчеловеческого состояния.

XX – XXI век: физическое воспитание в условиях научного прогресса

- Экзистенциализм и феноменология: тело как основа существования

Мерло-Понти и Хайдеггер рассматривали тело как неотъемлемую часть сознания. Физическая активность стала пониматься не только как биологическая потребность, но и как форма самовыражения.

– Спортивная философия: спорт как социальное явление

Современные философы анализируют влияние спорта на общество, политику и экономику.

– Постгуманизм и трансгуманизм: технологии и физическое совершенствование

Современные концепции рассматривают физическое воспитание в контексте биотехнологий, допинга и кибернетических улучшений. Это вызывает споры о допустимых границах вмешательства в природу человека.

Основные тенденции и перспективы

– от античной идеи гармонии тела и духа философия прошла путь к трансгуманистическим концепциям физического улучшения человека.

– современное физическое воспитание все чаще пересекается с этическими и технологическими вопросами.

– необходимы дальнейшие исследования влияния технологий на физическое развитие человека.

Таким образом, физическое воспитание эволюционировало от античного идеала гармонии к современным концепциям технологического улучшения тела. Вопрос о границах вмешательства в природу человека остается открытым и требует дальнейшего философского осмысления.

Обсуждение результатов исследования: Анализ эволюции философских взглядов на физическое воспитание показывает, что отношение к развитию тела прошло сложный путь: от античной идеи *калокагатии*, подчеркивающей гармонию физического и духовного начала, до современных постгуманистических концепций, предполагающих технологическое совершенствование человека.

Античные философы рассматривали физическое воспитание как основу для формирования идеального гражданина. В Средние века под влиянием христианства и религиозного аскетизма телесное развитие отошло на второй план, но сохранялось в военных и монастырских традициях. Возрождение привело к возрождению античного идеала физической и духовной гармонии. В Новое время появилась идея рационального физического воспитания, а в XIX-XX веках спорт приобрел общественное и политическое значение. Современная философия акцентирует внимание на этических аспектах физического воспитания, в частности, на границах

допустимого вмешательства технологий в естественные процессы развития человека.

Таким образом, физическое воспитание всегда оставалось важной частью философского осмысления человека, но его цели и методы менялись в зависимости от социального и культурного контекста.

Современные философские и научные исследования подтверждают основные выводы данного анализа. Так, работы Билогура В. Е. и Котлярова И. показывают, что спорт в современном мире стал не просто формой физической активности, а культурным, экономическим и политическим явлением. Их исследования подтверждают, что философия физического воспитания сместила фокус с индивидуального совершенствования на социальные и институциональные аспекты.

Шипулина В. В. и Брыкина В. А. рассматривают физическое воспитание как часть философии здоровья, подчеркивая, что современные научные разработки позволили значительно расширить возможности человеческого тела, но при этом встают вопросы о допустимых границах таких изменений. Эти работы подтверждают, что граница между естественным развитием и технологическим вмешательством остается одной из ключевых проблем.

Религиозные исследования, такие как работы Мифтахова Р. А., свидетельствуют о том, что несмотря на развитие науки и технологий, религиозные традиции по-прежнему играют важную роль в регуляции физического воспитания. В некоторых обществах религиозные нормы ограничивают определенные виды физической активности, тогда как в других (например, в восточных традициях) они, наоборот, интегрированы в философию движения.

Современные научные исследования в области спортивной медицины, физиологии и психологии подтверждают, что физическое воспитание оказывает позитивное влияние на когнитивные способности, эмоциональное состояние и социальную адаптацию человека. Однако исследования Федоровской М. Ю. указывают на то, что в современном обществе спорт и физическое воспитание стали объектом коммерциализации, что привело к развитию индустрии фитнеса и изменению традиционных взглядов на физическую культуру.

Современные тенденции в философии физического воспитания можно условно разделить на три основные группы:

1. Традиционные подходы и возрождение классических концепций

- востребованность античного идеала гармонии тела и духа, интерес к йоге, боевым искусствам, медитативным практикам.
- развитие философии здоровья, акцент на естественные формы физического воспитания.
- критика индустриализации спорта и коммерциализации физической активности.

2. Технологическое вмешательство и постгуманизм

- развитие спортивной фармакологии, генной инженерии и биомедицинских технологий.
- дискуссии о границах допустимого улучшения тела.
- проблема доступности технологий для разных социальных групп (неравенство в возможностях физического развития).

3. Социальные и этические вызовы

- политизация и коммерциализация физического воспитания (большой спорт как бизнес и инструмент пропаганды).
- гендерные и культурные различия в подходах к физическому воспитанию (например, ограничения для женщин в некоторых странах).
- проблема гиподинамии и негативных последствий цифровизации общества (снижение двигательной активности).

Выводы

- физическое воспитание эволюционировало от античных идей гармонии к современным концепциям технологического усовершенствования человека.
- современная философия рассматривает физическое воспитание не только как процесс индивидуального развития, но и как культурный, социальный и этический феномен.
- будущее физического воспитания будет зависеть от того, насколько общество сможет сбалансировать естественное развитие с новыми технологическими возможностями.

Перспективы дальнейших исследований:

- Разработка этических норм для применения технологий в сфере физического воспитания.
- Исследование влияния цифровизации на двигательную активность человека.
- Анализ взаимодействия традиционных философских подходов с новыми биотехнологиями.

Таким образом, физическое воспитание продолжает развиваться, находясь на стыке философии, науки и технологий. Главный вопрос, который

остается открытым – это допустимые границы вмешательства в природные процессы развития человеческого тела.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Алиев И. Т., Токтогулова Г. Т., Тиленчиев Ю. Р. Философия физической культуры и спорта // Актуальные проблемы физической культуры, спорта и туризма. – 2020. – С. 62-65.
2. Белых С. И. Идеология физического воспитания и спорта // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2015. – №. 9 (127). – С. 51-57.
3. Билогур В. Е. Теоретические и практические проблемы философии современного спорта в глобальном измерении // Философия и космология. – 2013. – Т. 1. – №. 1 (11). – С. 201-213.
4. Болдырев И. И., Бугаков Н. И., Монастырев С. Н. Взгляды античных философов на процесс физического воспитания // Дух, душа и тело в мировой культуре. – 2023. – С. 20-22.
5. Ковылин М. М., Передельский А. А. Философские и педагогические аспекты онтокинезиологии человека // Теория и практика физической культуры. – 2012. – №. 12. – С. 21-21.
6. Котляров И. Философия спорта в системе цивилизационного кодирования // Весці БДПУ. Серыя. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 102-107.
7. Лукманова А. Т., Тимербаева Г. Р. Философия йоги и ее польза для физического и духовного здоровья современного человека // Вестник Башкирского государственного медицинского университета. – 2017. – №. 2. – С. 180-185.
8. Мирошниченко Н. А., Дубова О. И. Философия физического воспитания как основа целостного развития личности // Физкультура. Спорт. Здоровье. – 2020. – С. 84-87.
9. Мифтахов Р. А. Общее и особенное по отношению к физическому воспитанию подростков в религиозно-культурологических традициях мусульманских и православных учений // Образование и саморазвитие. – 2012. – №. 5. – С. 119-123.
10. Павлов В. Философия спорта: Античность как начало и образец // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету: [збірник]. – Одеса. – 2013. – С. 84.
11. Селеверстов Р. Е., Андоне А. Е. Философия спорта // Актуальные проблемы физического воспитания, спорта и безопасности жизнедеятельности: теория и практика. – 2018. – С. 41-45.
12. Сяоянь У. Традиционная китайская философия тела как основа физического воспитания и спорта в современном Китае // Весці БДПУ. Серыя. – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 115-119.
13. Стойчева С. С. Образы тела взаимоотношения духовного и реального мира в физическом воспитании европейской культуры // Культура. Духовность. Общество. – 2015. – №. 20. – С. 92-95.
14. Титов П. Б. Эстетика и эстетическое воспитание в философии спорта // Социально-гуманитарное обозрение. – 2017. – Т. 2. – №. 2-3. – С. 84-86.
15. Федоровская М. Ю. Спорт как социокультурное явление современности и его ведущие функции // Социодинамика. – 2019. – №. 5. – С. 1-14.
16. Хорькова А. С., Малкова М. Д. Зарождение теоретических знаний о физическом воспитании // Вестник Югорского государственного университета. – 2017. – №. 1-1 (44). – С. 158-161.
17. Шипулина В. В., Брыкина В. А. Философия здоровья: историко-культурный и предметный анализ // Наука-2020. – 2019. – №. 2 (27). – С. 36-42.

ISSN 2181-7138

Қары Ниязий атындағы Тәрбия педагогикасы миллий институты
Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 2

Нөкис — 2025

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов, С. Нуржанов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев, З. Ниязымбетова

Мәнзил: 230105 Нөкис қаласы, Әмир Темур көшесі, 179^а жай

Тел.: +998 61 224-01-34, факс: +998 61 224-23-00

e-mail: uznipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednauk@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

www.KRTEACH.UZ

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеміндеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 14.03.2025. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 31. Нашр. т. Нұсқасы _____ Буйыртпа №